

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOLOŠKI FAKULTET

Izabela J. Beljić

**MORALNA PANIKA KAO INSTRUMENT
SPROVOĐENJA STANDARDNOJEZIČKIH
IDEOLOGIJA: PRIMER SRPSKOG I
ŠPANSKOG JEZIKA**

Doktorska disertacija

Beograd, 2024.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Izabela J. Beljić

**MORAL PANIC AS AN INSTRUMENT FOR
THE IMPLEMENTATION OF STANDARD
LANGUAGE IDEOLOGIES: THE CASE OF
SERBIAN AND SPANISH**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2024

БЕЛГРАДСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Izabela J. Beljić

**МОРАЛЬНАЯ ПАНИКА КАК
ИНСТРУМЕНТ РЕАЛИЗАЦИИ
СТАНДАРТНЫХ ЯЗЫКОВЫХ
ИДЕОЛОГИЙ: ПРИМЕР СЕРБСКОГО И
ИСПАНСКОГО ЯЗЫКОВ**

Докторская диссертация

Белград, 2024.

PODACI O MENTORKI I ČLANOVIMA KOMISIJE

Mentorka: dr Jelena Filipović, redovna profesorka, Filološki fakultet – Univerzitet u Beogradu

Članovi komisije:

1. _____
2. _____
3. _____

Datum odbrane: _____

*Posvećeno profesorima
Ranku Bugarskom i Vladimiru Aniću*

MORALNA PANIKA KAO INSTRUMENT SPROVOĐENJA STANDARDNOJEZIČKIH IDEOLOGIJA: PRIMER SRPSKOG I ŠPANSKOG JEZIKA

Sažetak

Predmet istraživanja je konceptualizacija ideje moralne panike u svrhu promovisanja i održanja standardnojezičkih ideologija. Standardni jezik je u službi izgradnje i očuvanja zajedničke kulture nacije, a jezička unifikacija deo je šireg procesa ekonomske, političke i kulturne homogenizacije. Standardnojezičke kulture, poput španske i srpske, u manjem ili većem stepenu odlikuje institucionalizovano, centralizovano i nedemokratsko upravljanje jezikom. Takve kulture često ne prepoznaju aktivnosti u smeru „odozdo nagore“ koje proističu iz stvarne jezičke upotrebe i komunikativnih potreba govornika, otporne su na promenu standardnog jezika i neosetljive na društveni, kulturni i politički preobražaj kulturnih modela.

Cilj disertacije je da se kroz analizu uočenih veza između fenomena moralne panike i standardnojezičkih ideologija, te njihovog međudnosa, prodube naučna saznanja u okviru šireg pojma moralne panike i dekonstruiše način na koji standardnojezičke ideologije i moralna panika funkcionišu kao potencijalni instrumenti neformalne društvene kontrole.

Osnovna hipoteza rada jeste da se standardnojezičke ideologije koriste kao instrument za kreiranje i sprovođenje moralne panike: institucionalnim i medijskim standardnojezičkim kampanjama dopire se do najšire javnosti i utiče na društvenu percepciju jezika. Stoga je primarna zamisao da se uoče, opišu i protumače mehanizmi, događaji i pojave kojima se javnost posredstvom kanala informisanja – u sprezi s društvenom elitom i interesnim grupama – uzbuđuje oko jezičkih pitanja

Budući da je reč o kompleksnim društvenim fenomenima, metodološki okvir istraživanja je interdisciplinaran i komparativan, a zasniva se na postupcima i tehnikama kritičke sociolingvistike, kritičke analize diskursa i antropološke lingvistike. Namera je da se opiše složeni odnos između govornika i vladajućih kulturnih modela i ideologija, pod čijim uticajem kreiraju vlastite svetonazore i sagledavaju stvarnost, te da se otkrije način na koji se zloupotreba društvene moći, dominacija i nejednakost konstruišu, reprodukuju ili osporavaju putem diskursa u srpskom i španskom društveno-kulturnom i političkom kontekstu.

Ključne reči: standardnojezička moralna panika, moralna panika, standardnojezičke ideologije, preskriptivizam, jezička promena, diskurs, društveno angažovana (socio)lingvistika, jezička sloboda, antipreskriptivistički jezički aktivizam.

Naučna oblast: lingvistika.

Uža naučna oblast: kritička sociolingvistika, kritička analiza diskursa, antropološka lingvistika, jezička politika i planiranje, studije kulture, hispanistika, rodne studije.

UDK broj:

MORAL PANIC AS AN INSTRUMENT FOR THE IMPLEMENTATION OF STANDARD LANGUAGE IDEOLOGIES: THE CASE OF SERBIAN AND SPANISH

Abstract

The subject of the study is the conceptualization of the idea of moral panic for the purpose of promoting and maintaining standard language ideologies. The standard language is used for nation-building and preserving the common culture, and linguistic unification is part of a wider process of economic, political and cultural homogenization. Standard language cultures, such as Spanish and Serbian, are characterized to a greater or lesser extent by institutionalized, centralized and undemocratic language management. Such cultures often do not recognize “bottom-up” activities arising from the actual language use and communicative needs of speakers, are resistant to standard language change, and insensitive to the social, cultural and political transformation of cultural models.

The aim of the dissertation is to examine the connections between the phenomenon of moral panic and standard language ideologies, and their interrelationship, to deepen scientific knowledge within the broader concept of moral panic and to deconstruct the way in which standard language ideologies and moral panic function as potential instruments of informal social control.

The basic hypothesis of the study is that standard language ideologies are used as an instrument for creating and implementing moral panic: institutional and media standard language campaigns reach the widest public and influence the social perception of the language. Hence, the primary idea is to observe, describe and interpret the mechanisms, events and phenomena by which the public through the information channels (in conjunction with the social elite and interest groups) is alarmed about language issues.

Due to the complex nature of the studied phenomena, the methodological framework of the research is interdisciplinary and comparative, and is based on the procedures and techniques of critical sociolinguistics, critical discourse analysis, and anthropological linguistics. The intention is to describe the compound relationship between the speakers and the ruling cultural models and ideologies, under the influence of which they create their own worldviews and perceive reality, as well as to reveal the way in which the abuse of social power, dominance and inequality are constructed, reproduced or challenged through discourse in Serbian and the Spanish socio-cultural and political context.

Key words: standard language moral panic, moral panic, standard language ideologies, prescriptivism, language change, discourse, socially engaged (socio)linguistics, linguistic freedom, anti-prescriptivist linguistic activism.

Scientific field: linguistics.

Scientific subfield: critical sociolinguistics, critical discourse analysis, anthropological linguistics, language policy and planning, cultural studies, Hispanic studies, gender studies.

UDC Number:

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Metodologija istraživanja	7
3. Moralna panika	11
3.1. Nastanak i značenje pojma	11
3.2. Teorija moralne panike Stenlija Koena	12
3.3. Kenet Tompson: kritika masovnih medija.....	14
3.4. Objektivistička i konstruktivistička perspektiva.....	15
3.5. Druge teorije moralne panike	16
3.6. Targetiranje „izazivača“ moralne panike	20
3.7. Istraživanja fenomena moralne panike u Srbiji	21
4. Standardnojezičke ideologije.....	25
4.1. Standardni jezik	25
4.2. Standardizacija jezika	27
4.2.1. Sociolingvističke prilike u Španiji i Jugoslaviji u 20. veku u ustavnoj i zakonskoj regulativi.....	29
4.2.2. Standardizacija španskog i srpskog jezika: nacionalistički model	33
4.2.3. Pisani standard, govorni standard i supstandard.....	35
4.3. Jezičke ideologije	36
4.3.1. Ideologija standardnog jezika.....	38
4.3.1.1. Jezička pravilnost i jezički autoriteti	39
4.3.1.2. Prestiž i legitimnost	40
4.3.1.3. Proizvoljnost izbora pravilnih oblika	41
4.3.2. Ideologija lingvističke preskripcije	41
4.3.2.1. Preskripcija i preskriptivizam	43
4.3.2.2. Deskriptivizam i preskriptivizam	44
4.3.2.3. Deskriptivni i preskriptivni pristup: liberalizam i konzervativizam u pogledu na jezička pitanja	45
4.3.2.4. Nenaučnost preskriptivizma	46
4.3.2.5. Preskriptivizam kao generator društvene stratifikacije	47
4.3.2.6. Uloga formalnog obrazovanja u formiranju preskriptivističkih stavova govornika.....	48
4.3.3. Ideologija jezičkog purizma	50
4.3.3.1. Verbalna higijena.....	51
4.3.3.2. Ideologija monosemije i mononimije, druge purističke monoideologije.....	52
4.3.3.3. Stabilnost i stanje jezika, briga o jeziku	54
4.3.4. Ostale jezičke ideologije.....	55
4.3.4.1. Ideologija jezičke tradicije i statičnosti (nepromenljivosti).....	56
4.3.4.2. Ideologija jezičkog nacionalizma	57
4.3.4.3. Ideologija zajedničkog jezika	58
4.3.4.4. Ideologija jezičkog imperijalizma i jezičke hegemonije	61
5. Standardnojezička moralna panika	64
5.1. Jezička promena: kvarenje (propadanje) ili napredak jezika.....	65
5.1.1. Laičko mišljenje: jezik propada.....	66
5.1.2. Kako i zašto se dešavaju jezičke promene	68
5.1.3. Jezička varijacija.....	69
5.1.4. Polifunkcionalnost i polivalentnost standardnog jezika: funkcionalni stilovi i komunikativni kontekst	70
5.1.5. Jezička kultura	73
5.1.6. Novija izdanja normativnih priručnika španskog i srpskog jezika i proces jezičke promene	75

5.2. Odstupanje od jezičke norme kao devijantnost	85
5.2.1. Učenje na greškama: jezički priručnici i savetnici	86
5.2.2. Pravopis u svakoj prilici: jezički onlajn savetnici	90
5.2.3. Jezičke kampanje u Srbiji	94
5.2.4. Jezičke kampanje u hispanskom svetu: Meksiko, Urugvaj i Španija	107
5.2.5. Medijska slika „propadanja“ jezika	111
5.3. Ugroženost jezika	112
5.3.1. Borba protiv tuđica	114
5.3.1.1. Proskribovanje tuđica (ni)je purizam	114
5.3.1.2. Anglicizme nećemo, kroatizme ne damo	120
5.3.1.3. Tuđice i strana terminologija u odlukama Odbora za standardizaciju srpskog jezika	125
5.3.1.4. Stvaranje moralne panike zbog stranog uticaja u jeziku	127
5.3.1.5. Formiranje stava prema rečima stranog porekla.....	130
5.3.2. Rodno (ne)diskriminatorni (standardni) jezik	130
5.3.2.1. Izazivanje moralne panike stavovima jezičkih institucija prema rodno osetljivom jeziku	133
5.3.2.2. Različita stanovišta lingvista u vezi s rodno osetljivim jezikom.....	145
5.3.2.3. Rodno osetljivi jezik u zakonodavstvu Srbije i Španije	150
5.3.2.4. Zakon o rodnoj ravnopravnosti kao izvor moralne panike.....	154
5.3.2.5. Medijska moralna panika oko rodno osetljivog jezika.....	157
5.3.3. Očuvanje ćirilice.....	160
5.3.3.1. Ćirilica u odlukama Odbora za standardizaciju srpskog jezika.....	161
5.3.3.2. Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama	164
5.3.3.3. Zakon o upotrebi jezika u javnom životu i zaštiti i očuvanju ćirilčkog pisma.....	165
5.3.3.4. Izazivanje moralne panike u vezi s upotrebom pisma.....	170
6. Ishodi standardnojezičkih ideologija	172
6.1. Standardni jezik i jezička ljudska prava	172
6.2. Represija ideologijom standardnog jezika: jezičko nasilje.....	173
6.2.1. Diskriminacija govornika nestandardnih varijeteta.....	174
6.2.2. Strah od jezika: jezička nesigurnost i hiperkorekcija, stigma i šizoglosija, jezička samomržnja.....	176
7. Preispitivanje granica (lingvističke) slobode.....	180
7.1. Kakva norma nam je potrebna.....	180
7.2. Jezička sloboda i jezički aktivizam	183
7.3. Ima li išeg moralnog u izazivanju jezičke moralne panike	188
8. Zaključak	190
Literatura	199

1. Uvod

Nastojeći da utvrde vezu između jezika i društvene interakcije, savremena sociolingvistička istraživanja usmerena su na analizu socijalnih aspekata jezičke upotrebe u najširem smislu. *Kritička sociolingvistika*, kao društveno angažovana oblast sociolingvistike, izučava sve jezičke aspekte društvenog života i sve društvene aspekte jezičke upotrebe: opisuje i tumači složene i višeslojne interakcije društva, njihovog jezika i načina sagledavanja sveta, odnosno kulturnih modela i ideologija koje nam pomažu da interpretiramo i razumemo stvarnost (Filipović 2018a: 10). Transdisciplinarnim pristupom, uzimajući u obzir saznanja različitih humanističkih disciplina, jezik se sagledava u stvarnoj upotrebi, ali na širem kulturnom, društvenom i psihološkom planu.

Obrasci jezičke interakcije posmatraju se u kontekstu sveukupnih društvenih tokova kroz različite aspekte društvene strukture i organizacije, odnosno društvenog ustrojstva određene zajednice. Na taj način, kritička sociolingvistika okrenuta je istraživanjima hijerarhijskog poretka i društvene moći, to jest uticaja koje određene društvene grupe imaju na način poimanja jezičke i društvene realnosti.

Društvena angažovanost kritičke sociolingvistike ogleda se upravo u sagledavanju pojava kroz prizmu asimetričnih odnosa moći i diskursa koji pripada aktuelnim nosiocima društvene i političke moći. Odnos između klasa, zasnovan na ekonomskim činiocima, zadire u sve društvene aspekte, a društvena moć izvor je negativnih pojava, poput nejednakosti, socijalne stratifikacije i netolerancije. Dominantne klase svoju političku i ekonomski moć sprovode kroz *diskurs* i *kontrolu diskursa*, čime promovišu određene ideologije (Fairclough 2015: 64). Diskurs ne prenosi realnost u jezik, diskurs je nametnuta praksa kojom se strukturira i uslovljava način na koji se realnost percipira i procenjuje: produkcija diskursa u svakom društvu istovremeno kontroliše, odabira, organizuje i redistribuira, i to određenim postupcima kojima se pokušavaju obuzdati njegove moći i opasnosti (Foucault 1981: 52). *Kritička analiza diskursa* i kritička sociolingvistika nastoje da iznesu na videlo i objasne postojeće diskurzivne prakse i pravila diskursa u svetlu dominantnih ideologija i očuvanja društvene moći vladajuće klase.

Moralna panika je društveni fenomen koji dominantnim klasama omogućava kontrolu i regulaciju radi zaštite društvenih i moralnih vrednosti. To je situacija u kojoj određenoj zajednici i njenim moralnim vrednostima navodno pretila opasnost zbog nekog aktuelnog događaja ili dugotrajne pojave koja iznenadno dospe u fokus javnosti. Potencijalna pretnja, praćena tumačenjima nesrazmernim stvarnim rizicima i senzacionalističkim izveštavanjem, kod velikog dela društva izaziva zabrinutost i osećaj nesigurnosti (Cohen 2011, Thompson 1998).

Moralna panika ne nastaje slučajno i spontano, već na određen način, kroz različite faze i uz učešće utvrđenih aktera: elite, interesnih grupa i masovnih medija, te u tom smislu može biti važan faktor društvene kontrole i ograničavanja građanskih prava i sloboda. Kreiranjem novih kategorija društvenih problema, predmet moralne panike može postati bilo šta ukoliko se preko kodiranog diskursa predstavi kao društvena opasnost. Stoga se moralna panika potvrdila kao delotvoran koncept u tumačenju društvenih pojava i razumevanju kolektivnog ponašanja.

Pretnja po društveno ustrojstvo po pravilu dolazi od neke ranjive društvene skupine koja se proglašava devijantnom, a moralna panika grupiše se oko tačaka društvenog sukoba: pitanja i odnosa rase, nacije, pola, klase, generacije, seksualne orijentacije, političkih stavova i predstavlja konzervativni odgovor na sukob. Tipična odlika diskursa jeste vraćanje u mitsko „zlatno doba“, kada nisu postojale pretnje po bezbednost, kada je društvo bilo srećno, a vrednosti sporazumne (Cameron 1995: 84–86).

„Pogodne žrtve“ su pojedinci i grupe s kojima se mnogi mogu poistovetiti, a „pogodni neprijatelji“ („narodni demoni“): marginalizovane zajednice, pripadnici radničke klase i nižih slojeva društva, mladi, izbeglice, tražioci azila ili pak devijantne pojave: školsko nasilje, uživanje droga i alkohola, trgovina decom, pedofilija, poguban uticaj medija, pop kulture i subkulture itd. (Cohen 2011: viii–xxii). Uobičajeni odgovor na društvene pretnje je buđenje zajedništva i osećaja za pravdu, zahtev za jačom društvenom regulacijom i povratak „tradicionalnima vrednostima“, a cilj moralne panike nije da se tobožnji problem ublaži ili reši, već da se održi i po potrebi

perpetuira, kako bi se preko društvene kontrole iznova preispitale i odredile moralne granice (Thompson 1998: 8, Cameron 1995: 85–86).

Moralna panika je podesno sredstvo za propagiranje kako društvenih i političkih ideologija, tako i jezičkih. Terminom *standardnojezičke ideologije* obuhvaćene su jezičke ideologije koje se odnose na koncept standardnog jezika (ideologija lingvističke preskripcije, jezičkog purizma, ideologija izvornog jezika, zajedničkog jezika, ideologija jezičkog nacionalizma, panhispanizma, imperijalizma, hegemonije, ideologija normativnih priručnika i dr.) i koriste u afirmisanju i očuvanju standardnojezičkih kultura, kao što su srpska i španska. Iako deluje da jezik nema mnogo izgleda da bude okidač za izazivanje moralne panike, javni gnev prema „nepravilnoj“ upotrebi jezika nalikuje periodičnoj histeriji koja se u sociologiji označava kao moralna panika (Cameron 1995: 83).

Predmet istraživanja je konceptualizacija ideje moralne panike u svrhu promovisanja i održanja standardnojezičkih ideologija. Standardni jezik je u službi izgradnje i održavanja zajedničke kulture nacije, povezivanja pripadnika jednog društva i razdvajanja od drugih, a jezička unifikacija deo je šireg procesa ekonomske, političke i kulturne homogenizacije. Standardnojezičke kulture, u manjem ili većem stupnju, odlikuje institucionalizovano, centralizovano i nedemokratsko upravljanje jezikom. Takve kulture često ne prepoznaju aktivnosti u smeru „odozdo nagore“ koje proističu iz stvarne jezičke upotrebe i komunikativnih potreba govornika, otporne su na promenu standardnog jezika i neosetljive na društveni, kulturni i politički preobražaj kulturnih modela (Aitchison 2001, Fairclough 2015, Filipović 2018).

U standardnojezičkim kulturama, *jezička varijacija* i *jezička promena* sagledavaju se kao pretnja postojećem ustrojstvu i proglašavaju se za kvarenje (propadanje) važne društvene vrednosti, simbola nacionalne države i jedinstva zajednice – jezika (Filipović 2015, 2018a, 2018b). Za takva društva karakteristično je da se govornici priklanjaju ideji pravilnosti: neki oblici se smatraju „dobrim“ i „ispravnim“, a drugi „lošim“ i „pogrešnim“. Iako su pravila posve arbitrarna i nametnuta, govornici uglavnom smatraju da su svojstvena samom jeziku: da je reč o zakonitostima jezika, a ne društva, te da su „pravilnost“ i „nepravilnost“ lingvističke činjenice (Milroy 2001, Langer, Davies 2005, Milroy 2007, Anić 2009). Stvaranjem zabrinutosti zbog navodnog urušavanja opšteprihvaćenih vrednosti i gubljenja nacionalnog identiteta, kod govornika se proizvodi jezička nesigurnost i strah od jezika. Budući da su jezička varijacija i jezička promena inherentna svojstva jezika, govorna zajednica se ovakvim, naučno neutemeljenim pogledima dovodi u zabludu. Osim toga, takvim poimanjem jezika i sprovođenjem ideologije jezičke statičnosti i tradicije podstiče se diskriminacija i(li) stigmatizacija govornika, jezička nesigurnost, šizoglosija i samomržnja, što ostavlja štetne posledice na društvo u celini (Kapović 2013, Starčević *et al.* 2019).

Osnovna hipoteza rada je sledeća: moralna panika služi kao instrument sprovođenja standardnojezičkih ideologija koji omogućava da se preko (elektronskih i štampanih) medija dopre do najšire javnosti i utiče na društvenu percepciju jezika. Stoga je primarna zamisao da se uoče, opišu i protumače mehanizmi i načini na koje se javnost posredstvom kanala informisanja – u sprezi s društvenom elitom i interesnim grupama – uzbunjuje oko jezičkih pitanja. Pošto je standardni jezik visoko vrednovan činilac društvenog života za koji se vezuju snažne kolektivne emocije, a moralna panika počiva na mehanizmima čiji je cilj izazivanje jakih osećanja (melodramatičan rečnik, senzacionalistički naslovi, namerno naglašavanje određenih elemenata kako bi se pojačala napetost i uznemirenost grupe ili zajednice), moguće je uspostaviti blisku vezu između ove dve kategorije (Cameron 1995, Bugarski 2003).

Udruživanjem dvaju sredstava društvene kontrole – standardnojezičkih ideologija i moralne panike – hegemonijski se oblikuje javno mnjenje i ojačava moć uticajnih društvenih grupa sa ciljem održanja postojećeg društvenog ustrojstva. Navodni problem po pravilu se preuveličava, te zabrinutost javnosti u vezi s jezičkim pitanjima povremeno poprima šire razmere. Zadirući u emocije, želje i strahove pojedinaca problematika dobija moralnu dimenziju nadilazeći značaj mnogih važnih društvenih pitanja. Ako se ove pojave tumače terminologijom moralne panike, jezički autoriteti postaju „moralni aktivisti“, a obični govornici „narodni demoni“ (Cohen 2011).

Premda je koncept „jezičke“ moralne panike kompleksniji u odnosu na uobičajene moralne panike i ima znatno duže trajanje, zbog sadejstva kreatora politike, interesnih grupa i medija, mogu se prepoznati njene bitne karakteristike. Ključno pitanje u vezi s ovom vrstom moralne panike jeste: Oko čega se pokreće panika i koje potencijalno opasne društvene promene izazivaju toliko snažne emocije? Odgovore na ta pitanja treba pre svega potražiti u neposrednom društveno-političkom kontekstu, ali i u kulturološkom značaju standardnog jezika, kako bi se proniklo u složene mehanizme (zlo)upotrebe moralne panike u određeno vreme i u određene svrhe (Cameron 1995, Kordić 2010). U tom smislu, metodološkim postupcima kritičke sociolingvistike i kritičke analize diskursa biće istraženi procesi, topisi i diskurzivne prakse koji proizvode fenomen identifikovan kao *standardnojezička moralna panika*.

Iz osnovne pretpostavke proističe nekoliko pothipteza:

1. Laički stavovi o jeziku opterećeni su vrednosnim parametrima. Međutim, ti vrednosni sudovi ne potiču od običnih govornika, već od lingvista preskriptivista. Subjektivni kriterijumi (pojedinih) jezikoslovaca širenju uverenja o „pravilnoj“ i „nepravilnoj“ upotrebi jezika, te neophodnosti dobrog vladanja normom;
2. Primenom moralne panike na jezička pitanja snažno se utiče na javno mnjenje, a izvorni govornici – koji imaju razvijene komunikativne kompetencije – proglašavaju se nepismenim i neukim, otvoreno se stigmatizuju i diskriminišu. Sumnja u „ispravnost“ upotrebe jezika i usredsređenost na nečinjenje „greške“ sputavaju govornike, izazivaju nelagodu, frustraciju, komplekse i moralne konflikte, te doprinose održavanju i produblivanju klasnih razlika;
3. Prepoznavanjem i analizom faza standardnojezičke moralne panike može se pokazati da se moralna panika koristi u primeni standardnojezičkih ideologija u praksi. Navodni problem (nepoznavanje maternjeg jezika, opšta funkcionalna nepismenost i neznanje i sl.) se ne rešava, već perpetuiira. Mere koje se predlažu kao rešenje ekstremne su i represivne, te obuhvataju promenu legislative;
4. Jezička promena i jezička varijacija stigmatizuju se i predstavljaju kao pretnja jeziku, identitetu, kulturi, naciji, opstanku. Nametanjem standardnojezičkih ideologija (mita o kvarenju i propadanju jezika zbog stranog uticaja ili rodno senzitivnog jezika, na primer) nastoji se sputati ili usporiti jezička promena;
5. Pokretanjem moralne panike u vezi s jezičkim pitanjima šire se nenaučne zablude o jeziku.

Sušтина problema je u tome što je jezik kao sistem nezavisan od vrednosnog suda, te lingvistika, kao i nauka uopšte, ne može biti zasnovana na isticanju i propisivanju vrednosnih činilaca. Za razliku od preskriptivne, deskriptivna gramatika odbacuje kategoriju „apsolutne ispravnosti“: u njenom fokusu nalazi se iscrpno opisivanje činjenica jezičke upotrebe i naglašava kontekstualna primerenost jezika. Upravo vrednosni sud razdvaja ideološki diskurs o jeziku od naučnog: lingvisti streme objektivnosti, a ne *moralnoj* ili *estetskoj proceni* (Labov 1982, Crystal 1997a, Milroy, Milroy 1999, Cameron 1995).

Jezičke ideologije obično su prikrivene i teško ih je prepoznati. Premda šira javnost uviđa da standard pripada „dominantnom bloku“, standardnojezičke ideologije percipira kao naučne činjenice. Obični govornici uglavnom nisu svesni da standardizacija počiva na društvenoj moći i da su upravo nosioci moći zaslužni za artikulisanje i definisanje hijerarhije između standarda i nestandarda (Fairclough 2015: 85, 86). Ideološki kriterijumi – povezivanje pojmova čistoće, ideala, univerzalnosti jezika – neminovno dovode do jezičke diskriminacije i stavova kojima se opravdava dominacija jedne društvene klase nad drugom (Moreno Cabrera 2000: 24, 55). Reč o retrogradnim ideologijama i njihovim prenosiocima koji zahvaljujući uspostavljanju saveza i ideološkom angažmanu uživaju ugled zaslužnih pripadnika društva. Standardnom jeziku pripisuje se i klasistički obojena moralna komponenta: govornici nestandarda nisu uzorni, već moralno neodgovorni građani.

Španski i srpski kontekst povezuju slične jezičke politike, tradicionalizam u pristupu jezičkim pitanjima, koncept društvene tradicije, borbe različitih elemenata koji u raznim oblastima javnog delovanja pokušavaju da obesmisle svaki oblik promene, napretka ili reforme ustaljenih obrazaca ponašanja. Spaja ih i jak institucionalni uticaj u pogledu jezičkih pitanja u najširoj društvenoj sferi, te je cilj ovog rada da se komparativnim istraživanjem sagleda i preispita ideološka pozadina i funkcija tih narativa.

U radu se – sinhronijskom analizom stanovišta i delovanja moralnih jezičkih aktivista, predstavnika formalne društvene strukture, koji učestvuju u stvaranju moralne panike – rasvetljava ideološka pozicija takvih stavova i preispituje uticaj koji standardnojezičke ideologije imaju na čitavo društvo. Kritičkim sagledavanjem obrazaca jezičke upotrebe moguće je proniknuti u karakter ideoloških matrica, koje umnogome utiču na poimanje stvarnosti, ali i hijerarhijsko ustrojstvo među društvenim klasama.

Cilj istraživanja je da se razmatranjem standardnojezičke moralne panike prodube naučna saznanja u okviru šireg koncepta moralne panike, te dekonstruiše način njegovog funkcionisanja kao potencijalnog instrumenata neformalne društvene kontrole. Namera je da se u primeni korpusa istraži začetak i razvoj problema uzrokovanog izazivanjem moralne panike, interpretacija i korist koju donosi određenim interesnim grupama. Rasvetljavanje ove važne društvene teme takođe može biti podsticaj za nova istraživanja u oblasti (standardno)jezičke moralne panike, ali i drugih vidova ispoljavanja ovog fenomena.

Osim toga, istraživanje treba da ukaže na nenaučnost i štetne društvene posledice sprovođenja standardnojezičkih ideologija, na važnost jezičke slobode i neograničenu kreativnost u upotrebi jezika, da istakne ove društveno bitne teme u naučnoj i najširoj javnosti, te podstakne kritičko promišljanje i društvenu debatu. U tom smislu cilj *društveno angažovane (socio)lingvistike* i *antipreskriptivističkog jezičkog aktivizma* jeste ukazivanje na negativne društvene pojave, poput elitizma, klasizma, snobizma, šovinizma, stigmatizacije i diskriminacije (Labov 1982: 165, Starčević *et al.* 2019: 68–69, Trudgill 2000: 197–198).

Kritičko i argumentovano promišljanje standardnojezičkih praksi treba da afirmiše naučna stanovišta, koja imaju širi društveni značaj, i da utiče na uravnotežavanje odnosa moći i umanjivanje socijalne nejednakosti. Zasnovan na načelima etičkog naučnog i društvenog angažmana, antipreskriptivistički jezički aktivizam sastoji se od razobličavanja standardnojezičkih ideologija zbog nenučnosti, konzervativnosti i nazadnosti: usmeren je na toleranciju, društveno pozitivne ideje, kritičko delovanje, etičnost i odgovornost. Upravo razotkrivanjem zloupotrebe jezika u ideološke i političke svrhe, jezik dobija ulogu *nosioca društvene promene*, zahvaljujući čemu je moguće demistifikovati postojeće obrasce ponašanja, umanjiti društveno raslojavanje i ojačati ravnopravnost sa ciljem postizanja promene i socijalne pravde.

2. Metodologija istraživanja

U standardnojezičkim kulturama, kakve su srpska i španska, standardni jezik zauzima privilegovano mesto među ostalim varijetetima uživajući ugled kod većine govornika. Kao nadregionalni jezik svih slojeva društva i sredstvo opšte komunikacije, standard ima društveni prestiž, koji je uslovljen kulturnim, socijalnim, političkim, istorijskim, ekonomskim i drugim faktorima, jednom rečju: vanlingvističkim.

Zahvaljujući društveno-političkim okolnostima, standardni jezik poslednjih decenija dobija na važnosti u kulturnom miljeu Srbije. Nakon sloma srpskohrvatske političke i kulturno-jezičke zajednice, pitanja nacionalnog (država, tradicija, simboli, kontinuitet s prošlošću, identitet) dobila su prvorazredni značaj. Kao pokretač jedinstva, prema devetnaestovekovnom poimanju društva i države, te simbol povezanosti i kolektivne pripadnosti, (standardni) jezik dospelo je u žižu interesovanja stručne i široke javnosti. „Pravilna“ upotreba jezika nameće se zajednici kao jedina prihvatljiva i legitimna, dok su ostali varijeteti proskribovani, u čemu su presudnu ulogu odigrale standardnojezičke ideologije i jezička politika zasnovana na njima (Milroy, Milroy 1999, Milroy 2007, Filipović 2017, 2018a, Starčević *et al.* 2019).

U istom periodu, koncept standardnog jezika poprima novu dimenziju u Španiji i čitavom govornom području španskog (kastiljanskog) jezika. Kao u prvoj četvrtini 19. veka, kada su španske kolonije sticale nezavisnost, ponovo je postavljeno pitanje fragmentacije kastiljanskog jezika, naročito ako se ima u vidu njegova geografska razuđenost i kulturna raznolikost zajednica u kojima se upotrebljava. Krajem 20. veka, dešava se zaokret u hispanskoj (pre svega španskoj) jezičkoj politici ka „globalnom“ ili „univerzalnom“ španskom, zajedničkom jeziku, ujedinjenom u svojoj raznolikosti. „Panhispanka“ vizija španskog jezika, kao generatora prestiža i bogatstva, zapravo je propagiranje poluostrvskog varijeteta i promocija interesa Španije, što je posledica kolonijalne prošlosti i savremenog kulturno-političkog hegemonizma, odnosno ekonomskog imperijalizma modernog kapitalizma (Moreno Cabrera 2011, Kuzmanović Jovanović 2020, Marimón Llorca 2015).

Dakle, pitanja jezika neodvojiva su od vanlingvističkih činilaca: društveno-kulturnih i političko-istorijskih okolnosti, ekonomskih faktora, vladajućih ideologija, odnosa moći itd. Stoga se u istraživanju obrazaca upotrebe jezika ne sme zanemariti širi društveni kontekst, koji u velikoj meri određuje jezičko ponašanje pojedinaca, kao ni različite socijalne komponente koje utiču na naše razumevanje sveta koji nas okružuje. Pošto je jezik instrument modernosti i ključni element kulturnog razvitka, ovo istraživanje ne temelji se isključivo na teorijskim dometima lingvističke nauke, već na kritičkoj analizi uzajamne veze jezika i društva.

Jezičke ideologije ne upućuju samo na jezičke oblike i upotrebu jezika, već se fokusiraju na pojedince, društvene grupe i institucije, odnosno na izvanlingvističku stvarnost: na osnovu njih govornici formiraju sliku o tome šta je jezik (Woolard 1998: 3). Istraživanje jezičkih ideologija nužno zahteva interdisciplinarni pristup, odnosno napuštanje striktno lingvističke analize, budući da one uspostavljaju veze jezika s identitetom, estetikom, moralom i epistemologijom (Blommaert 2005: 19, Woolard 1998: 3).

Kritička sociolingvistika, na kojoj se istraživanje zasniva, humanistička je i interdisciplinarna nauka, čiji je cilj da uvidi i opiše složeni odnos između jezika i društva, to jest između govornika određenog jezika i vladajućih kulturnih modela i ideologija, pod čijim uticajem kreiraju vlastite svetonazore i sagledavaju stvarnost (Geeraerts 2003, Filipović 2018a). To je društveno angažovana disciplina usmerena na identifikaciju i opisivanje problematičnih mesta u društvenom ustrojstvu i njihovu vezu s jezikom i komunikativnim praksama. Jezik i društvo ne mogu se sagledavati kao nezavisni sistemi, niti analizirati izolovano ili jednosmerno, već u uzajamnom odnosu u kom su veze višestruke, višeslojne i višesmerne, te u kontekstu: preko događaja i procesa koji su u neprestanoj dinamičnoj promeni i u odnosu ciklične i nelinearne (kompleksne) kauzalnosti (Filipović 2018a: 48). Ta složena međuzavisnost zahteva kompleksan pristup u istraživanju i analizi. Društvo i jezik su otvoreni sistemi u međusobnoj interakciji, u kojima, pored hijerarhijske, postoji i heterarhijska, fraktalna uređenost, te je teme, koje spadaju u domen kritičke

sociolingvistike, potrebno istraživati iz više uglova i perspektiva: interdisciplinarno i transdisciplinarno (Filipović 2018a: 48).

Interdisciplinarnost u naučnom istraživanju podrazumeva uspostavljanje veza između različitih naučnih disciplina, prožimanje spoznaja, ukrštanje termina, definicija, postulata i istraživačkih postupaka radi iznalaženja koherentnih i sveobuhvatnih rešenja. Transdisciplinarnost pak omogućava interakciju između nauke i društva, prevazilaženje tradicionalnih granica naučnih stremljenja sa ciljem rešavanja realnih problema kroz kompleksne vizure kako bi se definisala sveobuhvatna istraživačka pitanja i pronašla društveno angažovana rešenja (Filipović 2018a: 47).

U disertaciji se kritički preispituju dominantne standardnojezičke ideologije u srpskom i španskom kontekstu. Razmatraju se pitanja relevantna za otkrivanje ciljeva sprovođenja standardnojezičkih ideologija i vanlingvistički faktori koji uslovljavaju razvijanje i održavanje stavova govornika prema jeziku.

Analitičkom metodom uočavaju se i raščlanjuju specifični elementi standardnojezičkih ideologija kako bi se proniklo u njihovu prirodu, strukturu i međuodnose. Deskriptivnom analizom određuje se prisustvo određenih ideja i tendencija, te sagledavaju ciljevi njihovih protagonista i antagonista. Eksplikativnom metodom otkrivene pojave se interpretiraju i podvrgavaju semiotičkoj analizi kako bi se odredilo njihovo značenje i implikacije u konkretnom kontekstu.

Komparativnom metodom obrađuju se modeli standardizacije španskog i srpskog jezika, odnos govornika i institucija prema nestandardnim varijetetima, utvrđuju se sličnosti i razlike u prisustvu određenih standardnojezičkih ideologija i njihovoj primeni, te porede savremeni jezički fenomeni (poput rodno osetljivog jezika) u okviru specifičnog društvenog konteksta. Takođe, upoređuje se delovanje jezičkih institucija, odnos jezičkih autoriteta prema stranoj (engleskoj) leksici, jezičko zakonodavstvo Španije i Srbije, sociolingvističke prilike u bliskoj prošlosti itd. Koreliranjem pitanja standardnog jezika i društvene moći, društvene stratifikacije i diskriminacije, razotkriva se i interpretira uticaj ideologija i način na koji govornici doživljavaju i koriste jezik u datim govornim zajednicama.

Relevantne grane nauke za oblast jezičkih ideologija, čija su saznanja i tehnike korišćene u izradi disertacije, jesu: antropološka lingvistika, jezička politika i planiranje, studije kulture, sociologija, rodne studije, a glavni koncepti koji su obrađeni: standardni jezik, standardizacija jezika, ideologija standardnog jezika, ideologija lingvističke preskripcije, jezički purizam, verbalna higijena (sanitarni purizam), purističke monoideologije (monosemija, mononimija, monokodija, monoglosija, monooriginija, monoverbija, ideologija izvornog jezika, ideologiji formalnog stila), ideologija jezičke tradicije i statičnosti, ideologija normativnih priručnika, ideologija jezičkog nacionalizma, ideologija zajedničkog jezika, ideologija jezičkog imperijalizma i jezičke hegemonije.¹

Moralna panika, kao društveni fenomen izazivanja zabrinutosti javnog mnjenja zbog određenog događaja ili pojave, izvorno je sociološki pojam. Taj društveni narativ – koji se kreira po

¹ Ostali važni pojmovi: norma, upotreba norma, jezička pravilnost, kvarenje jezika, napredak jezika, negovanje jezika, očuvanje jezika, čistota jezika, jezička varijacija, jezička promena, jezička kultura, govorna kultura, pismenost, formalna i funkcionalna pismenost, duh jezika, tradicija, izmišljanje tradicija, nacionalistički model standardizacije (nacionalizam identiteta), pisani standard, govorni standard, supstandard, prestižni supstandard, uniformnost (nepromenljivost), jezička intuicija izvornog govornika, jezičko planiranje, jezička politika, upravljanje jezikom „odozgo nadole“, upravljanje jezikom „odozdo nagore“, menadžment jezika, jezičko predvodništvo (jezičko liderstvo), prestiž, stigma, stavovi prema jeziku, laički (pseudolingvistički, narodski) stavovi o jeziku, jezik kao sistem, upotreba jezika, „dobra“ upotreba jezika, pseudolingvistika (narodna lingvistika), kontekstualna primerenost jezika, tradicija pritužbi, komunikativna kompetencija, izbacivanje opcione varijabilnosti, ideal jednoznačnosti, rezervisano značenje, etika i estetika jezičke upotrebe, jezički mitovi, mit o propadanju jezika, polifunkcionalnost i polivalentnost standardnog jezika, funkcionalni stilovi, komunikativni kontekst, funkcionalni varijeteti, verbalni repertoar, sociolingvistički registar, sociolingvistički stil, kreativna (stvaralačka) upotreba jezika, lingvocentrizam, kultura slušanja, kultura mišljenja, dvoizgovornost, dvoazbučnost, kultura jezičkih savetnika, iritantna (najiritantnija) jezička „greška“, tuđice, anglicizmi, kroatizmi, nemarkiranost (neutralnost, generičnost) gramatičkog muškog roda, učtivost u jezičkom ophođenju, azbučna politika, jezičko zakonodavstvo, jezička ljudska prava, sloboda izražavanja na maternjem jeziku (varijetetu), jezičko nasilje, jezička nesigurnost, strah od jezika, hiperkorekcija, stigmatizacija, šizoglosija, lingvicizam, jezička samomržnja, društveno angažovana lingvistika, antipreskriptivistički jezički aktivizam, jezička sloboda.

strogo određenim obrascima, uz učešće utvrđenih aktera (vladajuće klase, interesnih grupa i medija) – ne može se posmatrati kao zasebna ili prolazna epizoda, već ga je potrebno sagledati u kontekstu širih društvenih tokova. Pojam moralne panike najviše je obrađivan u okviru kriminologije, sociologije, komunikologije, mediologije, političke teorije, (socio)lingvistike i dovođen je u vezu s različitim savremenim pitanjima: delinkvencijom mladih, religijom, nasiljem u porodici, javnim zdravljem, istopolnim zajednicama, društvenom netolerancijom itd.

Kako bi se sveobuhvatno proniklo u uzroke, ciljeve i ishode pojedinačnih kampanja u kojima se koristi moralna panika, potrebno je koristiti aparaturu različitih naučnih disciplina: sociologije, političkih nauka, antropologije, kriminologije, komunikologije, socijalne psihologije itd. Takođe, neophodno je razmotriti i njihovo međudejstvo koje podrazumeva svaki interdisciplinarni pristup problemu. Razmatrani događaji i pojave u okviru konstruisanja moralnih panika obuhvataju sledeće koncepte: devijantnost, narodni demoni, pogodan neprijatelj, pogodna žrtva, opasnost, politika anksioznosti, moralni aktivisti (moralni krstaši), mentalitet katastrofe, teorija širokih masa, elitistički konstruisana teorija, teorija interesnih grupa, javni gnev prema „nepravilnoj“ upotrebi jezika, medijska pompa, moralne zabrane.

Korpus se analizira u petom delu rada, naslovljenom „Standardnojezička moralna panika“. Pojam moralne panike konceptualizuje se i primenjuje na izdvojena jezička pitanja kojima se preko medija uznemirava značajan deo društva. Fenomen moralne panike sagledava se u svetlu:

1. propadanja jezika (odstupanje od norme kao devijantnost) i
2. ugroženosti jezika (jezička promena usled društvenih promena).

U prvom delu građu čine nenormativni jezički priručnici i savetnici, jezički onlajn savetnici i purističke jezičke kampanje, dok je drugi deo korpusa usmeren na preskriptivističku borbu protiv tuđica, rodno (ne)diskriminatorni (standardni) jezik i očuvanje ćirilice.

Iz analize korpusa proističu specifične moralne panike koje se u radu detaljno obrađuju:

- Medijska slika „propadanja“ jezika;
- Stvaranje moralne panike zbog stranog uticaja u jeziku;
- Medijska moralna panika u vezi s rodno osetljivim jezikom;
- Izazivanje moralne panike u vezi s upotrebom pisma.

Ovaj deo rada posvećen je kritički usmerenoj sociolingvističkoj analizi građe, a u obradi su korišćene metode i tehnike kritičke analize diskursa.

Kritička analiza diskursa (KAD) je analitička humanistička disciplina koja proučava kako se zloupotreba društvene moći, dominacija i nejednakost konstruišu, reprodukuju ili osporavaju putem diskursa u određenom društvenom i političkom kontekstu. Cilj ovakvog istraživanja je prepoznavanje i razotkrivanje društvene nejednakosti, te suprotstavljanje svakom vidu neravnopravnosti (Van Dijk 2001: 352). KAD razume jezik kao društvenu praksu, te je razmatranje konteksta upotrebe jezika od ključnog značaja, a posebna pažnja usmerena je na institucionalne, političke, rodne i medijske diskurse, koji svedoče o manje ili više otvorenim odnosima konflikta i borbe (Wodak, Meyer 2002: 1–2). Stoga su u kritičkoj analizi diskursa neizostavna tri pojma: moć, istorija i ideologija (Wodak, Meyer 2002: 3).

U interpretaciji građe i fenomena primenjuju se metode i tehnike kritičke sociolingvistike i kritičke analize diskursa, problemski orijentisanih i metodološki heterogenih disciplina, čiji je primarni zadatak istraživanje odnosa između forme i funkcije diskursa koji je određen kulturološkim, društvenim i političkim faktorima, te inherentno ideološki i (najčešće) hegemonijski. Nakon sistematskog prikupljanja podataka, u radu je primenjena metoda kvalitativne evaluacije korpusa koja podrazumeva opisivanje, sveobuhvatnu analizu i tumačenje fenomena kojima se podaci pretvaraju u informaciju. U izabranim novinskim člancima, čiji naslovi ukazuju na prisustvo moralne panike u vezi s jezičkim pitanjima, primenjena je i kvantitativno-kvalitativna metoda analize sadržaja. Njome se evidentira sadržaj, rasprostranjenost i učestalost određenih poruka koje se odašiljaju putem medija (često s nacionalnom pokrivenošću).

Oslanjajući se na Van Dejkovu (Van Dijk 1998, 2006) analizu ideološkog diskursa, koja koristi sociokognitivni interdisciplinarni pristup istraživanju ideologije, u radu se kritički razmatraju dominantni diskursi koji utiču na stvaranje i perpetuiranje nejednakosti i opresije u savremenim društvima. Cilj istraživanja je da objasni kako se oblici društvene neravnopravnosti, moći, hijerarhije, kontrole, dominacije, hegemonije, marginalizacije, diskriminacije izražavaju, reprodukuju i legitimišu kroz diskurs i jezičke prakse. Sistematičnom i transparentnom analizom veza između jezika, moći i ideologije (obično neprimetnih i skrivenih od članova zajednice), te zloupotrebe i nepravde, interpretiraju se društvene i političke pojave savremenog srpskog i španskog društva. Najznačajniji koncepti su: diskurs, kontrola diskursa, prisila i pristanak, pravila diskursa, diskurzivne prakse, diskurs vrednosti (evaluativni diskurs), ideološki diskurs, javni diskurs, institucionalni diskurs, kodirani diskurs, moralistički diskurs, manipulativna moć diskursa, diskriminatorni diskurs, seksistički diskurs.

U komparativnim istraživanjima društveno-jezičkih pojava u Španiji, te u nezaobilaznom koreliranju odnosa moći Španije i država Hispanske Amerike, koristi se metodološka matrica i pojmovni aparat hispanskih studija. Razumevanje jezičkih ideologija, društvenog ustrojstva hispanskog sveta, dinamike diskursa i društvene interakcije iziskuje šire sagledavanje iz perspektive politike, društvenih kretanja i njihovog međudejstva. Za otkrivanje odnosa supremacije, podređenosti i diskriminacije bitni pojmovi su: kastiljanizacija, španski (kastiljanski) jezik i španski jezici, španski u Hispanskoj Americi, jezik kao pratilac carstva, španski jezički nacionalizam, identitet, jedinstvo u različitosti, hispanofonija, globalni (univerzalni) španski, panhispanizam, postkolonijalizam, postimperijalizam, jezička hegemonija, andaluski varijetet, španski jezik kao strani.

Najzad, u odeljku posvećenom rodno osetljivom (standardnom) jeziku koriste se teorijske i metodološke postavke studija roda. Implementacijom metode rodne analize razmatra se konkretna problematika jezičke prakse i potrebe za normiranjem rodno senzitivnog jezika u Španiji i Srbiji. Analizom kulturnih obrazaca prepoznaje se (i) jezička neravnopravnost između žena i muškaraca, tradicionalno shvatanje rodnih uloga i prepreka koje stoje na putu stvaranja pozitivne društvene promene. U tom smislu, najvažniji koncepti su: rodna ravnopravnost, rodno osetljivi (senzitivni, uključivi, ravnopravni) jezik, neseksistički jezik, femininativni, nestandardnost, (ne)vidljivost žena, patrijarhalna dominacija, seksizam, mizoginija.

Interdisciplinarni teorijski i metodološki pristup u doktorskoj disertaciji usredsređen je na razotkrivanje društvene uloge i moći jezika, a transdisciplinarni cilj istraživanja usmeren je na razvoj kritičke svesti o jeziku u različitim delatnim zajednicama i društvenim grupama, te uspostavljanje većeg stepena ravnopravnosti među društvenim klasama. Socijalno angažovana i aktivistička, kritička sociolingvistika i kritička analiza diskursa nužno su ideološki i politički motivisane budući da podrazumevaju solidarnost s potlačenima i disidentski stav prema vršiocima opresije, a kao krajnji cilj imaju eliminisanje razlika, predrasuda, stereotipa, diskriminacije, odnosno društvene nejednakosti (Cameron 1995, Filipović 2018a, Starčević *et al.* 2019, Woolard 2020).

3. Moralna panika

Sociološki pojam moralne panike u najširem smislu označava uznemirenost ili zabrinutost društvene zajednice u vezi s određenim pitanjem: aktuelnim (navodnim) problemom ili nekom pojavom koja dugo opstaje i iznenada dospe u fokus javnosti izazivajući teskobu i strah (Thompson 1998, Cohen 2011, Cameron 1995). To je društvena situacija u kojoj se na osnovu izolovanih, preuveličanih ili na senzacionalistički način protumačenih incidenata stvara i(li) nastoji stvoriti uverenje da društvu, državi i(li) temeljima moralnog poretka pretila opasnost (Struna S.A.: S.N.).

Poslednjih decenija moralna panika je široko korišćen termin, obrađivan u okviru različitih naučnih disciplina – sociologije, kriminologije, komunikologije, mediologije, (socio)lingvistike itd. – dovođen u vezu sa savremenim društvenim pitanjima: javnim zdravljem, religijom, nasiljem u porodici, društvenom netolerancijom itd. Kreiranjem novih kategorija društvenih problema gotovo bilo šta može postati predmet stvaranja društvenih tenzija i predstaviti se kao društvena pretnja, pa moralna panika predstavlja moćan instrument društvene kontrole (Cohen 2011, Thompson 1998, Goode, Ben-Yehuda 2009).

Moralna panika ne pojavljuje se „sama od sebe“, već na tačno određeni način, u sprezi vladajuće klase ili interesnih grupa i masovnih medija. Ovaj društveni fenomen ne posmatra se kao zasebna ili prolazna epizoda, već se sagledava u kontekstu širih društvenih tokova. Počiva na mehanizmima čiji je cilj izazivanje jakih osećanja i odvija se u više faza, od kojih svaka ima utvrđenu problematiku i aktere (v. Hall 1978, Thompson 1998, Glassner 1999, Furedi 2006, Cohen 2011).

U ovom poglavlju analiziraću različite teorije moralne panike, motive za njeno kreiranje, ukazaću na to koje su društvene grupe najčešći predmet moralne panike i kritički se osvrnuti na pojedince koji odbranom sopstvenih moralnih vrednosti žele da ih nametnu drugima.

U nastavku ću konceptualizovati ideju moralne panike dovodeći je u korelaciju sa standardnojezičkim ideologijama, odnosno instrumentalizacijom jezika u ideološke svrhe.

3.1. Nastanak i značenje pojma

Termin „moralna panika“ prvi je upotrebio sociolog Džok Jang (Jock Young)² u članku u kom analizira reakciju javnosti u vezi sa statističkim podacima o uživanju droga (Thompson 1998: 7). Uočio je da je izazivanje moralne panike zbog uzimanja droga, kao posledicu imalo povećanje broja policijskih jedinica zaduženih za suzbijanje narkomanije, a time i veći broj hapšenja. Jang u istraživanju naglašava spiralni efekat koji se proizvodi interakcijom medija, javnosti, interesnih grupa i vlasti (*apud* Thompson 1998: 7).

Pojam moralne panike sistematski je uveo i teorijski obrazložio sociolog Stenli Koen (Stanley Cohen) u studiji *Narodni demoni i moralna panika (Folk Devils and Moral Panics, 1972)*. Moralna panika nastaje kada se neko stanje, epizoda, osoba ili grupa ljudi odrede kao pretnja društvenim vrednostima i interesima (Cohen 2011: 1). Društva su povremeno izložena moralnoj panici koju oblikuju masovni mediji. Ponekad je neki novi fenomen predmet panike, a katkad je reč o pojavi koja dugo postoji, ali iznenada dospe u centar pažnje. Nekada panika prođe i zaboravi se, te ostane upamćena u folkloru i zajedničkom sećanju. U drugim prilikama ima dugotrajnije i ozbiljnije posledice, te može proizvesti promene u zakonskoj legislativi i društvenoj politici (usmerene na izvor panike) ili čak u načinu na koji društvo sebe poima (Cohen 2011: 1), pa postaje sredstvo za kontrolu i ograničavanje prava.

Dakle, moralna panika se stvara kada se neki društveni fenomen ili problem istakne u javnom diskursu i o njemu se raspravlja opsesivno, moralistički i fatalistički, kao da nagoveštava

² Young, Jock. 1971. The Role of the Police as Amplifiers of Deviancy, Negotiators of Reality and Translators of Fantasy: Some consequences of our present system of drug control as seen in Notting Hill. Stanley Cohen (ed.), *Images of Deviance*. Harmondsworth: Penguin, 27–61.

neposrednu katastrofu (Cameron 1995: 83). Primeri su brojni: od moralne panike usmerene ka Jevrejima zbog navodnog širenja kuge u srednjem veku i progona „veštica“, do savremenih fenomena, kao što su: maloletnička delinkvencija, rodni identiteti, migracije stanovništva, uživanje droga, abortus, filmsko i televizijsko nasilje, prinudna prostitucija, trgovina ljudima, opasnosti interneta, rejt žurke, navijačke grupe, pornografija, terorizam, zarazne bolesti, vakcinacija, osiromašeni uranijum, genetska istraživanja, veštačka inteligencija itd., ali i jezičke promene koje navodno vode ka „urušavanju“ i „propadanju“ jezika, te gubljenju nacionalnog identiteta.

Zbog izloženosti raznim vidovima moralne panike poželjno je da svi društveni akteri promišljaju o svom delovanju, posebno oni na višim društvenim pozicijama. Pošto moralna panika može uticati na ponašanje pojedinaca, ali i širih društvenih struktura, poput institucija društvene kontrole, važno je kritički se osvrnuti na informacije koje dobijamo putem medija, kao i na svoje delovanje u okviru savremenog društva (Buljan 2023: 5, 45).

3.2. Teorija moralne panike Stenlija Koena

Pojedince ili pojave, koji navodno ugrožavaju društveni poredak i imaju loš uticaj na okolinu Koen naziva „narodnim demonima“ (eng. *folk devils*). To je prepoznatljiv tip osoba koji podseća ljude na to kakvi ne treba da budu, a u kolektivnoj svesti predstavljaju simbol potencijalne ili nadolazeće promene (Cohen 2011: 2). Na primeru sukoba dve subkulturne grupe mladih – modsa i rokera³ – koji se zbio 1964. godine u primorskom turističkom gradu Klaktonu (Velika Britanija) i medijskog izveštavanja o njemu Koen analizira proces stvaranja moralne panike. Uočava više faza u razvoju moralne panike:

1. Označavanje pojave, pojedinca ili grupe kao društvene pretnje;
2. Prikazivanje pretnje u masovnim medijima na stilizovan i stereotipan način;
3. Čuvanje moralnih barikada (novinski urednici, sveštena lica, političari, pojedinci „ispravnih“ životnih nazora);
4. Postavljanje dijagnoza i predlaganje rešenja (društveni autoriteti);
5. Razrada i primena rešenja;
6. Iščezavanje panike ili pogoršanje stanja (Cohen 2011: 1).

Koen na osnovu društvenog fenomena modsa i rokera, te izolovanog incidenta predstavljenog na senzacionalistički način, pokazuje kako se konstruiše opasnost i izaziva (često iracionalni) strah koji zatim proizvodi bes prema onima koji nisu deo iste paradigme. Kritikujući generalizacije i stvaranje predrasuda o karakteristikama pojedinih društvenih grupa, autor ističe da se subverzivna snaga marginalne skupine precenjuje, što izaziva rastuće neprijateljstvo prema njoj. Dramatične predstave i predskazivanje ponovnih, još većih sukoba s težim posledicama, te promena sistema moralnih vrednosti, izazivaju snažnu reakciju javnosti.

Način interpretacije tog događaja u medijima u ranoj fazi podrazumevao je stvaranje procesuiranih ili kodiranih slika koje oblikuju reakcije: ogorčenost, smišljanje teorija i planova, držanje govora, pisanje pisama novinama. Medijska prezentacija je, dakle, ključna u određivanju reakcija u narednim fazama (Cohen 2011: 24). Autor izdvaja tri procesa:

³ Sukob se desio tokom uskršnjeg vikenda, 18. i 19. maja 1964. godine, kada su zabeležene vanredno niske temperature za to doba godine. Vlasnici prodavnica i štandova bili su ogorčeni zbog slabe prodaje, a među mladima se pronela glasina da vlasnici kafića i kelneri odbijaju da usluže neke od njih. Nekoliko grupa mladih ljudi započelo je uličnu tuču u kojoj su kamenovali jedni druge. To je bio početak sukoba modsa (eng. *mods*) i rokera (eng. *rockers*) – dve subkulturne grupe nastale u Velikoj Britaniji 50-ih godina 20. veka, čije su se razlike zasnivale na muzici koju su slušali i odevanju. Vozili su se biciklima i vespama po gradu, razbijali prozore, uništili nekoliko daščara na plaži, a ispaljen je i jedan hitac u vazduh iz pištolja „plašljivca“. Veliki broj ljudi slio se na ulice, nastala je opšta galama i darmar, a intervencije nespremnih i malobrojnih pripadnika policije učinile su taj vikend neprijatnim, teškim, povremeno i zastrašujućim (Cohen 2011: 23–24). Ova epizoda pokrenula je moralnu paniku i dovela do toga da deo mladih Britanaca bude proglašen „narodnim demonima“ (Thompson 1998: 31). Za više detalja v. BBC News 1964, BBC News 2014, ELLIE. 2019, Staveley-Wadham 2023.

1. Preuveličavanje ili izvrtnje (iskrivljeni prikaz, distorzija);
2. Predviđanje;
3. Simbolizacija (Cohen 2011: 25).

Ozbiljnost sukoba modsa i rokeri preuveličana je u pogledu broja učesnika incidenta i prestupnika umešanih u nasilje, razmere načinjene štete i posledica nasilničkog ponašanja. Događaj je prikazan na način tipičan za izveštavanje o kriminalu: senzacionalistički naslovi, melodramatični rečnik i namerno naglašavanje određenih elemenata kako bi se pojačala napetost i izazvale jake emocije (Cohen 2011: 25).

Predviđanje budućih događaja i implicitna pretpostavka da će se incident neminovno ponoviti bili su prisutni gotovo u svim medijskim izveštajima: neizvesno je samo kada će se dogoditi i šta se može učiniti kako bi se posledice sprečile ili ublažile. Ta predviđanja imala su ulogu „samoispunjavajućeg proročanstva“. Za razliku od prirodnih katastrofa gde odsustvo predviđanja može biti kobno, s društvenim fenomenima poput devijantnosti, prisustvo predviđanja potencijalno je pogubno (Cohen 2011: 35).

Komunikacija, pogotovo masovna, puna je stereotipa, te zavisi od simboličke snage reči i slike. Neutralne reči mogu dobiti simboličko značenje, pa su tako reči modsi, rokeri i Klakton poprimile simboličku moć (Cohen 2011: 35). Narodni demoni prikazani su u jedinstvenom narativu, a njihov identitet je pojednostavljen i prepoznatljiv.

Za stvaranje moralne panike neophodna su tri elementa: najpre, „pogodan neprijatelj“ (eng. *suitable enemy*), laka meta, osoba bez društvene moći; zatim „pogodna žrtva“ (eng. *suitable victim*), pojedinac s kojim se mnogi mogu poistovetiti, „običan mali čovek“; i najzad, društveni konsenzus da verovanja ili postupci koji se osuđuju nisu izolovane stvari, već sastavni delovi društva ili bi to mogli biti „ukoliko se nešto ne preduzme“ (Cohen 2011: xii).

Određene adolescentske grupe bile su simbol velikog dela društvenih promena u poslednjoj deceniji 20. veka i prvoj deceniji 21. veka, i po onome što su predstavljale i po načinu na koji je društvo reagovalo na njih (Cohen 2011: 2). Stoga se, pod prividom brige o moralnom stanju omladine, netrpeljivost i bes lako usmeravaju protiv nje. Iako modsi i rokeri nisu tipični predstavnici mladih generacija u Velikoj Britaniji, specifičnim prikazivanjem u javnoj sferi mogu se načiniti „pogodnim neprijateljem“ (Cohen 2011: 58). Kreiranjem novih kategorija društvenih problema, potencijalna pretnja društvu mogu biti samohrane majke (kao neodgovorni i loši roditelji)⁴, imigranti, izbeglice i tražiocci azila (među kojima se ciljano zamagljuje razlike u britanskim medijima, javnom i političkom diskursu)⁵ (Cohen 2011: xxii). Na taj način se pomoću devijantnosti i društvene kontrole ispituju i ojačavaju moralne granice.

Autor takođe primećuje da se za „pogodne žrtve“ bira sve veći broj ljudi navodeći studiju o izveštavanju o kriminalu u periodu od pedeset godina, koja otkriva da se kriminal sve više predstavlja kao pretnja običnim ljudima u svakodnevnom životu, a ne samo ranjivim kategorijama žrtava (Cohen 2011: xxix). Kameron (Cameron 1995: 85) navodi da određeni događaji ili fenomeni mogu pokrenuti opšti strah ukoliko pretnja (koja će potencijalno prouzrokovati društvene promene) pogađa veći deo zajednice. Na taj način panika legitimise represivne mere koje se sprovedu tobože radi otklanjanja mogućih opasnosti (Cameron 1995: 85).

Moralna panika je u tesnoj vezi s diskursom, rizikom i vladajućim ideologijama. Ponavljanjem i učvršćivanjem stereotipa o izgređnicima, te „naknadnim interpretacijama“ i neobjektivnim izveštavanjem, diže se lažna uzbuna i stvara potreba za reintegracijom vlastitih vrednosti (koje nisu ugrožene) (Božilović 2020: 211). Proglasivši se čuvarima morala, mediji i vladajuće klase alarmiraju čitavo društvo, čak i kada ne postoji realna pretnja: „bitna je percepcija opasnosti, a ne njeno stvarno postojanje“ (Božilović 2020: 211).

⁴ Time se stvara povoljna društvena klima za smanjivanje socijalnih primanja, poput dečjeg dodatka. Žene tobože ostaju u drugom stanju da bi dobijale državnu pomoć, odgajaju buduće kriminalce; odsutni očevi su takođe nezaposleni, na teretu države itd. (Cohen 2011: xxi).

⁵ U novije vreme pravi se razlika između „političkih“ i „ekonomskih“ izbeglica iz nestabilnih područja, pri čemu se sud arbitrarno donosi.

3.3. Kenet Tompson: kritika masovnih medija

Kenet Tompson (Tompson 1998: 1) moralnu paniku vidi kao društveni fenomen prisutan tokom celog 20. veka. Panika je periodično nastajala usled različitih društvenih pojava koje su percipirane kao pogubne za društvo u celini: novi način života mladih generacija kao nemoralna pretnja ustaljenim društvenim vrednostima (džez i rokenrol koji vode u promiskuitet, kafe-barovi), seksualna permisivnost i feministički pokreti kao ugrožavanje koncepta tradicionalne porodice, ulični kriminal oličeni u mladom pljačkašu tamne boje kože itd. Međutim, konstrukt moralne panike ne podrazumeva perpetuiranje istih obrazaca u svakom pogledu. Dva razloga su doprinela značajnoj promeni: dinamika smenjivanja moralnih panika (čim se jedna okonča izazove se druga) i usmerenost na veće grupe (Tompson 1998: 1–2).⁶

Tompson navodi više faktora važnih za razumevanje moralne panike:

1. Moralna panika ima oblik kampanje koja se sprovodi određeno vreme;
2. Kampanja je usredsređena na ljude zabrinute promenama društvenog poretka;
3. Moralne smernice su nejasne;
4. Političari i deo medija jedva čekaju da stanu na čelo kampanje i preduzmu radnje koje će navodno suzbiti pretnje;
5. Sledi ocena da moralna kampanja nije usmerena na stvarne uzroke društvene pretnje (Tompson 1998: 2).

Koenove etape moralne panike Tompson svodi na pet elemenata:

1. Neko ili nešto se označi kao pretnja društvenim vrednostima i interesima;
2. Mediji prikazuju pretnju na prepoznatljiv način;
3. Zainteresovanost javnosti naglo raste;
4. Dolazi do reakcije vlasti ili kreatora javnog mnjenja;
5. Panika nestaje ili pokreće društvene promene (Tompson 1998: 8).

Tompson (1998: 9) naglašava dva elementa moralne panike: visok stepen *zabrinutosti* zbog ponašanja određene grupe i povećan nivo *neprijateljstva* prema ljudima koji se percipiraju kao pretnja, te ističe druge karakteristične osobine, poput *nestalnosti* i *nesrazmernosti*. Po pravilu, moralna panika je nestalna: iznenada se pojavljuje i kratko traje, a podseća na manije, strahove i druge slične oblike kolektivnog ponašanja, dok se nesrazmernost ogleda u implicitnoj pretpostavci da je pretnja mnogo značajnija od onoga što se može zaključiti na osnovu realistične procene (Tompson 1998: 9). Ukoliko se društvo (ili neki važan deo društva) nalazi u krizi, utoliko je veća verovatnoća da će se izvesni događaji doživeti kao velike pretnje. Čest odgovor na pretnje su buđenje zajedništva i osećaja za pravdu, te zahtev za jačom društvenom regulacijom ili kontrolom i povratak „tradicionalnima vrednostima“ (Tompson 1998: 8).

Savremeni multimodalni masovni mediji neupitan su instrument za ideološku reprodukciju i diseminaciju (Blommaert 1999: 430). Tompson smatra da masovni mediji, stvaranjem interpretativnog okvira događaja, imaju važnu ulogu u izgradnji kulturnih politika i „politika anksioznosti“ (eng. *politics of anxiety*) u „društvu rizika“ imaju (Tompson 1998: 15). Usredsređuje se na proučavanje nacionalnih tabloida u Velikoj Britaniji, koji se međusobno nadmeću u tome ko će više šokirati i razbesneti čitaoce (Tompson 1998: 82). Vesti imaju šablonsku strukturu, smeštaju se u kontekst poznat publici, koriste se definicije moćnih društvenih subjekata i institucija, što omogućava reprodukciju dominantnih ideja i ideologija (Tompson 1998: 57). U središte se stavljaju laičke ideologije i društveni strahovi koji olakšavaju kreiranje „narodnih demona“. Votni

⁶ Moralnu paniku mogu pokrenuti različiti događaji, jedan za drugim: na primer, u jednom trenutku se javi strah od pomora zbog epidemije HIV-a, a zatim bes zbog pornografije na internetu. Slučajevi zanemarivanja ili zlostavljanja dece dovode u pitanje instituciju porodice i ulogu roditelja, pri čemu panika zahvata mnogo veći broj ljudi (Tompson 1998: 1–2).

(Simon Watney) navodi da mediji pristupaju publici kao jedinstvenom, prirodnom subjektu obraćajući im se individualno kao „normalnim“, „zdravorazumskim“, „ispravno mislećim“ ljudima, te nastojeći da izgrade idealnu publiku sačinjenu od „nacionalnih porodičnih jedinica“ okruženu pretnjama u vidu ludaka, stranaca, kriminalaca i perverznojaka (*apud* Thompson 1998: 74).

Za razliku od regionalizovane američke ili francuske štampe, britanska je centralizovana i nacionalna: mediji su usko povezani, a vodeći listovi su uglavnom iz Londona (Thompson 1998: 26). Centralizovana Srbija ima veoma centralizovane štampane medije, kako nacionalne novine, tako i tabloide, te ih je stoga lakše kontrolisati.

Značajnu funkciju u dizanju panike imaju tzv. „moralni aktivisti“ ili „moralni krstaši“ (eng. *moral entrepreneurs, moral crusaders*), koji uz pomoć medija nastoje da uzburkaju javnost i uključe društvene organizacije kako bi se izvršio pritisak na vlast da se pojača društvena kontrola i regulacija morala (Thompson 1998: 12). Usredsređivanjem na pojedinačne probleme širi značaj moralne panike često se izgubi iz vida (Thompson 1998: 28). Moderno društvo se poima kao rizično, a rizici se povećavaju s umnožavanjem promena kojima je društvo izloženo i njihovim rasprostriranjem u zajednici. Savremeni načini izveštavanja podrazumevaju povećavanje svesti o riziku, ali specijalističke ekspertize uskraćuju pravo običnim ljudima da definišu i kontrolišu rizik (Thompson 1998: 28–29).

Delovanje medija i vlasti počiva na načelima uzajamnosti. Mediji svoj interes u širenju panike imaju u publicitetu, gledanosti i zaradi, a vlasti u jačanju sopstvenog autoriteta i većoj društvenoj kontroli. Međutim, moralna panika ne se podiže samo zbog interesa medija da promovišu određenu ideologiju ili politiku, već zato što masovni mediji direktno zavise od toga da publici redovno predstavljaju probleme i krizne situacije, pa im je u interesu da ih preuveličavaju, čak i one prividne (Cameron 1995: 84). Najobičniji događaj može se pretvoriti u senzaciju, a bezazlenom incidentu može se pridati velika medijska pažnja bez koje bi nezapaženo prošao.

3.4. Objektivistička i konstruktivistička perspektiva

Brze društvene promene i rastući društveni pluralizam stvaraju sve veće mogućnosti za sukobljavanje vrednosti različitih društvenih grupa koje nastoje da odbrane sopstvene moralne vrednosti ili da ih nametnu drugima (Thompson 1998: 11). To ostvaruju u javnoj sferi koja pruža različite medijske mogućnosti za širenje straha i artikulisanje zahteva za društvenom kontrolom i regulacijom radi zaštite tih vrednosti. Pritom, sve je više interesnih grupa kojima ide u prilog da te zahteve podrže. U modernim društvima, briga javnosti u vezi s nekim problemom retko nastaje zbog ogorčenosti „običnog sveta“: postoji „politika društvenih problema“, drugim rečima, problemi su društveno konstruisani (Thompson 1998: 11).

Sociologija razlikuje „objektivistički“ i „konstruktivistički“ pristup složenim društvenim pitanjima. Objektivistički pristup prihvata da određena pojava postoji i predstavlja poteškoću, zato je štetna i uznemirava značajan deo društva, a uloga istraživača sastoji se u tome da je kvantifikuje, istraži uzroke i predloži rešenja (Thompson 1998: 11).

S druge strane, konstruktivistička perspektiva okrenuta je pitanjima zašto se i na koji način stanje ili događaj smatraju problematičnim (Thompson 1998: 11). Postoje različite vrste konstruktivističkog pristupa, od „strogih“ do „kontekstualnih“. Striktni konstrukcionisti nemaju cilj da ocene istinitost ili ispravnost uverenja u vezi s društvenim problemom, već da istraže kako ljudi definišu, izlažu i nameću zahteve, na koji način svoju zabrinutost iznose u javnost, kako redefinišu pitanje kada se suoče s političkim preprekama, ravnodušnošću ili suprotnim mišljenjem, kako prave savez s drugim grupama (Thompson 1998: 11).

Kontekstualni konstrukcionisti pak nastoje da ispitaju verodostojnost i činjeničnu osnovu zahteva, to jest utemeljenost problema, ali i da istraže procese konstruisanja problema i njegovog predstavljanja javnosti, te političku korist koja iz toga proizlazi. Tompson u načelu zastupa poziciju kontekstualnog konstrukcionizma posvećujući pažnju procesu stvaranja određenih vidova moralne

panike, pogotovo onih koje kreiraju mediji i pobornici moralnih kampanja (Thompson 1998: 11–12).

Sličnu konstruktivističko-kontekstualnu poziciju i sama zastupam: cilj mi je, između ostalog, da u primeni korpusa istražim začetak i razvoj problema prouzrokovanog izazivanjem moralne panike, interpretaciju i korist koju ona donosi određenim interesnim grupama.

3.5. Druge teorije moralne panike

Poput Stenlija Koena, Stjuart Hol i koautori knjige *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order* (1978) naglašavaju ulogu medija u stvaranju moralne panike kao instrumenta reprodukcije vladajućih ideologija (Hall *et al.* 1978: 60). Masovni mediji ne izveštavaju na jednostavan i transparentan način o događajima koji zaslužuju pažnju široke publike, već su „vesti“ proizvod složenog procesa koji se temelji na sistematskom odabiru događaja i tema prema društveno konstruisanom skupu kategorija (Hall *et al.* 1978: 53). Taj proces započinje izborom teme za koju se smatra da će biti zanimljiva publici, na osnovu profesionalne ideologije (novinarskom osećaju za „dobru vest“). Uopšteno govoreći, to su neuobičajene teme koje narušavaju „normalna“ očekivanja o društvenom životu: dramatični događaji, ljudske tragedije, nesreće, pojave, koji se tiču društvene elite ili čitave nacije, događaji koji imaju negativne posledice ili izazivaju snažne emocije itd. (Hall *et al.* 1978: 53). Autori ističu važnost trenutka i načina na koji se vest konstruiše. Događaj ili pojava ne predstavljaju se kao nasumične i haotične epizode, već se identifikuju, imenuju, definišu i povezuju s drugim događajima poznatim publici. Identifikacija i kontekstualizacija važan su segment u procesu kojim se vestima „daje značenje“ u medijima: događaj ima smisla samo ako se može locirati unutar niza poznatih društvenih i kulturnih okvira (Hall *et al.* 1978: 54).

Ovaj pristup počiva na pretpostavci o konsenzualnosti zajednice: postojimo kao članovi nekog društva jer delimo kulturno znanje, imamo pristup istim „mapama značenja“, a zajednički su nam i temeljni interesi, vrednosti i brige: ono što nas kao društvo i kulturu ujedinjuje, nadmašuje ono što nas kao grupe ili klase međusobno deli i razlikuje. Drugim rečima, kulturni konsenzus čini osnovu društvene komunikacije (Hall *et al.* 1978: 55). Takav „konsenzualni“ obrazac ima bitne političke posledice kada se koristi kao osnova komunikacije budući da počiva na pretpostavci da svi članovi društva imaju manje-više iste interese i jednak udeo moći (Hall *et al.* 1978: 55).

I kasnije rasprave u Ujedinjenom Kraljevstvu zadržavaju se na ulozi medija u kreiranju moralne panike (Lashmar 2013: 51). Smestivši teoriju moralne panike u čvršći konceptualni okvir kako bi zadržao njenu relevantnost, Čaz Kričer (Chas Critcher 2003, 2006) ponovo potcrtava važnost medija (Lashmar 2013: 51). Tvrdi da su moderne moralne panike nezamislive bez medija iako su srednjovekovna suđenja vešticama bila uspešna i bez njih (*apud* Lashmar 2013: 51). Videći opasnost od toga da moralna panika pomuti sposobnost razumevanja, čak i onda kada se čini da je pravi problem očigledan, Kričer se protivi preteranom pojednostavljivanju u procesu proizvodnje vesti, koji je sadržan u samom konceptu masovnih medija (*apud* Lashmar 2013: 53, 59). Takođe, upozorava na opasnost generalizovanja kada je reč o medijima. Treba imati u vidu formalne razlike među njima (elektronski i štampani mediji), publiku kojoj su namenjeni (imućnijoj i obrazovanoj klasi, srednjoj klasi ili potrošačima s nižim primanjima), prostornu pokrivenost (lokalni i nacionalni mediji), žanru (da li je reč o ozbiljnim vestima namenjenim širokoj publici ili ne.) i sl. (*apud* Lashmar 2013: 53, 59).

Kričer u naglašavanju, odnosno prenebregavanju uloge medija pronalazi glavnu razliku između britanskog i američkog (Goode, Ben-Yehuda) teorijskog pristupa fenomenu moralne panike. Američka škola tretira medije kao puke kanale kroz koje prolaze informacije o devijantnosti ili etiketama koje je neko drugi dodelio, ne baveći se odviše medijskom transformacijom informacija, niti ulogom medija u tome koji se pojedinci ili grupe proglašavaju devijantnim (*apud* Lashmar 2013: 51).

Gud i Ben-Jehuda (2009: 23–26) utvrđuju protagoniste „drame izazvane moralnom panikom“ u Koenovoj teoriji. To su: štampa (mediji), publika, predstavnici formalne društvene kontrole (ili sprovodioci zakona), zakonodavci i političari, delatne grupe. Iz apela i kampanja, koje proizvode moralnu paniku, nastaju delatne grupe čiji je cilj da se izbore s pretnjom, a njihove vođe su moralni aktivisti koji veruju da su postojeći pravni lekovi nedovoljni (Goode, Ben-Yehuda 2009: 26).

Autori analiziraju dva fenomena koji ukazuju na prisustvo moralne panike u društvu: stvaranje „narodnih demona“ i razvoj „mentaliteta katastrofe“ (eng. *disaster mentality*) (Goode, Ben-Yehuda 2009: 27–28). Prema Koenu, mere koje se pripremaju kao otpor moralnoj panici nalik su onima za odbranu od prirodnih katastrofa (uragan, zemljotres, erupcija vulkana), a podrazumevaju fazu upozorenja, senzibilizaciju na znakove opasnosti, mehanizam suočavanja, česte preterane reakcije, institucionalizaciju pretnje, glasine i spekulacije, lažne uzbune i povremeno masovne zablude. Iako je panično, iracionalno i destruktivno ponašanje tokom katastrofe prilično retko, kako ističu brojni stručnjaci, autori smatraju da Koen time ne hrani mit o paničenju tokom katastrofe. U panici, ili tokom katastrofe, ljudi beže od uočene fizičke pretnje, dok u moralnoj panici pretnja najčešće nije fizička, ali ljudi su njome fascinirani i gravitiraju joj poput noćnog leptira ka svetlu: pojam „panike“ je toliko snažna metafora da dočarava sliku straha i bega (Goode, Ben-Yehuda 2009: 26).

Autori postavljaju pitanje zašto se i odakle pojavljuje moralna panika, zbog čega dolazi do tolike uznemirenosti društva iako se trezvenom procenom lako zaključuje da potencijalna pretnja ne zaslužuje toliku zabrinutost (Goode, Ben-Yehuda 2009: 52). Nude tri modela: teoriju širokih masa (eng. *grassroots theory*), elitistički konstruisanu teoriju (eng. *elite-engineered theory*) i teoriju interesnih grupa (eng. *interest group theory*).

Prema teoriji širokih masa, polazište u nastanku moralne panike čini najšira javnost. Zabrinutost koju javnost oseća široko je rasprostranjena, a podstaknuta je osećajem da je ugrožena neka vrednost koja se odnosi na celokupno društvo ili na njegov veliki deo, dok su izrazi zabrinutosti u drugim (organizovanim i specijalizovanim) sektorima – u medijima, među političarima, političkim delatnim grupama i sprovođenju zakona – zapravo manifestacija šire zabrinutosti (Goode, Ben-Yehuda 2009: 55). Mediji samo raspiruju osećanja koja već postoje među širokim masama: potencijal za zabrinutost je imanentan, ali je erupcija nastala manje ili više spontano zahvaljujući nekom okidaču ili katalizatoru u određenim (povoljnim) uslovima (Goode, Ben-Yehuda 2009: 55). Drugim rečima, političari ili mediji ne mogu uzburjivati javnost o pojavama oko kojih je ona ravnodušna: mogu uticati na pojačavanje zabrinutosti, ali je ne mogu izmišljati tamo gde je nema, jer javnost neće reagovati (Goode, Ben-Yehuda 2009: 56).

Kao primer koji potkrepljuje ovu teoriju autori navode korišćenje nuklearne energije, što je zapravo paradigma šire perspektive ove vrste moralne panike. Iako strah od nuklearne energije nije moralna panika (nema „narodnih demona“ i iznenadne zabrinutosti), ilustruje važnost javnosti kao faktora u stvaranju neprijateljstva prema određenoj praksi ili instituciji, te nesrazmere stvarne štete koju predstavlja navodna pretnja i stepena zabrinutosti ili straha koju izaziva (Goode, Ben-Yehuda 2009: 58, 59).

Prema elitistički konstruisanom modelu, moralnu paniku izaziva ili „orkestrira“ vladajuća elita: najbogatiji i najmoćniji članovi društva svesno vode kampanje za stvaranje i održavanje zabrinutosti, straha i panike javnosti u vezi s pitanjem koje se načelno ne smatra veoma bitnim za društvo u celini. Cilj te kampanje je svesno skretanje pažnje sa stvarnih problema u društvu, čije bi rešavanje ugrozilo interese elite. Ova teorija zasnovana je na postavljanju da vladajuće elite imaju ogromnu moć u društvu: kontrolišu medije, donose zakone, nadziru mehanizme za sprovođenje zakona, imaju jak uticaj na javno mnjenje i upravljaju resursima o kojima zavise delatne grupe i društveni pokreti (Goode, Ben-Yehuda 2009: 62).

Najpoznatije viđenje ovog modela dali su Hol i grupa autora (1978) na primeru moralne panike u Velikoj Britaniji, izazvane zbog smrtnog ishoda prilikom jedne ulične pljačke ranih 1970-ih (Goode, Ben-Yehuda 2009: 62). Strah i zabrinutost zbog uličnog kriminala su porasli, a reakcije medija i sudova bile su nesrazmerne pretnji: društvena reakcija bila je problematična koliko i sama pljačka, ako ne i više (Hall *et al.* 1978: 29). Kada postoji takav nesklad između pretnje i reakcije, to

ukazuje da se dešavaju ideološka pomeranja u društvu, koje autori nazivaju moralnom panikom (Hall *et al.* 1978: 29).

Ovo tumačenje podupire i Tompson (Tompson 1998): vladajuće elite indirektno kontrolišu masovne medije kreirajući tako javno mnjenje i skreću pažnju javnosti s najvažnijih društvenih problema (siromaštvo, nezaposlenost, nejednaka raspodela bogatstva i moći) na izmišljene (ulični kriminal) jer bi značajna društvena promena ugrozila interese moćnih klasa (Goode, Ben-Yehuda 2009: 66). Gud i Ben-Jehuda pak smatraju da su ove analize elitistički konstruisanog modela empirijski preterane budući da mediji u savremeno doba nisu centralizovani kao nekada (Goode, Ben-Yehuda 2009: 66).

Teorija interesnih grupa predstavlja najčešći pristup moralnoj panici. Kreatori pravila i moralni aktivisti pokreću krstaške ratove, koji se povremeno pretvaraju u paniku kako bi obezbedili da određena pravila zažive i da se sprovede (Goode, Ben-Yehuda 2009: 67). Analize pokazuju da model interesnih grupa nije suprotstavljen teoriji širokih masa: kada interesne grupe usmere pažnju na određeno pitanje, najšira javnost postaje zaokupljena njime i prisvaja ga zbog sopstvenih ciljeva. S druge strane ovaj model jeste u protivreči elitistički konstruisanom pristupu: veća je verovatnoća da će primena moći u stvaranju i održavanju moralne panike doći iz srednjeg nivoa hijerarhije moći nego iz najvišeg. To mogu biti strukovna udruženja, delovi policije i medija, verske grupe, obrazovne ustanove itd., čiji su interesi neretko kontradiktorni ili irelevantni interesima elite (Goode, Ben-Yehuda 2009: 67).

Autori postavljaju pitanje ko ima koristi od širenja ove vrste panike budući da materijalna i ideološka (ili moralna) korist uglavnom ne idu jedna uz drugu. Politika interesnih grupa obično se smatra bezobzirnom i lišenom istinskih uverenja, ali u stvarnosti nije uvek tako: aktivisti interesnih grupa mogu iskreno verovati da će njihovi naponi doprineti ostvarenju plemenitog cilja (Goode, Ben-Yehuda 2009: 67). Preispitujući njihove ciljeve, autori zaključuju da u praksi teško razdvojiti pitanja interesa i morala. Zato ih ne posmatraju kao protivrečne, već kao operativne i komplementarne: promovišući moralne ili ideološke ciljeve mogu istovremeno promovisati materijalne ili statusne interese svoje grupe, i obrnuto (Goode, Ben-Yehuda 2009: 68–69).

Moralna panika potvrdila se kao trajan i koristan koncept u tumačenju društvenih pojava i razumevanju kolektivnog ponašanja. Uspehu koncepta doprinela je činjenica da se suštinski bavi borbom za kulturnu reprezentaciju u javnoj sferi, odnosno razgraničava glavnu (uglednu) društvenu struju i ljude s margine (autsajdere). Moralna panika deli društvo na „njih“ i „nas“, devijantne pojedince i građane koji poštuju zakon i moral (Goode, Ben-Yehuda 2009: 33), stigmatizujući i kažnjavajući „prestupnike“ i nagrađujući „uzorne“ pripadnike zajednice. Fuko (Michel Foucault) pridaje značaj definisanju stvarnosti kroz diskurzivne prakse u kojima počiva operativna snaga ideologije: stručnjaci – uključujući psihijatre i predstavnike društvene kontrole – imaju moć da usmere način na koji poimamo društvena pitanja i probleme, a stoga i naše viđenje stvarnosti i postupke (*apud* Goode, Ben-Yehuda 2009: 33).

Moralna panika može nastati i oko pitanja jezičke upotrebe. Prema Kameron (Cameron 1995: 83), to je javni gnev izazvan „nepravilnim“ korišćenjem jezika. Videli smo da je moralna panika podesno sredstvo za sprovođenje ideologija i politika, pa tako može biti i u službi reprodukcije vladajućih jezičkih ideologija i politika. U radu će biti reči o više standardnojezičkih ideologija koje u standardnojezičkim društvima (Španija i Srbija) predstavljaju osnovu jezičke politike.

Prema trodelnoj paradigmi, koju navode Gud i Ben-Jehuda, standardnojezička moralna panika ima najviše odlika modela interesnih grupa, s tim da ovde nije reč o grupi iz srednjeg nivoa hijerarhije, već o društveno visokopozicioniranoj interesnoj grupi. Kampanju pokreću kreatori pravila (lingvisti normativisti) koji, čuvajući privilegovane pozicije, preuzimaju ulogu moralnih aktivista, a cilj im je da se propisana pravila sprovede u praksi.

Njihova „briga“ za jezik – zapravo promocija standardnojezičkih ideologija – povremeno se pretvara u moralnu paniku, kada se tim pitanjima u medijima dâ prvorazredni značaj. Negovanje jezika podrazumeva jezičku pravilnost (*ideologija preskriptivizma*), borbu za „očuvanje“ jezika (*ideologija stičnosti* ili *nepromenljivosti* – „starije je bolje“), poštovanje tradicije i čuvanje nacionalnih vrednosti, poput ćirilice (*ideologija jezičke tradicije* i *jezičkog nacionalizma*). Zbog

čestih „grešaka“ govornika i slabe kulture jezičkog izražavanja (*ideologija formalnog stila*) jezik „propada“, a ugroženi su svi i sve: govornici, identitet, društvo, čitava nacija. Zbog istog razloga, odbrane jezika od „kvarenja“ i jačanja unitarnosti, afirmiše se jedna norma za veliki broj govornika na geografski ogromnom govornom području španskog jezika (*ideologija panhispanizma*). Jezik je potrebno zaštititi od stranog uticaja (prevashodno anglicizama) i jezičke promene i inovacije (npr. rodno osetljivog jezika), što su karakteristike *ideologije jezičkog purizma*.

Odgovor na pitanje koje autori tripartitnog modela postavljaju – ko ima koristi od širenja ove vrste panike (Goode, Ben-Yehuda 2009: 67) – nedvosmislen je: učvršćujući svoju poziciju autoriteta, kreatori pravila ubiraju moralnu, ideološku i materijalnu korist.

Model interesnih grupa obično nije suprotstavljen modelu širokih masa (Goode, Ben-Yehuda 2009: 67), a tako je i u slučaju jezičke moralne panike. Interesne grupe usmeravaju pažnju na jezičku promenu i jezičku nepravilnost kao opasnu društvenu pojavu, a najšira javnost postaje okupirana tim pitanjima. Ovu grupu moralnih aktivista i čuvara morala čini široka javnost, predstavnici svih društvenih klasa. Budući da su obrazovani u standardnojezičkoj kulturi, u kojoj se bavljenje jezikom svodi na preskriptivizam, jezičku pravilnost doživljavaju kao nešto logično, zdravorazumsko i naučno, a jezičku promenu i varijaciju kao pretnju poretku. Međutim, glavnu reč u kampanji vode pripadnici nešto obrazovanijih slojeva, oni koji (smatraju da) u velikoj meri vladaju jezičkim pravilima. Oni staju u odbranu jezika, neprikosnovene društvene vrednosti, neretko ispoljavajući moralnu superiornost nad članovima jezičke zajednice, koji se nalaze na nižoj hijerarhijskoj lestvici stigmatizujući ih. Prisivaju nastojanja interesnih grupa videvši u navodnom problemu mogućnost za ostvarenje sopstvenih ciljeva: poboljšanje socijalnog i materijalnog položaja usponom na društvenoj lestvici.

Kod oba modela mediji igraju veoma važnu ulogu, te je u tom smislu standardnojezička moralna panika u Srbiji bliža britanskom teorijskom okviru. U periodičnim naletima moralne panike mediji (u interakciji s interesnim grupama) staju na barikade morala intenzivno izveštavajući o temi i alarmirajući čitavo društvo. Za razliku od Velike Britanije, gde moralnu paniku pokreću nacionalni tabloidi, u Srbiji (u manjoj meri i u Španiji) reč je o takozvanim ozbiljnim medijima s dugom tradicijom (poput lista *Politika* ili dnevnika *ABC*, *La Vanguardia*, *El País*), dok tabloidna štampa preuzima njihove vesti. Povrh toga, obično se radi o medijima sa širokom, nacionalnom pokrivenošću.

Premda teorija interesnih grupa protivreči elitistički konstruisanom modelu, a kreiranje moralne panike po pravilu dolazi iz srednjeg nivoa hijerarhije moći, ne iz najvišeg (Goode, Ben-Yehuda 2009: 67), u izazivanju i perpetuiranju jezičke moralne panike u Srbiji (ne i u Španiji), mogu se naći karakteristike i trećeg modela. Interesi institucionalnih jezičkih autoriteta nisu kontradiktorni interesima političke elite. Srpsku jezičku politiku odlikuju tradicionalistička i nacionalistička ideologiju, jednako kao i politiku. Stoga se strah zbog kvarenja i propadanja jezika uklapa u moralnu agendu vladajućeg režima, a to je borba za očuvanje vitalnih nacionalnih interesa. Jezik je, dakle, pogodan agens za moralnu paniku i sredstvo za skretanje pažnje sa stvarnih problema u društvu, koji se ne rešavaju budući da bi njihovo prevazilaženje ugrozilo interese političke elite.

Iako Gud i Ben-Jehuda odbacuju elitistički konstruisani model kao malo verovatan, budući da mediji u savremeno doba nisu centralizovani kao u vreme kada je pojam moralne panike teorijski uspostavljen (Goode, Ben-Yehuda 2009: 66), u Srbiji je situacija drugačija. Sprega ove interesne grupe i vladajućih struktura posebno je primetna poslednjih desetak godina, kada standardnojezičke teme (briga za jezik, zabrinutost za sudbinu jezika, zaštita jezika zakonom i sl.) postaju znatno prisutnije u javnosti. To je ujedno vreme kada je u Srbiji započela kontrola medija koja je vremenom veoma postržena.

Uprkos tome što vladajuće strukture nisu direktni pokretači moralne panike, koriste svoju moć da je u pogodno vreme aktiviraju i orkestriraju njome. U situaciji kada je ogromna većina medija s lokalnom i nacionalnom pokrivenošću duboko centralizovana i strogo nadzirana od strane vlasti, uticaj vladajuće ideologije na uređivačku politiku medija je nesumnjiv, a uloga medija u izazivanju moralne panike ključna. Delovanje medija i vršilaca vlasti zasnovano je na principima

međuzavisnosti i recipročnosti, a ostvarivanje ciljeva obostrano. I jedni i drugi realizuju interese širenjem moralne panike: mediji publicitetom i zaradom od čitanosti ili gledanosti, a vlasti jačanjem legitimiteta i uticaja (Cameron 1995: 84). Tome treba dodati i ostvarene ciljeve interesne grupe institucionalnih lingvista koji na taj način stižu korist: jačaju autoritet, te moralne i društvene pozicije.

3.6. Targetiranje „izazivača“ moralne panike

Moralna panika doprinosi poistovećivanju javnosti s društvenom grupom ili zajednicom čiji članovi bivaju izloženi neprijateljstvu, agresiji ili stigmatizaciji (Cameron 1995: 84). Ne nastaje spontano ili slučajno, već se grupiše oko očiglednih tačaka društvenih sukoba: odnosa rase, nacije, pola, klase, generacije, seksualne orijentacije, političkih neistomišljenika i predstavlja konzervativni odgovor na sukob (Cameron 1995: 85). Tipična odlika diskursa je vraćanje u mitsko „zlatno doba“, kada su sve ulice bile bezbedne, sve porodice srećne, svi radnici marljivi, a sve vrednosti sporazumne. Pretnja gotovo uvek dolazi od neke ranjive društvene grupe, a cilj je da se problem održi, a ne ublaži ili reši (Cameron 1995: 85–86).

Koen je fenomen moralne panike sagledavao u različitim kontekstima unutar raznih društvenih skupina. U određenom trenutku društvenu pretnju mogu predstavljati: mladi prestupnici, pripadnici nižih slojeva društva (pogotovo radničke klase), uživanje droga i alkohola, povećana stopa kriminaliteta, nasilje u školi, nasilje nad decom (zanemarivanje, fizičko nasilje, seksualno zlostavljanje), trgovina decom, pedofilija, lažni tražioci socijalne pomoći, satanističko ritualno zlostavljanje kome su posebno izložene žene i deca, štetan uticaj široko dostupnih medija, pop kulture i subkulture (seks, rok muzika), izbeglice i tražioci azila itd. (Cohen 2011: viii–xxii).

Zasnovana na stereotipima, moralna panika često je usmerena na marginalizovane društvene grupe (idealno Koenov tip „pogodnog neprijatelja“), što uvećava postojeće razlike i podele. Jedna od konstanti moralne panike jeste zabrinutost oko moralnosti mladih.

Mlade generacije percipiraju se kao izvor rizika i problem za društvenu regulaciju i reprodukciju društvenog poretka (Thompson 1998: 43). Dobne grupe razvijaju kolektivnu svest, imaju slične stavove i reakcije na zajedničku društvenu situaciju (Thompson 1998: 55). Generacijska svest može da se proširi i obrazuje novi „generacijski stil“ koji je odvojen od dominantnog stila odraslih i njemu suprotstavljen (Thompson 1998: 55). Višeznačna slika kulture mladih doživljava se kao pretnja moralnoj disciplini i poretku, što se videlo na Koenovom primeru sukoba modsa i rokera (Thompson 1998: 58). Sva naredna ponašanja omladine posmatraju kroz isti simbolički kontekst i kao deo istog društvenog fenomena.

Moralna panika u vezi s omladinskim subkulturnim grupama vrsta je simboličnog gerilskog rata u kom mladi, pripadnici različitih klasnih frakcija, odbijaju da se potčine preovlađujućoj kulturi (Thompson 1998: 47). Dok su masovni mediji personifikacija vrednosti dominantne kulture, devijantne subkulturne skupine predstavljaju opasnost postojećem moralnom i društvenom poretku (Thompson 1998: 47–48). Upotrebom senzacionalizma mediji podstiču moralnu paniku kojom se mobilise javnost. Tako se načini zabave – noćni klubovi, rejev žurke i slični oblici ponašanja – predstavljaju kao pretnja opšteprihvaćenim društvenim vrednostima (Thompson 1998: 49–54).

Čest izvor osećanja opasnosti po društvene vrednosti predstavlja promena rodnih uloga i njihov uticaj na porodicu, što se očituje u moralnoj panici koja se odnosi na žensko nasilje i devojačke bande, te preoblikovanje tradicionalne slike porodice (Thompson 1998: 105). Razlog za moralnu paniku usled promene muško-ženskih odnosa verovatno leži u činjenici da je feminizam doveo u pitanje navodnu biološku predodređenost žena za ulogu brižne majke, anđela doma, bića isuviše nežnog da bi nekome moglo naneti zlo. Medijsko predstavljanje žena, spremnih da uzvrate udarac, verovatno neće podstaći žene da se ponašaju nasilnije, ali svakako bacaju senku na tradicionalni diskurs prema kom je takvo ponašanje neprirodno i devijantno (Thompson 1998: 113).

Pojam „opasnosti“ (eng. *risk*) posebno je važan za analizu moralne panike u vezi s porodicom. Političari i mediji stvaraju „spiralu značenja“ moralističkim diskursom o događajima ili

tendencijama koje prikazuju kao nemoral i nasilje nastalo usled raspada porodice (Thompson 1998: 83). Po mišljenju britanskih desničara, koji naglašavaju važnost tradicionalnih moralnih načela, oličenih u sintagmi „porodične vrednosti“, modernizacija porodice vodi u njen slom (Thompson 1998: 104). Diskurs koji predočava poremećaj vrednosnog sistema, čime se ugrožava poredak i tradicionalna uloga porodice, okrenut je pre svega odnosima među generacijama i polovima: pobuđuje se osećaj opasnosti koji obično dovodi do negativne reakcije i moralne panike (Thompson 1998: 113).

U poglavlju „Moralna panika zbog uličnih pljački“ Tompson zastupa stav da se uzroci moralne panike mogu potražiti i u uplivu stranih ideja. Analizirajući izraz „politička korektnost“, koji su američki konzervativci koristili u kritici liberalizma (smatrajući da se otišlo predaleko u nastojanju da se promeni tradicionalni, „prirodni“ poredak u kom beli, bogati i moćni muškarci zaslužuju uspeh), autor sugerise da je ovaj termin u Velikoj Britaniji stigmatizovan, te da su ideje označene kao politički korektne došle spolja (Thompson 1998: 67). Stav da su ulične pljačke iz 1970-ih godina „uvezene“ iz SAD nije promenjen ni tridesetak godina kasnije, ali su suprotstavljene ideologije – liberalna i konzervativna – poprimile američke osobine, na šta ukazuje korišćenje termina „politička korektnost“ i „nulta tolerancija“ (Thompson 1998: 67–68).

Moralna panika usmerava se i na seksualnost, seksualne sadržaje, te polno prenosive bolesti. Fokus je na diskursima koji regulišu seksualnost i brane predstavu o tome šta je „normalno“, „prirodno“ i samim tim „moralno“ (Thompson 1998: 69), a cilj je ideološka kontrola seksualnosti.

Bolestima se pridaje moralistički značaj, a bolesna osoba je odbačena kao društveno devijantna (Thompson 1998: 84). Takav je slučaj s obolelima od side tokom 80-ih godina 20. veka. Homoseksualci su u medijima predstavljeni kao pretnja za porodicu i zdravlje. Konstruisanjem stavova potencira se osećaj straha, a posledica je stigmatizacija bolesnika. Moralna panika pokreće se predstavljanjem određenih grupa kao opasnosti za koheziju i jedinstvo „opšte javnosti“ koju mediji žele i nastoje da načine vrednosno unisonom (Thompson 1998: 88).

Premda Tompson prenaglašava značaj diskursa, ne uzima u obzir mogućnost da moralna panika nastaje kao posledica brzih promena i velikog protoka informacija u savremenom društvu, te da izražava potrebu reformisanja starih vrednosti i uspostavljanja novog sistema vrednosti i normi (Miltojević 2004: 300).

U Koenovoj i Tompsonovoj studiji data je slika medija i vladajućih klasa u Velikoj Britaniji, ali se slični obrasci mogu uočiti u svim savremenim društvima zaokupljenim opasnošću. Moralna panika se u određenim trenucima javlja u svim razvijenim industrijskim društvima, što je čini obeležjem epohe koja se naziva modernizmom, kasnim modernizmom ili postmodernizmom (Thompson 1998: 11). Ni Srbija nije pošteđena uzbuna izazvanih medijski podstaknutom panikom. Senzacionalistički naslovi, korišćenje tehnika zastrašivanja, namerno podsticanje uznemirenosti i straha, negovanje kulture straha spadaju u domen moralne panike.

Izvesna bojazan u vezi s društvenim problemima je opravdana, ali ima i slučajeva kada zabrinutost prevazilazi okvire razumnog (Cameron 1995: 83). Stoga je poželjno aktivno učestvovati u njihovom razotkrivanju i tumačenju. Dizanje moralne panike karakteriše preuveličavanje problema i pojednostavljena analiza uzroka, pa je reakcija javnosti u nesrazmeri sa stvarnom situacijom. Zabrinutost izmiče kontroli, a mere koje se predlažu kao rešenje obično su ekstremne – represivne ili kaznene – iza čega neretko stoje pojedinačni interesi (Cameron 1995: 83).

Savremeni svet pun je opasnosti koje izazivaju uznemirenost, pa se u okviru unapred definisanih diskurzivnih formacija svako novo otkriće može kodirati tako da izazove osećanje ugroženosti i stvaranje moralne panike (Thompson 1998: 131). Što se promene odvijaju brže i što je jača sprega medija s interesnim grupama, te moralnim i ideološkim aktivistima, to epizode moralne panike postaju sve češće (Thompson 1998: 131).

3.7. Istraživanja fenomena moralne panike u Srbiji

Razmatranje fenomena moralne panike iz teorijskog i praktičnog ugla u našoj sredini relativno je zanemareno. Iako je i savremeno srpsko društvo izloženo moralnoj panici, toj temi nije posvećeno dovoljno pažnje u nauci, niti u svakodnevnom životu. Obradivana je u sociološkim i kriminološkim studijama, dovodena u vezu s medijima, verskim pitanjima, virusom COVID-19, nasiljem u porodici, istopolnim zajednicama, društvenom netolerancijom, dok u okviru lingvistike i sociolingvistike gotovo uopšte nije proučavana.⁷

Navodim nekoliko istraživanja objavljenih poslednjih dvadesetak godina.

Maširević (2007) je primenio teoriju moralne panike na strahove javnosti izazvane nasiljem na filmu. Moralnu kampanju predvode tabloidski mediji (zlo)namerno, senzacionalistički i pojednostavljeno prenoseći informacije, objavljujući delimične istine ili potpune neistine o događajima nastalim nakon projekcija nasilnih filmova (Maširević 2007: 249, 253).

Autor navodi više istraživanja u Britaniji, koja potvrđuju da gledanje filmova i delinkvencija nisu povezani (Maširević 2007: 261). Studije pokazuju krajnje neuverljive rezultate kada je reč o uticaju medijskog nasilja na decu, kao i to da obrazac delinkventskog ponašanja mladih prestupnika – koji imaju manje prilike da gledaju televiziju i posećuju bioskop – nastaje time što borave na ulici, a ne zato što gledaju nasilne programe ili filmove (Maširević 2007: 260). I pored ogromnog broja istraživanja do dan-danas nije potvrđena korelacija između filmskog i nasilja u stvarnom životu, pa teorija po kojoj stalno izlaganje nasilju otupljuje čovekova čula i umanjuje osetljivost na nasilje u stvarnom životu, ostaje samo pretpostavka. Pri svemu tome treba imati u vidu da danas ima upola manje nasilnih scena nego šezdesetih godina 20. veka (Maširević 2007: 260–261).

Biljana Prodović (2012: 384) bavi se opštim pitanjima i koncepcijom moralne panike. Ističe se da je moralna panika „teorijski okvir koji se koristi u sociologiji kolektivnog ponašanja, društvene devijantnosti i sociologije medija“. Pojam je u funkciji razumevanja i objašnjenja društvenih strahova i bojazni koji se po automatizmu dovode u vezu s idejom o slabljenju opšteg morala i gubljenjem tradicionalnih vrednosti u određenoj zajednici (Prodović 2012: 384). Po pravilu, moralna panika javlja se u kriznim društvenim situacijama, kada zajednica nije u stanju da reši konflikte ili svakodnevne probleme na racionalan način. Tada dolazi do podizanja tenzija, straha i lične anksioznosti te se problem podiže na opšti i kolektivni nivo, a u proces se uključuju subjekti koji ne moraju nužno pripadati oblasti znanja iz koje potiče problem (Prodović 2012: 384–385).

Članak Aleksandre Ilić (2015) pregledni je tekst u kom se prikazuje istorijat koncepta moralne panike u delima uticajnih savremenih teoretičara kulture. Posebno mesto u tom kontekstu ima tekst „Poredak diskursa“ (*L'ordre du discours*), francuskog filozofa, teoretičara i sociologa Mišela Fukoa (Michel Foucault), koji predstavlja referentnu tačku u savremenim studijama kulture i analize diskursa u najširem smislu. Definicija diskursa koju Fuko formuliše potom je analizirana, preuzimana i tumačena u brojnim prilikama i različitim okolnostima, a postaje i važan okvir za sve kasnije rasprave o tom pitanju (Ilić 2015: 116). U okvirima definisanja diskursa, postoji odsudna pretpostavka za određivanje mehanizma funkcionisanja i delokruga delovanja i važnosti diskursa: „u svakom društvu produkcija diskursa u isti mah kontroliše, selektuje, organizuje i raspodeljuje, i to izvesnim postupcima čija je uloga da ukrote moći i opasnosti diskursa, da ovladaju njegovim nepredvidljivim događajima, da izbegnu njegovu tešku i opasnu materijalnost“ (*apud* Ilić 2015: 116). Istorija društva sve manje poznaje javni karakter prinude, kazne i eliminacije nepoželjnih oblika društvenog delovanja i ponašanja. Savremena društva funkcionišu po principima postepenog i slabo vidljivog mehanizma sveprisutne kontrole, zasnovanog na kapilarnoj mreži privatnih i institucionalnih mehanizama discipline i korekcije. Za Fukoa diskurs je grupa iskaza koji sačinjavaju jezik, odnosno način predstavljanja znanja i sadržaja o određenoj temi, u datom istorijskom trenutku i društvenom ambijentu (Ilić 2015: 117).

Ilić (2015: 115) konstatuje da postoji nekoliko načina na koje se proizvodnja diskursa kontroliše i ograničava, te da su posredi tzv. postupci isključivanja. Mišel Fuko ih razvrstava u tri grupe: zabrana, suprotstavljanje razuma i ludila, suprotstavljanje istine i laži. Prvi tip zabrane može

⁷ Podaci iz pretrage pojma „moralna panika“ na platformi COBISS.

se dovesti u vezu sa savremenim načinom komunikacije, s upotrebom masovnih medija, odabirom tema i sagovornika, koji imaju zadatak da budu difamatori specifičnih diskursa, dok je cenzura način da se nepoželjni sagovornici isključe iz javne sfere, a njihov stav i pogled na probleme marginalizuje ili svede na meru neuticajnog partikularnog mišljenja (Ilić 2015: 120). Suprotstavljanje razuma i ludila naslanja se na tradicionalnu podelu na razumu prikladan diskurs, u skladu s dobrom praksom i društvenim obzirima, nasuprot alternativnom diskursu, koji se proglašava neprikladnim i neadekvatnim, dok subjekti neretko dobijaju epitet duševnih bolesnika i glasnogovornika ludosti (Ilić 2015: 120).

Fuko na više mesta u svojim tekstovima provlači tezu da je doba renesanse, pohvalom ludosti, otvorilo prostor za alternativne poglede na svet i multiplikaciju diskursa, dok je period klasicizma zauzdao raznolikost i ukalupio slobodu izražavanja. Ona više nije smela da izlazi iz uskih okvira, te predstavlja bezbednosni izazov za opstanak utvrđenih društvenih formacija, dominantnih ideoloških sistema, i konačno, vladajućeg i totalitarnog diskursa u najširem smislu reči.

Treći oblik, koji polarizuje diskurs na istinu i laž, čini se, najviše doprinosi unutrašnjim rasepima koji nastaju u okviru diskurzivne prakse. Tako će svako istorijsko vreme i određeno društvo utvrditi paletu svojih istina i granica dominantnih diskursa, a sve izvan postavljenog okvira predstavljaće laž i predmet dubinske analize i osnove za zametanje ideoloških sukoba s neistomišljenicima (Ilić 2015: 120–121).

U nastavku, autorka se bavi analizom diskursa i kriminalitetom, što izlazi iz sfere lingvističkog istraživanja. Ipak, treba izdvojiti važnu konstataciju fukoovskog predznaka: diskurs uvek postoji uz moć i princip dominacije. Tako će moć u okvirima diskursa uvek pripadati aktuelnim nosiocima društvene i političke moći, to jest upravo elita nameće teme, pravila diskursa i diskurzivnu praksu, u skladu sa svojim zacrtanim ciljevima, dominantnom ideologijom, kao i ekonomskim i političkim položajem. Tako se obezbeđuje „privilegovana reprodukcija diskursa“ (Ilić 2015: 122).

U okviru hronologije određenja sintagme „moralna panika“, tekst autora Stojanovića i Đurića (2015) predstavlja značajan dokaz prisustva svesti o teorijskim kretanjima i potrebi za analizom i pojašnjenjem u toj sferi znanja. Članak sadrži detaljan istorijat pojma moralne panike, konkretno razložen na nekoliko faza, a gledišta uticajnih teoretičara grupisana su po sličnosti i ideološkom smeru delovanja i uticaja (Stojanović, Đurić 2015: 11–44). Međutim, i u takvim, razuđenim stanovištima moralne panike, postoje određena ograničenja. Izučavanje moralne panike neretko je zasnovano na neutemeljenom izjednačavanju kolektivnih društvenih procesa s individualnim psihološkim ekvivalentima. Takođe, moralna panika tretira se kao određeni akt usmeren ka trenutku, ka sadašnjosti, izvan delovanja istorijskih procesa koji moraju biti uzeti u obzir u praksama ispoljavanja koncepta moralne panike (Stojanović, Đurić 2015: 48). Posredi je defile teorijskih pregleda pojma moralne panike koji nije od velikog značaja za problemske segmente doktorske disertacije budući da na apstraktan način povezuje raznorodne elemente određenja referentne sintagme, ali iz perspektive politike, sociologije i međudejstva koje podrazumeva svaki multidisciplinarni pristup ovom problemu.

Aleksandra Ilić (2020: 61) ističe da je u centru njenog razmatranja društveni vid moralne panike, ali i brojni mehanizmi koje društveni činioци preduzimaju u difamaciji ili ograničavanju efekata moralne panike. Premda su u tekstu opisani konkretni slučajevi i primeri iz svakodnevice i društvene istorije, mehanizmi nastanka, razvoja, kontrole, mogu se primeniti i na slučaj širenja moralne panike u sferi društveno-humanističkih nauka i, konkretno, u sferi lingvističkih problema.

Autorka članka razlikuje nekoliko vrsta moralne panike u opštem smislu: elitistički model, model interesnih grupa ili moralnih aktivista i model širokih masa. U zavisnosti od modela moralne panike variraju i protagonisti i nosioci čitavog procesa, a to mogu biti specifični društveni ekstrakti ili interesne grupe, okupljene oko jasnog cilja i ideologije targetiranog delovanja (Ilić 2020: 62). Navedenim vrstama neophodno je dodati i neizostavan koncept društvenog rizika i analizu diskursa, kao spojnice i teorijske perspektive na čijim osnovama se odvija širenje ovog fenomena. Konačno, moralne panike u opštem formatu, koji je prethodno naveden, nema bez ključne uloge medija i

njihovog uticaja na društvena kretanja i formiranje javnog mnjenja (Ilić 2020: 62). Predmet analize je spektar vidova i odlika moralne panike, ali je u tom smislu dominantna uloga njene socijalne funkcije, te značajnu ulogu imaju tzv. moralni aktivisti, kao kontrolori i regulatori morala, kao i predstavnici organa zvanične socijalne kontrole i prinudnog ili kontrolnog državnog aparata (Ilić 2020: 63–69).

„Post-moderna moralna panika je sve više instalirana u narativu liberalnog upravljanja jastvom ili sa samim sobom. Međutim, ono što ovom stanovištu daje punu vrednost nije samo konstatovanje njenog svakidašnjeg prisustva (izbegavanja rigidnosti kažnjavanja i rehabilitacije), već i mogućnost da moralna panika okupira prostor narativa moralne regulacije. Ovo nije potenciranje autonomije socijalne reakcije, fakta da moralna panika nije u potpunosti determinisana devijacijom na koju reaguje, već predstavlja plediranje za ideju u post-modernom društvu narativ moralne panike može biti izjednačen sa narativom moralne regulacije. Ovo implicira da ostaje otvorena mogućnost da post-moderno društvo može biti percipirano kao permanentni niz moralnih panika, kao ‘permanentna moralna panika u vezi moralne panike’.“ (Stojanović, Đurić 2015: 49).

Koncept moralne panike u našoj sredini nije dovođen u vezu s jezičkim pitanjima, niti je, prema saznanjima kojima raspolazem, obrađivan u srpskoj lingvistici. Stoga se u radu polazi od osnovne hipoteze: moralna panika koristi se u sprovođenju standardnojezičkih ideologija kao moćni instrument koji omogućava da se preko medija (elektronskih i štampanih) dopre do najšire javnosti i utiče na društvenu percepciju jezika.

4. Standardnojezičke ideologije

U ovom poglavlju bavim se standardnojezičkom ideologijom i drugim ideologijama (ideologija lingvističke preskripcije, ideologija jezičkog purizma, ideologija izvornog jezika, zajedničkog jezika, ideologija jezičkog nacionalizma, imperijalizma, hegemonije i dr.), koje se koriste u afirmisanju i očuvanju standardnojezičkih kultura, kakve su srpska i španska. Sve te ideologije obuhvatom terminom „standardnojezičke ideologije“. Gnev javnosti zbog „nepravilne“ upotrebe jezika, odnosno korišćenja nestandardnih varijeteta – nastao pod uticajem standardnojezičkih ideologija kojima su govornici neprestano izloženi – može se označiti kao moralna panika.

Pojam standardnog jezika povezan je s vanlingvističkim okolnostima (društveno-kulturnim, ekonomskim, političkim, geografskim, istorijskim), a standardizacija jezika je ideološki motivisana. Jezičke ideologije, kao stavovi koji počivaju na vrednostima, nisu naučno neutralne i nepobitne činjenice koje svi govornici treba da prihvate, te je njihova problematika važno društveno pitanje.

Standardnojezičke ideologije predstavljaju mehanizam društvene kontrole: podstiču i održavaju društvenu nejednakost i reprodukuju postojeće odnose moći, a jezik na taj način postaje oruđe za isključivanje i diskriminaciju (Woolard, Schieffelin 1994, Blommaert 2006, Paffey 2008, Starčević *et al.* 2019, Cavanaugh 2020). Zbog toga ova pitanja zaslužuju naučnu pažnju. Štaviše, rezultate relevantnih lingvističkih i drugih multidisciplinarnih istraživanja potrebno je usmeriti ka javnosti kako bi šira društvena zajednica imala uvid u ciljeve, funkcionisanje i efekte standardnojezičkih ideologija, te zauzela kritički stav prema njima.

4.1. Standardni jezik

Standardni jezik (standardni idiom, standardni varijetet) nadregionalni je jezik svih slojeva društva. Upravo ga nadregionalnost – kao najvažnija karakteristika i osnovni motiv njegovog nastanka – razlikuje od varijeteta (dijalekata)⁸, regionalnih idioma. Budući da standardni jezik obuhvata sve društvene klase, to ga razdvaja od sociolekata, idioma određenih društvenih grupa (Kordić 2010: 69). Ova svojstva odnose se na sve standardne jezike.

Standardnim jezikom označava se varijetet koji ima pravni status i smatra se „uzornim“, „prikladnim“ i „najispravnijim“ (Hernández-Campoy 2011: 704; Carbonero Cano 2011: 80). To je zajednički jezik, pisani jezik, „trijumf“ jednog varijeteta, „ideal“ koji služi kao referenca govornicima, varijetet nadređen svim drugima u pogledu društvenog prestiža (Villena Ponsoda 2001: 94, 95).

Standardni jezik je široko prihvaćena društvena konvencija: služi opštoj komunikaciji u jednom društvu. Upotrebljava se u javnom, formalnom diskursu, obrazovnom sistemu, administraciji i medijima, i ima kulturni, ideološki i politički primat. To je normirana, prestižna forma jezika koju uglavnom koriste obrazovani izvorni govornici (Savić, Stevanović 2019: 9). S druge strane, supstandardni idiomi razlikuju se po statusu⁹ na hijerarhijskoj lestvici društvene

⁸ Za razliku od *dijalekta*, termini *jezički varijetet* (*varijanta* ili *modalitet*) i *govor* lišeni su ideoloških konotacija, te se njihovim korišćenjem izbegava argumentacija zasnovana na vrednosnim sudovima i vanjezičkim kriterijumima (Amoros 2014: 21).

Prema Haugenu (1966: 922) *jezik* i *dijalekat* su neodređeni i višeznačni pojmovi koji se umnogome preklapaju. Jezik je uvek nadređen, a dijalekt podređen, pa se termin jezik može koristiti bez pozivanja na dijalekte, dok termin dijalekat dobija smisao ukoliko postoje drugi dijalekti i jezik kome oni pripadaju. Svaki dijalekat je jezik, ali nije svaki jezik dijalekat (Haugen 1966: 923): dijalekat je jezik „koji nije uspeo“ (Haugen 1966: 925).

U okviru tradicionalne dijalektologije, *dijalekat* se definiše kao varijabilan, nestabilan, nestandardizovan sistem, hijerarhijski i kvalitativno podređen prestižnom standardnom jeziku, dok *varijetet* predstavlja svaki jezički sistem koji ima izvorne govornike, bez obzira na njegov društveni i normativni položaj, pisana svedočanstva i političku moć (Filipović 2009a: 13, 14). U radu ću pretežno koristiti vrednosno neobojene odrednice (*varijetet*, *govor*, *varijanta*, *modalitet*), ali i *dijalekat*, ukoliko se tim terminom služe autori na koje referiram.

⁹ Status jezika ili varijeteta u direktnoj je vezi s kulturnim, društveno-političkim i ekonomskim faktorima.

relevantnosti i prihvaćenosti. U tom smislu, standardni jezik nije ništa drugo do sociolekt koji se nalazi na vrhu te hijerarhije. Standardni jezici su društveni konstrukt, izbor jezičkih planera, a u standardnojezičkim kulturama predstavljaju simbol nacionalne države (Filipović, Vučo 2012: 10). To je proizvoljni odabir određene („pravilne“) varijante nekog jezičkog izraza ili strukture koji se (ne nužno) razlikuje od onih koji se koriste u svakodnevnom govoru.

Standardizovanje jezika proizašlo je iz potrebe za opštim sredstvom sporazumevanja između govornika određenog jezika. Iako ova potreba potiče od davnina, a u savremenim društvima – kojima su imperativ slobodan protok informacija i brza, nesputana komunikacija – još je izraženija (Bugarski 2003: 245). Osnovna funkcija standardnog jezika (tj. književnog, kako ga pojedini autori nazivaju, Bugarski 2003, Milanović 2004)¹⁰ nalazi u „redukciji jezičke raznolikosti“ u geografskom i društvenom prostoru i u vremenu, što omogućava sporazumevanje između grupa govornika koje se razlikuju generacijski, klasno i po obrazovanju. To je naddijalekatski oblik jezika drugačiji od narodnih govora, normiran, budući da se *nigde prirodno ne govori na način na koji je zamišljen*, zbog čega se mora učiti (kurziv I. B.) (Bugarski 2003: 246). Standardizacija je, ukratko, svođenje svih idioma na jedan, a standardni jezik je najpoželjniji sociolekt koji je to postao zahvaljujući jezičkoj politici.

Standardizacija jezika podrazumeva dogovor autoriteta koji imaju moć nad jezikom, a manje je deo prirode jezika (Savić, Stevanović 2019: 9). Zato bi, iz ugla sociolingvistike, termin *standardni varijetet* bio primereniji za označavanje jedne od mnoštva varijanti u nekom jeziku koji je iz određenih razloga i u određenom trenutku izabran za zvanični. Budući da postoji uporedo s drugim varijetetima (a jezik čine svi njegovi varijeteti, pa tako i standardni), bilo bi prikladnije tako ga i nazivati. Na taj način izbegava se štetan vrednosni sud prema kom je samo standardni varijetet uzdignut na ravan jezika iako je zapravo reč o varijetetu izabranom za standard (ili pak skupu (sklopu) varijeteta), dok su ostali navodno inferiorni i nepotpuni sistemi (Starčević *et al.* 2019: 10–11). Bugarski (2003: 238) ističe da je razlika između jezika i varijeteta izgrađena na društvenim činocima, na vrednostima, prestižu koji određeni oblik govora ima u zajednici, te se varijeteti koji ispunjavaju određene društvene i kulturne uslove nazivaju jezicima.

Kao autonomni celoviti sistem, standardni jezik u službi je izgradnje i održavanja zajedničke kulture nacije, povezivanja pripadnika određene zajednice i razdvajanja od drugih (Paffey 2008: 44), te cenjeni simbol pripadnosti, znak *raspoznavanja*, a samim tim i *razgraničenja* (Bugarski 2003: 39). Jezik, pogotovo standardni, nije samo mehanizam za prenošenje informacija, već „visoko vrednovan činilac društvenog života, za koji se vezuju snažne kolektivne emocije“ (Bugarski 2003: 39). Često se ističe da je jezik jedan od bitnih činilaca nacionalnog identiteta. Može li se to reći za standardni jezik? Ili pak sveukupnost jezičkih varijeteta predstavlja obeležje nacionalnog identiteta? Naglašavanje važnosti poznavanja standardnog jezika i obaveznost njegove upotrebe podrazumevaju da on pripada svima. Je li zaista tako?

Ferklaf (Fairclough 2015: 85) navodi da standardni engleski ne pripada čitavom društvu, svim članovima zajednice, već da je reč o jeziku dominantne društvene klase. Jezik je duboko stratifikovan, a poznavanje standardnog jezika je prednost koja omogućava dobijanje bolje plaćenih poslova, te pozicija moći i uticaja u lokalnim i nacionalnim zajednicama.

Govornici obično imaju svest o superiornom položaju standardnog jezika, ali to ne znači da ga stalno koriste ili u potpunosti prihvataju. Naprotiv, govornici drugih sociolekata (ili drugih jezika u modernoj multilingvalnoj Britaniji) pokazuju otpor prema njemu znajući da nije njihov, već tuđi jezik (Fairclough 2015: 85). To ipak ne znači da su govornici svesni da standardizacija počiva na društvenoj moći. Premda uviđaju da standard pripada „dominantnom bloku“, činjenica da su nosioci

¹⁰ Bugarski (2003: 249) ističe da je standardni jezik više *civilizacijski* pojam zbog svoje funkcionalnosti, a književni jezik pretežno *kulturni* jer naglašava vrednost. Tražeći adekvatno terminološko rešenje, autor navodi da bi se naziv književni jezik mogao zameniti terminom *standardni*, dok bi se prvi mogao odrediti kao *jezik književnosti (jezik književnog dela)* (Bugarski 2003: 249).

Milanović (2004: 12) pak smatra da pojam *književnog jezika* ne treba poistovećivati s pojmom *jezika književnosti (pesničkog jezika)*: iako su mnoga književna dela napisana jezikom u kom je norma poštovana, pesnički jezik specifičan je upravo po narušavanju književne norme.

moći zaslužni za artikulisanje i definisanje hijerarhije između standarda i nestandarda obično ostaje prikrivena (Fairclough 2015: 85, 86).

Rasprostranjenost standardnog jezika u važnim domenima javne upotrebe i njegov ugled kod većinskog dela populacije ostvareni su zahvaljujući standardizaciji, a deo su šireg procesa ekonomske, političke i kulturne unifikacije (Fairclough 2015: 54, 55). Jezička homogenizacija umnogome je doprinela ispunjenju ekonomskih interesa kapitalizma (u Britaniji) (Fairclough 2015: 84), odnosno vladajućih elita. Iako autor referira na standardni jezik u Velikoj Britaniji, isto važi i za druga standardnojezička društva. Retorika standardizacije podrazumeva tvrdnje koje idu u prilog standardnom varijetetu: to je jezik svih ljudi, svi ga koriste i veoma cene, čime se standardni jezici pretvaraju u „mitske“ nacionalne jezike (Fairclough 2015: 55).

4.2. Standardizacija jezika

Standardizacija je postupak kojim dijalekat određene društvene grupe biva podignut na nivo standardnog ili „nacionalnog“ jezika (Fairclough 2015: 84). Iako standardni jezik donosi mnoge koristi (to je jezik obrazovanja, omogućava efikasnu komunikaciju i društvenu mobilnost), standardizacija može imati brojne negativne posledice (zamena ili smrt jezika, polarizacija između prestižnog standarda i supstandardnih varijeteta, diskriminacija govornika nestandardnog jezika) (Paffey 2012: 2).

Jezik kao sistem nezavisan je od vrednosnog suda, dok standardni jezik bez njega ne postoji (Silić 2006: 23). To ne znači da bi se jezik bez tog epistemološkog temelja razgradio ili nestao, niti bi komunikacija zamrla da nije preskriptivističkih „zakonitosti“. Jezici su postojali i pre normiranja, a mnogi živi jezici nemaju normu, što njihove govornike ne sprečava da adekvatno i uspešno komuniciraju: nenormirani jezici ispunjavaju sve svoje funkcije, a takvi su u prošlosti bili i svi današnji standardizovani jezici.

Kao zajedničko sredstvo komunikacije određene društvene grupe, jezik je složeniji i sveobuhvatniji od vernakulara (lokalnog govora), te su i domeni njegove upotrebe kompleksniji. Jezik mora da zadovolji sve potrebe različitih društvenih skupina, zanimanja i interesnih grupa. U datom trenutku, vernakular ispunjava sve potrebe grupe koja ga koristi, ali ne odgovara potrebama veće (nacionalne) zajednice, pa je potrebno proširiti njegove potencijale kako bi postao jezik (Haugen 1966: 931). Prerastanje vernakulara u jezik usko je povezano s razvojem pisma i porastom nacionalizma, a proces standardizacije jezika tesno je vezan za istoriju same nacije (Haugen 1966: 922, 930). Kako se među ljudima razvijao osećaj pripadnosti i povezanosti, jezik je postajao pokretač i simbol njihovog jedinstva (Haugen 1966: 930).

Haugen (1966: 933) izdvaja četiri etape u procesu standardizacije: 1) izbor norme, 2) kodifikacija oblika, 3) razrada funkcije i 4) prihvatanje od strane zajednice. Prve dve etape odnose se prvenstveno na jezičku formu, a druge dve na funkciju. Prva i poslednja fokusirane su na društvo, a druga i treća na jezik. Izbor prestižnog varijeteta, dakle, praćen je kodifikacijom, iza čega sledi izrada normativnih gramatika, rečnika i pravopisa, te vodiča, priručnika i savetnika o „pravilnoj“ upotrebi jezika, o čemu će biti reči u nastavku.

Radovanović (2003: 188) navodi da put do jezičke norme i standardnog jezika nije kratak, jednostavan i lak, a postupke koji mu prethode deli na deset faza čiji je hronološki sled promenljiv:¹¹

„1. selekcija (odabiranje), 2. deskripcija (opisivanje), 3. kodifikacija (propisivanje), 4. elaboracija (razrađivanje), 5. akceptucija (prihvatanje), 6. implementacija (primenjivanje), 7. ekspanzija (širenje), 8. kultivacija (negovanje), 9. evaluacija (vrednovanje), 10. rekonstrukcija (prepravljanje) norme“ (Radovanović 2003: 188–189).

Prošireni popis normativnih postupaka u procesu planiranja jezika plod je napora da se dobra iskustva, nâlazi i rešenja „odaberu, usavrše i objedine“. Jezik postaje normiran kada se ostvare sve

¹¹ Neke faze mogu se odvijati simultano ili izostati u zavisnosti od kulturno-istorijskih, društvenih i jezičkih okolnosti (Radovanović 2003: 188).

faze i tek tada može preuzeti funkciju standardnog jezika, a njegovi propisi postati obavezni za sve članove govorne zajednice (Radovanović 2003: 189). U savremenom poimanju planiranja jezika pomenute faze nemaju suštinski značaj, premda se u analizi standardnojezičkog pristupa mogu identifikovati određene etape, na primer arbitrarna evaluacija i višestruka rekonstrukcija norme uz naučno upitna tumačenja i argumentaciju. Nasuprot tome, opisivanje jezičkih promena i sledstvena redakcija norme izostaje. Obaveznost korišćenja norme takođe je problematična budući da se standardni jezik, iako polifunkcionalan, ne koristi u svim kontekstima i govornim situacijama, niti svi govornici mogu, žele ili imaju potrebe da njime ovladaju.

Favorizovani varijetet obično ima funkciju „standardnog“ pisanog jezika, jezika književnosti ili formalnog govornog jezika. Takav pristup korišćen je u 18. veku pri standardizaciji evropskih jezika, te izradi referentne jezičke literature. Nastojanja ranih gramatičara bila su sledeća:

1. kodifikovanje principa na kojima počiva jezik, čime bi se pokazalo da, uprkos prividnom haosu, u upotrebi jezika postoji uređen sistem;
2. rešavanje nesuglasica o upotrebi jezika i
3. isticanje uobičajenih grešaka (koje su to po njihovom subjektivnom sudu) ne bi li se jezik „unapredio“ (Crystal 1997a: 2).

Autoritarnost ovog jednostranog pristupa očituje se u uverenosti u ispravnost gramatičkih „pravila“: pojedine upotrebe su *preskribovane* kako bi ih govornici naučili i temeljno sledili, a neke su *proskribovane*, te ih treba izbegavati. U to vreme, to su bile jedine dve mogućnosti: upotreba je ispravna ili pogrešna, a zadatak gramatičara nije se sastojao u tome da beleži drugačija rešenja, već da daje vrednosni sud o njima (Crystal 1997a: 2). Ovakvi stavovi jezikoslovaca ne samo da opstaju i danas, nego doprinose širenju uverenja o navodnoj „pravilnoj“ i „nepravilnoj“ upotrebi jezika i neophodnosti dobrog poznavanja norme.

Podsećajući da izbor polaznog jezičkog varijeteta predstavlja fazu standardizacije jezika, Gorjanc (2017: 29) smatra da bi bilo logično da se izbor nastavi i u vreme kada je jezik već standardizovan, odnosno da diskurzivna zajednica reguliše standard kroz diskurzivne prakse. Međutim, često nije tako jer u nekim jezičkim zajednicama „ideologija postaje ključna definicijska tačka standardnog jezika“ (Gorjanc 2017: 29), iako zadatak lingvisti podrazumeva opisivanje jezičkih varijacija i promena, a ne proizvoljno isključivanje određenih elemenata.

Bugarski (2003: 247) ističe da savremeni standardni jezik mora biti normiran dovoljno *čvrsto* kako bi zadržao svoju funkcionalnost i odolevao promenama, ali i dovoljno *elastično* da prihvati nove forme izražavanja članova zajednice. U slučaju srpskog jezika, ambivalentno i arbitrarno određenje „čvrsto-elastičnog (ili gipkog) standarda“ u većoj meri je podrazumevalo intervenisanje „odozgo nadole“ (eng. *top-down*) budući da aktuelna (i dugogodišnja) jezička politika nema sluha za spontano evoluiranje jezika u skladu s promenama „odozdo nagore“ (eng. *bottom-up*) i potrebama društva (Bugarski 2003: 247, Filipović, Vučo 2012: 9, 10, Filipović 2018a: 88, 113).

Govornici određene jezičke zajednice mogu biti podjednako vešti u upotrebi standardnog oblika i dijalekatske osnove kojoj pripadaju (Savić, Stevanović 2019: 9) i kompetentno koristiti standardni jezik u formalnim govornim situacijama i komunikaciji s govornicima drugih dijalekata, a lokalni govor u neformalnoj svakodnevnoj komunikaciji (Ferguson 1996: 25).¹² Na taj način, u mnogim govornim zajednicama istovremeno se koriste dva (ili više) varijeteta istog jezika, od kojih svaki ima određenu ulogu (Ferguson 1996: 25).¹³

¹² Odstupanja od standarda najčešće se događaju na fonološkom i prozodijskom nivou, te u leksici. Za južne i istočne govore Srbije karakteristično je i drugačije iskazivanje padežnih odnosa.

¹³ Autor se u pomenutom članku bavi četirima jezicima: arapskim, novogrčkim, haićanskim kreolskim i švajcarskim varijetetom nemačkog, naglašavajući da se diglosija ne javlja jedino i nužno u određenoj fazi razvoja jezika, kao što je proces standardizacije, već u različitim situacijama (Ferguson 1996: 26). Do takve vrste dvojezičnosti dolazi u društvima u kojima jedan jezik uživa visok prestiž, a drugi nizak. Takođe, dva varijeteta se preklapaju u istim govornim situacijama: za jedne je rezervisan regionalni govor, a za druge standardni jezik, zbog čega je značajno upotrebljavati pravi varijetet u pravoj situaciji (Ferguson 1996: 27–28).

Premda standardni jezik zadobija gotovo sav javni, „zvanični“ prestiž, potreba za nestandardnim varijetetima i te kako postoji. Oni imaju svoju važnost kao instrumenti komunikacije u okviru određene skupine ili zajednice, simboli su grupnog identiteta, zbog čega uživaju i svojevrsni „nezvanični“ društveni ugled (Bugarski 2003: 245).

Standardni jezici normirani su preko mere spontanog tako što se na prirodnu normu (implicitnu) svesno nadograđuje dodatna, „planski odabrana, stručno kodifikovana i društveno verifikovana norma“ (eksplicitna). Svi jezički varijeteti imaju normu (ili određeni stepen norme) jer je jezik po svojoj prirodi normativan, s tim da eksplicitna norma podrazumeva sprovođenje sistematičnih mera u datoj jezičkoj zajednici (Bugarski 2003: 242–243). Norma u tom smislu obuhvata propise i obavezujuća pravila dobre upotrebe jezika koja služe kao uzor svima koji ga koriste ili uče (Bugarski 2003: 243).

Pitanje normiranja jezika uvek je političko pitanje: normativna praksa je dogovor koji nastaje spregom između političke i naučne volje, a standardizovanje jezika je intervencija u pravcu poželjne jezičke politike (Savić 2009: 302). Pošto je reč o izboru idioma i jezičkih elemenata iz političkih razloga, ne može se govoriti o naučnosti postupka, već o izvanjezičkim faktorima: „proširenosti nekog dijalekta, njegovom društvenom prestižu, težnjama za ujedinjenjem ili odvajanjem od neke druge društvene skupine i sl.“ (Starčević *et al.* 2019: 24).

4.2.1. Sociolingvističke prilike u Španiji i Jugoslaviji u 20. veku u ustavnoj i zakonskoj regulativi

Upotreba i legislativni okviri španskog (kastiljanskog) i srpskohrvatskog standardnog jezika, kao dominantnih jezika u Španiji odnosno Jugoslaviji tokom 20. veka, zahvaljujući različitim istorijskim i društvenopolitičkim okolnostima drastično su se razlikovali, premda je u oba slučaja reč o izrazito višenacionalnim i višejezičkim državama, a u određenom periodu i o jednopartijskim sistemima (Španija 1939–1976, Jugoslavija 1945–1990).

U Španiji su se tokom čitavog stoleća smenjivali periodi permissivnijeg i restriktivnijeg odnosa centralnih vlasti prema manjinskim jezicima (katalonski, baskijski, galisijski). Hose Karlos Ereras (Herrerias 2010) izdvaja nekoliko takvih etapa: od 1902. do 1914. godine politika je restriktivna, budući da se Kraljevskim dekretima od 21. novembra i 19. decembra 1902. godine nastavnicima izričito zabranjuje držanje nastave na Iberijskom poluostrvu na drugim jezicima, osim na kastiljanskom. U periodu od 1914. do 1924. godine jezička politika je popustljivija, te centralna vlada pomaže osnivanje centara u kojima se podučavaju manjinski jezici u Kataloniji, Navari i Baskiji. Tokom diktature konzervativca Prima de Rive (1923–1930) upotreba manjinskih jezika svodi se na lokalni, ponekad regionalni nivo, dok kastiljanski predstavlja jezik nacionalnog jedinstva (Herrerias 2010: S.N.).

Značajnije promene za priznavanje jezičke raznolikosti u Španiji dešavaju se u periodu Druge španske republike, kada se usvajaju statuti Autonomnih pokrajina, a republikanski Ustav iz 1931. godine dozvoljava obrazovanje na manjinskim jezicima (katalonski, baskijski, galisijski). Premda kastiljanski, kao „zvanični jezik Republike“, zadržava hegemonski položaj, svi Španci imaju pravo i obavezu da ga poznaju, moraju na njemu da pohađaju osnovnu i srednju školu, a niko ih ne može naterati da koriste bilo koji regionalni jezik (članovi 4 i 50) (Gaceta de Madrid 1931: S.N.).¹⁴ Ovaj Ustav predstavlja prekretnicu u jezičkoj politici Španije: kastiljanski je proglašen zvaničnim jezikom države, dok regionalni jezici dobijaju kooficijelni status (*lenguas cooficiales*), a ista

¹⁴ Artículo 4: El castellano es el idioma oficial de la República. Todo español tiene obligación de saberlo y derecho de usarlo, sin perjuicio de los derechos que las leyes del Estado reconozcan a las lenguas de las provincias o regiones. Salvo lo que se disponga en leyes especiales a nadie se le podrá exigir el conocimiento ni el uso de ninguna lengua regional.

Artículo 50: Las regiones autónomas podrán organizar la enseñanza en sus lenguas respectivas, de acuerdo con las facultades que se concedan en sus Estatutos. Es obligatorio el estudio de la lengua castellana y ésta se utilizará también en todos los Centros de instrucción primaria y secundaria de las regiones autónomas. El Estado podrá mantener o crear en ellas instituciones docentes de todos los grados en el idioma oficial de la República (Gaceta de Madrid 1931).

formulacije biće ponovljena u postfrankističkom, i dalje aktuelnom Ustavu iz 1978. godine (Kuzmanović Jovanović 2020: 161).

Padom Republike i dolaskom na vlast pobunjenog generala Fransiska Franka biće ukinute sve tekovine autonomije, pa i pravo na upotrebu regionalnih jezika. Međutim, kada je reč o jezičkoj politici, ni frankistički period (1939–1975) nije monolitan: neposredno nakon Španskog građanskog rata pa do pedesetih godina 20. veka režim sprovodi rigidnu zabranu regionalnih jezika, ne samo u obrazovanju, već uopšte u javnoj sferi, u matičnim knjigama (Registro civil)¹⁵, statutima udruženja, reklamama, oglasima, nazivima plovila itd. Od pedesetih godina 20. veka pak, zahvaljujući pre svega pokušajima španskih vlasti da promene sliku režima i Španije u očima međunarodne javnosti (zbog privlačenja stranih turista i ulaganja), dolazi do popuštanja i u pogledu jezičke politike, kada se postepeno, tokom šeste i sedme decenije dozvoljavaju izvesni uplivi regionalnih jezika (poput registrovanja imena i naziva), a naročito od 1970. godine, kada je započeo rad na njihovom očuvanju i eksperimentalnom uvođenju u školski sistem (Herrerias 2010: S.N.). Stroga cenzura i kazne za upotrebu drugih jezika postepeno su relaksirane kada je 1966. godine donet je Zakon o slobodi izražavanja (*Ley de Prensa e Imprenta*): njime je dozvoljena upotreba drugih jezika u privatnim organizacijama, kao i u izdavaštvu, međutim, spoljašnju cenzuru i kontrolu zamenila je autocenzura (Kuzmanović Jovanović 2020: 164).

Posle Frankove smrti, 1975. godine, u Španiji je izvršena politička reforma kojom su obnovljene parlamentarna monarhija i demokratija, a država decentralizovana. Ustavom, donetim 1978. godine, definisana je nova sociolingvistička stvarnost i Španija je postala višejezička država (Kuzmanović Jovanović 2020: 166). Član 3 Ustava Španije

1. Kastiljanski je zvanični španski jezik Države. Svi Španci imaju obavezu da ga znaju i pravo da ga koriste.
2. Ostali španski jezici takođe su zvanični u Autonomnim pokrajinama, u skladu s njihovim Statutima.
3. Bogata jezička raznolikost Španije predstavlja kulturnu baštinu koja će biti predmet posebnog poštovanja i zaštite (BOE¹⁶ 1978: S.N.).¹⁷

To je prvi put da se u zvaničnom dokumentu kastiljanski i španski ne poistovećuju, već se kastiljanski definiše kao jedan od jezika Španije, a termin španski jezik koristi se u množini (*lenguas españolas*) (Kuzmanović Jovanović 2020: 167). Zasad šest autonomnih pokrajina, pored kastiljanskog, ima još jedan zvaničan jezik na svojoj teritoriji: Galisija (galisijski), Katalonija (katalonski i aranski), Balearska ostrva (katalonski), Valensija (valensijanski), Baskija (baskijski) i Navara (baskijski) (Kuzmanović Jovanović 2020: 167–168).

Stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (odnosno Kraljevine Jugoslavije), zvanični jezik (Ustavima Kraljevine iz 1921. i 1931. godine) definisan je neobično, kao „srpsko-hrvatsko-slovenački“, premda srpskohrvatski i slovenački do te mere nisu uzajamno razumljivi da bi mogli funkcionisati kao jedan jezik. Trodelni naziv bio je prisutan u formi službene formulacije u dokumentima, dok je u praksi službeni jezik bio srpskohrvatski (Busch, Kelly-Holmes 2004: 26), koji se od Bečkog (1850) i Novosadskog dogovora (1854) nadalje razvijao kao zajednički književni jezik Srba i Hrvata.

¹⁵ Naredba od 18. maja 1938. godine (Orden de 18 de mayo 1938) ukazuje na anomalije prilikom upisa u matične knjige u pojedinim delovima Španije, kojima se izražava regionalistički sentiment. Naime, primećeno je da je znatan broj imena iskazan na nekom drugom jeziku, a ne na kastiljanskom, npr. u Baskiji: Injaki (Iñaki), Kepa, Koldobika, koja su suprotna jedinstvu otadžbine i sadrže neosporna separatistička obeležja (Real Academia de la Lengua Vasca 1971: 400, *apud* Herrerias 2010: S.N.).

¹⁶ *Boletín Oficial del Estado* (BOE) je španski službeni list u kom se objavljuju zakoni, propisi i drugi akti. Pandan je srpskom *Službenom glasniku*.

¹⁷ Artículo 3: 1. El castellano es la lengua española oficial del Estado. Todos los españoles tienen el deber de conocerla y el derecho a usarla. 2. Las demás lenguas españolas serán también oficiales en las respectivas Comunidades Autónomas de acuerdo con sus Estatutos. 3. La riqueza de las distintas modalidades lingüísticas de España es un patrimonio cultural que será objeto de especial respeto y protección (BOE 1978: S.N.).

Socijalistička Jugoslavija (1945–1990), izrazito multietnička i multikonfesionalna država, na saveznom nivou nije propisivala zvanični jezik već je jezička pitanja prepuštala Ustavima republika. U Ustavu iz 1974. godine jezička materija obrađuje se u skladu s načelom o ravnopravnosti jezika i pisama ne samo svih jugoslovenskih naroda, već i narodnosti u službenoj upotrebi na svim nivoima administracije, političkog i društvenog života (članovi 246 i 247) (Ustav 1974: S.N.).¹⁸ U Ustavima republika iz 1974. godine jezici većinskog stanovništva po republikama dobili su status zvaničnosti, premda se taj status različito definiše, uglavnom kroz članove koji govore o konkretnim sferama upotrebe. Tako se u Ustavu Srbije govori o „službenoj upotrebi“, u Ustavu Hrvatske o „javnoj upotrebi jezika“, u Ustavu Slovenije „o upotrebi jezika u državnim i drugim organima, samoupravnim organizacijama i zajednicama“, u Ustavu Makedonije o „upotrebi jezika u radu državnih organa, organa upravljanja, organizacija i zajednica koje obavljaju poslove od javnog interesa“ itd. (Milojević 1988: 706).

V. Sotirović (2007: 75) navodi da je 1974. godine u ustavnoj regulativi svih šest socijalističkih republika i dve autonomne pokrajine jezička materija s pravne tačke gledišta regulisana s devet ustava (ukupno 51 član), ali da je pitanje jezika u ovim ustavima „rešavano na različite načine, sa različitim pristupima materiji, što je dovelo do toga da na prostoru čitave Jugoslavije nije na jednoobrazan način rešeno pitanje jezika u pokrajinskim, republičkim i saveznom ustavu“ (Sotirović 2007: 75). Sotirović smatra da ovo pokazuje kako je ideja jedinstvenosti jezičke politike i planiranja „napuštena“ te da je rešavanje jezičkog pitanja prepušteno republikama i pokrajinama. To predstavlja odraz političke konfederalizacije jugoslovenske države budući da je od kraja šezdesetih godina 20. veka osam republičkih i pokrajinskih akademija nauka i umetnosti – uz Maticu hrvatsku i Maticu srpsku – rešavao „jezička pitanja odvojeno, bez usaglašavanja stavova neophodnih konsultacija i bez vođenja zajedničke jezičke i sociolingvističke politike“ (Sotirović 2007: 76).

SR Srbiju je njen Ustav¹⁹ iz 1974. godine definisao kao državu srpskog naroda i delova drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive (član 1), a princip jezičke ravnopravnosti ispoljen je tim aktom na prostoru čitave republike, uključujući i dve socijalističke autonomne pokrajine (Vojvodinu i Kosovo i Metohiju). Objavljivanje republičkog zakonodavstva i drugih propisa vrši na srpskohrvatskom, mađarskom i albanskom jeziku, odnosno na jeziku većinskog naroda (ne samo u Srbiji već i u čitavoj Jugoslaviji), kao i na jezicima dve najveće narodnosti u Srbiji i Jugoslaviji (član 233). Sve organizacije vrše javna ovlašćenja na srpskohrvatskom jeziku, na kom i državni organi vode postupke (član 240) (Sotirović 2007: 81).

¹⁸ Član 246: Ravnopravni su jezici naroda i narodnosti i njihova pisma na teritoriji Jugoslavije. U Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji su u službenoj upotrebi jezici naroda, a jezici narodnosti — u skladu sa ovim ustavom i saveznom zakonom. Zakonom i statutom društveno-političke zajednice i samoupravnim aktima organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica obezbeđuje se ostvarivanje ravnopravnosti jezika i pisama naroda i narodnosti u službenoj upotrebi na područjima na kojima žive pojedine narodnosti, i utvrđuju se način i uslovi primenjivanja ove ravnopravnosti (Ustav 1974: S.N.).

Član 247: Zajemčuje se svakoj narodnosti da, radi ostvarivanja prava na izražavanje svoje narodnosti i kulture, slobodno upotrebljava svoj jezik i pismo, razvija svoju kulturu i da radi toga osniva organizacije i uživa druga ustavom utvrđena prava (Ustav 1974: S.N.).

¹⁹ Regulisanje korišćenja srpskohrvatskog (hrvatskosrpskog) jezika u javnoj upotrebi ušlo je i u Ustave SR Crne Gore (član 172), SR Bosne i Hercegovine (član 4), SAP Kosova i Metohije (članovi 5, 230 i 236) i SAP Vojvodine (član 5, 233, 237 i 308). U vojvodanskom Ustavu se *srpskohrvatski (hrvatskosrpski)* jezik uvek pominje uz mađarski, slovački, rumunski i rusinski jezik. Na tih pet jezika u SAP Vojvodini mogu se izdavati zvanični pokrajinski akti i ispisivati službeni pokrajinski nazivi. U crnogorskom Ustavu eksplicitno je navedeno da se u toj socijalističkoj republici u službenoj upotrebi koristi *srpskohrvatski jezik ijekavskog izgovora* koji se piše dvema ravnopravnim pismima u službenoj upotrebi: ćirilicom i latinicom. Ustavna definicija standardnog jezika u Vojvodini bila je jednaka odredbi o jeziku u Ustavu Bosne i Hercegovine (član 4), a o pitanju službene ijekavice i oba pisma podudarale su se ustavne odredbe Crne Gore i Bosne i Hercegovine (što se tiče prakse, u Crnoj Gori je preovladavala ćirilica, a u Bosni i Hercegovini latinica). Ipak, ustavna definicija „jezika u javnoj upotrebi“ u Ustavu SR Hrvatske (član 138) odudarala je od definicija jezika u ostalim republikama jer se u hrvatskom slučaju radilo o *hrvatskom književnom jeziku*.“ (Sotirović 2007: 81).

I na osnovu površnog poređenja jezičkih prilika i zakonodavstva u Španiji i Jugoslaviji tokom 20. veka (naročito za vladavine frankističkog režima i SFRJ Jugoslavije) uočljiv je dijametralno suprotan odnos prema zvaničnom jeziku i njegovom nametanju široj zajednici. Španija je od 1939. do 1975. godine vodila izrazito represivnu politiku hegemonizacije kastiljanskog i potiskivanja jezičkog pluralizma, dok je u Jugoslaviji, ustavno utemeljenoj na ideji udruživanja suverenih jugoslovenskih naroda i narodnosti, jezički i kulturni pluralizam bio zaštićen najvišim pravnim aktom i zakonima, te u velikoj meri bio poštovan u praksi. Isto tako, u Španiji je standardizacija i „briga o čistoti jezika“ u potpunosti centralizovana i institucionalizovana dok „u jugoslovenskoj praksi nije postojala zajednička centralna institucija koja bi vodila brigu o jedinstvenom sistemu normi u standardnom srpskohrvatskom (hrvatskosrpskom) jeziku. Umesto toga, standardizacija ovog jezika, bez veće koordinacije i saglasnosti, vršila se u šest političkih centara: Zagrebu, Beogradu, Novom Sadu, Titogradu, Prištini i Sarajevu“ (Sotirović 2007: 83).

Kordić (2010: 288) navodi da je SFRJ bila izrazito višejezička država: na nivou federacije nijedan jezik nije bio propisan kao službeni, a mediji i obrazovni sistem bili su u jezičkom pogledu vrlo demokratski. Službeni jezik propisivali su ustavi republika i pokrajina, što govori da se na planu jezičke politike jugoslovenski federalizam izrazito jasno manifestovao (*apud* Kordić 2010: 288). Tako je Vojvodina imala pet službenih jezika (srpskohrvatski, mađarski, slovački, rumunski i rusinski), a Kosovo četiri (albanski, srpskohrvatski, turski i romski) (*apud* Kordić 2010: 288).

Sve nacije i manjinske etničke, odnosno jezičke zajednice u Jugoslaviji imale su puno pravo i slobodu da na svom jeziku ili varijetetu organizuju sve stepene obrazovanja, izdaju novine, časopise i knjige, te da se njime služe u lokalnoj administraciji (*apud* Kordić 2010: 288). Novine, radio i televizija koristili su 16 jezika, školska nastava se odvijala na 14 jezika, fakultetska na 9, a zakonske odredbe o jeziku bile su sasvim demokratske: svaki građanin je mogao koristiti svoj jezik (bez obzira na broj govornika tog jezika) u administraciji, na sudu, sastancima itd. (*apud* Kordić 2010: 289).

Jugoslovenske organizacije i udruženja mogle se obratiti federalnoj instanci na bilo kom službenom jeziku dotične republike i dobijale su odgovor na tom jeziku; spisi federalnog zakonodavstva objavljuvani su na tri varijante srpskohrvatskog, na slovenačkom, makedonskom, albanskom i mađarskom, a ti jezici su se koristili i u saveznoj skupštini u usmenom i pisanom obliku, a na raspolaganju je bilo i prevođenje (*apud* Kordić 2010: 289), što predstavlja neuporedivu razliku u odnosu na frankističku, ali i modernu Španije. Međudržavni ugovori u SFRJ sklapali su se na srpskohrvatskom (hrvatskosrpskom), slovenačkom ili makedonskom, posle čega su se pravile kopije na sva tri jezika, što pokazuje da je komunistička vlada pokušavala da izbegne jezičku hegemoniju i zakonskim odredbama predupredi ili ublaži ono što bi moglo da izazove konflikte (*apud* Kordić 2010: 289).

Iz navedenog je jasno da su tvrdnje pojedinih hrvatskih jezikoslovaca da je jezička politika u obe Jugoslavije počivala na unitarizmu potpuno neutemeljene (Kordić 2010: 286–287), kao i stav srpskih lingvista da su srpski jezik i ćirilica u federalnoj državi bili ugroženi.

Srpskohrvatski jezik, zvanični jezik četiri socijalističke republike, te maternji jezik 73% stanovništva,²⁰ u praksi funkcionisao „kao *lingua franca*, dakle kao jezik na kojem se odvijala komunikacija između govornika različitih jezika, npr. makedonskog i srpskohrvatskog, ili slovenskog i albanskog itd.“ (Kordić 2010: 294).

Službena upotreba jezika i pisma u Republici Srbiji regulisana je novijim zakonodavnim aktima. Član 10 Ustava Srbije iz 2006. godine (Službeni glasnik RS, br. 98/2006 i 115/2021) glasi:

„U Republici Srbiji u službenoj upotrebi su srpski jezik i ćiriličko pismo. Službena upotreba drugih jezika i pisama uređuje se zakonom, na osnovu Ustava.“ (Službeni glasnik RS, br. 98/2006 i 115/2021).

Članom 75 Ustava definisana su jezička prava pripadnika nacionalnih manjina:

²⁰ Sotirović (2007: 80) dolazi do procene od oko 80 %, dodajući postotku stanovništvu koje čine četiri konstitutivna jugoslovenska naroda, Hrvati, Srbi, Crnogorci i Muslimani (75%) i građane SFRJ koji se izjašnjavaju kao „Jugosloveni“.

„Putem kolektivnih prava pripadnici nacionalnih manjina, neposredno ili preko svojih predstavnika, učestvuju u odlučivanju ili sami odlučuju o pojedinim pitanjima vezanim za svoju kulturu, obrazovanje, obaveštavanje i službenu upotrebu jezika i pisma, u skladu sa zakonom.“ (Službeni glasnik RS, br. 98/2006 i 115/2021).

Član 24 Statuta Vojvodine pak uređuje pitanja službene upotrebe jezika na sledeći način:

„Pored srpskog jezika i ćirilickog pisma, u organima AP Vojvodine u ravnopravnoj službenoj upotrebi su i mađarski, slovački, hrvatski, rumunski i rusinski jezik i njihova pisma, u skladu sa zakonom.

U okviru svojih nadležnosti organi AP Vojvodine preduzimaju mere u cilju doslednog ostvarivanja zakonom uređene službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina – nacionalnih zajednica.“ (Statut Vojvodine 2014: S.N.).

4.2.2. Standardizacija španskog i srpskog jezika: nacionalistički model

Institucionalno delovanje u vezi s jezikom u zemljama zapadne Evrope započinje od 16. veka, osnivanjem akademija za jezik: Firenca (1582/83), Pariz (1634/35), Madrid (1713), Kopenhagen (1742), Lisabon (1779), Moskva (1783) i tesno je povezano s procesom standardizacije jezika i intenzivnim razvojem štamparstva (Moreno Cabrera 2008: 524–525).

Dakle, jezičko planiranje nije nova pojava budući da počeci sežu u 16. vek. No potrebno je napraviti razliku između jezičke politike i planiranja kao društveno-političke aktivnosti koja se odvajkada sprovodi i jezičke politike i planiranja (JPP) kao interdisciplinarnе naučno-istraživačke delatnosti koja se razvija od 60-ih godina 20. veka naovamo.

Sociolingvistički pojmovi *jezičke politike* i *jezičko planiranje* ponekad se koriste kao sinonimi, ali većina autora pravi razliku između njih. Jezičke politike označavaju skup ideja, zakona, regulacija i praksi kojima se utiče na jezičko ponašanje određenog društva ili društvene grupe (*apud* Kuzmanović Jovanović 2020: 158). Jezičkim politikama definiše se upotreba različitih jezika i dijalekata neke zajednice, te donose državni zakoni i odredbe o pojedinim varijetetima (Crystal 2008: 268, *apud* Starčević *et al.* 2019: 28). Jezičko planiranje obuhvata sprovođenje službene politike o korišćenju jezika i jezičkih varijeteta, konkretne institucionalne odluke, intervencije i promovisanje određenih jezičkih oblika putem priručnika i upotrebom jezika u javnom diskursu (Crystal 1997a: 366, *apud* Starčević *et al.* 2019: 28). Pošto nije reč o deskriptivno-analitičkom bavljenju jezikom, te dve delatnosti ne mogu se smatrati lingvistikom u strogo naučnom smislu (Starčević *et al.* 2019: 28). Filipović (2018b: 17–18) definiše dve osnovne paradigme jezičke politike: jezičku politiku „odozgo-nadole“, koja podrazumeva hijerarhizovane principe delovanja pojedinaca ili institucija s pozicija društvene moći i uvek je u direktnoj sprezi sa jezičkim menadžmentom i jezičku politiku „odozdo-nagore“ – kojoj akademska javnost donedavno nije pridavala ozbiljnu pažnju – sagledavajući je kroz koncept jezičkog predvodništva ili liderstva.

Razvoj norme kastiljanskog (španskog) jezika povezan je s razvojem pisanja na tom vernakularu: norma pisanog jezika razvijala se vekovima, od tekstova u kojima su se javljale poneke romanske reči, preko prvih tekstova u potpunosti napisanih na kastiljanskom jeziku iz 13. veka (Kuzmanović Jovanović 2020: 76). Prvi koraci u standardizaciji povezuju se s aktivnostima kralja Alfonsa X Mudrog (Alfonso X el Sabio, 1221–1284) koji je institucionalizovao upotrebu kastiljanskog i podsticao pisanje na narodnom kastiljanskom jeziku (Kuzmanović Jovanović 2020: 77). Sa saradnicima – španskim, arapskim i jevrejskim učenjacima – brižljivo je sprovodio projekat prevođenja u toledskoj prevodilačkoj školi (Escuela de Traductores de Toledo) sabirajući svekoliko ljudsko znanje prevođenjem tekstova s arapskog i drugih jezika, „brižljivo bogateći i osposobljavajući narodni kastiljanski jezik da preuzme ulogu latinskog“ (Donić 2023: 138). Zahvaljujućim tim naporima, kastiljanski se proširio na sve komunikativne domene upotrebe i *de facto* postao službeni jezik Kastilje (*apud* Kuzmanović Jovanović 2020: 77, Donić 2023: 13). Toledski varijetet, izabran za osnovu pisanog kastiljanskog jezika, tokom 13. stoleća je kodifikovan,

ali će potpuna standardizacija biti okončana tek za nekoliko vekova (*apud* Kuzmanović Jovanović 2020: 79). Sredinom 16. veka Madrid postaje prestonica kraljevstva i od tada do današnjih dana učeni varijeteti madridskog španskog čine osnovu standardnog španskog (kastiljanskog) jezika (Kuzmanović Jovanović 2020: 79).

Još jedan događaj imao je veliki uticaj na špansku jezičku politiku i planiranje: *Gramatika kastiljanskog jezika* (*Gramática de la lengua castellana*) španskog humaniste i filologa Antonija de Nebrihe (Antonio de Nebrija, 1444–1522). Objavljena je 18. avgusta 1492. godine, u vreme kada su započinjala istraživanja Novog sveta. Španski je postao prvi moderni evropski jezik s napisanim sistemom pravila, što je do tada bio slučaj s jezicima obrazovanja, latinskim i starogrčkim, a gramatika je utrla put učenju španskog jezika.

Nebriha je svojom gramatikom uzdigao kastiljanski na nivo klasičnih jezika naglasivši u predgovoru – napisanom pre no što je Kolumbo prispeo na obalu Novog sveta – kako je „jezik oduvek bio pratilac carstva“ (*siempre la lengua fue compañera del imperio*), odnosno instrument širenja njene moći (Kuzmanović Jovanović 2020: 91). Ovaj jezički instrumentalizam postaće dominantna ideologija u evropskim i neevropskim državama–nacijama (Kuzmanović Jovanović 2020: 91). Uprkos tome, tokom razdoblja kolonizacije postojala je dosta velika tolerancija prema ostalim jezicima Iberijskog poluostrva koji su se koristili u neformalnim i lokalnim domenima (Mar-Molinero 2000: 20).

Nakon ekspanzije na nove teritorije od kraja 15. veka, španski jezik je u 18. veku bio u potpunosti konstituisan i ulazi u modernu fazu razvoja (*apud* Kuzmanović Jovanović 2020: 127). Osnivanje Španske kraljevske akademije za jezik (*Real Academia Española*, RAE) 1713. godine označilo je prekretnicu u standardizaciji španskog jezika. Pod krilaticom „Pročišćava, utvrđuje i daje sjaj“ (*Limpia, fija y da esplendor*) RAE započinje institucionalnu „brigu“ o španskom jeziku. Vrlo brzo otpočinje i rad na izradi normativnih priručnika.²¹

Međutim, tek u 18. veku stroga jezička politika – uporedo sa centralizacijom vlasti – uspostavlja hegemoniju kastiljanskog (Mar-Molinero 2000: 20). Godine 1768., dekretom kralja Karlosa III od Španije, upotreba kastiljanskog je obavezna u administraciji i obrazovanju, čime postaje nacionalni jezik Španije (Kuzmanović Jovanović 2020: 155), a ostali poluostrvski jezici se dovode u podređen položaj (Mar-Molinero 2000: 19–20). Mar-Molinero (2000: 19–20) jezičku unifikaciju naziva procesom „kastiljanizacije“ (eng. *Castilianisation process*): instrumentalizacijom jezika u cilju izgradnje španske države i stvaranja španske nacije. Dok je postepeni gubitak važnosti drugih jezika bio sekundarna posledica politike ujedinjenja, tada nacionalno jedinstvo jezičkom homogenizacijom postaje cilj (*apud* Mar-Molinero 2000: 19–20).

Srpski jezik normiran je u 19. veku. S nastajanjem evropskih nacija i nacionalnih država u 18. i 19. veku, tokom i nakon oslobađanja od imperijalističkih sila, jezik je odigrao važnu ulogu kao nosilac nacionalnog i političkog jedinstva. Brborić (2001: S.N.) navodi da se u Srbiji, nakon sticanja nezavisnosti na Berlinskom kongresu, javila potreba za utvrđivanjem jezičkog standarda: „nacionalno probuđenome i osvešćenom srpskom narodu [...] trebalo je brzo standardnojezičko rešenje“ koje je nastalo po parametrima zasnovanim više na izvanlingvističkim nego lingvističkim kriterijumima (Filipović 2018a: 98). Konsenzusom iz druge polovine 19. veka izabran je nacionalni varijetet (istočnohercegovački narodni govor) koji nikada nije postao maternji jezik govornika u srpskim kulturnim centrima (Filipović, Vučo 2012: 20). Tada dolazi do prekida književne tradicije utemeljene na slavenosrpskom jeziku (Filipović 2018a: 98) i istovremeno se uklanja socijalekatska podvojenost, budući da su niži društveni slojevi koristili štokavski narodni govor, dok su više klase bile privržene slavenosrpskom (Kordić 2010: 70). Iako se za osnovu standardnog jezika obično uzima jezik elite i književnosti, u slučaju srpskog (hrvatskog, srpskohrvatskog, hrvatskosrpskog) izabrani su novoštokavski govori, što ima čvrsto lingvističko i političko uporište, jer je reč o centralnim, ali razuđenim govorima s bogatom književnošću, kojima su se služili i Srbi i Hrvati

²¹ Šestotomni *Rečnik kastiljanskog jezika* (*Diccionario de la Lengua Castellana*), poznatiji pod imenom *Rečnik autoriteta* (*Diccionario de Autoridades*), objavljen u periodu od 1726. do 1739. godine; *Španski pravopis* (*Ortografía Española*) 1741. godine; *Gramatika kastiljanskog jezika* (*Gramática de la Lengua Castellana*) 1771. godine (Kuzmanović Jovanović 2020: 129–130).

(Bugarski 2003: 246). Širenje i primena standardnog jezika među svim društvenim klasama i u svim oblastima života omogućeni su učenjem maternjeg jezika u školi. Kako bi se lakše učio, nastajala su *kodificirajuća* dela (rečnici, gramatike, pravopisi) koja su opisivala *upotrebne norme*. Kodifikacija ne predstavlja izmišljanje i nametanje normi, već zapisivanje onoga što je već prihvaćeno (Kordić 2010: 73).

Pri formiranju buduće zajednice južnih Slovena, zbog političkih i praktičnih razloga, izabran je štokavski govor kao nadregionalni varijetet. Jednako tako, nakon kraha jugoslovenske državne i jezičke zajednice, zbog političkih i društvenih okolnosti, policentrični standardni srpskohrvatski (srpski) i hrvatskosrpski (hrvatski) jezik nazivaju se potonjim imenima, pretrpevši zatim reviziju (rekonstrukciju) norme. Bosanski²² i crnogorski jezik su u međuvremenu prvi put standardizovani, premda je zapravo reč o restandardizaciji srpskohrvatskog (hrvatskosrpskog).

I u španskom i u srpskom jeziku primenjen je nacionalistički model standardizacije po kom je jezik jedan od ključnih elemenata nacionalizma identiteta (eng. *identity nationalism*), prema kom država svoj politički legitimitet izvodi iz kulturnog identiteta naroda (*apud* Filipović 2018a: 110). Bugarski (2005: 96) taj „evropski romantičarski i nacionalistički obrazac neprikosnovenog ‘svetog trojstva’ jezika, nacije i države s kraja XVIII veka, čiji se uticaj u laičkoj svesti proteže do dana današnjeg, neretko s pogubnim posledicama“ naziva *modularnim* modelom.²³ Uprkos znatnim razlikama u hronologiji jezičke standardizacije i društveno-političkim uređenjima tokom vekova, obe države „i dalje ispoljavaju sve karakteristike evrocentričnog modela monoglotne, standardnojezičke kulture“ (Filipović 2018a: 110). Savremeno viđenje standardnog jezika kroz prizmu nacionalističkih ideologija i pokušaj da se ideologije 18., 19. i 20. veka prenesu u 21. vek u suprotnosti je s modernim principima individualne višejezičnosti, plurikulturalnosti, jezičkih ljudskih prava, poimanja jezika kao komunikativnog i kognitivnog sistema koji nam pomaže da razumemo svet u kom živimo radi „uspostavljanja svrsishodnih, komunikativno i informacijski bogatih interakcija kako unutar sopstvenih govornih zajednica tako i u intergrupnim komunikacijama“ (Filipović 2018a: 110, 145).

Pojam standardnog jezika, dakle, neminovno je povezan s vanlingvističkim prilikama: društveno-kulturnim, ekonomskim, političkim, geografskim, istorijskim, a standardizacija jezika je ideološki motivisana (Hernández-Campoy 2011: 704). Baveći se pitanjem standardizacije španskog jezika i sprovedenim praksama Pafi navodi da je standardizacija pre svega ideologija (Paffey 2012: 2). Dominantni ideološki diskurs utkan je u jezičku kulturu i svest govornika putem obrazovnog sistema²⁴, pa je upotreba jezika („pravilna – ispravna – prihvatljiva“ ili „nepravilna – pogrešna – neprihvatljiva“) često kriterijum za uspeh ili neuspeh pojedinca. Na taj način se podstiče i jača nejednakost, a jezik postaje oruđe za isključivanje i diskriminaciju. Zato je suštinski važno da se razume kako funkcioniše ideologija standardnog jezika (Paffey 2012: 5).

4.2.3. Pisani standard, govorni standard i supstandard

Osim načina produkcije, pisani i govorni jezik pokazuju značajne razlike, pre svega vezane za upotrebu, koje proizilaze iz činjenice da se pisana i govorna produkcija odvijaju u različitim komunikativnim situacijama. Postoje razlike i u strukturi jezika: gramatika i vokabular govora i pisanja znatno su drugačije, a kontrast na fonološkom planu značajno je veći od onog na grafičkom.

²² U radovima srpskih lingvista obično se naziva bošnjačkim. Bošnjaci s velikodržavnim pretenzijama (*sic!*) nazivaju bošnjački jezik bosanskim (Klajn 2008: 168). V. Brborić *et al.* 2017: 29–39, 129–133, 166–177, 287–290.

U Bosni i Hercegovini koegzistiraju tri standarda: bosanski, hrvatski i srpski.

²³ Suprotstavlja mu *ekspanzivni* model, nastao sredinom 20. veka, koji naglašava prednosti velikih jezika i opravdava njihovo širenje na račun manjih (zastupljeniji je u drugim delovima sveta nego u Evropi), te noviji, autentično evropski *interaktivni* model koji ne podrazumeva napredno postojanje govornika različitih jezika, već saradnju govornika raznih jezika na načelno ravnopravnim osnovama (Bugarski 2005: 96).

²⁴ Preskriptivna pravila se održavaju inercijom. Ljudi koji su u mladosti uložili vreme i napor da bi ih savladali ne žele priznati da su neutemeljena jer bi time obezvređili svoj trud i znanje koje im obezbeđuje status (*apud* Starčević *et al.* 2019: 70).

Govor je dinamičan, vezan za vreme, prolazan i interaktivan, a pisanje je statično, vezano za prostor i postojano (Crystal 1997b: 291). Zato se pisani jezik menja sporije od govornog, a formalni stilovi izražavanja sporije od neformalnih (Bugarski 2004: 40). Pisanje je veština koja se razlikuje od govora: govor koji se doslovno zapiše može delovati nezgrapno iako izgovoren zvuči sasvim dobro (Starčević *et al.* 2019: 40).

Ako standardni jezik tumačimo kroz Sosirovu dihotomiju, *langue* bi bio standardni jezik (standard u jeziku), a *parole* standardni govor (standard u govoru, govorna realizacija standardnog jezika) (Granić 1994: 84). Iako standardni jezik podrazumeva jedinstvo svih oblika i njihovih materijalizacija, činjenica je da u praksi postoje velike razlike između standardnog jezika i standardnog govora. Tako se može obrazovati i dvojstvo *standardni pisani jezik – standardni govorni jezik*, odnosno korelacija *ortografska norma – ortoepska norma*.

Kako bi se ortoepska norma primenjivala, potrebno je savladati eksplicitnu normu standardnog jezika, koju je teže poštovati u govoru nego u pisanju (Granić 1994: 85). Zbog slabog poznavanja ortoepske norme nema „pravih“ govornika standarda, odnosno sve je više govornika *supstandardnog* idioma koji se razvija zajedno sa standardnim i smešta između standardnog i govornog (kolokvijalnog) jezika (Granić 1994: 85).²⁵ Odstupanja supstandarda od standarda najčešće se javljaju na fonetsko-fonološkom i prozodijskom nivou, ali i na drugim lingvističkim ravnima.

Autorka problematizuje status standarda u praksi budući da supstandard kvantitativno funkcioniše kao standard u upotrebi, te mu postaje „konkurencija“ (Granić 1994: 85).²⁶ Supstandard je zapravo (pod)vrsta standarda jer podrazumeva jezičku metasvest i kontrolu, a sâm proces supstandardizacije – svođenje različitih varijanti izgovora na jednu opšteprihvaćenu (takođe donekle artifičijelnu jer ima tendenciju da nalikuje standardu) – demokratičniji je i spontaniji (Granić 1994: 86).

Supstandardi, urbani idiomi, prestižni sociolekti određenih društvenih grupa, ispunjavaju sve funkcije standarda u određenoj urbanom miljeu, ali se razlikuju od ostalih supstandardnih varijeteta koji se koriste u drugim sredinama (Granić 1994: 87). Dakle, i određeni supstandardni idiomi su društveno favorizovani: neki koegzistiraju sa standardnim jezikom, te mu nisu opštenacionalna konkurencija, dok *prestižni supstandard*, kao najuticajniji, teži da potpuno preuzme funkciju standarda jer je i sam polifunkcionalan (Granić 1994: 85, 87).

4.3. Jezičke ideologije

Pojmom jezičke ideologije označavaju se društveno, kulturološki i istorijski uslovljene ideje, predstave i percepcije o jeziku i komunikaciji (Blommaert 2005: 253). Jezička ideologija, kao zasebna oblast u lingvistici i antropologiji, nastala je poslednjih decenija 20. veka i izvršila golem uticaj na istraživanja u lingvističkoj antropologiji, lingvistici, analizi diskursa i sociolingvistici (Blommaert 2006: 510). Prema Silverstinovoj (Michael Silverstein) definiciji, jezičke ideologije predstavljaju skup verovanja o jeziku koja govornici izražavaju kao racionalizaciju ili opravdanje opažene jezičke strukture i upotrebe (*apud* Woolard, Schieffelin 1994: 57). Filipović (2017: 221) termin jezičke ideologije koristi sa ciljem identifikovanja kolektivnih verovanja i stavova, kognitivnih konstrukcija koje deluju na nivou govorne zajednice, na osnovu kojih govornici formiraju sliku o tome šta je jezik, praveći razliku između „čistog, pravog, standardnog“ jezika i „lošeg, zastarelog, nepotpunog“ jezika (nestandardni varijeteti). Jezičke ideologije se ne odnose samo na jezik, nego uspostavljaju veze jezika s identitetom, estetikom, moralom i epistemologijom.

²⁵ Supstandard nije teško razlikovati od standarda, ali ni od organskih (regionalnih, razgovornih) idioma – premda granica nije jasno definisana – jer takvi govori imaju samo implicitnu normu. Međutim, kao rezultat supstandardizacije, pored implicitne, supstandard ima i kvazi eksplicitnu normu jer umnogome oponaša standard (Granić 1994: 85).

²⁶ Supstandard se koristi u javnoj komunikaciji, premda pobornici standarda smatraju da je to opravdano samo na lokalnom ili regionalnom nivou. Standard teško funkcioniše u takvoj situaciji, te postaje model, ideal kom se teži, ali se retko ostvaruje (Granić 1994: 86).

Na taj način, ne upućuju samo na jezičke oblike i upotrebu jezika, već se fokusiraju na pojedince, društvene grupe i institucije, odnosno na vanlingvističku stvarnost (Woolard 1998: 3).

Prema Kameron, pojam jezičke ideologije obično se koristi za označavanje skupova predstava koje pokazuju isprepletenost jezika s kulturnim kodovima određene zajednice (Cameron 2003: 447). Predstave o jeziku nisu „verovanja“ ili „stavovi“ o jeziku koji obično označavaju individualne mentalne konstrukte, već društveni konstrukti, kulturološki proizvedena uverenja: to su konvencionalne kognitivne predstave o jezičkim pojavama u datoj govornoj zajednici (Cameron 2003: 448, Cameron 2006: 141–142). Drugim rečima, jezičke ideologije podrazumevaju da način razumevanja sveta u nekoj društvenoj i kulturnoj zajednici proističe iz interakcije s određenim (javnim) predstavama o jeziku (Cameron 2003: 448). Predmet izučavanja jezičkih ideologija obuhvata istraživanje govorne prakse i pisane produkcije, ali i onoga što se o njima govori i piše (Cameron 2003: 448).

Veoma je važno da se razume na koji način moć funkcioniše u društvu. Jezik (pogotovo jezik u upotrebi) u prošlosti nije igrao važnu ulogu kada je reč o razotkrivanju moći. Naučnici su 70-ih i 80-ih godina 20. veka, povezujući jezik i moć i analizirajući multifunkcionalnu prirodu jezika prepoznali da jezik ne samo da izražava ideje, već oblikuje odnose i podstiče ljude na delovanje (Cavanaugh 2020: 53). Tako je razvijen koncept jezičkih ideologija kako bi se sagledala složena korelacija između toga kako poimamo jezik, načina na koji se koristi i hijerarhijskih struktura unutar kojih se upotreba jezika odvija (Cavanaugh 2020: 53). Jezička ideologija može bilo kakav skup ideja o jeziku, nastao zahvaljujući političko-istorijskim okolnostima određene zajednice koji je oblikovao način na koji ljudi koriste jezik i razumeju sebe unutar tih okolnosti (Cavanaugh 2020: 54). Međutim, ako se jezičke ideologije percipiraju kao stavovi govornika o jeziku, time se otklanja mogućnost da se kroz te stavove i verovanja zapravo objasni način na koji su sistemi moći organizovani (Cavanaugh 2020: 55).

Ferklaf smatra da jezičke ideologije nastaju kao posledica društvene stratifikacije budući da odnos između društvenih klasa, zasnovan na ekonomskim činiocima, zadire u sve društvene aspekte (Fairclough 2015: 64). Kapitalistička klasa je moćni subjekt koji kontroliše *državu* (suprotno stavu da država „natkriljuje“ sve društvene klase), a politička moć se odražava i kroz savez kapitalista i društvenih skupina ili pojedinaca, te institucija (obrazovanih, pravnih, crkvenih, medijskih, kao i porodice). Te društvene klase, koje svoje interese ostvaruju „kolektivno i kumulativno“ zahvaljujući kapitalu, Ferklaf naziva „dominantnim blokom“. Univerzalne i „zdravorazumske“ institucionalne prakse koje taj društveni blok razvija, prihvataju se bez kritičkog promišljanja, direktno ili indirektno legitimišući postojeće odnose moći (Fairclough 2015: 64). Ideološka moć, značajna dopuna ekonomskoj i političkoj moći, vrši se kroz diskurs, i to na dva načina: „prisilom“ (eng. *coercion*) i(li) „pristankom“ (eng. *consent*), pri čemu je kontrola koja se obavlja pristankom jednostavnija i pouzdanija (Fairclough 2015: 64, 65, Starčević *et al.* 2019: 61). Diskurs, odnosno kontrola diskursa od strane dominantnih klasa ima ključnu ulogu u promovisanju ideologija mehanizmom pristanka (Starčević *et al.* 2019: 61).

Jezičke ideologije se ne ogledaju samo u onome što kažemo ili napišemo o određenim temama, već i u iskazima o jeziku (Filipović 2018a: 10). Autorka određuje jezičke ideologije kao „sistemske, mentalne (i često implicitne) strukture koje govornicama i govornicima omogućavaju da razumeju, primenjuju i/ili menjaju jezičke konvencije svoje društvene/kulturne zajednice“ (Filipović 2018a: 10), odnosno da nauče i vrednuju društveno prihvatljive načine primene jezičkih sredstava u komunikaciji sa drugim pripadnicima iste zajednice (Filipović, Vučo 2012: 10).

Jezičke ideologije – verovanja koja oblikuju odnos govornika prema svom i tuđem jeziku, te mehanizmi za oblikovanje društvenog života na osnovu upotrebe jezika – predstavljaju polazište za razumevanje odnosa između jezika i različitih oblika nejednakosti (Cavanaugh 2020: 51–54). Zato je važno istražiti na koji način stavovi o jeziku služe moćnim društvenim grupama i jačaju društvenu hijerarhiju, a time i oblikuju naše mogućnosti (Cavanaugh 2020: 56). Gal i Vulard (2001: 2) ključnim smatraju odgovore na dva pitanja: kako određeno viđenje jezičkih pojava stiče društveni kredibilitet i politički uticaj (što u okviru akademskih istraživanja, što u široj javnosti), te kakva je uloga jezičkih ideologija i praksi u stvaranju političkog autoriteta.

Kao stavovi koji počivaju na vrednostima (s kojima se možemo slagati ili ne) jezičke ideologije nisu naučno neutralne i nepobitne činjenice koje svi govornici treba da prihvate: zbog toga je njihova problematika važno društveno pitanje (Starčević *et al.* 2019: 10, 15). Jezik i jezičke ideologije, kao mehanizmi društvene kontrole, održavanja odnosa društvene nejednakosti i pristupa pozicijama moći, ne samo da zaslužuju naučnu pozornost, već je pažnju potrebno usmeriti van akademskih krugova na širu društvenu zajednicu (Starčević *et al.* 2019: 10, Cavanaugh 2020: 53).

Veze između načina govora i vršenja moći su čvrste, ali često nevidljive (Cavanaugh 2020: 53). Uspešnost ideologije zavisi upravo od njene „nevidljivosti“ i prihvatanju „zdravorazumnosti“²⁷ ideje od strane velikog broja članova zajednice. Ukoliko postane isuviše vidljiva, govornici je mogu osvestiti kao negativnu i štetnu (Starčević *et al.* 2019: 64).

Poslednjih decenija, jezičke ideologije u postjugoslovenskim zemljama preobrazile su se u ideologije jezičkih identiteta, a jezičke politike u „politike vernakulara država i diskursa nacija“ (Pupovac 2014: 131). Preovlađujuće ideološke prakse su ideologija autentičnosti i ideologija standardnosti, a komponente jezičkih politika: „etatizam u statusu, nacionalizam u korpusu i lingvisticizam u normi“, što perpetuira jezičku netoleranciju i ograničava jezičku slobodu (Pupovac 2014: 131).

Odsustvo demokratičnosti u jeziku, okretanje na nacionalnom i identitetskom, isključivost i isključivanje, ideologizacija i zloupotreba jezika u političke svrhe govore da je na ovim prostorima potrebno pokloniti veću pažnju istraživanju uticaja jezičkih ideologija na širu zajednicu.

4.3.1. Ideologija standardnog jezika

Ideologija standardnog jezika zasniva se na favorizovanju jednog jezičkog varijeteta i isključivanju drugih. Standardizacija jezika se kroz vreme odvijala paralelno s ekonomskim i tehnološkim napretkom, a širenjem ideologije standardnog jezika među govornicima ostvarivala se težnja ka jezičkoj uniformnosti (Milroy 2007: 134).

Standardizacija je proces pomoću kog se nameće jezička jednobraznost, te je glavno strukturalno svojstvo standardnog varijeteta uniformnost (eng. *uniformity*), tj. nepromenljivost (eng. *invariance*). Uniformnost je odlika jezika kao sistema, ali ne i njegovih govornika (Milroy 2001: 532). U zamišljenim idealnim uslovima to bi značilo da govornici na isti način izgovaraju svaki glas, koriste iste gramatičke oblike i vokabular, što bi podrazumevalo da se jezik ne menja (Milroy 2007: 134). Pošto nijedan jezik nije u potpunosti nepromenljiv, taj ideal u praksi nije postignut. Norma se uopšteno odnosi i na govorni i na pisani jezik. Iako je u pisanom jeziku uniformnost visoka, govorni jezik je u manjoj meri podložan standardizaciji, nije toliko čvrsto kodifikovan i varijabilniji je, odnosno teže je, u lingvističkom smislu, odrediti šta je standardni jezik (Milroy 2007: 134, Cameron 1995: 101).

Obrazovni sistem je sredstvo za jezičko-ideološku kontrolu (Blommaert 1999: 430), a ideologija standardnog jezika zahteva od izvornih govornika da prihvate da jezik nije njihova svojina (Milroy 2001: 537). Iako se jezičke kompetencije stiču bez formalnog obrazovanja, ideologija standarda uči nas da jezičke veštine koje se razvijaju pre polaska u školu nisu verodostojne niti u potpunosti ispravne: jezička intuicija izvornog govornika (eng. *native speaker intuition*) ne znači ništa. Gramatički nizovi nisu proizvod uma izvornog govornika, već se definišu eksterno, u gramatičkim priručnicima, a sva pravila i norme nalaze se izvan govornika. Jezik se uči u školi zahvaljujući ljudima koji poznaju pravila gramatike, pravo značenje reči i pravilan izgovor, a samo autoriteti (obično neimenovani) – od kojih zavise i govornici i njihovi učitelji – imaju privilegovani pristup tajnama jezika (Milroy 2001: 537).

Ideje na kojima počiva širenje ideologije standardnog jezika među govornicima su sledeće: pravilnost, važnost autoriteta, važnost prestiža i legitimnosti (Milroy 2007: 134).

²⁷ Pozivanje na „zdrav razum“ pouzdan je pokazatelj prisutnosti ideologije (Starčević *et al.* 2019: 64).

Standardizacija srpskog jezika primer je visokoinstitucionalizovanog i centralizovanog upravljanja jezikom „odozgo nadole“ (eng. *top-down language management*) čiji je rezultat stvaranje standardnojezičke kulture (Filipović, Vučo 2012: 9, 10). Po tom obrascu – korišćenom u većini evropskih jezika – standardizacija se odvija po nacionalističkom modelu, insistiranjem na jednom standardnom varijetetu, a jezik se smatra stubom nacionalnog identiteta jedinstva, te najvažnijom kulturno-istorijskom tekovinom (Filipović, Vučo 2012: 11, 26).

Standardnojezičke kulture, kakva je srpska, otporne su na sve vrste promena standardnog jezika i neosetljive na društvene, kulturne i političke promene kulturnih modela. Jezičke politike u standardnojezičkim kulturama zasnovane su na jezičkoj politici „odozgo nadole“ i ne prepoznaju niti priznaju bilo kakve aktivnosti u smeru „odozdo nagore“ koje proističu iz stvarne jezičke prakse i komunikativnih potreba govornika (Filipović, Vučo 2012: 9–10).

„Uprkos tome što se u akademskoj literaturi i velikom broju međunarodnih institucija (kao što su Savet Evrope, UNESCO itd.) često navode stavovi u prilog zameni nacionalističkog modela jezičke standardizacije i standardnojezičke kulture postmodernim tumačenjem stvarnosti kao fragmentarne, kompleksne i višejezičke, i dalje smo u prilici da pratimo konfliktne situacije u mnogim delovima sveta u kojima je još uvek dominantna jezička ideologija države-nacije koja samo jedan (zvanični, nacionalni) jezički varijetet smešta na pijedestal, i isključuje sve druge komunikacijske kodove iz javne sfere i obrazovnog, profesionalnog ili administrativnog domena jezičke upotrebe.“ (Filipović 2018a: 170).

4.3.1.1. Jezička pravilnost i jezički autoriteti

Važan efekat standardizacije je stvaranje svesti kod govornika o „pravilnom“ ili kanonskom obliku jezika (Milroy 2001: 535). U standardnojezičkim kulturama gotovo svi govornici se priklanjaju ideji pravilnosti: neki oblici su „ispravni“, drugi se smatraju „pogrešnim“ i u većini slučajeva to se uzima zdravo za gotovo, „zdravorazumski“. Iako su pravila nametnuta, govornici uglavnom misle da su svojstvena samom jeziku, da je reč o zakonitostima jezika a ne društva, te da ne postoji opravdanje za njihovo odbacivanje (Milroy 2007: 134–135).

Argument je jednostavno „zdrav razum“: svi znaju da je jedino standardni jezik pravilan, a takav stav – „odgovoran“ i „moralan“ – deo je kulture. Drugačije mišljenje – koje se označava ekscentrično, neodgovorno ili čak nečasno – ne uzima se za ozbiljno i biva odbačeno (Milroy 2001: 536). Pravilnost je doksa, neupitna vrednost. Autor naglašava moć pozivanja na „zdrav razum“ koje podrazumeva izlišnost svake debate. Iako su takvi pogledi ideološki opterećeni, govornici toga nisu svesni: uvereni su da je njihov negativan stav prema osobama koje se izražavaju „nepravilno“ sušto lingvistički (dakle, naučni), a ne vrednosni. Takvi sudovi jednim delom posledica su standardizacije, a njihovi nosioci ih obično ne povezuju s predrasudama ili diskriminacijom na temelju porekla ili društvenog statusa: ukoliko govornik ne koristi jezik „pravilno“, treba da ga „nauči“, a ako to ne uradi, sâm snosi krivicu (Milroy 2001: 536).

Milroj i Milroj (1999: 18) ističu da je uloga jezičkih autoriteta (javnih čuvara jezika, kako ih nazivaju) blisko je povezana s ideologijom standardnog jezika kojom koncept standardnog jezika želi da se očuva u kolektivnoj svesti. Verovanje u „pravilnost“ ključni je faktor u održavanju standardnog jezika (to jest, održavanju svesti o njemu), ali uvreženo mišljenje o „pravilnosti“ u suprotnosti je s onim čemu podučava lingvistička nauka (Milroy 2007: 135).

Tumačenje jezičke pravilnosti lingvista i lingvista preskriptivista uveliko se razlikuju. Tako normativni lingvisti pripisuju jezičkoj pravilnosti odlike koje nisu imanentne jeziku kao sistemu ni jeziku kao sredstvu komunikacije:

„Kao što je svojevremeno istaknuto u *Jezičkom priručniku* (Beograd, RTB, 1991), glavna merila jezičke pravilnosti jesu *bogatstvo jezika, jasnost, ekonomičnost, lepota, kontinuitet, realizam, čistota, autoritet institucija, jezikoslovaca i uglednih pisaca.*“ (Brborić et al. 2017: 120).

Održavanje standardnog jezika očito zavisi od poslušnosti prema autoritetima koji javnim proglasima određuju koji su jezički oblici prihvatljivi (Milroy 2007: 136). Njihova najvažnija delatnost je osuđivanje novih jezičkih oblika, pogotovo reči iz drugih jezika: ne bave se samo čuvanjem jednobraznosti, već brinu i o „čistoti“ jezika“ (Milroy 2007: 136). Jezički autoriteti neretko tvrde da je određen oblik postojan ili uvrežen u jeziku uveravajući govornike i da je jedini „ispravan“, ali ne navodeći kakvo je istraživanje prethodilo tom zaključku.

4.3.1.2. Prestiž i legitimnost

Prestiž nije svojstvo jezičkog oblika ili varijeteta, nego stav govornika ili grupe govornika. Neki govori imaju veći društveni kredibilitet od drugih, što je povezano s razlikama u društvenoj klasi ili statusu (Milroy 2007: 137). Prestiž određenim varijetetima daju sami govornici, a dodeljuju ga onima za koje drže da pripadaju višim društvenim klasama. Ponovo je reč o autoritetu: neke društvene grupe imaju veći autoritet od drugih (Milroy 2007: 137).

Stavovi prema jeziku (eng. *language attitudes*) označavaju osećanja koje govornici imaju prema sopstvenom jeziku ili jeziku drugih ljudi (Crystal 2008: 266) koji mogu biti pozitivni, neutralni (neodređeni) ili negativni. To je sociolingvistički pojam koji se mora posmatrati u korelaciji s društvom, odnosno društvenim kontekstom:

„[...] neka jezička obeležja i neke tipove govora volimo ili ne volimo, cenimo ili ne cenimo, ne zbog onoga što oni sami po sebi *jesu*, nego zbog onoga što oni *predstavljaju*; dakle, ne iz jezičkih nego iz društvenih razloga.“ (Bugarski 2003: 100).

Ti stavovi nemaju naučnu opravdanost, ali predstavljaju važan faktor u društvenim odnosima. Premda je reč o individualnoj kategoriji, stavovi o jeziku obično dovode se u vezu s vladajućim ideologijama u datoj društvenoj zajednici. Pošto se pomoću mera jezičke politike može se manipulirati jezičkom svešću kod laika, kritičko preispitivanje stavova o jeziku važan je segment kritičke sociolingvistike: navodno spontano proizvedena vrednovanja jezika kod običnih govornika često su samo refleksi jezičko-političke odnosno jezičko-ideološke manipulacije (*apud* Kordić 2010: 117).

Prestiž nije inherentno svojstvo jezika, već društveno evaluativna kategorija: određeni varijeteti stižu hvalu ukoliko njegovi govornici uživaju ugled u društvu. Prestiž dakle zavisi od *vrednosti* koja se pripisuje samom objektu (Milroy 2001: 532). Ljudi koji se služe varijetetom bliskim normi nalaze se u povlašćenoj poziciji i automatski su privilegovani u odnosu na ostale govornike.

Suprotnost prestižu je stigma. Jezički oblici koji koriste niže društvene klase stigmatizovani su u široj zajednici i obično ih obrazovni sistem odbacuje. Ponekad su urbani idiomi toliko stigmatizovani da se za njihove govornike tvrdi da ne znaju „vlastiti jezik“ (Milroy 2007: 137).

Istorija jezika sadrži brojne primere protivrečnih i promenljivih stavova prema istom jezičkom fenomenu. Na primer, latinsko *h-* se izgubilo u španskom, kao i u drugim romanskim jezicima, a promena se dogodila zato što je u jednom trenutku takav izgovor bio prestižan, budući da su mu uticajne društvene grupe davale prednost. S druge strane, izostavljanje početnog *h-* u engleskom jeziku danas je stigmatizovano, dok postoje pokazatelji da nije uvek bilo tako (Milroy, Milroy 1999: 16–17). Zadatak sociolingvиста je da objasne zašto se za jezičke razlike (u suštini proizvoljne) vezuju određene društvene vrednosti (Milroy, Milroy 1999: 16).

Uspostavljanje standardnog varijeteta, širenje znanja o njemu, kodifikovanje u normativnim priručnicima široke upotrebe i promovisanje dovodi do obezvređivanja drugih jezičkih modaliteta. Po raširenom verovanju, standardni varijetet je legitimni oblik, a ostali (nazivaju se nestandardnim ili čak supstandardnim) postaju nelegitimni (Milroy 2001: 547, Milroy 2007: 138).

Obični ljudi odvajkada su iznosili vrednosne sudove o jeziku, a ti stavovi mogu se dovesti u vezu sa društvenom stratifikacijom ili kulturnim modelima. Neki varijeteti smatrani su „lepšim“, neki jezici „logičnijim“, a govornici na različit način vrednuju određene glasove, reči ili gramatičke

strukture (Milroy, Milroy 1999: 11). Autori to objašnjavaju činjenicom da postoji veliki jaz između stavova lingvista (nepreskriptivista, prim. I. B.) o jeziku i pretpostavkama običnih govornika (nelingvista) u svakodnevnoj upotrebi jezika (Milroy, Milroy 1999: 11).

Pojmovi poput *superiornosti – inferiornosti, lepoti – ružnoći jezika, logičnosti – nelogičnosti* upotrebe jezika nisu primenjivi na nivou jezičkog sistema, ali mogu biti relevantni u ravni upotrebe jezika (Milroy, Milroy 1999: 13). Radi se o društvenim i ideološkim konstruktima, a ne o naučnim činjenicama: jezik kao sistem ne može biti superioran (Milroy, Milroy 1999: 13). Jezik ili varijetet mogu samo biti društveno superiorni, odnosno uživati veći ugled u odnosu na druge jezike (varijetete) u datoj zajednici, zbog razloga koji nisu lingvistički.

4.3.1.3. Proizvoljnost izbora pravilnih oblika

Lingvistički gledano, izbor „pravilnih“ oblika koji će se koristiti u standardnom jeziku i onih „nepravilnih“ i nepoželjnih, potpuno je arbitraran (Milroy 2007: 135). Proizvoljnost je najočiglednija kod pravila pisanja. Ortografija je najuspešnije standardizovan nivo jezika pa se varijacije u pisanju obično ne tolerišu. Ipak, u standardnojezičkim kulturama, većina govornika smatra da izbor nije proizvoljan (slobodan ili slučajan), već da su „pravilnost“ i „nepravilnost“ lingvističke činjenice (Milroy 2007: 135).

Problematična je, dakle, arbitarnost norme i ličnih preferencija. Proces izbora nikada nije neutralan, kakvim ga preskriptivisti žele predstaviti, već se uvek temelji na takozvanoj „dobroj upotrebi“ (fra. *bon usage*), to jest jeziku koji koriste pripadnici određene društvene klase: obrazovani govornici iz viših slojeva.

„Čuvari jezika“ obično ne prave jasnu razliku između *jezika kao sistema* i *upotrebe jezika* (Milroy, Milroy 1999: 13). Njihova tumačenja i „saveti“ usmereni su na upotrebu pojedinih oblika, odnosno na traženje „nepravilnosti“ upotrebe jezika kod govornika. Dovode ih u vezu s jezičkim sistemom jer sopstveni odabir oblika kao „boljih“ i „pravilnih“ neretko baziraju na pojedinim aspektima jezičkog sistema, na primer na analogiji s drugim gramatičkim konstrukcijama u datom jeziku (Milroy, Milroy 1999: 14). Tako se kod prosečnog govornika stvara privid da je reč o jeziku kao sistemu, složenoj strukturi čiju kompleksnost laici ne poznaju, a ne o svakodnevnoj upotrebi jezika, pa zdravo za gotovo prihvataju mišljenje samozvanih autoriteta, nesvesni činjenice da u korišćenju jezika (pogotovo u manje formalnim kontekstima) ne bi smelo biti ograničenja ili zabrana.

Ejčison (2001: 14) kritikuje arbitrarni standard „ispravnosti“ (preskriptivizam) suprotstavljajući mu deskriptivnu gramatiku koja opisuje kako ljudi govore, a ne kako bi trebalo da govore. Za lingviste, pravila nisu proizvoljni zakoni koje nameće spoljni autoritet, već kodifikovanje podsvesnih principa ili konvencija kojima se govornici rukovode. Osim toga, lingvisti u svojim istraživanjima uzimaju u obzir govorni i pisani jezik, kao odvojene ali povezane sisteme, pri čemu govorni jezik smatraju primarnim (Aitchison 2001: 14).

Trask (2007: 230) se takođe kritički osvrće na insistiranje nastavnika, obrazovnih institucija i pisaca (kojima valja dodati institucionalne autoritete posvećene normiranju jezika) na upotrebi formi koje se njima lično dopadaju i odbacivanju drugih koje im nisu po volji, na čemu počiva preskriptivizam.

4.3.2. Ideologija lingvističke preskripcije

Lingvistička preskripcija (lat. *praescribere*, kasnolat. *praescriptivus*) označava propisivanje korišćenja jezičkih oblika i uspostavljanje pravila „tačne“ ili „poželjne“ upotrebe jezika. Prema definiciji D. Kristala, preskripcija počiva na kriterijumima pravilnosti, čistote, logike, istorijske ili književne izvrsnosti, a cilj joj je da zadrži propisane standarde insistirajući na normativnoj upotrebi

i kritikujući odstupanje od normi (Crystal 2008: 384). Jezički preskriptivizam je ideologija koja određuje kruta pravila o tome šta je u jeziku „ispravno“ a šta nije.

Trask (2007: 229) definiše preskriptivizam kao nametanje proizvoljnih normi jeziku, često oprečnih u odnosu na uobičajenu upotrebu. Jezik koristi veliki broj ljudi i u brojne svrhe, pa je pogodno, čak i potrebno da postoji jedan njegov vid (standardni jezik) koji poznaju svi ili barem svi obrazovani govornici. S obzirom na to da se jezik neprestano menja, uvek će postojati nedoumice i nesuglasice oko toga koji oblici treba da budu prihvaćeni kao deo standardnog jezika (Trask 2007: 229–230). Izvestan stepen preskripcije smatra opravdanim, ponajpre u obrazovanju: pripadnici određene društvene zajednice treba da ovladaju standardom jer bi se u protivnom našli u nepovoljnoj poziciji u odnosu na ostatak zajednice. Međutim, preskriptivisti neretko odlaze mnogo dalje od „prikladne kodifikacije“ osuđujući ustaljenu upotrebu jezika, čak i obrazovanih govornika (Trask 2007: 230).²⁸

Langer i Dejvis (2005: 9) problematizuju zanimljivu i nedovoljno istraženu temu: prenošenje lingvističkih normi, odnosno usvajanje znanja o tome koji su oblici standardni, te prihvatljivi u formalnom diskursu, a koji nisu. U akademskoj literaturi, kao prenosioci standarda najčešće se navode učitelji i nastavnici, ali nema dovoljno studija koje bi pokazale u kojoj je meri *percepcija norme kod nastavnika* u saglasnosti s preskriptivnim pravilima. Istraživanje koje autori navode (Davies 1999) pokazalo je da više od 50% ispitanika (srednjoškolskih profesora) *ne* insistira na korišćenju standardnog nemačkog u učionici.

Kristal (Crystal 1997a: 2) navodi da je preskriptivizam u širem smislu stanovište prema kom je jedan varijetet jezika, inherentno vredniji od drugih, nametnut čitavoj govornoj zajednici. Lingvistika je kritički nastrojena prema takvom pristupu: naglašava važnost deskriptivne analize upotrebe jezika i prepoznaje značaj sociolingvističke varijacije u tumačenju stavova o jeziku (Crystal 2008: 384). Autor pravi razliku između preskriptivnih pravila (koja nalažu određenu upotrebu) i proskriptivnih (lat. *proscriptio*), koja određenu upotrebu zabranjuju²⁹ navodeći novija istraživanja koja na objektivnan način proučavaju preskriptivizam kao sociokulturni fenomen (Crystal 2008: 384). Za razliku od preskriptivista, u čijem fokusu je *propis*, deskriptivistima je cilj *opis* jezičke upotrebe kakva zaista jeste, a ne kakva bi trebalo da bude (u zamišljenom idealnom svetu) (Crystal 2008: 139), a to je i cilj lingvističke nauke.

Standardizacija jezika je postupak koji neminovno podrazumeva preskripciju, odnosno regulisanje pravila i odabir normi. Javlja se kao preduslov i posledica formiranja moderne nacionalne države (Starčević *et al.* 2019: 24) u kojoj postoji potreba za stvaranjem službene varijante jezika, ali to nipošto ne znači da je standardni varijetet vredniji od bilo kog drugog, niti da su oblici izostavljeni iz standarda loši ili nepravilni (Kapović 2013: 393). Premda je standardizacija jezika naučno neutemeljena lingvistička disciplina, njome se bave (gotovo) isključivo lingvisti (Starčević *et al.* 2019: 24).

Jezik se ne može standardizovati u potpunosti jer nije moguće „unapred odrediti *ljudsku misao*“ putem koje se stvaraju novi jezički oblici, iskazuju nove ideje i daju nova značenja pojmovima i predstavama (Starčević *et al.* 2019: 23–24). Upravo je kreativnost jedna od ključnih odlika jezika. Jezik je dinamičan, varijabilan i nepredvidiv, njime se stvara i poigrava; ima neiscrpan stvaralački potencijal koji treba podsticati, a ne ograničavati zadatim modelima, karakterističnim za autoritarni preskriptivistički pristup. Svaka upotreba jezika je kreativna, originalna i individualno obojena, pa jezička inventivnost nije svojstvena samo izuzetnim i nadarenim, već svim ljudima, kako u svakodnevnom govoru, tako i u pisanom izražavanju, a posebno u interakciji s drugim ljudima. Jezik se neprestano izgrađuje i dograđuje, domišlja i

²⁸ Trask (2007: 230) navodi da preskriptivisti insistiraju na korišćenju oblika specifičnih za neke prethodne generacije i vekove ili pak na oblicima koji nikada nikom nisu bili prirodni i uobičajeni.

²⁹ Na primer, upotreba predloga na kraju rečenice (Crystal 2008: 332, 393). Jasno je da zabrana upotrebe određenih jezičkih formalnih varijacija u širem smislu ne može biti legitimna – premda se njena legalnost nastoji opravdati normativnim priručnicima ili čak pravnim aktima, poput zakona o upotrebi jezika i(li) pisma u određenim političkim entitetima, o čemu će u nastavku biti reči – za razliku od jezičkih sadržaja, recimo, govora mržnje, ali i jezičke diskriminacije na osnovu upotrebe jezika pojedinaca, društvenih grupa ili zajednica.

inovira, a nova značenja i oblici nastaju uvek kada se za njima ukaže potreba. Zato jezik ne treba posmatrati kao apstraktni sistem i skup pravila, već ga sagledavati u stvarnoj upotrebi.

4.3.2.1. Preskripcija i preskriptivizam

Kapović (2013: 393) pravi razliku između preskripcije i preskriptivizma. *Preskripcija* (normiranje), kao preduslov stvaranja standardnog jezika, zapravo je tehnički postupak koji se obavlja zbog praktičnih razloga (službeni jezik, jezik obrazovanja, administracije, nacionalnih medija itd.). Budući da se standardizacija vrši prevashodno zbog političkih razloga, evidentna je proizvoljnost u odabiru određenog varijeteta kao standardnog, te njegovih oblika, elemenata i struktura (Kapović 2013: 394). *Preskriptivizam* je pak *mistifikacija arbitrarnog procesa preskripcije* kojom se propisani oblici predstavljaju kao jedini ispravni, inherentno bolji od oblika koji nisu obuhvaćeni standardizacijom (kurziv I. B.) (Kapović 2013: 394). Umesto da govornici imaju različite mogućnosti za nadregionalnu komunikaciju, nameće se jedan, standardni, varijetet čije su norme teško ostvarive u praksi (Starčević *et al.* 2019: 25). Druge jezičke varijante su proskribovane, a njihovi govornici neretko stigmatizovani.

Preskriptivizam i purizam bliski su pojmovi jer je svaki pokušaj pročišćavanja jezika zapravo oblik preskripcije, nametanja onog što je „pravilno“ ili „bolje“ (Langer, Davies 2005: 7). Preskriptivizam je šira odrednica, ali je uvek u sprezi s purizmom kada je reč o lingvistima laicima (pseudolingvistima) (eng. *folk linguists*)³⁰, čije su aktivnosti usmerene k tome da definišu „bolju“ varijantu određenog jezika, odnosno da streme ka njoj (Langer, Davies 2005: 7). Po mišljenju autorâ, postoje dva razloga za akademsku neprihvatljivost preskriptivizma. Jedan je pogrešna primena emotivno obeleženih izraza poput „dobar, loš, racionalan, lep“: cilj lingvista treba da bude da tumačenje i opisivanje jezika, a ne davanje vrednosnih sudova. To, međutim, ne znači da lingvisti ne razlikuju različite nivoe prikladne upotrebe određenih varijeteta u određenim kontekstima. Naprotiv, saglasni su da je standardni jezik koristan u određenim domenima upotrebe – kao što je komunikacija na nacionalnom nivou – ali ne u svakom društvenom kontekstu. Drugi razlog za odbacivanje preskriptivizma jeste arbitrarnost pri izboru prestižnih ili stigmatizovanih gramatičkih oblika ili konstrukcija (Langer, Davies 2005: 7). Tu spada i subjektivnost u odabiru varijeteta koji čini osnovu standardnog jezika. Izabrani varijetet dobija povlašćen položaj u odnosu na sve druge koji se smatraju manje vrednim.

Hohenhaus (Hohenhaus 2005: 204–205) definiše glavna obeležja tradicionalnog preskriptivizma:

1. vrednosni sudovi o jeziku su mogući i poželjni: postoji „dobra“ i „loša“ upotreba;
2. govornicima je potrebno savetovanje (po mogućstvu autoriteta): normativna pravila moraju da upute u to kako *treba* govoriti i pisati;
3. tradicionalni model (uključujući i pojam jezičkog „savršenstva“³¹ (eng. *perfection*)): „starije“ = „bolje“;
4. primat pisanog jezika nad govornim: „jezik“ = „pisani jezik“;
5. mešanje jezika i logike: „logičnost“ naspram „nelogičnosti“ u jeziku;
6. reč kao osnovna jedinica: jezik = reči;
7. jezik književnosti kao ideal: „uzoran“, „najviši“ oblik jezika;
8. model jezika koje drugi jezici [engleski] treba da slede: latinski (Hohenhaus 2005: 205).

³⁰ Jezičke prakse, reakcije „običnih ljudi“ (nelingvisti) na jezik i tumačenja jezičkih pojava (Preston 2002: 13), verovanja zasnovana na tradiciji, spekulacijama, a ne na naučnom metodu, Kordić (2010: 51) naziva „narodskom lingvistikom“.

Iz naučne perspektive, narodna verovanja ili laički stavovi (eng. *folk beliefs*) o jeziku predstavljaju, u najboljem slučaju, bezopasno nerazumevanje ili pogrešno shvatanje jezika, a u najgorem, osnovu za stvaranje predrasuda kojima se perpetuiraju, uobličavaju, racionalizuju, opravdavaju i razvijaju različite vrste društvenih nepravdi (Niedzielski, Preston 2000: 1).

³¹ Uvreženo je mišljenje govornika srpskog da je ćirilica savršeno pismo, štaviše „najsavršenije“.

Prema tome odakle dolazi, preskriptivizam može biti *akademski* (institucionalni, „učeni“), koji zastupaju neki lingvisti, i *laički* (narodni) koji potiče od običnih govornika, kao posledica indoktrinacije tokom školovanja i uticaja medija u standardnojezičkim kulturama (Starčević *et al.* 2019: 70). Između tih perspektiva nema velike razlike jer su u oba slučaja nenaučne i proizvoljne. Ipak, akademski preskriptivizam je opasniji jer dolazi iz pozicije autoriteta i moći (Starčević *et al.* 2019: 70).

4.3.2.2. Deskriptivizam i preskriptivizam

Postoji i drugačija perspektiva u odnosu na preskriptivističku (standardnojezičku) čiji zagovornici ne nalaze naučnu relevantnost u proučavanju standarda. Deskriptivizam podrazumeva „sveobuhvatno, sistematično, objektivno i precizno tumačenje obrazaca i upotrebe nekog jezika ili dijalekta“, i to sinhronijsko, u određenom trenutku, ne nužno u sadašnjosti (Crystal 2008: 139). Deskriptivne lingviste zanimaju *činjenice* jezičke upotrebe, a njihova dužnost nije da *propisuju*, nego da *opisuju* jezičke pojave. Za razliku od preskriptivista, deskriptivisti procenu jezičke varijacije i zaustavljanje jezičke promene smatraju koliko bespredmetnim, toliko i neostvarivim ciljem (Crystal 1997a: 2).

Za razliku od preskriptivne, deskriptivna gramatika usmerena je na sveobuhvatno, sistematsko i objektivno opisivanje obrazaca i korišćenja nekog jezika ili varijeteta u određenom trenutku i kontekstu. Odbacujući kategoriju „apsolutne ispravnosti“ tradicionalnih gramatičara u vezi s (društveno ili stilski) „dobrom“ („ispravnom“) i „lošom“ („pogrešnom“) upotrebom jezika, u fokusu istraživanja deskriptivne gramatike nalazi se iscrpno *opisivanje* vidljivih činjenica jezičke upotrebe, bez iznošenja vrednosnih sudova, te se naglašava *kontekstualna primerenost jezika* (kurziv I. B.) (Crystal 2008: 118, 139, 217).

Preskriptivizam počiva na ideologiji (ili skupu verovanja) koja implicira da se u korišćenju jezika, kao i u drugim aspektima života, postupa „ispravno“ (Milroy, Milroy 1999: 1). Veliki broj govornika različitih jezika ima određeno mišljenje o tome šta je „pravilno“, a šta „nepravilno“ u jeziku. Ne pouzdajući se u svoje jezičko znanje, često traže mišljenje „stručnjaka“ kako bi bili sigurni kako se nešto „tačno kaže“. Ta pitanja „tačno – netačno“ i „dobro – loše“ u jeziku nisu od važnosti za lingvističku nauku, jer je ona deskriptivna, a ne preskriptivna. Međutim, deskriptivna jezička istraživanja očitó nemaju većeg uticaja na širu javnost budući da prosečni govornici i dalje traže odgovore u jezičkim priručnicima (Cameron 1995: IX).

Kristal zauzima umeren stav naglašavajući važnost obe perspektive: deskriptivni pristup je od ključnog značaja jer se jedino njime mogu pomiriti suprotstavljena gledišta: kada se poznaju činjenice o upotrebi jezika, ne može se olako prihvatati nečije lično mišljenje, bez obzira na to s koje pozicije dolazi. S druge strane, preskriptivni pristup izoštrava osećaj za jezičke vrednosti koji svi poseduju, a čini deo našeg poimanja društvenog ustrojstva i vlastitog mesta unutar njega (Crystal 1997a: 3). Po svoj prilici, nije realno očekivati brzo usaglašavanje stavova, ali osnov za optimizam postoji jer sociolingvisti počinju da posmatraju preskriptivizam u kontekstu rasvetljavanja stavova prema jeziku, njegovoj upotrebi i verovanjima vezanim za jezik (Crystal 1997a: 3). Ova tvrdnja, iznesena pre četvrt veka, uveliko je ostvarena budući da u međuvremenu posvećena velika pažnja istraživanjima odnosa jezika i društva. Izvesno je takođe da će ova i slična pitanja u budućnosti preispitivati kritička sociolingvistika i druge društveno-humanističke nauke, poput sociologije jezika, antropološke lingvistike, kognitivne antropologije, socijalne psihologije itd.

Prema preskriptivistima: „Norma nastoji da uspori razvitak jezika, uz to i da ga usmeri, katkad i da ga predvidi (*sic!*), ali ne i da zaustavi njegov razvitak“ (Subotić *et al.* 2012: 12). No u savremeno doba preskriptivna (normativna) lingvistika ne predstavlja glavni tok u lingvističkoj nauci, niti je centralna tema istraživanja lingvisti, nije čak ni relevantna za lingvistiku (Milroy, Milroy 1999: 3–4). Lingvisti proučava ono šta se kaže, a ne ono za šta smatra da bi se trebalo reći.

Drugim rečima, lingvisti opisuju sve aspekte jezika, ne propisuju šta je pravilno, a šta nije (*apud* Milroy, Milroy 1999: 4).

Simonović (2015: S.N.) zapaža da nije iznenađujuće da su normativisti, za razliku od lingvista (kako naziva nepreskriptiviste) vidljivi i zanimljivi široj zajednici. Kada ih se upita za aktuelnu situaciju s jezikom (a zapravo ih se pita koliko su značajni i potrebni), odgovoriće kako je jezik na izdisaju, u rasulu, da njegov opstanak zavisi od toga s koliko pažnje ćemo ih slušati, obraćati pažnju na nekoliko oblika na koje su se u datom trenutku fokusirali i raditi ono što propisuju (Simonović 2015: S.N.). Takva nasilna jezička politika kontinuirano širi moralnu paniku i perpetuira nesigurnost govornika. S druge strane, kad se isto pitanje postavi lingvistima, uglavnom će dati „dug i nerazumljiv odgovor o tome koliko je to pitanje besmisleno“ (Simonović 2015: S.N.).

Deskriptivna lingvistika uvažava mogućnost višestrukih i promenljivih standarda, te naglašava da se „dobra“ upotreba jezika određuje u odnosu na učesnike u komunikaciji i njenu svrhu. Preskriptivni tradicionalisti to viđenje pogrešno tumače kao automatsko odbacivanje standarda navodeći da je takvi pogledi na jezik predstavljaju moralnu, društvenu i intelektualnu opasnost (Battistella 2005: 14). Izjednačavanje „dobre“ upotrebe jezika s ispravnim moralom i visokim standardima, čine osnovu za verziju preskriptivizma koja izaziva najveće podele i korisnike jezika stavlja na suprotstavljene strane (Battistella 2005: 61).

Prema Edvinu Batisteli (2005: 48), preskriptivizam ima dve glavne odlike: prva je uverenje da se tradicionalna gramatička pravila temelje na logici, razumu i istini, nezavisno od upotrebe, a druga ideja da će jezik i društvo propasti ako se gramatičke greške ne ispravljaju (Battistella 2005: 48).

4.3.2.3. Deskriptivni i preskriptivni pristup: liberalizam i konzervativizam u pogledu na jezička pitanja

Uočljiva je suprotstavljenost deskriptivista i preskriptivista: prvima su svi oblici upotrebe jezika jednako valjani, pa im se prebacuje da ne mare za standard, dok se potonjima zamera da su zadržali sledbenici tradicije. Ova nepomirljivost izražava se pseudo-političkim terminima po kojima su deskriptivisti *radikalni liberali*, a preskriptivisti *elitistički konzervativci* (kurziv I. B.) (Crystal 1997a: 2–3).

Preskriptivizam je odraz konzervativne političke ideologije koja insistira na očuvanju *statusa quo*, „naglašava važnost stabilnosti i reda u društvu i zagovara tradicionalne vrijednosti“ (Kapović 2013: 395). Konzervativni i nenaučni aspekt preskriptivizma ogleda se u izrazito negativnom stavu prema jezičkoj promeni (mit o „kvarenju“ jezika), poštovanju (često konstruisane) tradicije, autoriteta, „reda“, čuvanju starih oblika i „lepote“ jezika (Starčević *et al.* 2019: 134, Kapović 2013: 395).

Preskriptivistički pristup standardnom jeziku u suprotnosti je sa savremenim lingvističkim tokovima (Kordić 2010: 65). Matajer (Klaus J. Mattheier) naglašava da od 60-ih godina 20. veka lingvisti govore o liberalizovanju normi standardnog jezika pod uticajem govornog jezika, te da unazad nekoliko decenija „u raznim evropskim jezicima postoji razvojni smjer koji krutu orijentiranost standarda prema pisanom jeziku zamjenjuje orijentiranošću prema govorenom jeziku“ (*apud* Kordić 2010: 65–66)

Obrazlažući dve teze: „gramatika je deskriptivna, a ne preskriptivna“ i liberalno-pluralističku „svi varijeteti su jednako vredni“, Kameron (Cameron 1995: 98–104) naglašava da je sâm pojam deskriptivne gramatike svojevrsna anatema za konzervativce³² zato što razara vezu između gramatike i autoriteta. Ako se pravila gramatike nalaze „unutar“ izvornih govornika, a ne u nekom spoljnom autoritetu, ne mogu se primeniti jedinstveni standardi „ispravnosti“ (Cameron 1995: 98). Zato nije moguće odbaciti neku jezičku upotrebu kao „lošu“, „gramatički nepravilnu“, već se, u

³² Kameron preskriptiviste naziva *konzervativcima*, a deskriptiviste *lingvistima* (Cameron 1995: 98).

najgorem slučaju, može označiti kao „neprikladna u određenom kontekstu“ (Cameron 1995: 98–99).

Pretpostavka da ne postoje apsolutne vrednosti i standardi pravilnosti, ni u jeziku ni drugde, nespojiva je s konzervativnim načinom mišljenja (Cameron 1995: 99). Konzervativci standardnom varijetetu pripisuju veći prestiž, smatrajući ga superiornim na konceptualnoj i lingvističkoj ravni zbog njegove duge istorije, kontinuiteta i razvoja, korišćenja za uzvišene ciljeve stvaranja, mišljenja i estetskog izraza (Cameron 1995: 100). Tačno je da zbog dugog istorijskog razvoja, standardni jezik poseduje resurse (pre leksičke i stilske, nego gramatičke) koji nestandardni varijeteti nemaju, premda mogu da ih razviju (Cameron 1995: 100).

Budući da je cilj preskriptivizma očuvanje tradicionalne upotrebe jezika i jezičkih oblika, preskriptivisti se opiru promenama čak i kada su opšte prihvaćene među obrazovanim govornicima, a nestandardni jezik smatraju izvorištem „nepravilnosti“ i anarhije (Battistella 2005: 9–10). S druge strane, za deskriptiviste norma je entitet podložan promenama, dok je nestandardna upotreba raširena i uobičajena: norma je za njih nametanje jezika koje dolazi od obrazovanog dela zajednice, zbog čega im se zamera da su skloni relativizovanju (Battistella 2005: 10). Prvi pristup temelji se na načelu „pravilno – nepravilno“, a drugi na „situaciji i kontekstu“ (Battistella 2005: 11). Deskriptivisti osporavaju ideju da su preskriptivna pravila jedini izvor jezičke pravilnosti i logike, ali isticanje činjenice da se standardni jezik zasniva na korišćenju, a ne na tradiciji, ne ukazuje na nameru da se standardni jezik podriva (Battistella 2005: 55).

Konzervativan stav o jeziku „često ide ruku pod ruku s konzervativnim stavovima o politici i društvu“ (Starčević *et al.* 2019: 132). Kapović (2013: 392) određuje preskriptivizam i jezički purizam kao krajnje konzervativne desne političke agende u jeziku. Sagledavajući povezanost konzervativizma u jeziku i u politici, koji pak reprodukuje društveni konzervativizam, autor smatra da se taj, eksplicitno politički, aspekt nipošto ne sme ispuštati iz vida (Kapović 2013: 398).³³ Tu uzajamnu vezu nije uvek lako uočiti jer je preskriptivizam opšteprisutan: postoji gde god postoji standardni jezik, odnosno ideologija standardnog jezika (Kapović 2013: 398).

Iako se uopšteno može reći da aktivni i svesni preskriptivisti (npr. lingvisti preskriptivisti) konzervativci i u političkim ubeđenjima, nije nužno tako (Starčević *et al.* 2019: 135). Pošto ne postoji svest o preskriptivizmu kao konzervativnoj tendenciji u jeziku (za razliku od purizma, gde je očito reč o ksenofobiji, odnosno nacionalizmu u jeziku), preskriptivisti mogu imati i suprotne političke stavove, nesvesni da su im pogledi na jezik u potpunom neskladu s pogledima na društvo (Starčević *et al.* 2019: 135).

Brojni autori, dakle, smeštaju deskriptivni i preskriptivni pristup istraživanju jezika na suprotstavljene polove na ideološko-političkom spektru: liberalni (progresivni) i konzervativni (retrogradni). Međutim, ključna razlika između njih je naučnost i nenaučnost.

4.3.2.4. Nenaučnost preskriptivizma

U želji da saznaju što više o jeziku kao univerzalnom fenomenu i ljudskoj sposobnosti da ga koristi, savremeni lingvisti nastoje da ga što objektivnije proučavaju na osnovu uočenih činjenica, a ne na skupu predrasuda (Milroy, Milroy 1999: 5). Lingvistika, kao i nauka uopšte, ne može biti zasnovana na propisivanju i iznošenju vrednosnih sudova, čega su bili svesni i neki filolozi 19.

³³ Kapović (2013: 398) iznosi tezu da je, po svoj prilici, moguće uspostaviti vezu između političke i jezičke konzervativnosti „aktivnih preskriptivista“ (jezikoslovaca preskriptivista), navodeći da su izraziti preskriptivisti među hrvatskim lingvistima po pravilu desno-konzervativnih političkih ideja. Kod „pasivnih preskriptivista“, koji su taj stav usvojili preko obrazovanja, takva poveznica ne može se nužno napraviti, mada će preskriptivističke tendencije i kod preskriptivista laika verovatno biti izraženije kod pojedinaca koji su i u politici skloni konzervativnim stavovima. Autor zaključuje da jezički konzervativizam ne proizlazi direktno iz političkog konzervativizma premda može biti povezan sa njim (Kapović 2013: 398).

veka, protivnici osamnaestovekovne autoritarne lingvistike (Milroy, Milroy 1999: 5).³⁴ Najekstremniji antipreskriptivistički stavovi pronalaze se kod pojedinih pripadnika američke strukturalističke lingvističke škole. Blumfeld (Leonard Bloomfield) pokazuje da preskriptivizam nije suštinski važan za lingvistiku,³⁵ te ograničava polje izučavanja lingvistike na deskriptivnu analizu jezika (pri čemu treba imati u vidu da su njegova istraživanja više usmerena ka apstraktnim i formalnim svojstvima jezika nego ka proučavanju jezika kao društvenog fenomena). Karpenter Friz (Charles Carpenter Fries) izjednačava tradicionalnu gramatiku s preskriptivizmom – što je, prema strukturalistima, „loš“ i „nenaučni“ pristup – odbacujući čak i tradicionalne pojmove poput imenica, glagola, prideva. Dok je Friz u svom radu bio usmeren ka obrazovnom sistemu, Robert Hol (Robert A. Hall Jr.) se posvetio običnim „korisnicima“ jezika tvrdeći da je svaka upotreba jezika dobra jer u jeziku ne postoje kategorije „dobro – loše“, „pravilno – nepravilno“ ili gramatički „ispravno – neispravno“ (apud Milroy, Milroy 1999: 6).

Vrednovanje razlika između standardnih i nestandardnih varijeteta uvek je društveno uslovljeno i nikada nije naučno utemeljeno. Stoga lingvisti ne smeju da dozvole da se pred njih ispreče predrasude, stereotipi ili vrednosti. Upravo vrednosni sud razdvaja laički od naučnog (lingvističkog) diskursa o jeziku: profesionalni lingvisti streme objektivnosti, a ne moralnoj ili estetskoj proceni (Cameron 1995: IX). Do napretka u razumevanju prirode jezika ne može doći ako se zanemaruju njegove društvene odlike i funkcije (standardizacija jezika, prestiž jezičkih varijeteta, rašireni stavovi o jeziku itd.) (Milroy, Milroy 1999: 7).

Kapović (2013: 392) označava preskriptivizam kao nenaučni³⁶ pristup jeziku kojim se arbitrarno propisuje šta je u jeziku „pravilno“, a šta nije. Preskriptivisti koriste različite „argumente“ kako bi objasnili zašto je nešto u jeziku „ispravno“, a drugo nije: tradiciju (neretko izmišljenu ili krivotvorenu), logičnost (često upitnu), etimologiju (često pogrešnu), te pozivanje na opskurne pojmove poput „duha jezika“³⁷ (Kapović 2013: 393). Lingvisti antipreskriptivisti suprotstavljaju se preskriptivizmu zbog dva razloga: naučne neutemeljenosti i političke nazadnosti – konzervativizma (Kapović 2013: 398, Starčević *et al.* 2019: 212). Kao nenaučan, mora biti podvrgnut lingvističkoj kritici, te mu u lingvistici nema mesta, jednako kao ni kreacionizmu u evolucionoj biologiji (Kapović 2013: 398).

Premda iz ugla lingvistike kritika preskriptivizma može delovati redundantno, važno je iznova ga preispitivati zbog nenaučnosti i nedemokratičnosti, a posebno zbog velikog i štetnog uticaja koje ima na društvo.

4.3.2.5. Preskriptivizam kao generator društvene stratifikacije

Jedna od posledica preskriptivizma (i standardizacije uopšte) jeste društvena stratifikacija koja reprodukuje elitizam, klasizam, snobizam stvarajući pogodno tlo za diskriminaciju. Govoreći o „tradiciji negodovanja“ ili „tradiciji pritužbi“ (eng. *complaint tradition*) jezičkih laika koji se žale na „neispravnu“ upotrebu jezika, Milroy i Milroy zapažaju da je takvo ponašanje zapravo u službi

³⁴ Maks Miler (Friedrich Max Müller, 1823–1900) je smatrao kako su svi jezički oblici jednako vredni, a Ričard Trenč (Richard Chenevix Trench, 1807–1886) da jezik ima vlastiti „život“, nezavisan od ljudi, te osuđivao kontrolu evolucije jezika „proizvoljnim odredbama“ (Milroy, Milroy 1999: 5).

³⁵ Prema Blumfeldu, pitanje da li je oblik *ain't* loš ili nepravilan, a *am not* dobar, nije značajno za lingvistiku, te smatrao bizarnim činjenicu da se ljudi bez lingvističke naobrazbe bave jalovim raspravama o toj temi (apud Milroy 1999: 6). No ove uzaludne polemike traju i danas.

³⁶ S naučne tačke gledišta, sve reči, oblici i strukture koje se u jeziku upotrebljavaju jesu pravilne (Kapović 2013: 393). Lingvistika se standardologijom može baviti naučno ukoliko proučava standardizaciju različitih jezika, istražujući sličnosti i razlike u procesu normiranja jezika i društveno-kulturne razloge koji su do toga doveli (Starčević *et al.* 2019: 24) koristeći se naučnim aparatom lingvističke antropologije, kritičke sociolingvistike i srodnih disciplina.

³⁷ „Obično se uz razne pogreške u jeziku spominje „duh jezika“ kao nešto što je teže definirati, ali i kao nešto o što se ne smijemo ogriješiti. Pod tim terminom (u kojemu se nazire metafizička pozadina) obično se podrazumijeva mnogo toga – da li se u jeziku javlja domaća ili strana riječ, fraza iz naroda ili iz pisaca ili sl.“ (Anić 2009: 651).

promocije standardnog jezika. Posledica toga je i razvoj jezičkog sistema vrednosti koji odražava i učvršćuje razlike između društvenih klasa i reprodukuje odnose moći (Milroy, Milroy 1999: 77).

Prema autorima, tradicija negodovanja podrazumeva sledeće postulate:

1. Postoji samo jedan ispravan način govora i(li) pisanja engleskog jezika;
2. Odstupanje od norme znak je nepismenosti ili primitivizma, a nestandardni oblici su nepravilni i nastrano devijantni;
3. Govornici *moraju* da se služe standardnim jezikom i potpuno je ispravno diskriminirati govornike nestandardnog jezika jer je takvo korišćenje jezika pokazatelj gluposti, neznanja, nastranosti, moralne izopačenosti itd. (Milroy, Milroy 1999: 33).

Isti autori navode da su jezičke teme društveno osetljive, što dovode u vezu sa socijalnim raslojavanjem i kulturološkom uslovljenošću. Neki dijalekti smatraju se „lepšim“ od drugih, a neki jezici „logičnijim“ od drugih. Iako iznošenje vrednosnih sudova o formalnoj strukturi jezika i dijalekata nije primereno, govornici pripisuju vrednosti određenim rečima, gramatičkim oblicima i izgovoru pojedinih glasova. Očigledno postoji veliki jaz između tvrdnji lingvista o jeziku i zapažanja običnih ljudi o jeziku i njegovoj svakodnevnoj upotrebi (Milroy, Milroy 1999: 11).

Dakle, društvo ne veruje stavu lingvista da su „svi varijeteti jednako vredni“, čime se perpetuira društvena nejednakost. Standardni engleski jezik istrajava kao simbol inteligentnih, obrazovanih govornika, dok deca iz radničke klase ostaju u nepovoljnom položaju ukoliko taj varijetet ne nauče u školi (Cameron 1995: 99). U kritici Dž. Hanija (John Honey)³⁸, koji ne smatra sve varijetete podjednako vrednim, već nejednako cenjenim zbog društvenih predrasuda (*apud* Cameron 1995: 99), Kameron konstatuje da autor izostavlja odgovor na ključno pitanje: Da li se društvene predrasude moraju prihvatiti ili ih treba preispitati (Cameron 1995: 99). U drugim društvenim sferama, prihvatanje ideje da su predrasude krive (ili zaslužne) za formiranje određenog stava nije prihvatljivo. No s jezikom je drugačije ne samo zato što je podložniji promeni (od boje nečije kože, na primer), već zato što se ljudi uglavnom slažu s ovakvim tvrdnjama verujući da su nestandardni varijeteti inferiorni u odnosu na standardni (Cameron 1995: 99).

Iako standard u Hrvatskoj nije prvobitno oblikovan kao jezik najviših društvenih klasa (kao u Velikoj Britaniji, na primer), vremenom je postao „sredstvo pomoću kojeg se ostvaruje klasna distinkcija“, što je uticalo na to da se preskriptivističke ideje o jeziku budu široko prihvaćene (Kapović 2013: 397). Neki obrazovani pojedinci izražavaju svoj „samopercipirani klasni identitet i superiornost“ nad slabije obrazovanim pripadnicima zajednice na temelju poznavanja formalnih jezičkih pravila (Kapović 2013: 397).

4.3.2.6. Uloga formalnog obrazovanja u formiranju preskriptivističkih stavova govornika

Izvorni govornici usvajaju najopštija gramatička pravila u detinjstvu, bez eksplicitnog podučavanja: to su pravila govora. Pogrešno je verovanje da se jezik uči u školi: deca u školi uče da čitaju i pišu, a elementarnu gramatiku govornog jezika usvoje pre polaska u školu (Milroy, Milroy 1999: 61). Deca poznaju glavna gramatička načela i u stanju su da sastave sintaksički „pravilne“ izgovorene rečenice, premda im jezička performansa može biti nesavršena u nekim detaljima (Milroy, Milroy 1999: 61). Preskriptivna pravila prvenstveno su osmišljena za pisanje, a ne za govor, pa se u pisanom jeziku i najpotpunije ostvaruju (Milroy, Milroy 1999: 6, 62). Deca se pisanju, dakle standardnom jeziku (samim tim i preskriptivizmu), uče u školi. Autori takođe navode da je važan zadatak obrazovnog sistema podučavanje regulisanja formalnog stila, koji u praksi obično nije dosledno definisan: manjkavosti u ovom repertoaru često se određuju kao opšti jezički nedostaci (Milroy, Milroy 1999: 101–102).

³⁸ Kritika se odnosi na studiju-pamflet *The Language Trap: Race, Class and the 'Standard English'* (1983). Poznata je i njegova kontroverzna knjiga *Language is Power: The Story of Standard English and its Enemies* (1997) u kojoj zastupa stav da je standardni engleski superioran u odnosu na druge varijetete engleskog jezika.

Anić ističe da dete, kad pođe u školu „vlada jezikom“ kako bi moglo biti podvrgnuto vaspitanju, obrazovanju i indoktriniranju, jer se niko ne školuje za nezavisnog pametnog građanina, nego za ono što od njega želi da napravi školski program (Hekman 2000: S.N.). Tada će početi da uči gramatiku i nesretni imperfekta „pecijah“ pratiće ga do kraja obrazovanja. Umesto sticanja komunikativnih veština, čeka ga lingvistika, bubanje dugih pravila o jednačenjima suglasnika i učenje o upotrebi jezika u retkim u i uglavnom nepotrebnim situacijama (Hekman 2000: S.N.).

Obrazovni sistem, kako ranije napomenuto, predstavlja instrument jezičko-ideološke kontrole (Blommaert 1999: 430), a jezičko obrazovanje često funkcioniše kao sredstvo za postizanje širih ciljeva, poput diseminacije nacionalnog standardnog jezika (Ferguson 2006: 34), odnosno standardnojezičkih ideologija. I Kameron naglašava da znanja o jeziku treba da budu nadređena učenju gramatike, pukom memorisanju pravila, te da dekontekstualizovane vežbe mehaničkog ponavljanja (eng. *drills*), kao tehniku učenja, treba izbegavati (Cameron 1995: 101). Pogrešno je mišljenje da deca moraju učiti jezik kroz eksplicitnu nastavu gramatike i da neispravljanje nestandardnog jezika u školi predstavlja permisivnost koja može dovesti do funkcionalne nepismenosti. Te popularne tvrdnje nisu utemeljene na istraživanjima iz oblasti jezičke varijacije niti govorno-jezičkog razvoja dece (Cameron 1995: 102). Široka (nestručna) javnost pak zahteva čitav „simbolični paket“ (eng. *symbolic package*): red, tradiciju, autoritet, hijerarhiju i pravila, kao i drilove (Cameron 1995: 102).

Kapović (2013: 397) naglašava da je nastava maternjeg jezika u Hrvatskoj (kao i u Srbiji, prim. I. B.) izrazito preskriptivistička.³⁹ To dovodi do normalizacije takvog pogleda u društvu, umnogome potpomognutom preskriptivističkom propagandom medija i jezičkih savetnika. Na taj način može se objasniti raširenost konzervativnog pogleda na jezik u najširim slojevima društva, čak i među pojedincima koji nisu politički konzervativni (Kapović 2013: 397). U tom smislu, netransparentnost preskriptivizma kao konzervativnog političkog koncepta može objasniti činjenicu da je preskriptivizam postojao pre raskida srpskohrvatske jezičke zajednice, premda je nakon 1990. godine doživeo procvat (Kapović 2013: 397, 398).

U članku „Učenje dece diskriminaciji“ analiziraju se udžbenici iz španskog za srednju školu (12–16 godina) dva vodeća španska izdavača (Anaya i Santillana), sa ciljem da se utvrdi da li udžbenici reprodukuju i šire ideologiju standardnog jezika (García Abelleira, Longa 2015: 148, 156). U različitim udžbenicima standardni jezik definisan je kao jezički varijetet nametnut svim pripadnicima govorne zajednice ili jezik koji služi kao uzor svim govornicima, iz kog se izvodi norma, odnosno utvrđuje pravilna upotreba, a glavne funkcije su mu: neutralizovanje unutrašnjih razlika, davanje prestiža pojedincu ili grupi koja se njime služi; standardni jezik je paradigma ispravnosti pomoću koje se olakšava širenje i razvoj kulture (García Abelleira, Longa 2015: 160). Standard se, dakle, percipira kao jedini ispravan, superioran varijetet, dok se ostali degradiraju i stigmatizuju.

Iako kurikulum za španski jezik utvrđuje da razvoj jezičko-komunikacijskih veština zahteva, između ostalog, poznavanje pojmova jezičke varijacije, registara i razlika u društvenoj upotrebi jezika, pojedine odlike nestandardnih varijeteta eksplicitno se diskvalifikuju u navedenim udžbenicima (García Abelleira, Longa 2015: 160–161).⁴⁰

Ima i drugačijih primera. U Norveškoj⁴¹ se obrazovanje započinje na maternjem varijetetu (lokalnom dijalektu), na kom deca uče da čitaju i pišu, dok se većinski jezik uvodi kasnije (Trudgill

³⁹ Formalno obrazovanje pruža pojedincima mogućnost emancipacije, ali funkcioniše i kao sredstvo indoktrinacije i suptilnog nametanja vladajuće ideologije (Kapović 2013: 397).

⁴⁰ Na primer, finalno *-s* u oblicima drugog lica prošlog svršenog vremena, označeno kao nepravilno i vulgarizam (iako je upotreba tog oblika rasprostranjena kako u Hispanskoj Americi, tako i u Španiji, pogotovo u Galisiji, budući da pomenuti oblik u galisijskom jeziku sadrži *-s*, i u Kastilji), redosled klitika (*me se* umesto *se me*, takođe u čestoj upotrebi u španskom, posebno u Kantabriji i Kastilji), *seseo* i *ceceo*, *leísmo*, *laismo* i *loísmo* (García Abelleira, Longa 2015: 160–163), te drugi, pretežno fonetsko-morfološki fenomeni, o kojima će biti reči u nastavku rada.

⁴¹ Moderna Norveška veoma je zanimljiv primer na području jezičkog planiranja i jezičke standardizacije. U toj zemlji postoje dva službena standardna norveška jezika: *nynorsk* (novi norveški) i *bokmål* (knjiški jezik) (Trudgill 2000: 136), dok je severnim delovima zemlje službeni jezik i finski.

2000: 123). U obrnutom slučaju, dete se suočava sa značajnim teškoćama ako najpre usvaja nematernji varijetet. Tradgil takvu jezičku politiku, kojoj je cilj da deca steknu veštine čitanja, pisanja i govora kako na maternjem, tako i na jeziku većine, smatra razumnom, pametnom i lingvistički sofisticiranom (Trudgill 2000: 123). Osim u Norveškoj, ovaj pristup usvojen je u mnogim delovima Velsa i drugde (Trudgill 2000: 123).

Osim što sputavaju fleksibilnost u prenošenju značenja, preskriptivističke ideje „pravilnosti“ mogu remetiti govornikov osećaj za prikladnost jezika u različitim situacionim kontekstima: ne postoji govornik koji ne menja upotrebu jezika u skladu s komunikativnom situacijom, odnosno ograničava upotrebu na jedan (formalni) stil (Milroy, Milroy 1999: 63). Svi normalni govornici poseduju *komunikativnu kompetenciju* u maternjem jeziku (Milroy, Milroy 1999: 63).

4.3.3. Ideologija jezičkog purizma

Purizmom se naziva verovanje prema kom reči (i druge lingvističke strukture) stranog porekla predstavljaju neki vid kontaminacije koja „prlja“ jezik (Trask 2007: 238). Gotovo svi jezici su u kontaktu s drugima i svi pozajmljuju (ili preuzimaju)⁴² reči i druge elemente iz susednih jezika. Govornici jezika primaoca „strane“ elemente doživljavaju kao „nečistoću“, žele da ih uklone, zamene domaćim elementima, a takvo stanovište široko je rasprostranjeno (Trask 2007: 238–239).

Purizam (jezičko čistunstvo) je pejorativan termin u lingvistici kojim se označava škola mišljenja prema kojoj jezik treba zaštititi od spoljašnjih procesa koji ga menjaju, npr. od uticaja drugih dijalekata i jezika (pozajmljenice) i varijacija koje nastaju u kolokvijalnom govoru (Crystal 2008: 397). Lingvisti puristička nastojanja smatraju bespredmetnim ukazujući na neminovnost jezičkih promena kao posledicu društvenog, kulturnog i psihološkog razvoja (Crystal 2008: 397), kao jalovu težnju zasnovanu na nekritičkom poimanju jezika, njegovog postanka i evolucije (Langer, Davies 2005: 11). Dok puristi nastajanje jezika vide kao razvoj jedinstvenog i čistog sistema, neiskvarenog spoljašnjim uticajima, lingvisti smatraju da su pojedinačni jezici rezultat jezičkih kontakata, te da „čisti“ jezik ne postoji. Zahvaljujući dosadašnjim saznanjima o jeziku, lingvisti treba da budu posvećeni posmatranju i opisivanju jezika (Langer, Davies 2005: 12).

Purizam nije usmeren samo na uklanjanje nepoželjnih jezičkih svojstava, već i na očuvanje poželjnih. U pitanju je, naravno, subjektivno vrednovanje jezičkih elemenata koje vrše uticajni članovi ili grupe unutar jezičke zajednice (Langer, Davies 2005: 3). Autori ističu da purizam nije karakterističan samo za standardizovane jezike (ili one koji se nalaze u procesu standardizacije), već se javlja i u jezicima koji nemaju kodifikovan standard. Iako su govornici nepismeni, i oni imaju svest o tome koja je jezička varijanta prestižna. Prestiž ili stigmatizacija jezika nikad nisu apsolutni, već stoje u korelaciji sa drugim jezikom, bilo da je reč o dijalektu, stranom jeziku ili idiolektu (Langer, Davies 2005: 6).

Džejms Milroj (Milroy 2005: 324) izdvaja dve vrste purizma. *Sanitarni purizam* podrazumeva „čišćenje“ jezika (eng. *sanitizing*), odnosno sprovođenje „verbalne higijene“ (eng. *verbal hygiene*), kako D. Kameron (Cameron 1995) označava takve prakse. Reč je o čistoti i urednosti jezika, uklanjanju elemenata koji se smatraju *kvarenjem* jezika ili pogrešnom upotrebom, odnosno „čišćenju“ postojećih jezičkih zapisa. To „čišćenje“ je metafora telesne čistoće ili urednosti jer se jezik implicitno povezuje s fizičkim objektima i materijom. Međutim, pošto je jezik apstraktan

Bokmål je jezik nacionalne štampe (premda neke novine objavljuju članke i na *nynorsk*-u), jezik književnosti, pogotovo prevodne, i jezik obrazovanja za većinu dece. Na *nynorsk*-u se štampaju lokalne novine, pretežno na zapadu zemlje, na njemu se obrazuje oko 20% dece, a koristi se i u književnosti (Trudgill 2000: 136). Svi službeni dokumenti objavljuju se na oba standardna varijeteta, deca ih uče u školi i oba se koriste na radiju i televiziji (Trudgill 2000: 136).

Norveška se često ističe kao primer pozitivnog odnosa prema dijalektima, jer nije retkost da i najobrazovaniji govornici upotrebljavaju dijalekt ili dijalekatski izgovor i u javnom govoru (Kapović 2010: 101).

⁴² Ejčison (Aitchison 2001: 141) nalazi da je reč *pozajmljivanje* (eng. *borrowing*) neprikladna jer ukazuje na to da se jezički element uzima iz jezika davaoca na određeno vreme, a zatim vraća, što se naravno ne događa. Precizniji termin bio bi *preuzimanje*, a za reči stranog porekla *tuđice*, a ne *pozajmljenice*.

entitet, a ne fizički objekat, ne može biti prljav ili kontaminiran (Milroy 2005: 324–325). Drugi tip purizma je *genetički*, a odnosi se na navodno kvarenje jezika koje je rezultat isključivo uticaja drugih jezika (Milroy 2005: 326), odnosno brisanje tuđica, pozajmljenica, internacionalizama, kalkova, kovanica.

M. Ilić (2012: 304) navodi da se načelno mogu razlikovati dva pristupa: prvi, koji je sastavni deo jezičkog planiranja, posebno u okviru standardizacije, nastoji da sagleda njegove pozitivne i negativne strane, dok drugi pristup označava purizam izrazito negativno „kao deo konzervativnih i retrogradnih strategija“. Autorka takođe uočava dve vrste jezičkog purizma: *aktivni*, koji se koristi za izgradnju neke jezičke norme, i *retroaktivni*, koji „eliminiše već integrisane jezičke elemente“ (Ilić 2012: 306). Sprovodioci purističke jezičke politike uglavnom su pripadnici političkih i akademskih elita (često lingvisti), a glavni promoteri su oni *društveni slojevi koji pretenduju na status elite* (kurziv I. B.). Purizam dakle predstavlja oruđe dominacije budući da je direktno povezan s borbom za prevlast u zajednici (Ilić 2012: 306).

Jezički purizam veoma je uočljiva oblast istorijske sociolingvistike budući da se vrlo javno bavi stavovima govornika o konkretnoj upotrebi jezika (Langer, Nesse 2012: 607). Pridajući veliku važnost *percepciji* jezičkih varijeteta (bez sagledavanja sociološkog značaja pojedinih lingvističkih varijabli i varijanti), purizam zalazi u polje pseudolingvistike ili narodne lingvistike (eng. *folk linguistics*). U tom smislu, istraživanje purizma povezano je s nekoliko važnih aspekata istorijske lingvistike: proces standardizacije jezika, upotreba jezika kao gradivnog elementa u stvaranju nacija, stigmatizacija jezičkih varijeteta ili kultura kao nepoželjnih ili čak ugrožavanje identiteta (Langer, Nesse 2012: 607).

Purizam je posledica nacionalističkog shvatanja jezika, a puristički stavovi mogu biti otvoreno rasistički ili ksenofobični (Kordić 2010: 10). Purizam je jezički ekvivalent ksenofobiji i preteranoj društvenoj težnji za razgraničavanjem, oruđe koje služi rasističkoj i nacionalističkoj ideologiji (Kordić 2010: 10). Autorka naglašava da je etnonacionalizam na južnoslovenskim prostorima omogućio da se „razmaše“ jezički purizam koji narušava slobodu korišćenja jezika (Kordić 2010: 57).

I Kapović (2013: 391) purizmom naziva nacionalističku politiku unutar jezika. To je, kao i preskriptivizam, konzervativni politički projekat, zbog čega nailazi na jednodušnu osudu zastupnika drugačije političke opcije (levičara i liberala) (Kapović 2013: 392).

Iako je reč o srodnim pojmovima, Kapović uočava bitnu razliku između preskriptivizma i purizma: jezički purizam prilično je transparentan u svojoj političkoj agendi, zbog čega se često nalazi na udaru kritike stručne i šire javnosti, dok je preskriptivizam jače ukorenjen i ideološki manje transparentan (Kapović 2013: 394). Tako, na primer, nelingvisti koji se smatraju levičarima po pravilu u potpunosti odbijaju jezički purizam shvatajući makar nesvesno da je reč o desnoj, nacionalističkoj, agendi u jeziku, ali u praksi gotovo nikada ne uviđaju da je i jezički preskriptivizam (npr. prihvatanje pitanja „Šta je pravilno?“ kao legitimnog) odraz desne, konzervativne politike (Kapović 2013: 394–395).

4.3.3.1. Verbalna higijena

Pojam „verbalne higijene“ uvela je D. Kameron u istoimenoj knjizi (*Verbal hygiene*, 1995), u kojoj se bavi popularnim stavovima o jeziku i jezičkim praksama kojima ljudi nastoje da regulišu njegovu upotrebu. Definiše ga kao „želju za mešanjem u stvari jezika“ ili preciznije, kao skup normativnih metajezičkih praksi koje proizlaze iz želje za tim uplitanjem, a izražavanje tog nagona na različite načine smatra tradicionalnom i uvek popularnom zabavom (Cameron 1995: vi, 236). Verbalna higijena predstavlja simboličan pokušaj nametanja reda u društvu (Cameron 1995: i) u koju spada i uklanjanje tuđica, vulgarizama, neologizama, žargonskih izraza iz jezika.

Poznato je da jezik izaziva jaka osećanja. Iako u Britaniji i SAD ne postoje akademije koje „prečišćuju“ jezik i regulišu njegovu upotrebu, mnogo je entuzijasta koji slobodno vreme posvećuju prikupljanju neobičnih jezičkih uzoraka, pronalaženju novih ili „loše upotrebljenih“ izraza i

promovisanju sistema za „poboljšanje“ jezika (Cameron 1995: vi). Štampa je u prošlosti bila najvažniji forum za jezička pitanja, a mnoge novine i danas imaju jezičke rubrike. Važnu ulogu odigrao je i radio, a televizija manje značajnu. Fascinirani novim ili egzotičnim rečima, ljudi rado slušaju polemike o većitim temama kao sto su: žargon, psovke, dijalekti, pozajmljenice, jezička promena uopšte (Cameron 1995: vii). Nekada su čitaoci pisali pisma redakcijama osuđujući nepravilnu upotrebu jezika i upozoravajući na „urušavanje jezika“ (Cameron 1995: vi), a s masovnim korišćenjem interneta i društvenih mreža mogućnosti za laičko bavljenje jezikom su bezgranične. „Verbalni higijeničari“ i danas rade istu stvar premda u drugim medijima: sajber prostor, s neiscrpnim brojem sagovornika, idealno je mesto. U našoj sredini, nastavlja se i hiperprodukcija jezičkih savetnika, veoma popularnih poslednjih decenija, a posebno specijalizovanih sajtova posvećenih jezičkim problemima i nedoumicama koji se na izrazito preskriptivistički način bave jezikom.

Sve ovo potvrđuje postojanje „popularne jezičke kulture“ u kojoj učestvuje veliki broj ljudi: od pasivnih konzumenata do fanatičnih zaljubljenika u jezička pitanja uvek raspoloženi da o njima diskutuju (Cameron 1995: viii). Međutim, očigledan je jaz između onoga što o jeziku zanima lingviste i jezičke laike. Obične ljude najčešće interesuju pitanja upotrebe i zloupotrebe jezika, „pravilnog“ i „nepravilnog“ u jeziku. Zato nije preterivanje reći da je kod najvećeg broja uobičajenih rasprava o jeziku reč o evaluacionom diskursu (Cameron 1995: ix).

Kao što lingvisti ne odobravaju davanje vrednosnih sudova o jeziku („dobra“ i „loša“ upotreba jezika), tako ni prosečni govornici ne mogu da prihvate da vrednosni sud stručnjaka izostaje (Cameron 1995: ix). Jezik se ne može „iskvariti“, niti se može „poboljšati“, jer onakav kakav je izvrsno služi govornicima zadovoljavajući im sve potrebe. Laički stavovi o jeziku ne mogu određivati agendu lingvista, ali određene pojave ne treba odbacivati kao bezvredne za istraživanje, poput vrednosnih sudova o jeziku budući da ih svaki kompetentni govornik ima (Cameron 1995: x). Ljudi naprosto ocenjuju jezik i tu metajezičku veštinu ne treba zanemarivati ili joj se podsmevati: stavovi o jeziku, koji govore o tome na koji način ljudi koriste jezik, takođe spadaju u domen istraživanja deskriptivnih lingvista (Cameron 1995: x).

S druge strane, autorka istražuje kulturni i politički efekat polarizacije ove dve perspektive, toliko suprotstavljene da deluje kako je nemoguće zadovoljiti obe strane (Cameron 1995: x). „Verbalni higijeničari“ očito pronalaze zabavu u razmišljanju i raspravi o jeziku, ispravljanju drugih, traženju odgovora u jezičkim priručnicima i savetnicima ili obraćanju autoritetima. U situaciji kada neko jezičko pitanje dospe u žižu javnosti ili izazove zabrinutost dizanjem moralne panike (npr. femininativu u srpskom jeziku, zakon o zaštiti ćirilice i sl.), mišljenja se razmenjuju, ali uglavnom se ostaje na početnim pozicijama. Mnogi govornici koji imaju snažna uverenja o upotrebi jezika, o tome šta je „ispravno“ a šta nije, u stanju su da gorljivo brane svoje stavove, ali je strast nesrazmerna jačini njihovih argumenata (Cameron 1995: 236). Zato autorka sugerise da lingvisti treba da prihvate činjenicu da su obični ljudi zabrinuti za jezik i da razumeju njihove želje i strahove, ali tako što će raditi sa njima, a ne protiv njih (Cameron 1995: 236), nastojeći da im približe jezička pitanja iz naučnog ugla.

4.3.3.2. Ideologija monosemije i mononimije, druge purističke monoideologije

Preskriptivistička tradicija je isključiva, pa se najčešće samo jedan oblik odobrava kao „ispravan“, dok se ostali, koji se paralelno koriste, proglašavaju „nepravilnim“. Odabir je proizvoljan jer su i drugi oblici ne samo pogodni za upotrebu, nego najčešće uvreženi u jeziku, a obrazloženja koja idu u prilog izabranom obliku obično se mogu primeniti i na odbačene obrasce (Milroy, Milroy 1999: 14). Autori taj postupak, koji se javlja na svim jezičkim nivoima (fonološkom, morfološkom, sintaksičkom, leksičkom), nazivaju „izbacivanjem opcione varijabilnosti“ (eng. *suppression of optional variability*), što govori da je jedan od ciljeva preskriptivizma sputavanje jezičke promene (Milroy, Milroy 1999: 15, 30).

Ideologija monosemije ogleda se u težnji ka idealu jednoznačnosti (eng. *univocity ideal*), prema kom jedna leksema ima samo jedno značenje (jedan pojam – jedan naziv – jedno značenje). U tom mitskom i neostvarivom jezičkom stanju u kom bi jednoj reči odgovarao samo jedan sadržaj, polisemija se doživljava kao opasna jezička pojava (Starčević 2016: 83–84).

„On uključi auto i krenusmo.“ (Ferante 2017: 240).⁴³

Menjanje značenja reči i višeznačnost predstavljaju inherentno svojstvo jezika. Uvid da su reči jednoznačne posledica je strukturalne lingvistike, dominantne u prvoj polovini 20. veka (Aitchison 2001: 123). Reči nisu izolovani fragmenti, već svaku reč podržava mreža okolnih reči i njeno značenje zavisi od konteksta. Ako jedna reč (delić mozaika) u određenom jezičkom nizu promeni značenje, dolazi do lančane reakcije među njenim susedima (Aitchison 2001: 123).

Srpski lingvisti pokazuju naklonjenost monosemiji stavom o nepotrebnosti i nestandardnosti korišćenja rodno diferenciranog jezika navodeći imenice: „trenerka“, „govornica“, „kosačica“⁴⁴, „generalka“ koje imaju drugo, „rezervisano“ značenje u srpskom, te je takva višeznačnost navodno neprihvatljiva (Tanasić 2021a: 2). Ćosić (2022: 73) pak ovakve pojave ubraja među jezičke mitove.

Ideologija mononimije (jednoimenosti) počiva na neodrživoj premisi da jedan pojam ima samo jednu oznaku. Ovaj pristup podrazumeva pokušaj progona sinonimije i formalne varijacije,⁴⁵ dok je monosemija predstavlja borbu protiv polisemije (Starčević *et al.* 2019: 76).

Termin „monosemonimija“ (*ideologija monosemonimije*) (Starčević *et al.* 2019: 76) označava dvosmernost ideološkog zahteva (jedno značenje – jedna reč, i obrnuto). Obe vrste brisanja mogu se primenjivati na različitoj građi, proskribovanjem izraza koji se percipiraju kao strani, regionalni, subkulturni, „nelogični“ itd. Ideologija monosemonimije može poslužiti promociji drugih, vanjezičkih ideologija (delegitimisanje pripadnika etničkih i manjinskih grupa, regionalnih identiteta, ljudi sa slabijim formalnim obrazovanjem itd.) (Starčević *et al.* 2019: 77).

Autori navode još nekoliko konzervativnih doktrina u okviru standardnog jezika nazivajući ih *monoideologijama* zbog usredsređenosti na legitimnost samo jednog entiteta (Starčević *et al.* 2019: 75):

- *Ideologija monokodije* prema kojoj je za uspešnu komunikaciju potreban samo jedan kôd (standardni varijetet), plod „jezičke kulture“, što je temeljna komponenta ideologije standardnog jezika;
- *Ideologija monoglosije* podrazumeva da u komunikaciji ne treba mešati jezike, dijalekte, stilove, već razgraničavati idiome (koje govornici mogu mešati ili se spontano prebacivati s jednog na drugi);
- *Ideologija monooriginije* (puristička, kao i ideologija monoglosije) implicira da jezički elementi treba da potiču iz „domaćeg“ jezika. Može se smatrati sredstvom za odstranjivanje pozajmljenica i podvrstom ideologije monoglosije;
- *Ideologija monoverbije* je pristup koji naglašava da je jedna reč bolja i praktičnija od višechlanog izraza. Njen cilj nije štednja energije govornika, već monoglosično brisanje stranih jezičkih elemenata, te prikazivanje jezičkog planiranja kao racionalne, naučne i neutralne delatnosti zahvaljujući kojoj se izgrađuje „precizniji“, „ekonomičniji“, „savršeniji“ jezički varijetet (Starčević *et al.* 2019: 75–79).

⁴³ Jer auto ne bi valjalo *upaliti*. Primer samoispravljanja.

⁴⁴ Reči „trénērica“, „trénērka“ i „trēnērka“ uvrštene su u *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* Matice srpske i Matice hrvatske (Stevanović *et al.* 1967–1976) u značenju: 1. naročito odelo (bluza i pantalone) koje sportisti nose prilikom treniranja. 2. žena trener (Stevanović *et al.* 1967–1976: 275 (VI)), kao i „gòvōrnica“: 1. a. mesto s kojega se drže govori; tribina; predikaonica, propovedaonica. 1. b. mala zatvorena prostorija (kabina) za telefonske razgovore. 2. ženska osoba govornik (Stevanović *et al.* 1967–1976: 517 (I)), te kosačica: 1. ženska osoba kosac. 2. stroj, mašina za košenje (Stevanović *et al.* 1967–1976: 861 (II)).

⁴⁵ Tako je *Pravopisom* (2010) određeno da je „ispravno“ *Tunišanin*, a ne uvreženo *Tunižanin* (Pešikan *et al.* 2010: 472). Pridev od imenica Teksas je *teksaski*, a ne *teksaški* (Pešikan *et al.* 2010: 44, 466), ali je *viški* od Vis (Pešikan *et al.* 2010: 44, 281). „Pravilno“ je *obolevati* (dok *oboljevati* nije), ali jeste *oboljenje* (a ne *obolenje*) Pešikan *et al.* 2010: 394).

U monoideologije mogu se svrstati ideologija izvornog jezika i ideologija formalnog stila.

Ideologija izvornog jezika podrazumeva da izgovor reči stranog porekla, često iz klasičnih jezika, treba da bude dosledan originalnom. Odstupanje od latinskog ili starogrčkog izgovora u nekom detalju ili nepridržavanje izvorne latinske deklinacije zapravo je kvaziproblem, koji se u lingvistici smatra etimološkom zabudom (Starčević *et al.* 2019: 351).

Popularan primer je latinizam *skripta* (od imenice *scriptum*, srednjeg roda) preuzet u obliku množine (*scripta*). Ovu reč preskriptivisti po svaku cenu žele sačuvati u pluralnom obliku, iako se sasvim dobro uklapa u jezički sistem kao imenica ženskoga roda u jednini, i kao takva je uobičajena u govornoj praksi (Starčević *et al.* 2019: 351). No, *skripta* je u srpskom *pluralia tantum*, te je „pravilno“: *skripata*, *skriptima*, a ne *skripte*, *skripti* (Pešikan *et al.* 2010: 452): *To piše u skripti** / *To piše u skriptima*. Isto tako, „bolji“ je oblik *pejorativan*, preuzet iz latinskog, nego *pežorativan*, latinizam preuzet preko francuskog (Pešikan *et al.* 2010: 407). Preskriptivno nametanje tog izbora drugima ne može se opravdati unutarjezičkim ili „logičkim“ kriterijumima, već vanjezičkim elitističkim i kulturnobističkim razlozima (Starčević *et al.* 2019: 353).

Iz ugla lingvistike, ne postoje „pogrešna“ značenja i (nova) značenja u jeziku postoje bez obzira na to da li ih je neko zapisao (Starčević *et al.* 2019: 357, 363). Etimologija i izvorni jezik ne mogu se uzimati kao jedini kriterijum značenja reči: za savremenog govornika nije važno šta su reči *aplikacija* i *aplicirati* značile u latinskom jer su ga u kontaktu s engleskim promenile (Starčević *et al.* 2019: 357–358).

Prema *ideologiji formalnog stila*, pretpostavka je da je samo formalni stil gramatički ispravan (Starčević *et al.* 2019: 260). Iako standardni jezik obuhvata čitav niz stilova, preskriptivisti formalni stil smatraju poželjnim i vrednijim, kao da stepen formalnosti upotrebe jezika upućuje na „inherentno bolje izražavanje i kodiranje sadržaja“ (Starčević *et al.* 2019: 259).

Upotreba jezika varira u skladu sa stepenom formalnosti komunikativne situacije, što se određuje terminom sociolingvistički stil (Filipović 2018a: 82). Labov definiše stil kao svaki konzistentni skup jezičkih formi govornika koje se mogu povezati s određenim temama, sagovornicima ili širim društvenim kontekstom. Stil korelira sa stepenom pažnje: što su govornici pažljiviji, stil je formalniji (*apud* Filipović 2018a: 82).

Gramatika mora da opiše sve stilove jer formalni i neformalni stilovi imaju donekle drugačija pravila (*apud* Starčević *et al.* 2019: 260–261). Svaki govornik menja način na koji upotrebljava jezik u odnosu na komunikativnu situaciju (Milroy, Milroy 1999: 63), a kada bi koristio samo formalni stil, delovao bi neprirodno i čudno (Kordić 2010: 678). Insistiranje na samo jednom (formalnom) stilu – kao i insistiranje na samo jednom (standardnom) varijetetu – predstavlja ideologiju.

Navodni („zdravorazumski“) cilj ovih jezičkih ideologija jeste „uvođenje reda“ u jezik i predupređivanje „komunikacijskih problema“ prouzrokovanih pluralizmom značenja i oblika, prisustvom stranih i nestandardnih elemenata, a posledica je (najčešće neuspešno) izbacivanje pojedinih formi, te traumiranje i stigmatizacija govornika (Starčević *et al.* 2019: 79). Ove ideologije proističu iz nerazumevanja jezika i njegovog funkcionisanja: jezik koji ne poznaje višeznačnost, sinonimiju, mešanje kodova, stilova i registara ne postoji i ne može postojati (Starčević *et al.* 2019: 79).

4.3.3.3. Stabilnost i stanje jezika, briga o jeziku

Stabilnost jezika predstavlja usporavanje ili potpuno zaustavljanje jezičke promene. To je trajno (ili što duže moguće) fiksiranje jednoobrazne norme. No u praksi se pokazalo da je takvo stanje neodrživo jer se i najstabilnije norme s vremenom neizbežno menjaju. Standard je u svakom trenutku ugrožen postojanjem „rivalskih“ normi – dijalekata koji prodiru u njega, a mogu dovesti i do fragmentacije jezika (Haugen 1966: 931). Savremeni jezici nisu stabilni, kao što nije ni vreme u kome živimo koje donosi brojne i brze promene.

„Stanje jezika“ spada u malobrojne teme koje mogu da izazovu neverovatne saveze između desnice i levice. Čak i intelektualci liberalnih pogleda⁴⁶ znaju da iznesu neliberalne i reakcionarne besmislice o stanju jezika. U tom diskursu, mišljenja (tačnije, predrasude) ne samo što zamenjuju činjenice, već su naizgled superiornije od njih, a lingvistička znanja o jeziku se odbacuju zato što „lingvisti ne mare za jezik“⁴⁷ (misli se na lingviste nepreskriptiviste, prim. I. B.), na šta bi oni s punim pravom mogli uzvratiti rečima da nelingvisti na veoma čudne načine pokazuju da im je stalo do jezika (Cameron 1995: x–xi).

Umesto insistiranja na tome da se diskutuje o etici i estetici jezičke upotrebe (eng. *ethics and aesthetics of language use*) vode pomoću racionalne argumentacije, kao kada je reč o drugim temama, čini se da lingvisti neretko navode da je rasprava o tim pitanjima banalna (Cameron 1995: xii). Autorka tvrdi da „briga o jeziku“ i vrednosni sudovi nisu sami po sebi besmisleni, ali smatra da je standard javnog diskursa o lingvističkim temama veoma nizak. Lingvističke rasprave vrlo često skliznu u iracionalnost i mistifikaciju, te tako postaju ritualna razmena ideja, zbog čega se sagovornici ne mogu pomeriti s mrtve tačke. Zato je potrebno kritičko promišljanje praksi i načina razmišljanja (Cameron 1995: xii), odnosno kulturnih modela.

Iza pseudolingvističkih (laičkih, narodskih) stavova o jeziku (eng. *folklinguistic beliefs*) stoje neznanje i predrasude, ali ne samo to. Privrženost ljudi takvim verovanjima odraz je njihove posvećenosti diskursu koji podrazumeva iznošenje vrednosnih sudova (eng. *discourse of value, evaluative discourse*) i ima moralnu dimenziju koja prevazilazi temu dosežući do njihovih želja i strahova. Zato je važno da lingvisti priznaju da u vrednosnim stavovima običnih ljudi postoji nešto više od samog neznanja i predrasuda, te da shvate i tumače skrivena načela i razloge na osnovu kojih ovakvi stavovi opstaju (Cameron 1995: xii). Pre nego što se neke ideje o tome šta jezik čini „dobrim“ prihvate kao neosporne ili odbace kao trivijalne i besmislene, treba razjasniti njihovu logiku (Cameron 1995: xii). Ako je vrednosni diskurs važan resurs, koji omogućava ljudima da tumače lingvističke pojave, onda lingvisti treba njime da se bave, ne da bi se priklonili tim vrednosnim stavovima, već da bi ih bolje razumeli (Cameron 1995: xii– xiii).

Baveći se jezičkom promenom kao fenomenom, Ejčison (Aitchison 2001) postavlja sledeća pitanja: Da li jezička promena nastaje zbog nebrige o jeziku? Ako je jezička promena neizbežna, možemo li je usporiti i imamo li koristi od toga? Je li moguće razlikovati „dobre“ i „loše“ promene, te iskoreniti samo potonje? Sva ova pitanja izazivaju snažne emocije, te je, da bi se na njih odgovorilo, potrebno znati kako dolazi do promene, kada započinje, šta je izaziva, zašto se promena javlja i sl. Autorka stoga nastoji da otkrije smer kojim se kreću jezici, ukoliko ga uopšte ima (Aitchison 2001: 6).⁴⁸

Standardni jezik nije zbir pravilnosti, jezik je živ, a taj život je stvaran i konkretan. Jezik je obeležen vremenom u kom nastaje, traje i menja se, a zadatak lingvista je da opisuju stanje jezika ili jezičke pojave u određenom trenutku.

Standardni jezik nipošto ne treba da bude sredstvo kojim će se izazivati jezička – a time i nejezička – nesigurnost pojedinaca i kolektiva ili kojim će se pod izgovorom „brige za jezik“ omalovažavati govornici nestandardnih varijeteta (Starčević *et al.* 2019: 11).

4.3.4. Ostale jezičke ideologije

⁴⁶ Autorka navodi primer gostovanja na radiju istaknutog britanskog filozofa M. Dameta (Michael Dummett), borca za ljudska prava i klasnu jednakost.

⁴⁷ Denunciranje profesije lingviste takođe predstavlja vid izazivanja moralne panike. Preskriptivisti široj javnosti skreću pažnju na navodnu činjenicu da pojedini lingvisti ne mare za jezik ugrožavajući na taj način jezik, identitet, poredak itd.

⁴⁸ Ejčison ostavlja mogućnost da se jezici razvijaju po nekakvoj tajanstvenoj modi čiji obrazac lingvisti još nisu uspeli da otkriju. Odgovor na to će dati vreme i buduća istraživanja (Aitchison 2001: 260).

U nastavku ću se osvrnuti na standardnojezičke ideologije čiji su postulati važni za razumevanje obrazaca jezičkog ponašanja i poimanja jezika pripadnika dveju jezičkih i društveno-kulturnih zajednica, srpske i španske.

4.3.4.1. Ideologija jezičke tradicije i statičnosti (nepromenljivosti)

Među glavna obeležja preskriptivizma spadaju i sledeća načela:

- tradicija je uzor: „starije je bolje“;
- jezik književnosti je ideal: oslanjanje na tradiciju „najboljih pisaca“, književni jezik je „uzoran“, „najviši“ oblik jezika (Hohenhaus 2005: 205).

Osnova preskriptivizma je mišljenje da su stariji oblici i značenja uvek bolji od novijih, zbog čega nema razloga da se ranija jezička stanja menjaju (Starčević *et al.* 2019: 221). Uvek je neko prethodno stanje jezika bolje u odnosu na sadašnje (kada se jezik „kvvari“ i „propada“), ali se nikada ne precizira u kom je tačno trenutku jezik bio „najbolji“. To je jezik „dobrih pisaca“, nekog „zlatnog doba“ (Milroy 1998: 58) od kog ne se ne sme udaljavati. Normu standardnog jezika treba čuvati od promene i radi razumevanja starijih (književnih) tekstova iako brojni faktori utiču na to da nepromenljivost norme ne doprinosi boljem razumevanju takvih tekstova (Starčević *et al.* 2019: 91, 92).⁴⁹

Jezik nije homogena i statična struktura, izolovana od dinamičnog društvenog konteksta u kom se koristi. Naprotiv, jezik je dinamičan koliko i samo društvo. Međutim, pojedini preskriptivisti promovisanjem ideologije jezičke statičnosti (zabrane kreativnosti) podstiču strah od jezika kod govornika: na primer, pretnjama o slomu komunikacije ili upozorenjima da se odstupanjem od stroge jezičke norme govornici izlažu tome da budu percipirani kao nekompetentni (Starčević *et al.* 2019: 170). Postulati ideologije nepromenljivosti ogledaju se i u takozvanoj „tradiciji negodovanja“ (ili „pritužbi“) govornika na upotrebu jezika (Milroy, Milroy 1999: 24–46), koja se neretko povezuje s jezičkim kompetencijama dece i mladih.

Milroy (Milroy 1998: 58) navodi da pritužbe na engleski jezik traju stolicima i uvek sugerišu da jezik propada, a da je to propadanje povezano s moralnim padom. Mladi zloupotrebljavaju jezik ili ne znaju njime „pravilno“ da se služe. Zbog toga se mora učiniti sve kako bi se propadanje jezika sprečilo, a ponuđena rešenja uglavnom se odnose na primenu rigidnijih metoda nastave jezika u školama (Milroy 1998: 58). Moderne metode podučavanja isuviše su popustljive, te se predlažu one tradicionalnije, koje obuhvataju vežbe ponavljanja i učenje gramatičkih i pravopisnih pravila napamet, jer se veruje da je taj pristup u prošlosti bio efikasniji u postizanju visokih standarda usmenog i pisanog izražavanja kod dece (Milroy 1998: 58). Međutim, ništa ne ukazuje na to da su današnja deca manje kompetentna u govoru i pisanju maternjeg jezika od starijih generacije dece: govorne veštine su im jednako dobre, dok im je sposobnost čitanja i pisanja, gotovo sigurno, u proseku mnogo bolja (Milroy 1998: 58).

Milroy (1998: 60) polemise o tome kada su deca bila pismenija nego danas. Je li tako bilo 18. veku ili možda u 19. veku kada gotovo 40% osoba nije znalo da napiše ni vlastito ime? Ili tokom 20. veka kada su govornici jednako negodovali zbog sve lošije pismenosti? Autor zaključuje da je izvesno da standardi pismenosti nikada nisu bili visoki kao sada, te da mitskog „zlatnog doba“ nije ni bilo (Milroy 1998: 60, 62). Urušavanje jezika koje se dovodi u vezu s moralnim propadanjem zapravo je najsnažniji mit (Milroy 1998: 59).

⁴⁹ Mnogi stariji tekstovi nisu pisani na važećoj normi, pa ih pridržavanje ili statičnost postojeće norme neće učiniti razumljivijima. Aktivno i pasivno vladanje jezičkim strukturama bitno se razlikuje: govornici razumeju mnogo više struktura od onih koje sami koriste. U starijim tekstovima obično ima elemenata koji modernom čitaocu neće biti sasvim razumljivi jer ih čita s vremenskim odmakom i u drugačijem društvenom kontekstu, što se rešava komentarima, adaptacijom, čak i prevodom ako je potrebno (Starčević *et al.* 2019: 92). U Francuskoj, na primer, dela književnih klasika u novijim izdanjima usklađuju se sa sintaksom i pravopisom savremenog francuskog jezika, pa je i to način za čuvanje kontakta sa starijim, društveno značajnim tekstovima (Starčević *et al.* 2019: 92–93).

Istražujući uticaj purista na tok razvoja jezika (koji ga čuvaju od kvarenja, razaranja, propasti, ukratko od promene), Kordić (2010: 23) zaključuje da je, uprkos svem trudu, bio i ostao neznatan. Tome u prilog govore brojne reči stranog porekla u svim jezicima, koje koriste generacije, nesvesne da su u prošlosti preuzete iz drugih jezika, te Dominantno obeležje jezičke tradicije nije purizam, već otvorenost prema drugim jezicima (Kordić 2010: 23).

Purizam nije svojstvo jezika, već pojedinaca, koji postoje u svim jezičkim zajednicama. Oni su navodni nastavljači tradicije, „zaštitnici“ jezika od pogubnih uticaja koji mu prete. Prikazujući se kao spasitelji jezika i naroda, skreću pažnju društva na sebe uživajući ugled i materijalne nagrade sve dok im okolina veruje da je spasavaju od propasti (Kordić 2010: 23).

Hobsbawm (Hobsbawm 2013: 1) uvodi pojam „izmišljanja tradicija“. To je skup praksi kojima se – pomoću nesumnjivo ili prećutno prihvaćenih pravila i simboličkih značenja – nastoje usaditi određene vrednosti i norme ponašanja putem ponavljanja koje automatski implicira kontinuitet s prošlošću. Koncept „izmišljene tradicije“ obuhvata izmišljene, konstruisane i formalno uspostavljene „tradicije“, ali i one koje se pojavljuju u određenom i kratkom periodu, uspostavljaju se velikom brzinom i teže ih je prepoznati (Hobsbawm 2013: 1). Tako shvaćena „tradicija“ jasno se razlikuje od „običaja“ koji su dominantni u takozvanim „tradicionalnim“ društvima. Cilj i glavna odlika tradicija, čak i onih izmišljenih, jeste nepromenljivost, a prošlost (stvarna ili izmišljena) na koju se tradicije pozivaju nameće fiksne (i obično formalizovane) prakse, poput ponavljanja (Hobsbawm 2013: 2).

U tradicionalnim društvima (kakva su sprsko i špansko, prim. I. B.), „običaj“ ima dvostruku funkciju – pokretača i zamajca: ne isključuje inovaciju i promenu do određene tačke, uz zahtev da ta promena mora biti kompatibilna ili čak identična s onim što joj prethodi, drugim rečima ograničena (Hobsbawm 2013: 2). Na taj način, svakoj željenoj promeni (ili otporu inovacijama) potrebno dati dozvolu koja podrazumeva društveni kontinuitet i prirodni zakon koji je u čvrstoj korelaciji s prošlošću (Hobsbawm 2013: 2). Ukoliko ga nema, istorijski kontinuitet takođe mora biti izmišljen, na primer stvaranjem drevne prošlosti van stvarne istorijske paradigme ili polufikcijom (Hobsbawm 2013: 7).

Pojam „izmišljenih tradicija“ relevantan je za relativno nedavnu istorijsku inovaciju – „naciju“, te fenomene koji iz nje proističu: nacionalizam, nacionalnu državu, nacionalne simbole itd. (Hobsbawm 2013: 13). (Standardni) nacionalni jezici koji se uče u školi i rezervisani su za malobrojnu elitu, takođe su konstrukti, različitog, ali nedugog trajanja (Hobsbawm 2013: 14). Standardni jezik nije onaj kojim majke i bake pričaju s decom i unucima, te je samo u metaforičkom smislu „maternji jezik“, ali ne i doslovno (Hobsbawm 2013: 14).

Ideologija tradicije, dakle, neodvojiva je od ideologije nacionalizma kojom se nacija i „nacionalno“ konstruiše posredstvom stvarnog ili (neretko) izmišljenog kontinuiteta s prošlošću.

4.3.4.2. Ideologija jezičkog nacionalizma

Sama ideja nacije, ako se predstavlja kao nešto homogeno i večno, kao sveukupnost u kojoj zajednički jezik, tradicija i navike, oblici ponašanja, stavovi i vrednosti čine jednu celinu koja je jasno razgraničena od drugih naroda, predstavlja obmanu (*apud* Kordić 2010: 214). Tradicija i običaji koji sačinjavaju kulturu ne podudaraju se s nacionalnim granicama: s jedne strane često pokazuju velike razlike unutar pojedinih lokalnih područja, a s druge, u savremeno doba pokazuju tendenciju da se izjednače u čitavom svetu ili makar na velikom području (*apud* Kordić 2010: 235). Ni ostali činoci kulture ne podudaraju se s nacionalnim granicama: nauka, umetnost, religija, tehnička dostignuća, moralne vrednosti, ponašanje itd. nisu po svojim svojstvima nacionalno specifični (Kordić 2010: 235). Kao što smo videli, kontinuitet s prošlošću, u slučaju izmišljenih tradicija, preuveličan je i neistinit, a društva koja nemaju tradiciju slobode govora, jaku štampu i slobodne univerzitete podložnija su pravljenju nacionalističkih mitova (*apud* Kordić 2010: 345–346).

Prema paradigmi nacionalizma, jezik nije sredstvo za sporazumevanje, već nacionalni idol kome treba iskazivati čast: jezik se opterećuje zahtevima za „izvornošću“ koja nema dodira s ljudskim potrebama i može se u svakom trenutku zanemariti, a da pritom ne nastane nikakva šteta za učesnike komunikacije (*apud* Kordić 2010: 12). Današnji kritičari jezika smatraju da jezik treba štititi od upotrebe, od jezičke zajednice, kao da je jezik nekakvo apsolutno biće kom govornici moraju služiti (*apud* Kordić 2010: 12).

Kordić (2010: 14) navodi primer iz prošlosti Nemačke i bliske prošlosti Hrvatske, koji se može preslikati i na jezičku politiku u Srbiji posle 90-ih godina 20. veka. Taj primer pokazuje se lingvisti mogu povezati s društveno-političkom stvarnošću na politički radikalnan način. To može biti: obožavanje usklađenosti, čistote jezika, ujednačenog mišljenja, pojmovnog sklada i jezičkog reda. Jezička pravila mogu se tumačiti kao društvena pravila, a značenja reči kao ideološka značenja (*apud* Kordić 2010: 14), što se može videti na primeru odnosa srpskih jezičkih institucija prema rodno osetljivom jeziku. U takvim okolnostima totalitarni lingvista može koncipirati jezički sistem onako kako totalitarni pravnik može koncipirati zakone: kao autonomnu snagu koja određuje granice prihvatljivosti. Lingvista je čuvar jezika kao što je pravnik čuvar zakonskih odredbi (*apud* Kordić 2010: 14).

U višejezičnoj Španiji jezik predstavlja sredstvo šovinističke i nacionalističke manipulacije. Moreno Cabrera (Moreno Cabrera 2011: 173) tu pojavu naziva jezičkim nacionalizmom ili španskim jezičkim nacionalizmom (špa. *españolismo lingüístico, nacionalismo españolista*) (v. Moreno Cabrera 2015). To je vrlo dobro artikulisan i razvijen korpus pojmova koje promovišu institucije španske države, a predstavlja se kao nešto inherentno, prirodno i nesporno, te navodno utemeljeno na zdravom razumu. Naprotiv, ti stavovi zasnovani su na pogrešnim pretpostavkama, a ne na savremenoj lingvističkoj nauci, i ideološki su (Moreno Cabrera 2011: 173).

Moreno Cabrera ističe da država španski jezik predstavlja kao jezik opšteg dobra, jezik od nacionalnog interesa, superioran, koji koristi svima i sve građane čini jednakima, premda bi trebalo da bude nadnacionalna i neutralna prema jezicima (Romero 2008: S.N.). Državne institucije ne prihvataju istinski jezički diverzitet i ne podstiču plurilingvizam, već se španski jezik se doživljava i promoviše kao građanska vrednost uprkos etničkim razlikama i nacionalnim identitetima: postoji samo jedan državni i nacionalni jezik, dok su ostali sekundarni. Standardni španski jezik smatra se neutralnim, iako je reč o samo jednom jezičkom varijetetu, etnički određenom. Sama teza da postoji nadnacionalni jezik, varijetet nadređen drugima, bogatiji i prikladniji za komunikaciju, predstavlja ideologiju (Romero 2008: S.N.).

Kao najznačajniju karakteristiku španskog jezičkog nacionalizma, autor ističe koncept „španskog kao zajedničkog jezika“ ili „panhispanizma“ (Moreno Cabrera 2011: 176), o čemu će biti reči u odgovarajućem odeljku.

Modernu sociolingvističku istoriju Španije obeležile su tenzije između državnog i regionalnih nacionalizama, kao i pitanje statusa regionalnih jezika (galisijskog, baskijskog, katalonskog) i njihovog odnosa prema kastiljanskom (španskom) (Kuzmanović Jovanović 2020: 159). Dugotrajna promocija unitarističko-nacionalističke i standardnojezičke ideologije obeshrabrivala je upotrebu svih drugih varijeteta, osim standardnog kastiljanskog, ali 60-tih 20. veka godina došlo je do ponovnog preporoda⁵⁰ katalonskog jezika pojavom novog pravca folk muzike, „Nova pesma“ (*Nova Canço*) (Kuzmanović Jovanović 2020: 165). Tenzije u vezi s upotrebom katalonskog i kastiljanskog u Kataloniji postoje i dalje, a ta tema će biti obrađena u okviru poglavlja „Jezičke kampanje“.

4.3.4.3. Ideologija zajedničkog jezika

⁵⁰ Ustav Druge španske Republike iz 1931. godine i Statut autonomne pokrajine Katalonije iz 1932. godine, vratili su Kataloniji autonomiju u upravi i Vladu (*Generalitat de Catalunya*), a katalonski je, uz kastiljanski, proglašen zvaničnim jezikom ove pokrajine. To je značilo i snažnu podršku učenju katalonskog jezika na svim nivoima obrazovanja (Kuzmanović Jovanović 2020: 162).

Panhispanizam (špa. *panhispanismo*) je kulturno-politički i ideološki pokret koji se javlja u 19. veku kao izraz težnje za političkim i jezičkim ujedinjenjem nekadašnjih španskih kolonija na tlu Hispanske Amerike. Promovisali su ga, između ostalih, političari Simon Bolivar (Simón Bolívar) i filolog Andres Beljo (Andrés Bello) (Kuzmanović Jovanović 2020: 192).

Posle Građanskog rata i uspostavljanja diktature, Španija je bila politički izolovana i ekonomski oslabljena, te je izgubila privilegovan status među hispanskim narodima. Vekovna prevlast standardnog poluostrvskog varijeteta španskog nad svim drugim prvi put je dovedena u pitanje (Kuzmanović Jovanović 2020: 193). Nepovoljne kulturne okolnosti u Španiji dovele su do promena i u Hispanskoj Americi. Ponovo su se javile ideje panhispanizma kroz pokušaj ekonomskog, političkog i kulturnog povezivanja heterogenih hispanoameričkih nacija koje imaju zajednički jezik (Kuzmanović Jovanović 2020: 193).

Godine 1951. godine organizovan je Prvi kongres akademija španskog jezika (I Congreso de Academias de la Lengua Española), na kom je osnovana Unija akademija španskog jezika (*Asociación de Academias de la Lengua Española*, ASALE) (Kuzmanović Jovanović 2020: 193), koju danas čine akademije dvadeset tri države. Primarni zadatak ove institucije jeste promocija panhispanizma: povezivanje svih naroda koji govore španskim jezikom i jedinstvo jezika uz poštovanje svih varijeteta (*apud* Kuzmanović Jovanović 2020: 193). Na Drugom kongresu Unije, španski filolog Damaso Alonso (Dámaso Alonso) istakao je da glavni cilj nije borba za čistotu jezika, što je bio prioritet panhispanskog pokreta u 19. veku, već sprečavanje fragmentacije kastiljanskog jezika (Kuzmanović Jovanović 2020: 193–194). No presudnu ulogu donošenju i sprovođenju jezičkih politika imala je i ima Španska kraljevska akademija (RAE). Iako prepoznaje varijacije u Hispanskoj Americi i čini napore da ih upozna, RAE te fenomene ne integriše u sistem: osnovno i standardno (evropska varijanta) jasno se razlikuje od podređenog i pridodatog (hispanoameričke varijante) (*apud* Kuzmanović Jovanović 2020: 194).

Stalna briga istraživača španskog jezika bila je potraga za ravnotežom između jedinstva jezika i preteće raznolikosti koja se, s obzirom na geografsku razuđenost i kulturnu raznolikost govornika španskog, uvek pojavljivala kao neizbežni faktor dezintegracije (Marimón Llorca 2015: 113). Briga je rešena tako što je krajem 20. veka⁵¹ RAE je eksplicitno prigrlila panhispanizam promenivši dotadašnju krilaticu „Pročišćava, utvrđuje i daje sjaj“ u „Jedinstvo u različitosti“ (*Unidad en la diversidad*) (Kuzmanović Jovanović 2020: 194). Nova strategija panhispanizma zapravo je obnavljanje temeljne ideologije RAE zasnovane na očuvanju kulturnog i jezičkog jedinstva između metropole i njenih bivših kolonija, te na ideji da RAE u tome mora igrati vodeću ulogu (Moreno Cabrera 2011: 166). Treba imati u vidu da ta institucija duže od tri veka kodifikacijom jezika utiče na kreiranje specifične hispanske realnosti, što je posebno vidljivo u leksikografiji. Akademijini rečnici odražavaju stvarnost utvrđenu kroz iskustvo elita ubeđenih u postulate nacionalnog političkog jedinstva i religijskog jedinstva, te zaštitu tradicionalnih vrednosti, zbog čega mnogi autori ističu da panhispaniska jezička politika predstavlja promociju imperijalističkih (kako simboličkih, tako i ekonomskih) interesa Španije (*apud* Kuzmanović Jovanović 2020: 195).

Panhispanizam je jezička ideologija kreirana iz interesa i za interese institucija i tržišta (Marimón Llorca 2015: 126). Panhispaniska vizija španskog jezika, globalnog i ujedinjenog u svojoj raznolikosti, sposobnog da bude generator prestiža i bogatstva – uz institucionalnu moć aktera zaduženih za sprovođenje projekta (Španska kraljevska akademija, Unija akademija španskog jezika, Institut Cervantes, vodeće španske i hispanoameričke novinske agencije itd.) – zapravo je odraz ekonomskih i geopolitičkih interesa Španije u okviru globalnog tržišta (Marimón Llorca 2015: 110, 126).

⁵¹ Prekretnica se dogodila nakon Trećeg međunarodnog kongresa španskog jezika (*III Congreso Internacional de la Lengua Española*, CILE), održanog 2004. godine u Rosariju (Argentina), kada su sve institucije uključene u njegov rad – posebno štampa i elektronski mediji – započeli promociju panhispanizma i globalnog španskog jezika. U narednom periodu biće objavljene važne publikacije RAE koje sadrže panhispanisku dimenziju, poput *Rečnika amerikanizama* (*Diccionario de Americanismos*, 2010), *Nove gramatike španskog jezika* (*Nueva gramática de la lengua española*, 2009–2011) i dvadeset trećeg izdanja *Rečnika*, čiji je naziv preimenovan iz DRAE (*Diccionario de la Real Academia Española*) u DLE (*Diccionario de la lengua española*) (Marimón Llorca 2015: 124).

Moreno Cabrera (Moreno Cabrera 2011: 261) navodi dva modela poimanja jezika u zajednici: prema prvom, jedinstveni način upotrebe jezika nameće se svima, dok drugi model koristi bliskost postojećih varijeteta za uspostavljanje međusobnog razumevanja. Prvi model nemoguće je implementirati budući da su jezici inherentno varijabilni. Taj zadati, isključivi i diktatorski model specifičan je za nacionalističku jezičku politiku kojoj je cilj da obezvređi varijetete i jezike koji koegzistiraju sa „superiornim“ varijetetom (Moreno Cabrera 2011: 261). Međutim, ideolozima jezika nije dovoljna činjenica da je španski zajednički jezik u Španiji: mora postojati zajednički standard koji „ujedinjuje“ sve zemlje španskog govornog područja. Zato je novo opredeljenje RAE ideologija panhispanizma, a poluostrvski španski mora biti središnja osa zajedničke interkontinentalne norme (Moreno Cabrera 2011: 261).

Ta kulturna, psihološka i emocionalna sklonost prema zajedničkom jeziku može se nazvati „hispanofonijom“ (špa. *hispanofonía*). U skladu s tom ideologijom, poslovni lideri strateški mobilišu jezičke i kulturne institucije da se prisustvo španskih privrednih subjekata u Hispanskoj Americi ne doživljava kao postmoderna verzija starog kolonijalnog odnosa, već kao „prirodno“ i „legitimno“ (*apud* Moreno Cabrera 2011: 180).

Umesto panhispanskog, primereniji bi bio „plurihispanski“ (špa. *plurihispanico*) model, u kom bi različite varijante španskog koegzistirale na ravnopravnoj osnovi. Taj model bi obuhvatao zajedničke elemente, ali i one različite i divergentne: ne bi dezintegrisao kulturno jedinstvo, već bi mu dao solidniji i solidarniji karakter (Moreno Cabrera 2011: 265).

Ideologija zajedničkog jezika ponovo je prisutna na prostoru bivše Jugoslavije, ali se umnogome razlikuje od ideologije panhispanizma. Za razliku od ujedinjujuće hispanске (tačnije španske) jezičke politike, u državama nastalim raspadom Jugoslavije, od početka ratnih sukoba, na delu je demarkaciona, destruktivna politika, obeležena je zloupotrebom jezika u političke nacionalističke svrhe: težnjom ka fragmentaciji i podeli zajedničkog dobra (jezika) (Bugarski 2018: 9–10). Osim toga, viđenje jezika kao zajedničkog nije proisteklo iz institucija, već iz koncepta saradnje i prevazilaženja konflikata, kako bi se doprinelo složenom, dugotrajnom i mukotrpnom procesu pomirenja i uspostavljanju normalne komunikacije u svim oblastima društvenog života (Bugarski 2018: 12–13). Ideja je nastala u okviru grupe lingvista, književnika i stručnjaka iz drugih humanističkih oblasti koja ne poseduje institucionalnu moć i čije se poimanje jezika razlikuje od službeno važećih u četiri države. Jezik je, prema takvom viđenju, zajedničko sredstvo komunikacije, a raznolikost je izvor bogatstva.

Tokom 2016. godine održane su četiri dvodnevne ekspertske konferencije u Podgorici, Splitu, Beogradu i Sarajevu, u okviru regionalnog projekta „Jezici i nacionalizmi“, sa ciljem da se problematizuje pitanje postojanja četiri „politička“ jezika u Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori kroz otvoreni dijalog lingvista i drugih stručnjaka (Jezici i nacionalizmi S.A.a: S.N.).

„Uprkos željenoj i ostvarenoj emancipaciji te formalnom postojanju četiri standarda, identitetsko-jezičke strasti nisu se smirile, a preskriptivizam, zanesenost jezičkim imperijalizmom, teze o ‘pedesetogodišnjem jezičkom ropstvu’ i čitav dijapazon pogrešnih interpretacija i dalje traju.“ (Jezici i nacionalizmi S.A.a: S.N.).

Budući da je iz pitanja da li se u ove četiri države koristi isti (zajednički) jezik proizašao potvrđan odgovor, pokrenuta je inicijativa o zaključivanju Deklaracije o zajedničkom jeziku, što se dogodilo u martu 2017. godine, kada je predstavljena javnosti.

To je zajednički standardni jezik policentričnog tipa kojim govori više naroda u više država s prepoznatljivim varijantama. Tu činjenicu potvrđuju štokavica kao zajednička dijalekatska osnova, odnos istog naspram različitog u jeziku i posledična međusobna razumljivost (Jezici i nacionalizmi S.A.b: S.N.). Postojanje četiri naziva za standardne varijante – bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski – ne znači da je reč o četiri različita jezika. Insistiranje na malobrojnim postojećim razlikama i nasilno razdvajanje četiri standardne varijante dovodi do niza negativnih društvenih, kulturnih i političkih pojava (poput korišćenja jezika kao argumenta za segregaciju dece u višenacionalnim sredinama, nepotrebnog „prevođenja“ u administraciji ili medijima, izmišljanja razlika tamo gde ne postoje, birokratskih prisila, cenzure i autocenzure), u kojima se jezik nameće kao kriterijum etno-

nacionalne pripadnosti i sredstvo dokazivanja političke lojalnosti (Jezici i nacionalizmi S.A.b: S.N.).

U zaključcima Deklaracije otkriva se ideologija posve oprečna ideologiji panhispanizma, koja podrazumeva jednu normu za (gotovo) petsto miliona izvornih govornika španskog jezika. Oni počivaju na principima: ravnopravnosti, demokratičnosti, prava na izbor jezika (varijeteta) i njegovog imenovanja, slobode upotrebe nestandardnih varijeteta, poštovanja razlika i jezičke raznolikosti, zalaganja protiv jezičke segregacije i diskriminacije, te omogućavanja jezičke slobode.

Sva četiri standardna varijeteta su ravnopravna, te se jedan od njih ne može smatrati jezikom, a drugi varijantom tog jezika. Svaka država, nacija, etno-nacionalna ili regionalna zajednica može slobodno i samostalno kodifikovati svoju varijantu zajedničkog jezika, a policentrična standardizacija predstavlja demokratski oblik normiranja najbliži stvarnoj jezičkoj upotrebi. Postojanje zajedničkog policentričnog jezika ne dovodi u pitanje individualno pravo na iskazivanje pripadnosti različitim narodima, regijama ili državama, te ostavlja mogućnost svakom korisniku da imenuje jezik kako želi. Između standardnih varijeteta postoje razlike u jezičko-kulturnim tradicijama i praksama, upotrebi pisma, rečničkom blagu i na ostalim jezičkim nivoima, a standardne, dijalekatske i individualne razlike ne opravdavaju nasilno institucionalno razdvajanje, naprotiv, doprinose bogatstvu zajedničkog jezika (Jezici i nacionalizmi S.A.b: S.N.).

Stoga, potpisnici Deklaracije pozivaju na:

- „• ukidanje svih oblika jezičke segregacije i jezičke diskriminacije u obrazovnim i javnim ustanovama;
- zaustavljanje represivnih, nepotrebnih i po govornike štetnih praksi razdvajanja jezika;
- prestanak rigidnog definisanja standardnih varijanti;
- izbegavanje nepotrebnih, besmislenih i skupih ‘prevođenja’ u sudskoj i administrativnoj praksi, kao i sredstvima javnog informisanja;
- slobodu individualnog izbora i uvažavanje jezičkih raznovrsnosti;
- jezičku slobodu u književnosti, umetnosti i medijima;
- slobodu dijalekatske i regionalne upotrebe;
- i, konačno, slobodu ‘mešanja’, uzajamnu otvorenost te prožimanje različitih oblika i izraza zajedničkog jezika na sveopštu korist svih njegovih govornika.“ (Bugarski 2019: 103).

Iako su joj dometi ograničeni, budući da je vaninstitucionalna, ovakva ideologija zajedničkog jezika predstavlja pozitivnu provokaciju neophodnu kritičkoj kulturi. Ona se suprotstavlja umnožavanju nacionalizma koji pogoduje samo političkim elitama (generatoru konflikta), promovise jezičku toleranciju, priznaje prednosti koje obezbeđuje zajednički jezik i reafirmise njegove ujedinjujuće funkcije jezika (Bugarski 2018: 99).

4.3.4.4. Ideologija jezičkog imperijalizma i jezičke hegemonije

Uprkos proklamovanom panhispanizmu, brojne studije ukazuju na hegemonu ulogu Španske kraljevske akademije (RAE) u kreiranju jezičkih politika španskog jezika, poput kritičke analize dvadeset trećeg (i poslednjeg štampanog) izdanja Rečnika španskog jezika (DLE) (*apud* Kuzmanović Jovanović 2020: 195). To istraživanje pokazuje da panhispanizam, za koji se RAE nominalno zalaže, zapravo prikriva hijerarhijske i asimetrične odnose između evropskih i svih drugih varijeteta kastiljanskog, što se ogleda se u sledećem:

1. Hispanoameričke reči označene su kao markirane;
2. Reči iz poluostrvskog španskog označene su kao nemarkirane, uprkos tome to pokazuju dijatopijsku varijaciju;
3. Amerikanizmi su definisani preko varijanti evropskog španskog;
4. Amerikanizmi su navedeni bez jasnog redosleda, što je strukturni nedostatak Rečnika;

5. Brojne reči reflektuju imperijalističku i hegemonu špansku ideologiju (*apud* Kuzmanović Jovanović 2020: 195).

Reč je o implicitnoj ideologiji evrocentrizma i hegemonije koju RAE sprovodi pod plaštom eksplicitnog panhispanizma (Kuzmanović Jovanović 2020: 195).

Kastiljanski se nalazi u hegemonom položaju o odnosu prema varijetetima španskog u Hispanskoj Americi, ali i prema poluostrvskim varijetetima i jezicima, koji seže daleko u prošlost. Nakon okončanja Rekonkiste i spajanja teritorija kastiljanske i aragonske krune (Aragon, Kneževina Katalonija, Valensija, Majorka) brakom Izabele I Kastiljanske i Fernanda II Aragonskog 1469. godine, započinje dekadencija katalonskog jezika, odnosno uspon i hegemonija kastiljanskog (Kuzmanović Jovanović 2020: 67). Moreno Cabrera (Moreno Cabrera 2011: 209) navodi da je oko 1500. godine budućnost katalonskog jezika i dalje delovala povoljno budući da je imao bogatu književnu tradiciju (prva knjiga štampana na katalonskom objavljena je devet godina pre prve knjige na španskom). No preseljenjem dvora u Kastilju, a zatim i katalonske aristokratije, kastiljanski, povezan sa centrom moći, a potom i s ogromnim političkim carstvom, nametnuo kao jezik koji će kasnije iznedriti savremenu špansku državu (Moreno Cabrera 2011: 209). Hegemonija Kastilje i kastiljanskog varijeteta dodatno je učvršćena u 13. veku, za vreme vladavine kralja Alfonsa X Mudrog, koji je proglasio Toledo za prestonicu, podržao rad čuvene prevodilačke škole u tom gradu (*Escuela de Traductores de Toledo*), započeo proces kodifikacije kastiljanskog i definitivno osigurao njegovu dominaciju nad ostalim hispanoromanskim varijetetima (Kuzmanović Jovanović 2020: 72).

Proces kojim hegemonističke klase nameću svoj način govora kao jedini ispravan vrlo je čest u istoriji modernih evropskih jezika, a odvija se procesima jezičke unifikacije i razvoja standardnog jezika (Moreno Cabrera 2011: 158). Ta vrsta promene nije lingvistička, već politička: jezik postaje hegemonijski kada se nametne nekome van njegovog prirodnog opsega (Moreno Cabrera 2011: 255–256).

Kastiljanski je postao ne samo jezik Španije, već i međunarodni jezik koji parira drugim globalnim jezicima, poput engleskog ili francuskog (Moreno Cabrera 2011: 291). To ne znači da se ovi jezici kvalitativno razlikuju od geografski ograničenih jezika, na primer navaho jezika, grenlandskog ili korjačkog, već je njihov globalni karakter posledica kolonijalizma, te političkog i kulturnog imperijalizma povezanog s ekonomskim imperijalizmom savremenog kapitalizma. Mit o globalnom ili univerzalnom španskom jeziku (špa. *español global, español universal*) utemeljili su, razvili i širili istaknuti članovi RAE, poput Menendes Pidal (Ramón Menéndez Pidal), Manuela Alvara (Manuel Alvar) i Gregorija Salvadora (Gregorio Salvador), te drugi naučnici, književnici i intelektualci, što govori da španskim lingvistima nije bio prioritet da pokažu da su ti mitovi nekompatibilni s istraživačkim rezultatima savremene lingvistike (Moreno Cabrera 2011: 291). Zajednička karakteristika ideologa španskog jezičkog nacionalizma upravo je odbacivanje ideje da takav nacionalizam postoji (Moreno Cabrera 2011: 292).

Španski lingvista analizira i Akademijinu krilaticu „Pročišćava, utvrđuje i daje sjaj“ (*Limpia, fija y da esplendor*) i savremenu reinterpretaciju, objavljenu u prologu izdanja Pravopisa RAE iz 1999. godine: „Ujedinjuje, pročišćava i utvrđuje“ (*Unifica, limpia y fija*) (*sic!*) (Moreno Cabrera 2011: 161). Akademijin moto zasniva se na duboko nacionalističkoj ideologiji, koja je projektovana na kulturni imperijalizam ideološki konstituisan oko koncepta panhispanizma, a njegovo novo tumačenje, u kom se pojavljuje i pojam „ujedinjenja“, predstavlja nacionalističku paradigmu neraskidivog jedinstva španske nacije, koja je zapisana i u drugom članu Ustava iz 1978. godine. Insistiranje na jedinstvu jezika proizlazi iz nacionalističke vizije španske nacije, koja je sada preslikana na čitavo hispansko govorno područje na planu jezika, ali u velikoj meri i u oblasti kulture i ekonomije, budući da u političkoj sferi to nije moguće (Moreno Cabrera 2011: 161).

To je, dakle, produžetak jedinstva španskog jezika unutar španske nacije kakvo je vladalo u doba kolonijalizma, kada je postojala politička imperija koja sada opstaje samo na polju jezika (Moreno Cabrera 2011: 178). Ideja o nezaustavljivoj ekspanziji španskog ima jasnu ekonomsku dimenziju: ekspanziju multinacionalnih kompanija koje unutar savremenog stadijuma

imperijalističkog kapitalizma nastoje da preuzmu i šire svoja tržišta kako bi se održala rastuća stopa ekonomskog rasta, čak i ako to znači da milione ljudi treba osuditi na siromaštvo ili bedu (Moreno Cabrera 2011: 193).

5. Standardnojezička moralna panika

Iako deluje da jezik nema mnogo izgleda da bude okidač za izazivanje moralne panike, D. Kameron ističe da „javni gnev prema ‘nepravilnoj’ upotrebi jezika“ (eng. *grammar furore*) nalikuje periodičnoj hysteriji koja se u sociologiji označava kao ‘moralna panika’“ (Cameron 1995: 83). Tu pojavu naziva „moralnom panikom u vezi s gramatikom“ (eng. *grammar “panic”*) (Cameron 1995: 86), ali pojam gramatike ovde je potrebno kontekstualizovati i šire odrediti kao (ne)korišćenje standardnog jezika.

Jezik pokreće strasti i neretko stvara moralnu paniku putem kodiranog diskursa, tako što jezička pitanja postaju kôd za sporna pitanja rase, klase i kulture (Cameron 1995: 86). Ranjivu grupu čine osobe koje se ne služe standardnim jezikom, ljudi slabijeg obrazovanja i pripadnici nižih društvenih klasa. I u ovom slučaju, dizanje panike odvija se u etapama.

Prva faza je otkrivanje „problema“: novinari istražuju navodni problem, a loše poznavanje maternjeg jezika predočava se javnosti uz zastrašujuće priče o široko rasprostranjenoj nepismenosti među učenicima i studentima, te nedovoljnoj angažovanosti nastavnika (Cameron 1995: 86). Medijsko izveštavanje ima moćan uticaj na oblikovanje javnog mnjenja, a odlikuju ga: uznemirujući ton, navodna iznenađenost zbog nedopustivog stanja, preuveličavanje razmera problema, zanemarivanje mišljenja stručnjaka iz date oblasti (ili pozivanje samo na preskriptiviste), diskreditovanje nastavnika (isuviše su liberalni, nastava jezika se zanemaruje nauštrb književnosti itd.), kritika permisivnih metoda u obrazovanju i sl. (Cameron 1995: 90, 92). Jezik i kultura nalaze se pod pretnjom, nacija je nepismena i razjedinjena, mlade generacije ne znaju ni običnu prijavu da popune, nespremni su za razgovor za posao, ne zbog toga što su glupi, već zato što nekom nije stalo da ih nauči maternjem jeziku (Cameron 1995: 93). Sve te predodžbe, nastale na osnovu sumnjivih podataka i pretpostavki, snažno deluju na javni i politički spektar. Reč je o desničarskim ideologijama, te se ovim pitanjima najčešće bave konzervativni, desno orijentisani mediji. Tradicionalni koncept gramatike i klasični modeli učenja gramatike uzimaju se kao jedino ispravni, insistira se na isključivom korišćenju standarda u školama (nastavnici treba stalno da ispravljaju nestandardni govor), a pogled na nastavu maternjeg jezika krajnje je autoritaran (Cameron 1995: 91, 93–94).

U narednoj fazi identifikuju se „žrtveni jarčevi“, nakon čega sledi niz zastrašujućih slika i dramatičnih vizija, čiji je cilj da izazovu šok javnosti i podstaknu osećaj nestabilnosti i ugroženosti, što vodi ka rigidnim „rešenjima“ zbog „opravdane“ i široke zabrinutosti (Cameron 1995: 93–94). Baveći se jezičkim pitanjima, mediji neretko zanemaruju sud kompetentnih sagovornika o takozvanom problemu i pre no što ga iznesu. Debata se vodi po utvrđenim uslovima: svako ko se ne slaže, prinuđen je da se brani. Ne iznenađuje da značajnu grupu neistomišljenika čini nastavnici maternjeg jezika (Cameron 1995: 90).

Premda je problematika fenomena „jezičke“ moralne panike kompleksnija u odnosu na uobičajene i ima znatno duže trajanje, zbog sadejstva između kreatora politike, interesnih grupa i medija, prisutne su mnoge bitne karakteristike moralne panike (Cameron 1995: 93).

Moralnu kampanju predvode masovni mediji koji prenose „nepotpune istine ili potpune neistine“ o određenom događaju ili pojavi, selektivno se pozivajući na rezultate empirijskih istraživanja (Maširević 2007: 249). Verovatnoća da će se neki incident preuveličati i izazvati moralnu paniku utoliko je veća ukoliko društvo prolazi kroz krizu: u situacijama kada stari sistem vrednosti ne može da objasni novonastali fenomen ili društvena kretanja, pojedinac gubi kontrolu pa i marginalan problem može postati izvor straha i panike (Maširević 2007: 249).

Ključno pitanje u vezi sa standardnojezičkom moralnom panikom je sledeće: Oko čega se zapravo diže panika i koje potencijalno opasne društvene promene izazivaju toliko snažne emocije? (Cameron 1995: 94). Odgovore na ova složena pitanja treba pre svega potražiti u neposrednom političkom kontekstu, ali i u kulturološkom značaju gramatike, odnosno standardnog jezika. Tek kada shvatimo šta gramatika simboliše na najdubljem nivou, možemo proniknuti u to kako se njeno značenje primenjuje u određeno vreme i u određene svrhe (Cameron 1995: 94).

5.1. Jezička promena: kvarenje (propadanje) ili napredak jezika

Centralno pitanje koje Ejčison obrađuje u monografiji *Language change: progress or decay* (2001) jeste sledeće: Da li je jezička promena simptom napretka (eng. *progress*) ili propadanja (eng. *decay*) jezika? Kako bi se došlo do odgovora, od suštinskog je značaja razumeti faktore koji utiču (ili su uticali) na jezičke promene.

Zahvaljujući nauci, postajemo svesni da je jezička promena neminovna i uslovljena društvenim i psihološkim faktorima (Aitchison 2001: 260). Promene su inherentne i događaju se na svim jezičkim ravnama. Na nekim nivoima su uočljivije jer se odvijaju brže (leksički, fonetsko-fonološki⁵²), dok na drugim jezik pokazuje veću „stabilnost“ (morfološki, sintaksički, semantički). Zahvaljujući promenama jezici nastaju (pidžini i kreolski jezici) i izumiru.

Jezičku promenu pokreću društveni faktori (moda, strani uticaj, društvene potrebe), ali oni nemaju efekta ukoliko jezik nije „spreman“ (Aitchison 2001: 197). Jezik naprosto ne dozvoljava promenama koje ga narušavaju da poremete sistem. Kao odgovor na narušavanje, pojavljuju se terapijske promene koje vraćaju „poljuljane“ obrasce u prvobitno stanje, premda, u određenim okolnostima, terapijske promene mogu izazvati dalje narušavanje pokretanjem niza promena koje mogu trajati vekovima (Aitchison 2001: 197). Zato prilikom proučavanja uzroka jezičkih promena treba uzeti u obzir brojne činioce koji ih izazivaju. Jezik je društveni i psihološki fenomen, te su sociolingvistički i psiholingvistički neraskidivo isprepleteni (Aitchison 2001: 197).

U tom smislu, institucionalna (puristička) kontrola jezika, kao i nadzor jezičkih aktivista preskriptivista⁵³, nedelotvorni su i suvišni (Kordić 2010: 29). Jezik ima neverovatan instinkt za samoočuvanje, poseduje sopstvene samoregulacione mehanizme koji uređuju narušene obrasce i sprečavaju dezintegraciju (Aitchison 2001: 169).⁵⁴ Kada se otklone religijska i filozofska predubeđenja, nema dokaza da jezik napreduje ili propada. Narušavanje i terapija očito drže jedno drugo u ravnoteži i te dve suprotne sile čine suštinsko svojstvo jezika (Aitchison 2001: 260).

Sve na svetu nalazi se u procesu neprekidne promene, pa tako i jezik (Aitchison 2001: 3) ili, po Sosirovim rečima: „Vreme menja sve, pa ni jezik ne može izbeći taj univerzalni zakon.“⁵⁵ (De Saussure 1959: 77). Jezička promena je neumitna i neumoljiva, što znači da je nezaustavljiva (Pharies 2006: 1). (Kao takva, nemilosrdna je prema zagovornicima preskriptivizma.) Pa ipak, mnogi ljudi (čak ni oni obrazovaniji) ne mogu da prihvate tu činjenicu. Žale se, ogorčeni su, pišu pisma novinama, osuđuju promenu jezika (nova značenja ili izgovor) smatrajući je posledicom aljkavosti, lenjosti ili neznanja (Aitchison 2001: 4). Najčešće se mladi optužuju da su nepismeni, da banalizuju i kvare jezik, što je, po rečima S. Savić, patrijarhalni model po kome su mladi „krivi“ i treba da uče starijih (Stevanović 2015b: S.N.).

U tekstu „Komuniciranje uzorkovanja: Najezda jezičkih nakaza u javnom prostoru“ filozof I. Milenković (2024: S.N.) osvrće se na jezičke oblike poput *akcidenta*, *uzorkovanja*, *komuniciranja vesti*, *gostovanja (nekome)* i *svedočenja (tući)* kvalifikujući ih kao „jezičke nakaze“, „nespretno, nesretne i pogrešne upotrebe“ koje nastaju zahvaljujući „odsustvu uha za jezik“ i kod autora teksta izazivaju mučninu i najdublju nelagodu.

Iako navodi da se jezik neprestano menja, vrije*⁵⁶, da neke reči odbacuje a druge prihvata, da jezičke navike nastaju i nestaju, autor smatra da jezik ne može i ne sme da „podnosi bilo šta“. Upravo zbog toga „postoje institucije koje vode računa o jeziku: one su brana od upada *đubreta*“

⁵² Fonetičari su u novije vreme napravili opsežnu listu fonetskih promena koje se ponavljaju. To mogu biti: poteškoće u koordinaciji niza artikulacionih pokreta, problemi u percepciji, idiosinkratski efekti koje određeni glasovi imaju na druge glasove (Aitchison 2001: 160).

⁵³ Ovde bih napravila razliku između jezičkih aktivista preskriptivista i jezičkih aktivista nepreskriptivista, koji problematici jezičke promeni pristupaju iz naučnog ugla. Drugu grupu sačinjavaju uglavnom profesionalni lingvisti.

⁵⁴ Autorka jezik poredi s baštom, a njegove govornike s baštovanima koji održavaju taj vrt (Aitchison 2001: 169).

⁵⁵ “Time changes all things; there is no reason why language should escape this universal law.”

⁵⁶ Da nam tuđe jezičke „greške“ „paraju uši“, a sopstvene ne smetaju jer ih ne percipiramo kao takve, govori i oblik *vrije* koji se nije našao u pravopisu.

(kurziv I. B.) (Milenković 2024: S.N.). Čak i ako je *uzorkovanje* pravopisno korektna reč, predstavlja katastrofalan izbor jer *osetljiviji govornik srpskog* ne može da pristane na takvu *jezičku nakazu*: to je „izraz jezičke lenjosti govornika“ koji „slabo čitaju i slabo poznaju srpski jezik“ (kurziv I. B.) (Milenković 2024: S.N.).

„U zemljama sa slobodnim medijima i slobodnim javnim prostorom [...] u kojima postoji odgovornost za javnu reč, neprestano se odvija *borba* niskog (ili višeg) intenziteta između čuvara jezika i novih jezičkih formi. Nećete baš lako u Velikoj Britaniji, na primer, čuti na ozbiljnim medijima da je urađeno uzorkovanje nečega. Čućete, naravno, *sampling*, što znači da je uzet uzorak vode (ili bilo čega drugog) za ispitivanje, ali *sampling* je normalna engleska reč koja kod govornika engleskog jezika ne izaziva nikakvu nelagodu [...]“ (Milenković 2024: S.N.).

U Velikoj Britaniji, SAD ni drugde ne postoje akademije za engleski jezik (koje bi vodile „brigu“ o njemu) pa ipak nije propao, već je postao univerzalna *lingua franca*. Naprotiv, Kapović (2010: 99) ističe da se u nekim zemljama može primetiti tendencija prema većoj toleranciji dijalekata u javnom životu, među koje spada i Velika Britanija. U Britaniji je „prihvaćeni izgovor“ (eng. *received pronunciation*, RP), izgovor obrazovanih viših društvenih slojeva, izgubio dominantnost, te se danas i u formalnim prilikama, na primer kod voditeljâ na televiziji, javlja regionalni izgovor (tj. lokalni „naglasak“) (Kapović 2010: 99).

Istini za volju, Srbija nema slobodne medije ni slobodan javni prostor u kom bi svaki pojedinac mogao da kaže šta misli, i da to kaže na varijetetu koji sam(a) izabere, ali ima „čuvare jezika“ i među najobrazovanim slojevima jer i njihovi predstavnici standardnojezičke ideologije poimaju kao zdravorazumske i naučne. Uostalom, uzorkovanje je uobičajeni termin u medicini koji medicinskom laiku može „zvučati čudno“, kao i mnoge druge lekseme. No „zvučanje“ je subjektivna i posve lična kategorija.

Jezik ne propada, a dokaz za to je činjenica da govornici, uprkos svim promenama, efikasno komuniciraju⁵⁷ (Kordić 2010: 29). Zato je potrebno kritički reagovati kada „zaštitnici jezika“ posmatraju jezik kroz prizmu njegove vremenske konstantnosti ili datosti bogom, odnosno kao homogenu, a ne heterogenu strukturu (*apud* Kordić 2010: 29). Jezik nije ni istorijski ni društveno konstantan, te čak i puristi, poput hrvatskog lingviste Stjepana Babića, naglašavaju kako jedan od aksioma savremene lingvistike glasi da *prošla stanja ne mogu biti merilo za savremeno stanje* (kurziv I. B.) (*apud* Kordić 2010: 29–30).

Drugi hrvatski jezikoslovac, Radoslav Katičić, tvrdi sledeće: „Istina, jezik se mora mijenjati jer se ne može ne mijenjati, ali to nije dobro za jezik. Najbolje bi bilo da svi ljudi svugdje uvijek govore jednako.“ (Tunjić 2010: S.N.). Ovakav stav ne može se smatrati naučnim, jer naučnik ne može govoriti o tome šta je „dobro“ ili „loše“ za jezik. *Status quo* u jeziku nije moguć ni u jednoj jezičkoj zajednici.

Dakle, odgovor na postavljeno pitanje je nedvosmislen: jezička promena ne označava ni propadanje ni napredak jezika.

5.1.1. Laičko mišljenje: jezik propada

Ejčison traži i odgovor na to zašto među laicima preovlađuje mišljenje da jezik propada, a ne da napreduje, razvija se, menja nabolje (Aitchison 2001: 6). Je li to puka konstatacija da stvari više nisu kakve su bile ili pokušaj odbacivanja promene i održanja *statusa quo*, što su indikatori

⁵⁷ Ejčison (Aitchison 2001: 260) navodi da jezička u određenim okolnostima može biti društveno nepoželjna. Neznatne varijacije u različitim područjima nisu značajne, ali promena koja bi podrazumevala međusobnu nerazumljivost unutar jezičke zajednice, može biti društveno ili politički problematična. Ako do toga dođe, poželjno je pozvati se na standardizaciju – usvajanje standardnog varijeteta određenog jezika koji će svi moći da koriste, uporedo s regionalnim i lokalnim varijetetima. Taj proces treba da se odvija postupno, taktično, oprezno i brižljivo, jer će ljudi usvojiti samo onaj „jezik ili dijalekt koji *žele* da govore“ (Aitchison 2001: 260).

nesigurnosti, generacijskog konflikta, ulaska u zrelo ili starije životno doba (Aitchison 2001: 7–8). U Evropi postoji duga tradicija lamentiranja nad jezikom⁵⁸, te preovladava osećaj da se jezici nalaze u fazi „kvarenja“ i „propadanja“: ti stavovi rašireniji i jači od predvidivog generacijskog žala, normalne i očekivane nostalgije prema minulim vremenima (Aitchison 2001: 8–9).

I u 21. veku strast jezičkih purista je veoma jaka. Neki roditelji, učitelji i nastavnici i dalje mladim generacijama „usađuju“ purističke ideje, *pogrešno misleći da im pružaju bitna znanja* (kurziv I. B.), koja su preduslov da govore i pišu „pravilan engleski“ (Aitchison 2001: 12–13). Puristički odnos prema jeziku – zamisao da postoji apsolutni standard ispravnosti koji treba sačuvati – vodi poreklo iz prirodne sklonosti ka nostalgiji, pojačane društvenim pritiskom. Purističke ideje vezuju se za određeni trenutak u prošlosti kada je jezik postigao izvrsnost koju treba održati po svaku cenu. To nije tačno, jezik Čoserovog ili Šekspirovog vremena nije bio ni bolji ni gori od ovoga kojim se sada služimo, već jednostavno drugačiji (Aitchison 2001: 13). Jednako tako, klasno zasnovane predrasude i društvena raslojenost zamagljuju problem purizma i „(ne)pravilnosti“ u jeziku uopšte.

U standardnojezičkim kulturama, kakve su srpska i španska, menadžment jezika je, u manjoj ili većoj meri, institucionalizovan, centralizovan i nedemokratski. Pojam menadžmenta jezika (eng. *language management*), koji je sastavni deo mnogih modela jezičke politike i planiranja, uvodi Spolski (Spolsky 2009) (Filipović 2015: 44). Prema njegovom modelu, jezička politika i planiranje sadrži tri elementa. To su: jezička praksa (stvarna upotreba jezika među članovima određene zajednice), stavovi o jeziku (eng. *language beliefs*) – koje je preciznije odrediti kao jezičku ideologiju⁵⁹ budući da su jezičke ideologije društveni, a ne individualni konstrukti, poput uverenja i stavova – i menadžment jezika (Filipović 2011b: 123, Filipović 2015: 44). Menadžment jezika je eksplicitna i vidljiva delatnost pojedinca ili grupe koja ima, ili tvrdi da ima, autoritet nad učesnicima u određenom domenu koji joj omogućava da menja njihove prakse ili uverenja (Spolsky 2009: 4).

Filipović (2011b, 2018a, 2018b, 2015) uvodi koncept jezičkog predvodništva ili jezičkog liderstva (eng. *language leadership*) koji označava jezičku politiku „odozdo nagore“. Predvodništvo u jezičkoj politici znači da svaki govornik ima pravo da preuzme ulogu začetnika jezičke inovacije, koja će biti registrovana kao deo jezičkog sistema tek kada bude široko prihvaćena, na nivou „kritične mase“, odnosno dovoljnog broja govornika koji će je „profilirati“ kroz veliki broj komunikativnih interakcija (Filipović 2018b: 20). Na taj način iznedrena jezička inovacija može i treba da svoje mesto nađe u okrilju jezičke politike koja će je prepoznati i uključiti u proces kontinuiranog korpusnog planiranja (Filipović 2018b: 20). Jezičko predvodništvo bazira se na poverenju i solidarnosti, na heterarhijskom ustrojstvu koje uslovljava i konstruiše partnerski odnos, osnaživanje pojedinaca, umrežavanje, timski rad, te kontrastira s menadžmentom jezika, čiju suštinu čini institucionalizovana, formalizovana i hijerarhijski distribuirana moć unutar zajednice ili organizacije (Filipović 2018a: 125, Filipović 2018b: 19).

Dakle, u standardnojezičkim kulturama ne prepoznaju se aktivnosti jezičkog planiranja „odozdo nagore“, koje se udaljavaju od koncepta jezičke standardizacije „odozgo nadole“, bazirane na kulturnom modelu modernosti i ideologiji pisane reči, odnosno standarda kome pristup imaju samo odabrani predstavnici kulturnih i političkih elita (Filipović 2017: 222). Jezička politika „odozdo nagore“ ne može biti efikasna ako nije institucionalno podržana (Filipović 2018a: 170). Takva jezička politika nema sluha za činjenice jezičke upotrebe, niti potrebe govornika.

Lingvisti preskriptivisti svojim radovima i medijskim istupima pribegavaju mitu o „propadanju jezika“ ili „propadajućem standardu“ (eng. *the myth of 'falling standards'*) kako bi sačuvali ukorenjeno, ali neutemeljeno uverenje da je samo standardni jezik „ispravan“,

⁵⁸ Divljenje latinskom, kao srednjovekovnom crkvenom jeziku, a od renesanse i jeziku nauke, smatranim savršenim jezikom, kraljicom svih jezika (eng. *queen of tongues*). Latinski jezik bio je primarno pisani i čitani, a ne govorni, pa je to oblikovalo mišljenje da je pisani jezik superiorniji nad govornim (Aitchison 2001: 9).

⁵⁹ Jezičke ideologije ne sadrže samo tradicionalne stavove i uverenja o jeziku, njegovoj strukturi, funkcijama i vrednostima, već (što je još važnije) konvencionalne kognitivne reprezentacije jezičkih fenomena u datoj kulturnoj/društvenoj/govornoj zajednici (Filipović 2011b: 123–124).

predstavljajući sebe i sopstvene represivne mere kao spas i služeći se metodom, u nauci poznatoj kao „pravljenje panike“ (Kordić 2010: 27, Cameron 1995: 40).

Zato ne čudi činjenica da je u standardnojezičkim kulturama dominantno laičko mišljenje da se jezik „kviri“ i „propada“. Tome umnogome doprinosi preskriptivističko obrazovanje, o kom je bilo reči u prethodnom poglavlju, propagiranje standardnog varijeteta najširoj javnosti putem medija, ali i aktivnosti lingvističkih autoriteta koji u tom smislu snose veću odgovornost.

Simonović (2015: S.N.) ističe da su priče o raspadu i propadanju jezika laicima veoma zanimljive, te da to nije nikakva misterija. Normativni sejači panike vrlo uspešno parazitiraju na tendenciji, odavno zapaženoj u sociolingvistici: ogromna većina govornika ne voli spontane inovacije u jeziku. Nikada nijedna govorna zajednica nije imala pozitivan stav o govoru mlađe generacije: svaka generacija „boluje od jezičkog atavizma i veruje da se jezik kviri pred njenim očima“, što je, naravno, iluzija, koju će znati da objasne psiholozi i sociolozi, pre nego lingvisti (Simonović 2015: S.N.)

Normativizam je uspeo da se osloni na tu tendenciju i kaže govornicima da su odlično primetili da se jeziku vrlo loše piše, da treba spasavati šta se može spasiti, te da oni znaju kako. Čuvanje od kvarenja je sveti gral normativizma, pa se „i najinvazivniji projekti koji se svode na uvođenje novih reči (dakle, na suštu inovaciju) uvek legitimiziraju kao zaštita jezika od daljeg menjanja i približavanje onom stanju koje smo nekada davno imali: stanju potpuno čistog i samo našeg jezika“ (Simonović 2015: S.N.).

Bezbrojni su primeri laičkih rasprava o jeziku zasnovanih na vrednosnim sudovima: od pitanja upućenih jezičkim autoritetima, zabrinutih pisama redakcijama novina, preko beskonačnih rasprava na internet forumima i društvenim mrežama, do podnošenja prijave zbog „neprikladne“ upotrebe jezika ili pisma i apokaliptičnih vizija budućnosti jezika. Uvereni u naučnost svojih stavova, obični govornici na taj način sudeluju u stvaranju moralne panike.

Međutim, vrednosni stavovi o jeziku izvorno ne potiču od običnih govornika, već od lingvista i institucija, i opstaju do danas. Ne samo što se time govornicima uskraćuju naučne činjenice, već ih se navodi da poveruju u naučnost nećijih arbitrarnih tvrdnji. Utoliko je ta pojava štetnija, a odgovornost veća.

5.1.2. Kako i zašto se dešavaju jezičke promene

Promenu jezika određuje skup i kombinacija faktora (Aitchison 2001: 134). Iako nije moguće istražiti sve potencijalne uzroke, mora se uzeti u obzir niz činilaca koji na promenu utiču. S jedne strane, tu su *spoljašnji sociolingvistički faktori* (društveni faktori van jezičkog sistema), a s druge, *unutrašnji psiholingvistički faktori*: lingvistički i psihološki činioci koji počivaju u strukturi jezika i u umu govornika (Aitchison 2001: 134).

Ejčison (Aitchison 2001: 134) obrađuje tri sociolingvistička faktora:

1. Moda. Nepredvidiva je u jeziku koliko i u odevanju, te ne se može smatrati glavnim uzročnikom promene jezika (Aitchison 2001: 135, 136). Većina lingvista smatra da moda može biti pokretački faktor, ali da dublji razlozi jezičkih promena leže ispod površine (Aitchison 2001: 137);
2. Strani uticaj. Prema teoriji supstrata, do jezičke promene dolazi pod uticajem stranog jezika. Na taj način, jezik došljaka (doseljenika u novu sredinu ili osvajača) vremenom postaje dominantni jezik (Aitchison 2001: 137). Značajan i međusobni uticaj jezikâ u kontaktu, do čega dolazi u pograničnim područjima s mnogo bilingvalnih govornika: jezici utiču jedan na drugi na različite načine, a što je kontakt duži, uticaj je veći (Aitchison 2001: 138).⁶⁰ Strani uticaj se ogleda i u prodiranju elemenata iz engleskog jezika kome su izloženi gotovi svi savremeni jezici;

⁶⁰ Pri učenju stranog jezika nesvesno se primenjuju fonetsko-fonološki obrasci iz L1, u mnogo manjoj meri i sintaksički, dok rečnik uglavnom ostaje nepromenjen, dok se pri korišćenju elemenata iz stranog jezika koji služe korisni dodaci maternjem, uglavnom preuzima vokabular (Aitchison 2001: 141–142).

3. Društvene potrebe. Jezik se menja s menjanjem potreba njegovih korisnika, što je široko rasprostranjeno gledište o sociolingvističkim uzrocima jezičkih promena (funkcionalna promena jezika) (Aitchison 2001: 145). Potreba je najizraženija na planu rečnika: kada se ukaže potreba za novim rečima, „skuju“ se ili preuzmu iz stranog jezika (uz eventualno preoblikovanje prema postojećim jezičkim obrascima), dok se nepotrebne vremenom gube iz upotrebe ili se koriste retko i u određenim kontekstima.

Psiholingvistički faktori neodvojivi su od sociolingvističkih. Jezik je i društveni i mentalni fenomen, pa su sociolingvistički i psiholingvistički činioci neraskidivo isprepleteni u procesu promene jezika koja je prirodna, neizbežna i kontinuirana (Aitchison 2001: 134, 197, 249).

Arsenijević naglašava da jezik, paralelno postojanju norme, sledi svoju nezavisnu dinamiku prilagođavajući se specifičnostima njegovih nosilaca: kulture, društva i pojedinca. Novine u jeziku opstaju samo ukoliko u datim okolnostima imaju neku prednost u odnosu na prethodno stanje, kada sa njima jezik bolje služi svojoj dominantnoj svrsi (*apud* Stevanović 2015a: S.N.). Inovacija i promena u jeziku ne treba se bojati, „pogotovu se protiv njih ne treba boriti – ne samo zato što će se zadržati samo ako su korisne, nego i zato što je takva borba uzaludna“ (*apud* Stevanović 2015a: S.N.).

5.1.3. Jezička varijacija

Jezičkom varijacijom i jezičkom promenom u odnosu na ekstralingvističke (socijalne) faktore bavi se *mikrosociolingvistika*, grana sociolingvistike usmerena na lingvističke činjenice. *Makrosociolingvistika* pak podrazumeva širu vizuru odnosa jezika i društva kroz prizmu pristupâ i metodâ društvenih nauka, sociologije, etnografije, sociologije jezika i drugih disciplina (Filipović 2018a: 16). Najznačajnija oblast mikrosociolingvistike je varijacionistička sociolingvistika koja se bavi uspostavljanjem korelacija između jezičkih i društvenih varijacija, uočavanjem i isticanjem značaja korelacije jezičkih varijanti i socijalnih faktora, i analizom jezičkih promena (Filipović 2018a: 17). Varijacionistička sociolingvistika ne prepoznaje „slobodnu varijaciju“ jezičkih varijabli, već jezik sagledava kao heterogen, uređen i dinamičan sistem u kome se sva kretanja vrše zahvaljujući društvenom kontekstu (*apud* Filipović 2018a: 17).

Ejčison razlikuje *geografske*, *društvene* i *stilske* varijacije jezika (Aitchison 2001: 39–40). Geografske varijacije su najuočljivije, jezik varira od jedne oblasti do druge, a promene su postepene, bez jasnih granica. Jednako tako, jezik varira i među društvenim slojevima, te paralelno s geografskom, postoji i društvena varijacija. Prilikom istraživanja jezika društvenih klasa, pronalaze se iste varijante u različitim geografskim oblastima, ali postoje i znatna preklapanja varijacija između različitih društvenih klasa (Aitchison 2001: 39–40).

Ljudi uglavnom ne obraćaju pažnju na tuđe ponašanje ukoliko se drastično ne razlikuje od uobičajenog (norme). Kada primete nešto čudno, obično reaguju. To se događa u raznim životnim situacijama, pa tako i u upotrebi jezika: ukoliko postoji znatno odstupanje od norme, to će obično biti primećeno (Aitchison 2001: 68). U tom smislu, svesne jezičke promene obično idu u pravcu prestižnog varijeteta – standardnog jezika (Aitchison 2001: 83).

Najzad, govor pojedinačnih govornika odlikuju stilske varijacije: gotovo svi govornici menjaju način izražavanja u zavisnosti od situacije u kojoj se nađu (manje ili više formalne): koriste različite repertoare prilagođene potrebama u određenoj govornoj situaciji i najčešće nisu svesni toga (Aitchison 2001: 40, 41).

Standardizacija jezika ima dva glavna cilja koji služe opštem poboljšanju komunikacije: maksimalnu razradu funkcije (standardni jezik treba da bude upotrebljiv za svaku svrhu) i minimalnu formalnu varijaciju (obezbeđivanje uniformnosti gramatike, pravopisa, izgovora itd.) (Cameron 2006: 38). Najuočljiviji aspekt procesa jezičke standardizacije je težnja za uniformnošću na svim nivoima upotrebe jezika putem izbacivanja opcione varijabilnosti, a posledica toga je

činjenica da nestandardni varijeteti dopuštaju više varijabilnosti od standardnih (npr. u izgovoru određenih reči) (Milroy, Milroy 1999: 6, 23).

Jezik neprestano varira kako bi zadovoljio promenjive potrebe govornika u smislu uspešne komunikacije, a verbalna higijena može biti opravdana samo ako daje jeziku podsticaj u pravom smeru (Cameron 2006: 215). Međutim, preskriptivisti proskribuju varijacije, čak i one koje su u širokoj upotrebi. Milroy i Milroy uviđaju da varijacije koje se stvarno koriste ni u kom smislu ne mogu biti negramatične, uz pretpostavku da govornici znaju koji su izbori valjani i korisni u različitim komunikativnim situacijama (Milroy, Milroy 1999: 63).

U kritici jezičke kampanje „Negujmo srpski jezik“, Marija Runić navodi da su jezička promena i varijacije u jeziku najprirodnija svojstva svih jezika, pa suprotstavljanje tom nezaustavljivom procesu označava kao „jezički purizam, konzervativizam pa i diletantizam“ (Stevanović 2015b: S.N.).

Trivijalna i komunikacijski bezopasna formalna varijacija stigmatizovana je među laicima, ali i lingvistima, čak i onima koji su deskriptivno orijentisani (Starčević *et al.* 2019: 40). Pošto velika većina govornika tokom školovanja uspešno usvoji standardni varijetet, preskriptivisti, u hroničnom nedostatku realnog materijala i realnih potreba za podukom odraslog matičnog stanovništva, moraju izmišljati nove pseudoprobleme koje bi navodno trebalo ispraviti jer predstavljaju „veliku pretnju“ komunikaciji i društvenom poretku (Starčević *et al.* 2019: 40).

Standardni dijalekt nikada nije do kraja (pr)opisan i utvrđen, te ne može stabilan i u prostoru i vremenu: jezičku upotrebu uvek prati varijacija, ona je glavni pokazatelj aktuelne jezičke promene (Starčević *et al.* 2019: 186, 239). Da nije tako, da je standardni dijalekt homogen i fiksiran ne bi mogao da ispuni sve funkcije i zadatke koji se pred njega stavljaju (Starčević *et al.* 2019: 179). Svaki pojavni oblik jezika (i standardni i nestandardni) uvek se i nužno menja (Starčević *et al.* 2019: 179). Purizam, potraga za navodnom „čistoćom“ jezičkih elemenata usmerenom na ranija razdoblja ne vodi većoj „jezičkoj kultivisanosti“ i može čak da ometa postignutu komunikacijsku stabilnost (Starčević *et al.* 2019: 178).

Svaka jezička promena započinje kao individualna ili grupna varijacija u jeziku, ali se samo neke ustale zahvaljujući internim potrebama jezičkog sistema ili određenim socijalnim uslovima govorne zajednice (stavovima, ideologijama i sl.): samo se prihvaćene inovacije smatraju jezičkim promenama (Filipović 2018a: 53).

5.1.4. Polifunkcionalnost i polivalentnost standardnog jezika: funkcionalni stilovi i komunikativni kontekst

Budući da se koristi u najraznovrsnijim područjima društvenog života, standardni jezik je polivalentan i polifunkcionalan, za razliku od dijalekata i sociolekata (Kordić 2010: 73). Te odlike standardnog jezika omogućavaju upotrebu standarda u čitavom spektru komunikativnih situacija. Standardni jezik je funkcionalno raslojen kako bi mogao da razvije sredstva i zadovolji sve potrebe različitih društvenih grupa unutar šireg kolektiva, služeći kao važan medijum okupljanja svih pripadnika jezičke zajednice i razgraničenja od drugih (Bugarski 2003: 248).

Polivalentnost se ogleda u mogućnosti standardnog jezika da „opslužuje sve sfere društvenog života“, od kojih je najbitnije neposredno sporazumevanje „u svakidašnjim životnim prilikama“ (Kordić 2010: 74), dok *polifunkcionalnost* označava raslojenost standardnog jezika na funkcionalne stilove, među kojima je i razgovorni koji, kao i drugi stilovi, ima svoje karakteristike (dijalektizmi, žargonizmi), ali se najvećim delom sastoji od elemenata zajedničkih svim funkcionalnim stilovima (Kordić 2010: 74).

Standardni jezik je, dakle, funkcionalno polivalentan, a njegove zakonitosti bitno se razlikuju u zavisnosti od principa funkcionalnih stilova, te se i upotreba jezika u njima razlikuje. Osobnosti određenog stila (i podstila) zavise od namene i situacije u kojoj se ostvaruje.

Standardni jezik nije prikladan za sve situacije, već predstavlja samo jedan stil u okviru govorne zajednice. Haugen (1966: 932) te stilove naziva „funkcionalnim dijalektima (varijetetima)“

(eng. *functional dialects*) koji obezbeđuju bogatstvo i raznolikost unutar jezika, te omogućavaju da stabilnost ili rigidnost norme poseduje i elastičnost. Jezik ima formalne i neformalne stilove, regionalne govore, žargon specifičan za društvene klase ili određena zanimanja itd. koji ne narušavaju njegovo jedinstvo dokle god imaju jasnu funkciju i pokazuju određeni stepen solidarnosti jedni prema drugima (Haugen 1966: 932).

Tradicionalno se razlikuje pet funkcionalnih stilova standardnog jezika: *književnoumetnički*, *publicistički*, *naučni*, *administrativni* i *razgovorni*,⁶¹ a svaki od njih je osoben u pogledu jezičkih izražajnih sredstava (Tošović 2002⁶², Šipka 2008, Kršo 2012).

U kritičkom osvrtu na vladanje funkcionalnim stilovima, A. Kršo ističe da oni predstavljaju važan element *govorne kulture* (kurziv I. B.), te da zbog neznanja dolazi do njihovog mešanja i neprikladne upotrebe izražajnih sredstava (Kršo 2012: 184–185). Autorka naglašava da svaki pismen čovek koji se služi standardnim jezikom mora dobro poznavati sve funkcionalne stilove kako ih ne bi neumesno kombinovao. Nepoznavanje i mešanje stilova smatra se znakom nepismenosti, „i to višega ranga“ (*sic!*), poput upliva administrativnog stila u razgovorni (Kršo 2012: 185–186). Nepismenost nije samo nepoznavanje standardnojezičkih normi, već i nefunkcionalna upotreba formi funkcionalnih stilova, a kultura govora podrazumeva poznavanje i negovanje svih nivoa pismenosti“ (Kršo 2012: 185, 187). Rešenje problema nalazi se u adekvatnoj školskoj nastavi⁶³ i razvijanju *jezičke kulture* (kurziv I. B.) kako bi se stekla znanja o različitim funkcionalnim stilovima savremenog jezika i njihovoj „pravilnoj“ (odgovarajućoj, prim. I. B.) upotrebi (Kršo 2012: 185).

Govorna kultura obuhvata poznavanje stilskih osobenosti jezika, a ne samo gramatičke i pravopisne norme. Međutim, govornici se ne mogu proglašavati nepismenim samo zato što ne poznaju sve norme standardnog jezika, brkaju stilove ili nemaju dovoljno razvijene sociolingvističke kompetencije. Govornici zbog nekog razloga nisu u potpunosti usvojili normativna pravila, funkcionalne odlike ili (ređe) veštinu pravljenja jezičkih izbora u odnosu na situacioni i komunikativni kontekst ili jednostavno ne mogu ili ne žele da ih savladaju. Standardni jezik samo je jedan od sociolingvističkih registara govornog i pisanog jezika, a ne izmaštani ideal kojim bi svi govornici trebalo da vladaju kako njihova „nepismenost“ ne bi bila rangirana.

Srpski jezički standard ne prihvata inovativnije, organske oblike glagolskog prideva radno, poput *rekô*, *došô*, tipične za govorni jezik, već samo oblike karakteristične za starije jezičko stanje: *rekaô*, *došao* (Runić 2019: 36) Propisana upotreba u praksi najčešće se odnosi na pisani jezik, ali za ideologa standardnog jezika, postojanje oba oblika u jezičkoj stvarnosti predstavljaće jezičku nedoumicu, te će nastojati da upotrebu redukovano oblika osudi, protera i zabrani (Runić 2019: 36–37). Pošto znamo kako jezik funkcioniše, te da u stvarnosti svi maternji govornici raspolazu s oba oblika, znamo i to da nijedan od navedenih oblika nije „pravilan“ ili „nepravilan“, ili još gore „pravilniji“, već da se u većini slučajeva u pisanoj (ili formalnijoj govornoj) upotrebi koristi jedan, a u govornom jeziku drugi oblik (Runić 2019: 37).

Brojni oblici koegzistiraju u dve varijante (neke su karakteristične samo za govorni i samo za pisani jezik, druge pak i za govorni i za pisani), poput: četiri – četri, četiristo – četristo, šeststo –

⁶¹ *Književnoumetnički* stil – kao i *publicistički*, u manjoj meri – odstupa od normi standardnog jezika, a *naučni*, *administrativni*, pa i *razgovorni* „čvrsto se drže propisanih normativa: pravopisnih, gramatičkih, leksičkih i terminoloških“ (Kršo 2012: 183). *Publicistički* stil upotrebljava se u različitim situacijama i za različite svrhe, te obuhvata u pet podstilova: informativni, analitički, književnpublicistički, stripovni (Tošović 2002: 310, Kršo 2012: 183). *Naučni* stil se razlikuje u različitim naučnim disciplinama, ali podrazumeva određeni stepen koherentnosti: definisanu terminologiju, racionalnost, odsustvo emocionalnog pristupa (Kršo 2012: 183–184). *Administrativni* stil se javlja u najviše oblika, najrazuđeniji je podrazumeva više (pod)stilova: 1. zakonodavno-pravni, 2. poslovni, 3. diplomatski, 4. individualno-potvrđni, 5. korespondencijski i dr. (Tošović 2002: 355, Kršo 2012: 184). *Razgovorni* stil obuhvata različite forme izražavanja, u zavisnosti od vrste govorne interakcije (Tošović 2002: 384, Kršo 2012: 184).

⁶² Pored funkcionalnog, Tošović (2002: 27) razlikuje teritorijalno, socijalno, polno (zapravo rodno, prim. I. B.), starosno i individualno raslojavanja jezika.

⁶³ Tokom školovanja najviše pažnje posvećuje se književnoumetničkom stilu se (pismeni zadaci u osnovnoj i srednjoj školi), što nije u skladu s praktičnim potrebama, dok se oblici administrativnog stila zapostavljaju (Kršo 2012: 183).

šesto, koliko – kolko, kao – ko, s vremenom – vremenom, na žurki – na žurci⁶⁴, u Tajlandu⁶⁵ – na Tajlandu, na Portoriku – u Portoriku, hajde – ajde, još – još uvek, takvo nešto – tako nešto, Istanbul – Istambul, učim iz skripata – učim iz skripte, sviram na gitari – sviram gitaru, nekoliko dana – par dana⁶⁶, koncentrisati se – skoncentrisati se, riskirati – reskirati, Jamajkanka – Jamajčanka, Jamajkanac – Jamajčanin, Baskijski zaliv – Biskajski zaliv, od kojih je samo prvonavedena „pravilna“, „preporučljiva“ ili „bolja“.⁶⁷

„U atmosferi decenijama održavane panike potpuno je normalno da se govornici konstantno preispituju, da se množe „jezičke nedoumice“, pa se milioni govornika svakog dana pitaju da li je pravilno *nikad* ili *nikada*, *nikom* ili *nikome*, *euro* ili *evro* ili bilo koje druge dve jednako razumljive, korisne i upotrebljive reči koje znače isto. Od biranja ispravne verzije jezik ne postaje bolji, komunikacija ne postaje efikasnija, standard ne postaje pristupačniji, ali zato raste šansa da će neko biti nesaslušan, prezren i ismejan zbog načina na koji je nešto rekao.“ (Simonović 2015: S.N.).

Zato je bitno je naglasiti da većina ljudi vlada funkcionalnim stilovima (makar u formalnijim komunikativnim situacijama) i ima veštine prilagođavanja komunikativnoj situaciji, odnosno regulisanja komunikativnog izbora u odnosu na komunikativni kontekst.

Pomenuću još dve klasifikacije stilova koje navodi Klikovac (2003: 272), autora R. Bugarskog i M. Radovanovića.

Bugarski (2003: 251) diferenciranje jezika sagledava kroz tri glavne dimenzije:

1. prema *predmetu komunikacije*, s podelom na funkcionalne stilove ili registre (što podrazumeva korišćenje jezičkih sredstava karakterističnih za pojedine domene upotrebe jezika);
2. prema *odnosu među sagovornicima*, od kog zavisi izbor stila ophođenja (formalnog, razgovornog ili intimnog);
3. prema *medijumu jezičkog izraza* (govoru ili pisanju) (Bugarski 2003: 251).

Radovanović (2003: 166) različite govorne realizacije naziva *jezičkim slojevima*: stilskim, varijantnim, dijalekatskim, sociolekatskim, žargonskim, idiolekatskim itd., a svodi ih na četiri osnovna tipa: 1. funkcionalno, 2. socijalno, 3. individualno i 4. teritorijalno raslojavanje jezika. Funkcionalnim raslojavanjem nastaju tzv. funkcionalni stilovi (registri), a njegove osnovne karakteristike tiču se inventara, izbora i upotrebe jezičkih sredstava, čime se prilagođavaju komunikacijskim i interakcijskim potrebama koje nameću domen, situacija i tematika, pa se funkcionalno raslojavanje najčešće ispoljava u tri oblika: disciplinarnom (ili „profesionalnom“), situacionom i tematskom (Radovanović 2003: 166).

Pošto su govornici retko svesni govornih varijacija i funkcionalnog raslojavanja i funkcionalnih stilova, deskriptivna istraživanja i normativni priručnici iz ove oblasti bili bi im dragocena pomoć. Stoga bi trebalo ukazivati na razlike između funkcionalnih stilova, njihove sistemske osobenosti, regulatore za izbor i uslove za upotrebu iz repertoara govornih varijeteta kojima individualni govornici i govorna zajednica raspoložu. To je posebno važno s obzirom na uobičajenu mogućnost da govornici poznaju više govornih varijeteta (Radovanović 2003: 166–167). Većina govornika nije svesna funkcionalnog raslojavanja jezika u teorijskom smislu, ali praktičnom jeste: mogu da prepoznaju komunikativni kontekst, poseduju funkcionalne komunikativne veštine i koriste ih.

⁶⁴ Žurka – dat. je žurki (ne žurci) (Pešikan *et al.* 2010: 316), ali „pravilno“ je *kćerki* i *kćerci*, *freski* i *fresci*, *humoreski* i *humoresci*, *arabeski* i *arabesci* (Pešikan *et al.* 2010: 46). Dativ vlastite imenica Aljaska je *Aljasci* (Pešikan *et al.* 2010: 257), a imenice *Umka* je *Umci* i živi se na Umki (Pešikan *et al.* 2010: 478) iako nije ni ostrvo ni poluostrvo, kao ni Novi Beograd.

⁶⁵ U Tajlandu se može boraviti i na ostrvu. Jesmo li i tada „u Tajlandu“?

⁶⁶ Par: izbegavati upotrebu umesto *nekoliko* (Pešikan *et al.* 2010: 405)

⁶⁷ Da iste dileme postoje i u drugim jezicima potvrđuje sledeći primer: „Problem nije samo u tome što se neznanstveno tumači da je oblik *obećavam* nekako inherentno bolji od oblika *obećajem*, nego i u tome što se oblik *obećajem*, iako općeproširen i frekventan, bez ikakvog *razloga* pokušava zadržati izvan standarda.“ (Starčević *et al.* 2019: 113).

Upotreba jezika primerena društvenoj situaciji i okolnostima komunikacije važan je aspekt sociolingvističke kompetencije (Filipović 2018a: 81). U svakoj govornoj zajednici postoji niz jezičkih varijeteta (unutar jednoj jezika ili dijalekta) koji se koriste u skladu s komunikativnim kontekstom. Skup svih varijeteta koji govornici koriste u svim oblicima društvenih interakcija autorka definiše kao *verbalni repertoar*, dok je *sociolingvistički registar* označava varijetete koji se povezuju s određenim profesijama ili temama (Filipović 2018a: 81).

Jezik varira i u odnosu na stepen formalnosti komunikativne situacije, što se označava terminom *sociolingvistički stil* (Filipović 2018a: 82). Neki autori stil definišu kao individualnu karakteristiku, varijaciju u govoru pojedinca, dok drugi smatraju da sociolingvistički stil treba smestiti u širi društveni kontekst u kom funkcioniše (Filipović 2018a: 83). Govornici stvaraju svoje identitete odabirom i kombinovanjem jezičkih varijabli, a izbor zavisi od njihovih kulturnih modela, ideologije i stavova koji proističu iz tih modela. Sociolingvistički stil je specifična kombinacija jezičkih i vanjezičkih varijabli koje se uzajamno prožimaju formirajući određeno značenje i uspostavljajući odnose s drugim članovima iste govorne grupe i s predstavnicima drugih društvenih grupacija. To je kompleksna kategorija koja implicira vrednovanje određenih jezičkih varijabli u određenim društveno-političkim kontekstima (Filipović 2018a: 83).

5.1.5. Jezička kultura

Potrebno je kritički preispitati pojam *jezičke kulture* i njemu srodne: *kultura izražavanja*, *govorna kultura* (*kultura govora*), *pismenost*. Prema gorenavedenom, očigledno je da se ovi termini najčešće poistovećuju s „pravilnim“ izražavanjem, „čistim“ govorom i pisanjem uz poštovanje svih normi standardnog jezika. Taj segment jezičke kulture najlakše je uočljiv, pa mu se u široj društvenoj zajednici nezasluženo pridaje najveća pažnja. Ipak, pojam jezičke kulture mnogo je širi.

Kada je reč o jezičkoj kulturi, kod nas je još na snazi tradicionalno restriktivno shvatanje kulture govora zasnovano na onome što se u jeziku ne sme: treba izbegavati strane reči, dijalektizme, žargonizme i sve drugo što ne spada u idealizovanu sliku čistog književnog jezika (Bugarski 2005: 267). Zamišljeni idealni (standardni) jezik podrazumeva da govornici ne koriste nestandardnu leksiku i frazeologiju (dijalektizme, provincijalizme, žargonizme), te da imaju kritički odnos prema rečima stranog porekla (Bugarski 1986: 28). Pošto nije moguće govoriti o dobrom i lošem jeziku kao apsolutnim kategorijama, potrebno je sagledati kontekst u kom se on upotrebljava. Iako se književni jezik smatra „najvrednijim oblikom jezika“, nipošto nije neprikosnoven u svim komunikacionim situacijama (Bugarski 2003: 252), već predstavlja samo jedan od funkcionalnih stilova.

Za Šifmana, *jezička kultura* je složeniji pojam, to je:

„[...] sveukupni zbir ideja, vrednosti, uverenja, stavova, predrasuda, mitova, verskih ograničenja i sveg ostalog kulturološkog ‘balasta’ vlastite kulture koje odaje jezičko ponašanje govornika.“ (Schiffman 2006: 112).⁶⁸

U tom smislu, autor naglašava da jezičku politiku ne treba sagledavati samo u svetlu eksplicitnih, pisanih, *de iure* odluka koje se tiču jezika, donetih „odozgo-nadole“, već i implicitnih, nepisanih, nezvaničnih, *de facto* zamisli i pretpostavki koje i te kako imaju uticaja na ishode jezičke politike. Jezička politika se obično definiše kao otvorena i eksplicitna, dok se kulturološki aspekti u vezi s jezikom uglavnom zanemaruju ili smatraju preprekama koje treba prevazići. Zbog toga, kreatori jezičkih politika, uvereni u ispravnost svojih eksplicitnih odluka, implicitne faktore, usađene u „nesvesnu“ jezičku kulturu, neretko vide kao problematične i remetilačke (Schiffman 2006: 112).

⁶⁸ “[...] the sum totality of ideas, values, beliefs, attitudes, prejudices, myths, religious strictures, and all the other cultural “baggage” that speakers bring to their dealings with language from their culture.”

Preskriptivisti u opravdanjima svojih zahvata u jeziku često posežu za kvazimoralističkim pojmovima kao što su „jezička kultura“, bonton, pristojnost (Starčević *et al.* 2019: 152). Nenaučno i subjektivno suprotstavljanje pojmova *jezičke kulture, poštovanja, odgovornosti* standardnog jezika pojmovima *jezičke nekulture, nepoštovanja, neodgovornosti* svih ostalih varijeteta „služi autolegitimaciji autorâ kao uzornih građana“: zagovaranjem *jezičke* kulture oni navodno brane i *vanjezičku* kulturu, kulturu kao civilizacijsku vrednost (Starčević *et al.* 2019: 153).

I pojam *pismenosti* neretko se tumači jednostrano i rigidno: ne kao veština čitanja i pisanja, i poznavanje osnovnih aritmetičkih operacija ili funkcionalna pismenost⁶⁹ (sposobnost čitanja, pisanja i govorenja uz razumevanje, te razvijene komunikativne veštine) koja danas obuhvata širi kontekst i splet kompetencija (Crystal 2008: 286), npr. informatičko-tehničku, informacionu, medijsku pismenost ili poznavanje drugog jezika, već kao puko poznavanje normi standardnog jezika, pogotovo pravopisa. Ovakvom laičkom stavu o jeziku nesumnjivo su doprineli preskriptivisti i nametanjem ideologije standardnog jezika. Pismen čovek nije onaj koji vlada normom standardnog jezika i poznaje pravopis u zadovoljavajućoj meri, ali ne i druge elemente jezičke kulture, jednako kao što se govornik neupućen u standardnojezičke finese ne može se proglasiti nepismenim.

Pojmovi jezičke kulture i pismenosti, dakle, ne smeju biti usko i konvencionalno shvaćeni, kako je uobičajeno, ne samo u našoj jezičkoj zajednici. Jezička kultura obično se poistovećuje s idealima pravilnosti i čistote (pa i čistunstva) koji podrazumevaju maksimalno poštovanje jezičke norme u govoru i pisanju na svim nivoima jezičke strukture (Bugarski 1986: 28). Jezička kultura sastavni je deo opšte kulture od čijeg unapređivanja ima dobrobiti čitava zajednica. Sagledavajući ovo pitanje u širem, psihološkom, kulturnom i društvenom kontekstu, Bugarski (1986: 30) potcrtava važnost racionalne i fleksibilne jezičke politike. Umesto veličanja nepristupačnih obrazaca, predlaže kreiranje savremenog modela „kultivisanog urbanog govora“ koji ne označava raskid s kulturnim nasleđem, već prilagođavanje zahtevima i potrebama modernog života i sutrašnjice (Bugarski 1986: 31).

I Vladimir Anić smatra da je pravopis pogrešno shvaćena knjiga osnovne pismenosti, te da ne postoji kultura jezika bez kulture uopšte (Hekman 2000: S.N.). Rigoroznim preskripcijama, a pogotovo ksenofobičnošću, ne može postići ništa dobro, kao što se čovek ne može na silu učiniti kulturnim (*apud* Pranjković 2000: S.N.).

Anić (2009: 657) u šaljivom, ali pragmatičnom tonu daje nekoliko saveta govornicima o tome kako da savladaju književni (standardni) jezik. To neće biti „pravi“ književni jezik, ali on im ni ne treba, već jezik koji je potreban u društvu:

„Najprije, ne vičite. [...] Razgovor se vodi radi razgovora i zato da biste se naučili trpjeti s ljudima, a ne zato što se morate razumjeti. Osim toga, nema te vike koja bi se mogla protumačiti kao finoća. Naprotiv, tih govor ili dokazuje kućni odgoj kombiniran s intelektualnim umorom, ili najavljuje promišljenost, ili kazuje da cijenite sugovornika, ma što o njemu mislili.“ (Anić 2009: 658).

Bugarski (2003: 252, 1986: 28–29) razlikuje više komponenti jezičke kulture. To su: *kultura govora*, tradicionalno shvaćena, koja podrazumeva poštovanje normi u govoru i pisanju, ali i negovanje smislenog, logičnog i ekonomičnog izražavanja, čime se izgrađuje osećaj za semantičke i stilske nijanse. Tako se izgrađuje *komunikativna sposobnost* korišćenja različitih stilova i registara govornog i pisanog jezika, te pravljenja odgovarajućih izbora u različitim komunikativnim situacijama, iz čega proističe *svrsishodna i stvaralačka upotreba* raspoloživih jezičkih sredstava. Svi ti faktori doprinose uspostavljanju veza između *kulture izražavanja* i *kulture mišljenja* (kurziv I. B.).

Kultura govora usko je povezana s *kulturom slušanja* – ne samo tuđeg govora, nego tuđeg i drugačijeg mišljenja, pa bi sveobuhvatna i racionalna politika u domenu jezičke kulture trebalo da se usredsredi i na ove, sada zanemarene, oblasti (Bugarski 2003: 253, 1986: 29). Time se nadilaze

⁶⁹ Termin je uspostavljen 1940-ih godina kako bi se odredio minimalni stepen sposobnosti govora i pisanja u određenoj zajednici, a danas ima sveobuhvatnije značenje (Crystal 2008: 286).

granice standardnog jezika, odnosno uključuju i nestandardni varijeteti ili drugi jezici (u višejezičkim sredinama), prema čijoj upotrebi se treba odnositi s uvažavanjem:

„Jezički kulturan čovek nikada se neće podsmevati govoru svog sagovornika, niti će očekivati da se uvek drugi njemu prilagođavaju u izboru jezika na kome će se voditi razgovor.“ (Bugarski 2003: 253).

Nužno je negovati društveno i ljudski prihvatljiv odnos prema govornicima drugih jezika, jer lingvocentrizam i etnocentrizam neminovno vode ka jezičkoj i nacionalnoj isključivosti (Bugarski 1986: 29). Pored jezika koji se koriste u određenoj društvenoj zajednici, jezička kultura obuhvata i aktivno ili pasivno poznavanje stranih jezika. Kao važan element jezičke kulture, autor ističe i *lingvističku kulturu* – posedovanje osnovnih teorijskih znanja o jeziku i jezicima. Sve ove komponente sačinjavaju *jezičko obrazovanje* (Bugarski 2003: 253) koje obogaćuje naš duhovni svet i doprinosi boljem razumevanju društvenih odnosa.

Naša jezička kultura temelji se na nepoverenju i nerazumevanju: podozrenju autoriteta prema govornicima, nepoverenju govornika prema sopstvenoj upotrebi jezika i stvaranju pogrešne slike o stvarnim funkcijama jezika.

5.1.6. Novija izdanja normativnih priručnika španskog i srpskog jezika i proces jezičke promene

Klajn zapaža da se normativna lingvistika kod nas po tradiciji svodila na pravopis, mada bi morala da obuhvati i druge jezičke nivoe: pravilan izgovor (u prvom redu akcente), gramatiku, leksiku, značenje, frazeologiju, stilistiku (Stevanović 2010: S.N.). Pravopisne teme su se uspostavile kao preovlađujuća jezička i lingvistička problematika, čime je sužen vidokrug prosečno zainteresovanog čoveka za jezik, te su važna pitanja kulture jezika kao dela celokupne kulture ostala po strani (Anić 1998: 58). Kompleks pravopisnih i pseudopravopisnih pitanja snažno je uticao na „oplićavanje“ filološke i lingvističke misli (Anić 1998: 58). Stoga je izvorni govornik uglavnom bio usmeren na tako tumačenu „čistu normativu“, na pojam pravilnog prema nepravilnom, na restriktivnost i potrebu da se „pazi na jezik“, što je u njemu ojačalo neku vrstu negativnog mišljenja (Anić 1998: 106).

Anić (2009: 563) primećuje da obični govornici (laici) rado slušaju o varijantama u jeziku, dubletima i nijansama, ali zbog „žalosnog stanja našeg jezika“ namrgođeni dočekuju svaki razgovor o jeziku:

„– Što toliko pričaju kad ne kažu kako je pravilno! Dakle, i oni traže dogmu, ono što će biti zauvek i za sve, jednom i jedino.“ (Anić 2009: 563).

No pošto (književni) jezik ima svoje zakone kretanja, koji se ne poklapaju s dekretima doživljavaju razočaranja (Anić 2009: 563). Govornici, dakle, imaju potrebu da znaju šta je pravilno, a šta nepravilno u jeziku, a ta potreba nije spontana, nego nametnuta.

Neretko, nakon novih redakcija rečnika, gramatika ili pravopisa, javnost izražava otpor zbog izmena u normiranju jezika, čak i osudu. Takve reakcije svedoče o tome da se govornici nerado prihvataju nova jezička „pravila“ (odnosno neminovno menjanje jezika u vremenu i prostoru), a kamoli promenu čitave paradigme prema jezičkim pitanjima koja podrazumeva prilagođavanje jezičke norme stvarnim potrebama govornika (primer rodno osetljivog jezika). Mnogi laici, uključujući i obrazovane slojeve društva, doživljavaju te promene kao nepotrebne intervencije i kvarenje jezika. Razlog tome je indoktriniranost preskriptivizmom od ranog uzrasta, pogotovo tokom školovanja. Kako oblici donedavno smatrani neprihvatljivim (kojima se služe pripadnici nižih klasa, kolokvijalni izrazi, žargonski frazemi ili tuđice) najednom mogu postati deo standardnog jezika? Kako će se tome prilagoditi osetljivo uho obrazovanih govornika odgajanih u duhu ideologije standardnog jezika?

Pri razmatranju normativnih priručnika, treba imati u vidu da su te publikacije izrazito ideološki obojene, te se, u užem smislu, ova ideologija može odrediti kao *ideologija normativnih*

priručnika. Gorjanc naglašava da je rečnik, kao visokoautoritativna knjiga, jedan od instrumenata za primenu standardnojezičke ideologije:

„On je sredstvo institucija i pojedinaca za promovisanje tačno određenog jezičkog modela, pomoću kojeg se sa pozicije moći održavaju i utvrđuju privilegovane pozicije onih koji u određenom jezičkom kontekstu odlučuju o tome šta je jezički standard.“ (Gorjanc 2017: 6).

Kritički pristupi u izradi rečnika veoma su retki: rečnici nisu neutralne knjige, njihova norma ne može se porediti s pravnom normom (Gorjanc 2017: 6, 8). Rečničku normu sastavili su leksikografi na osnovu diskurzivne realnosti. Ipak, laici poimaju rečnik kao pravno normativni proizvod i u tome ih podržavaju sami leksikografi, iako bi svojim aktivnostima upravo oni trebalo da utiču na promenu tog stava (Gorjanc 2017: 121). Anić napominje da rečnik nije individualno delo poput romana ili pesme: materijal rečnika je živi jezik koji je strukturiran i ne dopušta autoru da zaobilazi ono što mu se ne sviđa ili je teška problematika, niti da peva kako hoće o onome što mu se sviđa (Hekman 2000: S.N.).

Rad na rečniku veoma je zahtevan zbog nestabilnosti značenja leksičkih jedinica: definisanje značenja zapravo je stremljenje najboljem mogućem kompromisu (Gorjanc 2017: 125). Pošto je vlastita leksikografska interpretacija značenja u diskursu neizbežna, njihov rad naprosto ne može biti objektivan. Zato je važno da rečnički opis daje što više pragmatičkih informacija kako bi korisnik mogao što bolje da razume okolnosti i odnos govornika prema sadržaju izrečenog (*apud* Gorjanc 2017: 125).

Španska kraljevska akademija (RAE) jezička je institucija od najvećeg uticaja u Španiji, ali i u čitavom hispankom svetu. Iako špansko društvo ulogu RAE preispituje i podvrgava kritici, ona i dalje uživa ugled i poverenje u zajednici, i to panhispanskoj, budući da se autoritetima veruje.

Akademija redovno revidira leksički fond dopunjujući *Rečnik španskog jezika* (*Diccionario de la lengua española*, DLE⁷⁰) nemalim leksičkim korpusom, vodeći se pritom i kriterijumom prihvaćenosti određenih oblika među govornicima španskog, te novim značenjima postojećih jedinica. Poslednje, dvadeset treće izdanje iz 2014. godine, doživelo je za kratko vreme sedam revizija, budući da se od 2017. godine⁷¹ e-rečnik⁷² osavremenjuje jednom godišnje, krajem kalendarske godine (RAE S.A.a: S.N.). Za iscrpan popis najnovijih izmena iz 2023. godine (elektronska verzija rečnika 23.7), v. RAE 2023.

Uključivanje oblika *buenísimo* u *Panhispanski rečnik nedoumica* (*Diccionario panhispánico de dudas*, DPD) 2005. godine izazvalo je reakciju javnog mnjenja budući da je reč o obliku karakterističnom za kolokvijalni jezik, dotada „nepravilnom“ superlativu prideva *bueno* (u odnosu na „ispravne“, ali po građenju nepravilne oblike *bonísimo* i *óptimo*). Tumačenje te izmene u *Panhispanskom rečniku nedoumica* (*Diccionario panhispánico de dudas*) krajnje je jednostavno: „Danas se ovaj oblik mnogo češće upotrebljava od oblika *bonísimo*“ i „Ovaj oblik (*bonísimo* prim. I. B.) u novije vreme koristi se sve ređe, te je oblik *buenísimo* poželjniji“⁷³ (RAE 2005: S.N.).⁷⁴

Izmene rečnika španskog jezika i dalje izazivaju pažnju javnosti premda se stiče utisak da su polemike manje oštre nego ranije. Nove rečničke odrednice neretko se ocenjuju kao neobične, čudne ili čak neverovatne, kao reči za koje se nikada ne bi moglo pomisliti da će biti uvrštene u DLE. Akademiji se neretko zamera što u *Rečnik* uključuje vulgarizme, anglicizme (ili adaptirane anglicizme), kolokvijalne izraze, žargon mladih itd. Kontroverze izazivaju i „nove pravilnosti“

⁷⁰ Od dvadeset trećeg izdanja koristi se skraćena DLE, pošto je za izradu *Rečnika* zadužena Unija akademija španskog jezika, dok je ranije glasila DRAE (*Diccionario de la Real Academia Española*).

⁷¹ 23.1 (2017), 23.2 (2018), 23.3 (2019), 23.4 (2020), 23.5 (2021), 23.6 (2022) i 23.7 (2023). Verzija 23.5, na primer, sadrži 3836 izmena u odnosu na 23.6 (RAE 2021: S.N.).

⁷² *Rečnik španskog jezika* dostupan je na internetu od 2001. godine (prethodno na CD-ROM-u od 1995. godine), a u međuvremenu su i mnoga starija izdanja *Rečnika* digitalizovana.

⁷³ “Es hoy forma mucho más usada que *bonísimo*” / “Esta forma está cayendo en desuso y hoy se prefiere *buenísimo*”.

⁷⁴ „Pravilnost“ ovog oblika prepoznaje i *Nova gramatika španskog jezika* (*Nueva gramática de la lengua española*) iz 2009. godine (RAE 2009: 35, 524, 640, 2999), te dvadeset treće izdanje *Rečnika španskog jezika* (2014), za razliku od prethodnog iz 2001. godine.

oblika, poput imperativa glagola *ir* koji, osim *idos*, može glasiti i *iros* i sl. (Irazusta 2017: S.N., Bargaño 2019: S.N.).

Ovo je pokazatelj da govornici ne prihvataju lako jezičke promene. Jezik za njih ima simboličan značaj, doživljavaju ga emotivno i spremni su da ga brane od promene. U obzir treba uzeti i generacijski jaz budući da se nova leksika u španskom uglavnom sastoji od anglicizama (jezika interneta, društvenih mreža i novih tehnologija), neologizama, žargonizama, dakle, od vokabulara svojstvenog savremenom načinu života i mlađim naraštajima. Braneci svoj – „neiskvaren“ i „lep“ – jezik, koji ih identitetski određuje, govornici se mogu naći u ulozi čuvara jezika za koju se obično vezuju jezičke institucije. Obični govornici tako postaju čuvari jezičke tradicije i poretka, odnosno čuvari moralnih vrednosti.

Iako su izmene španskog pravopisa ređe⁷⁵ i obično ne sadrže značajne zahvate, jer se jer se odnose na strukturno stabilniju komponentu jezika u odnosu na dinamične promene leksike, objavljivanje novog *Pravopisa španskog jezika (Ortografía de la lengua española, 2010)* društvo nije ostavilo ravnodušnim.⁷⁶ Naprotiv, kod dela govornika španskog jezika izazvala je snažne reakcije polarizujući javnost. Pažnju je izazvala i sama činjenica da *Pravopis (2010)* broji 743 stranice, a izdanje iz 1999. godine 162. Treba imati u vidu da pravopisom nisu obuhvaćeni različiti varijeteti španskog jezika, već jedna, uniformna varijanta koja se preporučuje svim govornicima (*sic!*) španskog jezika.

Posle dve godine objavljeno je i sažeto izdanje pravopisa *Ortografía básica de la lengua española (2012)*.⁷⁷ Imajući u vidu broj govornika kojima su ovi priručnici namenjeni, ne treba zanemariti ni lukrativne razloge. Španski izdavač Espasa (ranije Espasa-Calpe) – deo multinacionalne kompanije Grupo Planeta, koja posluje u Evropi, Latinskoj Americi, SAD i severnoj Africi – zajedno sa svojim podružnicama širom hispanskog sveta, objavljuje izdanja Španske kraljevske akademije za sve zemlje španskog govornog područja, ostvarujući nemalu dobit.

Promena postojećih normi, po pravilu izaziva otpor, neslaganje, ali i nedoumice.⁷⁸ Novine, isprva doživljene kao „revolucionarne“, jedan deo javnosti dočekao je negodujući: pojednostavljivanje pisanja tumačeno je kao pravljenje ustupaka lenjima i neobrazovanima (jer su, po „zdravorazumskim“ shvatanjima, ljudi koji nedovoljno poznaju pravopis takvi). Po drugima je

⁷⁵ Od 1741. do 2012. objavljeno je 16 izdanja pravopisa Španske kraljevske akademije (uključujući ortografske priručnike i školske pravopise). S druge strane, od 1780. do 2014. sačinjena su 23 izdanja rečnika, od kojih je poslednje znatno prošireno: sadrži 93.111 odrednica, u odnosu na 84.431 u prethodnom. Ovi podaci značajni su utoliko što govore o živoj leksikografskoj aktivnosti Španske kraljevske akademije tokom 311 godina njenog postojanja (osnovana je 1713. godine).

⁷⁶ Inovacije, o kojima će biti reči u nastavku, podrazumevaju i naizgled ozbiljnije intervencije poput definitivnog „izbacivanja“ dva slova – *ch* i *ll* – iz španskog alfabeta. Digrafi *ch* i *ll* dobili su „status slova“ u četvrtom izdanju *Rečnika Španske kraljevske akademije (DRAE)* iz 1803. godine (koji se od dvadeset drugog izdanja (2001) naziva *Rečnikom španskog jezika*). Na osnovu preporuka različitih tela, na Desetom kongresu Unija akademija španskog jezika (X Congreso de la Asociación de Academias de la Lengua Española), održanom 1994. godine, usvojen je univerzalni latinski abecedni redosled, ali je *ch* i dalje smatrano četvrtim slovom abecede, a *ll* četrnaestim (RAE 2005: S.N.). Isto je potvrđeno i Rečnikom iz 2001. godine. Nasuprot tome, Pravopis iz 2010. godine konstatuje da nije reč o slovima, već skupu dve grafeme koje predstavljaju jednu fonemu, te su *ch* i *ll* su izbrisani iz španske abecede, čime se svela na 27 slova (RAE 2010b: 1).

⁷⁷ To je sistematična, praktična verzija didaktičke namene, usaglašena s normama *Pravopisa* iz 2010. godine, koja omogućava lakše korišćenje i bržu pretragu. Namenjen je široj publici, te sadrži manje teorijskih obrazloženja i jednostavnije formulacije (RAE 2012: S.N.). U rečima akademika Salvadora Gutjeresa Ordonjesa, koordinатора ovog izdanja – „Pravopis je kôd koji na najbolji način odražava jedinstvo španskog jezika“ (“La ortografía es el código que mejor refleja la unidad de la lengua española”) (Mendoza 2012: S.N.) – daju se naslutiti hegemonističke težnje Španske kraljevske akademije.

⁷⁸ O tome svedoči činjenica da je tim koji je radio na pripremi *Pravopisa* 2010. i 2012. godine uspevao da odgovori i na 400 pitanja dnevno koja su korisnici postavljali preko veb-stranice Španske kraljevske akademije, a izneta mišljenja i kritike uzete su u razmatranje prilikom izrade *Pravopisa* 2012. godine (Serrano 2012: S.N.). S jedne strane, revidiranje pravopisa je neprekidan proces jer se jezik neminovno menja, pa je i normu potrebno podvrgavati preispitivanju, a s druge, neretko se izlišnim intervencijama opravdava pozicija autoriteta i moći, čime se kod govornika proizvodi bojazan i nesigurnost.

Španska kraljevska akademija (zajedno s dvadeset dve pridružene akademije španskog jezika) s velikom pažnjom i odgovorno pristupila ovom zadatku, budući da se radi o kodu koji najočiglednije manifestuje unitarni karakter jezika i ima izuzetno velike društvene, obrazovne, čak i ekonomske efekte (Gutiérrez Ordoñez 2011: S.N.). Pravopis ima unitarni karakter: ne odnosi se samo na španski koji se govori na Iberijskom poluostrvu, već u čitavom hispanskom svetu. To je pravopis svih govornika španskog jezika. Ovo pitanje i dalje izaziva polemike. Da li akademije drugih hispanskih zemalja treba da imaju sopstvene publikacije i priručnike? Je li Španska akademija nadređena svim ostalim, te iz vlastitih centara moći i dalje sprovodi politiku neokolonijalizma, te ideologija jezičkog imperijalizma i jezičke hegemonije?

Po rečima lingviste Gutjeresa Ordonjesa:

„Svaka promena pravopisa doživljava se kao vid agresije koji unosi zbrku u same navike vezane za pisanje. Izaziva reakcije i rasprave koje su, kada se duhovi smire, uvek pozitivne jer nam omogućavaju da razmišljamo o jeziku i razumemo tananu mrežu od koje je pravopis satkan. Služi i tome da se obelodani neizmerna posvećenost nameri da se, iz perspektive jedinstva i radi jedinstva, sačini precizno, pouzdano i razumljivo delo.“ (Gutiérrez Ordoñez 2011: S.N.).⁷⁹

Promena koja je pobudila najveću pažnju jeste uklanjanje akcenta sa reči koje sadrže diftong ili triftong (*guion, truhan, fie, liais*)⁸⁰, a izgovaraju se dvojako – kao jednosložne ili dvosložne – u zavisnosti od govorne situacije, položaja reči u govornom nizu, porekla govornika itd. Autori pravopisa – iako svesni da ih „dobar deo govornika španskog“ izgovara kao dvosložne, ove reči smatraju jednosložnim „u skladu sa stvarnim izgovorom drugog velikog dela govornika španskog“ (RAE 2010b: 4)⁸¹, te propisuju njihovo pisanje bez grafičkog akcenta, za razliku od *Pravopisa* iz 1999. godine koji je dozvoljavao obe mogućnosti, shodno izgovoru konkretnog govornika (RAE 1999: 27).

Kako se ne bi kršilo pravilo formiranja diftonga i triftonga⁸², ovakve reči pišu se isključivo bez akcenta, bez obzira na izgovor. Autori naglašavaju da je konvencija isključivo ortografska, te da govornici nipošto ne treba da menjaju svoj izgovor (RAE 2010b: 5). U ovom slučaju, opredelili su se za izgovor govornika španskog u Hispanskoj Americi (Meksiko i Centralna Amerika), koji ih izgovaraju kao jednosložne, dok su u Argentini, Kolumbiji, Ekvadoru i Venecueli, kao i u samoj Španiji, dvosložne (RAE 2005: S.N.). Ovo ujednačavanje, shvaćeno kao ustupak Hispanoamerikancima, dodatno je raspirilo rasprave, ali norma je ipak ostala nepromenjena u *Pravopisu* iz 2012. godine. Zašto bi ortografska norma bila unifikovana na čitavom govornom području španskog jezika? Ako postoji različit izgovor, pravopis treba da ga zabeleži. Zašto bi, nakon dogovora Unije akademija, važilo samo novo (hegemono) pravilo i koliko je ono stabilno? Nije li racionalnije prihvatiti postojanje dubleta: *guion* [gyón] i *guión* [gi.yón] itd.? Obrazloženja Gutjeresa Ordonjesa, da su ciljevi ove promene precizna i pouzdana pravila, te jedinstvo španskog jezika, a ishodi razmišljanje govornika o jeziku i razumevanje njegovih mehanizama, ne deluju ubedljivo, kao ni opravdanje da se time predupređuje ogrešenje o pravilo formiranja diftonga i triftonga.

⁷⁹ “Cualquier cambio ortográfico es percibido como una agresión que afecta al hábito mismo de escribir. Provoca reacciones y debates que, una vez enfiados los ánimos, son siempre positivos, pues nos ayudan a reflexionar sobre la lengua y a comprender la fina malla de nuestra estructura ortográfica. Servirán también para desvelar el enorme esfuerzo de reflexión realizado para construir, desde la unidad y para la unidad, una obra rigurosa, cercana y comprensible.”

⁸⁰ Umesto *guión, truhan, fie, liais*.

⁸¹ “[...] la pronunciación de buena parte de los hispanohablantes [...]” / “[...] conforme a su pronunciación real por otra gran parte de los hispanohablantes [...]”.

⁸² Naime, izdanje *Pravopisa* iz 1999. godine definiše pravilo formiranja diftonga kao: 1) svaki spoj otvorenog vokala (*a, e, o*) sa zatvorenim (*i, u*) i obrnuto, ukoliko zatvoreni nije akcentovan; 2) obe kombinacije zatvorenih vokala. Neke kombinacije mogu se izgovarati kao hijati (RAE 1999: 25). Triftong je skup koji čine otvoreni vokal (u sredini) i dva zatvorena nenaglašena vokala (RAE 1999: 26). Budući da znatan deo govornika španskog ne izgovara uvek kombinacije otvorenih i zatvorenih vokala kao diftong, ova pravilo može se protumačiti kao neosnovano i usiljeno. S druge strane, cilj autorâ je pojednostavljivanje pravopisa eliminisanjem grafičkog akcenta.

Pravopis (2010) takođe predlaže novo ime slova *y*: *ye* umesto *i griega*, kako donedavno „zvanično“ zvalo, ali „bez namere da se meša u slobodu svakog govornika ili države da nastave s korišćenjem imena na koje su navikli“⁸³ (RAE 2010b: 1). Govornicima je, dakle, data sloboda izbora. Nije li ovo ključna rečenica kojom su autori nehotice odgovorili na pitanje u kojoj meri pravopis treba da bude izričit?

Novine obuhvataju pravila koja se odnose na (ne)pisanje crtica kod prefiksa (RAE 2010a: 420–421, 535–536); izbacivanje udvojenih vokala u nekim slučajevima, a drugima ne (RAE 2010a: 164–172); pisanje malog i velikog slova, akronima, skraćenica (RAE 2010a: 466, 511, 575), ukratko, načela čije menjanje ne služi ničemu osim da zbuni govornike i primora ih da posegnu za priručnikom pri pisanju formalnih dokumenata ili tekstova namenjenih široj javnosti.

Novim pravilima je obuhvaćeno pisanje uklanjanje akcenta s priloga *solo* (ranije *sólo*) i pokaznih zamenica *este*, *ese* i *aquel* (ranije *éste*, *ése* i *aqué*l), čak i u slučajevima moguće dvoznačnosti (RAE 2010a: 164–172), čime postaju homografi i apsolutni homonimi sa pridevima *solo*, *este*, *ese* i *aquel*. Ovo pojednostavljivanje može se tumačiti kao opravdano, posebno ako se ima u vidu da je značenje u kontekstu gotovo uvek jasno.⁸⁴ Izostavljanjem grafičkog akcenta nema kolebanja u pisanju, niti promišljanja o tome je li reč u funkciji prideva ili priloga, odnosno pokazne zamenice. Treba imati u vidu da mnogi govornici nisu u stanju da odrede vrstu reči, niti im je to znanje potrebno.

Deset godina posle uvođenja ovog pravila deluje da nije sasvim zaživelo u praksi. I dalje postoje kolebanja u pisanju *solo* i *sólo*, a grafički akcentat ima strastvene branioce, poput pisaca Vargasa Ljose (Mario Vargas Llosa) i Peres-Revertea (Arturo Pérez-Reverte) (Kolesnicov 2020: S.N.).

Pojednostavljivanje pojedinih nezgrapnih, ali ipak jedinstvenih ortografskih odlika španskog jezika – poput udvojenih znakova pitanja i uzvika (na početku i kraju upitnog i uzvičnog iskaza, rečenice ali i dela rečenice, koji razdvajaju upitni ili uzvični deo rečeničnog niza) – nije razmatrano u poslednjem izdanju pravopisa. Ortografski su nesvakidašnji istovremeni upitni i uzvični iskazi u kojima se znakovi mogu kombinovati (otvoreni znak uzvika i zatvoreni znak pitanja, i obrnuto): *¿Cómo te has atrevido?* / *¿Cómo te has atrevido!* ili, „što je poželjnije“, pisati dupli znakovi: *¿¿Qué estás diciendo!?* / *¿¿Qué estás diciendo?!* (RAE 2010a: 393).

Takođe, za reči koje pišu s nemim *h* ili bez njega, preporučuje se primena fonološkog načela, tj. oblik bez etimološkog *h*: *ala*, *ale*, *alacena*, *alajú*, *alelí*, *ámago*, *armonía*, *arpa*, *boardilla*, *baraúnda*, *desarrapado*, *ológrafo* (umesto *hala*, *hale*, *albacena*, *alhajú*, *alhelí*, *hámago*, *harmonía*, *harpa*, *bohardilla*, *barahúnda*, *desharrapado*, *hológrafo*)⁸⁵ (RAE 2010a: 151), po čemu se dá zaključiti kako nemo *h* ima tendenciju gubljenja u pisanju.

Sve navedeno govori u prilog tezi da ortografska pravila ne treba da budu isuviše kruta jer nisu konačna niti nepromenjiva, da je opravdano postojanje dubleta, te da, pri formulisanju novih pravila, treba detaljno istražiti stvarnu upotrebu i prihvaćenost, i to ne samo među obrazovanim slojevima, već u čitavoj govornoj zajednici. Ipak, sprovođenjem zajedničke jezičke politike (u kojoj RAE ima najveći uticaj i presudnu ulogu) uniformna norma nameće svim govornicima španskog jezika.

Na sastanku predstavnika RAE s učenicima prvih i drugih razreda srednjih škola, koji je Akademija upriličila povodom objavljivanja *Pravopisa* (2012), tadašnji predsednik Akademije, Hose Manuel Blekua Perdices (José Manuel Blecua Perdices) i drugi akademici odgovarali su je na pitanja i nedoumice učenika u vezi s novim normama.⁸⁶ Gutjeres Ordonjes (Mendoza 2012: S.N.)

⁸³ “[...] sin ánimo de interferir en la libertad de cada hablante o país de seguir utilizando el nombre al que esté habituado [...]”.

⁸⁴ Potencijalna dvosmislenost može se izbeći drugim sredstvima: upotrebom sinonima, odgovarajuće interpunkcije, ubacivanjem dopunskih elemenata kako bi se predupredila dvoznačnost ili drugačijim redosledom reči koji jasno sugeriše značenje (RAE 2010a: 269).

⁸⁵ Među primerima su reči arapskog, latinskog, francuskog porekla.

⁸⁶ Na primer: je li pogrešno pisati skraćenice *q* i *x* umesto predloga *que* i *por*, što je uobičajeno u razmeni trenutnih poruka (Mendoza 2012: S.N.).

je, između ostalog, rekao da nove tehnologije, koje podrazumevaju sveopšte skraćivanje u pisanoj komunikaciji, nisu neprijatelj pravopisa, već je reč o nedovoljnoj posvećenosti pravopisnim temama u nastavnom procesu, neuvažavanju *estetske vrednosti i jedinstva* koje pravopis ima (kurziv I. B.):

„To je nešto poput higijene pisanja: kada predamo pisani rad s pravopisnim greškama, isto je kao da dođemo prljavi, to je izraz nepoštovanja.“ (Mendoza 2012: S.N.).⁸⁷

Ova bizarna situacija „približavanja“ pravopisa mlađoj publici slika je i prilika nasilja standardnojezičkim ideologijama. Ordonjes terminu verbalne (govorne) higijene suprotstavlja pojam „higijene pisanja“. Metafora prljavog jezika, koji se poistovećuje s prljavim telom (povezivanje jezika s fizičkim objektima i materijom), primer je sanitarnog purizma (Milroy 2005: 324–325), a ortografskog jedinstva – ideologije jezičke hegemonije i panhispanizma. Opaska o estetskoj vrednosti pravopisa naprosto je besmislica.

Naravno, nije slučajno da se pravopis predočava mlađim naraštajima koji se najčešće optužuju da „kvare“ jezik – a time negiraju tradiciju i ruše poredak – te su upravo oni, kako je naglašeno više puta, uobičajeni predmet moralne panike. Zato ih odmalena treba naučiti da neguju „čist“ i „pravilan“ jezik i bespogovorno slede ideologiju standardnog jezika.

Godine 2018. RAE je objavila prvi *Stilski priručnik za španski jezik (Libro de estilo de la lengua española)* koji daje pregled skorašnjeg razvoja određenih gramatičkih, pravopisnih i leksičkih promena i na jednostavan i prijemčiv način unapređuje poznavanje španskog jezika i stila govora i pisanja (RAE 2018: 15, 17). Knjiga je napravljena prema panhispanskom standardu kojim je obuhvaćeno čitavo govorno područje španskog jezika. Naglašava se da se nisu ispuštali iz vida raznolikost, ali i jedinstvo španskog jezika, što se potvrđuje učešćem Unije akademija španskog jezika u izradi ove knjige (RAE 2018: 14).

Hegemona „panhispanika“ jezička politika sprovodi se od 1951. godine kada je osnovana Unija akademija španskog jezika i otkada sve akademije španskog (navodno) ravnopravno učestvuju u izradi normativnih priručnika.

„Panhispanika norma ima policentrični karakter, što znači priznavanje jezičkih varijeteta svih područja integrisanih u harmonično jedinstvo.“ (RAE 2018: 14).⁸⁸

Određene gramatičke konstrukcije zajedničke su svim govornicima španskog, dok se druge prisutne u određenoj zajednici ili im je vremensko trajanje ograničeno, neke uživaju prestiž, a neke ga nemaju. Stoga se preporuke akademija zasnivaju na percepciji lingvističkih sudova koje obrazovani govornici, svesni upotrebe jezika, imaju o jeziku (RAE 2018: 14). Norma se, dakle, temelji na jeziku elite, i to (prećutno) na poluostrvskom varijetetu španskog jezika.

Autori navode da svakoga dana stotine govornika postavlja pitanja na portalu RAE „Español al día“, poput: je li pravilno *la jueza* ili *la juez*, *los guardiaciviles* ili *los guardiasciviles*, *buenos días*, kao u Španiji, ili *buen día*, kako se kaže u nekim hispanoameričkim zemljama (RAE 2018: 14), te je priručnik namenjen rešavanju tih nedoumica, čije poznavanje i korišćenje jamči pravilno korišćenje španskog jezika i bogatije izražavanje (RAE 2018: 15). Poznavanje tih „pravila“ zapravo ne jamči ništa, osim predoziranja preskriptivizmom i daljeg održavanja standardnojezičkih ideologija.

Posebna pažnja posvećuje se pisanju u digitalnoj sferi. Novi vidovi digitalnog pisanja stvorili su nove načine komunikacije (SMS poruke, instant poruke, tvitovi, blogovi, forumi, društvene mreže itd.) koji zahtevaju stilske smernice.⁸⁹ Analiziraju se neologizmi, pozajmljenice i strane reči, a ponuđen je i izgovor određenih termina jer se ta uputstva, namenjena široj publici, smatraju neophodnim. Priručnik sadrži i opsežan rečnik koji obuhvata pojmove, nedoumice svih vrsta,

⁸⁷ “Es como el aseo de la escritura, cuando presentamos un escrito con faltas de ortografía es como si nos presentáramos sucios, es una falta de respeto.”

⁸⁸ “La norma panhispanica tiene un carácter policéntrico, lo que significa el reconocimiento de las variedades lingüísticas de cada región que se integran en la armonía de la unidad.”

⁸⁹ Iako je uglavnom reč o privatnoj komunikaciji, za koju nisu potrebne nikakve institucionalne smernice, RAE se proglašava nadležnom i za taj vid jezičke interakcije.

primere i preporuke (RAE 2018: 16). Ukratko, priručnik za svaku priliku, knjiga potrebna svakom domu. Izdavač Espasa štampao je *Stilski priručnik* u (skromnih) 10.000 primeraka, a do februara 2024. godine nije bilo reizdanja.

Prvo izdanje *Pravopisa srpskoga jezika* nakon sloma srpskohrvatske jezičke zajednice objavljeno je 1993. godine. Taj pravopis umnogome se poziva na prethodni *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika* iz 1960. godine (tzv. *Pravopis dveju Matica* – srpske i hrvatske), nastao nakon Novosadskog dogovora. Autori su nastojali da izbegnu krupnije izmene, ne želeći da opozovu pravopisnu normu, već da je dorade i osavremene u neophodnoj meri (Pešikan *et al.* 1993: 9).

Dugo očekivana redakcija tog pravopisa izdata je 2010. godine donoseći „znatne izmene i dopune“: vratilo se beličevskoj tradiciji u strukturi i načinu obrade materije; novo izdanje je oslobođeno pozivanja na *Pravopis* (1960) i svih relacija prema hrvatskoj standardizaciji; unete su ograničene novine, ali samo u detaljima u kojima je „praksa demantovala važeća pravila“, u šta spada i ukidanje suvišnih dvojstava; napisan je gotovo nov tekst o interpunkciji itd. (Pešikan *et al.* 2010: 7).⁹⁰

Zadržaću se pojaviše na analizi rastavljenog, složeničkog i polusloženičkog pisanja reči, te dubletima, sa ciljem utvrđivanja motiva za nova rešenja, činjenice koliko je pravopis osavremenjen, odnosno koliko zaista prati praksu koja je opovrgla do tada važeću normu.

Znatni zahvati učinjeni su u oblasti pisanja složenica (spojeno), polusloženica (sa crticom) i izraza ili sintagmi (odvojeno ili spojeno). Autori navode da nije lako naći rešenja jer, s jedne strane, pisci tekstova žele da im standard omogući samostalnost u izboru oblika, dok s druge strane većina ljudi koji uče, podučavaju ili profesionalno primenjuju normu (nastavnici, lektori) traže jedno, isključivo rešenje ili svođenje dubleta na najmanju moguću meru (Pešikan *et al.* 2010: 74).

Ako je tačna tvrdnja da većina ljudi koji se profesionalno bave jezikom želi samo jedno moguće rešenje, ta činjenica je porazna jer pokazuje da jezik doživljavaju kao uniformni sistem, zatvoren u kalup, a pluriformnost kao netačna rešenja matematičke jednačine. Svođenje na jedan oblik zahtevaju i jezički laici, indoktrinirani tokom obrazovanja svakovrsnom (ne samo jezičkom) preskripcijom i ideologijom standardnog jezika koje ne dozvoljavaju pluralizam. Sloboda i samostalnost pri izboru oblika posve su legitimni i to pravo imaju ne samo pomenuti „pisci tekstova“, već svi govornici.

Da je zadatak kompleksan, uviđaju i sami autori, ali ga ne smatraju izlišnim ili nesprovodivim u praksi. Naglašavajući da je „postupak definisanja pravila izdvajanja reči vrlo složen“ (Pešikan *et al.* 2010: 74) zbog brojnih razloga (navedeno je sedam)⁹¹, konstatuju da je teško „definirati sveobuhvatna, jasna i lako primenljiva pravila“ koja bi uvrstila noviju ili najnoviju leksiku (Pešikan *et al.* 2010: 78). Ipak, to ih ne sprečava da do detalja opišu zašto su se odlučili za jedan ili drugi „ispravan“ oblik, nakon čega sledi popis primera „pravilnog“ pisanja. Navodeći da značenjski i formalni kriterijumi imaju relativan (odnosno komplementaran) karakter, autori se služe proveranim

⁹⁰ Anić ističe da se u pravopis – kao knjigu „osnovne pismenosti“, što on nije – uvlače teme koje tu ne pripadaju, tipografske, tehničke i specijalističke, poput mernih jedinica, skraćenica, pa i transkripcija uzetih u *pannormativizmu* kao važne za pismenost, nesvodive na dihotomije „pravilno – nepravilno“, nego na „praktično – nepraktično“ i „uobičajeno – neuobičajeno“. Imena država, na primer, uobičajeno se svode na troslovnu oznaku, a takvo skraćivanje podrazumeva inteligentnog konzumenta i ne potcenjuje njegovu inteligenciju, „što *zasukana normativa* itekako čini“ (kurziv, I. B.) (Hekman 2000: S.N.).

Tako se u odluci 45 odgovara na pismo čitaoca koji pita Odbor je li bolje reći „sednica će se održati“ ili „sednica će biti održana“ (Brborić *et al.* 2017: 45–46), dok se odlukom 49 daje predlog za *standardizaciju čitanja, izgovaranja i zapisivanja (telefonskih) brojeva* na srpskom jeziku. Odbor daje rešenja za ovaj kvaziproblem smatrajući da je *poželjno standardizovati i jezikoslovne sitnice*. Najveću nedoumicu izaziva pisanje sedmocifrenih telefonskih brojeva, jer postoje kolebanja *posle koje brojke treba staviti crticu* (kurziv I. B.) (Brborić *et al.* 2017: 233–236).

⁹¹ Te reči nemaju u istoj meri samostalno značenje; nisu jednako aktuelne i poznate savremenom čitaocu (pretpostavljam da se misli na govornike savremenog srpskog jezika); sve reči nemaju samostalan akcenat (po pravilu imaju, prim. I. B.); pri normiranju treba imati u vidu kompleksna pravila tvorbe, istorijska i savremena, autentična ili stvarana po stranim uzorima (ta složena pravila mogu odgonetnuti samo normativisti, ne uzimajući u obzir u kom obliku su ih govornici prihvatili); zato što se normiranjem izbegava narušavanje stvorenih navika u načinu pisanja itd. (Pešikan *et al.* 2010: 74).

preskriptivističkim dokazivanjem „u skladu s tradicijom“, prema vrstama reči, ali koriste i druga merila, poput pregleda i analize postojećih obrazaca, grupisanja reči prema značenju itd., te su ovoj temi posvećene 24 stranice *Pravopisa* (2010) (74–97). Iako je preispitivanju i razumevanju ovih pitanja nesumnjivo posvećena velika pažnja, upitan je krajnji rezultat tih napora.

Tako se „pravilno“ piše *autodrom*, *automobil*, ali *auto-put*⁹², *auto-kamp*, *auto-prevoz*; *aerodinamika* i *aerodrom*, ali *aero-klub* i *aero-miting*; *fototerapija* i *fotograf*, ali *foto-aparat*, *foto-model*, *foto-kopirница*, *foto-robot* itd. (Pešikan *et al.* 2010: 78–79).⁹³ Pretragom na internetu može se ustanoviti da su oblici *autoput* i *fotoaparat* znatno frekventniji, dok oblika *foto-kopirница* gotovo nema. Jednako tako, govornici mogu navodne polusloženice *foto-aparat* i *auto-put* doživljavati kao složenice (jednu reč) i sasvim je svejedno kako će ih pisati.

Sami autori naglašavaju da je teško proceniti „stepen sraslosti“ takvih reči, zbog čega se stiče „utisak, ne bez osnova, da se (u dotadašnjoj normativističkoj praksi, prim. I. B.) pribegavalo pojedinačnom, leksičkom normiranju“ (Pešikan *et al.* 2010: 77). Pošto govornici imaju još veće teškoće u razlikovanju „stepena sraslosti“ složenica i polusloženica, treba im ponuditi gotova rešenja. Naravno, rešenje može biti samo jedno jer se dubleti moraju svesti „na najmanju moguću meru“, a lektori, pisci, prevodioci, novinari, svi koji se bave pisanom rečju primorani su iznova da memorišu pravila ili ih proveravaju u referentnim priručnicima. Lingvisti se žale da govornici negoduju zbog postojanja dvojstava tražeći samo jedan „ispravan“ oblik i navodno se trude da im udovolje.

„Priredivači su svesni da dopušteni dubletizam izaziva dosta nezadovoljstva kod mnogih poslenika na polju jezičke kulture, koji bi radije prihvatili priručnik s jednostrukim savetima u stilu „nije – nego“, bez objašnjenja zašto je to tako i bez ostavljanja rezervne mogućnosti.“ (Pešikan *et al.* 2010: 10).

Evo objašnjenja: u standardnojezičkim kulturama, kakva je srpska, govornici, pa i jezički poslenici zadojeni su standardnojezičkim ideologijama u tolikoj meri da ne mogu prihvatiti postojanje više od jednog „pravilnog“ oblika. Naviknuti na ograničenja kada je reč o upotrebi jezika (koji ima simboličku i identitetsku vrednost), na to da se jezik ne sme „kvariti“, a norma kršiti, već da se mora biti poslušan građanin, a time i moralan, traže od autoriteta da propišu samo jedno gramatičko ili pravopisno pravilo. Istrajno braneći jezik od dubleta, zapravo sami sebi (nesvesno) oduzimaju jezičke kompetencije izvornih govornika (što inače rade jezički autoriteti) preobraćajući se u čuvare morala.

Nezadovoljstvo govornika odgovorom „može i ovako i onako“ lako se otkriva uvidom u rasprave na internet blogovima i forumima posvećenim jezičkim temama, na društvenim mrežama i drugde, ali treba istaći činjenicu da ta ideja nije njihova, niti je nastala sama od sebe, nego su je nametnuli upravo lingvisti preskriptivisti isticanjem važnosti poznavanja i primene pravopisnih pravila, jezičkim savetništvom i jezičkom politikom „pravilno – nepravilno“. Zato nema mesta čuđenju jezičkih autoriteta zbog ovakvih stavova govornika, a još manje mistifikovanju sopstvene uloge:

„Previđaju pri tome da takva jednostruka rešenja često ne bi mogla biti upravo ona kojima lično daju prednost i da je dubletizam jezička realnost [...]“ (Pešikan *et al.* 2010: 10).

⁹² Tasovac (2022: S.N.) s pravom se pita kojim je božanskim providenjem rešeno da se *auto-put* piše sa crticom, a *autostrada* bez nje (Pešikan *et al.* 2010: 78, 261).

⁹³ Koliko je ova kategorija govornicima apstraktna (čemu doprinosi i činjenica da je promenljiva) govori istraživanje o poštovanju pravopisne norme učenika srednjih škola u Srbiji, čiji ishodi pokazuju da đaci najmanje poznaju normu vezanu za spojeno i odvojeno pisanje reči, dok su u drugim pravopisnim elementima (posebno u pisanju velikog slova i korišćenju interpunkcije) ostvarili bolje rezultate (Stevanović 2012: 7). „Ispravno“ napisanu reč *svetloplav* označilo je 32,4% učenika, a *autoput* 32,9% (Stevanović 2012: 16–17). Istraživanje je vršeno školske 2010/11. godine, te su u obzir uzeta pravila *Pravopisa* iz 1993. po kome je „pravilan“ isključivo oblik *autoput*: „Spojeno treba pisati: *auto-*, *moto-*, *foto-*“ (Pešikan *et al.* 1993: 92). Iz toga sledi da su đaci koji su dali odgovor *auto-put* (57%) zapravo „bili u pravu“ u trenutku objavljivanja ovog članka. Možda je to pokazatelj opravdanosti vraćanja na oblik *auto-put* (što je propisivao i *Pravopis* iz 1960.), ali sam sklonija da verujem kako je ovaj vid preskripcije apsurdan, te da ne postoji valjan razlog da dubleti *autoput* i *auto-put* ne budu normativno „prihvatljivi“, kao i mnogi drugi primeri ovoga tipa.

Dubletizam jeste jezička realnost, ali zašto bi se uopšte davala prednost određenim oblicima koji postoje u paralelnoj upotrebi u govornoj i pisanoj produkciji. Zašto bi oblici kojima govornici (ili poslenici na polju jezičke kulture) lično daju prednost bili lošiji u odnosu na oblike kojima normativisti lično daju prednost. Stavovi i jednih i drugih krajnje su subjektivni, s tom razlikom što ih normativisti proglašavaju naučnim.

Iako je *Pravopis* (2010) smanjio broj dvojstava, to ne znači da će govornici imati manje pravopisnih dilema: teško je prihvatiti tezu da će se nedoumice umanjiti time što je znatan broj dotadašnjih „pravilnih“ oblika naprasno proglašen nestandardnim. Priređivači smatraju da treba ostaviti prelazno razdoblje u kom bi se uvažavala i rešenja iz *Pravopisa* iz 1993. godine, premda se sada drugačije normiraju, čime bi se izbegao pritisak na ljude da nevoljno menjaju uzuse na koje su navikli i dalo prilike „da sama praksa verifikuje ustanovljene inovacije“ (Pešikan *et al.* 2010: 10). Nije li praksa i do tog trenutka nešto pokazivala, na primer da su oblici *fotokopirnica* i *fotomodel* daleko frekventniji od oblika *foto-kopirnica* i *foto-model*. Zašto bi se „spoj koji služi za isticanje“ (zapravo prilog) *i te kako*, te prilog *kudikamo* pisali samo tako, „pravilno“? Treba li prosečni govornik da zna koji pisani oblik određuje norma: *kamen-temeljac* ili *kamen temeljac*, *remek-delo* ili *remek delo*; da ne može *zaredom* i *za redom*, *odranije* i *od ranije* jer se prilozima pišu sastavljeno, da mora *ukoštac*, *naprečac*, *unepovrat*, *naodmet*, *o tom-potom* i nipošto drugačije; da je „bolje“ *tlo* nego *tle* i *nosom* nego *nosem*, ili obratno; da *potamneti* znači postati taman, a *potamniti* učiniti nešto tamnim?⁹⁴

Uvažavajući potrebu za određenošću preporuka, priređivači, ukoliko nalaze osnova za to, daju prednost jednom obliku zbog *opšte pravopisne logike* ili *upotrebne ocene* preovlađujućeg izražajnog uzusa (Pešikan *et al.* 2020: 11) (kurziv I. B.). Upotrebna ocena je, videli smo, takođe arbitrarni sud dat s pozicije autoriteta. Tako, na primer, norma odobrava dublete *srećan* i *sretan*, ali treba davati prednost obliku sa *ć* (Pešikan *et al.* 2020: 39); neki oblici su „ispravniji“, „poželjniji“, „preporučljiviji“: „bolje“ je koristiti glagol *spâsti*⁹⁵ (spasem, spasu, spasao/spasla) nego *spasiti* (spasim, spase, spasio/spasila) (Pešikan *et al.* 2010: 457). Da li će neko reći: *spasila/spasla mi je život*, stvar je pukog izbora budući da – osim ličnih preferencija preskriptivista – nema stvarnih argumenata protiv „suživota“ dva oblika istoznačnog glagola. Uz dublete (koji se kvalifikuju kao „stvarni“, „opravdani“ i sl.) koriste se formulacije: „priznaju se“ dvojstva, „dozvoljena su“ / „prihvaćena su“ / „dopuštena su“ dvojstva.

Dubleti zapravo ne predstavljaju problem nikome, osim eventualno strancima koji uče naš jezik, no čak i da je to relevantan razlog, pitanje je da li bi ta fleksibilnost bila problematična ili olakšavajuća okolnost (Starčević *et al.* 2019: 359–360).

Jezik, kao polifunkcionalni organizam, zahteva normu koja počiva na načelu „i-i“ (i jedno i drugo), a ne „ili-ili“ (jedno ili drugo). Prvi princip omogućava standardnom jeziku da se neometano razvija i postaje bogatiji, dok princip „ili-ili“ vodi ka njegovom osiromašenju (Silić 2000: S.N.). Pravilo „i-i“ mogu sprovoditi moćni (i zahvaljujući njemu zabranjivati određenu upotrebu), a ne nemoćni, kojima je svojstveno načelo „ili-ili“. To vodi radikalnom purizmu koji je u sprezi s ideologijom i politikom: „Ne osjeća potrebu za zabranom moćan, nego nemoćan“ (Silić 2000: S.N.).

Načelo „i-i“ sprečava duboke i nepotrebne intervencije u jeziku omogućavajući suživot velikog broja dubleta, korišćenje stranih reči, nesputanu upotrebu reči u njihovim mnogostrukim

⁹⁴ Piše se: *nažalost* (Pešikan *et al.* 2020: 380), ali *na sreću* (Pešikan *et al.* 2020: 384); *nazdravlje* i *naizgled* (Pešikan *et al.* 2020: 97), ali *na proleće*, *na jesen* itd. (Pešikan *et al.* 2020: 378); *doviđenja*, ali *do slušanja*, *do gledanja* (Pešikan *et al.* 2020: 303), *do maločas* i *od maločas* „zbog ipak česte izgovorne nesraslosti“ (*sic!*) (Pešikan *et al.* 2020: 92), ali *odmalena* i *doskora* (396, 305); *nizašta* (u značenju bambadava, uzalud, bez potrebe) (P20210: 93), *ni za šta* kada u odričnim rečenicama predlog razdvaja odričnu zamenicu: *Ne bih te dao ni za šta na svetu* (Pešikan *et al.* 2020: 388), naravno, ukoliko određena pravila nisu u međuvremenu promenjena.

⁹⁵ Možda bi upravo oblik *spâsti* mogao biti „višak“ zbog postojanja homonimnog glagola *spâsti* (čija je promena u futuru jednaka promeni glagola *spâsti*). No naravno nije suvišan, i to ne samo zbog toga što homonimnost ne može dovesti govornike u zabunu jer je, ne samo po akcentu, već i po kontekstu, jasno o kom je glagolu reč. Proskribovan je i nesvršeni glagol *spašavati*: „spašavati, ne, nego spasavati“ (Pešikan *et al.* 2010: 457), a time i imenica *spašavanje*.

značenjima. To je i način da se odagnaju dileme da li je nešto „pravilno“ i „sme“ li se upotrebiti određeni oblik. Primenom tog koncepta, prema *Pravopisu* dozvoljeni su: *jamstvo* i *jemstvo*, *alva* i *halva*, *uvo* i *uho*, *ormar* i *orman*, *mnenje* i *mnjenje*, *zaposlenje* i *zapošljenje*, *kćerki* i *kćerci*, *ručica* i *rukica*, *stotinak* i *stotinjak*, ali nisu: *s vremenom* i *vremenom*, *s obzirom na to da* i *s obzirom da*, *spasavanje* i *spašavanje*, *pokoljenje* i *pokoljenje*⁹⁶, *odelenje* i *odeljenje*⁹⁷, *odeljenjski* i *odeljenski*⁹⁸, *žurki* i *žurci*, *četiristo* i *četrsto*, *nekoliko dana* i *par dana*, *pritom*, *pri tome* i *pri tom*, *u stvari* i *ustvari*, *stroži* i *strožiji*⁹⁹, *Tunišani* i *Tunižani*, budući da norma trenutno ne obuhvata potonje oblike.

U *Pravopisu* iz 1993. godine pojmovi „zarez“ (usvojen *Pravopisom* iz 1960. godine) i „zapeta“ (tradicionalni srpski termin, ruskog porekla) koriste se kao sinonimi, uz napomenu da je prvi češći u upotrebi zbog generacija školovanih nakon 1960. godine, „od kojih će realno zavisiti budući dominantni izražajni običaji“ (Pešikan *et al.* 1993: 253). *Pravopisom* iz 2010. godine nije propisana upotreba reči „zapeta“ umesto „zarez“, ali je paradigmatično da se reč „zarez“ uopšte ne koristi.

Izdanje *Pravopisa* iz 2010. godine sadrži veliki broj stamparskih i drugih grešaka. Iako je reč o knjizi o pravopisanju, nije pravo napisana. Pronađene su 94 neusaglašenosti, od kojih su samo neke ispravljene u izdanjima iz 2011. i 2013. godine (SJA S.A.b: S.N.). Začuđuje da normativni priručnik sadrži toliko omaški, a još više činjenica da su ostale neprimećene, te su preštampane u sledećim redakcijama.

Jednotomni *Rečnik srpskoga jezika* Matice srpske, objavljen 2007. godine (zatim u još dva izdanja 2011. i 2018. godine), verovatno je najznačajniji poduhvat srpske leksikografije od raspada srpskohrvatske jezičke zajednice. Kao rečnik srednjeg obima, jednotomnik uspešno popunjava prazninu budući da srpski jezik ima veliki rečnik, *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* dveju Matica (Stevanović *et al.* 1967–1976) i delom tezaurus – *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika (Rečnik SANU)*.¹⁰⁰ Izrada ovog obimnog i kompletnog rečnika predugo traje, pa je samim tim manjkav budući da se leksika neprestano i brzo menja, pa je praktično neupotrebljiv za istraživanja savremenog srpskog jezika.¹⁰¹ Zanimljivo je da *Rečnik* od 1959. godine pa sve do današnjih dana nosi isto ime koje sadrži formulaciju „srpskohrvatski jezik“. Godine 2010. izdat je i *Pravopisni rečnik srpskog jezika* (Šipka 2012²).

Klajn smatra da će (jednotomni) *Rečnik srpskoga jezika* brzo zastarevati, te ga treba redovno redigovati, ali i sačiniti skraćeno, školsko izdanje. Takođe, naglašava da je najvažnije objaviti popularni jednojezični rečnik koji bi normirao i pravopis i promenu i izdavao se u velikom tiražu, bio dostupan svima i obnavljao se svake dve-tri godine (Stevanović 2010: S.N.).

Međutim, srpskom jeziku nasušno je potreban elektronski jednojezični rečnik dostupan na internetu, jednostavno pretraživ i lako dopunjiv, kakav imaju i jezici s mnogo manje govornika, te bi to trebalo da bude prioritet domaćih leksikografa. U tom smislu, jednotomni *Rečnik srpskoga jezika* može predstavljati dobro polazište. Uprkos „čuvanju“ i „negovanju“, srpski jezik je u pogledu dostupnosti jezičkih resursa na samom dnu evropske lestvice, daleko iza slovenačkog i

⁹⁶ Oblik *pokoljenje* norma tretira kao ijekavicu. Iako nisu glagolske imenice, nego izvedenice od reči *koleno* i *koljeno* (Pešikan *et al.* 2020: 40) u ekavici se koriste oba oblika.

⁹⁷ Oblik *odeljenje* nastao je međuslogovnom disimilacijom i ugledanjem na glagolsku osnovu, zbog čega su ogrešenja o normu česta (Pešikan *et al.* 2020: 40).

⁹⁸ Izmena načinjena u redakciji *Pravopisa* iz 2013. godine, uprkos činjenici da je standardni oblik *odeljenjski* znatno teži za izgovor, kao i *zapaljenjski* (proces) u odnosu na *zapaljenjski*.

⁹⁹ Iako niko ne kaže *dražiji*, oblik *strožiji* živ je u jeziku.

¹⁰⁰ Prvi tom objavljen je 1959. godine, a poslednji, dvadeset prvi tom (pogdekada – pokupiti), 2020. godine, koji sadrži nešto više od 7600 obrađenih reči (Stijović 2021: S.N.). Budući da je obrađeno tek slovo P, i to ne do kraja, teško je očekivati da se izrada *Rečnika srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* u dogledno vreme okonča. *Rečnik*, zaključno s dvadeset prvim tomom, broji gotovo 250.000 odrednica (Stijović 2021: S.N.).

¹⁰¹ U XXI tom uvršten je, na primer, anglicizam *podkast* (Stijović 2021: S.N.), što nije od velikog značaja budući da su prethodni tomovi u tom smislu anahroni.

hrvatskog¹⁰² (Tasovac 2022: S.N.). Građa za Akademijin rečnik je digitalizovana, ali i dalje je neobjašnjivo nedostupna javnosti i daleko od međunarodno priznatih principa Otvorene nauke, što govori o dubokom nerazumevanju značaja digitalne transformacije u humanističkim i društvenim naukama (Tasovac 2022: S.N.).¹⁰³

Poređenja radi, *Rečnik španskog jezika* (DLE), kako što je pomenuto, dostupan je na internetu od 2001. godine. Iako u slučaju digitalizovanja normativnih knjiga treba računati na manju dobit od prodaje, prednosti široke dostupnosti rečnika su nemerljivi.¹⁰⁴ *Pravopis srpskoga jezika* (2010) raspoloživ je na internetu u digitalnoj (po svoj prilici piratskoj) verziji, ali ne na zvaničnom sajtu Matice srpske, a *Rečnik srpskoga jezika* (2011) na veb-stranici američke neprofitne digitalne biblioteke „Internet Archive“.

Premda Odbor za standardizaciju srpskog jezika objedinjava stručnjake i institucije sa ciljem njegovog očuvanja i negovanja, kao i *dogradnje i osavremenjavanja* njegove norme (Odbor za standardizaciju 2017: S.N.) (kurziv I. B.), iz navedenog ne proizlazi da je tako. Pitanje normiranja leksike zahteva detaljnije istraživanje koje ide van okvira ovog rada, ali činjenica da srpskom jeziku nedostaje digitalna verzija rečnika, govori o tome da se leksički fond ne revidira na način na koji se to radi u savremenim društvima. Sudeći po primeru Španije, čiji se rečnik dugo, iz godine u godinu modernizuje, može se zaključiti da nema suštinskog osavremenjivanja rečničke norme srpskog jezika.

Značajno pitanje je takođe koliko se razlikuju standardni jezik iz normativnih priručnika i stvarna jezička upotreba, odnosno koliko su međusobno različiti standardni jezik *de iure* i standardni jezik *de facto* (varijanta koju većina govornika doživljavao kao standardnu) (Runić 2019: 29). Standardni jezik je po svojoj prirodi veštački konstrukt i nijednom govorniku nije maternji jezik, već je to u većoj ili manjoj meri, ali nikad u celosti (Runić 2019: 37). Diskurs koji bi uvažavao činjenično stanje i bio od pomoći govornicima treba da se zasniva preporukama i na eksplicitnim kvalifikacijama koje jasno razdvajaju domene upotrebe, što je postavka svojstvena savremenoj lingvistici. Svi govornici poznaju i govore svoj jezik pravilno. Izvor pravila „nisu nikakva regulatorna tela, već isključivo jezički repertoar govornika, koji moderna lingvistika uzima kao jedini istinski autoritet u jeziku“ (Runić 2019:37).

5.2. Odstupanje od jezičke norme kao devijantnost

Jezičke ideologije i pitanja: kako jezik funkcioniše u društvu, kako se o njemu govori i na koji način se jezik poima u društvu značajna su tema sociolingvističkih istraživanja poslednjih decenija (Gorjanc 2017: 28). S njom je neraskidivo vezana problematika društvene nejednakosti, dominacije i diskriminacije (*apud* Gorjanc 2017: 28).

U konceptu jezičke standardizacije, opšta norma, „norma za sve“ zapravo je iluzija jer se s jedne strane nalazi idealizovani kultivisani govornik, a s druge stalno prisutni „nepredvidivi filter ovlašćenog lingviste: iza norme krije se logika određenih društvenih elita koje promovišući vlastiti lingvistički model uspostavljaju razliku između partikularne elite i svih ostalih (Gorjanc 2017: 29–30). Na taj način pripadnici standardnojezičke kulture jasno definišu svoj kulturni krug koji se umnogome zasniva na preskriptivnim normativnim modelima, odnosno striktnom razdvajanju „pravilnog i pogrešnog“ (*apud* Gorjanc 2017: 30). Drugim rečima, samo se pojedincima dozvoljava da uđu u „standardnojezički kulturni krug“, dok su ostali govornici jezički „otpadnici“.

¹⁰² Hrvatski jezik ima referentni rečnik, dostupan na internetu od juna 2006. godine: „Hrvatski jezični portal“. Rečnik iziskuje kontinuiran i detaljan rad stručnjaka iz područja lingvistike i drugih društveno-humanističkih i prirodnih nauka, kako bi bio ažuriran u skladu s novim spoznajama, a rečnička baza stalno obogaćivana (HJP S.A.b: S.N.).

¹⁰³ „U Srbiji, u kojoj cveta supernauka zvana srbistika, i dalje ne postoji ni jedan jedini javno dostupni, reprezentativni, izbalansirani, multimodalni korpus srpskog jezika u kojem bi se jezički fenomeni proučavali na osnovu obrade velike količine autentičnih tekstova i audio-zapisa, kako je to uobičajeno u savremenoj lingvistici.“ (Tasovac 2022: S.N.).

¹⁰⁴ Između ostalog, internet izdanje rečnika DLE ima 100.000 poseta mesečno.

Koncept „pravilnog i pogrešnog“ u jeziku neminovno deli govornike u dve grupe: one koji poštuju pravila (elita) ili smatraju da ih treba poštovati (pretendenti za ulazak u elitu) – mogu se označiti kao konformisti – i one koji ih se ne pridržavaju: mogu se smatrati, tačnije proglasiti devijantnima. Devijantno ponašanje podrazumeva odstupanje od norme, društveno zadatog ili najpoželjnijeg oblika ponašanja i obuhvata razne postupke koji se raznoliko tretiraju u različitim kulturama i zakonodavstvima: određeno ponašanje može biti moralno ili zakonski nedopustivo u nekim konzervativnim društvima, dok je u liberalnijim potpuno ili delimično dopušteno, te se ne kažnjava po zakonu, već nailazi na moralnu osudu društvene većine (HE 2013–2024: S.N.).

Iako odstupanje od jezičke norme nije devijantan čin, društvo ga tako poima – kao pretnju postizanju i održavanju reda – te takvo ponašanje nailazi na osudu. Takva percepcija nije slučajna, niti su za nju zaslužni obični govornici, već preskriptivisti koji, radi legitimisanja i normalizovanja svojih ideoloških pogleda, neprimereno upoređuju standardni varijetet s pravilima i normama u drugim područjima života (Starčević *et al.* 2019: 128, 129). Ideologijom standardnog jezika govornici se uveravaju – uprkos svim argumentima koji pokazuju suprotno – da je uniformnost normalno stanje, a da je varijacija devijantna, te da je žalosna posledica nemarnosti, lenjosti i neodgovornosti govornika (Cameron 1995: 39).

Tradicija pritužbi govornika na „lošu“ upotrebu jezika (Milroy, Milroy 1999: 33) – zapravo pokazatelj prihvaćenosti standardnojezičke ideologije – obuhvata sledeće postulate:

1. Postoji samo jedan ispravan način govora i(li) pisanja (engleskog) jezika;
2. Odstupanje od norme znak je nepismenosti ili primitivizma, a nestandardni oblici su nepravilni i devijantni;
3. Govornici *moraju* da se služe standardnim jezikom i potpuno je ispravno diskriminirati govornike nestandardnih varijeteta jer je takva upotreba jezika pokazatelj gluposti, neznanja, devijantnosti, moralnog propadanja itd. (Milroy, Milroy 1999: 33).

Ideologija standardnog jezika podrazumeva da se pri korišćenju jezika, kao i u drugim životnim okolnostima, postupa „ispravno“ (Milroy, Milroy 1999: 1). Dakle, odstupanje od norme svojevrsno je „jezičko otpadništvo“, etički neprihvatljivo društveno ponašanje koje odudara od opšteprihvaćenog načina života. Pošto većina članova društva poštuje norme ponašanja, takvo korišćenje jezika govornike čini „lošim građanima“. Zato je moguće uspostaviti čvrstu vezu između jezičke „devijantnosti“ i pojma moralne panike. Nad takvim postupanjem sprovodi se društvena kontrola, te je i za ovu vrstu „devijantnosti“ predviđen lek: najbolje se uči na tuđim i vlastitim greškama.

5.2.1. Učenje na greškama: jezički priručnici i savetnici

Jezički savetnici i priručnici¹⁰⁵ poslednjih decenija veoma su uticajno štivo. Taj uticaj izgrađen je na preskriptivizmu i jezičkom purizmu, a njihovo glavno načelo je usredsređenost na „greške“ govornika, odnosno „nepravilnu“ upotrebu jezika. Proizvod su jezičke politike i ideologije standardnog jezika, a zajedničko im je poverenje koje kod široke publike ulivaju njihovi autori, jezički autoriteti. Relevantnost tih dogmatskih knjiga autori pravdaju nedovoljnim poznavanjem jezika, „zapušenom“ jezičkom kulturom, nebrigom prema jeziku, insistirajući na neophodnosti doslednog poštovanja norme.

Popularišu se kao „poučnici“ i „odgonetnici“ pomoću kojih se rešavaju jezičke „mozgalice“ (kao da je reč o matematičkim problemima ili enigmatici), pristupačni praktični informatori pomoću kojih se „s lakoćom otklanjaju jezički problemi“ u govornoj i pisanoj komunikaciji, a nedoumice se

¹⁰⁵ Ove termine koristim kao sinonime jer pojedini autori svoje jezičke savetnike nazivaju priručnicima (Ivić *et al.*, 2001; Žurić, 2014). Neki lingvisti (Starčević *et al.* 2019: 34) prave razliku između njih, označavajući priručnicima samo normativne knjige (pravopise, gramatike i rečnike), dok savetnike smatraju parastandardološkim pamfletima čije su polazišne tačke preskriptivizam i progon trivijalne varijacije.

pretvaraju u „doumice“¹⁰⁶. S njima se jezička kultura „jednostavno“ stiže, a cilj im je da prosečnom govorniku ukažu na činjenicu da nedovoljno poznaje maternji jezik i nauče ga „kako se pravilno kaže“, a kako „ne valja“ i „ne treba“, kako se „ne može“ i „ne sme“ govoriti i pisati. Njihovi autori „brinu o jeziku“, daju „korisne savete“ i „jasna objašnjenja“, a zadatak govornika je da uz „malo truda“ završava savladaju pravopis i pravogovor.

Pored toga, jezički savetnici i priručnici predstavljaju instrument za konstantno uznemiravanje javnosti, izazivanje i podgrevanje moralne panike. Jezička kultura je uvek (ili oduvek) na niskom nivou, pa da tako ne bi ostalo zauvek potrebno je kupovati savetnike, redovno ih konsultovati i imati pri ruci jer ne znamo kad će nam zatrebati. Zapravo znamo, trebaće nam stalno, svakodnevno (dnevna doza pravopisa, jezički savet na dan i slične poruke autoriteta i laika). Govornicima se neprekidno daje do znanja da ne znaju maternji jezik, a pošto je jezik važan stub društva i nacionalnog identiteta, optužuju se maltene za izdaju. Pošto se jezičke greške ne smeju činiti, jezik se prestanto mora učiti.

S druge strane, jezički savetnici i priručnici sredstvo su za smirivanje uvek tinjajuće (standardno)jezičke panike. Kada se pojavi moralna panika oko jezičkih pitanja, oni su rešenje kom treba pribeći da bi se opasnost otklonila. Treba ih imati uza se, po mogućstvu iznova čitati, da govornici znaju „kako se kaže“, ali i da mogu drugima pokazati svoju jezičku i drugu nadmoć (jer vladanje pravopisom i gramatikom govornicima daje dodatnu, argumentacijsku nadmoć, što ćemo videti u nastavku rada).

Iako su doživeli procvat prethodnih tridesetak godina, savetnici su postojali i ranije, budući da se i jezička politika bivše Jugoslavije temeljila na standardnojezičkoj ideologiji, premda je pristup bio mnogo demokratičniji (Kordić 2010: 288–289). Tako je izgrađena je *kultura jezičkih savetnika* (kurziv I. B.), „priručnika nastalih na pogreškama i dilemama u praktičnom jeziku“ (Anić 1998: 27). Insistira se na onome što se „ne sme“, a jezik svodi na dihotomiju pravilno-nepravilno, ispravno-pogrešno. Proizvod takve kulture su konformizam i oportunističnost: čekaju se gotova rešenja koja se bespogovorno prihvataju, a individualno negovanje kulture izražavanja je zanemareno, kao i kritički odnos prema jeziku i jezičkim pitanjima. O jeziku se ne promišlja, od autoriteta se očekuje da odrede šta je poželjno koristiti, a šta ne, njihov arbitrarni sud se uvažava, a argumentacija ne traži. U slučaju da se govornicima predoči postojanje više od jednog „ispravnog“ oblika, neretko se zbunjeni ili razočarani.

Takva kultura ograničava govornike, pretvara ih u „čuvare“ jezika, u poslušne i disciplinovane proizvođače preporučenih oblika, dok bogatstvo i višeslojnost jezika i njegove kreativne mogućnosti ne pobuđuju njihovu pažnju (Anić 1998: 27–28). Takva „jezička kultura“ preobražava govornike u poslušne građane.

„Tradicionalna potreba za redom i građanskom disciplinom vidi u prirodnom stanju živoga jezika stalnu inklinaciju na kvarenje i zbrku. Ona vjeruje u pravilo kao takvo: tako mora biti, to treba slušati“ (Anić 2009: 703–704).

Sveobuhvatnu kritiku jezičkih priručnika i savetnika izneli su Starčević, Kapović, Sarić (2019). Autori naglašavaju da jezički savetnici ne rešavaju realne poteškoće u komunikaciji, jer ih zapravo nema ili su veoma retke: govornici automatski nadziru svoju proizvodnju i sami uklanjaju elemente ukoliko naslute da ih sagovornik iz druge sredine ili društvene grupe neće razumeti (Starčević *et al.* 2019: 96). Zato treba otvoreno govoriti o tome da problemi koje preskriptivisti rešavaju realno ne postoje i obelodaniti činjenicu da nema potrebe za njihovim angažovanjem. Propisivanje naučno neutemeljenih i subjektivnih ideja, kojima tendenciozno teže odstrane jezičku varijabilnost, ima za cilj smanjenje broja legitimnih govornika. Govornici koji su sigurni u sebe i svoju jezičku produkciju neće kupovati jezičke savetnike (Starčević *et al.* 2019: 99).

Iako se savet može prihvatiti ili odbiti – a savetnici nisu normativne knjige, poput gramatike, pravopisa i rečnika¹⁰⁷ – u skladu je s preskriptivističkim zahtevima da ih se govornici pridržavaju.

¹⁰⁶ Ili pak izmisljice i bezumice.

¹⁰⁷ Prema Babiću (2000: S.N.), normativni priručnici su tzv. „nastolne“ knjige koje bi trebalo da budu „svaku pismenom ili onomu koji želi biti pismen na dohvatu ruke da se njima posluži svaki put kad dođe u nedoumicu kako

Premda se, po pravilu, bave svakidašnjim varijacijama u jeziku, jezički savetnici postaju zakonici, pa se nepoštovanje njihovih odredbi neretko shvata kao kršenje zakona i povreda morala (Starčević *et al.* 2019: 80).

Najveći problem kod jezičkih „savetnika“ autori ne vide u njihovom sadržaju – besmislenim, nenaučnim i preteranim „savetima“ – već u samoj njihovoj mistifikatorskoj i nadrinaučnoj prirodi, te činjenici da predstavljaju „jedno od osnovnih preskriptivističkih oruđa“ (Starčević *et al.* 2019: 191, 192). Bez obzira na stepen nasilnosti u nametanju nekih rešenja i stigmatizacije drugih, kakogod se saveti nazivali – preporukama, sugestijama, diktatima ili zakonima – nenaučnost te prakse je evidentna jer se ne može argumentovati iz lingvističke perspektive, niti se mogu odbraniti vrednosno obojeni sudovi poput „bolje“ ili „jedino pravilno“, makar se autori eksplicitno pozivali na stručnost i naučnost (Starčević *et al.* 2019: 113). „Saveti“, odnosno „nadrisaveti“ su nepotrebni i zato što su osnovne pojave u standardu detaljno opisane u pravopisima, standardnim gramatikama i rečnicima, a jezički „savetnici“ ih na banalan način prepričavaju, što je u doba modernih alatki za proveru pravopisa suvišno (Starčević *et al.* 2019: 191–192)

Preskriptivisti rado ističu da je standardni varijetet veštački, što je samo donekle tačno, da ga svi moraju neprestano učiti, što je nenaučno preterivanje čiji je *komercijalni cilj* (kurziv I. B.) stvaranje nesigurnih govornika koji će se osećati primoranim da kupe jezičke savetnike i osigurati njihovim autorima održavanje javnog i „stručnog“ statusa (Starčević *et al.* 2019: 99). Zato ne treba ispuštati iz vida lukrativne razloge hiperprodukcije jezičkih savetnika. Pojedini savetnici i priručnici štampani su u velikim tiražima za srpsku sredinu¹⁰⁸ (od 1000 do 10.000 primeraka), doživевši pritom veliki broj dopunjenih, izmenjenih, prerađenih ili istih izdanja.¹⁰⁹

Jedan priručnik (Ćosić 2022) naizgled je drugačiji od ostalih budući da se bavi razbijanjem jezičkih zabluda i mitova. Međutim, autor zastupa tezu da su određene jezičke pojave zablude (mitovi) zato što su potekle „iz naroda“, od običnih govornika, dok neke druge nisu jer su tako odredili lingvisti preskriptivisti. Prvo je subjektivna procena govornika, drugo subjektivna procena jezičkih autoriteta i samim tim naučno opravdana. Tako su mitovi sledeći primeri: *zadnji – poslednji, po njemu – po njegovom mišljenju, odmaram – odmaram se, pismeni zadatak – pisani zadatak, još uvek – još, skoncentrisati se – koncentrisati se, celo vreme – sve vreme* itd., odnosno standardni dubletni oblici koje govornici smatraju „nepravilnim“ zbog „pogrešne percepcije jezika“ (Ćosić 2022: 16).

Prema takvom viđenju, jezičke zablude su „više ili manje raširena mišljenja o nečemu što se ne poklapa sa *ustanovljenim jezičkim pravilima* i *zakonitostima* i/ili normom“, odnosno „neka vrsta odbrane od *činjenica* koje nam se ne dopadaju“ (kurziv I. B.) (Ćosić 2022: 14, 20). Nauka je *utvrdila* jedno, a alternativno mišljenje naširoko vlada (Ćosić 2022: 14). Ljudi mogu tvrdoglavo i arogantno braniti neku jezičku zabludu ili mit zato što se ne mire s tim da su celog života za nešto mislili da je *pogrešno* (kurziv I. B.) (Ćosić 2022: 11).

Razlozi zbog kojih nastaju zablude (između ostalih) jesu: ne konsultuju se normativni priručnici i rečnici, pa tako dolazi do stvaranja *drugačije slike* o nekoj jezičkoj pojavi, jezički sistem srpskog je prilično zamršen, pa ljudi greše praveći *pogrešne analogije* ili tumačeći jezik *previše bukvalno i logično* (kurziv I. B.) (Ćosić 2022: 14, 15, 19). Dakle, samo je normativna slika

što treba izreći ili napisati“, što bi značilo da je nepismen svako ko normativne priručnike nema u kućnoj biblioteci ili, još bolje, na stolu. Tu potrebu ističe i Klajn, kritikujući format *Rečnika srpskog jezika* Matice srpske (2007) – kao polovina lista *Politike*, s 1500 strana i gotovo četiri kilograma – po čemu „to nije onaj praktični jednotomnik koji bi se morao naći na stolu svakog pismenog čoveka“ (Stevanović 2010: S.N.). Drugi lingvisti pak smatraju da se preskriptivne gramatike i jezički savetnici mogu naći u „svakom domu“, ali se retko uzimaju s polica i čitaju (Langer, Davies 2005: 9).

¹⁰⁸ *Rečnik jezičkih nedoumica* Ivana Klajna, po svojoj prilici najpoznatiji jezički savetnik u našoj sredini, štampan je, u periodu između 1981. i 2016. godine, u trinaest izdanja (66.000 primeraka), *Govorimo srpski: s lakoćom do jezičke kulture* Milorada Telebaka u pet izdanja (četiri banjalučka: 1996., 1998., 2004. i 2008. godine i podgoričko 2012. godine), kao i Klajnov jezički savetnik *Ispeci pa reci* (1998., 2007., 2008., 2009. i 2010. godine) (podaci su preuzeti s platforme Cobiss 01.04.2021).

¹⁰⁹ Nekoliko izdavačkih kuća očito je našlo interes u objavljivanju ove literature, među kojima se, s najviše izdanja, ističe Prometej iz Novog Sada.

ispravna, a jezik je isuviše komplikovan da bi običan čovek sopstvenim kompetencijama izvornog govornika mogao dokučiti je li analogija „logična“, „ispravna“ ili „pogrešna“. Autor se pita zašto pojedinci imaju potrebu da prenose mitove i neće ni da čuju da su njihovi stavovi „pogrešni“, te daje sledeći odgovor: „Zato što time rastu u njihovim očima“ (Ćosić 2022: 19). Kako se čini, ovo je upravo odgovor na pitanje zašto to isto rade lingvisti preskriptivisti i preskriptivistički jezički aktivisti.

Ćosić (2022: 19) iznosi još neke zanimljive stavove, sušto preskriptivističke: zablude nastaju iz ljudske potrebe za nenaučnim i mitološko-religioznim, iz svojevrsnog revolta prema naučnim dokazima (*sic!*) i nauci uopšte, zato što govornici nisu zadovoljni onime što kaže zvanična nauka¹¹⁰. Većinu jezičkih mitova i zabluda govornici usvoje u detinjstvu i tokom odrastanja od roditelja, učitelja, nastavnika, profesora, medija, te se kasnije teško razbijaju (Ćosić 2022: 13, 18). Lingvistička nauka ne bavi se „pravilnostima“ i „nepravilnostima“ u jeziku. Pravilnost je nametnuta standardnojezičkim ideologijama, kao i važnost autoriteta, prestiža i legitimnosti: govornici uglavnom misle je reč o zakonitostima jezika, a ne društva, te se „zdravorazumski“ priklanjaju „ideji pravilnosti“ smatrajući je lingvističkom činjenicom (Milroy 2007: 134–135).

Zablude nastaju preskriptivističkim delovanjem koje ima snažan uticaj na jezičko ponašanje govornika, uključujući i pomenute roditelje, učitelje itd. Formiraju se tokom obrazovanja kada deca započinju da usvajaju eksplicitna pravila standardnog jezika, odnosno uče da čitaju i pišu jer su elementarnu gramatiku govornog jezika već usvojila (Milroy, Milroy 1999: 61). Obrazovni sistem, kao instrument jezičko-ideološke kontrole, indoktrinira govornike ideologijom standardnog jezika koja ne dozvoljava pluralizam, što dovodi do normalizacije takvog pogleda u društvu (Blommaert 1999: 430, Kapović 2013: 397). Stoga prosečni govornici traže samo jedan pravilan oblik i tamo gde su preskriptivisti odredili dva kao „pravilna“ ili više njih. Ekstremna posledica preskriptivizma može biti šizoglosija, nesrazmerna zainteresovanost za jezičku formu u odnosu na sadržaj (Haugen 1962: 63).

Raskrinkavanjem samo jedne vrste jezičkih mitova, „narodskih“, ne i preskriptivističkih, čitaoci se (iz perspektive nauke o jeziku) dovode u zabludu, te ovakav priručnik samo doprinosi daljem širenju jezičkih mitova.

Jezički savetnici popularne su knjige i u Španiji, o čemu svedoče brojna izdanja. To su priručnici opšteg tipa: leksikoni jezičkih nedoumica i poteškoća, izdanja namenjena pravilnom pisanju ili izbegavanju jezičkih grešaka, praktični ili kratki vodiči za ispravan španski jezik, pravopisni i jezički savetnici i sl. koji pokrivaju različite ciljne grupe, školski i univerzalni, za strance ili imigrante. Njima valja dodati i specijalizovane priručnike za „pravilan“ izgovor, intonaciju, konjugaciju glagola, upotrebu predloga, korišćenje interpunkcije, te vodiče za jezik određenih struka ili stilova: pravnički, administrativni, ekonomski itd.¹¹¹ Neophodno je znati „pravilan“ španski, literatura je nadohvat ruke, i samo lenji, neinteligentni i neodgovorni govornici ostaju „nepismeni“.

Velike španske korporacije, preko svojih hispanoameričkih ispostava (pretežno u metropolama i kulturnim centrima, poput Sjudad Meksika, Buenos Ajresa, Bogote), imaju monopol u izdavaštvu na teritoriji čitave Hispanske Amerike i ogromno tržište od gotovo 500 miliona stanovnika, te je delatnost objavljivanja jezičkih savetnika i (kako normativnih tako i nenormativnih) priručnika vrlo unosan posao.

Iako je i u Španiji i u Srbiji na rad na normativnim priručnicima kontinuiran, razlika je u tome što su španski najšire moguće pristupačni, i to u ažuriranoj verziji, poput Rečnika, dok su rezultati srpske normativistike samo sporadično dostupni javnosti. Utoliko se čini da je uticaj koji jezički savetnici i priručnici imaju u Srbiji veći. Iako su, kako je prethodno napomenuto, zapravo nevažni i bezvredni jer se njihov sadržaj već nalazi u normativnim priručnicima, ne prestaju da zaokupljaju čitalačku pažnju.

¹¹⁰ Ako pretpostavimo da govornici nisu zadovoljni onim što kaže preskriptivizam (koji nije nauka) i ako ih to uopšte zanima, mogu i treba da koriste oblike koji su im draži, jer su standardni oblici standardni upravo zato što su nekome draži.

¹¹¹ Podaci su dobijeni pomoću pretraživača Španske narodne biblioteke (*Biblioteca Nacional de España*).

Takođe, primetno je da pisanju popularnih jezičkih savetnika u Španiji nisu posvećeni normativni lingvisti i institucionalni jezički autoriteti, kao u Srbiji¹¹², već uslovno rečeno, manje afirmisani lingvisti i lingvistkinje.

Komercijalizacija jezičkih savetnika poslednjih nekoliko decenija doprinela je zainteresovanosti javnosti za „jezička pitanja“. Problemi koji se njima nastoje rešiti realno ne postoje, te se njihova proizvodnja može tumačiti kao još jedna preskriptivistička intervencija za indoktrinaciju govornika standardnojezičkim ideologijama.

Ako nas inovativan jezik umetnosti podstiče da slobodno koristimo jezik, jezički savetnici i priručnici čine suprotno: ograničavaju prirodnu i spontanu upotrebu jezika, sputavaju jezičku kreativnost stavljajući jezik u kalup u kom se nije lagodno kretati. Oni proizvode nesigurne govornike i strah od jezika.

5.2.2. Pravopis u svakoj prilici: jezički onlajn savetnici

Rasprave o jeziku odvajkada su popularna (pseudolingvistička) zabava. Tome svedoče i reči V. Anića u tekstu¹¹³ iz 1965. godine:

„Kod nas se vjerojatno više nego bilo gdje u svijetu javno raspravlja i piše o tekućim pitanjima književnoga jezika. [...] Svaki dan postavlja i pred jezik nove zadatke, i on im s više ili manje uspjeha odgovara.“ (Anić 2009: 562).

Masovnom upotrebom interneta, poslednjih dvadesetak godina, rasprave o jeziku vode se i u virtuelnom prostoru. Novim sredstvima i načinima komuniciranja, deo usmene komunikacije pretvorio se u pisanu. Putem četova, foruma i društvenih mreža, govornici su dobili mogućnost da u pisanom obliku izražavaju stavove i razmenjuju mišljenja, neretko dostupne najširoj javnosti, ali je i postalo očigledno da znatan broj njih ne vlada jezičkom normom u meri koja bi poklonicima ideologije standardnog jezika bila zadovoljavajuća.

Ovaj vid pisane interakcije omogućio je da nastojanja jezikoslovaca ili jezičkih „brižnika“ drugih struka budu zapaženija, ali je i govornicima pružio priliku da se još više zainteresuju za pitanja jezičkog standarda i odrede prema (ne)korišćenju norme. Tako su se na istoj strani našli lingvisti preskriptivisti i „obični“ govornici, pobornici standardnojezičke ideologije, koji sada imaju i mogućnost da javno brane svoje ideje. Drugim rečima, lingvisti preskriptivisti dobili su armiju podr(a)žavalaca, koja je i ranije postojala, ali je zahvaljujući novim medijima postala znatno vidljivija.

Sagovornici bivaju diskvalifikovani na osnovu nepoštovanja jezičkih pravila, olako proglašavajući jedni druge „nepismenima“. Tuđa „nepismenost“ je „argument“ u raspravi (ako nisi pismen, ne možeš biti u pravu) ili povod za diskreditaciju sagovornika.

O tome svedoče i sledeći primeri s društvene mreže Facebook:

„– Edukuj se malo, nije teško biti obrazovan...
– kad smo kod edukacije- posle zarez a ide razmak.
– Kucam sa telefona...“

„– ovi što ne razlikuju poslednji i zadnji pa mi time izazivaju alergiju, uglavnom i stavovima to čine
– Sinonimi. Nekada sam bila bas isključiva, ali činjenica je da su sinonimi u pitanju kod tog smisla.“

„– Akutni slučaj za Vašu informaciju (nepismeni stvore) je upala slepog creva!“

¹¹² Npr. B. Brborić, Čupić, Klajn, Ivić, Fekete, Stijović, Šipka.

¹¹³ Naslov teksta je: „Neki očekuju objavljenje koje će nas riješiti svih zala u našem jeziku, pa čak i najvećeg – da ga učimo“.

Iako bi se, preskriptivistički gledano, i „pismenim“ sagovornicima iz navedenih interakcija mogle naći zamerke, valja istaći da je upotreba standardnog jezika u tom komunikativnom registru stvar izbora govornika, te da je bespredmetno nametati je kao obaveznu. Očigledna je pak namera da se jezičkom (pravopisnom) superiornošću diskvalifikuje sagovornik i pokaže argumentacijska i moralna nadmoć.

Uporedo sa štampanim, nastajali su i onlajn jezički savetnici, portali posvećeni „kulturi govora“ koji promovišu preskriptivni model. Bez obzira na to da li ih uređuju lingvisti ili nelingvisti, da li su posredi blogovi, forumi, stranice ili grupe na društvenim mrežama, ili pak specijalizovani portali o jezičkim pitanjima i nedoumicama, svi počivaju na ideologiji standardnog jezika. Praksa iz nekadašnjih štampanih medija¹¹⁴ započela je svoj virtuelni život.

Od popularnih sajtova za „jezičku samopomoć“ navešću nekolicinu:

- „Srpski jezik – Vokabular forum“ – dugovečni forum koji obuhvata odeljke „Pravopis srpskog jezika. O pravilima pisanja i izgovora u srpskom jeziku“, „Gramatika srpskog jezika. Kako se pravilno upotrebljava srpski jezik“, „Naglašavanje i izgovor uopšte. Poznajte li akcente?“¹¹⁵ Govorite li ispravno?“ i sl. (SJ – VF S.A.a: S.N.).
- Cilj veb-stranice „Srpski jezički atelje“, sadrži blog, forum, odeljke „Nedoumice“ i „Pitajte nas!“, jeste privoleti korisnike interneta gramatici, pravopisu, semantici, osnovnim pojmovima o jeziku i dati im pouzdane informacije o jeziku zasnovane na stručnoj literaturi, dakako preskriptivističkoj (SJA S.A.a: S.N.). „Iza svakog pravila ili saveta „Ne kaže se tako nego ovako“ treba tražiti *zašto* je tako, ući u jezičku strukturu i razumeti jezik.“ (SJA S.A.c: S.N.).
- Portal „Kako se piše“ bavi se pravopisnim pitanjima, sadrži pretragu i indeks pojmova, odeljak „Pitajte nas“ i dr., te spisak literature (Kako se piše S.A.: S.N.).¹¹⁶
- Na sajtu rečitog naziva „Opismeni se!“, s oznakom na naslovnoj kartici „Najbolji za srpski jezik“, navodi se da je doneo revoluciju na internetu 2011. godine kada su započeli da pišu o greškama u srpskom jeziku. Ciljevi sajta su: „očuvanje srpskog jezika i otklanjanje *neukih* konstrukcija“ (kurziv I. B.), stajanje na put *neznalačkoj modi u jeziku* jer imamo „dužnost da svoj jezik poznamo bolje od drugih“ (*sic!*), te da „postupamo sa njim onako kako on zaslužuje“. Posetioci portala su ljudi kojima je „stalo do srpskog jezika“ (Opismeni se S.A.: S.N.).
- Facebook grupa „Naš jezik“, koju administriraju filolozi, promišlja jezičke probleme, dileme i pojave iz nešto drugačije perspektive, a usmerena je na širu jezičku zajednicu: Srbiju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru (Naš jezik S.A.: S.N.). Ipak, da su strogi sledbenici pravopisa, čak i u manje formalnoj komunikaciji na društvenoj mreži, jasno je po pravilima istaknutim na naslovnoj stranici: obavezno je korišćenje dijakritika, velikog slova, ispravne interpunkcije (s razmakom iza tačke i zapete) itd. (Naš jezik S.A.: S.N.).
- Sličan pristup jezičkim pitanjima ima i sajt „Pismenica“ (Pismenica S.A.a: S.N.): brojni primeri „nedoumica“ rešavaju se uglavnom navođenjem samo jednog „ispravnog“ oblika¹¹⁷. Upečatljiv je po tome što sadrži članak „Najjiritantnija pravopisna greška“ (Pismenica S.A.c: S.N.).¹¹⁸ Čitaoci u

¹¹⁴ Nedeljne rubrike Koste Timotijevića u *Borbi, Našoj štampi, TV novostima*. Rubrika „Jezik“ Ivana Klajna u nedeljniku *NIN*, a prethodno kolumne u *Borbi, Politici, Ilustrovanoj Politici, Ježu* i „Kulturnom dodatku“ lista *Politika* (kada je zamenio Miodraga Lalevića). Članci Egona Feketea u „Kulturnom dodatku“ *Politike*, na čije mesto je došla Rada Stijović, koja piše naučnopopularne članke o normativnim pitanjima srpskog jezika u kolumni „Slovo o jeziku“, te druge rubrike namenjene širokoj publici (Klajn 2003: S.N., Klajn 2010: S.N.).

¹¹⁵ Govornici nesumnjivo poznaju akcente, ali se način naglašavanja pojedinih reči razlikuje u odnosu na mesto rođenja i prebivališta (ili prebivališta tokom života), nivoa obrazovanja ili naprosto želja govornika.

¹¹⁶ Broj pretraga u odeljku „Najčešće“ pokazuje da je veb-stranica veoma posećena.

¹¹⁷ Među retke izuzetke spadaju glagoli „šareniti“ i „šareniti“, oba „pravilna“, ali s različitim značenjima: „postajati šaren“ i „činiti nešto šarenim“ (Pismenica S.A.b: S.N.), što je u skladu s idealom jednoznačnosti, odnosno, ideologijom monosemije (monosemonimije) (Starčević 2016: 83, Starčević *et al.* 2019: 75).

¹¹⁸ Za najjiritantniju grešku izabrano je nerazlikovanje uzročnog veznika „jer“ i spoja oblika 3. lica jednine prezenta glagola „jesam“ sa skraćenim oblikom rečice „li“ – „je l“, „jel“ (Pismenica S.A.c: S.N.).

komentarima daju pregršt primera „iritantnih grešaka“ i „omraženih oblika“: „sumljam“, „izvinuo (sam se)“, „indentičan“, „mlogo“, „leba“, „ti bih“ itd.

Zašto bi neka jezička pojava bila ozloglašena, nekoga iritirala ili uznemiravala? Zašto bi tuđi govor izazivao negativne emocije? Treba imati na umu da navođenje primera omraženih jezičkih grešaka izaziva neprijatnost, nesigurnost i strah kod govornika koji te oblike koriste u svakodnevnoj komunikaciji, te da je i to vid izazivanja moralne panike. Govornici koji poznaju pravopis sebe smatraju moralno superiornim, a to neretko pokazuju potcenjivanjem, ismevanjem i diskriminisanjem govornika koji te znanja nemaju. I sami govornici paniče, upirući prstom u „nepismene“, tobože čuvajući moral i uspostavljeni red, nesvesno braneći standardnojezičke ideologije.

Autori i urednici sajtova za jezičku samopomoć koji se zalažu za čuvanje jezika i brigu o njemu ne navode šta bi se dogodilo da se jezik „ne čuva“ i šta to jezik „zaslužuje“ ili ne (jednako kao što ne kažu ni jezički autoriteti), da li je jeziku stalo do toga kako ga koristimo ili mu je jednostavno svejedno, na šta ukazuju Starčević, Kapović i Sarić (2019).

Pomenuću i veb-sajtove „Pravopisne nedoumice“ (Pravopisne nedoumice S.A.: S.N.), „Opšte obrazovanje“ (Opšte obrazovanje S.A.: S.N.), Instagram stranicu apsurdnog naziva „Dnevna doza pravopisa“ (DDP S.A.: S.N.), čime se ne završava spisak internet izvora navodno namenjenih jezičkim pitanjima, u stvari pravopisnim i gramatičkim pravilima. Izlišno je reći da je većina ovih sajtova dostupna isključivo na ćirilickom pismu.

Uređuju ih filolozi ili jezički entuzijasti, a zajednički su im standardnojezička ideologija i preskriptivistička uverenja, ukazivanje govornicima na činjenicu da ne poznaju (uopšte ili dovoljno) maternji jezik. U pristupu i obradi tema nema velike razlike: podizanje „niskog nivoa jezičke kulture“ uglavnom se svodi na deljenje saveta i ukazivanje na greške. S druge strane, ovakvi onlajn priručnici imaju izvesnu upotrebnu vrednost: nadohvat su ruke, uglavnom su pregledni i često pretraživi, do odgovora se dolazi lako, te mogu biti od koristi govornicima u formalnijim vidovima komunikacije. Ponekad sadrže i konstruktivne diskusije, kritička promišljanja o određenim jezičkim pojavama i normativnim rešenjima.

U mnoštvu internet izvora posvećenih srpskom jeziku, donekle drugačijim pristupom izdvaja se sajt „Jezikofil. Mesto gde rešavamo jezičke probleme“ (Jezikofil S.A.a: S.N.), koji uređuju srpski lingvisti mlađe generacije: „Naš cilj nije da ukažemo na ograđenja o jezičku normu koje ljudi svakodnevno prave, već da popularizacijom jezičke kulture zainteresujemo čitaoce za jezička pitanja.“ (Vukojičić: 2018: S.N.). Različit stav u odnosu na jezičke autoritete imaju i prema jezičkoj promeni i tuđicama. U člancima se obrađuju zanimljive jezičke teme i iznose mišljenja koja nisu u skladu s pravopisnim „propisima“, promišljaju izvori određene „nepravilne“ upotrebe i istražuje frekventnost reči i izraza u određenim domenima.¹¹⁹ Tako se za kodifikovani oblik Portugalija i „nepriznati“ Portugal, zaključuje da je reč leksičkom dubletizmu jer „oba oblika su dovoljno prisutna u javnosti“ (Jezikofil S.A.b: S.N.).¹²⁰

Ima i primera (šaljive) kritike trivijalne jezičke varijacije, poput one o imperativu glagola „osvojiti“ i „spojiti“ (normirani oblici su „osvoji“ i „spoji“) u osvrtu na izvesni marketinški slogan „Spoji i osvoji“ (Jezikofil S.A.c: S.N.). Autori nalaze prednosti i mane u informisanju o jezičkim

¹¹⁹ Objavljuju se i tekstovi drugih autora s kojima urednici nužno ne dele poglede na određena jezička pitanja („Reč lingviste“), a u rubrici „Reč dana“ tumače se manje poznate reči (arhaizmi, provincijalizmi, istorizmi, neologizmi, reči stranog porekla) ili predstavljaju sekundarna, manje znana značenja poznatih reči.

¹²⁰ Pravopis određuje da je oblik Portugalija postojan i bez dvojtava, te da: „Tradicionalna geografska imena treba čuvati u interesu *postojanosti* i *prirodnosti* našeg književnog jezika“ (kurziv I. B.) (Pešikan *et al.* 2010: 170). Autori ne navode na osnovu čega su zaključili da je oblik Portugalija postojan, niti zašto je frekventni oblik Portugal neprirodan

Klajn (1997: 136) pak preporučuje oblik Portugal kao „bolji“ jer se zemlja tako zove u originalu, dok je oblik Portugalija preuzet posredstvom nemačkog jezika.

Da ova rasprava dugo traje potvrđuje i članak V. Anića (1965: 154–155) u kome se govori o pojavi naziva Portugalija u delu zagrebačke štampe. Autor zaključuje da je to uobičajen u istočnom području, dok u zapadnom preovlađuje korišćenje originalnog naziva Portugal. Možda je i to razlog što srpski institucionalni lingvisti insistiraju na obliku Portugalija koji nam je neprikosnoveno pripao nakon srpskohrvatske jezičke ostavinske rasprave.

pitanjima na internetu: s jedne strane ističu mogućnost brzog dobijanja informacija, a s druge nepouzdanost informacija zbog učešća velikog broja nestručnih ljudi u jezičkim raspravama, naglašavajući ulogu autoriteta, prevashodno institucionalnih, u koje ne sumnjaju (Vukojičić: 2018: S.N.).¹²¹

Zanimljive su i satirične stranice na društvenim mrežama koje se bave jezikom, npr. „Neguj mo srbski jezik“ (NMSJ S.A.: S.N), čiji je naziv inspirisan naslovom poznate jezičke kampanje, a uređuju je „šaljivdžije i provokatori“ afirmišući nestandardnu ortografiju, veb-sajt „Vukajlija“ (Vukajlija S.A.: S.N.), rečnik slenga, koji na duhovit i provokativan način definiše raznorodne pojmove, te Fejsbuk stranica „Slurp“ (Slurp S.A.: S.N.) o jezičkim zanimljivostima iz šaljivog, ali naučnog ugla, koju uređuje grupa lingvista nepreskriptivista iz Zagreba.

Premda su jezički savetnici i jezički onlajn savetnici namenjeni širokoj publici, jer je opšta jezička kultura navodno nezadovoljavajuća, veliki broj govornika nema realnu potrebu da savršeno vlada gramatikom i pravopisom maternjeg jezika. Za pojedine profesije¹²² jezičke alatke su korisne ili čak neophodne, ali ne i jezički savetnici jer se isti saveti mogu naći u normativnim priručnicima.

Battistella ukazuje na činjenicu da se principi i pravila tradicionalne gramatike nastoje učiniti zanimljivim upravo onima kojima su najmanje potrebni (Battistella 2005: 45). Preporučivanje ovakvih sadržaja svima, predstavlja svojevrsnu prinudu i nasilje, a njihovo objavljivanje kontinuirano pothranjivanje moralne panike.

Zato se postavlja pitanje ima li smisla trošiti vreme i energiju na rasprave, bilo stručne ili laičke, koje su u svojoj osnovi nenaučne. Jezički savetnici i priručnici ne bave se značajnim stranama upotrebe jezika, poput jasnog (usmenog i pisanog) iskazivanja jezičke poruke, prilagođavanja jezika komunikativnoj situaciji i kontekstu, regulisanja funkcionalnih stilova, kritičkog odnosa prema (jezičkoj) stvarnosti itd.

Situacija u Španiji je donekle drugačija kada je reč o jezičkim onlajn sredstvima za promovisanje standardnojezičkih ideologija. „Klasične“ onlajn savetnike „kako se piše“ zamenile su informatičke alatke za samopomoć, a svrha jezičkih blogova i foruma nisu beskrajne diskusije o gramatičkim i pravopisnim začkoljicama jezičkih zaljubljenika, već uglavnom komercijalna (kursevi jezika). Tome svakako doprinosi okolnost da postoji veliko interesovanje za učenje španskog jezika kao stranog, te hiperprodukciju onlajn sadržaja treba posmatrati u tom svetlu. No interesovanje za učenje španskog nije slučajno i spontano. Njegov ekonomski potencijal davno je prepoznat i eksploatiše se u toj meri da je učenje španskog jezika (obrazovni turizam) postalo važna grana španske privrede.

Španski jezik je na drugom mestu po broju izvornih govornika (485 miliona), iza kineskog mandarinskog i na četvrtom prema ukupnom broju govornika (559 miliona, iza engleskog, mandarinskog i hindija (Ethnologue S.A.: S.N.). Činjenica da se 74 miliona govornika koristi španskim kao stranim jezikom i da ga milioni ljudi neprestano uče, ide u prilog tome da internetski sadržaji namenjeni ovom jeziku budu neiscrpni.

Promociji španskog jezika poslednjih decenija uveliko je doprineo Institut Cervantes (Instituto Cervantes), komercijalna kulturna institucija, osnovana 1991. godine sa ciljem promovisanja španskog jezika i širenja španske kulture i kultura zemalja sa španskog govornog područja. Sedište organizacije nalazi se u Madridu i Alkala de Enaresu, a prisutna je u celom svetu, u 86 centara na pet kontinenata (IS S.A.: S.N). Institut Cervantes, kao referentna ustanova za podučavanje španskog kao stranog jezika (*español como lengua extranjera – ELE*), usklađena sa zvaničnim jezičkim politikama Španske kraljevske akademije, „ima aktivnu ulogu u promovisanju ekonomskog potencijala i kulturnog kapitala španskog, kao i kreiranju industrije španskog jezika“ (Kuzmanović Jovanović 2020: 195–196). Ekonomski potencijal jezika i njegova instrumentalizacija – ideologija

¹²¹ Ističe da se govornici često drže pravila koja su naučili od nastavnika jezika od kojih su neka pogrešna i naučno prevaziđena, te da se malo ljudi služi rečnikom srpskog, pravopisom ili priručnicima – jer im mogu biti nedostupni ili jednostavno ne znaju da ih koriste i „Jezikofil“ postoji upravo zbog njih (Vukojičić: 2018: S.N.).

¹²² Na primer, blog „Prevodilaštvo“ (Prevodilaštvo S.A.: S.N.) navodi listu priručnika za srpski jezik, te pojedina elektronska izdanja korisna za prevodilačku struku.

dominantna u praksama podučavanja velikih svetskih jezika, pre svega engleskog – tipičan su proizvod ideologije neoliberalnog kapitalizma (Kuzmanović Jovanović 2020: 196).

Na bezbrojnim portalima posvećenim španskom jeziku mogu se naći specijalizovane alatke za ispravljanje gramatičkih i pravopisnih grešaka (na primer, CorrectorOnline.es, Corrector Castellano), koje, uzgred, sadrži svaki računarski operativni sistem, konjugatori glagola (Conjugacion.es, El conjugador), iako u Rečniku DLE postoji ta funkcija, rečnici izgovora i alatke za podelu reči na slogove, blogovi posvećeni pravopisnim temama, lingvistički podkasti, različite (pretežno) komercijalne platforme za učenje španskog jezika, veb-stranice koje koriste različite metode podučavanja, na primer kroz pesmu i muziku itd., s bogatim reklamnim prostorom za kurseve i škole jezika ili ispit DELE Instituta Servantes čije je izvođenje u brojnim centrima širom sveta veoma lukrativno.

Izdvojiću nekoliko izvora: YouTube kanal “Blog de lengua” s 334.000 pratilaca, posvećen različitim jezičkim temama, često obrađenim na preskriptivistički način, poput videa “No vuelvas a caer en estos 9 errores garrafales de lengua” (Pazi da ti se ne omakne ovih 9 kardinalnih jezičkih grešaka), podkast “Filología, lingüística y gramática histórica” koji uređuje klasični filolog Pako Alvarez (Paco Álvarez), s obiljem zanimljivih lingvističkih tema, te blog o istoriji španskog jezika “No solo de yod vive...” i YouTube kanal koje uređuje lingvistkinja Lola Pons (Lola Pons Rodríguez).

5.2.3. Jezičke kampanje u Srbiji

Novija pojava su i kampanje koje služe za podizanje svesti o važnosti „brige“ o jeziku. Zajednički cilj im je podučavanje šire javnosti lepom izražavanju i kulturi govora. No, pod plaštom „očuvanja“ srpskog jezika, zaštite „ugrožene“ ćirilice i negovanja „pravilnog“ jezičkog izražavanja, krije se druga namera: promocija samo jednog varijeteta – standardnog jezika.

Kampanja „Negujmo srpski jezik“, u koju se uključio veliki broj ličnosti iz javnog života, najvidljivija je i najupečatljivija do sad. Započeli su je 2015. godine Sekretarijat za kulturu grada Beograda i Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu u saradnji s Bibliotekom grada Beograda i Radio-televizijom Srbije kao medijskim sponzorom. Godine 2016. proširena je i na Republiku Srpsku, a od oktobra 2016. godine dobija podršku Ministarstva kulture i informisanja i Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Realizovan je i projekat „Karavan kulture govora“ – čije je zaštitno lice bio francuski humanitarni radnik (*sic!*) Arno Gujon (Arnaud Gouillon) – u sklopu kog je održan niz tribina, izložbi i radionica širom Srbije, Republike Srpske i u dijaspori.

Bilbordima i posterima u javnom prostoru, obrazovnim ustanovama i institucijama kulture, internet videima, televizijskim spotovima, agresivnim marketingom – i nesumnjivo velikom materijalnom podrškom javnih institucija – započelo je opšte opismenjavanje građana i spasavanje nacionalnog jezika. Vizuelni identitet kampanje upotpunjen je fotografijama normativnih jezičkih priručnika (*Pravopis srpskoga jezika, Normativna gramatika srpskog jezika, Rečnik srpskoga jezika, Srednjoškolska gramatika, Srpski jezički priručnik* i nekoliko jezičkih savetnika) koji garantuju „verodostojnost“ datih jezičkih rešenja, zbog čega ne bi trebalo zanemariti lukrativne interese institucija, izdavača i pojedinaca.

Uporedo, 2015. godine, list *Politika* započeo je akciju „Sačuvajmo srpski jezik“, takođe pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture i informisanja. Iako je održan veći broj tribina, projekat nije imao veliki odjek u javnosti poput prethodno pomenutog. Ciljevi su, dakako, isti: odbrana jezika (neznano od koga) i navodno razvijanje kulture govora. Tokom kampanje istaknuto je da je neophodno osnivanje stručnog jezičkog saveta pri Ministarstvu kulture i informisanja RS, „koji bi se bavio isključivo negovanjem i unapređenjem (*sic!*) srpskog jezika i ćirilice, kao obeležja srpskog identiteta i nacionalnih vrednosti“ (Vulićević 2015d: S.N.).

Namera tvorca kampanje „Negujmo srpski jezik“ jeste da se, ukazivanjem na status srpskog jezika i jezičke kulture, odgovorni obavežu na *važan državni i društveni zadatak* (kurziv I. B.):

afirmisanje brige o srpskom jeziku, jezičkoj kulturi i matičnom pismu – ćirilici. Ovom akcijom se teme jezičke kulture, opšte pismenosti, uloge i značaja srpskog jezika žele staviti pod pažnju javnosti, medija, školskog sistema i brojnih institucija, a opravdanost za to nije nužno dokazivati (Brborić 2016: S.N.). Polazi se, dakle, od pretpostavke da je srpski jezik ugrožen, da su jeziku i pismu neophodni nega, briga, zaštita i očuvanje, da su njegovi govornici neosvešćeni i neuki, te da im je potrebno podučavanje (Runić 2019: 30–31).

Formiran je Odbor za sprovođenje Akcije „Negujmo srpski jezik“ sa ciljem da se „sistematski i svestrano podstakne briga za očuvanje i razvijanje srpskog jezika i jezičke kulture“ (SEEcult 2017: S.N.). Koncipirana na uobičajeni preskriptivistički način, kampanja je usmerena na najčešće jezičke „greške“¹²³ govornika srpskog uz predočavanje „ispravnih“ oblika. Kako bi bila prijemčiva najširoj javnosti, angažovano je četrdesetak poznatih ličnosti iz sveta kulture, umetnosti, obrazovanja i sporta koje predočavaju i rešavaju jezičke „probleme i zablude“, pri čemu im autoritet obezbeđuju normativni priručnici. Zamisao je, dakle, da se uz pomoć nekoliko desetina primera čistih „grešaka“ odagna većina nedoumica i zabluda govornika u vezi s upotrebom jezika. Metodologija zasnovana na učenju na greškama, odnosno memorisanju „pravilnih“ jezičkih oblika, represivna je koliko i nedelotvorna.

Kampanja ima i svoju himnu (NSJ S.A.a) i naziv na engleskom jeziku (Let’s Nurture (*sic!*) Serbian Language)¹²⁴, kao i zvaničnu internet stranicu (NSJ S.A.b) kojoj tokom pisanja ovog poglavlja nije bilo moguće pristupiti, dok su stranice na društvenim mrežama Facebook i Instagramu bile dostupne.

Nažalost, „poučni“ video kojim se veliča ispravljanje „grešaka“ u privatnim SMS porukama jeste dostupan. Sirotom mladiću koji ne zna da „nije pravilno“ reći, kamoli u poruci napisati: *obzirom da, izvinuo sam se, zar sumljaš u mene*, devojka najpre ispravi „greške“, a zatim ga „otkači“, „jer više ne sumnja“ (da on nije pravi dečko za nju) (NSJ S.A.c).

Đukanović (2013: S.N.) govori o bauku interneta i mobilnih telefona (odnosno SMS poruka), koji nemaju druga posla nego da „uništavaju“ srpski jezik. To ipak nisu bauci nego sredstva koja omogućavaju lakšu, bržu i masovniju komunikaciju nego ikada pre, dok su za sadržaj odgovorni njihovi korisnici. Ako se uopšte može govoriti o „uništavanju“ srpskog jezika, uništavaju ga oni koji se njime služe. Međutim, jezik ne uništavamo pravopisnim greškama i korišćenjem stranih reči, već onda kad ne znamo šta hoćemo da kažemo, kada nešto ne možemo da kažemo ili kada nemamo šta da kažemo (Đukanović 2013: S.N.).

Iako je naišla na podršku javnih institucija i dela struke, koji ističe da je svaka akcija za čuvanje i negovanje srpskog jezika i srpske kulture dobrodošla, značaj kampanje može se pronaći upravo u činjenici da su je brojni lingvisti oštro kritikovali.¹²⁵ Za njih su ponajpre sporni subjektivni kriterijumi za propisivanje standarda i predstavljanje jednog jezičkog varijeteta kao ideala koji je potrebno uvek koristiti.

Prema Simonoviću, (Stevanović 2015c: S.N.), kampanja bi se mogla zvati „Smanjimo svoj jezik“ jer nam predočava da većina govornika srpskog ne koristi dobro maternji jezik: „sve vrvi od

¹²³ Navešću nekolicinu primera uobičajenih grešaka koji su se našli na posterima kampanje „Negujmo srpski jezik“: *u vezi toga* → *u vezi s tim*, *obzirom da* → *s obzirom na (nešto)*, *jer vs. je l’*; *vozimo se kolima, autobusom, tramvajem*, a ne *s kolima, autobusom, tramvajem*; *neznaš* → *ne znaš* (rastavljeno i sastavljeno pisanje negacija s glagolom koje navodi govornike srpskog jezika da izrecituju izuzetke naučene napamet u osnovnoj školi: *neću, nisam, nemoj, nemam*); *glumeti* → *glumiti*, *prestava, pretstava* → *predstava, sumljiv* → *sumnjiv, dr. (drugi), dr (doktor)*; takoreći iznenađujući dubleti (budući da preskriptivističkom ideologijom mononimije istiskuju i svode na minimum): nije pogrešno koristiti pridev *zadnji* u značenju *poslednji*, dozvoljene su konstrukcije *mnogo vam hvala* i *puno vam hvala*, *ujutro* i *ujutru*, *pogotovo* i *pogotovu*, *nezamenljivo* i *nezamenljivo*; dosetke poput: Ne koristim *EURO*. Živim u Evropi i kažem *EVRO*; banalni primeri regionalizama i žargona: *infrakt, popenjati se, fala, leb, ladan, naraniti, strožiji, višlji* itd.

¹²⁴ Eng. *nurture* – hraniti, gajiti, vaspitavati, odgajati, podizati, ohrabrivati, odnegovati itd. Vervat (Vervat 2019: 105) navodi doslovni prevod *Let’s Cultivate the Serbian Language*, kao i *Let’s Work on our Serbian!* i *Brush up your Serbian*.

¹²⁵ Kampanju su javno osudili Ranko Bugarski, Boban Arsenijević, Svenka Savić, Snježana Kordić, Marko Simonović, Jelena Filipović, Tanja Petrović, Stanislav Rakić, Marjana Stevanović, Marija Runić. Osim u novinskim člancima i na blogovima, pomenuti lingvisti svoje stavove su izneli i na javnim tribinama: „Jezik i kulturna politika“, „Kako smo (p)ostali nepismeni“ i „Jezik i nacionalizam“ (Runić 2019: 28).

grešaka, aljkavština, tuđica, latinica i drugih nepodopština“. Pošto se normiranjem uglavnom bave ljudi bez lingvističkog obrazovanja ili znanja o drugim jezicima, njihovi radovi se temelje na laičkim zabrudama o jeziku (Stevanović 2015c: S.N.).

I Runić navodi da je kampanja zasnovana na nizu popularnih predstava o jeziku koje je lingvistika odbacila kao nenaučne (Stevanović 2021a: S.N.), da je neprimerena i diskriminatorna, u suprotnosti s načelima modernog demokratskog društva i razumevanjem funkcionisanja jezika u savremenoj nauci o jeziku, te da ima ozbiljne metodološke propuste (Runić 2019: 28)¹²⁶. Propisivanjem jednog oblika jezičke upotrebe (standardnog varijeteta) stvara se plodno tle za stigmatizaciju i diskriminaciju govornika, te se otvara prostor za netoleranciju i nerazumevanje razlika specifičnih za svaku govornu zajednicu (Runić 2019: 28–29), kao i nesigurnost u jezičkoj produkciji. Takođe, kampanja ne omogućava da se postigne primarni zadatak (opismenjavanje širih društvenih slojeva) jer pukim ukazivanjem na najčešće jezičke „greške“ to naprosto nije moguće.

Važno je istaći da je autorka M. Runić zbog javnog iznošenja svojih stavova o jeziku, posle gostovanja u radijskoj emisiji, dobila nacionalističke pretnje i uvrede na društvenoj mreži X (Twitter) (X 2021) (objavljena je i njena fotografija), što je posledica izazivanja moralne panike i stvaranja neprijateljske klime u društvu zbog razlika u upotrebi jezika. Ukoliko se nečije mišljenje o jezičkim pitanjima razlikuje od vladajućeg, institucionalno nametnutog, ta osoba se olako proglašava izdajnikom nacionalnih interesa, otpadnikom od identiteta, neprijateljem poretka, što su neoprostive jeresi, a netrpeljivost moralnih (standardnojezičkih) aktivista – koji sebe smatraju primerenim, „boljim“ građanima – može imati pogubne posledice.

Kampanja je kritikovana od dela stručne javnosti zbog naučne upitnosti propisane norme (Stevanović 2015b: S.N.). Lingvistkinja M. Runić ocenjuje da je kampanja problematična ponajviše zbog toga što „podržava stav prema jeziku koji je sa aspekta moderne lingvistike a i modernog društva u potpunosti neprihvatljiv“, dok S. Savić ističe da u osnovi valjane jezičke politike treba da bude negovanje svih jezika i identiteta združenih u različitosti (Stevanović 2015b: S.N.). Noseći stubovi kampanje jesu „autoritarnost i malograđanska normativnost našeg mentaliteta i teorijska i metodološka zaostalost domaće lingvistike“ (Stevanović 2015a: S.N.).

B. Arsenijević smatra da je vizuelno dosadna, rasistička i manipulatorska, te da su u njenoj osnovi pogrešna uverenja i uski interesi (Stevanović 2015a: S.N.). Pretnja raspadom jezika usled napuštanja norme izraz je „šarlatanskog razumevanja jezika od strane ljudi koji se izdaju za naučnike u oblasti lingvistike“, pa je teško odrediti u kojoj meri je ova akcija izraz naučne zaostalosti, neznanja i ideološke zavedenosti a u kojoj meri je reč o smišljenoj strategiji osvajanja i održanja moći (Stevanović 2015a: S.N.).

Jezički inženjering kojim se nameće veštačka norma umesto prirodno nastale promene patetičan je, smešan i najčešće potpuno nemoćan, u šta nas je uverilo nasilje nad jezikom u Hrvatskoj ili nalog SANU da svi ijekavci treba da pređu na ekavicu (Stevanović 2015a: S.N.). „Naddijalekatski kôd“ omogućava da se ostvari komunikacija govornika različitih dijalekata jednog jezika¹²⁷ (koje se možda ne bi u potpunosti razumeli da svako govori svojim dijalektom), nastaje spontano i postoji nezavisno od bilo kakvog projekta veštačke standardizacije (Stevanović 2015a: S.N.).

Naši normativni lingvisti održavaju rasističke ideje o „lepom, pravom, ispravnom, čistom (Bosna, Hercegovina, severozapadna Srbija) i ružnom, nepravilnom, prljavom srpskom jeziku (južna i istočna Srbija)“, o zaveri da će se razaranjem prvog varijeteta uništiti srpsko nacionalno biće (Stevanović 2015a: S.N.). Arsenijević ukazuje i na naučnu zaostalost takvih pogleda, čime se uloga lingvista svodi na „održavanje i snaženje kulta ispravnog i pravilnog“ (Stevanović 2015b:

¹²⁶ Članak M. Runić, u kom kritički analizira kampanju „Negujmo srpski jezik“, koji je trebalo da se objavi u banjalučkoj publikaciji *Značenje i sociokognitivne dimenzije javnog prostora u Bosni i Hercegovini*, odbijen je dve godine nakon slanja s obrazloženjem da ne ispunjava osnovne naučne kriterijume, a zatim objavljen u časopisu *Riječ*.

¹²⁷ Na taj način je pre stotinak godina nastao beogradski stil, tako su nastali i postoje gradski govori Niša, Kragujevca, Vranja, tako spontano nastaju *ad hoc* sistemi pri susretu govornika različitih dijalekata bez jezičkog obrazovanja koji bez ikakvih problema ostvare komunikaciju (Stevanović 2015a: S.N.).

S.N.), te hipertrofirano, nemoguće, nepotrebno i besmisleno nametanje norme „po principima autoritarnog šarlatanstva“ (Stevanović 2015a: S.N.).

I satirični sajt „Tarzanija“ osvrnuo se na kampanju „Negujmo srpski jezik“. *Nega* srpskog jezika svodi se na pravila koja navodno zadaje država, a u stvari „interesna grupa koja pre svega želi da zadrži svoje položaje i nametne celom narodu svoju ideologiju“ (Ariel Ultra 2015: S.N.). Takva jezička politika, koja se maskira kao nacionalna i patriotska, kontraproduktivna je za vitalnost jezika i jedino služi „održanju stečenih akademskih pozicija i društvenog kapitala („jer vi ste“) univerzitetskih profesora, koji *umeju pravopis*, pa im je bitno da svi uvide važnost toga što umeju“ (kurziv I. B.) (Ariel Ultra 2015: S.N.). Ona potcrtava klasne podele, poručujući govornicima da su manje vredni od heroja srednje klase na plakatima (koji istovremeno nameću standarde izgleda), zato što ne znaju kako se nešto pravilno kaže ili piše, a *nenegovanje* srpskog jezika jednako je njegovom uništavanju i skrnavljenju same biti srpstva (Ariel Ultra 2015: S.N.).

Simonović (2015: S.N.) kampanju ocenjuje kao najagresivniji oblik javnog stigmatizovanja pojedinih reči i oblika iz jezika – a time i govornika koje te oblike koriste – pri čemu ostaje nejasno zašto će jezik biti u boljem stanju ako se „neispravni“ oblici zauvek izbace. Budući da se živi jezik razvija nezavisno od normativnih napora i pritisaka, to ne doprinosi optimizaciji ili čuvanju jezika, već stvara nove kontekste za šikaniranje govornika, koji svakom normativističkom intervencijom optužuju da govore i pišu sve „gore“ i „nepravilnije“ (Simonović 2015: S.N.)

Takođe, primećuje da se odgovor normativista na kritiku pojedinih lingvisti temelji na pogrešnom utisku da oni suprotstavljaju svakom obliku standardizacije jezika, pri čemu previđaju činjenicu da pomenuta kampanja nema dodirnih tačaka sa standardizacijom (Simonović 2015: S.N.). Tako R. Dragičević u „borce za nepismenost“ – pored korisnika društvenih mreža bez elementarne jezičke kulture koji se zalažu za „prava nepismenih“ (*sic!*) – ubraja i stručnjake za srpski jezik koji su „neshvatljivo i paradoksalno“ kritikovali kampanju „Negujmo srpski jezik“ (Vulićević 2015a: S.N.). Dragičević naglašava da svaki sistem – pa i jezički – zahteva red, koji bi pojedini lingvisti „zamenili anarhijom“ shvatajući kakve bi sve „štetne posledice“ to imalo. Takav stav stručnjaka, koji se „jezik bore protiv negovanja srpskog književnog jezika“ pogrešno verujući da to podrazumeva gušenje dijalekata, predstavlja opasnost za širu javnost (Vulićević 2015a: S.N.).

Međutim, ovde nije reč o dijalektima, već o upotrebi standardnog jezika u određenim domenima. Simonović (2015: S.N.) sugerise da treba napraviti razliku između toga da neki oblik ili konstrukcija nisu preporučljivi u nekom kontekstu (što spada u domen standardizacije) i proglašavanja tog oblika ili konstrukcije apsolutno pogrešnim uvek i svuda, što predstavlja „diletantski pokušaj čišćenja jezika od njega samog“ (Simonović 2015: S.N.). Tvrđnja predsednika (i portparola) Odbora za standardizaciju srpskog jezika:

„Poštovanje norme književnog jezika je obaveza svih koji se služe srpskim jezikom, kao što je obavezno poštovanje pravila koja važe za druge vidove života.“ (Tanasić 2015: S.N.).

predstavlja pokušaj nametanja standardnog varijeteta kao jedinog legitimnog. Naprotiv:

„Netočno je i štetno putem usporedbe s drugim vidovima normiranja u društvu pokušavati opravdati nepotrebno pretjerivanje u normiranju jezika koje guši jezičnu slobodu i kreativnost.“ (Starčević *et al.* 2019: 131).

Jezička proizvodnja ne može se programirati onako kako se programiraju kompjuteri ili uređaji, niti postoji konačan popis rečenica koje govornik može proizvesti: varijacije postoje u svim poljima u kojima se ljudska bića ostvaruju, pa ni jezik ne može biti izuzetak (Starčević *et al.* 2019: 131).

Dakle, standardizacija se odnosi na javni jezik, i to na njegove više registre (Arsenijević 2015: S.N.). Uprkos besmislenim očekivanjima normativista da se norma poštuje u svim komunikativnim situacijama, pretnjama negovatelja jezika kataklizmatičnim scenarijima zbog upotrebe jezika u sferi privatnog (SMS poruke, razgovori na pijaci, oglasi i reklame na nečijoj garaži, poput „bušim bunareve“ koja možda ima cilj da proizvede komični efekat), to nije razlog za reagovanje, a kamoli za paniku (Arsenijević 2015: S.N., Simonović 2015: S.N.). Arsenijević (2015: S.N.) prihvata odstupanje od norme kao prirodnu pojavu koja može biti posledica nečijeg socijalnog statusa

(uključujući stepen obrazovanja), posledica kognitivnog deficita ili namerna, pa odstupanje ne sme biti osnov za stigmatizaciju i bes, već podsećanje da je norma nužno zlo.

Vervat (Vervae 2019: 108) ocenjuje da kampanja negira heterogenost jezika i predstavlja jezik kao homogeni entitet, te iskazuje purizam i druge oblike preskriptivizma. Takođe, primećuje da kampanja predstavlja „pravilnu upotrebu jezika“ ne kao dokaz dobrog obrazovanja, već kao znak uspešnosti i pripadnosti eliti (Vervae 2019: 107) budući da su se u nju uključili poznate ličnosti iz javnog života.

Istražujući korišćenje metafora u okviru kampanje tvrdi da većina pripada pomenutoj „tradiciji negodovanja“ (Milroy, Milroy 1999) koja reaktivira riznicu konvencionalnih metafora i metonimija s dalekosežnim ideološkim implikacijama. Kreatori kampanje daju jasan vrednosni sud o oblicima koje smatraju „nepravilnim“, a pritužbe koje se odnose na loše i sve slabije poznavanje maternjeg jezika putem metafora prenose pesimističke stavove o trenutnom stanju i statusu srpskog standardnog jezika (Vervae 2019: 111).

Analizom metafora *borac*, *borba* i *rat* korišćene u intervju R. Dragičević u listu *Politika* („sve je više *boraca* za nepismenost“, „*borba* protiv ‘atačovanja’, ‘selfija’“, „postaje jasno da je komunikacija na internetu izazvala talas otpora nepismenih prema pismenima i tihi *rat* među njima“), Vervat zaključuje da Dragičević implicira kako su u tom ratu normativistički lingvisti heroji, a borci za nepismenost negativci (Vervae 2019: 112). Pomenute metafore takođe su primer izazivanja moralne panike među govornicima srpskog jezika.

Kao da kampanjom „Negujmo srpski jezik“ nije izvršen dovoljan pritisak na govornike, u septembru 2020. godine na drugom programu Radio-televizije Srbije pokrenut je serijal od deset trominutnih epizoda „Jezičke nedoumice“, posvećenih „živom“ srpskom jeziku i raznim problemima koji se svakodnevno javljaju. Jezička pitanja obrađuju se u animiranoj formi i na šaljiv način, podstičući gledaoce da „stalno razmišljaju o jeziku“¹²⁸ (RTS 2021: S.N.). Pošto je jezik, kao i život, pun nedoumica, govornicima ponekad nije sasvim jasno zašto se „neke reči pišu i izgovaraju onako kako nam savetuju jezički stručnjaci“, zašto se nešto doskora pisalo na određeni način, a više ne, te zašto je ponekad „pravilno“ i jedno i drugo (RTS 2020: S.N.). Očekivano, ove emisije nisu dale odgovor na prethodna pitanja, niti odgovora uopšte ima.

Jedna epizoda bavi se pisanjem priloga *pritom* i priloško-zameničke odredbe *pri tome*:

„Znate li kako se piše *pritom* i *pri tome*? [...] možda pravite razliku u izgovoru: *prìtom* i *pri tòmè*, pa ih različito pišete [...] sve zapravo zavisi od toga koliko imate godina.“ (RTS ONP 2020a).

Koliko je ovaj primer promašen, govori objašnjenje koje su dali autori emisije. Naime, 1934. godine je, prvi put, „neki srpski pravopis“ propisao da se *pritom* piše spojeno, a tako je bilo do 1960. kada je novi Pravopis odredio da se *pri tom* i *pri tome* pišu odvojeno. Isto pravilo je važilo i u Pravopisu iz 1993. godine, a 2010. godine „novo izdanje Pravopisa donelo je i novo pravilo“: *pritom* (spojeno) i *pri tome* (odvojeno). Napravivši tobože duhovitu sliku iz „pravopisnog života“ čoveka rođenog 1934. godine, autori emisije navode da je do 26. godine života bio „pismen“ samo ako je *pritom* pisao spojeno, od 27. do 76. godine oba pojma pisao odvojeno, a pod stare dane je „pismen“ ako *pritom* piše sastavljeno, a *pri tome* rastavljeno.

Iako je serijal nastao u okviru školskog i obrazovno-naučnog programa, te je namenjen deci školskog uzrasta, navodi se kako treba da podstakne gledaoce da rešavaju „svakodnevne probleme“ u upotrebi jezika (koji zapravo nisu nikakvi problemi). Zašto bi „pismeni“ govornik (pretpostavimo da, ako se jednom opismenio, ne može odjednom postati nepismen zato što su pravopisna pravila u međuvremenu predrugojačena) morao da zna kako se, kroz vreme, menja pisanje određenih reči. Možda bi, umesto toga, valjalo postaviti pitanje zašto su se pravila revidirala, ko ih je menjao i ima li argumenata za promenu. I najzad, zašto bismo svi pisali *pritom*, a ne *pri tom*. Ne doživljavaju svi govornici ovu odredbu na isti način, niti je jednako izgovaraju (naglašavaju), pa nema razloga ni da je isto pišu.

¹²⁸ Zašto bi iko stalno razmišljao o jeziku?!?

Druga epizoda posvećena je pak presuđivanju ispravnosti imenica *iskašljavač* i *iskašljivač*. Animirani lik sudije (*sic!*), srećom, u najnovijem *Rečniku* Matice srpske pronalazi obe varijante glagola, *iskašljavati* (*se*) i *iskašljivati* (*se*), pa lako donosi „presudu“. Onaj ko je mislio da *iskašljavač* treba ispraviti u *iskašljivač*, nije morao to da radi jer je zapravo „napravio tipičnu grešku: poveo se za svojim jezičkim osećanjem, ne proveravajući u jezičkim priručnicima da li je i ono drugo jezičko osećanje¹²⁹ ispravno“ (RTS ONP 2020b). Dakle, mirne duše možemo koristiti oba oblika ove reči koja nam verovatno nikada u životu neće zatrebati.

U epizodi „Veliko slovo u višečlanim nazivima“ saznajemo kako je dobro „da deca od malih nogu uče pravopis“, te da reč „parlament“ (u nazivu Đački parlament) treba biti napisana malim slovom [...]“ jer „[...] bez pismenih ljudi nema prave demokratije“ (*sic!*) (RTS ONP 2020c). Izgradnja demokratskog sistema podrazumeva kritički odnos građana prema okolnostima koje ih okružuju, aktivno učešće u rešavanju javnih problema, određeni stepen informisanosti, pa i obrazovanja, ali pravopisna pismenost svakako nije preduslov za demokratiju, već funkcionalna pismenost.

Osim što je animiran, ovaj serijal nije originalan ni po sadržajima, ni po nazivu. Istoimene emisije (RTV 2012) prikazivale su se na Radio-televiziji Vojvodine od 2012. do 2014. godine, a gramatičke i pravopisne teme obrađivane su na sličan način. Razlikuje ih anketa na početku pojedinih emisija koja najavljuje temu, a vodi ih lektor u majici s natpisom, i sloganom serijala: „Verujte da je tako“. Lako je poverovati da većina gledalaca veruje lektoru. Izdvajam: ogrešenja o prozodijsku izgovornu normu: *septémbar*, *októbar*... koja se čuju često, iako je „pravilan“ naglasak samo *séptēmbār*, *óktōbār* itd. (RTV 2013a), činjenicu da rečnik MS iz 2007. dozvoljava akcenatske dublete *ekónomski* i *ěkonomski* (ostali pridevi izvedeni iz imena naučnih disciplina imaju samo jedan „ispravan“ izgovor), te konstataciju da „ustaljena greška može s vremenom postati pravilo“ (RTV 2013b), koja nije dodatno obrazložena.

Većina primera jezičkih „grešaka“ iz pomenutog serijala ili kampanje deluje banalno jer su najčešće korišćeni tokom školovanja i u preskriptivističkim naklapanjima, pa su najpoznatiji: pisanje negacije uz glagole i izuzeci, aorist glagola *biti*, i to obično za 1. lice jednine (*ja bi**) – dok česta upotreba oblika *bi* u 2. i 3. licu množine ostaje neprimećena¹³⁰ – bezlični glagol *trebati*, *s obzirom na to, u vezi s tim, sumnjati – sumljati** itd., što su „greške“ koje spadaju u kompetencije koje bi svaki izvorni govornik srpskog trebalo s lakoćom da usvoji u osnovnoj školi.

Međutim, ni u jednoj kampanji se ne pominju druge nestandardne jezičke pojave: upotreba prisvojnih zamenica *svoj – vaš*, (ne)dekliniranje kratkih stranih imena, hiperkorekcija – nepisanje slova *j* u padežima reči čiji nominativ ne sadrži *j*, prenošenje glasa *ć* iz italijanskog i španskog srpskim *ć*, umesto „tradicionalnog“ *č*, izostavljanje pomoćnog glagola *biti*, česta praksa u govornom i pisanom jeziku (poput naslova „Patrijarh im kriv za ubijanje žena“), promene u upotrebi bezličnog glagola *trebati* ili složenije morfosintaksičke teme, poput kongruencije sintaksičkih jedinica.

Nedekliniranje jednosložnih, pa i dvosložnih stranih imena uobičajeno je u srpskom: film *Tom Kruza* (*Džon Vejna*, *Mel Gibsona*), film s *Pirs Brosnanom* (*Brus Vilisom*, *Bred Pitom*) u glavnoj ulozi, pesma *Nik Kejva* (*Bo Didlija*, *Bob Dilana*), u službi *Al Kaponea*, kolekcija *Iv Sen-Lorana*, *Ulica Čarli Čaplina* itd. Pošto je takva upotreba veoma rasprostranjena, tu pojavu bi trebalo istražiti, opisati i, po svemu sudeći, uključiti u normu standardnog jezika.

Strah od slova *j* očigledan je u brojnim primerima u kojima izostaje međuvokalno *j*: *daj Mii*, *na radiu*, *u Dubaiu*, *u hotelu Patrii*, što, kako se čini, ne pobuđuje pažnju normativista.

Španski i italijanski glas *ć* tradicionalno se prenosi srpskim *č*, osim u slučaju pozdrava *ćao* i vlastitog imena *Ćano*¹³¹ (Pešikan *et al.* 2010: 196): *Čabi*, *harča*, *Mačado*, *Čipiona*, *Načo*; *Pačino*, *kapričoza*, *Činečita*, *Čelentano*, *Čičolina* itd., ali i nestandardnim *ć*, glasom bližim originalnom

¹²⁹ Preskriptivista bi mogao reći da je „pravilno“ jezički *osećaj*, a ne *osećanje* (*osećaj* sitosti, toplote itd., *osećaj* za jezik, pravdu, ritam, orijentaciju i sl.), no ne može se isključiti mogućnost da neki govornici imaju jezička osećanja.

¹³⁰ Govornici „greše“ u standardnoj upotrebi formi „bih–bi–bi–bismo–biste–bi“ jer je oblik *bi* u govoru vrlo uvrežen za sva lica, pa ga se nije lalo „rešiti“ u upotrebi svesnom samokontrolom produkcije (Kapović 2021: 104).

¹³¹ Umesto što se grofu Čanu poklanja nezaslužena pažnja tradicionalnim pravopisnim navođenjem tog „izuzetka“, transkripcija te italijanske i španske foneme može biti dvojaka.

izgovoru, te su se transkripcije određenih pojmova i imena ustalile u tom obliku. Simonović (2015: S.N.) smatra da normativisti prave sopstveni sistem u načinu na koji italijanizmi ulaze u srpski, pa „od *kapučina* prave *kapučino* stavljajući govornike pred izbor između postojećeg i ‘ispravnog’“ (Simonović 2015: S.N.).

Da preskriptivna pravila nemaju puni efekat na stvarnu upotrebu jezika i da se istrajnim nastojanjem preskriptivista na poštovanju norme govornici ne mogu privoleti da to uistinu čine pokazuje i korišćenje bezličnog glagola *trebati* ličnom i bezličnom obliku. Iako se generacije đaka uče „pravilnoj“ upotrebu bezličnog¹³² oblika ukoliko iza glagola *trebati* sledi drugi glagol, koristi se i kao ličan glagol.

Trebali smo da idemo na more. → Trebalo je da idemo na more.*

Nisu trebali da odustanu. → Nije trebalo da odustanu.*

Trebao je da je poslušao. → Trebalo je da je poslušao.*¹³³

Međutim, u pojedinim morfosintaksičkim sklopovima govornici moraju činiti svesni napor pri izboru oblika ili preformulisati iskaz kako bi se upotrebio „ispravan“, bezlični. Uprkos normi o nepromenljivosti glagola, jezički osećaj i analogija u građenju oblika navode govornike da upotrebe „pogrešnu“ formu. Dodatni trud može dovesti do stanke u govoru, a „loše“ upotrebljen oblik neretko prati nelagoda i ispravljanje „greške“. Veliki broj govornika ima svest o posebnosti upotrebe glagola *trebati*, pa zbog nesigurnosti ili bojazni da ne pogreše, pribegavaju određenim jezičkim strategijama, npr. promeni redosleda reči, korišćenju prideva *potreban* i sl.

Do kolebanja dolazi pri korišćenju potencijala, a pogotovo prošlog vremena, te u slučajevima kada subjekat prethodi glagolu, dok su u prezentu uočena mnogo manja odstupanja (Simonović, Arsenijević 2014: 293–294).

Mi bismo trebali sutra da radimo. ← Mi bi trebalo sutra da radimo. (Mi bismo trebalo sutra da radimo.)**

Broj koji ste trebali da pogodite nije deljiv sa tri. ← Broj koji ste trebalo da pogodite nije deljiv sa tri.*¹³⁴

I sami normativisti imaju različita mišljenja o ličnoj i bezličnoj upotrebi glagola *trebati* (v. Klikovac 2011), a pojedini srpski lingvisti zalažu se za reviziju norme: glagol *trebati* u kolokvijalnom jeziku sasvim je blizu priključenju čistim modalnim glagolima (*moći* i *morati*), a konzervativnoj normi potrebno je vreme da ovu promenu prepozna i inkorporira (Simonović, Arsenijević 2014: 302).

R. Stijović (2013: S.N.) predlaže da se teškoće koje nastaju u rečenicama gde subjekat prethodi glagolu *trebati*, na primer:

I on bi trebalo da dođe.

Stigli su svi oni koji su trebalo da se takmiče.

Prevaziđu tako što će se glagol prebaciti ispred subjekta:

Trebalo bi i on da dođe.

a ukoliko to nije moguće, rešenje vidi u stavljanju glagola *trebati* u lični glagolski oblik zaključujući da se ne treba kruto držati pravila o bezličnosti ovog glagola jer se sintaksička ogrešenja smatraju težim:

Stigli su svi oni koji su trebali da se takmiče (Stijović 2013: S.N.).

Analizirajući bezličnu, ličnu i hibridnu upotrebu glagola *trebati* D. Klikovac (2011) preispituje nekongruentne oblike (*Ja bih trebalo, Mi nije trebalo*), te otvara teorijsko pitanje u vezi s bezličnim konstrukcijama uopšte. Autorka predlaže novu normu prema kojoj bi pravilni oblici bili: *Treba da idem, Treba da ideš, Treba da idu* i sl., te *Trebam da idem, Trebaš da ideš, Trebaju*

¹³² To je poznato svakom pismenom čoveku, doduše u teoriji, znatno više nego u praksi (Klajn 2004: 148).

¹³³ Primeri I. B.

¹³⁴ Primeri I. B.

da idu (u zavisnosti od toga gde govornik stavi subjekat: u prvom slučaju to bi moralo biti iza *treba*, a u drugom ispred). Ti nizovi oblika funkcionisali bi kao dubleti dok u jezička praksi ne pokaže koji je prevladao (Klikovac 2011: 20).

Poseban oblik imenica, paukal ili dual,¹³⁵ predstavlja još jedno složeno svojstvo srpskog jezika. To je ostatak nekadašnje slovenske dvojine, a upotrebljava se uz „male“ brojeve: *dva*, *tri*, *četiri* i zamenicu *oba*. Imenice s paukalnim brojevima čine paukalne sintagme koje se u savremenom srpskom sve ređe menjaju po padežima, pogotovo kada se koriste s predlozima (*od dva čoveka*, *s tri psa*, *o četiri žene*) (Stanojčić, Popović 1997: 262).¹³⁶ Međutim, teškoće nastaju pri slaganju paukalnih sintagmi – kod kojih je broj glavna reč – s drugim promenljivim rečima: pridevima, zamenicama, glagolima, promenljivim brojevima,¹³⁷ pa se, pored gramatičke kongruencije, koristi se i *semantička*, po kojoj se slaganje ne vrši prema gramatičkom, već prirodnom rodu. Taj vid slaganja „nije pogrešan“ (Klajn 1997: 20):

gramatička kongruencija	semantička kongruencija
<i>Tih pet godina brzo je <u>prošlo</u>.</i>	<i>Tih pet godina brzo <u>su prošle</u>.</i>
<i><u>Primljeno je</u> svih 29 pripravnika.</i>	<i><u>Primljeni su</u> svih 29 pripravnika.</i>

(Klajn 1997: 20).

Naredni primeri govore da govornici, sledeći vlastiti jezički osećaj, pribegavaju semantičkom slaganju paukalnih sintagmi:

U Naumovoj karijeri bilo je dva trenutka koji su potvrdili malu legendu. / bila su / koja su
Nasred sobe gorelo je četiri sveće. / gorele su¹³⁸
U Srbiji je do 18 časova zabeleženo još četiri slučaja. / su... zabeležena
Za vikend je registrovano četiri pacijenta...¹³⁹ / su registrovana
Tri osobe mi je poslalo / su mi poslale¹⁴⁰

Navedena osobenost srpskog jezika teško je savladiva, pa se složeno morfosintaksičko načelo optimizovalo uporednim korišćenjem semantičke kongruencije. Dâ se pretpostaviti da se slično može dogoditi i nekim drugim, manje kompleksnim gramatičkim kategorijama koje su zaživele u određenim jezičkim registrima (recimo oblik *bi* za 1. i 2. lice množine aorista pomoćnog glagola *biti*, umesto *bismo*, *biste*, dok je oblik 1. lica jednine – *bih*, stabilniji).¹⁴¹ Ostaje da se vidi hoće li prevladati koncept ekonomičnosti jezičkog izraza¹⁴² ili će ga nadjačati preskriptivna pravila koja mogu donekle usporiti proces internih jezičkih promena, čak i u slučaju da je njihov rezultat strukturno ekonomičniji od trenutnog stanja jezika (*apud* Filipović 2018a: 197).

Česti su i primeri semantičkog slaganja brojeva s pridevima i zamenicama:

Spornih dva minuta snimka
U prethodnih 24 časa
Proteklih 3-4 dana

¹³⁵ Postojanje paukala u srpskom prihvata veliki broj srpskih gramatičara. Ova pojava naziva se i *dualom*, premda *trojnost* i *četvornost* ne spadaju u dual budući da se stara dvojina, kojim se označavala *parnost*, proširila se i na nedualske brojeve *tri* i *četiri* (Obućina 2016: 206).

Paukal se javlja samo u nominativu i akuzativu (koji je jednak genitivu jednine kod imenica muškog i srednjeg roda, odnosno, nominativu množine kod imenica ženskog roda), dok se uz paukalne brojeve u ostalim padežima koriste oblici plurala (Klajn 2005: 49).

¹³⁶ Reč je o takozvanom *skamenjenom akuzativu*, jednakom nominativu (Klajn 2005: 96–97).

¹³⁷ V. Klajn 2005: 96–98 za više detalja.

¹³⁸ Primeri su iz prevodne književnosti.

¹³⁹ Navedeni primeri deo su čitanih vesti na Televiziji N1 (ne javljanja reportera uživo ili dijaloškog sadržaja).

¹⁴⁰ Primer je preuzet s društvene mreže Facebook.

¹⁴¹ Možda upravo zahvaljujući neumornim savetima preskriptivista dolazi do hiperkorekcije oblika 2. i 3. lica jednine – *bih* umesto *bi*. Taj oblik se javlja relativno retko i stigmatizovan je.

¹⁴² U novijim istraživanjima, princip jezičke ekonomije – u tradicionalnoj istorijskoj lingvistici smatran važnim kriterijuma za objašnjavanje internih jezičkih promena – smatra se problematičnim. Istorijska sociolingvistika empirijski je potvrdila da ima mnogo manji značaj od uticaja sociolingvističkih i društvenih faktora (Filipović 2018a: 197).

*U narednih dva meseca
Sledećih dva sata
Za preostalih dva meseca*

*Onih četiri milijarde evra
Svojih tri minuta
Njenih tri mačeta*

kao i nestandardne kongruencije brojeva:

*Najviša dnevna temperatura biće 23 stepeni
nagib je 49 procenta
523 pacijenata¹⁴³*

S obzirom na rasprostranjenost ovakve jezičke upotrebe, nezainteresovanost preskriptivista može se opravdati činjenicom da mnogi govornici ovo delikatno morfosintaksičko svojstvo jednostavno ne mogu usvojiti:

„Najljepše godine života izgubili ste ućeci *č* i *ć*, a sada su znanja o tome toliko napredovala da se to više uopće ne da naučiti, ali se, kako čujete, i ne traži.“¹⁴⁴ (Anić 2009: 654).

No to ne znači da će normativisti prestati da uznemiravaju govornike banalnim skupom primera iz jezičkih kampanja. Ipak, budući da su neke nestandardne jezičke pojave postale uobičajene u određenim domenima upotrebe, od lingvista se očekuje da ih uoče i opišu.

Srećom, kampanja se ne bavi ni akcentima. Četvoroakcenatski sistem i neakcentovane dužine jezička praksa je opovrgla, a „nepostojeći“ naglasak na poslednjem slogu (ne samo kod antroponima stranog porekla)¹⁴⁵ toliko je uobičajen da zaslužuje analizu i opis ako ne standardizaciju.

Ipak, standardni akcenat (tačnije, akcenat bliži standardu), neprirodan i gotovo komičan, govornici povremeno mogu čuti na radiotelevizijskom servisu koji ima obavezu istinitog informisanja građana, samostalnu uređivačku politiku, nezavisan je od izvora finansiranja i zabranjuje svaki oblik cenzure (Službeni glasnik RS, 83/2014, 103/2015, 108/2016, 161/2020, 129/2021, 142/2022 i 92/2023): „Javni servis s lektorski uvežbanim čitanjem vesti u kojima se akcenatski naglasak pomera prema početku reči vodi do groteske, pa makar tako bilo ispravno.“ (Vučelj 2016: S.N.).

Dobronamerni posmatrač se pita: zašto ikad izgovarati *vodOprivreda, telEvizija, parlAment, dijAmant*¹⁴⁶ i da li to čini jezik boljim sredstvom razmišljanja, komunikacije i čuvanja ideja (Arsenijević 2016: S.N.). Razlog za nametanje suludih obrazaca izgovora leži u pogrešnom razumevanju predmeta sopstvenog istraživanja: pošto standardni jezik predstavlja neku vrstu veštačkog jezika (usled upliva jezičkog inženjeringa prilikom odlučivanja šta jeste, a šta nije deo standarda), lingvisti preskriptivisti veruju da je standardni jezik skup pravila koja su oni sami propisali (Arsenijević 2016: S.N.).

Još je važnija činjenica da akcenat predstavlja pogodan instrument za stigmatizaciju budući da je lako uočljiv. „U jezičkoj ideologiji koja preovlađuje među govornicima srpskog jezika, jezičke kategorije kao što su padeži i akcenti imaju važnu ulogu u percepciji i hijerarhizaciji dijalekata i

¹⁴³ Prethodnih dvanaest primera preuzeto je iz sadržaja televizija N1, Nova S i Eurosport, te društvenih mreža Facebook i Instagram.

¹⁴⁴ Anićeva predviđanja da razlikovanje *č* i *ć* (fonetsko svojstvo koje neki govornici nikada ne uspeju da usvoje) u budućnosti neće biti u fokusu preskriptivista, nisu se ostvarila.

¹⁴⁵ Sufiksi stranog porekla *-ent, -ant, -ans* koji se obično naglašavaju na poslednjem slogu: *asIstent, apsOlven, refErent, inspicIjent, doktOrant, konzErvans, muzIkant, trafIkant, halucInant, špekUlant, sekUndant, manipUlant, prevArant, follIrant, zajEbant, matUrant, pacIjent, specijalIzant, postAment, testAment, dilEtant, toAlet papir, cigAret papir* itd.

¹⁴⁶ *KorepEtor, kompOzitor, respIrator, istOvremeno, laborAtorija, kOnkretan, invEstitor, IndOnezija, apsOlutno i Ap Slutno, očIgledno i Očigledno, konzervAtorijum, opservAtorija, pravOvremeno, u međUvremenu* itd.

njihovih govornika.“ (Petrović 2015: 13). Tako akcenat može biti „loš“, „pogrešan“, „nepravilan“, „seljački“ i sl., a njegovi govornici neretko diskriminirani.

Tvorci kampanje „Negujmo srpski jezik“ i serijala „Jezičke nedoumice“ skoncentrisali su se, dakle, samo na uobičajene, opštepoznate primere „grešaka“. Runić (2019: 34) navodi da su „za misiju opismenjavanja“ izdvojili tridesetak pravila (26 na plakatima, 25 u materijalu za radijsku emisiju i 35 za kviz znanja), ali da nisu naveli koji procenat govornika ih poznaje, niti na koji način određuju govornike srpskog kao nepismene, polupismene ili pismene. Ocena mere pismenosti, iako nepotpuna, obično se zasniva na podacima dobijenim na popisu stanovnika, ali nijedan zvanični podatak o pismenosti stanovništva ne temelji se na stepenu poznavanja „pravila“ standardnog jezika¹⁴⁷ (Runić 2019: 34–35). Iz toga je jasno da se opismenjavanje stanovništva ne zasniva na podučavanju „pravilima“ standardnog jezika, te da kampanja „Negujmo srpski jezik“, „ni u kom slučaju ne doprinosi poboljšanju moderno shvaćene pismenosti“ (Runić 2017: 6–7).

Kao ozbiljnu epistemološku grešku kampanje „Negujmo srpski jezik“ M. Runić nalazi u izjednačavanju jezika s pravopisom i stilom, iako je pravopis proizvod društvene konvencije, a jezik čovekovo inherentno svojstvo kao biološke vrste (Runić 2019: 39–40). Pravila pisanja jezika, ukoliko postoje, uče se kroz formalno obrazovanje, dok se ljudsko biće rađa s genetskom predispozicijom za korišćenje jezika (Runić 2019: 40).

Postoje pravopisna rešenja koja ni obrazovani govornici ne mogu da savladaju, na primer teško pravilo pisanja i nepisanja crtica u (polu)složenicama: „rak-rana“, „kamen temeljac“, „društveno-politički“, „naučnoistraživački“ i dr. (Runić 2019: 40).¹⁴⁸ Uz to, autori pravopisa nameću samo jedan oblik kako bi se izbegla dvostruka grafička rešenja (dubleti), što dodatno otežava njihovo poznavanje. Odnosno, nedoumice proističu iz samih pravopisnih rešenja:

„[...] kada bi se poznavanje pravopisnih pravila uzelo kao jedini kriterijum za poznavanje standardnog jezika, onda ga vjerovatno niko od maternjih govornika, uključujući i same autore pravopisa, ne bi dovoljno dobro poznao.“ (Runić 2019: 41).

Jednako tako, nemamo ni podatke o ishodima kampanje. Javnosti nije poznato koje rezultate je dala, kakve su analize i koja istraživanja vršena.

Krajem 2015. godine, jedan od pokretača akcije, V. Brborić, izvestio je javnost putem javnog servisa da je kampanja „Negujmo srpski jezik“ dala rezultate: „urodila je plodom i dala rezultate iznad očekivanih“. Izraženo je zadovoljstvo rezultatima koje je kampanja postigla u medijima, konstatovano da je interesovanje iznad očekivanja, te činjenica da je kampanja postala „hit“ na društvenim mrežama (RTS 2015: S.N.) i ništa više.¹⁴⁹ Ne znamo jesu li se govornici srpskog „opismenili“ i da li se zaista „manje ogrešuju o normu? Ukoliko je rezultat samo činjenica da se u javnosti više priča o toj temi, može se govoriti samo o negativnim rezultatima. Ako su govornici još uvereniji u preskriptivistička, dakle, nenaučna gledišta koja su ovom kampanjom propagirana, ishodi su nedvosmisleno štetni: govornici nestandardnih varijeteta su još više stigmatizovani i nesigurniji, laički stavovi o jeziku još rašireniji, a moralna nadmoć poznavalaca standardnog varijeteta (ili samo nekolicine pravila) još veća. Pozitivni ishodi kampanje mogu se tražiti samo u činjenici da je kritikovana od dela stručne javnosti i da se najzad u srpskoj sredini povelja raspravo o naučnosti ovog pristupa. Simonović očekuje da će se ubuduće ozbiljno postavljati pitanje njihovog legitimiteta i korisnosti budući da elite koje pokreću ovakve kampanje same sebe diskredituju rigidnim normativizmom i nacionalizmom (Stevanović 2015c: S.N.).

¹⁴⁷ Standardni srpski jezik nije isto što i srpski jezik, već je reč je „kodifikovanoj varijanti srpskog jezika koji predstavlja njegov podskup“, te se ti pojmovi nipošto ne mogu izjednačavati (Runić 2019: 36).

¹⁴⁸ Kako bi dosledno sprovodili ova pravila, govornici bi trebalo da znaju da definišu sintagmu i zaključuje je li pridev izveden od jednog ili dva pojma, te da memorišu i eventualne izuzetke (Runić 2019: 40).

¹⁴⁹ Sudeći po komentarima, i čitaoci su prezadovoljni: „Loši primeri koji se svakodnevno čuju: Na opštini Zvezdara, bez da se ulažu velika sredstva, može se prodavati hrana za poneti. Vuk nam se u grobu prevrće od ovakvih umnih sklopova rečenica. / Mali pomak. Dobro da smo se setili da nešto preduzmemo. / Slažem se. Baš lepa vest! I konačno da se neko seti da se stara o srpskom jeziku. / Jedna od... ljepših stvari koje sam vidio u posljednje vrijeme. Svaka čast za kampanju!“ (RTS 2015: S.N.)

Javne rasprave o nastavi maternjeg jezika često se usredsređuju na pitanje pismenosti, pri čemu su mnogi kritičari uvereni da su standardi pismenosti niži u odnosu na neka prethodna vremena (Milroy, Milroy 1999: 39). Međutim, ideja da je pismenost u prošlosti bili viša predstavlja mit (Milroy, Milroy 1999: 39). Autori navode da je oduvek bilo poteškoća u vezi s masovnim opismenjavanjem i pristupom prestižnom standardnom engleskom (i svakom drugom, prim. I. B.) jeziku, te da je savremeni čovek danas zainteresovaniji za to pitanje nego ranije. Međutim, neobično je što činjenica da je oksfordski student napisao nepravilno neku reč na ispitnom zadatku u današnje vreme izaziva veliku zabrinutost, pa se takvim vestima neretko bave i mediji uzbujujući javnost (Milroy, Milroy 1999: 43). Slabija pismenost neretko se vezuje za mlade ljude koji su, kako je rečeno, čest predmet izazivanja moralne panike. Suprotno tome, Bugarski (1986: 31) naglašava da se mladi govornik ili savremeni govornik iz urbane sredine ne smeju diskvalifikovati kao potencijalno „loši“ govornici svog jezika „jer se, navodno, ranije bolje govorilo nego danas“, i to bolje na selu nego u gradu.

Ipak, 2019. godine primećeno je da su i studenti i fakultetski obrazovani ljudi u Srbiji „nepismeni“, te se rodila ideja da se srpski jezik uvede kao obavezan predmet na svim fakultetima u Srbiji. Možda je ova zamisao iznedrena na krilima kampanje „Negujmo srpski jezik“ ili je kampanja pak poslužila tome da se javnosti predstavi i ovaj navodni problem.

„Elementarna nepismenost, jezička nekultura, osnovna je odlika i fakultetski obrazovanih ljudi, čak i onih sa titulama doktora nauka. Zato i najpreči od svih prijekih zadataka jeste da se srpski jezik kao predmet uvede na svim fakultetima, da visokoškolsko formalno obrazovanje ne bude u suprotnosti bar sa elementarnom pismošću.“ (Kovačević 2014: 79).

Odbor za standardizaciju srpskog jezika uputio je predlog Konferenciji univerziteta Srbije da se srpski izučava na fakultetima kao obavezan predmet u trajanju od najmanje dva semestra. Navevši da podržavaju nastojanja za očuvanje srpskog jezika, članovi KONUS-a odbili su predlog uz obrazloženje da se srpski jezik savladava na nižim nivoima studija, te da univerzitet ne može preuzeti tu ulogu. Međutim, podržali su ideju da se na visokoškolskim ustanovama osmisle kursevi koji se odnose na veštinu komunikacije, profesionalnu komunikaciju i sl. (RTS 2019a: S.N.).

Kao reklama za kampanju nastao je video „Nepismenost se leči batinama“ (*sic!*) (Mondo TV 2015), nalik članku „Najiritantnija pravopisna greška“ na sajtu „Pismenica“¹⁵⁰. U nastojanju da se iz svakodnevnog života „protera nepismenost“ poznate ličnosti uključene u kampanju iz mnoštva uobičajenih jezičkih „grešaka“ izdvajaju one koje ih „najviše nerviraju“, „izluđuju“¹⁵¹. Sagovornici (učesnici kampanje) navode da su po jezik „naročito opasne društvene mreže“, pa je u „borbu“ protiv nepismenosti najbolje krenuti od svog profila. Neke greške pa mogu biti „simpatične“, te ih opraštaju jer ih nasmeju. Televizijski voditelj i aktivista za ljudska prava, očitito nije upoznat s jezičkim ljudskim pravima, sudeći po krajnje opasnoj izjavi, premda datoj u šaljivom, satiričnom maniru: „mnogim ljudima bi trebalo zakonom zabraniti“ da govore [...] „pametnije bi bilo da čute“, „nepismenost se leči prutom“. Svi sagovornici doživljavaju kampanju kao nešto poželjno i potrebno ne uviđajući da je reč o diskriminaciji i svojevrsnom nasilju nad govornicima.

„Najbolja nova srpska reč“ najnovija je jezička kampanja, koju je pokrenuo sajt „Mala biblioteka“. Najšira javnost podstiče se na kreativnost pozivom da učestvuje u nagradnom takmičenju: „izmisli! izmaštaj! stvori! dojeti se!“ „Svaku reč srpskog jezika koju danas govorimo je nekad neko prvi put izgovorio. Jezik se stvara i obnavlja svakodnevno.“ (Mala biblioteka 2023).

Reč je o konkursu koji poziva na inovativnost, budi maštu, pa bi se moglo pomisliti da ujedno afirmiše i slobodu korišćenja najraznovrsnije leksike. No nije tako: poruke koje šalje kampanja su vrednosne i izrazito preskriptivističke.

¹⁵⁰ Jednostavnom pretragom interneta može se naći sijaset stranica koje navode 10, 32, 100 najiritantnijih pravopisnih grešaka. Organizuju se i svojevrsna takmičenja u kojima govornici biraju šta im je u jeziku najodvratnije (*sic!*): „Instagram stranica „Dnevna doza pravopisa“ predstavila je 32 najiritantnije greške, a vi budite slobodni da u komentarima dopišete svoje favorite.“ (Kalaba 2022: S.N.).

¹⁵¹ Ovom prilikom, to su: *trebam, spasavanje – spašavanje, lanpa umesto lamp*a (premda je u spontanom govoru prilično teško izgovoriti *n* iza kog sledi bilabijal *p*), pogrešna interpunkcija, *da li bih smo, obzirom da* itd.

„Dobra reč snaži i ulepšava jezik. Nova reč daje novu snagu jeziku, doprinoseći njegovoj lepoti.“

„Za opstanak jezika u savremenom dobu brzih promena potrebni su briga, pažnja, trud.“

„Prednost imaju zamene za nepotrebne tuđice (posebno anglicizme).“

„Takmičenjem za ‘Najbolju novu srpsku reč’ želimo da podstaknemo i javni razgovor o vrednostima reči koje govorimo.“

„Trebalo bi zastati na međi i naraštajima sačuvati bogatstvo maternjeg jezika.“ (Mala biblioteka 2023).

Jeziku se pripisuju kojekakvi epiteti: lepota, (nova) snaga, a neke reči smatraju se boljim i vrednijim od drugih. Jeziku su za opstanak potrebni briga, pažnja, trud i ulepšavanje, a tuđice su nepotrebne i grube, jer jezik mora biti „čist“:

„Kaži nešto novo, zameni grubu tuđicu, doprinesi čistoti.“ (Mala biblioteka 2023).

Popularno konzervativno načelo glasi: „koristi domaću reč umesto strane“. Međutim, ponekad je postojeća „domaća“ reč zapravo tuđica, iako se ne percipira kao takva (npr. *stejdž* → *bina*, *target* → *cilj*, *buling* → *maltrretiranje*, *fešn vik* → *nedelja mode*).¹⁵² Reči ne treba vrednovati, niti imati na umu preskriptivistički princip „starije je bolje“ (upravo zato što se zasniva na vrednosnom sudu): reči su „vredne“ („lepe“, „dobre“) samo ako su nam potrebne i ako ih koristimo. A ustaljene tuđice, širokoprihvaćene u jezičkoj praksi, zapravo su domaće reči.

Negativan primer je i kampanja „Digitalni bukvar“ Filološke gimnazije u Beogradu koja se vodila na istoimenoj Instagram stranici. Nastala je u okviru projekta „Digitalna ekspedicija“ sa ciljem povećanja nivoa digitalne pismenosti u Srbiji (Tasić 2021: S.N.). Nakon objave slike s porukom „Imaš li muke s padežima kao ljudi sa juga Srbije?“ na kojoj devojka drži novo izdanje Vujaklijinog *Leksikona stranih reči i izraza* (koji se ne može dovesti u vezu s padežima), redakcije novinske agencije „Jugpress“ i leskovačkog nedeljnika „Nova Naša“ reč oštro su osudile kampanju kao diskriminatorSKU, a zatim je usledila i kritika javnosti i predstavnika lingvističke struke (Tasić 2021: S.N.).

Posle izvinjenja đaka koji uređuju stranicu, čija namera nije bila da ikoga uvrede ili diskriminišu, ali su to očito uradili iz neznanja, žaljenje je izrazila i direktorka škole:

„Filološka gimnazija upućuje izvinjenje svima koji su na bilo koji način osetili da su diskriminirani u objavi naših učenika u ‘Digitalnom bukvaru’. Ideja tog projekta je da se kroz savremene digitalne medije prikažu raznovrsnost i lepota srpskog jezika“ (Petrov 2021: S.N.).

Objava je potom uklonjena, a nedugo zatim je ugašena stranica na društvenoj mreži (Petrov 2021: S.N.).

U kritici „neprijatnog događaja“, Arsenijević primećuje da pojam digitalne pismenosti nema mnogo zajedničkog s tradicionalnim značenjem reči pismenost, već da podrazumeva širok spektar veština, znanja i kompetencija koje unapređuju život u društvu u kom digitalne tehnologije imaju značajno mesto. Međutim, svi sadržaji projekta pokazuju da se pod digitalnom pismenošću podrazumeva poštovanje pravopisa i preskriptivnih gramatika u komunikaciji na digitalnim medijima, što je zapravo suprotno osnovnim principima digitalne pismenosti budući da se komunikacija u toj sferi značajno razlikuje od onog što propisuje normativna literatura (Arsenijević 2021: S.N.).

U članku se ističe da je etika ponašanja u digitalnom prostoru važan aspekt digitalne pismenosti: jezičke i druge stereotipe treba izbegavati, kao i diskriminaciju i stigmatizaciju različitih društvenih grupa, te u tom pogledu treba biti utoliko oprezniji ukoliko je ciljana publika brojnija (Arsenijević 2021: S.N.).

Dizajn plakata podseća na banalni obrazac iz kampanje „Negujmo srpski jezik“, s tim da na slici nije normativni priručnik, već knjiga koja nema nikakve veze s južnim govorima i padežima, a kamoli s digitalnom pismenošću, dok se na drugim plakatima kampanje ispoljava jezički šovinizam stigmatizacijom latinice, novih i starih pozajmljenica itd. (Arsenijević 2021: S.N.).

¹⁵² Nem. *Ziel*, nem. *Bühne*, nem. *malträtierten* ← fra. *maltraiter*, fra. *mode*.

Stigmatizovanje govornika južnih varijeteta nije karakteristično samo za Srbiju, već se slični primeri mogu naći i u Španiji. Andaluski varijetet španskog (špa. *el andaluz, la variedad andaluza*) – uzgred, najviše proučavani modalitet španskog jezika – pokazuje određene odlike (pretežno na fonetsko-fonološkom planu)¹⁵³ koje ga razlikuju od ostalih kastiljanskih govora, zbog čega su govornici ovog varijeteta stigmatizovani. Pošto u pisanom jeziku nema odstupanja u odnosu na standardni španski, karakteristike andaluske koje se odnose gotovo isključivo na govornu produkciju izazvale su najveću pažnju lingvista (Narbona Jiménez 2001: 19, Cano Aguilar 2001: 45).¹⁵⁴ Sistematska lingvistička istraživanja andaluske započela su kasnih 50-ih godina 20. veka analizom pisanih svedočanstava i istorijskih dokumenata na osnovu kojih je formirana predstava o aktuelnom stanju tog varijeteta, stavovima i vrednosnim sudovima govornika o njemu, dok su novije studije doprinele širenju znanja o andaluskim govorima i otvorenosti prema različitostima (Cano Aguilar 2001: 33).

Andaluski varijetet (kao i južni govori srpskog) nose društvenu stigmiju zbog različitih ekstralingvističkih činilaca: jezičkih ideologija, stereotipa i predrasuda, istorijskih i ekonomskih faktora, nedostatka svesti ili jednostavno neznanja. Oba varijeteta su govori juga i vrlo prepoznatljivi, oba se smatraju inferiornim jer nemaju društveni prestiž, te sa sobom nose negativne jezičke sudove i stigmiju za svoje govornike. Narbona Himenes navodi da se Andaluzani smatraju „smešnim i duhovitim“, da ih je teško razumeti, da rđavo govore španski (Narbona Jiménez 2009: 18). Slični stereotipi pripisuju se i govornicima jugoistočnih varijeteta srpskog: simpatici su, govor im je melodičan, to je pravi narodni jezik, ali se teško razumeju (Petrović 2014: 57). Autorka je istraživanjem stavova govornika¹⁵⁵ (anketom i analizom društvenih mreža) došla do zaključka da stereotipi o andaluskom ipak nisu toliko oštri kao u slučaju jezičkih varijeteta jugoistočne Srbije: većina Španaca je ravnodušna kada je reč o južnim španskim govorima, dok se u Srbiji govori jugoistoka smatraju gramatički nepravilnim (Petrović 2014: 57).

Umesto stigme i diskriminacije, potrebno je negovati jezičku toleranciju i osetljivost prema razlikama, kako društvenim, etničkim i nacionalnim, tako i jezičkim, kako bi društveno vrednovanje stigmatizovanih varijeteta raslo, ojačalo se samopoštovanje govornika i učvrstio njihov jezički i društveni identitet.

Iako diskriminacija na osnovu etniciteta, religije, pola ili društvene klase u modernim društvima nije prihvatljiva, čini se da je diskriminacija na temelju jezika dopuštena, premda se jezičke različitosti mogu povezati s etničkim, verskim i klasnim razlikama (Milroy, Milroy 1999: 2). Zapravo, jezička diskriminacija predstavlja zamenu za diskriminaciju po drugim osnovama i može se otvoreno koristiti za diskriminaciju nižih klasa ili manjinskih grupa sve dok se izbegava direktno pominjanje klase ili etničke pripadnosti (Milroy, Milroy 1999: 2–3). Kreatori i učesnici jezičkih kampanja očito nisu svesni da je reč o diskriminaciji, pa ne mogu imati u vidu posledice koje takav pristup ostavlja na govornike koje prave pomenute jezičke „greške“. Pošto su

¹⁵³ Najznačajnije karakteristike andaluske su: *seseo* – izgovor fonema /θ/ i /s/ kao /s/; *ceceo* – izgovor fonema /θ/ i /s/ kao /θ/; *yeísmo* – izjednačavanje *ll* i *y*, odnosno fonema /ʎ/ i /y/; variranje finalnog *-r* i *-l*; gubljenje intervokalnog *-d-*; gubljenje finalnih suglasnika; frikativizacija afrikate *ch* (Cano Aguilar 2001: 44–45); drugačija intonacija, brži i živahniji ritam (Narbona Jiménez 2009: 33) itd. Treba napomenuti da mnoge od ovih razlika karakterišu druge varijetete španskog: *yeísmo* preovlađuje u govorima na Iberijskom poluostrvu i Hispanskoj Americi, dok je latinoameričkim jezicima, dok *lleísmo* (izgovor *ll* kao /ʎ/) (Cano 2001: 44–45). Španski pokazuje univerzalnu tendenciju ka otvorenom slogu, pa je fenomen neizgovaranja finalnih suglasnika prisutan u gotovo svim varijetetima i može se nazvati „fonološkom zakonitošću španskog“ (Morillo-Velarde 2001: 67).

Andaluski varijetet odlikuje izrazita heterogenost, ali se granice podvarijeteta ne mogu tačno odrediti. Zbog istorijskih, sociokulturnih i sociolingvističkih razloga, andaluski se u okviru iste jezičke zajednice može podeliti na istočni i zapadni (Villena Ponsoda 2006: 233–234).

U pogledu morfosintaksičkih razlika, treba izdvojiti upotrebu lične zamenice *ustedes* umesto *vosotros* (i to samo u zapadnom delu Andaluzije), te ličnih zamenica *la*, *le* i *lo* u funkciji direktnog i indirektnog objekta (*laismo*, *leísmo* i *loísmo*) (Cano Aguilar 2001: 46).

¹⁵⁴ S druge strane, između južnih govora i standardnog srpskog ima morfoloških i morfosintaksičkih razlika koje se ispoljavaju i u pisanom jeziku, što je, između ostalog, razlog da ovi varijeteti budu stigmatizovani.

¹⁵⁵ Govornici imaju različite stavove prema standardnim i nestandardnim varijetetima koji mogu biti pozitivni, negativni ili neutralni. I pozitivni i negativni stavovi ukazuju prisustvo stereotipa.

stigmatizovani govornici (jednako kao i javne ličnosti iz kampanje) najčešće neosvešćeni kada je reč o lingvističkom preskriptivizmu, te prihvataju jezičke savete ili kampanje zdravo za gotovo, može se pretpostaviti da ovakav vid jezičke diskriminacije kod njih stvara uznemirenost, nesigurnost, osećaj krivice, stid. Osude ovog tipa:

„[...] postoje neke greške koje su baš sramota i brzina u kucanju nije opravdanje – pokazatelj su elementarne nepismenosti i dobar način da navedete osobu s druge strane da stavi tačku na vaš razgovor.“ (Kalaba 2022: S.N.)

bez sumnje narušavaju samopouzdanje, izazivaju strah i paniku ili osećaj izopštenosti iz zajednice. „Da bi ljudi ispravno govorili i pisali kao što govore važno je da negujemo srpski jezik“ (Kalaba 2022: S.N.), poručuje autorka, ne znajući da svi govornici neguju srpski jezik samom činjenicom da ga koriste.

Simonović rešenje vidi u izglasavanju nepoverenja normativistima, te savremenijem i inkluzivnijem obrazovnom sistemu (Vervaeke 2019: 107). Standardizacijom treba da se bave ljudi čiji je posao osiguravanje razumljivosti i uklanjanje realnih komunikacijskih barijera: lektori, nastavnici jezika, prevodioci, priređivači, urednici, pa bismo na taj način, priručnike koji sadrže „potkrepljene savete i preporuke, a ne naredbe i vrednosne sudove“, u školi bi se učilo kako efikasno i strukturirano pisati i prezentovati, a ne kako izbegavati „minsko polje ‘nepravilnih’ oblika“ (Simonović 2015: S.N.). Drugim rečima, učenicima i studentima treba omogućiti podučavanje iz sastavljanja smislenih i koherentnih tekstova različitih vrsta, a ne davanje jezičkih saveta, iz lingvističke perspektive potpuno neopravdanih (Starčević *et al.* 2019: 39). U tom slučaju, ne bi se vodila javna debata o tome koliko ljudi koristi neku reč „nepravilno“ i „kako da ih što pre bude nula“, već o tome kako se „građansko pravo na upoznatost sa standardom može unaprediti“ (Simonović 2015: S.N.).

Govornici neće spontano prestati da se pitaju šta je „pravilno“ i „bolje“, niti da prekinuti da vezuju određene vrednosne sudove za neke dijalekte, izgovore i načine pisanja jer su te pojave prirodni deo dinamike upotrebe jezika u društvu, ali država i nauka ne smeju podsticati takav narativ, nego „obrazovati govornike da prevladavaju predrasude koje iz njih proizilaze“ (Simonović 2015: S.N.). Normativističko preskriptivno usmerenje i autoritarni duh nasleđeni su od prethodnih generacija i ranijih vremena, pa mlađim srpskim lingvistima ostaje da to promene i time doprinesu promeni na planu širem od lingvističke zajednice (Stevanović 2015a: S.N.).

5.2.4. Jezičke kampanje u hispanskom svetu: Meksiko, Urugvaj i Španija

Purizam se u hispanofonom svetu pojavljuje u dva oblika: kao stilski purizam i kao otpor prema tuđem (stranom). U decenijama nakon osnivanja hispanoameričkih nacionalnih akademija za jezik, jezičke politike odlikuje naglašena briga za „čistotu i pravilnost“ španskog jezika (špa. *pureza y corrección*) (Ludwig 2000: 190), dok se krajem 20. veka revitalizuje ideja panhispanizma. Sledi pregled jezičkih kampanja prisutnih u trima hispankim zemljama: Meksiku, Urugvaju i Španiji tokom poslednjih decenija 20. i prvih decenija 21. veka.

U najmnogoljudnijoj hispanskoj zemlji, Meksiku, jezičke politike su se tokom većeg dela 20. veka ticale zaštite i promocije manjinskih, to jest domorodačkih amerindijanskih jezika: nauatl, majatan, cocil, celtal itd. (*nahuatl, maya peninsular/yucateco, tzotzil tzeltal*), dok je španski, kao dominantno sredstvo komunikacije dugo bio van fokusa. Situacija se menja 1981. godine, kada vlada Lopesa Portilja (José López Portillo) (1976–1982) osniva Komisiju za odbranu španskog jezika (*Comisión para la defensa del idioma español*) koja će u pokrenuti i prvu jezičku kampanju meksičkom u društvu i medijima. Institucija zamišljena kao svojevrsno koordinaciono telo različitih

sektora vlade¹⁵⁶ sa širokim ovlašćenjima nije potrajala budući da ju je naredna vlada ukinula već 1983. godine (Lara 1993: 147–148).

Lara (1993: 150, 151) smatra da su za osnivanje ove Komisije od ključnog značaja bile inicijative i dogovori postignuti na Kongresu Akademijâ španskog jezika (*Congreso de Academias de la Lengua Española*), održanom u Limi 1980. godine (nakon kog je usledila bliža saradnja sa Španijom u toj oblasti), kao i antagonistički odnos Meksika prema Sjedinjenim Američkim Državama, protiv čijeg je kulturnog, ekonomskog i političkog hegemonizma rad Komisije bio prvenstveno usmeren.¹⁵⁷ Nakon sticanja nezavisnosti Meksiko je nacionalni identitet gradio kako na španskom jeziku, odnosno kulturnim vezama sa Španijom i drugim hispanoameričkim zemljama, tako i na bogatoj pretkolumbovskoj prošlosti i živim autohtonim kulturama. Stoga je u kampanjama najviše pažnje posvećivano borbi protiv anglicizama. No, kako se vidi iz primera, ne izostaje ni klasična puristička kampanja, promocija poželjnih stilskih, morfoloških i leksičkih oblika i načina izražavanja (Lara 1993: 149–153).

Radiotelevizijski odbor Komisije preuzeo je inicijativu. Kampanja na radiju se vodila u emisijama u kojima su čitani klasici književnosti ili promovisane prigodne krilatice, poput: „Budi ponosan na naš nacionalni jezik; obogati ga“ (*Enorgullécete de nuestra lengua nacional; enriquécela*), „Tvoje reči odražavaju tvoju ličnost“ (*Tus palabras reflejan tu personalidad*) Lara 1993: 157), dok je televizijska kampanja podrazumevala program uživo naslovljen „Azbučna supa“ (*Sopa de letras*), kao i šest kratkih scena-reklama:

1. Dete s ocem, seljaci, ribari ili radnici koji se ne snalaze se u Aveniji Akapulko zbog mnoštva reklama i natpisa na engleskom jeziku;
2. Mladoženja u parku izjavljuje ljubav nevesti koristeći žargon i kolokvijalni govor, a ona ga odbija zbog „lošeg španskog“;
3. Gospođe iz visokog društva učestvuju u razgovoru koji obiluje anglicizmima;
4. Režiser tehničarima u filmskom studiju izdaje naredbe karakterističnim kinematografskim žargonom, koristeći brojne engleskih reči;
5. Radnik u mehaničarskoj radionici vrlo oskudnim rečnikom traži od kolege razne alatke;
6. Za vreme božićnih praznika, deca se uplaše grohota Deda Mraza s kredenca pored kog stoji natpis *Merry Christmas*, te odlučuju da odu na tradicionalnu božićnu proslavu (Lara 1993: 155–156).

Lara (1993: 157) smatra da je upravo ova kampanja proizvela loše reakcije javnog mnjenja, te zapečatila sudbinu rada Komisije za odbranu španskog jezika u Meksiku.

Puljeze i Barrios (Pugliese, Barrios 2006) ukazuju da urugvajaska jezička politika pokazuje tendencije ka homogenizaciji, karakteristične za nacionalne države. To se pre svega odnosi na težnju ka asimilaciji regionalnih jezičkih manjina (poput portugalskih zajednica na granici Urugvaja s Brazilom) i brojnih useljenika (Italijani, Jermeni, Baskijci, Grci, Rusi itd.). Političko-jezičke akcije „u odbranu španskog jezika“ razlikovale su se po intenzitetu u zavisnosti od istorijskih okolnosti, a posebno se pojačavaju tokom vojne diktature (1973–1985). Tada se pooštrava ksenofobični i nacionalistički diskurs praćen jezičkim kampanjama, sa ciljem da se španski zaštititi

¹⁵⁶ Rad komisije podeljen je na 8 odbora: 1. zakonodavni (legislativo), 2. radiotelevizijski (de radio y televisión), 3. izdavački (editorial), 4. za odnose s javnošću (de publicidad), 5. obrazovni (de educación), 6. „jezički“ (de “lenguaje”), 7. turistički (de servicios turísticos) i 8. za lokalno delovanje (de acción municipal), a u mesto njoj su, osim predstavnika odgovarajućih sektora, imali i jezički autoriteti.

¹⁵⁷ Ova namera se manje-više eksplicitno nazire već u prvom članu osnivačkog akta: „Osniva se, na neodređeno vreme, međusekretarska komisija pod nazivom Komisija za odbranu španskog jezika, čiji je cilj da brine o upotrebi jezika, koordinira aktivnosti za njegovu odbranu, pretežno u pograničnim oblastima i regionima otežanog kulturnog prilagođavanja, da sprovodi mere kako bi se obezbedio zajednički jezik za sve Meksikance i preduzima pravne radnje koje zahteva ispunjenje ovog cilja.“ / “Se constituye una Comisión intersecretarial denominada Comisión para la Defensa del Idioma Español, con carácter permanente, que tendrá por objeto cuidar el uso del idioma, coordinar las actividades para su defensa, principalmente en zonas fronterizas y regiones de difícil adaptación cultural, tomar medidas para procurar un idioma común a todos los mexicanos y proceder a la expedición de los ordenamientos jurídicos que requieren el cumplimiento de su objeto.” (kurziv I. B.) (apud Lara 1993: 150).

od „pretnje“ portugalskog, a njegova „čistota“ (špa. *pureza*) sačuva od „zagađenja“ (špa. *contaminación*) i „netačnih izraza“ (špa. *expresiones incorrectas*). Suprotstavljanje uticaju i upotrebi portugalskog sprovode se kroz: obrazovanje (povećanje broja časova španskog jezika) i ograničavanje uticaja brazilskih medija (radija i televizije). Diskurs protiv portugalskog obiluje ratnom terminologijom koja ukazuje na opasnost: „borba“ (*lucha*), „pretnja“ (*amenaza*), „bitka“ (*combate*), „odbrana“ (*defensa*), (uvredljivim) *portuñol* (od *portugués* + *español*) itd. (Pugliese, Barrios 2006: S.N.).

U januaru 1979. godine, vlada Urugvaja pokrenula je tipično purističku kampanju promovisanja „dobre upotrebe jezika“. Za njeno sprovođenje bilo je nadležno Ministarstvo prosvete i kulture, dok su kao sredstvo diseminacije korišćeni štampani mediji, uz propagandnu podršku na radiju i televiziji sličnog karaktera. Tokom šestomesečne kampanje u štampi (17.01.1979–22.07.1979), gotovo svakodnevno je objavljivano šezdeset devet različitih tekstova. Propagandni oglas Ministarstva prosvete i kulture čini obrazac označen kao netačan, na primer: „Ušao je unutra“ (*Entró para adentro*), praćen odgovarajućim ispravnim obrascem „Ušao je“ (*Entró*), te komentarom s objašnjenjem „Nemoguće je ući napolje“ (*Es imposible entrar para afuera*) i crtežom s aluzijom na temu slogana „Dobra upotreba jezika jedan je od najznačajnijih pokazatelja nacionalne kulture“ (*El buen uso de su idioma es uno de los más significativos índices de la cultura de una nación*) (Pugliese, Barrios 2006: S.N.).¹⁵⁸

Urugvajaska štampa zdušno je podržala ovaj projekat posvetivši mu nekoliko članaka koji afirmativno govore o inicijativi i reprodukuju diskurs nacionalističke egzaltacije (Pugliese, Barrios 2006: S.N.):

„Velika zabrinutost različitih javnih i privatnih ustanova u našoj sredini za odbranu nacionalnog varijeteta španskog jezika, izražava se i kroz odluku Ministarstva da se, između ostalog, kreira program za očuvanje čistote našeg jezika.“

„Neophodno je zdušno podržati inicijativu ‘afirmacija jezika’, tako nazvanu ne samo zato što joj je to svrha, već i zbog toga što stručnjaci zaduženi za sprovođenje inicijative garantuju istinsko očuvanje jezičkih vrednosti ugroženih prodorom jezika u pograničnim područjima i iskvarenim jezikom koji se koristi u različitim medijima.“

„Spasavajući njegovu prvobitnu čistotu, protiv propadanja jezika boriće se nadzorna tela koja će doprineti podizanju vrednosti ugroženih neznanjem ili time što pogubno mešanje elemenata stranih našem načinu života nije blagovremeno zaustavljeno.“ (*apud* Pugliese, Barrios 2006: S.N.).¹⁵⁹

Ideja sprovođenja purističkih jezičkih kampanja ponovo je zaživela u periodu demokratske reinstitucionalizacije, ali nije imala većeg odjeka (Pugliese, Barrios 2006: S.N.).

Iako poslednjih decenija navodno odbacuje purizam, Španska kraljevska akademija je 2016. godine sprovela kampanju „Jedan je maternji jezik“ (*Lengua madre solo hay una*), s namerom da zaštiti španski jezik od upliva anglicizama. Deo javnosti nazivao ju je kreativnom, originalnom i

¹⁵⁸ Autorke ukazuju da je ovakva struktura izlaganja informacija u skladu s tipičnom formulacijom korektivnih radnji, gde je netačan izraz praćen ispravnim oblikom i potkrepljen objašnjenjem koje koristi različite argumente i kriterijume (etimologija, zdrav razum, gramatička pravila, nacionalni identitet, analogije itd.), dok slogan uz oglase nedvosmisleno ukazuje na nacionalističku prirodu kampanje: dobrom upotrebom jezika podiže se kultura naroda i doprinosi uzdizanju vrednosti nacije (Pugliese, Barrios 2006: S.N.).

¹⁵⁹ “La gran preocupación existente en diversos organismos públicos y privados de nuestro medio, por defender la modalidad nacional de la lengua castellana, ha encontrado una nueva expresión en la decisión ministerial de crear, entre otros, un programa destinado a preservar la pureza de nuestro idioma.”

“No podemos menos que apoyar calurosamente la iniciativa de ‘afirmación idiomática’ –que tal es su nombre– por cuanto no sólo sus propósitos sino, también los expertos que estarán a su cargo garantizan una real preservación de los valores lingüísticos comprometidos por la infiltración fronteriza y la distorsión que se opera a través de distintos medios de difusión.”

“Se combatirá el envilecimiento del lenguaje, rescatando su pureza original, con órganos de contralor que contribuirán a la exaltación de valores comprometidos por falta de extensión de los conocimientos o porque no se ofreció debidamente en su oportunamente la intromisión penosa de elementos ajenos a nuestro modo de ser.”

duhovitom, dok joj se drugi protivio. Kampanja naglašava da engleski jezik toliko snažno prodire u oblast marketinga zahvaljujući verovanju da zvuči bolje od španskog. U reklamama koje je potpisala RAE parodira se oglašavanje komercijalnih sadržaja koje obiluje engleskim rečima. U prvom videu reklamira se luksuzni parfem pod nazivom *Swine*, što je okosnica šale: zadovoljna korisnica ne razmišlja o značenju reči (svinja), već je pod utiskom samog engleskog jezika. Slično je u reklami za naočare za sunce, za koje se kaže da imaju *blind effect*.

Akademija ovim videom poručuje javnosti: „Srećom, postoji RAE koja nije startup, već čitava tri veka vodi brigu o pravilnoj upotrebi našeg jezika.“¹⁶⁰ (RAE 2016). Kampanja je aktuelizovana 2022. godine deljenjem na društvenim mrežama, posebno na LinkedIn-u (20minutos 2022: S.N.).

Cetiri decenije nakon uvođenja jezičkog pluralizma i priznavanja manjinskim jezicima prava na koeficijelnu upotrebu u autonomnim pokrajinama, u delu španske javnosti javlja se zabrinutost za sudbinu kastiljanskog koji, iako je obavezni državni jezik, postepeno gubi status koji je ranije imao. Kritike se najvećim delom odnose na položaj kastiljanskog u Kataloniji, odnosno na nemogućnost ostvarivanja određenih jezičkih i političkih prava zagwarantovanih ustavom španskim građanima koji ne govore katalonski jezik (obrazovanje, pravosuđe, administracija). O pomenutoj zabrinutosti govore i sve učestalije jezičke kampanje, poput inicijative dvadesetak građanskih udruženja i grupe Plataforma Escuela de Todos (EdT). Grupa je osnovana sa ciljem da promoviše izvršenje presude Višeg suda Katalonije (*Tribunal Superior de Justicia de Cataluña*, TSJC) iz decembra 2020. godine, koja nalaže da se 25% nastave u katalonskim učionicama odvija na kastiljanskom jeziku. Ova inicijativa udruženja iz različitih autonomnih pokrajina zahteva da španski jezik ostane jezik obrazovanja i komunikacije širom Španije, da „prestanu da se krše prava govornika kastiljanskog“ te da se „spreči diskriminacija kastiljanskog jezika u školama“ (ABC 2023: S.N.).

Vest lista *ABC* o inicijativi za zaštitu jezika (s velikim brojem govornika) u matičnoj zemlji, izazvala je burne reakcije na društvenim mrežama, najvećim delom podsmeš korisnika. S druge strane naišla je na razumevanje konzervativnih krugova, oličenih prvenstveno u politici VOX-a, populističke stranke krajnje desnice koja i sama pokreće slične kampanje (Público 2023: S.N.).

U aprilu 2023. godine, poslanička grupa VOX-a postavila je Španskoj vladi niz pitanja u vezi sa stanjem španskog jezika u Španiji i na međunarodnom nivou, tražeći da izvršna vlast preduzme mere za njegovu zaštitu i očuvanje. Poslanička grupa VOX-a osudila je nepoštovanje sudske presude koja izriče da se u katalonskim školama najmanje 25% časova drži na španskom jeziku, kao i reakciju državnog sekretara za obrazovanje koji je izjavio da nije dužnost njegovog sektora da izvršava sudske presude (VOX 2023: S.N.).

U dopisu VOX zahteva zvanične informacije o tome koliko katalonskih škola ne poštuje pomenutu presudu, da li vlada ima bilo kakav mehanizam da obezbedi izvršenje donetih sudskih presuda, da li svi Španci mogu da pristupe obrazovanju na kastiljanskom jeziku, koje mere je vlada preduzela da unapredi poštovanje sudskih odluka u oblasti obrazovanja u Kataloniji, da li se razmišljalo o mogućnosti da se od katalonske uprave zahteva zaštita zakonitosti, te koliko se porodica, udruženja i organizacija obratilo Španskoj vladi tražeći zaštitu od jezičkih politika koje se sprovede u oblasti obrazovanja u Kataloniji (VOX 2023: S.N.).

Kada je reč o odbrani i promociji španskog jezika, VOX u dopisu podseća da je 27.03.2023. godine u Kadisu održan Deseti Kongres španskog jezika s učesnicima iz različitih hispanskih zemalja kome, iako je bilo predstavnika vlasti, nisu prisustvovali predsednik vlade Pedro Sančes (Pedro Sánchez), niti ministar kulture i sporta Mikel Iseta (Miquel Iceta). VOX od vlade traži odgovore na pitanja da li planira da sprovede bilo kakve mere u cilju promocije važnosti upotrebe španskog jezika, kako u svetu tako i na teritoriji Španije, kakvo je učešće Vlade u pripremi kongresa i koliko je sredstava izdvojeno za njegovo finansiranje (VOX 2023: S.N.).

Na Balearskim ostrvima, gde čini većinu s konzervativnom Narodnom strankom (*Partido popular*), partija VOX je predstavila predlog zakona za otvaranje Kancelarije za garanciju jezičke

¹⁶⁰ “Menos mal que está la Real Academia Española que no es una *startup*, pero lleva 3 siglos cuidando el buen uso de nuestro idioma.”

slobode (*Oficina de Garantía de Libertad Lingüística*), tela koje bi trebalo da se „bori protiv nametanja katalonskog“ i „izjednači“ kastiljanski s autohtonim jezikom Balearskih ostrva. Dokumentom su predložene funkcije, prekršaji i kazne koje Kancelarija može izreći, a u najtežim slučajevima mogu dostići i do 100.000 evra (elDiario.es 2023: S.N.).

5.2.5. Medijska slika „propadanja“ jezika

Iako je, prema Blomartu, obrazovni sistem najvažniji kanal za diseminaciju jezičkih ideologija, ovaj autor naglašava i ulogu multimodalnih masovnih medija kao sredstva ideološke produkcije i reprodukcije (Blommaert 1999: 430). No ideološke debate nisu ograničene na određeni medijum ili instancu. Taj proces je složen budući da osim medijske pompe (eng. *media hype*) uključuje naučne radove, političke govore, kampanje itd. Mediji usađuju društvenomitološke konstrukte, a populistički i propagandni nivo međusobno su veoma povezani, zbog čega ne čudi da za savremene političke režime i ideologije masovni mediji predstavljaju važan instrument moći (*apud* Kordić 2010: 356).

Za kraj ovog odeljka izdvajam rečite naslove tekstova iz španskih i srpskih elektronskih medija o „ugroženosti“ i „propadanju“ jezika, formulisanih tako da svojom porukom izazivaju osećaj uznemirenosti i nesigurnosti kod jednog dela društva. Pompezni naslovi, kao što je poznato, pogodno su sredstvo za izazivanje moralne panike:

- **La epidemia de las faltas de ortografía escala hasta la universidad** (Epidemija pravopisnih grešaka zahvata i univerzitet) (Silió 2018);
- **La lengua española, en peligro frente a la inteligencia artificial** (Veštačka inteligencija predstavlja opasnost za španski jezik) (AFP 2022);
- **«Ola k ase»: así perjudican las redes sociales la ortografía y la gramática** („Ola k ase“: ovako društvene mreže ugrožavaju španski jezik) (El Debate 2023);
- **La constante batalla por cuidar y preservar el español** (Neprestana borba za negovanje i očuvanje španskog jezika) (Semana 2017a);
- **La transformación digital, amenaza para los idiomas menos preparados** (Digitalna transformacija – pretnja za nepripremljene jezike) (El País Retina 2018);
- **Las 5 faltas de ortografía imperdonables** (Pet neoprostivih pravopisnih grešaka) (Semana 2017b).

Španski jezik nalazi se pod pretnjom, ugrožen je (iako ima gotovo pola milijarde izvornih govornika), u opasnosti od veštačke inteligencije, društvenih mreža, pravopisnih grešaka (od kojih su neke neoprostive), digitalne transformacije itd. Epidemija nepoznavanja pravopisa napala je i sâm univerzitet! Zato je neophodno voditi brigu o jeziku, valja ga pripremiti za promenu (ne zna se kako), čuvati ga i negovati, i ta borba mora biti neprestana.

Većina tekstova iz srpskih medija nastala u jeku kampanja „Negujmo srpski jezik“ i „Sačuvajmo srpski jezik“, 2015. i 2016. godine.

Jezik najbrže propada nemarom

Jer tako?

Pravopisne greške koje su teška bruka

Prošlo vreme književnog jezika

**Međunarodni dan maternjeg jezika
– da li mu pretil neprirodan razvoj?**

Potrebna nam je jezička policija

Sve je više boraca za nepismenost

Srpski jezik između
nemara i namere

ISTRAŽUJEMO Zbog čega mladi
SVE LOŠIJE govore srpski jezik?

Uvesti srpski na fakultete,
da opismenimo profesore, pravnike...

Sve što smo stvorili čuva se u jeziku¹⁶¹

Koenova teorija moralne panike podrazumeva više faza razvoja moralne panike, kao i interpretacije pojave ili događaja (Cohen 2011: 1, 24–25). U kreiranju moralne panike u savremenim društvima ključnu ulogu igraju masovni mediji. Najvažniji činilac je način na koji će događaj biti predstavljen i protumačen: preuveličava se po svim parametrima (po broju učesnika, intenzitetu i posledicama), prikazuje se iskrivljena slika, određeni elementi priče se intenziviraju, a izveštavanje je praćeno senzacionalističkim naslovima (Maširević 2007: 249).

Fenomen imanentne jezičke promene i jednako tako jeziku svojstvene varijacije, o kojima je kroz različite kontekste bilo najviše reči u ovom poglavlju, percipiraju se kao neminovno „kvarenje“ i „propadanje“ jezika. Kako se može videti iz naslova tekstova, a poslednja tri su intervjui s lingvistima, razlozi za zabrinutost društvenih moralizatora su višestruki: nemarni govornici ili oni koji ga namerno urušavaju („narodni demoni“), borci za nepismenost, pravopisne greške, nebriga, nezainteresovani i neodgovorni korisnici jezika zbog kojih se jezik „neprirodno razvija“. Mladi, koji su neretko predmet moralne panike, sve lošije govore srpski jezik, ravnodušni su i nehajni prema maternjem jeziku.

Važna faza u ovom procesu jeste simbolizacija svega što je vezano za pojavu koja izaziva paniku: simboli koji su imali pozitivno ili neutralno značenje, dobijaju negativne konotacije (Maširević 2007: 249). Iz simbola nacionalnog identiteta jezik pretvara se u nešto ružno, neprirodno i rogobatno, jezičke kulture više nema, književni jezik je prošlost. Pošto je jezik je čuvar celokupne baštine, vrednosti, tradicije ne sme se dozvoliti da propadne jer će uslediti sveopšti krah.

Ima li rešenja? Pošto boraca za nepismenost ima sve više u pomoć treba pozvati predstavnike društvene kontrole, policiju i sudstvo: društvu je potrebna jezička policija koja će štititi jezik i zakon koji će ga braniti.

5.3. Ugroženost jezika

Narativ o ugroženosti temelj je srpske nacionalističke politike poslednjih nekoliko decenija. Između ostalog, ugrožen je i jezik koji se predstavlja kao stub očuvanja nacionalnih interesa i nacionalnog jedinstva. Propagiranje lingvističkih desnih ideja, pod izgovorom brige za jezik, mešanje lingvističkih i nacionalno-patriotskih i političkih pitanja umnogome doprinosi održavanju

¹⁶¹ „Jezik najbrže propada nemarom“ (Vulićević 2016a);
„Jer tako? Pravopisne greške koje su teška bruka“ (Kalaba 2022);
„Prošlo vreme književnog jezika“ (Knežević 2015);
„Međunarodni dan maternjeg jezika – da li mu preči neprirodan razvoj?“ 2024;
„Potrebna nam je jezička policija“ (Radisavljević 2015b);
„Sve je više boraca za nepismenost“ (Vulićević 2015a);
„Srpski jezik između nemara i namere“ (Vulićević 2016b);
„ISTRAŽUJEMO Zbog čega mladi SVE LOŠIJE govore srpski jezik?“ (Janković 2019);
„Uvesti srpski na fakultete, da opismenimo profesore, pravnike...“ (Stojanović 2018);
„Sve što smo stvorili čuva se u jeziku“ (Vulićević 2015c).

veštački izazvanog stanja ugroženosti jezika i identiteta koje traje decenijama. Skretanje pažnje s krupnih društvenih problema pogoduje određenim društvenim grupama koje nastojanjem da održe *status quo* u jeziku (i ne samo u jeziku) i nametanjem stavova o „dobroj“ i „lošoj“ upotrebi jezika, žele da sačuvaju i ojačaju sopstvene privilegovane pozicije. Prema toj paradigmi, navodno „kvarenje“ i „propadanje“ jezika – izazvano jezičkim promenama – neminovno dovodi do njegove „ugroženosti“, a zadatak lingvisti preskriptivista jeste da ga spasi.

Jezik sa stabilnim brojem govornika nije u opasnosti, ugroženi su samo jezici koji odumiru ili bivaju zamenjeni nekim drugim. Srpski i španski imaju uravnotežen broj govornika, štaviše, broj govornika španskog jezika – kao maternjeg ali i stranog – u neprestanom je porastu. Samom tom činjenicom, nisu ugroženi, a opasnost ne vreba ni iznutra niti spolja. Pretnja mogu biti samo preskriptivistički pogledi na jezik i načini (o)čuvanja: „Ponekad se čini da jezik i pismo treba štititi i od njihovih odveć revnosnih čuvara“ (Bugarski 2021: S.N.).

Milroj i Milroj smatraju da je ovakva apokaliptična vizija oduvek bila karakteristika lingvističke „tradicije negodovanja“ (Milroy, Milroy 1999: 43). Paranoični scenario, po kom nekolicina odabranih određuje razvoj čitavog jezika brinući o njemu, dok „moćni neprijatelji“ neprestano kuju zaveru kako bi, zajedno s izvornim govornicima i čitavim društvenim sistemom, „pokvarili“ jezik (Milroy, Milroy 1999: 43), prisutan je poslednjih decenija u medijskim napisima, laičkim tekstovima, ali i izjavama srpskih lingvista, te njihovim stručnim i naučnim radovima. Tako R. Stijović navodi da se negovanju sopstvenog jezika mora poklanjati mnogo pažnje, te da nije dobro što se u nekim krugovima, čak i među univerzitetskim profesorima, „zastupa stav da jezik treba prepustiti spontanom razvoju bez uplitanja jezičkih stručnjaka“ (Jakovljević 2024: S.N.). Priznajući da su razvoj i menjanje književnog jezika neminovni procesi, lingvistkinja naglašava da taj proces „mora da bude praćen i usmeravan“ (Jakovljević 2024: S.N.).

Ovakvi nelingvistički, nenaučni pogledi na jezik zapravo predstavljaju ideološku agendu lingvista čiji je cilj da promene mišljenje javnosti o jezičkoj upotrebi (Milroy 2001: 538). U isto vreme, prituzbe govornika na nizak kvalitet opšte upotrebe jezika doprinose održavanju ideologije standardnog jezika u javnom mnjenju podupirući nastojanja preskriptivista da „održavaju“ i „štite“ standardni jezik autoritetom i doktrinom „pravilnosti“ (Milroy 2007: 138–139).

Simonović (Stevanović 2015c: S.N.) ukazuje da u sociolingvistici nema poznatih slučajeva da je neki jezik izumro zato što govornici nisu slušali savete normativista, ali ima opisanih slučajeva ugroženih jezika tamo gde norma pokazuje tendenciju da „dokrajči“ jezik navodeći primer frizijskog jezika u Holandiji i bretonskog u Francuskoj. Norma tih jezika obiluje „očišćenim“ formama koje forsiraju i koriste samo normativisti, pa retki kompetentni govornici, bilingvalni, „odustaju od javne upotrebe ugroženog jezika uvereni da bi ga govorili ‘nepravilno’ i ‘kvarili’“ (Stevanović 2015c: S.N.).

U standardnojezičkim kulturama alternativa brizi o standardnom jeziku isuviše je strašna da bi se o tome uopšte razmišljalo: ukoliko se „održavanje“ jezika zanemari, iskvariće se i na koncu „raspasti“. Milroj duhovito zaključuje da jezik ne sme da se stavi u ruke miliona govornika koji ga svakodnevno koriste, te da će sigurno propasti ukoliko privilegovani autoriteti ne brinu o njemu (Milroy 2007: 139).

S druge strane, prosečni govornici veruju naučno neutemeljenim stavovima lingvista doživljavajući ih kao nešto prirodno, zdravorazumsko i nupitno. Na taj način se održava vladajuća standardnojezička jezička ideologija, afirmiše nenaučni pristup jeziku, što doprinosi netoleranciji među govornicima.

Opstanak jezika nipošto nije narušen. Plašenje budućim nerazumevanjem – koje bi se možda moglo desiti za 500 godina u slučaju kataklizmičnih političkih promena – ne može biti opravdanje za to da preskriptivisti danas tlače opštu populaciju svojim zamislima koje ionako ne mogu sprečiti nikakve jezičke promene (Starčević *et al.* 2019: 94). Izazivanje panike među govornicima za posledicu ima strah od jezika i nesigurnost u svakodnevnoj jezičkoj upotrebi, čime lingvisti preskriptivisti nanose štetu čitavom društvu.

5.3.1. Borba protiv tuđica

Pojam gramatike – skupa pravila u jeziku – koristi u se u dva značenja: 1) pravila koja govornici nesvesno primenjuju i 2) svesni pokušaj lingvisti da kodifikuju ta pravila (Aitchison 2001: 16). Gramatika izvornog govornika određenog jezika i gramatika lingviste unekoliko se razlikuju: iako nisu svesni da poseduju tu veštinu,¹⁶² svi obični govornici vladaju većim skupom pravila od onog koji bi bilo koji lingvista mogao da odredi i nijedan lingvista do sada nije uspeo da sastavi savršenu gramatiku – sveobuhvatan skup principa kojih se govornici pridržavaju (Aitchison 2001: 16). Svakodnevno komuniciramo, navikli smo da govorimo i da nas drugi razumeju, zastanemo da razmislimo samo kada se neko pravilo prekrši ili kada neko koristi pravila koja se razlikuju od naših (Aitchison 2001: 15).

Gramatika se menja kroz vekove, promeni se čak i za života jednog čoveka i lingviste zanima kako se to dešava, ali još više zašto (Aitchison 2001: 16). Jedinice vokabulara se menjaju, dodaju ili zamenjuju nekim drugim. Značenje reči se menja brže nego drugi vidovi jezika i ta brza, neprekidna promena obično ukazuje na društvene promene koje su se zbile (Aitchison 2001: 16–17). Reči se pozajmljuju lako, ali lingvističke konstrukcije prenose se iz jednog jezika u drugi veoma sporo, obično zahvaljujući bilingvalnim govornicima (*apud* Aitchison 2001: 31). Takođe, svako doba obiluje neologizmima (Aitchison 2001: 146).

Do jezičkih promena dolazi na svim jezičkim nivoima, ali su na nekim izraženije, pa tako i primetnije, kao u leksici. Takođe, svaka norma je rigidna i statična, ali je u leksici elastičnost eksplicitne norme najvidljivija (Granić 2009: 65). Leksičke promene dešavaju se u svim modernim jezicima (reči ulaze u jezik i izlaze i iz njega, dobijaju nova značenja). Menjanje vokabulara označava promenu društvenih okolnosti (savremena tehnologija, novi vidovi komunikacije, globalni uticaj engleskog jezika itd.) i odigravaju se relativno brzo. Runić (2019: 33) ističe kako je stav da su jezici ugroženi zbog upliva stranih reči rasprostranjen i dan-danas među govornicima raznih jezika. Takva stanovišta nemaju nikakvo naučno uporište i spadaju u domen jezičkih mitova budući da je sposobnost jezika da obogaćuje svoj leksički fond jedan od osnovnih pokazatelja njegove vitalnosti (Runić 2019: 33).

5.3.1.1. Proskribovanje tuđica (ni)je purizam

Isuviše kritički odnos prema stranim rečima odlika je jezičkog purizma. Razmatrajući to pitanje, Bugarski (1986: 28) pronalazi gradaciju u nazivima koji se upotrebljavaju za strane reči: reči stranog porekla, pozajmljenice, tuđice ili čak varvarizmi.¹⁶³ Premda pojedini autori (Klajn 2008) smatraju da jezički purizam nije odlika novije srpske jezičke politike, ne može se jamčiti da je tako. „Čišćenje“ jezika od tuđica, zatvorenost prema jezičkoj promeni, otpor prema rodno osetljivom jeziku i dr., ne govore u prilog ovoj tezi.

Klajn (2008: 153) iznosi mišljenje da se purizam u srpskom nije razvio (za razliku od hrvatskog, i drugih jezika „pod austrougarskom vladavinom“), te da je lako prihvatanje pozajmljenica trajno obeležje srpskog jezičkog standarda. Takav stav – odmeren i objektivan prema tuđicama – zauzimaju i savremeni srpski lingvisti (Klajn 2008: 153). Otpor prema tuđicama i manifestacije purizma zapažaju se samo među laicima, a jedine puristički orijentisane knjige delo su književnika, a ne lingvisti (Klajn 2008: 153, 163). U prilog toj tvrdnji, Klajn navodi brojne Feketeove napise u listu *Politika* i studiji *Slovo o jeziku*, knjiga druga (2002), u kojoj autor iznosi

¹⁶² Ljudi ne uče gotove izraze ili nizove iskaza, već niz principa ili pravila kojih se podsvesno pridržavaju. Iako sve vreme koriste pravila, ne mogu ih formulisati, kao što ne mogu navesti koje se grupe mišića koriste kada voze bicikl (Aitchison 2001: 15).

¹⁶³ Anić smatra da pojam „strane reči“ nije adekvatan jer je reč o usvojenim, prihvaćenim rečima u nekom jeziku. Primereniji naziv za rečnik stranih reči bio bi rečnik usvojenih reči u hrvatskom jeziku iz raznih kultura i jezika, ističući da nije dobro bojati se svoga vokabulara. Ako se na „strane reči“ bude gledalo kao na činjenice prožimanja kultura, onda ćemo se osloboditi istrošenih priča o turcizmima, germanizmima itd. (Hekman 2000: S.N.).

stav da otpor prema tuđicama „dolazi mahom iz redova laičke publike, i to utoliko veći ukoliko se o jeziku, o njegovim zakonitostima i tokovima manje zna“ (*apud* Klajn 2008: 158).

Prema Klajnu (2008: 153), suština purizma leži u otporu prema stranim rečima, na šta se po pravilu nadovezuje i otpor prema inovacijama u jeziku. Srbija u 19. veku nije doživljavala nemački, francuski i ruski jezik kao pretnju, već kao izvor za bogaćenje domaćeg rečnika, a hrvatsko jezičko čistunstvo delovalo je poput svojevrstne „vaccine“ protiv purizma (Klajn 2008: 154, 157). Pa ipak, citirajući u članku pojedine srpske jezikoslovce, autor pokazuje da među njima postoje makar sporadične purističke težnje. Tako Brborić predlaže da se povuče granica između „nezamenjivih i zamenjivih tuđica“, a Ivić konstatuje da postoje „nanosi tuđica nesumnjivo dostojni da budu odbačeni“ (*apud* Klajn 2008: 159, 160). Zapažajući da se udeo srpskih reči u srpskom jeziku (*sic!*) ubrzano smanjuje, P. Piper tvrdi da je među novim rečima i izrazima mnogo onih koje „svakako neće obogatiti ni ulepšati srpski jezik“ (*apud* Klajn 2008: 161). Dakle, autor ove stavove lingvista ne određuje kao purističke iako očigledno to jesu. No tu nije kraj.

Ćupić objašnjava da strane reči treba da imaju odgovarajuće mesto u srpskom leksikonu, ali da se mora voditi računa o tome da posuđenica „našom nepažnjom, ne *naruši* nešto u jeziku, što bi ga *degradiralo* ili *banalizovalo*“ (kurziv I. B.) (*apud* Klajn 2008: 162). S druge strane, smatra da su brojni ispisi firmi na stranim jezicima (najčešće na engleskom) „ponižavanje i sebe i sopstvenog jezika“ nazivajući tu pojavu „zloupotrebom jezika i nacionalnom sramotom“ koju bi država – da je ima (*sic!*) – trebalo da sankcioniše kaznama predviđenim propisima o upotrebi jezika (*apud* Klajn 2008: 161). Preuveličavanje problema, svojstveno moralnoj panici, praćeno je rešenjima koja neretko obuhvataju represivne i kaznene mere (Cameron 1995: 83).

Kordić (2010: 33) navodi da kroatisti često uzimaju Francusku kao dobar primer vođenja jezičke politike. Slično čine i srpski normativisti (v. RTS KUP 2024), a o tome će biti reči i u poglavlju o rodno osetljivom jeziku. Međutim, prećutkuje se činjenica da se ne može govoriti o uspehu takve jezičke politike jer je u savremeno doba multimedija i neograničene komunikacije putem interneta gotovo nemoguće ograditi jezik od uticaja drugih jezika, pa to ne može učiniti ni zakon. „Rat“ protiv anglicizama unapred je osuđen na neuspeh (*apud* Kordić 2010: 33).

Ivić navodi da se nepoželjne tuđice u srpskom proizvode zahvaljujući „intelektualnoj lenjosti“, pogotovo putem prevođenja (govornici su tradicionalno lenji, nemarni i ne slušaju zapovesti preskriptivista, a prevodioci rđavi, prim. I. B.), i „pomodarskom razmetanju tobožnjom učenošću“ (*apud* Klajn 2008: 160), a Prčić da engleski (ne samo kod nas) nema istu ulogu kao drugi strani jezici nazivajući ga „odomaćenim stranim jezikom“ (Prčić 2005: 19). Zbog širokog prisustva engleskog u mnogim životnim sferama, dolazi do hibridizacije i stvaranja novog urbanog sociolekta koji autor naziva „anglosrpskim“, a ekstremni stadijum te hibridizacije „jezičkim angloholizmom“ (Prčić 2005: 18, 183). Simptomi „angloholizma“ su unošenje *potpuno suvišnih* engleskih reči na štetu domaćih ili ustaljenih pozajmljenica (što bi značilo da je prethodna pozajmljenica dobra, a nova nije), kalkova, bukvalnih prevoda (opet krivicom loših prevodilaca) itd., predlažući petostepenu „skalu opravdanosti anglicizama“¹⁶⁴ (Prčić 2005: 130).

Iako je, po Klajnovim rečima (2008: 162), teško uopšte zamisliti anglistu koji bi bio purista, pa to nije ni Prčić, nije teško uvideti da je ovde reč o purizmu. Zadatak lingviste nije da propisuje

¹⁶⁴ 1. „Sasvim neopravdani“ anglicizmi su oni za koje postoji domaća ili odomaćena reč: *implementacija* → *sprovođenje* (domaća reč), *realizacija* (odomaćena); *menadžment* → *posloводство, rukovodstvo, uprava, kertridž* → *kaseta, patrona; kratka priča* → *pripovetka* itd. (Prčić 2005: 130);

2. „Neopravdani“ – ukoliko postoji mogućnost prevođenja stranog sadržaja: *bilbord* → *reklamni pano; spejs-šatl* → *svemirski avion; air bag* → *vazдушna vreća; all-inclusive* → *sveuključivi, sveuključujući* itd. (Prčić 2005: 131);

3. „Uslovno opravdani“ ako nude mogućnost upadljivije kraćeg i ekonomičnijeg izražavanja: *PR (pi-ar)* umesto *osoba zadužena za odnose s javnošću; horror film* umesto *film strave i užasa; bandžidžamping* umesto *skakanje s elastičnim konopcem; afteršejv* umesto *losion posle brijanja* itd. (Prčić 2005: 132);

4. „Opravdani“ ako unose novu nijansu značenja u „sistem srpskog jezika“: *hamburger* prema *pljeskavica; vokmen* prema *kasetofon* ili *radio-kasetofon; laptop* prema *kompjuter* (nije li i ovo strana reč koja se koristi uporedo s domaćom kovanicom računar); *displej* prema *ekran; stojeće ovacije* prema *ovacije* itd. (Prčić 2005: 133);

5. „Sasvim opravdani“ ukoliko unose sasvim novo značenje: *internet, softver, hardver, mikročip, skener, džogirati, repovati* itd. (Prčić 2005: 134).

koje su tuđice neprimerene i određuje zamenu za njih. Povrh toga, primeri iz prethodne napomene rečito govore koliko je „skala opravdanosti“ opravdana. Doslovno svi „sasvim neopravdani“¹⁶⁵ anglicizmi ustalili su se u srpskom jeziku, pojedina autorova rešenja su groteskna, poput pojma *svemirski avion* (koji podseća na bukvalne prevode koje Prčić kritikuje). Izraz *vazдушna vreća* se ne koristi, naprotiv, odomaćio se izraz *vazdušni jastuk* koji se naporedo upotrebljava s rečju *er-beg/erbeg*, dok *skakanje s elastičnim konopcem*, na primer, teško može da asocira govornika o čemu je zapravo reč. Sve u svemu, očito je da lingvisti – ma kakav trud uložili – nemaju nikakvog uticaja na to koja će strana reč i u kom obliku biti prihvaćena u jezičkoj praksi.

Prčić (2005: 135–136) takođe navodi da se njegov pristup rečima stranog porekla, pa tako i anglicizmima, zasniva na *integraciji*, a ne *segregaciji*, kojim se omogućava da strane reči daju doprinos jeziku-primaocu u smislu izražajnih potencijala i uklope u sistem srpskog jezika kako bi postepeno bile prihvaćene od većeg dela jezičke zajednice i s vremenom se izborile za status odomaćenih reči. Međutim, sledeći komunikativnu relevantnost i sopstvenu skalu opravdanosti anglicizama govori o anglicizmima za čiju upotrebu i prisustvo u srpskom postoji objektivna potreba („sasvim opravdani“, „opravdani“ i „uslovno opravdani“ anglicizmi), premda se ni subjektivno potrebni („neopravdani“ i „sasvim neopravdani“ anglicizmi) ne mogu isključiti jer takođe pokazuju izvesne tendencije ka integraciji (Prčić 2005: 136). Prčić se, dakle, zalaže za prihvatanje stranih reči dokle god je ono praćeno brigom o jezičkoj standardizaciji (Đurčević 2020: 289). Kriterijumi objektivnosti, kao što smo videli, počivaju na autorovoj subjektivnoj proceni. Anić (2009: 692) pak smatra da kada govorimo o stranim rečima, govorimo o *potrebnosti*, a ne o pravilnosti. Neosporno je da se nijedan savremeni kulturni jezik ne može zadovoljiti tradicionalnom zalihom osnovnih leksema¹⁶⁶ (*apud* Kordić 2010: 55), ali ni postojećom.

Sličnu podelu daju Klajn (1996) i Fekete (2007) kada je reč o kroatizmima. Spontano zbližavanje na polju leksike srpske i hrvatske varijante odvijalo se u posleratnoj Jugoslaviji, a taj proces je tekao i pre Drugog svetskog rata (Klajn 1996: 39). Posebno je značajan Novosadski dogovor iz 1954. godine i zajedničko izdanje pravopisa iz 1960. godine (*Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika sa pravopisnim rečnikom*). Srpski jezikoslovci tu leksiku uslovno dele na nekoliko slojeva: Fekete¹⁶⁷ razlikuje tri vrste kroatizama, dok ih Klajn¹⁶⁸ svrstava u četiri grupe.

Iz navedene podele zapaža se da percepcija kroatizama zavisi od jezičkog osećaja i ličnog doživljaja, porekla govornika, kontakta s hrvatskim varijetetom (jezikom), jezičkog i ličnog identiteta govornika, generacijske pripadnosti¹⁶⁹: ono što je nekom govorniku svoje i uobičajeno,

¹⁶⁵ U slučaju predloženih sinonima za *kertridž* – *kaseta* i *patrona* – očito nisu sporna, kamoli rezervisana, druga značenja leksema *kaseta* i *patrona*, kao na primer kod reči *kosačica*, *govornica* ili *trenerka*.

¹⁶⁶ To potvrđuje i primer engleskog jezika, danas najprestižnijeg jezika na svetu, koji se sastoji od 70–80% od stranih elemenata (Kordić 2010: 55).

¹⁶⁷ 1. One koje se nikako ne upotrebljavaju u nas: *oporba*, *sustav*, *tvrka*, *skrb*, *pristojba*;

2. One koje se i u nas mogu naći, mada ređe: *krivo*, *poduka*, *zastupnik*, *zastor*;

3. One koje se i u nas upotrebljavaju bez osećanja da su svojstvene drugima: *izvedba*, *cesta*, *biskup*, *gmaz*, *ishitren*, *izumitelj*, *jezikoslovac*, *kazalo*, *kovčeg*, *krimić*, *naslonjača*, *nogomet*, *odrezak*, *papir*, *plin*, *priuštititi (sebi)*, *doimati (se)*, *sadnja*, *zarez* (Fekete 2007: S.N.).

¹⁶⁸ 1. Reči koje se ne upotrebljavaju kod nas i potpuno su tuđe srpskom jezičkom osećanju: *juha*, *glazba*, *vlak*, *tvrka*, *nazočan*, *bedast*, *tiskati*, *uhititi*, *glede*, hrvatski nazivi meseci (Klajn 1996: 41);

2. Ređe korišćeni kroatizmi: *razina*, *tekućina*, *urota*, *svetonazor*, *natuknica*, *žgaravica*, *stanovit*, *nepatvoren*, *osebujan*, *dvojiti*, *duljiti*, *posuditi*, *nadomestiti*, *oponašati*, *ustvrditi*, *ponukati*, *iznimno*, *nedvojbeno*, *dapače*, *dočim*, *netom*, *diljem*, *te* (u nabranjima)¹⁶⁸ (Klajn 1996: 41);

3. Reči koje zadržavaju hrvatski prizvuk, ali se upotrebljavaju u našoj sredini: *prigoda*, *dojam*, *postotak*, *neboder*, *smeće*, *ples*, *pretinac*, *očit*, *opskrbiti*, *dogoditi*, *poprimiti*, *naspram*, *nakon* (Klajn 1996: 40);

4. Reči koje su izgubile hrvatsko obeležje i koriste se bez osećanja da su svojstvene drugima, pri čemu je za neke upitno da li su uopšte hrvatskog porekla: *ishod*, *učinak*, *uređaj*, *tečaj*, *oprost*, *dopust*, *vozilo*, *zdravstvo*, *pouzeće*, *potraga*, *glasina*, *latica*, *svratište*, *drvored*, *redosled*, *jezikoslovac*, *strahovlada*, *temeljiti*, *obziran*, *poguban*, *napadan*, *najaviti*, *izvestiti*, *opovrgnuti*, *navodno*, *odveć* (Klajn 1996: 39–40).

¹⁶⁹ Generacijski aspekti leksike imaju značajnu ulogu. Mladi koriste drugu leksiku stranog porekla, starijim naraštajima nepoznatu, i obrnuto, te je upotreba kroatizama u srpskom i srbizama u hrvatskom jeziku frekventna i u aktuelnom trenutku, čemu doprinosi zajednički kulturni prostor (popularna kultura, filmovi, televizijske serije, regionalna muzika, jutjuberi, influenseri itd.).

drugome može biti strano. Upotreba leksičkih jedinica pokazuje znatnu varijaciju, pa primere u ovim i drugim klasifikacijama (v. Stijović 2009) treba uzeti s rezervom.¹⁷⁰ Granić (2009: 66) naglašava da je jezički osećaj teško razumljiv pojam budući da obuhvata sentimentalnost, afektivnost, te da ne bi smeo biti merilo ispravnosti standarda (*apud* Granić 2009: 66).

Piper takođe kritikuje upotrebu tuđica: „Ljudi sa osećanjem nacionalne iskorenjenosti rado preteruju s upotrebom stranih reči, a ljudi kojima imponuje ulično ponašanje pišu uličnim jezikom“ (kurziv I. B.) (Vulićević 2016b: S.N.). Lingvisti rešenje vidi u čvrstoj normi i još čvršćem sprovođenju navodeći da se demokratizacija jezika često svodi na vulgarizaciju jezika, što važi i za „demokratizaciju“ u mnogim drugim oblastima (Vulićević 2016b: S.N.).

Ko primer purizma u srpskom jeziku može se navesti i (pomenuto) novije tretiranje sinonima „zarež“ i „zapeta“. Iako je reč „zarež“ u Srbiji prihvaćena na osnovu terminologije *Pravopisa* iz 1960. godine, srpski pravopisci nastoje da vrata u upotrebu tradicionalni termin „zapeta“, ali to ide dosta teško (Klajn 2008: 170). Zaista ide teško uprkos činjenici da je reč „zarež“ izbačena iz *Pravopisa* iz 2010. godine i zamenjena manje frekventnom rečju „zapeta“. Mada normom nije nagoveštena „neprikladnost“ termina „zarež“, *Pravopis* iz 2010. godine ga prećutno ga proglašava kroatizmom budući da ga ne pominje niti jednom, pa tako i „tačka zarež“, „tačka i zarež“ ili „tačka sa zarežom“ postaju „tačka sa zapetom“ ili „tačka zapeta“. Radi se o još jednom jalovom pokušaju normativista jer nema izgleda da će „zarež“ u dogledno vreme biti istisnut iz srpskog jezika.

Durić (2010: 134) navodi da je teško razlučiti šta je ekskluzivna (nacionalna, autohtona, oponentna), a šta paralelna i(li) izborna hrvatska ili srpska (bosanska, crnogorska) leksika: koji je to bitan „prizvuk“ (što je posve subjektivna kategorija, prim I.B.), jezičak na jezičko-osećajnoj vagi¹⁷¹ prima ili odbija kao vlastitu.

„[...]nije lahko razdvojiti u lingvistici onu leksikologiju kojoj nije najpreča zadaća da izgradi, već da ogradi svoj standardni leksik od nacionalno-susjednoga.“ (Durić 2010: 117).

Upravo je leksičko osećanje u sva četiri novoštokavska standarda presudno za prihvatanje *-izama* koji se koriste shodno kontekstu i stilskoj vrednosti (Durić 2010: 120, 134). Uz ekskluzivno srpsku i hrvatsku leksiku postoji, iako ne u toliko dugom istorijskom kontinuitetu zasebna, karakteristična bosanska i crnogorska leksika (odomaćeni turcizmi i arabizmi u vokabularu Bošnjaka, arabizmi, te lokalni autohtoni crnogorski govori) s vlastitim ekvivalentima, istoznačnicama srpskoj i hrvatskoj ekskluzivnoj leksici (Durić 2010: 120, 135, 136).

Pošto obogaćivanje vokabulara predstavlja temelj dobrog vladanja jezikom, svaki način bogaćenja rečničkog fonda govornikâ – kreiranjem izvedenica, slivenica, novotvorenica (neologizama), kovanica, preuzimanjem tuđica, preoblikovanjem postojećih ili stvaranjem novih reči, korišćenjem novooživljenica, arhaizama, žargona – suštinski je afirmativan. Zato se mogu složiti sa stavom da je leksika s hrvatskog područja (koje se, po Feketeovim rečima, unekoliko doživljava kao neprihvatljiva, za razliku od anglicizama) zapravo sredstvo za bogaćenje jezičkog fonda i u slučajevima kada imamo „svoju“ reč (Fekete 2007: S.N.). Osim toga, često se zaboravlja da nijedan jezik ne bi mogao „dosegnuti punu izražajnu moć da se nije bogatio iz riznice mrtvih klasičnih jezika“ (Anić 2009: 558).

¹⁷⁰ Navešću još neke leksičke jedinice koje za pojedine govornike mogu imati hrvatski „prizvuk“, bez namere da utvrđujem njihovo poreklo ili učestalost upotrebe u srpskom: *skupina, osobito, boca, doista, posve, hotimice, mestimice, rabiti, jantar, odgoj, opseg, riža (čokolada s rižom), škrinja, tipka, val, uradak, stoleće, obzorje, družba, naprtinjača, kut, kutak, pozornost, glasnogovornik, izdisaj, udisaj, kiparstvo, omer, krivnja, mramorni, potpora, promatrati, nizina, pročelje, rub, stupanj, promer, slušatelj, tračnica, umorstvo, zapoved, tržnica, praižvedba, neupitno, stanovit, učinkovitost, zapreka, dužnosnik, jezikoslovlje, efekt i efekat, metod i metoda, dokument i dokumenat* itd. Pošto su sinonimi dragoceno sredstvo za obogaćivanje teksta i oplemenjivanje jezičkog izraza (na primer, u prevodilačkoj profesiji), leksiku stranog porekla nipošto ne treba odbacivati, niti po svaku cenu koristiti „domaće reči“ (od kojih se neke percipiraju kao domaće, iako su zapravo starije, ustaljene tuđice). Iz prevodilačkog iskustva poznato mi je da savremeni španski ima raznovrsniju leksiku od savremenog srpskog jezika, a engleski još raskošniju (pri čemu 50% engleskog vokabulara sačinjavaju latinizmi (*apud* Starčević *et al.* 2019: 356)).

¹⁷¹ „Jezičko osećanje izgrađuje se generacijama, „stotinama godina profilira, izoštrava i profinjava kroz kulturno, političko i religijsko oblikovanje svakog (balkanskog) naroda“ (Durić 2010: 134).

Govoreći o važnosti bogatstva rečnika i citirajući jednog prosvetnog radnika, Klajn (2004: 169–170) zaključuje da „današnji čovek, a pogotovu mladi, ima izrazito „deficitaran“ rečnik“, ogoljen, štur, šablonski, sveden na nužni minimum:¹⁷² jedna reč za svaki pojam, što je nedovoljno čak i za potrebe običnog informativnog izražavanja. U govoru mladih ljudi „afektivno se gotovo uvek izjednačava s vulgarnim“: ljutnju, radost, čuđenje divljenje i sve ostale emocije izražavaju psovka doslovno u svakoj rečenici (Klajn 2004: 171).

„Kada se nađu u sredini u kojoj ne smeju da psuju, tim mladim ljudima kao da se veže jezik, govore usiljeno i bezbojno, gotovo nesposobni da iskažu bilo kakvo osećanje.“ (Klajn 2004: 171).

Optuživanje mladih ljudi da su nedovoljno obrazovani, samosvesni, pristojni uobičajeni je instrument moralne panike. Neretko se u svrhu promovisanja ili nametanja određenih ideologija, pa tako i jezičkih, lamentira nad prošlošću, a savremeno stanje i trendovi proglašavaju za opasnost koja pretili društvu. Tako je i jezik u nekom prošlom trenutku tobože bio bolji, bogatiji, ekspresivniji, što bi trebalo značiti da su ljudi nekada uspešnije komunicirali.

Zbog više naporednih činilaca – opadanja nivoa srednjoškolske nastave, manjeg interesovanja za kulturu humanističkog tipa, birokratizacije i tehnicizacije svakodnevnog života, širenja neverbalnih vidova zabave – današnji jezik (ako se ne računaju stručna i tehnička terminologija, koje se neprekidno uvećavaju), „osetno je siromašniji, jednoličniji i manje izražajan od onoga iz ranijih decenija“ (Klajn 2004: 169). Naprotiv, stanje jezika, uprkos stalnim promenama, bilo je isto ili slično budući da je i u prošlosti, kao i danas, ispunjavao sve komunikativne i kreativne funkcije određene zajednice u datom trenutku. Ako bi svaka naredna generacija bila sve nepismenija, a jezik sve siromašniji, društvo se ne bi kretalo napred.

Kao i na većinu jezika, engleski ima snažan uticaj španski, i to na planu ortografije, fonetike, morfologije, leksike, semantike i sintakse, pri čemu treba imati u vidu da je španski u stalnoj ekspanziji, te da je u neprestanom kontaktu s brojnim jezicima (Medina López 2004: 8). Stavovi prema prodiranju anglicizama u španski menjali su se tokom 20. veka: od prvobitnog radikalnog odbacivanja do prihvatanja neminovnog uticaja i nove jezičke stvarnosti u dinamičnom i modernom društvu s kraja milenijuma (Medina López 2004: 15). Prvoj grupi pripadaju autori koji su zauzeli purističke pozicije: anglicizmi se dele na „potrebne“ i „nepotrebne“, koje treba izbegavati. U tim istraživanjima javljaju se kvalifikacije poput: „štetan uticaj“, „odbrana španskog jezika“, „španski pod kolonijalnom vlašću engleskog“, „ponižavajuća situacija u kojoj se našao španski u odnosu na engleski“, „jezička invazija“, „bujica anglicizama“, „opasnost za očuvanje španskog jezika“, „uzbuna zbog mogućeg gubitka integriteta našeg jezika“ i sl. (Medina López 2004: 15–16).

Neki lingvisti pak zauzeli su umereniji stav: anglicizme ne treba tumačiti kao negativnu pojavu, naprotiv, oni su sredstvo za obogaćivanje španskog novim rečima i značenjima, dok se u treću skupinu mogu svrstati istraživanja nastala u hispankim zajednicama u SAD koja opisuju mehanizme dvojezičnosti, fenomena morfološke, sintaksičke i semantičke interferencije, jezičke konvergencije (približavanja jezika), te preključivanja (eng. *code-switching*) kodova (Medina López 2004: 16, 17).

Medina Lopes analizira anglicizme na dva jezička nivoa: leksičkom (prema kriterijumima frekventnosti upotrebe i ustaljenosti u jeziku) i sintaksičkom (zapravo morfosintaksičkom), kao i oblasti u kojima su anglicizmi najprisutniji (informatička tehnologija i advertajzing), te daje listu anglicizama uvršćenih u dvadeset drugo izdanje rečnika španskog jezika (2001).

Maljo (Mallo 1954: 135), pionir istraživanja anglicizama u španskom, naziva ih epidemijom koja se širi velikom brzinom, kugom što ozbiljno narušava autentičnost španskog jezika, „kvari“ ga i pretili da razori tu temeljnu vrednost hispanke kulture. Nastavljajući polemiku u stilu epidemiologa, priznaje da su anglicizmi neizbežni, poput malih boginja kod dece, ali da se njihov upliv, pametnom i upornom odbranom, može umanjiti i svesti na razumnu meru: treba se ujediniti u

¹⁷² V. Anić pak ističe da se ne boji za jezik novih naraštaja, jer bi to slutilo na smrt hrvatskog jezika (Hekman 2000: S.N.).

borbi protiv anglicizama, koji se razmnožavaju poput malignih ćelija, i mogu dovesti do „otprirodnjavanja“ španskog jezika, hibridne besmislice neprimerene visokoj kulturi hispanoameričkih naroda¹⁷³ (Mallo 1954: 135).

Autor procenjuje njihov „kvalitet“, pa tako postoje:

1. „Užasni“ anglicizmi, tipični za nemarne i neobrazovane govornike, među koje, zanimljivo, ubraja glagol *parquear* (parkirati) – očito nastao u to vreme po uzoru na eng. *park* (u „španskom“ španskom uobičajeni su glagoli *aparcar* i *estacionar*) – koji je u međuvremenu normiran, ali se i dalje najčešće upotrebljava u Hispanskoj Americi;
2. „Ukršteni“ anglicizmi, poput *adherencia* / *adhesión* (vezivanje za nekoga ili nešto / lepljenje, fizička povezanost), dok u poluostrvskom španskom znače suprotno;
3. Anglicizmi koje je teško percipirati kao takve: izraz *Esto es todo* (To je sve / Ništa više, skovan po uzoru na eng. *That is all*), dok je u Španiji uobičajeno reći *Nada más*;
4. Lažni prijatelji: *Realizo* que mis alumnos aprevechan el tiempo (od eng. *realize*) / *El recipiente* de una beca (eng. *recipient*) / *El orador* tuvo numerosa *audiencia* (od eng. *audience*), dok u španskom navedene reči imaju drugo značenje: ostvariti / posuda / audijencija, saslušanje (Mallo 1954: 135–136). Međutim, rečnik savremenog španskog beleži i značenje „primalac“ za reč *recipiente*, što je potvrda da ne treba potcenjivati „moć“ tuđica, kamoli kvalifikovati ih kao „suvišne“, „neopravdane“ ili „užasne“.

Pošto su Hispanoamerikanci, doseljenici u SAD, iskvarili svoj jezik, autor zaključuje da profesori španskog imaju važan zadatak da se bore protiv ovakvih učeničkih „grešaka“ (Mallo 1954: 138). Maljo zapaža da anglicizmi prodiru i u Španiju, koja je donedavno bila „imuna“ na tu bolest, pa je i taj varijetet španskog na putu da se iskvari do te mere da izgubi svu svoju autentičnost i lepotu (Mallo 1954: 138). Ova radikalna gledišta ipak treba pripisati činjenici da je članak napisan pre sedamdeset godina.

Moreno Cabrera (Moreno Cabrera 2000: 192), savremeni španski lingvista, pita se šta bi ostalo od španskog da se na trenutak iz njega izuzmu reči stranog porekla – grecizmi, germanizmi, arabizmi, kultizmi (učene reči) iz španskog zlatnog doba (špa. *cultismos*), galicizmi i anglicizmi itd. – i ostane samo autentična leksika vulgarnog latinskog: ne bi mogao zadovoljiti komunikativne potrebe savremenog doba. Pozajmljenice čine integralni deo španskog vokabulara. Arabizam *alcalde* nije manje vredan od sinonima španskog porekla *concejal*, već su obe reči podjednako španske (Moreno Cabrera 2000: 192).

Uvek je nepouzđano davati prognoze kada je reč o jezičkom ponašanju, nepredvidivom koliko i ljudska bića, dokle god su slobodna da odlučuju o svojim postupcima i stvaraju budućnost u granicama društvenog suživota (Lorenzo 1995: 165). Zato je teško odrediti se prema univerzalnom fenomenu koji predstavlja anglosaksonska kultura i jezik koji je širi. Najbolje što se može učiniti – iako mnogi to smatraju neoprostivom predajom – jeste priznati njegovo postojanje i, imajući u vidu nebrojene prednosti koje ima taj fenomen kao nosilac napretka, iskoristiti ih ne obezvređujući vlastiti identitet (Lorenzo 1995: 165–166).

Emilio Lorenzo¹⁷⁴ (Lorenzo 1995: 165) ističe da engleski jezik kroz istoriju nije imao purističkih skrupula, već je prisvajao razne elemente iz brojnih jezika – bilo da se radi leksici, sintaksi ili idiomatskim izrazima – koji su doprineli obogaćivanju njegovih izražajnih mogućnosti. Hispanski doprinos u tom smislu je relativno skroman, u poređenju s (očiglednim) francuskim ili (nešto skrivenijim) nemačkim, odnosno grčkim i latinskim, kao nepresušnim izvorima neologizama. No podseća da je u određenim istorijskim periodima pozajmljivanje išlo i u suprotnom smeru: kada

¹⁷³ U članku se analizira uticaj engleskog u hispanskoj zajednici u SAD (države Njujork, Kalifornija, Teksas, Nju Meksiko, Florida i dr.), Meksiku, Portoriku, Panami i na Kubi, među kojima se mogu naći zajedničke, ali i specifične odlike (Mallo 1954: 135).

¹⁷⁴ Emilio Lorenzo (1918–2002) – španski lingvista i akademik, po struci je anglista i germanista, što treba istaći u svetlu činjenice da lingvisti koji se bave (i) stranim filologijama (primer Španije i Srbije) obično imaju umerenije poglede na određena jezička pitanja, poput jezičke promene ili stranog uticaja u jeziku.

je reč o terminologiji vezanoj za plovidbu, španski je izvršio značajan uticaj na engleski tokom pomorskih sukoba i obavljanja trgovine morskim putem (Lorenzo 1995: 166–167).

Uticaj engleskog ne označava se kao puki jezički fenomen, nego kao sociokulturna činjenica koja se može opisati kao anglomanija: dok se upliv engleskog u jezik osuđuje, dotle se njegovo delovanje na kulturu bezrezervno pozdravlja, bez obzira na to je li reč o rok muzici, načinu odevanja (džins) ili kinematografiji. Stepem prihvatanja anglicizama umnogome zavisi od profesije ili sociokulturološke pozicije pojedinaca koji ih koriste: dok ekonomisti ne smeta da čuje ili upotrebljava englesku terminologiju, njeno korišćenje van struke neretko se smatra pretencioznim ili neprimerenim (Lorenzo 1995: 171). Autor je ipak optimista: ima poverenja u jezički mehanizam španskog koji je u sadašnjosti podvrgnut silovitom testu (Lorenzo 1995: 174).

Dario Viljanueva (Darío Villanueva), predsednik RAE (2014–2018), smatra pak da najveća pretnja španskom jeziku dolazi od „divljenja“ engleskom i korišćenja anglicizama iz „snobizma“, pri čemu se zanemaruje činjenica da je španski jezik veoma bogat (Sainz Borgo 2015: S.N.). Istakavši da je reč o ličnoj percepciji problema, a ne o stavu Akademije, kritikovao je neselektivno korišćenje engleskih izraza iz lenjosti i pomodarstva (Sainz Borgo 2015: S.N.).

Tom prilikom, na otvaranju Međunarodnog foruma španskog jezika 2015. godine u Madridu, Viljanueva je naveo da španski nije globalni jezik zbog kolonijalizma, već zbog nezavisnosti hispanoameričkih država, koje su izabrale španski kao službeni jezik. Takođe, pohvalio je saradnju Unije akademija za jezik zemalja španskog govornog područja, koje deluju po principu „apsolutne jednakosti“, podsetivši da se određena leksika kastiljanskog jezika ne koristi u Španiji, već samo u hispanoameričkim zemljama (Sainz Borgo 2015: S.N.).

Kada je reč o anglicizmima, ali i drugim segmentima jezičke politike, i Španska akademija se ugleda na francusku koja je, u sklopu stalne borbe protiv stranog uticaja u jeziku i očuvanja nacionalnog identiteta, zabranila upotrebu dvadeset osam anglicizama u domenu administrativnog jezika, poput *streamer*, *free-to-play (F2P)*, *e-sport*, *pro-gaming* itd. (Biurrin 2022: S.N.).

Kordić (2010: 33) navodi da Francuska akademija, kao i druge, redovno objavljuje liste novih termina navodno čuvajući jezik, ali da mnogi ostaju nezapaženi od strane javnosti kojoj su namenjeni. Precenjujući delotvornost svojih bespomoćnih predloga, istovremeno preuveličava opasnost (što je odlika moralne panike, prim. I. B.) koja je za francuski jezik zapravo neznatna (*apud* Kordić 2010: 33). Centralističkom jezičkom politikom koju sprovodi, Francuska ne važi za uzor u pristupu jeziku, već je borbom protiv anglicizama usamljena među zapadnoevropskim državama. I Fariz kao negativan primer navodi Francusku koja pretili kaznama korisnicima jezika koji upotrebljavaju anglicizme (Pharies 2006: 1). Nemačka, na primer, „odbija službeno donošenje zakona o jeziku i prepušta razvoj jezika slobodnoj igri snaga“ (*apud* Kordić 2010: 33).

Još ekstremniji je noviji primer Italije, čija je premijerka predložila uvođenje visokih kazni za službeno korišćenje stranih reči (prvenstveno anglicizama, ali i reči iz drugih stranih jezika, poput španskog) koje „degradiraju“ italijanski jezik. U nacrtu projekta naglašava se da italijanski raspolaže rečima koje su mu neophodne, te da nema potrebe za korišćenjem stranih koje ga „degradiraju i umrtvljuju“ (Libertad Digital 2023: S.N.).

5.3.1.2. Anglicizme nećemo, kroatizme ne damo

Analizirajući leksiku srpskog književnog jezika posle raskida srpskohrvatske (hrvatskosrpske) jezičke zajednice, Stijović (2009: 218) ističe da je srpski jezik otvoren prema stranoj leksici ako se koristi „s merom“ (subjektivno, problematično načelo, prim. I. B.), kao i prema rečima iz narodnog jezika ukoliko su akcenatski, fonetski i morfološki saobražene književnom jeziku (Stijović 2009: 220). Među srpskim lingvistima prevladuje mišljenje da srpski jezik ne treba da bude zatvoren prema drugim sredinama, da ne postoje „nepoželjne“ reči, te da je nasilno „čišćenje“ bespredmetno, kao i predrasude o vrednosti leksema koje se manje koriste u srpskom nego u hrvatskom jeziku (Stijović 2009: 218). Ovakav stav potvrđuju i reči M. Pešikana: „Ukupno se sva upotrebna

problematika kroatizama može prepustiti slobodnom izboru pisaca teksta (odnosno govornika, prim. I. B.), bez ikakve cenzure ili samocenzure“ (Pešikan 1996: 177).

Nešto rigidniji stav iskazuje Piper stavljajući lepotu izraza književnog (standardnog) jezika iznad njegove funkcionalnosti, uz načelnu otvorenost ka promeni i kontaktu s drugim jezicima, ali uz (potpuno arbitrarnu) „razumnu meru“¹⁷⁵ i pod kontrolom autoriteta:

„U dobrom književnom jeziku funkcionalnost ne sme biti ispred lepote izraza, oličene u jeziku najboljih pisaca, koji treba da poseduje elastičnu stabilnost književnojezičke norme i koji mora biti s razumnom merom otvoren za promene kao i za dodire sa drugim jezicima i kulturama, ali koji se ne sme prepustiti stihijskom razvoju.“ (Vulićević 2016b: S.N.).

No ima i posve drugačijih primera, poput odluke br. 23 Odbora za standardizaciju srpskog jezika iz 2002. godine koja se odnosi na konstrukciju „da + prezent“ u odnosu na infinitivnu:

„Vreme je da se srpski standardni jezik oslobodi *psihološkog tereta* kojim ga je pritiskao hrvatski jezički standard, u kome se s infinitivom i nekim drugim sintaksičko-stilskim kategorijama tendenciozno preterivalo. [...] Vreme je, isto tako, da se srpski jezik, čija je novoštokavska osnovica njegova neupitna konstanta, vrednosno stabilizuje i *u svoj svojoj punoći* odredi prema najboljim vlastitim tradicijama. To znači da ga treba rasteretiti nekih obeležja stranih njegovoj novoštokavskoj osnovici.“ (kurziv I. B.) (Brborić *et al.* 2017: 118).

Pokušaja nasilnog „čišćenja“ jezika u obrnutom smeru bilo je kudikamo više.¹⁷⁶ Jezička politika u Hrvatskoj tokom 90-ih godina 20. veka¹⁷⁷, a i kasnije, obeležena je pokušajima izbacivanja srbizama¹⁷⁸, ali i tuđica uopšte: turcizama, bosanizama, grecizama, slavizama (naročito rusizama), internacionalizama (v. Starčević *et al.* 2019: 320–350, Kordić 2010: 16–50, Granić 2009).

Od 90-ih godina 20. veka naovamo, u Hrvatskoj je objavljeno više jezičkih priručnika posebne vrste, ne *poredbenih*, već tzv. *razlikovnih*, *objasnidbenih* rečnika ili *razlikovnica*.¹⁷⁹ Imajući u vidu istorijsko-politički kontekst u kom su nastajali, dâ se pretpostaviti kako cilj diferencijalnih rečnika nije puko predočavanje razlika između dva varijeteta policentričnog jezika,

¹⁷⁵ Podela na dobre i loše jezičke promene u većini slučajeva je moralističko-subjektivna (Kapović 2010: 16).

¹⁷⁶ Za razliku od srpskog, hrvatski standardni jezik odavno ima etiketu purizma ili čistunstva, dok je bosanska/bošnjačka leksika očekivano doživela značajne promene (poput naglašene upotrebe orijentalizama) kako bi se razlikovala od hrvatske i srpske, što je važno za njenu autonomnost (Granić 2009: 65).

¹⁷⁷ Kao orijentir uzete su jezičkopolitičke mere fašističkog ustaškog režima iz 1940-ih godina, kada su donošeni su jezički zakoni i osnovana državna služba za hrvatski jezik kako bi se obezbedila „čistoća hrvatskog jezika“. Osnovni cilj te jezičke politike bilo je čišćenje hrvatskog jezika od srbizama i internacionalizama koji su žigosani kao srbizmi (*apud* Kordić 2010: 16).

¹⁷⁸ Starčević, Kapović i Sarić (2019: 324) iznose kritiku otvorenog antisrpskog purizma na primeru Samardžijinog rečnika (*Srpsko-hrvatski objasnidbeni rječnik*, 2015). Samardžija s odobravanjem govori o nastojanju pojedinih autora sredinom 20. veka da se ustanovi granica između hrvatske i srpske leksike, napominjući da se uprkos tome stanje vrlo sporo menjalo, čime zapravo priznaje da je tu reč o sistematskom zadiranju u realan jezik i pokušaju nacionalističkog normiranja standarda (Starčević *et al.* 2019: 324). Autor rečnika s očitim zgražanjem navodi da su se čak i u NDH objavljivali rečnici s obiljem srbizama. Dakle, izostaje kritika jezičke politike „koja je u jeziku provodila politiku etničkog čišćenja kakvu je provodila i izvan jezika“, štaviše Samardžija joj zamera što nije dovoljno dobro sprovođila cenzuru knjiga (Starčević *et al.* 2019: 324).

¹⁷⁹ Hrvatska leksikografija iznedrila je više izdanja. Navešću neka: Brodnjak, Vladimir. 1991 (1992, 1993). *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb: Školske novine; Džepno izdanje istog rečnika: Brodnjak, Vladimir (priređivač I. Klarić). 1992. *Rječnik razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika*. Zagreb: Školske novine i Hrvatska sveučilišna naklada; Šamija, Ivan Branko, Dražen Lukačić. 1991. *Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika*. Zagreb: Ivan Branko Šamija; Šamija, Ivan Branko. 1992. *Razlikovnica hrvatskoga i srpskoga jezika*. Zagreb: Galia-vino; Pavuna, Stanka. 1992 (1993). *Mali razlikovni rječnik: Govorimo li ispravno hrvatski?*. Zagreb: Integra; Blažanović, Stjepan. 1995. *Hrvatski rječnik: najučestalijih 7500 razlikovnih riječi hrvatskog i srpskog jezika*. Zagreb, Sarajevo: HKD Napredak; Samardžija, Marko. 2015. *Srpsko-hrvatski objasnidbeni rječnik*. Zagreb: Matica hrvatska; kao i dva stručna rečnika: Vazdar, Zdenko. 1993. *Razlikovni rječnik hrvatskoga i srpskoga graditeljskoga nazivlja*. Zagreb: Anteum; Muljević, Vladimir. 2004. *Razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskoga elektrotehničkog nazivlja*. Zagreb: Graphis. Prva studija o distinktivnim obeležjima dva jezika (varijeteta) je: Guberina, Petar, Kruno Krstić. 1940. *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

već izolovanje navodnih srbizama i njihovo isključivanje iz upotrebe u savremenom hrvatskom jeziku.¹⁸⁰ Premda se uglavnom temelje na subjektivnim kriterijumima, ovi „separatistički“ leksikoni mogu imati svoju svrhu u kontekstu analize i tumačenja međusobnih leksičko-semantičkih razlika dvaju jezika¹⁸¹, dok je težnja da se varijante (jezici) u kontaktu udalje ili odvoje jedna od druge unapred osuđena na propast. Anić pak smatra da su razlikovni rečnici nastali u suvoparnim činovničkim glavama i da nemaju nikakve vrednosti ni za šta (Hekman 2000: S.N.).¹⁸²

Postoji i jedno srpsko izdanje posvećeno razlikama između srpskog i hrvatskog (u to vreme) varijeteta: *Srpsko-hrvatski rečnik varijanti – Hrvatsko-srpski rječnik inačica* (1989) J. Ćirilova¹⁸³. Posmatrajući hrvatski i srpski kao jedan jezik s dve standardizovane varijante, autor naglašava kako mu nije cilj da povlači „demarkacionu liniju“ između njih, niti da propisuje šta je u pravilno u jednoj i drugoj varijanti, već da rečnikom sinonima predoči bogatstvo razuđenog jezika (Ćirilov 2010: 9–10).¹⁸⁴ Beleženjem reči koje se razlikuju u srpskoj i hrvatskoj varijanti, nije želeo da sačini priručnik za prevođenje, već da što vernije odrazi stanje sličnosti i razlika između jezika Srba i Hrvata u datom trenutku (Ćirilov 2010: 5, 10).¹⁸⁵

Kritički se osvrćući na hrvatski model, najveći broj srpskih lingvista slaže se u oceni da je ovakav vid purizma poguban po jezik, ističući da varijantna leksika ima kontinuirano prisustvo u jeziku, te da se ne može na silu istisnuti.

S druge strane, neki srpski lingvisti smatraju da je hrvatski jezik varijanta srpskog, negirajući i postojanje bosanskog (bošnjačkog) i crnogorskog jezika (v. Kovačević 2005, 2007, 2008, 2021) – što je, koliko zanimljiva toliko i opsežna tema kojom se ovom prilikom neću baviti – pa se i u tom svetlu može posmatrati činjenica da je srpski standard otvoren u vezi s pitanjima izborne (paralelne) leksike srpskohrvatskog.

¹⁸⁰ Hrvatski nacionalistički lingvisti po pravilu nisu zainteresovani za realan opis razlika između jezičke upotrebe u Hrvatskoj i Srbiji (iako je ta tema plodna za istraživanje), već za izmišljanje novih razlika (Starčević *et al.* 2019: 324). Taj ksenofobno-nacionalistički pristup nema dodira s lingvističkom naukom koja fenomenu jezičkog pozajmljivanja i preključivanju kodova „pristupa analitički i deskriptivno, a ne s plemenskim provincijalizmom i ideologijom utemeljenom na krvi i tlu“ (Starčević *et al.* 2019: 325).

¹⁸¹ Većina lingvista saglasna je da zasebni sloj u novoštokavskom dijasistemu u najvećoj meri čini leksika i frazeologija, a Brodnjak je svojim rečnikom, koji sadrži oko 30.000 razlikovnih leksičkih jedinica između hrvatskog i srpskog jezika, pokazao da taj broj nije mali (Durić 2010: 121). Pitanje je, međutim, u kojoj meri je Brodnjakov nacionalistički pristup deskriptivan i odražava li sliku stvarnih lingvističkih razlika.

¹⁸² Osim toga, Anić smatra da su razlikovni rečnici upali u kontradikciju: ako hrvatsko-engleski rečnik nije razlikovni, šta onda ovi rečnici razlikuju i unutar čega (Hekman 2000: S.N.).

¹⁸³ Objavljena su još dva izdanja nakon sloma političke i jezičke zajednice: *Srpsko-hrvatski rečnik varijanata – Hrvatsko-srpski rječnik inačica*, 1994; *Hrvatsko-srpski rječnik inačica – srpsko-hrvatski rečnik varijanata*, 2010.

¹⁸⁴ Ćirilov, u izdanju Rečnika iz 1988. godine, afirmiše proces osmoze, mešanja varijanata koji se odvija iz lingvističkih i kulturno-istorijskih, a ne političkih razloga. Ogroman istovetni jezički fond proširuje se preseljavanjem reči iz jedne varijante u drugu koje traje otkako je štokavski izgovor postao književni jezik Hrvata i Srba. Time je veliki leksički korpus postao zajednička svojina iako je u određenom trenutku pripadao samo jednoj varijanti (Ćirilov 2010: 10). S druge strane, naglašava da se varijante razlikuju i razvijaju, a jezik nije moguće unifikovati i takvog unifikovanog propisati, jer je „svaka varijanta potencijalno je bogatstvo druge varijante“ (Ćirilov 2010: 10): vrata valja ostaviti „širo otvorena za nova bogaćenja“ (Ćirilov 2010: 12). Nasuprot tome, u izdanju iz 1994. godine konstatuje da najnovijim odnosima dvaju naroda neće biti neposrednog uzajamnog uticaja, te da će razlike postajati sve veće, ali da ipak te dve varijante u dogledno vreme neće postati dva jezika (Ćirilov 2010: 17).

Iako je iz te perspektive delovalo da međusobni uticaj može neko vreme slabiti, a razlike se produbljivati, ispostavilo se da je autor samo delimično u pravu. Nakon perioda izolacije, uspostavljene su kulturne i druge veze, a mobilnost stanovnika dveju država sve veća, pa je uticaj jedne varijante na drugu je i danas snažan. Budući da je reč o prostoru koji ne vežu samo zajednička istorija, već kultura, obrazovanje, zajednički medijski sadržaji i dr., jezik će uvek biti spona, a ne činilac razdora. Hrvatska i srpska kultura poslednje dve decenije su u bliskom kontaktu, jezičke veze su snažnije i, uprkos delovanju jezičkih purista, prožimanje leksike je snažno, gotovo koliko i u vreme zajedničke države.

¹⁸⁵ Za razliku od Ćirilova, čija je namera ne samo da utvrdi razlike, već i da ih afirmiše jer, što je više razlika, jezik je bogatiji (Foretić 2010: 339), Brodnjak (1993: VII) naglašava da je pri sastavljanju *Razlikovnog rječnika* imao suprotne ciljeve od Ćirilova, dobronamernog pristaše jezičkog bratstva i jedinstva. Kao protivnik osmoze, asimilacije, „naročito nasilne i prisilne – bez obzira na to o kojoj se strani radilo“, navodi da se „jezička sudbina“ ne ruga onima koji žele da osiromaše taj proces, kako tvrdi Ćirilov (2010: 10), već podjednako onima koji propovedaju jezičko jedinstvo Srba i Hrvata i onima koji izbacuju srbizme iz hrvatskog jezika (Brodnjak 1993: VII).

Kao i jezička promena, pozajmljivanje reči iz drugih jezika i međusobni uticaj jezika u kontaktu postoje otkako postoji jezik i u tome nema ničeg lošeg, već samo govori o tome s kojim jezicima je određen jezik u prošlosti i sadašnjosti bio ili jeste u kontaktu (Starčević *et al.* 2019: 325). Srpski i hrvatski su u kontaktu, i to u fluentnom zajedničkom kulturnom prostoru, a leksika je u optičaju u oba smera, o čemu svedoče i noviji kroatizmi u srpskom, poput izraza *u konačnici*.

O anglicizmima je bilo reči i u prethodnom odeljku, i to uglavnom u negativnom kontekstu ukoliko je reč o novijim pozajmljenicama iz engleskog. Lingvisti normativisti ne žale se pak na anglicizme koji imaju dugo trajanje u srpskom jeziku (nema ih smisla nabrajati jer su bezbrojni), poštujući tradicionalno načelo: starije = dobro (bolje), iako se može pretpostaviti da je u aktuelnom trenutku postojao otpor i prema sada uvreženim anglicizmima u srpskom.

Nepoželjnost anglicizama ogleda se u rečima R. Dragičević koja objašnjava društveni, a ne samo jezički fenomen „kvarenja“ jezika engleskom leksikom (Vulićević 2015: S.N.). Lingvistkinja navodi kako je nekada postojala želja govornika srpskog jezika za podizanjem jezičke kulture, a da sada treba učenicima, studentima i svim građanima Srbije objasniti zašto je važno biti pismeni i negovati srpski književni jezik, a tek onda krenuti u borbu protiv „atačovanja“, „selfija“ itd. Kada bi se leksička norma poštovala, a u školi i medijima forsirali dobri prevodi stranih reči, neki od njih bi s vremenom zaživeli (Vulićević 2015: S.N.). Jezik koji se bogati iz sopstvenih izvora, ne gubi na svojoj autentičnosti, pa tako kod učenika treba razvijati svest da, ukoliko ne znaju neku reč ili ona ne postoji, treba da je izgrade nekim tvorbenim procesom od domaćeg jezičkog materijala umesto da je pozajme iz engleskog jezika (Vulićević 2015: S.N.).

Osim što se u tekstu iskazuje nenaučni strah od jezičkih promena i purističko-ksenofobni otpor uticaju engleskoga jezika (Starčević *et al.* 2019: 247), lingvistkinja uzbuđuje javnost preteći da će se društvo suočiti s ozbiljnim posledicama ukoliko ne neguje jezičku normu i jezičku kulturu, odnosno ako sistem vrednosti u jezičkoj i drugim sferama bude izgrađivan „rušenjem svega u šta su naši prethodnici ulagali svoju duhovnu snagu“ (Vulićević 2015: S.N.).

Uklanjanje anglicizama iz srpskog jezika predloženo je kampanjom „Negujmo srpski jezik“, na šta ukazuju primeri s prigodnih postera:

krucijalan → *odlučujući*
benefit → *korist*
limitirati → *ograničiti*
oficijalan → *zvaničan*
bord → *odbor*

te se tvrdnju I. Klajna (2008: 153) – da se ideologija jezičkog purizma nije razvila u srpskom – može opovrgnuti.

S. Novokmet (2019: S.N.) uočava da je uticaj anglicizama najuočljiviji u leksici i sintaksi srpskog jezika, naročito u leksici informacionih tehnologija¹⁸⁶: osim nekoliko prevedenih termina

¹⁸⁶ Tokom priprema za objavljivanje proizvoda kompanije Microsoft na srpskom jeziku, urađeni su prevodi operativnog sistema Windows-a, paketa Microsoft Office, internet pretraživača itd., i to u dve verzije, latiničnoj i ćirilčnoj, te je napravljena velika terminološka baza. Brojni termini prevedeni su na srpski, a za mnoge je pak preuzet engleski naziv. Uprkos prevodima, veliki broj termina zaživeo je u originalnom obliku ili se naporedo koriste predloženi prevod i anglicizam. Za računarske komande i radnje (koriste se gotovo isključivo engleski termini čak i kada je lako naći srpske ekvivalente ili više njih): *kopi-pejst(ovati)*, *pejstovati* (nalepiti), *daunloudovati* (preuzeti), *forvardovati* (proslediti), *sejvovati* (sačuvati), *resetovati* (ponovo pokrenuti), *formatirati* (oblikovati), *apdejtovati* (ažurirati), *kens(e)lovati* (otkazati), *šerovati* (deliti), *fulskrinovati* (preći na režim punog ekrana), *bekapovati* (napraviti rezervnu kopiju), *boldovati* (podebljati (slova)), *fajl* (datoteka), *folder* (fascikla), *font* (veličina slova), *brauzer* (pretraživač, pregledač), *hard disk* (čvrsti disk), *(veb) sajt* (veb-stranica), *autentifikacija* (prijava, provera identiteta); *interfejs*, *hadver*, *softver*, *server*, *čip*, *inboks* (bez jednačenja po mestu tvorbe, kao Istanbul, Donbas), iako je za poslednji termin isprva predloženo predugačko rešenje prijemno poštansko sanduče, a za *autboks* (outbox) otpremno poštansko sanduče, pa nije bilo realno očekivati da se prihvate u tom obliku. Važno je napomenuti da su navedeni termini sasvim prilagođeni srpskom jeziku i, kao i druge reči, žive u svim gramatičkim oblicima. Posle gašenja „Jezičkog portala kompanije Microsoft“ (<https://www.microsoft.com/en-us/language> (19.01.2024) 30. juna 2023. godine, pojedine alatke i terminološke baze dostupne su na veb-stranici <https://learn.microsoft.com/en-us/globalization/reference/microsoft-language-resources#terminology> (19.01.2024).

(matična ploča, miš, štampač, računar), komunikacija u toj oblasti odvija se preko anglicizama, od kojih se neki još nisu u potpunosti prilagodili srpskom jeziku. Pojedini anglicizmi se „odomaćuju“ i, iako nisu zabeleženi u rečnicima, aktivni su u svakodnevnoj upotrebi u različitim domenima života. Iako se stiče utisak da je do najvećeg upliva pozajmljenica iz engleskog došlo s naglim razvojem društvenih mreža, autor konstatuje da je mnogo anglicizama ranije odomaćeno u srpskom, te da su ih rečnici zabeležili (npr. poslednja dva toma Rečnika SANU, devetnaesti i dvadeseti, sadrže više desetina anglicizama) (Novokmet 2019: S.N.). Dakle, i Novokmet, poput Klajna i Feketea, daje listu anglicizama, ali ne poželjnih i manje poželjnih, ne oslanjajući se na „jezički osećaj“, već ih opisuje svrstavši ih u tri grupe na osnovu njihovog korišćenja u različitim registrima svakodnevnog jezika, što i jeste zadatak deskriptivnog lingviste, tačnije rečeno lingviste.

Takođe, autor smatra da ne treba biti isključiv prema anglicizmima iako u naučnim radovima srpskih lingvista preovlađuje mišljenje da su anglicizmi neopravdani ukoliko postoji domaća ili odomaćena reč za taj pojam ili mogućnost prevođenja. Većina anglicizama ima određenu stilsku i komunikativnu funkciju u različitim komunikativnim situacijama. Neki anglicizmi, iako se mogu zameniti domaćom rečju, postaju usko predodređeni za samo jedno značenje koje domaća reč ne može sasvim da pokrije: npr. *gejt* se odnosi na izlaz na aerodromima i nema druga značenja u srpskom poput sinonima *kapija* (koja je inače turcizam) (Novokmet 2019: S.N.). Jasno je da se fond anglicizama u modernim jezicima, pa tako i u srpskom, neprestano uvećava.

Velikim prisustvom u medijima, obrazovanju, formalnoj i neformalnoj komunikaciji engleski jezik stekao je status globalnog jezika, kao nijedan jezik do sada (Đurčević 2020: 277). Globalizacija je glavni uzročnik apsolutne dominacije engleskog jezika, što je učinilo da ima snažan uticaj na društva u kojima nije maternji jezik (Đurčević 2020: 278, 283).

Đurčević se osvrće na način percepcije raširene upotrebe anglicizama snažnog uticaja engleskog jezika koja varira od purizma do antipurizma u različitim kulturno-jezičkim zajednicama, ali i unutar samih zajednica, te se neretko zagovaraju i promovišu stavovi o zaštiti jezika i jezičkoj raznovrsnosti (Đurčević 2020: 277, 283). Nedovoljno poznavanje jezika i jezičkih načela dovodi u tesnu vezu s jezičkim purizmom i uverenjem da je svaki strani uticaj loš, čak i poguban za jezik, a to verovanje – prisutno kod dela jezičkih stručnjaka – obično se pripisuje laičkom delu jezičke zajednice (Đurčević 2020: 284).

Autorica zaključuje da je otpor prema stranom jezičkom materijalu nije opravdan zbog svoje neutemeljenosti u nauci i nesprovodivosti u praksi ukazujući na važnost deskriptivnog pristupa proučavanju jezika i prednosti koje uticaj engleskog ima na planu leksičkog bogaćenja jezika i na nivou komunikacije na globalnom nivou, zahvaljujući kojoj brojni anglicizmi imaju status internacionalizama (Đurčević 2020: 290). Iz jezičke stvarnosti možemo naučiti da se količina internacionalnih reči (koje razumemo jer su već u upotrebi) prirodnim putem povećava i da rapidno bogaćenje rečnika u vrtoglavom napretku otpada upravo na te reči (Anić 2009: 693).

Jezički dodiri su prirodni i očekivani, ali nisu nužno dvosmerni (Granić 2009: 65). Dvosmernost se očituje u međusobnom odnosu jezika u kontaktu (poput srpskog i hrvatskog), što podrazumeva „seljenje“ leksike u oba smera, dok u slučaju engleskog reciprocitet ni izbliza ne postoji u jezicima s kojima engleski nije u direktnom kontaktu. Između ostalog, i to može biti razlog što se anglicizmi doživljavaju kao tuđa leksika. S druge strane, engleski jezik je bio vrlo otvoren prema latinskom budući da je kroz istoriju neselektivno prihvatao latinizme koji su vanredno obogatili leksiku engleskog.

Etimološki obeležene tuđice i pozajmljenice rezultat su aloglotskih uticaja, te (ne)posredno upućuju na stavove govornika prema drugim jezicima, kulturama i njihovim govornicima (na individualnom i kolektivnom nivou), ali i prema vlastitom jeziku i njegovom identitetu (Granić 2009: 65). No treba naglasiti da je ksenofobija u jeziku – u šta spada i netrpeljivost prema tuđicama – negativna koliko i u drugim sferama života. Prema Anićevim rečima, emocionalna podela na svoje i tuđe reči „pruža osjećaj da u svakoj rečenici, s izborom svake riječi možemo učiniti nešto protiv tuđina.“ (Anić 2009: 689).

Simonović pak drži da su anglicizmi, poput *selfija*, *atačovanja*, *lajkovanja*, naše reči: „Engleski nema reč *selfi*, muškog roda, s kratkosilaznim akcentom i množinom *selfiji*“¹⁸⁷ (Stevanović 2015c: S.N.). Srpski je u kontaktu s engleskim jezikom razvio obrasce kojima govornici na osnovu engleskih reči grade naše, što je znanje koje srpski jezik čini vitalnim, a ne ugroženim (Stevanović 2015c: S.N.). Međutim, pravi razliku između jezičke kreativnosti (npr. nastanka reči *svojko*) i proterivanja tuđica (nametanja *svojka* da bi se iskorenio *selfi*), te sugerise da pozajmljenica i kovanica mogu „mirno i trajno“ koegzistirati. Simonović smatra da se reč *svojko* neće ustaliti u srpskom jer je slabo upotrebljiva (recimo, ne može se staviti u množinu) i uvedena negativnom ideologijom konstatujući da bi veće šanse imala imenica ženskog roda *svojka* (Stevanović 2015c: S.N.). Pošto je prošlo više od osam godina od ove pretpostavke, može se zaključiti da nije zaživela.

5.3.1.3. Tuđice i strana terminologija u odlukama Odbora za standardizaciju srpskog jezika

Odbor za standardizaciju srpskog jezika u više navrata je obrađivao strane reči i izraze u srpskom:

Odluka br. 3 doneta je zbog nedoumice oko vrednosti izrazâ akcionarsko društvo, deoničko društvo i deoničarsko društvo (fra. *société par actions*¹⁸⁸, nem. *aktiengesellschaft*).¹⁸⁹ Iako se sva tri termina mogu smatrati „pravilnim“ Odbor je presudio da je najpogodniji „deoničarsko društvo“ budući da je „sastavljen od čisto domaćih korena“, te preporučio i da skraćenica A. D. bude preinačena u D. D. (Brborić *et al.* 2017: 45–46). Suvišno je napominjati da se sve tri sintagme i dalje paralelno koriste.

Odluka br. 10 posvećena je marketinškoj terminologiji, te je predloženo da se sintagme *promotion mix* i *marketing mix* ne upotrebljavaju u izvornom obliku, već prevedu kao *promotivni splet* i *marketinški splet* (Brborić *et al.* 2017: 70).¹⁹⁰ Srpski ekvivalent izrazu *public relations* jeste *odnosi s javnošću*, a ne fonetski i morfološki neprilagođeni (Klajn 2008: 160) anglicizam *pablik rileyšns* budući da sadrži sklop suglasnika koji je srpskom nepoznat, zato što se „engleski oblik množine u našoj deklinaciji tretira kao oblik jednine“ i „jako para uši“ (kurziv I. B.) (Brborić *et al.* 2017: 71). *Copywriter* je *pisac tekstova propagandnih poruka*, što je, kako priznaje Odbor, predugačko, ali *kopirajter* ima manu da podseća na izraz *kopirajt* koji znači nešto sasvim drugo, te bi se moglo razmisliti o upotrebi složenice *tekstopisac* (čija su druga značenja očito zanemarena) itd. (Brborić *et al.* 2017: 71–72).

U odluci br. 15 o homeopatskoj terminologiji, donetoj u septembru 2000. godine, „delimično“ su prihvaćeni latinizmi, poput *potencija*, *potenciranje*, *modalitet*, ali je „upozoreno“ da treba izbegavati „pozajmljenice iz lenjosti“, kao što su *supresija* (umesto *suzbijanje* ili *potiskivanje*), *agracija* (umesto *pogoršanje*) i sl. (Klajn 2008: 160, Brborić *et al.* 2017: 90–92). Takođe, kritikuje se bezlični jezik i „birokratski ton“ u prevođenju medicinskih termina: *Prisutna je žeđ*, *Postoji promuklost*, *Kod bolesnika je prisutan bol*, te se – pošto je „takav način izražavanja (a i takav način posmatranja!) neprirodan i nepotreban“ (*sic!*) – medicinskim poslenicima savetuje da kažu: „*Bolesnik je žedan*, *Promukao je*, *Boli ga (to i to)* ili *oseća jak bol (tu i tu)* i sl. (Brborić *et al.* 2017: 92).

Odlukom br. 39 „Ljudsko biće nije što i humano biće“ promišlja se značenje engleskog prideva *human* i francuskog *humain/e*, te se odbacuju sintagme iz medicinskog rečnika *humana bezbednost*, *humani insulin* itd. jer *human* u srpskom znači „čovečan“, a ne „ljudski“ (Klajn 2008: 160–161): kao što kažemo *ljudski zubi*, kažemo – ili treba da kažemo – *ljudski insulin*, *ljudska reprodukcija* (ili *rasplodavanje?*), *ljudska genetika*, *ljudski genom* itd.; kao što kažemo *ljudska*

¹⁸⁷ Naša reč je i *selfara*.

¹⁸⁸ U tekstu stoji *société per actions* (Brborić *et al.* 2017: 46).

¹⁸⁹ Odboru se, poput šizoglosičnog novinskog čitaoca, obratio potpredsednik kompanije „Dunav osiguranje“ upitavši koji je istoznačni izraz *s jezičkog stanovišta* ispravno koristiti u javnom životu (kurziv I. B.) (Brborić *et al.* 2017: 45).

¹⁹⁰ Pitanje je koliko su ove sintagme frekventne u srpskom i zašto se Odbor bavi prevođenjem stručne terminologije.

ishrana, treba da kažemo *ljudska medicina*; kao što kažemo *ljudski život* kažemo – a *treba* i dalje da to činimo – *ljudska bezbednost* (Brborić *et al.* 2017: 192).

Odlukom br. 51 iz februara 2005. godine određuje se da pridev „nematerijalan“ (eng. *intangible*) u odomaćenim sintagmama „nematerijalna baština“, „nematerijalno kulturno dobro“, „nematerijalno nasleđe čovečanstva“ (eng. *intangible heritage of humanity*) predlaže se doslovni prevod „neopipljiva baština čovečanstva“, „neopipljivo kulturno dobro“ (Brborić *et al.* 2017: 239–241). Google pretragom lako je utvrditi da se pridev „opipljiv“ u ovim sintagmama znatno ređe javlja.

Odlukom br. 72 „Pisanje naziva jednog virusa“, od 7. oktobra 2020. godine, razrešeno je kako se „ispravno“ piše virus aktuelan u to vreme. Budući da su se u sredstvima informisanja pojavljivale različite varijante: *koronavirus*, *korona virus* i *korona-virus*, presuđeno je da nijedna od nije „pravilna“, te da je „najispravnije je pisati: virus korona, dakle, tako što se reč virus piše na prvom mestu“ (Jovanović 2021: 217). Iako se u odluci pominje samo pisani jezik, u svakodnevnom jeziku zaživeo je oblik *koronavirus* (kako god ga napisali), kao i kraći – *korona* – što nikakvi propisi ne mogu da promene.

Baveći se trivijalnim i uobičajenim varijacijama u izrazima prenesenim iz stranih jezika, prevodeći stručnu terminologiju s engleskog (u saradnji sa stručnjacima iz određenih oblasti), preporučujući jedne oblike i odbacujući druge, Odbor bez uspeha nastoji da utiče na to koji će oblik biti prihvaćen u jezičkoj praksi.

Pomenute atributivne konstrukcije u srpskom jeziku (u kojima širi pojam prethodi užem) česta tema preskriptivista, te se i u odluci „Pisanje naziva jednog virusa“ pominju sintagme s obrnutim redosledom reči: Dunav stanica, Sava centar¹⁹¹, nastale pod uticajem engleskog jezika (Tanasić 2020: 1). Primera odomaćenih inverznih obliku ima pregršt: Kalenić pijaca, Zdenka sir, Plazma keks, Tonus hleb, Vokabular forum, Slavko Ćuruvija fondacija, Gete institut, Fijuk sajam, Rajićeva šoping centar, Megatrend univerzitet, Vokabular forum, Erasmus+ program, Premijer liga, ABA liga itd.

Osim naznačene sintaksičke odlike koja se iz engleskog prenela u srpski jezik, dotaći ću se još nekih, a ima ih utoliko više ukoliko je izloženost engleskom jeziku veća. To nesumnjivo jeste slučaj jer je s pojavom interneta, kontakt s engleskim jezikom postao još snažniji: od kinematografije i popularne muzike nekada, do novih informacionih i komunikacionih tehnologija danas, u većini savremenih društava dodir s engleskim je svakodnevnan. Starčević, Kapović i Sarić (2019: 114) naglašavaju da se engleski jezik i anglicizmi ne šire zato što je taj jezik najpodesniji da bude *lingua franca*, već zbog toga što iza njega stoji američka političko-ekonomska hegemonija, a posledično i kulturna hegemonija. Zato ne iznenađuje njegov uticaj na mnogim jezičkim ravnama.

Na sintaksičkom planu primetan je i sledeći obrazac: konstrukcija (*to je*) *ono što... jeste/je* koja, osim u engleskom, postoji i u romanskim jezicima. Iako nije potpuno strana srpskom jeziku, u novije vreme je vrlo frekventna. Ustalila se zahvaljujući diskurzivnim praksama medija i političkom diskursu, a ne treba odbaciti mogućnost da je nastala iz potrebe za naglašavanjem.

Ono što bih hteo da dodam jeste... / Hteo bih da dodam da...

Šta je to ono što omogućuje... / Šta omogućuje...

Ono što je takođe odlučeno, jeste... / Odlučeno je takođe da...

Šta je to ono što nas menja? / Šta nas to menja?

Ono što želimo naglasiti je činjenica... / Želimo naglasiti činjenicu...

*Upravo je to ono što nas najviše brine. / Upravo nas to najviše brine.*¹⁹²

Ovakve konstrukcije odstupaju od (kontroverznog) načela jezičke ekonomičnosti ili ekonomije usložnjavajući jezički izraz. No kako je prethodno rečeno, taj činilac manje je značajan od dejstva sociolingvističkih i društvenih faktora (Filipović 2018a: 197).

Od morfoloških pozajmica, verovatno nastalih pod uticajem engleskog, izdvaja se česta upotreba prisvojnih zamenica: *vaš (svoj)*, *njen*, *njegov*, ali i lične zamenice *ja*, kojom u savremenom

¹⁹¹ Primer se pominje u *Pravopisu*: bolje Centar „Sava“ (Pešikan *et al.* 2010: 81).

¹⁹² Prva četiri primera su s Televizije N1, a poslednji s Facebook stranice pokreta „Ne davimo Beograd“.

srpskom često započinje rečenica iako se može iskazati i bez nje. Na taj način nastaju pleonastični iskazi, poput: *očitajte vašu kartu, stavite svoju masku, izvolite vaš račun, isključite svoje mobilne telefone, pošaljite vaš utisak* i sl. Prisvojne zamenice *svoj, svoja, svoje; svoji, svoje, svoja* koristi se za označavanje pripadnosti licu koji je označen subjektom, ali se umesto tih oblika često koriste zamenice: *moj, tvoj, vaš, vaša, vaše; vaši, vaše, vaša*, što upućuje na zaključak da je ovo morfološko svojstvo srpskog jezika govornici teško usvajaju ili uopšte ne usvajaju.

Iz drugih jezika ne preuzimaju se samo reči, već i frazemi. Noviji izrazi, doslovni prevodi engleskih idioma: žargon, govor mlađih generacija, jezik određene struke, anglicizmi korišćeni u reklamnim sloganima (*1000 dinara keš-beka*) i sl., spontano prodiru u jezik. Opšteprihvaćenima se čine sledeći primeri:

*nije moja šoljica čaja (not my cup of tea) / ne dopada mi se
slomi nogu (break a leg) / srećno
najbolje ikada (best ever) / najbolje svih vremena
ljuljati čamac (rock the boat) / stvarati probleme*

dok su neki neologizmi možda na putu da se odomaće, a o tome hoće li biti prihvaćeni ili odbaćeni odlučuju korisnici jezika:

*zabavi se (have fun) / lepo se provedi
sačuvati datum (save the date) / isplanirati
finalna epizoda (final episode) / poslednja epizoda
mrzim što to moram da kažem (I hate to tell that) / žao mi je što moram da kažem
satima kasnije objavljeno je... (hours later) / nekoliko sati kasnije objavljeno je...
prelomna vest (breaking news) / udarna vest
na kraju dana (at the end of the day) / naposljetku, najzad, na kraju
novogodišnje rezolucije (New Year's resolutions) / novogodišnje odluke
praviti razliku (make a/the difference) / činiti nešto važno, imati veliki uticaj
respektivno (respectively)
bude kao, budu kao (be like)*

Leksičko-semantički uticaj pak ogleđa se u menjanju (dodavanju) značenja određenim leksičkim jedinicama. Pozajmljenice rekonstruišu leksiku davanjem novih, specijalizovanih značenja koje postojeće domaće reči nemaju (*apud Starčević et al. 2019: 322*). Tako *hejtovati* ne znači mrzeti (što je osnovno značenje engleskog glagola *to hate*), već sadrži drugu značenjsku nijansu (*Starčević et al. 2019: 322*): izražavati negativan stav, omalovažavati ili kritikovati sadržaj koji je iznela neka osoba ili grupa, naročito na društvenim mrežama (*Prčić et al. 2021: 250*). Jednako tako, glagoli *kenselovati* ili *blokirati* u kontekstu društvenih mreža ne znače otkazati, odnosno preprečiti prolaz.¹⁹³

5.3.1.4. Stvaranje moralne panike zbog stranog uticaja u jeziku

I u ovom odeljku navodim naslove tekstova iz španskih i srpskih elektronskih medija kojima se pripadnicima jezičke zajednice sugerije da postoji pretnja od anglosaksonskih zavojevača i susednih nacija. Ukoliko takvi naslovi stignu i na naslovne stranice štampanih izdanja, utoliko je cilj ispunjeniji jer je obuhvat publike veći, a time i uznemirenost.

• **El uso de anglicismos innecesarios daña la lengua española**¹⁹⁴ (Korišćenje nepotrebnih anglicizama nanosi štetu španskom jeziku) (Cadena SER 2017);

¹⁹³ Njihovo značenje je: javno osuditi i masovno uskratiti podršku nekoj osobi ili grupi zbog neprihvatljive izjave ili postupka, odnosno zabraniti prístup korisnicima koji krše pravila ponašanja (*Prčić et al. 2021: 295, 96*).

¹⁹⁴ Intervju s akademikom Salvadorom Gutjeresom Ordonjesom.

- **Decir ‘storytelling’ en vez de ‘narrativa’ no te hace más listo y puede dañar tu cultura** (Ako kažeš „storytelling“ umesto „pripovedanje“, nisi pametniji, ali možeš nauditi svojoj kulturi) (Vega 2019);
- **Anglicismos: el ‘virus’ que amenaza la salud del castellano** (Anglicizmi: ‘virus’ koji ugrožava zdravlje španskog jezika) (RT 2011);
- **La amenaza de los anglicismos** (Anglicizmi su pretnja) (Avvisati 2018);
- **Amazing! Invasión de palabras inglesas** (Amazing! Invazija engleskih reči) (Lérida 2014);
- **La RAE declara la guerra a los anglicismos con un divertido ‘spot’** (RAE objavljuje rat anglicizmima zanimljivim „spotom“) (Elies 2016).

Moralni aktivisti konstruišu opštu zabrinutost zbog štetnog uticaja anglicizama koristeći u novinskim naslovima opštepoznate metafore koje ukazuju na opasnost u kojoj se španski jezik našao: *invazija*, *pretnja*, *virus*, *ugrožavanje*. RAE „objavljuje rat“ *zastrašujućim* anglicizmima osmisivši kampanju za „borbu“ protiv njih jer *osiromašuju* španski jezik budući da se zbog njih španske reči zaboravljaju i zamenjuju engleskim (kurziv I. B.) (Elies 2016 S.N.).

Pojedini anglicizmi označavaju se kao „nepotrebni“, govornici koji ih koriste kao glupi. Zdravlje jezika je ugroženo opasnim virusom zvanim „anglicizmi“, društvo se nalazi pod pretnjom, poljuljani su sami temelji španske kulture koja se može spasiti samo aktivnom borbom protiv uticaja engleskog jezika.

Slične poruke nalaze se i u naslovima srpskih medija, s tom razlikom što srpskom jeziku prete i susedni narodi i njihovi jezici.

Tuđice nisu otmene reči

Foto-bombing srpskog jezika

**Dnevno nestane jedan jezik,
srpski ugrožava najezda engleskog**

Nesporazumi u sporazumevanju

Srpski jezik se umnožava deljenjem

Neizdrživo nasilje nad jezičkom kulturom¹⁹⁵

**ĐOGO: Srbe žele prevesti u „bosanski narod“,
ili u „nesrpske Crnogorce“**

Srpski jezik predaje hrvatski lektor

„Balkanski esperanto“ gasi srpski jezik?

Jeste da smo na Balkanu, ali imamo i svoje

Gde su granice srpskog jezika¹⁹⁶

¹⁹⁵ Tekst se odnosi na ugroženost jezika i nacionalnog identiteta, a kao pretnje označeni su anglicizmi, ali i „nestajanje“ ćirilice.

¹⁹⁶ „Tuđice nisu otmene reči“ (Radovanović 2015);

„Foto-bombing srpskog jezika“ (Pejović 2018);

„Dnevno nestane jedan jezik, srpski ugrožava najezda engleskog“ (Blic 2014);

„Nesporazumi u sporazumevanju“ (Aničić 2007);

„Srpski jezik se umnožava deljenjem“ (Radisavljević 2015a);

„Neizdrživo nasilje nad jezičkom kulturom“ (Radisavljević 2012);

„ĐOGO: Srbe žele prevesti u ‘bosanski narod’, ili u ‘nesrpske Crnogorce’“ (Iskra 2015);

„Srpski jezik predaje hrvatski lektor“ (Vulićević 2015b);

Tuđice, dakle, nisu otmene reči, već izazivaju nesporazume u sporazumevanju, te ih treba izbegavati. Pošto navodno dnevno nestane jedan jezik na svetu, kako stoji u naslovu, realno je očekivati da će se i srpski, pod *najezdom* engleskog, brzo ugaziti. M. Kovačević je na *Politikinoj* tribini „Sačuvajmo srpski jezik“, održanoj u Trebinju u septembru 2016. godine, naveo da svakoga dana izumre jedan jezik, te da su u poslednjih dvadeset godina, prema studiji D. Kristala, izumrla trideset dva jezika (Vulićević 2016a: S.N.). Računica ipak nije dobra: ako svakog dana izumre jedan jezik, za dvadeset godina bi ih izumrlo oko 7300, a ne trideset dva (Marković 2016: S.N.). Prema procenama, ukupan broj jezika na svetu je oko 7000, a Anderson (2010: 2) navodi brojku od 6909.

Nasilje je takođe česta metafora za označavanje ugroženosti jezika: anglicizmi i rodno osetljivi jezik vrše nasilje nad govornicima i jezikom, latinica nasilje nad ćirilicom, a sve zajedno je nasilje nad jezičkom kulturom, identitetom i srpskim nacionalnim bićem. *Foto-bombing*¹⁹⁷ srpskog jezika ovde je metafora za razaranje jezika zbog pretnje koja dolazi od anglicizama, a *bombing* je jasna asocijacija na potpuno uništenje.

Srpski jezik je ugrožen svuda pa i okruženju: ne znaju mu se granice, gasi ga „balkanski esperanto“ i predaje Hrvat, zajedničkim jezikom Srbi se žele prevesti u *bosanski narod* ili *nesrpske Crnogorce*. Postavlja se staro pitanje, šta je naše a šta njihovo: ponovo smo svi ugroženi, prete nam i napadaju nas. Cilj Deklaracije o zajedničkom jeziku nije pomirenje, već *gaženje* srpskog jezika i kulturnog identiteta, Srbi u Hrvatskoj se *odnarođavaju*, a postoji i težnja da se pripadnici srpskog naroda u Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini „izmaknu iz prirodnog određenja“, odnosno da se nateraju da ne koriste srpski jezik (Kankaraš Trklja 2017 S.N.).

Zbog što veće čitanosti, mediji rado pišu o temama koje polarizuju javnost takmičeći se čiji će tekst, a pogotovo naslov, biti senzacionalniji. Maširević (2007: 249) navodi da moralnu paniku gotovo uvek predvodi tabloidska štampa, a zatim je preuzimaju i drugi mediji pod zvučnim naslovom koji čitaoce poziva na pripravnost. Međutim, i u ovom odeljku u „paničnim“ naslovima prednjači list *Politika*, sa sedam od jedanaest članaka (koji nisu tendenciozno birani). Situacija je obrnuta: *Politikine* tekstove prenose tabloidi, što dosta govori o sadašnjem ugledu „najstarijeg dnevnog lista na Balkanu“. Među autorima tekstova u *Politici* izdvaja se nekoliko novinara, čiji su naslovi članaka navedeni u svim poglavljima: Gradimir Aničić, Marina Vulićević, Zoran Radisavljević, Darko Pejović.

Takođe, treba pocrtati da su članci „Foto-bombing srpskog jezika“ i „Srpski jezik predaje hrvatski lektor“ intervjui s lingvistima Rajnom Dragičević i Veljkom Brborićem, dok su napisi „Jeste da smo na Balkanu, ali imamo i svoje“ i „Gde su granice srpskog jezika“ autorski tekstovi lingvisti Srete Tanasića i Radoja Simića.

Sve poruke iz naslova, jake, upečatljive reči izazivaju nespokoj i nesigurnost kod čitalaca, strah za budućnost i opstanak srpskog jezika i kulture. Moralna panika obično se zasniva na stvarnom događaju, a nesrazmera između onog što se uistinu dešava i reakcije na ta dešavanja predstavljaju njenu suštinu (Maširević 2007: 249). I ovde je reč o stvarnoj, dugotrajnoj i neizbežnoj jezičkoj promeni, a razmere potencijalnog (nepostojećeg) problema neopravdano i (zlo)namerno preuveličavaju. Maširević (2007: 249) dodaje da koncept moralne panike podrazumeva pretpostavku da je „pretnja upućena nečemu što se smatra izuzetno važnim za društvo i državu“, a kao što je više puta rečeno u radu, jezik se percipira kao temelj individualnog, društvenog, kulturnog i nacionalnog identiteta.

„Balkanski esperanto' gasi srpski jezik?“ (Kankaraš Trklja 2017);

„Jeste da smo na Balkanu, ali imamo i svoje“ (Tanasić 2015);

„Gde su granice srpskog jezika“ (Simić 2015).

¹⁹⁷ Foto-bombing je pojavljivanje neke osobe u kadru pri pravljenju fotografija (često selfija) šale radi, čime se željna fotografija pokvari.

5.3.1.5. Formiranje stava prema rečima stranog porekla

Kako bismo objektivno sagledali fenomen tuđica, na način na koji se lingvistička nauka odredila prema njemu, stav prema stranim rečima u maternjem jeziku treba da bude neutralan. To znači ne pokazivati otpor prema tuđicama niti zagovarati njihovo prisustvo u jeziku, ni radovati im se, ni plašiti ih se.

Naučno stanovište u vezi s rečima stranog porekla nije ni protivljenje tuđicama ni podržavanje tuđica (Starčević *et al.* 2019: 331). Kada je reč o pozajmljivanju stranih reči lingvistika zauzima deskriptivan stav: u jezičkom kontaktu nema ničeg dobrog i ničeg lošeg, reč je o „uobičajenom jezičnom procesu koji se ne može vrijednosno ocjenjivati sâm po sebi“ (Starčević *et al.* 2019: 331). Isto tako, lingvistička nauka ne zastupa niti promovise što veći stepen jezičkog kontakta (Starčević *et al.* 2019: 331).¹⁹⁸

Kao što smo videli, srpska normativistika nema neutralan stav prema tuđicama iz engleskog jezika: neke se smatraju nepotrebnim ili nepoželjnim, druge manje ili više opravdanim, a neke tuđe „srpskom jezičkom osećanju“ ili svojstvene drugima.¹⁹⁹ Navodna otvorenost prema rečima stranog porekla vidljivija je u teoriji nego u praksi srpske norme. Posao lingvista normativista ne treba da bude iznošenje vrednosnih sudova, već lingvistički opis strane leksike koja se pojavljuje u srpskom jeziku: beleženje, analiza frekventnosti upotrebe, a zatim i uključivanje široko prihvaćenih oblika u rečnik srpskog jezika.

„Dakle, praktički nije u jeziku naše ono što je oduvijek bilo naše, nego ono što mi *upotrebljavamo*. Strana reč može biti obična, a naša može zvučati knjiški, zastarjelo itd.“ (Anić 2009: 567).

Reči stranog porekla, dakle, nisu podrazumevano loše ili dobre, mogu biti manje prihvaćene ili sasvim uobičajene u jeziku. Slično tome, domaće reči mogu se poimati kao neobične ili arhaične. Domaća reč neće u svakom kontekstu i situaciji biti prikladnija od usvojenog internacionalizma, i obrnuto. Zato je načelo zamene tuđice domaćom rečju ukoliko postoji posve neprimereno, a „čišćenje“ jezika od tuđica (jednako kao i od dijalektizama), koje vodi ka osiromašenju leksičkog fonda, ne samo nepotrebno i besmisleno, već i neostvarivo.

Leksika je najdinamičniji deo jezika, pa su promene na tom planu najučestalije i najvidljivije. Nove reči neprestano ulaze u jezik, a druge se gube iz aktivne upotrebe. Strane reči ne mogu se na silu zameniti izmišljenim neologizmima jer se neće ustaliti u jeziku jer su neprihvatljive izvornim govornicima, ma koliko stroga norma se nametala (primer hrvatskog). Jezik prihvata tuđice ukoliko mu nisu potrebne. Jezik se prilagođava promenama i upravo je njegova upotreba čuvar jezičkog identiteta, zbog čega se spontano iznedrena jezička praksa mora reflektovati na preoblikovanje norme.

Aktivno upotunjavanje vokabulara – od književnog jezika do tuđica i žargona – neophodno je i neizbežno. S druge strane, ksenofobno izbegavanje tuđica u suprotnosti je s načelom „bogatstva jezika“: „Sinonimi su bogatstvo jezika, njima se povećava izražajnost, proširuju stilske mogućnosti i izbegava ponavljanje istih reči ili fraza“ (Ivić, Brborić 2004: 53), a jezik ne prihvata tuđice ukoliko mu nisu potrebne.

5.3.2. Rodno (ne)diskriminatorni (standardni) jezik

¹⁹⁸ S druge strane, autori navode da vrednosni sudovi u vezi s političko-ekonomskim odnosima koji mogu dovesti do toga da se pozajmljivanje iz engleskog jezika odvija isključivo u jednom smeru, i te kako dolaze u obzir. No takva vrsta pozajmljivanja predstavlja posledicu asimetričnih izvanjezičkih odnosa moći, a ne uzrok tih odnosa (Starčević *et al.* 2019: 331).

¹⁹⁹ Institut za srpski jezik nedavno je sačinio *Rečnik pojmova iz perioda epidemije kovida*. Začudo, autori nisu imali problem da u njega uvrste anglicizme: *lokdaun*, *šatdaun*, *drajvin testiranje (sistem, dijagnostika)*, *fejknjuz* (Institut za SJ S.A.: S.N.).

Srpski standard još nije definisao morfološki ženski rod za označavanje zanimanja, zvanja i titula žena. Iako sve više femininativa ulazi u jezički praksu, Odbor za standardizaciju srpskog jezika nije prepoznao potrebu za normiranjem određenog leksičkog korpusa, već se, naprotiv, u više navrata suprotstavio takvim rešenjima smatrajući, između ostalog, da upotreba rodno osetljivog jezika bespotrebno opterećuje jezički iskaz, te da su muškim rodnom pokriveni svi rodovi.

Srpski jezik poznaje kategoriju gramatičkog roda, a prirodni rod se ne podudara uvek s gramatičkim. Rod je bitna karakteristika svih promenljivih vrsta reči u srpskom jeziku, a muški gramatički rod nije neutralan, kakvim žele da ga predstave normativisti, i ne obuhvata nužno i ženski i muški rod. Imenice ženskog roda tvore se pomoću nastavaka, od kojih su najčešći *-ica*, *-kinja*, *-ka*, *-uša*, a brojne imenice za označavanje zanimanja ili titula paralelno se koriste u više oblika (*profesorka – profesorica*, *doktorka – doktorica* itd.) (*apud* Savić 2009: 304). Osim što je korišćenje gramatičkog ženskog roda u srpskom uobičajeno, rodno diferenciran jezik predstavlja važno društveno pitanje: to nije samo način da se izražavamo jasno, precizno i smisleno, već i jezičko sredstvo koje doprinosi poboljšanju vidljivosti i položaja žena.

Formiranje rodno osetljivog srpskog vokabulara uveliko je u toku iako institucionalni jezički autoriteti ne pokazuju interesovanje za bavljenje ovim segmentom jezika. Neke karakteristike su već oblikovane, dok se druge tek grade. Nediskriminatorni jezik postepeno prodire u medije i svakodnevnu jezičku interakciju, premda i dalje ima mnogo primera upotrebe jezika kojom se žene diskvalifikuju i vređaju (Savić 2009: 303). Deo srpske govorne zajednice u javnoj i privatnoj komunikaciji uveliko koristi rodno diferenciran jezik, čime se i onaj drugi deo, koji odbija to da čini, postepeno senzibilizuje na ovakav vid imenovanja osoba, grupa ili pojmova.²⁰⁰ Upravo će govornici odigrati presudnu ulogu: ukoliko oblici ženskog roda za zanimanja i titule zažive u jeziku, jezikoslovci neće moći da se oglušne na stvarnu jezičku praksu, niti će nametanjem pravilima uspeti da zaustave menjanje leksičkog fonda. U skladu s promenom društvenih okolnosti menja se jezičko ponašanje, kao i inventar oblika koje jezik poseduje. Izbor oblika ženskog roda, međutim, zavisi od niza faktora: namere govornika, navike korišćenja tih formi stvorenih kod govornika, ličnog stava prema jeziku rodne ravnopravnosti, stavovima sagovornika, društvene podrške (odluka nadležnih tela o pitanjima jezika, upotrebe tih oblika u službenom i javnom diskursu) itd. (Savić 2009: 305).

Odnos roda i jezika pruža i mogućnosti za jezičku kreativnost (Savić 2009: 304) podstičući pojedince i čitavu govornu zajednicu da na inventivan način iznalazi rešenja i stvara oblike koji će zadovoljiti njihove zahteve, a nadasve potrebe. Stoga, realističko sagledavanje jezičke politike u Srbiji predstavlja jedan u nizu koraka koje treba preduzeti kako bi se obezbedile jednake šanse za sve građanke i građane Srbije, a afirmacija rodno korektnog jezika u javnoj, službenoj i svakodnevnoj upotrebi donela bi pozitivnu promenu čitavoj zajednici. Danas je u upotrebi znatno veći broj oblika za titule i zanimanja žena (*predsednica*, *savetnica*, *kancelarka*, *poverenica*, *predavačica*, *rukovoditeljka*), a veća je i njihova učestalost. Tome je doprinelo veće prisustvo žena u javnoj sferi, korišćenje rodno osetljivog jezika u pojedinim medijima, ali i naučni radovi i aktivizam lingvista, odnosno lingvistkinja (v. Savić 1998, 2002, 2006a, 2006b, 2009; Filipović 2009b, 2011a, 2012a, 2018a; Kuzmanović Jovanović 2012, 2013; Bošković Marković 2021).

Rodno nediskriminatoran jezik treba uvesti u ukupnu jezičku produkciju: u rečnike, gramatike i udžbenike, obrazovne institucije, javnu administraciju, zakonodavnu i novinarsku praksu (Savić 2009: 317).²⁰¹ Budući da se korišćenjem rodno nediferenciranog jezika kreiraju i održavaju

²⁰⁰ *Priručnik za upotrebu rodno osetljivog jezika* (2019) nudi praktične smernice za upotrebu rodno nediskriminatornog jezika, ali i gotova rešenja za veliki broj zanimanja, zvanja i titula u ženskom rodu. Autorke navode i nemali broj dubleta: *pedijatarka – pedijatrica*, *tužiteljka – tužiteljica*, *pekarka – pekarica*, *dekanka – dekanica* itd. (Cvetinčanin Knežević, Lalatović 2019: 83–122), bez namere da jednom obliku daju prednost u odnosu na drugi jer će odgovor dati jezička praksa ili će reč zaživeti u dve varijante ili više njih: praksa će eliminisati oblike koji se ne koriste. Ponuđena lista zanimanja je iscrpna, ali svakako je promenljiva jer je reč o dinamičnoj kategoriji.

Vodič za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u Srbiji (2019) takođe sadrži spisak zanimanja, zvanja i titula u ženskom rodu (ukupno 295 odrednica), čime autorke potvrđuju normu u nastajanju dajući doprinos standardizaciji u aktuelnom trenutku, ali i budućnosti (Savić, Stevanović 2019: 79).

²⁰¹ Važnost eliminacije rodno diskriminatornog jezika naznačena je i u dokumentu Saveta Evrope iz 1990. godine, *Preporuci br. R (90) 4 Saveta ministara državama članicama za uklanjanje seksizma iz jezika* (*Recommendation No. R*

nejednake mogućnosti za život i rad žena i muškaraca, terminologiju usaglašenu s principima ravnopravnosti polova potrebno je koristiti u svim domenima upotrebe jezika, a rodno osetljiva jezička politika predstavlja važan korak u postizanju ovog cilja. Srpski jezički autoriteti, čiju nesrazmernu većinu čine muškarci,²⁰² insistiraju na standardnoj upotrebi rodno diskriminatornog jezika koja je posve u raskoraku s potrebama današnjice. Ne dajući doprinos senzitivizaciji društva u pogledu rodno osetljivog jezika i ravnopravnije raspodele društvene moći, svojim javnim istupima dodatno polarizuju društvo.

Izgovori za nekorišćenje rodno senzitivnog jezika zapravo su proizvoljni sudovi preskriptivista. Tvrdnje da je jezik rodne ravnopravnosti „rogobatan“, da „kvari jezik“, „nepotrebno opterećuje jezički iskaz“, da „nije u duhu srpskog jezika“, apstraktne su, krajnje subjektivne i, što je najvažnije, nenaučne. Anić (2009: 651) navodi važan uvid: „duh jezika“ često se pominje uz razne jezičke „pogreške“. Pod tim terminom, u kom se nazire metafizička pozadina, obično se podrazumeva mnogo toga. To je nešto što je teško definisati, ali i nešto o šta se ne smemo ogrešiti (Anić 2009: 651).

Ideološki specifikovani i tendenciozni stavovi – kao deo šireg društvenog pokreta i nametanja mehanizama generisane moći i kontrole kroz ovakvu vrstu pitanja – u kulturi kontrolisanoj tradicionalizmom sazdane na principima povratka istom i prethodnom, kao vrhovnom vrednosnom arbitru. Reč je o konzervativnom pristupu, nasilnom pokušaju održavanja *statusa quo* u jeziku, što otkriva suštinsko nerazumevanje prirode i funkcije jezika. Jezik je živ, neprestano u stanju promene, spreman da joj se prilagodi i prihvati je, jer upravo jezička promena omogućava komunikaciju.

Oslovljavanje žena i oblikovanje njihovih prezimena na osnovu bračnog statusa takođe je primer mizogine prakse, seksizma i jezičke diskriminacije. Jezik ne sme biti sredstvo izražavanja zavisne pozicije žene u odnosu na muškarca, a pitanje bračnog statusa je privatna stvar i ne može biti predmet javne upotrebe jezika, zbog čega treba izbegavati dodavanje sufiksa *-ka* ili *-eva* prezimenu žene (Cvetinčanin Knežević, Lalatović 2019: 72). Ipak, pomenuti oblici opstaju kao standardni, što je potvrđeno odlukom Odbora za standardizaciju br. 29 „O deklinaciji imena ženskih osoba“, donetoj 24.01.2003. godine: padežni odnos prezimena žena iskazuje oblikom prisvojnog prideva izvedenog od prezimena i nastavaka *-eva/ova*, a dvojstvom oblika ženskih prezimena, npr. *Jovanovičeva* i *Jovanovička*, ne pravi se semantička razlika po kriterijumu pripadnosti ocu ili suprugu jer to nije u skladu s društvenim položajem savremene žene (Brborić *et al.* 2017: 145). No, pošto oblici na *-ka* (u nekim prilikama i sredinama) mogu imati negativnu konotaciju, prednost se daje oblicima na *-eva* (Brborić *et al.* 2017: 146).²⁰³ „Apsolutno je nedopustiva i protivna standardnojezičkom sistemu praksa nakaradno uvedene ‘nepromenljivosti’ prezimena ženske osobe, poput ‘To je izjavila Pešić’.“ (Brborić *et al.* 2017: 146).

Padežni odnosi mogu se iskazati i upotrebom imenskih determinativa, navođenjem imena (ili inicijala imena) i prezimena žene. S. Savić (2009: 315) smatra da je, ukoliko se u istoj rečenici

(90) 4 of the Committee of Ministers to Member States on the Elimination of Sexism from Language). Naglašava se uloga jezika u stvaranju individualnog društvenog identiteta i kreiranju stavova i ponašanja, te činjenica da seksistički karakter važećih lingvističkih praksi država članica, u kojoj muški rod preovladava nad ženskim, sprečava postizanje pune ravnopravnosti između muškaraca i žena. Sugerise se promovisanje upotrebe neseksističkog jezika i prilagođavanje jezičke prakse, te usklađivanje terminologije koja se koristi u izradi zakona, javnoj administraciji i obrazovanju, kao i u medijima (Council of Europe 1990: 1–2).

U Preporuci CM/Rec(2019)1 Saveta ministara državama članicama za sprečavanje i borbu protiv seksizma (Recommendation CM/Rec(2019)1 of the Committee of Ministers to member States on preventing and combating sexism) naglašava se da jezik i komunikacija, kao suštinske komponente rodne ravnopravnosti, ne smeju biti zasnovane na stereotipima i dominaciji muškog modela, što obuhvata uklanjanje seksističkih izraza, korišćenje ženskih i muških ili rodno neutralnih oblika titula ili prilikom obraćanja grupi itd. (Council of Europe 2019: 8).

²⁰² Na dan 10.03.2024. godine Odbor sačinjava devetnaest članova, petnaest muškaraca i četiri žene (21%). Članica Odbora, tokom njegove dvadesetšestogodišnje istorije, bila je i akademkinja Milka Ivić (Odbor za standardizaciju S.A.: S.N.).

²⁰³ Padežni odnosi mogu se na ovaj način iskazati kod prezimena koja se ne završavaju na *-ić*, *-in* ili *-ov*, kao i kod pojedinih prezimena stranog porekla, dok je neka prezimena žena, „koja nemaju veću tipsku rasprostranjenost“ (Čanak, Bujanj, Zovko) bolje ne menjati po padežima, kao i neka „neobična, nedovoljno rasprostranjena“ prezimena stranog porekla (Novak, Bergman) (Brborić *et al.* 2017: 146–147).

navode osobe različitog pola poželjno je napisati ime i prezime kako bi se znao pol, ili profesiju i titulu ako lično ime potiče iz nekog manje poznatog jezika. Primenom ovakvih, uobičajenih jezičkih strategija ne može doći do nesporazuma u komunikaciji niti diskriminacije.

Česti „argumenti“ protiv rodno osetljivog jezika, kako laika tako i pojedinih lingvističarica srbističke struke,²⁰⁴ jesu da femininativni „zvuče rogozato“, „paraju uši“, deluju nezgrapno, banalno, pretenciozno, da nisu „u duhu srpskog jezika“; da se tako „poružnjuju reči“ i komplikuje izgovor („lomi jezik“). Jezik rodne ravnopravnosti je nakaradni „novogovor“, „ruženje jezika“, „nasilje nad jezikom“, „silovanje jezika“, „jezički inženjering“ i sl. Zvučanje neke izgovorene reči i „paranje ušiju“ nisu egzaktne i merljive, već subjektivne kategorije. Ono što nekome deluje „izveštačeno“, drugom govorniku je prirodno. Imenice ženskog roda koje označavaju profesije nisu nasilje nad jezikom, ali činjenica da ih autoriteti, služeći se standardnojezičkim ideologijama, proskribuju opirući se jezičkoj praksi, predstavlja svojevrsno nasilje nad govornicima.

Rodno senzitivni jezik doprinosi podizanju svesti o važnosti društvene ravnopravnosti žena i muškaraca i eliminisanju rodno zasnovane diskriminacije. Jezik ima moć da kreira, ali i menja našu stvarnost, te umnogome utiče na način na koji doživljavamo svet i rodne uloge. Način izražavanja određuje i način ponašanja, a diskriminatorni diskurs utiče na formiranje diskriminatornih obrazaca koji dodatno produbljuju društvenu nejednakost. Nijedan vid jezičkog omalovažavanja ne može biti opravdavan, pa tako ni jezička rodna diskriminacija. Rodno nediskriminatorni jezik sprečava ili znatno umanjuje nejednakosti i važan je element na putu ka suštinskoj društvenoj i ekonomskoj emancipaciji žena.

5.3.2.1. Izazivanje moralne panike stavovima jezičkih institucija prema rodno osetljivom jeziku

Odbor za standardizaciju srpskog jezika u više navrata je utvrdio svoje stavove u odlukama i saopštenjima.

1. Odluka br. 57 „Kako imenovati zanimanja i titule ženskih osoba“, od 23.01.2007. godine;
2. Odluka br. 60 „Jezik rodne ravnopravnosti“, od 24.02.2011. godine;
3. Saopštenje „O rodnoj ravnopravnosti“, od 20.10.2017. godine (usvojeno posle završetka izrade Nacrta zakona o rodnoj ravnopravnosti (avgust 2017. godine);
4. Saopštenje „Zakon o rodnoj ravnopravnosti je zakon protiv srpskog jezika“, od 12.05.2021. godine (doneto nakon usvajanja Predloga zakona o rodnoj ravnopravnosti i Predloga zakona o izmenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije)
5. Odluka br. 74 „Nasilje nad srpskim jezikom“, od 31.05.2021. godine (Brborić *et al.* 2017).

Analizom dokumenata može se utvrditi da se stavovi Odbora o pitanjima rodno osetljivog jezika nisu niukoliko promenili za četrnaest godina (2007–2021), odnosno punih sedamnaest godina, jer je po istupima članova Odbora u javnosti nakon donošenja Zakona o rodnoj ravnopravnosti (Zakon o RR u nastavu teksta) nesporno da su istovetni i 2024. godine.

Odbor za standardizaciju srpskog jezika izričito se protivi korišćenju rodno senzitivnog jezika. Odbor, njegovi članovi i mnogi lingvističarice srbisti posebno su aktivni otkako je počela priprema Zakona o RR. Njihovo delovanje pojačalo se tokom perioda pripreme Zakona, pogotovo nakon prihvatanja predloga Zakona (22.04.2021), zatim usvajanja Narodnoj skupštini Republike Srbije (20.05.2021) i stupanja na snagu (01.06.2021).

Od tada se ova problematika u određenim vremenskim intervalima stavlja u žižu javnosti. Rasprave koje traju godinama česta su tema srpskih medija, od tabloidne štampe do takozvanih ozbiljnih medija s dugom tradicijom.

Periodično podizanje tenzije ima više faza i pokazuje odlike moralne panike:

²⁰⁴ S. Tanasić navodi da srpski jezik izložen nasilju i nametanjima „raznih vandalizama“, rogozatoća koje žene ne čine ni vidljivijim ni lepšim, već ih ruže, te naglašava da nametnute rogozatočnosti neće zaživeti (Srna 2023. S.N.).

1. Problem korišćenja rodno senzitivnog jezika, kao kakva zlokobna pretnja, lebdi nad pripadnicima govorne zajednice;
2. Prikazuje se u medijima²⁰⁵ na stereotipan način, poprima oblik kampanje i usmerava se ka delu zajednice zabrinute zbog potencijalne promene i njenih posledica po zajednicu;
3. Ljudi od autoriteta (konzervativna lingvistička struja) i predstavnici jezičkih institucija (Odbor za standardizaciju srpskog jezika, Institut za srpski jezik SANU, Matica srpska) staju na čelo kampanje, a mediji im predusretljivo ustupaju prostor;
4. Činjenice se iskrivljuju, problem se preuveličava i pridaju mu se simbolična značenja, nad zajednicom se nadvija opasnost;
5. Uznemirenost javnosti raste, u kampanju se uključuju druge osobe i institucije od društvenog ugleda i autoriteta (intelektualci, crkva, novinari itd.), a prate ih laičke interpretacije u medijskom prostoru;
6. Predlažu se rešenja (ukidanje Zakona o RR, donošenje Zakona o jeziku, osnivanje tela nadležnih za brigu o srpskom jeziku);
7. Problem ubrzo nestaje iz fokusa;
8. Posle nekog vremena tema se aktuelizuje i ponovo slede iste faze razvoja moralne panike.

Treba naglasiti da je za punu primenu Zakona o RR predviđen rok od tri godine od stupanja Zakona na snagu: 01.06.2024. godine. Pošto se rok neumitno bliži, stiče se utisak da kampanja u medijima neprestano traje u drugoj polovini 2023. godine i prvim mesecima 2024. godine, te da nema izgleda da će se prekinuti budući da je srpskim institucijama nadležnim za jezička pitanja cilj opoziv tog Zakona.

Žrtveni jarčevi (Cameron 1995: 93) na koje se usmerava gnev javnosti jesu istaknuti političari u procesu donošenja i sprovođenja Zakona o RR, predstavnici Ministarstva za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog, liberalno nastrojeni lingvisti, feministička udruženja i drugi članovi zajednice koji podržavaju upotrebu jezika rodne ravnopravnosti, te mediji koji ga koriste, ali nikada nosioci vlasti na najvišim pozicijama.

Odnos predstavnika vlasti je ambivalentan: s jedne strane Zakon je donet, te ga treba i sprovođiti, a s druge, tema se na prikriiven način povremeno plasira u medije, a glavna reč u raspravi (ako se uopšte može nazvati raspravom) prepušta se institucionalnim lingvističkim autoritetima koji se Zakonu protive. U medijsku kampanju uključene su i druge institucije moći, poput Srpske pravoslavne crkve, koja u sekularnom uređenju nema pravo da se bavi politikom, pa tako ni državnim jezičkom politikom, i dužna je da deluje u skladu sa pravnim poretom. Zanimljivo je takođe da se političari (koji nisu direktno uključeni u primenu Zakona o RR) gotovo ne učestvuju u dijalogu o jeziku rodne ravnopravnosti, osim kada treba stati u odbranu zvaničnika SPC.

Argumenti suprotstavljanja jeziku rodne ravnopravnosti u dosadašnjim saopštenjima i odlukama Odbora mogu se svesti na sledeće:

1. Muški rod je neutralan, nemarkiran, generički:

Prema stavu Odbora, imenice kojima se označavaju zanimanja, titule, funkcije, dostojanstva po pravilu se navode u obliku muškog gramatičkog roda i jednako se odnose na mušku i na žensku osobu ili na oboje, tj. gramatički oblik imenice je u pogledu označavanja polne razlike nemarkiran, neutralan (Brborić *et al.* 2017: 256). Međutim, za pojedina zanimanja „čiji nosioci ne mogu biti muška, već isključivo, ili obično (*sic!*), ženska lica“, kao što su: *babica*, (*medicinska*) *sestra*, *primalja*, *striptizeta*, *hostesa*, *kurtizana*, *sponzoruša*, *pralja*, *pletilja*, *servirka*, načelno nema naporednih oblika muškog roda²⁰⁶ (Brborić *et al.* 2017: 258). Ovakav diskriminatorni diskurs

²⁰⁵ Jedan medij objavi članak ili intervju, a ostali ga prenesu kako bi vest stigla do što šireg auditorijuma. Reč je o medijima s nacionalnom frekvencijom i(li) na različite načine pod uticajem vladajuće stranke, poput *Politike*, *Novosti*, novinske agencije „Tanjug“ i mnogih drugih.

²⁰⁶ Pošto navedena zanimanja nisu ekskluzivno muška, mogu se imenovati (i imenuju se) muškim rodnom: *akušerski tehničar*, *medicinski tehničar*, *striper*, *host*, *žigolo* – *seksualni radnik*, *pletač* itd. Zanimljivo je da se izvesno zanimanje muškaraca imenuje ženskim rodnom iako nije isključivo žensko: *muška prostitutka* – *kurva* – *sponzoruša*, što takođe upućuje na tradicionalnu podelu rodni uloga u srpskom društvu. Španski jezik pak poznaje parove *puto/ta*,

odražava duboko ukorenjeni mizogini stav, tradicionalno shvatanje rodni uloga i raspodele poslova i zanimanja koje stvarnost nesumnjivo demantuje.

Primerima: „*Kupac* je uvek u pravu“, „Škola za *učenike* u privredi“ i sl., autori nastoje da opravdaju tezu da je taj oblik neutralan u pogledu označavanja pola (Brborić *et al.* 2017: 256). Iako je reč *nastavnica*, po definiciji „ženska osoba nastavnik“, to ne ukazuje da je *nastavnik* „muška osoba“, već da je reč o zanimanju i stoga je „suvišno navoditi titule u obliku ženskog roda“ (Brborić *et al.* 2017: 256–257). Ne samo da je teško naći logiku u ovakvoj usiljenoj i kontradiktornoj argumentaciji, već je teško i razumeti iskaz. Imenica *nastavnica* označava „ženskog nastavnika“, ali nipošto ne može biti naziv za zanimanje ili titulu? Ako je nastavnica po zanimanju nastavnik, a vokativ te imenice glasi „nastavniče“, zašto „žene nastavnike“ ne oslovljavamo tako? Naravno, ne obraćamo im se u muškom rodu, štaviše, nastavnica je u školskom žargonu *matematičarka*, *hemičarka*, *biološkičarka*, *istoričarka* itd., a nikada *matematičar*, *hemičar*, *biološkičar*, *istoričar*.

2. Naučna neopravdanost rodno osetljivog jezika:

„Podvođenje srpskog jezika pod jezik rodne neravnopravnosti naučno je neosnovano“ (Odbor za standardizaciju 2017: S.N.). Odluka „Kako imenovati zanimanja i titule ženskih osoba“ predstavlja „nedvosmislen i argumentovan pokazatelj da srpski jezik nikako nije niti može biti jezik rodne neravnopravnosti“ (Odbor za standardizaciju 2017: S.N.). Neutralnost je jedan od ključnih termina kojim preskriptivisti svoje vrednosne sudove žele prikazati kao naučne činjenice. Videli smo da argumentacija o generičkom, sveobuhvatnom muškom rodu nije utemeljena budući da srpski jezik poznaje gramatički rod.

Rodna neutralnost „generičkog“ muškog roda ne predstavlja pretpostavku, već lingvističku činjenicu u srpskom jeziku, pa stoga stav da njegova upotreba „ugrožava prava žene biva u neskladu sa važećim stavom lingvističke nauke“ (Brborić *et al.* 2017: 273). Ovo nije „stav“ lingvističke nauke, već lični stav dela srpskih lingvista. Lingvistika ne utvrđuje način na koji će se rod iskazivati u pojedinačnim jezicima, niti da li će uopšte postojati kao kategorija, a ponajmanje to da muški gramatički rod obuhvata drugi rod ili rodove. Povels (Pauwels 2003: 550) ističe da su tokom proteklih vekova razvijena mnoga pravila kako bi se jezičko ponašanje žena kodifikovalo i kontrolisalo. To delovanje „zacementiralo“ je status muškaraca kao tvoraca normi, regulatorâ jezika i jezičkih planera. Muškarci su imali autoritet u procesu izrade rečnika, pisanju preskriptivnih gramatika, uspostavljanju jezičkih akademija i drugih normativnih jezičkih institucija, te kroz uključenost u aktivnosti jezičkog planiranja (Pauwels 2003: 550). Neutralnost u upotrebi gramatičkog roda može se ostvariti jedino imenovanjem pojmova u skladu s prirodnim rodnom, odnosno izjednačavanjem prirodnog i gramatičkog roda kada je reč o zanimanjima, zvanjima, titulama, radnim mestima kako žena tako i muškaraca.

Značajno je naglasiti da jezik rodne ravnopravnosti nije problematika koje se odnosi samo na lingvistiku, već i druge grane nauke, poput sociologije, rodni studija, pravnih i političkih nauka itd. Zato rešavanje pitanja diskriminacije na osnovu pola, prevazilaženja rodni stereotipa i poboljšanja vidljivosti žena u društvenom i javnom životu, ali i njihovog socioekonomskog položaja zahteva multidisciplinarni pristup.

3. Narušavanje strukture srpskog jezika:

Odbor naglašava da je glavni zadatak tog „sveakademijskog i sveuniverzitetskog naučnog tela“: „očuvanje i unapređenje norme srpskoga jezika“, te osnovnih karakteristika srpskog jezika, a to su: „sistemnost, polifunkcionalnost i elastična stabilnost“ (Tanasić 2021b: 121). Odredbe Zakona su „u suprotnosti sa celom istorijom norme srpskoga književnog jezika“ i „njegovim sistemskim i strukturnim pravilima“, njime su prenebregnuti eksplicitni stavovi Odbora iako je to telo jedino merodavno da donosi takve odluke (Tanasić 2021a: 1, Tanasić 2021b: 122). Femininativi su reči

prostituto/ta, *chongo/ga*, ali i imenice samo ženskog roda (*meretriz*, *zorra*, *ramera*, *furcia*, *fulana*, *pelandusca* itd.) i samo muškog (*chapero*, *chichifo*, *mostacer* itd.) za tu profesiju.

nesaglasne srpskom jeziku koje „ne bogate nego urušavaju njegovu strukturu“: to je političko imenovanje jezikom rodne ravnopravnosti (Tanasić 2021a: 2).

Predlagači i donositelji Zakona misle da je dovoljno dodati mocioni sufiks *-ica* ili *-ka* i da se stvori jezički „podobna“ leksema za osobu ženskoga pola, ne znajući da „kao što postoji opšteupotrebna, pasivna i potencijalna leksika, tako postoje i opšteupotrebne, pasivne i potencijalne tvorenice“ (Tanasić 2021b: 122).

Opšteupotrebna leksika je aktivna leksika, uobičajena u komunikaciji, dok su novotvorene reči ili neologizmi govornicima novi i ne predstavljaju aktivni deo leksike. Kako bi to postali, potrebno je da ispune sledeće uslove:

1. Moraju biti usklađeni s tvorbenim sistemom srpskog jezika;
2. Moraju biti potrebni leksikonu književnog jezika, svrsishodni;
3. Mora ih prihvatiti većina govornika datoga jezika (Tanasić 2021b: 122–123).

Većina „rodno senzitivnih leksema“ koje predlažu pobornici Zakona ne ispunjava najmanje dva od navedena tri uslova: nisu svrsishodne i nisu opšteupotrebne (Tanasić 2021b: 123). Tako su opšteupotrebni sledeći rodni parovi leksema: „*pevač – pevačica, sluga – sluškinja, plesač – plesačica, učitelj – učiteljica, frizer – frizerka, junak – junakinja*“, dok „*vodič – vodičica, hirurg – hirurškinja, trener – trenerka, stručnjak – stručnjakinja, govornik – govornica, bek – bekica*“ ne pripadaju opštem leksikonu srpskog jezika i aktivnoj leksici, već neologističkoj (Tanasić 2021b: 122–123).

Sve pomenute lekseme, i „dozvoljene“ i „proskribovane“, izgrađene su u skladu s tvorbenim sistemom imenica ženskog roda u srpskom jeziku, dodavanjem nastavaka *-ica*, *-ka*, *-kinja* i ne krše njegove zakonitosti.

Uočljivo je takođe da normativisti, kritikujući rodno senzitivni jezik, za primere često uzimaju oblike sa sufiksom *-kinja*, po mogućstvu *-škinja* (navodno rogobatne), a vrlo retko feminine koje imaju drugo trajanje u srpskom jeziku ili upravo oblike na *-(š)kinja*, poput *pesnikinja* i *sluškinja*,²⁰⁷ koje beleži *Rečnik srpskoga jezika* Matice srpske (Vujanić *et al.* 2011: 909, 1219). (Gorenavedena lista „opšteupotrebni“ rodno osetljivih leksema spada među izuzetke, premda treba imati na umu da, po mišljenju normativista, ni *pevačica* ni *frizerka* nisu zanimanja, nego „ženska osoba pevač“ i „ženska osoba frizer“.)

Sve u svemu, neki femininativi su zaživeli u srpskom jeziku, neki pokazuju varijaciju oblika, poput *vodičica – vodičkinja – vodilja*²⁰⁸, drugi su na putu da se odomaće ili već jesu, neki se retko koriste, a pojedini se možda nikada neće ustaliti. O obliku koji će zaživeti u jeziku (ili neće) ne odlučuju lingvisti, već govornici.

4. Ne doprinosi ženskoj ravnopravnosti:

Odbor smatra da se ravnopravnost ne obezbeđuje upotrebom „rodno neutralnih oblika“, te da upravo obeležavanje pola u kontekstu u kome je taj podatak irelevantan (ne navodi se koji je to kontekst) može ukazivati na diskriminaciju (Brborić *et al.* 2017: 273). Pretpostavka da je jedino rodno diferenciran jezik uistinu jezik rodne ravnopravnosti, čini upitnim rodno korektno izražavanje u jezicima koji ne poznaju gramatičku kategoriju roda, čime se implicitno diskriminišu govornici „onih jezika koji ne poseduju odgovarajuće gramatičke kategorije, poput engleskog jezika“ (Brborić *et al.* 2017: 273). Ovo pitanje na anglosaksonskom govornom području rešava se drugačije:

²⁰⁷ Tvorba ovih imenica je sledeća: pesnik + kinja > pesnikinja > pesnikinja; slug (krnja osnova) + kinja > slugkinja > služkinja > sluškinja. Na isti način stvorene su i druge imenice, npr. seizmološkinja, hidrometeorološkinja, klimatološkinja.

²⁰⁸ Jedan od „argumenata“ normativista je izbor oblika koji će se koristiti ukoliko se uobičajenim načinima građenja imenica ženskog roda može izvesti više formi. Primer ženskog roda imenice *vodič* pokazuje da je moguće izvesti više od dva oblika, a stvar je ličnog izbora govornika koji će oblik koristiti.

Poznati su i usiljeni, tobože šaljivi primeri *trenerka* (sporska garderoba), *govornica* (telefonska ili stalak na koji služi za držanje govora), kojima normativni lingvisti negiraju polisemiju kao jezičku činjenicu. Pošto značenja nisu „rezervisana“ za određene reči, *kosačica* je uređaj za košenje, ali i žena kosač, a *dopisnica* poštanska karta i reporterka (novinarka, izveštačica).

„potpunom naturalizacijom obeležja roda u retkim slučajevima (*sic!*) gde se ono javlja“: *chairperson* umesto *chairman*, *police officer* umesto *policeman* (Brborić *et al.* 2017: 273).

Navedeni primeri zapravo govore suprotno, to nije neutralizacija, već involviranje, obuhvatanje više rodova. Štaviše, engleski jezik poznaje oblik *policewoman* (CD S.A.) za policajku. Engleski ne poseduje kategoriju gramatičkog roda, ali ima veliki leksički inventar imenica koje označavaju zanimanja i titule u ženskom rodu (najčešće se grade pomoću nastavka *-ess*).²⁰⁹ Pored toga, kada se rod ne prepoznaje iz konteksta, određuje se zamenicama, a ta tendencija je primetna poslednjih decenija zbog rodne korektnosti i načela jednakosti i nediskriminacije, što je suprotno stavu srpskih lingvističara i normativista da imenice ženskog roda koje označavaju zanimanja, titule itd. ne treba da budu deo standardnog jezika.

Tako su u Šifrniku zanimanja (Šifrnik S.A.) Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja Republike Srbije profesije navedene u muškom rodu, uz nekoliko izuzetaka:

3253.02 Patronažna babica
4120.01 Sekretarica
5322.01 Gerontodomaćica
5322.02 Kućna negovateljica
9111.01 Kućna pomoćnica
9112.02 Sobarica/spremačica
9629.04 Domaćica (Šifrnik S.A.)²¹⁰

Primeri rečito pokazuju da je reč o zanimanjima koja se tradicionalno vezuju za žene iako ih u sadašnjosti obavljaju i muškarci. Striktna podela rodnih uloga, koja je za posledicu imala (i ima) potčinjenost žene i nesrazmerne odnose moći između žena i muškaraca, u srpskom društvu (u kom muškarci i dalje zauzimaju većinu pozicija moći i odlučivanja) prisutna je i dan-danas. Tako žensko zanimanje može biti (*geronto*)*domaćica*, *spremačica*, *kućna pomoćnica* i *negovateljica*, *babica*, *sobarica* i *sekretarica*, ali ne i *nastavnica*, *profesorka*, *doktorka*, kamoli *speleološkinja*, *streljačarka* – *streljačica*, *astronautkinja*, *neurohirurškinja* ili *predsednica države*. Zanimanja koja podrazumevaju društveni ugled, viši položaj, a time i izvesnu moć, po mišljenju srpskih jezičkih autoriteta, moraju biti iskazana u muškom rodu.

Ipak pojedini femininativni zaživeli su u srpskom i taj proces je ireverzibilan: *spisateljica*, *penzionerka*, *funkcionerka*, (*narodna*) *poslanica*, *ministarka*, *premijerka*, *guvernerka*, *poverenica*, upravo zato što žene obavljaju te poslove ili imaju taj status. Da ih, kao nekada, nema na navedenim pozicijama, ne bi bilo ni imenovanja zanimanja žena ženskim rodnom. Nema sumnje da će se i drugi socijalni femininativni vremenom ustaljivati u srpskom jeziku, te da će to doprineti ne samo vidljivosti žena, već i uravnotežavanju odnosa moći u društvu i umanjivanju socijalne nejednakosti.

5. Pritisak i nasilje:

Srpski književni jezik kroz istoriju je karakterisala liberalna, a ne direktivna jezička politika, što znači sledeće: pri normiranju se računa da rešenje bude u skladu sa strukturom srpskog jezika, ali i da bude (opšte)prihvaćeno u praksi (Tanasić 2021a: 2). Autori dakle ne smatraju da je jezička politika proskribovanja upotrebe rodno osetljivog jezika, odnosno ideologija „pravilno – nepravilno“ direktivna, već liberalna.

Nedopustivi su pritisci kojima se nasilno menja odnos prema tzv. rodno senzitivnoj leksici u srpskom jeziku. Zakon predstavlja „akt nasilja nad jezikom nepoznat istoriji srpskoga jezika“ i svima onima, bili muškog ili ženskog pola, koji tu ideologiju ne podržavaju (Odbor za

²⁰⁹ U španskom, i drugim romanskim jezicima, koriste se oblici ženskog roda imenica. Ukoliko je oblik isti za ženski i muški rod, npr. *piloto*, *soldado*, *modelo*, distinkcija se označava upotrebom određenog člana: *el piloto* – *la piloto*, *el soldado* – *la soldado*, *el modelo* – *la modelo*.

²¹⁰ Ženski rod se u Šifrniku zanimanja pojavljuje još samo u profesiji *medicinska sestra* koja se nije mogla izbeći, te su i pridevi ženskog roda (*viša pedijatrijska medicinska sestra*, *glavna*, *dermatološka*, *patronažna*, *viša ginekološko-akušerska* itd.), kao i u nazivu zanimanja *časna sestra*.

standardizaciju 2017: S.N.). Odbor očito nema u vidu da veliki broj govornika zastupa ideologiju rodne ravnopravnosti, te da sve više njih koristi rodno nediskriminativni jezik.

Zakon je protivustavan „zato što Ustav ne poznaje kategoriju roda“, njime se „vrši nasilje“ nad srpskim jezikom i „onemogućava sloboda upotrebe svih uobičajenih izražajnih mogućnosti srpskoga jezika“ (Tanasić 2021b: 123). S druge strane, Odbor ne smatra da se prokazivanjem jezika rodne ravnopravnosti vrši represija nad govornicima i oduzima sloboda izražavanja na maternjem jeziku, niti sopstvenu jezičku politiku nametanja vrednosnih sudova o određenim jezičkim oblicima doživljava kao agresivnu i reakcionarnu.

6. Ideologija i politika:

Nedopustivo je da se u ime politike ili ideologije sa nivoa države propagira bilo kakav jezički inženjering (Tanasić 2021a: 1). Neprihvatljivi su ideološki kriterijumi koji se „primenjuju na normiranje srpskog jezika mimo stavova jezičke struke“ radi sprovođenja trenutne politike: ideologija i politika ne mogu kreirati jezičku politiku i normirati jezik nasuprot jezičkoj nauci (Odbor za standardizaciju 2017: S.N.). Dakle, ideologija standardnog jezika, rigidno preskriptivna, jeste prihvatljiva, a ideologija jezičke rodne ravnopravnosti nije. Treba naglasiti da mnogi govornici nisu svesni postojanja standardnojezičkih ideologija jer se vešto prikrivaju, već je prihvataju kao nešto „zdravorazumsko“.

Teza da se „rodni ideolozi“ na silu oglašuju o gramatička pravila srpskog jezika time što „gramatički rod poistovećuju sa polom“ (Tanasić 2021b: 123) nema utemeljenje ni u lingvističkoj nauci niti u stvarnosti. Da se gramatički rod ne poistovećuje s polom, koristili bismo jedan gramatički rod, bilo ženski ili muški.

Odbor naglašava da zadatak lingvista ne podrazumeva izmišljanje novih reči prema političkim porudžbinama, već opisivanje i objašnjavanje (Brborić *et al.* 2017: 259) koje svakako ne podrazumeva arbitriranje. Međutim, autori su preuzeli na sebe i zadatak vrednovanja pojedinih reči za koje smatraju da „nemaju veću prohodnost u jezičkoj komunikaciji“ (Brborić *et al.* 2017: 259)²¹¹, premda se su mnoge od njih ustalile u jezičkoj praksi. Zaključuju da stvaranje posebnih naziva za zanimanja osoba ženskog pola treba prepustiti spontanoj govornoj praksi, ali (ipak priznajući da je njihov arbitrarni sud presudan) uz nadzor lingvista i merodavnih lingvističkih institucija kojima treba prepustiti „ocenu normativne valjanosti“ svake novostvorene reči ponaosob (Brborić *et al.* 2017: 259).

Navodi se da Evropska unija bila podsticaj i povod donošenju Zakona o RR (Tanasić 2021b: 123), čime je identifikovana i spoljna pretnja. Poznato je da je strani uticaj čest predmet moralne, pa se njihovi uzroci mogu pronaći u uplivu stranih ideja (Thompson 1998: 67).

7. Nacionalni identitet:

„Zahvati u srpski jezik“ čiji je cilj menjanje njegove prirode i strukture „imali bi dalekosežne posledice i po očuvanje nacionalnog identiteta“, i to u vreme kada je „država uvidela da je nužno ozbiljno i trajno raditi na zaštiti nacionalnog identiteta i srpskog jezika“ (Odbor za standardizaciju 2017: S.N.). Treba uzeti u obzir i politički trenutak u kom Zakon o rodnoj ravnopravnosti nastaje i činjenicu da u tom trenutku još nema dugo najavljivanog Zakona o srpskom jeziku (Zakon o upotrebi srpskog jezika u javnom životu i zaštiti i očuvanju ćirilskog pisma).

Zakonom o rodnoj ravnopravnosti ne štiti se srpski jezik, već se urušava „‘dekretima’ države u kojoj je on osnova nacionalnog identiteta“ (Tanasić 2021a: 2). Srpski jezik ima samoregulativnu moć, te da je proces bogaćenja njegovih izražajnih sredstava spontan: sâm stvara i prihvata bez nametanja (Tanasić 2021a: 2).

Osim što se pomenute karakteristike samoregulacije odnose na sve prirodne žive jezike, treba naglasiti da jezik ipak nema čudesne moći kreacije, već da ta moć pripada govornicima. Proces

²¹¹ *Fotografkinja, filološkinja, etnološkinja, komandantica, inženjerka, rukovoditeljka, bokserka (i svakako ne bokserica), sudinica – sudijka – sutkinja, psihologica – psihologinja – psihološkinja – psihologičarka, kardiološkinja, hirurgica, pedagoškinja – pedagoginja, muzikologinja, pešadinka, svinjogojka, posetiteljka – posetiteljica, izmiriteljka, stvoriteljka, ribarka, mornarka ili mornarica, očevitkinja, kreativka, partijka* (Brborić *et al.* 2017: 257–261).

prihvatanja novih leksičkih jedinica ne mora biti dugačak i spor, a proces normiranja pogotovo, osim ukoliko se sistemski ne zanemaruje potreba za njima i učestalost njihove upotrebe. Brojni femininativi u srpskom vremenom su nastajali i mahom bivali prihvaćeni od strane govorne zajednice. Socijalni femininativi ne postoje odvajkada, već su se vremenom ustaljivali u jeziku. Žene se danas bave zanimanjima koja su im nekada bili uskraćena. Pored toga, s vremenom nastaju mnoga nova zanimanja koja obavljaju i žene i muškarci, te je potrebno imenovati ih. Zanimanje *programerka*, *dizajnerka zvuka* ili *biomatematicarka* nije postojalo pre pedeset godina, kao ni *programer*, *dizajner zvuka* ili *biomatematicar*.

Jezik se i dalje poima kao simbol nacionalnog identiteta, a jezička pitanja izazivaju snažne emocije. Isticanjem simboličnog značaja, koji je ujedno važan element u kreiranju moralne panike, navodna pretnja po zajednicu postaje još značajnija.

Štetne posledice ovakvog pristupa su mnogostruke. Ojačavanje rodni stereotipa i mizoginija neminovno produbljuju diskriminaciju. Iako Odbor za standardizaciju iskazuje se čuđenje zbog tobože neopravdanog mišljenja da se iza imenovanja zanimanja žena oblicima muškog roda krije muški šovinizam (Brborić *et al.* 2017: 259), diskurs ima velikog uticaja na formiranje diskriminatornih stavova, te obrazaca izražavanja i ponašanja. Odluka „Jezik rodne ravnopravnosti“ nastala je iz potrebe za:

„[...] preciznijom preporukom i stavovima kako bi se izbegla banalizacija jezičke teorije – da se zbog prisustva ili odsustva neke gramatičke kategorije može zaključiti o prisustvu ili odsustvu neke ravnopravnosti ili diskriminacije u jeziku.“ (Brborić *et al.* 2017: 272).

Osnova ovakvih zabluda je seksizam. Imenice ženskog roda za označavanje profesije neretko se percipiraju kao nedostojne za označavanje zanimanja, pa i same žene izbegavaju da ih koriste, što je posledica patrijarhalnog kulturnog modela, konzervativne ideologije i anahrone jezičke politike. Cvetinčanin Knežević i Lalatović navode da je diskriminatorna jezička politika uspostavila čvrstu hijerarhiju između polova i dodatno osnažila postojeću društvenu nejednakost u jeziku, a same žene, svesne da se ženski rod tretira kao manje vredan, odbijaju da imenuju svoja zanimanja u ženskom rodu (Cvetinčanin Knežević, Lalatović 2019: 40), „smeštajući“ sebe u muški rod kako bi dobile na društvenom značaju i lestvici društvene moći. S druge strane, kako uočava D. Valić Nedeljković, žene su nekada nesvesne da njihova pozicija i način na koji imenuju svoje zanimanje ima značaja za položaj drugih žena. Zato je neophodno razumeti kako je činjenica da se žene nalaze na određenoj poziciji važna za čitav ženski rod, a ne samo za njih lično i njihovo poslovno okruženje (Gočanin 2021: S.N.).

No diskriminacija se pominje u drugom kontekstu: Zakonom se „obesmišljava struka i diskriminiše veliki broj običnih govornika srpskoga jezika“ (Tanasić 2021a: 3). Neobično je što Odbor primećuje da jedan broj govornika Zakonom diskriminisan, a žene nisu diskriminisane uskraćivanjem mogućnosti da svoja zanimanja nazovu imenicom ženskog roda, kao ni obični govornici koji se ne pridržavaju standardnojezičke norme, stigmatizovani u kampanji „Negujmo srpski jezik“.

Normativni lingvisti ne samo da doprinose izazivanju moralne panike, već šire nenaučna uverenja. Na taj način se veliki deo govorne zajednice, koji normativiste doživljava kao autoritete i veruje im, dovodi u zabludu, a javno mnjenje se polarizuje na protivnike i zagovornike rodno senzitivnog jezika.

Saopštenje i odluka Odbora za standardizaciju iz 2021. godine pokrenuli su proces moralne panike koji traje i danas. Mediji, kao ključni činioci kampanje presudno utiču na stvaranje osećaja uznemirenosti, ali se ne sme ispustiti iz vida da su i lingvisti normativisti važni sudeonici kreiranja atmosfere nesigurnosti i straha. Takođe, treba uzeti u obzir da je i sâm Zakon o RR pokretač moralne panike, o čemu će biti reči u nastavku.

Diskurs odluke i saopštenja je omalovažavajući, a odnos prema nazivima zanimanja u ženskom rodu, a time i prema ženama koje ih nose, prezriv. Zapravo, reč je o pobuni zbog podrivanja patrijarhalne dominacije. Autori navode oblike „nesvojstvene tvorbenosemantičkoj strukturi srpskog jezika“: *vodičica* ili *vodičkinja*, *vatrogaskinja* ili *vatrogasilja*, *psihološkinja*,

virusološkinja, filološkinja, borkinja itd., nastoje da budu inventivni (ili duhoviti) biranjem nikada ili retko korišćenih imenica u ženskom rodu, pa bi fudbalerka („žena fudbaler“) koja igra na poziciji beka bila *bekica*, a centarhalfa *centarhalfkinja* ili *centarhalfica* (Tanasić 2021a: 2). *Akademkinja* je problematičan termin jer se ne može znati je li to „žena akademik“ ili „žena akademac“, a *generalka* „žena general“, „generalna proba“, „generalna popravka“ ili „generalno čišćenje“. Izrugujući se, navodno se pitaju kako po tom Zakonu glasi oblik za „ženu nosača / nosioca“: *nosilica, nosiljka* ili *nosilja* (Tanasić 2021a: 2). Može, na primer, da glasi *nositeljka*, a glasiće kako bilo: onako kako govornici odluče.

U oba teksta, dve „ministarke“ – „ekonomistkinja“ i „fizičarka“ – koje su se „oglušile o preporuke Odbora“ (Tanasić 2021a: 1) izvrgavaju se ruglu. Jednu od njih, koja „svoje laičko ‘rezonovanje’ ugrađuje u zakonske odredbe“, autori navode imenom i prezimenom apostrofirajući njenu nestručnost, te neupućenost u lingvističku nauku (Tanasić 2021b: 122). Ideologiju nameće politika, a jedna političarka, izabrana za žrtvenog jarca, kriva je za to što srpsku normativistiku više ne krasí liberalna jezička politika. Usmeravajući bes javnosti ka određenoj osobi ili osobama, koje se na taj način percipiraju kao neprijatelji društva, lingvisti podstiču kreiranje moralne panike.

Stavom da su „govornici srpskoga jezika istovremeno i stručnjaci za srpski jezik“ i da se korišćenjem femininativa omalovažava celokupna srbistika kao nauka (Tanasić 2021b: 122), zapravo je nipodaštavanje svih pripadnika jezičke zajednice koji imaju sopstvene obrasce jezičkog ponašanja. Izvorni govornici jesu stručnjaci za svoj jezik. Govornici poseduju komunikativnu kompetenciju, sposobnost za tvorbu gramatičkih struktura i prikladnu, uspešnu i raznovrsnu upotrebu tih struktura, pri čemu svaki govornik ima svoj individualni komunikativni repertoar (Starčević *et al.* 2019: 63).

I sami naslovi saopštenja i odluke – „Zakon o rodnoj ravnopravnosti je zakon protiv srpskog jezika“ (Tanasić 2021a) i „Nasilje nad srpskim jezikom“ (Tanasić 2021b) – nesumnjivo izazivaju nelagodu i zabrinutost nad neizvesnom sudbinom srpskog jezika. Takav pristup predstavlja raspirivanje moralne panike: moralni aktivisti – ugledni društveni akteri najavom pogubnih posledica ne samo po jezik, već za čitavu zajednicu nastoje da uspostave moralne zabrane.

Naposletku, treba se vratiti na stav Odbora da je Zakon donet na podsticaj Evropske unije, pri čemu sama EU „u svojim deklaracijama izbegava sam termin ‘rodna ravnopravnost’“ (*sic!*), te da je Francuska „izričito protiv ‘rodno senzitivnog jezika’“ (Tanasić 2021b: 123). Stoga autori smatraju da je logično da „sadašnji odnos EU prema rodno senzitivnom jeziku bude razlog njegovom povlačenju“ (Tanasić 2021b: 123). Kao potkrepljenje ovih tvrdnji navedena su dva nedostupna internet izvora:

<https://kurier.at/politika/ausland/frankreich-verbietet-das-gender/401380931> (03.10.2022) i https://www.v92net/infi/vesti/index.php?yyyy=2021&mm=05&dd=07&nav_category=id=1854943 (03.10.2022).

Pretragom je utvrđeno da su linkovi pogrešno prepisani, te da glase:

<https://kurier.at/politik/ausland/frankreich-verbietet-das-gendern/401380931> (03.10.2022) i https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2021&mm=05&dd=07&nav_20category=78&nav_id=1854043 (03.10.2022), što je nemarnost koju javnost ne očekuje od referentnog stručnog tela poput Odbora za standardizaciju srpskog jezika. Takođe, u duhu stručne rasprave i lingvističke nauke zasigurno nije mehanizam izvrtnja činjenica.

Naime, članak iz austrijskog lista *Kurier* posvećen je uredbi francuskog ministra obrazovanja Žan-Mišela Blankera (Jean-Michel Blanquer), poznatog po kontroverznim odlukama²¹², između ostalog, o zabrani „inkluzivnog jezika“²¹³ jezika u školama budući da nije u skladu s nastavnim

²¹² Na primer, teško sprovodiva mera ukidanja korišćenja mobilnih telefona za đake u osnovnim i srednjim školama. V. *Le Monde* 2017.

²¹³ Inkluzivni jezik nije samo politički korektan jezik, nego način izražavanja kojim se iskazuje uvažavanje individualnih razlika, kultura, identiteta. Insistira na priznavanju raznolikosti i ravnopravnosti ne samo u odnosu na pol, već i u pogledu etničke pripadnosti, seksualne orijentacije, nasleđa, iskustava itd. radi međusobnog razumevanja, poštovanja, dijaloga, zaštite pojedinaca i grupa, te stvaranja društveno uključive, tolerantne i srećne zajednice.

programima i predstavlja prepreku u usvajanju jezika i čitanju.²¹⁴ Iako se Francuska akademija (L'Académie française)²¹⁵ 2017. godine izjasnila protiv inkluzivnog jezika²¹⁶ jer narušava jasnoću izraza, samovoljni potez ministra podelio je francusku javnost.²¹⁷ U članku se navodi i to da profesije koje obavljaju žene, treba i ubuduće imenovati u ženskom rodu. Dakle, nema reči o tome da se Francuska izričito protivi rodno senzitivnom jeziku.

Drugi tekst pak govori o nastojanju mađarskih i poljskih konzervativno-nacionalističkih političkih stranaka da se preispita termin „rodna ravnopravnost“, te izuzme iz deklaracije donete na Samitu o unapređenju društvenih prava u Portu, održanom 7. i 8. maja 2021. godine.²¹⁸ Tvrdnja da Evropska unija izbegava termin „rodna ravnopravnost“ (eng. *gender equality*) u deklaracijama (ili drugim aktima) ne odgovara istini, što je lako proveriti uvidom u dokumente EU.

Španski jezik, kao i drugi romanski jezici, kao i srpski, poznaje kategoriju gramatičkog roda za određene vrste reči (imenice, pridevi, zamenice). U španskom postoje imenice koje imaju zajednički rod, to jest jedan oblik za ženski i muški rod: *testigo, soldado, modelo, piloto, canguro, miembro, cónyuge, industrial, socialista, líder* itd. te se rod označava upotrebom određenog člana *el/la*. Među njima su i brojne imenice koje označavaju profesiju, titulu ili status: *dentista, artista, cónsul, pediatra, anestesista, profesor, especialista, estudiante, profesional*.

el/la pianista
el/la psiquiatra
el/la anatomista
el/la docente

Titula predsednika/predsednice donedavno je glasila *el/la presidente*, ali je RAE oblik *la presidenta* učinila delom norme zbog učestalosti korišćenja, ali i zbog toga što je utvrđeno da je reč *la presidenta* davno korišćen u španskom: „Iako reč *presidente* može da se upotrebljava kao imenica zajedničkog roda – *el/la presidente*, u današnje vreme preporučljivije je koristiti imenicu ženskog roda *presidenta*, koja se dokumentuje u španskom jeziku od 15. veka, a Akademijin rečnik je beleži od 1803. godine“ (RAE 2021: S.N.)

Dakle, nazivi zanimanja, titula, zvanja, statusa u španskom funkcionišu u muškom i ženskom rodu.

Pomenuta imenica *el/la miembro* (član, članica) koristi se i u obliku *la miembra* koji je, kako se čini, sve prisutniji u jezičkoj praksi. Reč je pobudila medijsku pažnju i bila izvor kontroverzi kada ju je španska ministarka za ravnopravnost upotrebila u obraćanju članovima i članicama Kongresa. RAE je saopštila da je termin nepravilan, te da je ispravan samo *miembro*, iako se u mnogim delovima Hispanske Amerike koristi reč *miembra* (Fundéu RAE²¹⁹ 2009: S.N.).

²¹⁴ V. *Le Monde* 2021.

²¹⁵ Konzervativna ustanova, koja bezmalo četiri veka „bdi“ na francuskim jezikom, s neodobravanjem gleda i na korišćenje anglicizama u francuskom jeziku.

²¹⁶ Termin inkluzivni jezik (eng. *inclusive language*) ne obuhvata samo neseksistički i rodno osetljivi jezik, već i nediskriminatorni jezik koji se koristi u ophođenju s osobama s invaliditetom i drugim osetljivim društvenim grupama (Rosado-Villaverde 2021: 231).

²¹⁷ V. članke Cerquiglini 2021, Viennot 2022 u kojima se zastupaju različita gledišta o ovoj temi.

²¹⁸ Formulacija glasi: „Pojaćaćemo napore u borbi protiv diskriminacije i aktivno raditi na otklanjanju rodne nesrazmernosti u zapošljavanju...“ (We will step up efforts to fight discrimination and work actively to close gender gaps in employment...) (Council of Europe 2021: 1).

²¹⁹ Fondacija za neodložna pitanja španskog jezika (Fundación del Español Urgente ili Fundéu) predstavlja telo koje je 2005. godine osnovala španska novinska agencija EFE uz podršku banke BBUA, a je nastalo iz Odeljenja za neodložna pitanja španskog jezika Agencije. Od 2020. godine, potpisivanjem ugovora između Španske kraljevske akademije za jezik i Agencije EFE, ime fondacije menja se u FundéuRAE. Zadatak Fondacije je briga o pravilnoj upotrebi španskog jezika u medijima. Tim je sastavljen od stručnjaka u oblasti novinarstva, lingvistike, leksikografije, pravopisa, lekture i prevodenja, a upravni odbor čine predsednik RAE, direktori Agencije EFE i Instituta Cervantes, istaknuti političari itd.

Svakodnevno objavljuje preporuke o pravilnoj upotrebi španskog jezika na osnovu nedoumica otkrivenih u najvažnijim medijima na španskom jeziku i svakoga dana odgovara na pitanja o pravilnoj upotrebi jezika koja dobija putem e-pošte, obrasca na veb-stranici, telefona i društvenih mreža. Fondacija organizuje i konkurs za izbor reči godine u španskom jeziku (FundéuRAE S.A: S.N.).

Usledila je reakcija novinarskih, lingvističkih i feminističkih krugova. Direktor Agencije EFE, Aleksa Grihelma (Álex Grijelmo), stava je da se rukovodi lingvističkim kriterijumima, koji mogu biti pogrešni, ali su lingvistički (*sic!*), a tadašnji predsednik RAE, Viktor Garsija de la Konća (V́ctor García de la Concha) je podsetio „da jezik stvaraju ljudi“, a da je posao lingvista normativista beleženje i istraživanje jezičkih promena, te da: „RAE ne želi da zauzme ni feministički, ni militantni seksistički stav, već želi da bude negde između“ (Fundéu RAE 2009: S.N.).

De la Konća je podsetio javnost da je RAE oformila tim profesora radi sprovođenja studije o seksističkim terminima koji su zatim uneti u *Rečnik Španske kraljevske akademije* (DRAE). Pronađena je 51.000 termina, od kojih je 17.000 ubačeno u e-verziju rečnika, dok će ostali tek biti zabeleženi: „Rečnik se menja i menjaće se i dalje“ (Fundéu RAE 2009: S.N.).

Premda situacija deluje idealno, pa se može pomisliti da je u španskom pitanje rodno osetljivog jezika rešeno i da sve savršeno funkcioniše, nije tako.

Lingvistkinja Eulalija Ljedo (Eulalia Lledó), koja je učestvovala u pomenutom istraživanju, ne veruje u dobronamernost predsednika RAE budući da je Akademija izostavila 28.000 pregledanih unosa iz izveštaja od 4000 stranica. Rečnik uključuje i pogrešne definicije koje negativno utiču na samo poštovanje žena, poput istih definicija za pojmove *majka* i *otac*, te da *Rečnik* nije seksistički, već izrazito seksistički. Ljedo konstatuje da RAE zaostaje za jezičkim promenama, te da ih prekasno uzima u obzir. Formula korišćenja neutralnog muškog roda odražava podzastupljenost prisutnosti žena: „da bi žena postojala, važno je da bude imenovana“ (Fundéu RAE 2009: S.N.).

Tekst akademika Ignasija Boskea (Ignacio Bosque), pod naslovom “Sexismo lingüístico y visibilidad de la mujer” (2012),²²⁰ poznatiji kao „Boskeov izveštaj“ (“Informe Bosque”), izazvao je oštre reakcije stručne i zainteresovane javnosti u Španiji, o čemu svedoči postojanje značajnog broja članaka i polemika objavljivanih u naučnoj i stručnoj literaturi tokom prethodne decenije.

Referentni korpus čini devet priručnika (uputstava) za valjanu upotrebu jezika i prevazilaženje jezičke diskriminacije koje su sačinili univerziteti, pokrajinske vlade, opštine, sindikati itd., a autor stavlja primedbu na to što u izradi priručnika nisu sudelovali lingvisti (Bosque 2012: 1). Polazi se od slikovitog predstavljanja nekoliko ispravnih pretpostavki o diskriminaciji i nepovoljnom položaju žena u društvu u odnosu na muškarce: brojni slučajevi nasilja u porodici, manje plate žena u okviru istog kolektiva, seksistički jezik zasnovan na stereotipima u javnom diskursu (marketing, „prihvatljiva“ slika žene, teror mladosti itd.) (Bosque 2012: 1).

Analizom sadržaja teksta stiće se utisak da autor zdušno brani generički (muški) rod, koji predstavlja oblik lingvističke inkluzije, odbacujući teze o diskriminaciji žena i izostavljanju u semantičkom i referencijalnom pogledu (Bosque 2012: 1). Dajući niz primera zašto generički muški oblik nije problematičan, posebno ističe svakodnevni govor i činjenicu da se tim oblicima ne diskriminiše ženski rod, budući da to govornicima nije namera (Bosque 2012: (Bosque 2012: 5–7). Naglašava da se rodna distinkcija u dvojakim oblicima forsira u administrativnom jeziku i u medijima, dok „rodna ravnopravnost“ nestaje kad se ugase kamere (Bosque 2012: 11–12).

Boske ističe potrebu za dijalogom i rešavanjem svih lingvističkih problema između referentnih ustanova, čime se promoviše institucionalni elitizam i svojevrsni monopol manjeg broja institucija (Bosque 2012: 6). Ovakvim pristupom isključuju se institucije civilnog društva, koje delaju izvan uskih lingvističkih okvira, kao i stručnjaci iz drugih oblasti. Autor ne poriče da jezik (pogotovo leksika) odražava društvene razlike, ali smatra da evolucija njegove morfološke i sintaksičke strukture ne zavisi od svesne odluke govornika, niti se može kontrolisati jezičkom politikom. U nekim gramatičkim pojavama pronalazi očigledan društveni supstrat, ali tvrdi da su njegove posledice na svest govornika beznačajne (Bosque 2012: 15).

²²⁰ Tekst je potpisalo i trideset troje akademika i akademkinja prisutnih na plenarnoj sednici RAE, održanoj 01.03.2012. godine (Bosque 2012: 18).

Iako u tekstu nisu izneti radikalni stavovi, već nenaučni argumenti koji pozivaju na umerenost i dvojako rešenje koje bi se ostavilo govornicima španskog jezika, tekst je pretrpeo kritiku i pokrenuo raspravu između suprotstavljenih strana.

Dajući istorijski pregled lingvističkog seksizma u istoriji španskog društva, Olgin konstatuje da postoji ozbiljan društveni problem koji je delimično prevaziđen upravo dokumentima i vodičima za jezičku upotrebu od kojih polazi Boske. S nedvosmislenim feminističkim pretpostavkama, kroz primere se objašnjava zašto generička upotreba muškog gramatičkog roda nije adekvatna, već seksistička i androcentrična, a predlaže i konkretna rešenja kroz uporednu tabelu (Olguín 2013: 1–6).

Nadalje, analizira se stav RAE da inkluzivni jezik predstavlja brkanje gramatičkog roda s biološkim polom (Olguín 2013: 6), što je čest argument i srpskih normativista. Olgin ističe da se rod, kojim se imenice klasifikuju, odnosi na semantički pol, te argumentaciju RAE smatra proizvoljnom (Olguín 2013: 7).

Autorka članka razmatra i monopol koji ima RAE u tumačenju jezičkih pitanja i bespogovornom normiranju španskog jezika kritikujući kvazineutralnu poziciju ove španske institucije koja je u prošlosti bila ponosna na deklarativno neutralnu ideološku poziciju: srednji put između feminizma i mačizma (Viktor Garsija de la Konća) (Olguín 2013: 6, 11). Podsećajući da te reči nikako nisu antonimi, već pojmovi čije je značenje obojeno pozitivnim odnosno negativnim konotacijama, autorka zaključuje da „neutralni“ stav RAE nije ništa drugo nego prostor za održavanje postojećeg tradicionalističkog, patrijarhalnog, mizoginog i populističkog stava o pitanjima jezika i jezičke politike (Olguín 2013: 11).

Karmen Ljamas Sais ističe pak da se rasprava o lingvističkom seksizmu vodila na više planova: lingvističkom, pragmatičko-diskurzivnom, društvenom i sociološkom. Problem s navedenim tekstom nastaje zato što se španski akademik bavi lingvističkim kontekstom, dok ga je španska javnost mahom upoznala kroz druge vidove analize pojma inkluzivnog jezika, koje je nametnula španska periodika i nelingvistička javnost (Llamas Sáiz 2015: 199).

Uspostavivši hronološki i tematski niz, autorka kontekstualizuje i druge tekstove u kojima se kroz javni diskurs aktualizuje pitanje lingvističkog seksizma i muškog roda kao generičkog i diskriminatornog. Debata u vezi s pojavom lingvističkog seksizma u španskoj periodici razvija se oko dve važne ose: 1) prihvatanje ili odbacivanje muškog roda kao inkluzivnog oblika, 2) osećanje uključenosti ili isključenosti koje žene imaju pri upotrebi jezika. Ovde se može dodati i treći front, koji se otvara u novije vreme, a odnosi se na tradicionalnu (ne)seksističku prirodu španskog jezika. U tom pogledu mnogi španski intelektualci u novije vreme smatraju da, premda suštinski seksistički, španski jezik samo je deo društva u kojem se upotrebljava. Budući da promena dolazi od društva. Stoga nije logično niti smisleno menjati lingvističke postulate, a ostavljati društvo u prošlosti koja je bila obeležena seksizmom i mizoginijom (Llamas Sáiz 2015: 209–210). Iznošenjem umerenih stavova i pomirljivih gledišta, koji bi prevazišli polarizaciju između lingvističkog seksizma i radikalnog jezičkog liberalizma, feminizma i „dženderizacije“ španskog jezika, ovaj tekst predstavlja pokušaj da se ovom važnom društvenom pitanju dâ dublji smisao.

Najzad, članak Manuela Kabelja Pina posvećen je analizi teksta Ignasija Boskea, pre svega iz perspektive pogrešnih pretpostavki, loših čitanja i neprecizne interpretacije teksta jer, kako tvrdi autor, Boske nije rekao mnoge stvari koje mu se pripisuju, niti je počinio neke greške koje su mnogi kritikovali (Cabello Pino 2019: 1, 12). Autor u ključu intertekstualnosti i dijalogičnosti izvora pokušava da suprotstavi različita stanovišta o pitanju inkluzivnog jezika, istovremeno pokazujući da Boskeov tekst nije usamljen u ogradama od „diktata“ rodno neutralnog jezika i tendencije da se savremeni španski jezik „obezrodi“.

Kabeljo Pino taksativno niže argumente protiv negativne ocene koju je Boskeov tekst dobio nudeći brojne primere u kojima se španski akademik zalaže za politiku „jezičkog uravnoteženja“ i pomeranja fokusa sa kritike Španske kraljevske akademije i njene normativne uloge (Cabello Pino 2019: 12–31). Boske se, po autorovom mišljenju, ne zalaže za isključivost, progon i odbacivanje inkluzivnog jezika, već dozvoljava upotrebu i generičkog, muškog oblika, zasnovanog na španskog lingvističkoj tradiciji koja nužno ne vređa osećanja ženskog roda, a upotreba ženskog oblika smatra

se logičnom u onim situacijama kada je to prikladno, odomaćeno i nedvosmisleno potrebno. Važan kriterijum u tom smislu, jeste i princip slobodnog izbora, bez posledica, stigme i prostora za proglašavanje negeneričkog oblika pogrešnim ili neprihvatljivim (Cabello Pino 2019: 31–32).

Suština teksta Ignasija Boskea jeste da se ne zalaže za isključivost, progon i odbacivanje inkluzivnog jezika, već podupire upotrebu i generičkog, muškog oblika, zasnovanog na španskoj lingvističkoj tradiciji koja nužno ne vređa osećanja ženskog roda, a upotreba ženskog oblika smatra se logičnom u onim situacijama kada je to prikladno, odomaćeno i nedvosmisleno potrebno. Jedan od važnih kriterijuma u tom smislu, jeste i princip slobodnog izbora, bez posledica, stigme i prostora za proglašavanje negeneričkog oblika pogrešnim ili neprihvatljivim (Cabello Pino 2019: 31–32).

S druge strane, pisci i akademici Peres-Reverte i Marijas (Javier Marías) godinama su pisali protiv pobornika inkluzivnog jezika u nedeljnim kolumnama u španskoj štampi²²¹, tonom drugačijim od Boskeovog i iznoseći radikalne stavove (Cabello Pino 2019: 32).

Sadašnji predsednik RAE, Santjago Munjos Maćado (Santiago Muñoz Machado), po profesiji pravnik, lamentira nad rodno osetljivim jezikom u intervjuu datom listu *El País*: „Imamo lep i precizan jezik. Zašto bismo ga ružili inkluzivnim jezikom?“ (Ruiz Mantilla 2020: S.N.). Navodi da je stav RAE jasan: navođenje imenica i drugih vrsta reči u muškom i ženskom rodu narušava princip jezičke ekonomije, ali i njegovu lepotu (Ruiz Mantilla 2020: S.N.).²²²

Pomenuti *Stilski priručnik za španski jezik* bavi se i rodno osetljivim jezikom. Ponavlja se teza da muški rod, pošto je nemarkiran u španskom jeziku, može u određenim kontekstima obuhvatati i ženski rod. Stoga se muški rod može koristiti za označavanje osoba muškog i ženskog pola, te s lingvističkog stanovišta, nema mesta mišljenju da muški gramatički rod isključuje žene (RAE 2018: 21). Kao što je uobičajeno, ovakva tvrdnja potkrepljena je banalnim primerom: *Tengo cinco hijos: cuatro niñas y un niño* (RAE 2018: 21).

Nemarkiranost muškog roda čini udvajanje imenica muškog i ženskog roda nepotrebim, te se u priručniku preporučuje upotreba imenice *alumnos*, u odnosu na *alumnos y alumnas*, *buenos días a todos* (ne *a todos y todas / todas y todos*). Dupliranje imenica je neprirodno kada je očigledno da su iskazom obuhvaćene osobe ženskog i muškog pola: *Había desheredado a sus hijos y a sus hijas; Habló de la vida de los reyes y las reinas* (RAE 2018: 21).

Odbacuje se upotreba znaka @ za označavanje muškog i ženskog roda: *l@s niñ@s*, te *e* i *x*²²³ za više rodova: *les niñas, lxs niñxs*, jer je u suprotnosti s grafičkim i morfološkim pravilima španskog jezika, ali je odobrava upotreba kose crte ili zagrade u određenim kontekstima: *Queridos/as amigos/as, Queridos(as) amigos(as)* (RAE 2018: 22).

Ne prihvataju se oblici *la miembra* i *la testiga* (standardni su *el/la miembro, el/la testigo*), dok je široko korišćeni oblik *la jueza* uvršten u normu (i *la juez*), kao i *la líder / la lideresa* i *la chófer / la choferesa* (RAE 2018: 23–25).

Očigledno je da i u Španiji postoje različita gledišta o pitanju jezika rodne ravnopravnosti. RAE, kao glavna jezička institucija u Španiji, i dalje pruža otpor korišćenju rodno osetljivog jezika u određenim kontekstima i po potrebi poseže za argumentom „neutralnog, generičkog“ muškog roda. Uprkos tome, izgledno je da će jezičke institucije, koje su u službi društvene zajednice, u budućnosti regulisati ovo važno pitanje.

²²¹ „Jezička snobovština“ (Cursilerías lingüísticas) (Marías 1995), „Nosevi slabog njuha“ (Narices con poco olfato) (Marías 2006), „Drskost neznanja“ (La osadía de la ignorancia) (Pérez-Reverte 2006a), „Maslinari i maslinarke“ (Aceituneros y aceituneras) (Pérez-Reverte 2006b), „Migel Ernandes bio je falokrata“ (Miguel Hernández era un falócrata) (Pérez-Reverte 2006c) (Cabello Pino 2019a: 32).

²²² Valja naglasiti da se Karmen Kalvo (Carmen Calvo), tadašnja potpredsednica Vlade Španije i ministarka za ravnopravnost, stručnjakinja za ustavno pravo, u julu 2018. godine obratila RAE radi dobijanja stručnog mišljenja o uvođenju rodno osetljivog jezika u Ustav Španije (Cortés 2020: S.N.), što je izazvalo polemike u javnosti i debatu između K. Kalvo i članova Akademije. Peres-Reverte pretio je da će se povući iz Akademije ukoliko se usvoje predložene izmene Ustava, ali kasnije je ublažio stav (Bolívar 2019: 357).

²²³ LGBTIQ+ zajednica umesto *o* i *a* koristi *e* ili *x* za uključivanje polova u jezik: *amigues – amigxs, todes – todxs, les – lxs, nosotres – nosotrxs*. Taj jezički fenomen naziva se inkluzivnim nebinarnim jezikom (špa. *lenguaje inclusivo no binario*) ili jezikom rodno nebinarnih ili rodno fluidnih osoba.

5.3.2.2. Različita stanovišta lingvista u vezi s rodno osetljivim jezikom

Srpski lingvisti i lingvistkinje podelili su se u dve grupe: protivnike, pristalice rigidnih preskriptivističkih gledišta normativista, i one koji imaju prividno pozitivan, a zapravo neutralan stav prema rodno osetljivom jeziku sagledavajući ga kao neminovnost koja proističe iz promene društvenih paradigmi i nedvosmisleno se odražava u jeziku.

Stijović smatra da je politički korektan²²⁴ rečnik iskonstruisan i isforsiran,²²⁵ te da ne postoji potreba za uvođenjem imenica ženskog roda za označavanje zanimanja žena jer se *ne uklapa* u srpski jezik (kurziv I. B.): korišćenjem imenica ženskog roda za označavanje profesije (*psihološkinja, pedagoškinja, ginekološkinja*) ne postiže se „navodna ravnopravnost polova, već sasvim suprotno – izdvajaju se različitosti“ (Jelovac 2013: S.N.). Stijović navodi da su se žene u Srbiji pre više od sto godina – upravo zbog tog razloga, da se ne potencira njihova različitost – pobunile protiv svojih ženskih prezimena (Markovička ili Markovičeva) i tražile da nose muška prezimena (Marković) (Jelovac 2013: S.N.). Ovaj vid borbe za ravnopravnost (a ne za ukidanje različitosti) očito je bio samo delimično uspešan jer se različitost i dalje ogleda u padežnim odnosima prezimena žena, koji se grade oblikom prisvojnog prideva (Markovičeva ili Markovička).

Stijović smatra da rečenica „Ja sam profesor, a moja sestra advokat“ ne diskvalifikuje ženu, niti joj oduzima bilo kakva prava (Jelovac 2013: S.N.). Čak i da ova rečenica ne diskvalifikuje ženu, svakako oduzima pravo čitaocu da, ukoliko ne poznaje kontekst, sazna ko je vršilac radnje, žena ili muškarac.

Piper vidi problem „u sve izraženijoj politizaciji jezika“ i nastojanjima da se gramatika savremenog srpskog „promeni“ i uskladi s pravilima nove srpske političke korektnosti stvaranjem veštačkih neologizama: *akademkinja, primarijuskinja, inženjerka, arhitektkinja, hirurškinja* (Vulićević 2016b: S.N.). Socijalne femininative koji spontano ulaze u jezik treba prihvatiti i „odrediti im stilsku vrednost i sferu upotrebe“, ali menjanje jezika na silu i stvaranje nove gramatičke kategorije nije zabeleženo ni u izrazito autoritarnim društvima (Vulićević 2016b: S.N.).

Pojedini lingvisti i dalje uporno nastoje da dokažu da je muški rod neutralan ili da su određene imenice muškog roda ujedno i ženskog roda:

Savić (2021: S.N.) u „izlišne femininative“ ubraja imenice *koleginica – kolegica* (hrvatska varijanta), **sutkinja – *sudinica – *sudilja* i **lingvistkinja – *lingvistica*²²⁶, izvedenice od imenica *kolega, sudija* i *lingvista* koje se „ponašaju kao imenice ženskog roda“, što obrazlaže načinom njihove promene. Kada se tvrdi da su muškog roda, to se ne čini na osnovu njihovog oblika, već zbog slaganja (*sic!*) s drugim promenljivim rečima: „odan kolega“, „pravedan sudija“, „uspešan lingvista“ (Savić V. 2021: S.N.) (prema tome, ženski rod zacemento bi glasio: „odana kolega“, „pravedna sudija“, „uspešna lingvista“). Savić navodi da je slaganje ovih imenica običnije u ženskom rodu: „drage kolege su došle“, „te sudije su presudile“²²⁷, mada je moguće i u muškom rodu, shodno značenju (Savić V. 2021: S.N.), nastojeći da uveri čitaoce da izbor roda u ovim slučajevima uistinu zavisi od konteksta. Ove imenice „ne moraju imati ili nemaju unapred zadat rod prema tipu promene, nego se on određuje po smislu“, te su „opšteg roda“ jer se njima može upućivati na osobe oba pola (Savić V. 2021: S.N.). Imenice *kolega* i *sudija* u *Rečniku MS* zabeležene kao imenice muškog roda u jednini, a ženskog u množini (Vujanić *et al.* 2011: 537, 1261), a *lingvista* kao imenica muškog roda (Vujanić *et al.* 2011: 629). Imenica arhitekta takođe je muškog roda iako se završava na *-a*, a zanimljivo je da *Rečnik MS* navodi i imenicu *arhitektkinja* (*arhitektica*) (Vujanić *et al.* 2011: 45).

²²⁴ Nije reč o političkoj korektnosti, već o jeziku koji se menja i prilagođava komunikativnim i afektivnim potrebama govorne zajednice.

²²⁵ Lingvistkinja takođe smatra da imenice Šiptar i Ciganin nisu pogrdne budući da pripadnici tih etničkih zajednica sami sebe tako zovu (Jelovac 2013: S.N.).

²²⁶ Označavajući ih zvezdicom jer su, jasno, nestandardne. Koleginica je pak „prihvatljiv“ oblik.

²²⁷ Standardni (i uobičajeni) oblik množine je *lingvisti* (od *lingvist*), ne *lingviste*.

U vezi s tim, u Odluci br. 57 Odbora za standardizaciju srpskog jezika navodi se da se u rečničkoj literaturi (ne samo srpskog jezika) imenice koje označavaju zanimanja (titule, funkcije, dostojanstva) i sl. po pravilu navode u obliku muškog gramatičkog roda²²⁸ (Brborić *et al.* 2017: 256). Nije poznato na koje rečnike autori upućuju.

Mišljenje lingvistkinje M. Spasojević, saopšteno u izlaganju na trećem skupu „Kako do rodno osetljivog jezika?“, u organizaciji Ministarstva za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog, primer je kako se kroz navodno utvrđenu lingvističku terminologiju i stručnu aparaturu podmeće retrogradni ideološki sistem.

„Socijalni femininativi nikako ne predstavljaju „ženski rod određene imenice muškog roda“. Oni nisu deo obličke već tvorbene paradigme. Dakle, u ovakvom paru, imenica muškog roda najpre je neutralna u pogledu označavanja pola osobe jer označava na prvom mestu pojam – samo zanimanje i sl., a na drugom je mestu markirana, kada ukazuje na muški pol. Imenica ženskog roda je uvek markirana – jer samo ukazuje da je reč o ženskoj osobi. Njena svrha nije da označi novi pojam, već je njena uloga referencijalna, upućivačka, zato u nomenklaturnim nazivima i terminologiji ovakva upotreba nema smisla. Femininativi imaju svoju komunikativnu, pragmatičku upotrebu u obraćanju, upućivanju tek kada uvedemo u kontekst konkretnu osobu. Oni se grade prema opisanim modelima u tvorbama reči, od odgovarajućih osnova i odgovarajućim sufiksima. Naime, gramatički rod i tvorba reči spadaju u jezičku strukturu i veštačkim intervencijama, tj. jezičkim inženjeringom u tim oblastima pokrenuće se drugi, opasni i neželjeni procesi na gramatičkom planu, pre svega u kongruenciji, bespotrebnom usložnjavanju iskaza i razbijanju jasnoće i informativnosti.“ (Spasojević 2023: 4).

Izuzetak među normativistima ili predstavnik umerenije normativističke struje jeste I. Klajn, koji se načelno slaže da je potrebno koristiti rodno osetljivi jezik. Pozdravlja noviju upotrebu naziva *državna sekretarka, tužiteljka, kancelarka* smatrajući da rodna neravnopravnost u jeziku potiče otuda što je gramatički sistem (velikim delom i leksički) oblikovan u doba kada nije bilo rodne ravnopravnosti (Stevanović 2014: S.N.). Opor govornika javlja se prema izvedenim rečima, kovanicama koje „čudno zvuče“ (poput *lovačica, vodičica, atašeica, viteškinja, ekspertkinja, magistarka, pedijatarica, psihijatrica*), a za pojedine imenice još nije nađeno adekvatno rešenje: *kupac, pomorac, talac, potrošač, tumač, stručnjak, jeretik, civil, primarijus*, pa treba dosta toga uraditi, i to *pre svega u praksi, ne u teoriji* (kurziv I. B.) (Stevanović 2014: S.N.).²²⁹

M. Simonović smatra da je u odnosu prema rodno osetljivom jeziku prisutno mnogo netolerancije „zbog iluzije da je najbolje da svi govorimo isto“ i uverenja da je svaka razlika problematična: reč *lovkinja* se razume, te je nema smisla negodovati ako je neko upotrebi, jednako kao što nema smisla takve reči nametati sagovorniku (Stevanović 2015c: S.N.). Lingvista zaključuje da u pogledu rodno senzitivnog jezika (kao i u drugim jezičkim domenima) važi jednostavno pravilo: jezik služi sporazumevanju (Stevanović 2015c: S.N.).

„Ako vi kažete ili napišete nešto što ja savršeno razumem, a ja vas osudim samo zato što ne odobravam lingvistička sredstva koja ste upotreбили, onda problem s jezikom imam ja, a ne vi, pa sve da iza moje osude stanu sve kampanje, kompanije i najstarije novine na svetu.“ (Stevanović 2015c: S.N.).

M. Mandić se bavila pitanjem prisustva femininativa kroz istoriju srpskog jezika. Socijalni femininativi beleže se u srednjovekovnom korpusu još od 4. veka (*kaluđerica*) i upotrebljavaju se kroz čitav srednji vek: *opatica, gospođa, kraljica, kneginja, monahinja, đakonica*, a korišćeni su i za označavanje srpskih vladarki i pripadnica elitne srednjeg veka: *despotica, kira, carica, samodržica, ktiorka, gospodarica* (Mandić 2023: S.N.).

Upotreba femininativa redovna je pojava i u srpskoj epskoj poeziji – „junačkom“ žanru narodne književnosti koji pripada domenu muškog sveta i zasniva se na patrijarhalnom kulturnom

²²⁸ Izuzetak predstavljaju „dvorodne“ imenice (imenice na *-a* u nominativu jednine koje se odnose i na muška i na ženska bića): *mušterija, kukavica, izdajica* i sl. (Brborić *et al.* 2017: 256).

²²⁹ Klajn u intervjuu napominje da se Odbor standardizaciju srpskog jezika, čiji je predsednik, praktično nije sastajao osam godina, u periodu od 2006. do 2014. godine, niti donosio bilo kakve odluke (Stevanović 2014: S.N.).

modelu – u kojoj muški rod vrlo retko ima generičku semantiku (Mandić 2023: S.N.). Pretraživanjem digitalne baze epske deseteračke poezije, Mandić je pronašla socijalne femininative za zanimanja: *krčmarica*, *vezilja*, *vidarica*, *dvorkinja*, *sluškinja*, *čobanica*, *seljanka* i status *ropkinja*. Prema autorkinim rečima, posebno su zanimljive imenice *sluškinja*, ne samo po učestalosti, već i po tome što se javlja u paru s imenicom *sluga*, i *robinja*, koja se takođe pojavljuje s muškim pandanom *rob*, što nedvosmisleno pobija tezu o generičnosti muškog roda u množini (Mandić 2023: S.N.).

Socijalni femininativi koji se odnose na titule i zvanja dosledno se koriste u srpskoj epskoj poeziji: *carica*, *kraljica*, *kneginja*, *sultanija*, *begovica*, *duždevica* (*duždevkinja*) – autorka navodi učestalost ovih oblika, broj pesama i broj stihova u kojima se javljaju – a isto važi i za etnonime i demonime²³⁰ (Mandić 2023: S.N.). Mandić pominje i frazem *delija-devojka* za ratnicu ili borkinju, te femininative *hajdučica* i *guslarka* (Vuk Karadžić je i od guslarki zapisivao epske pesme, mada mnogo ređe nego od guslara) (Mandić 2023: S.N.).

Iz navedenog, jasno je da femininativi, kako stari tako i noviji, ni u čemu ne narušavaju strukturu srpskog jezika, što je čest prigovor normativista. Reči se grade prema analogijama koje izvorni govornici dobro poznaju: tvorenice nastaju spontano ukoliko za njima postoji potreba.

M. Mutić u blogu „Centra modernih veština“ piše o upotrebi femininativa u časopisu *Vesnik Srpske crkve* iz 1896. godine, te pronalazi sledeće primere: *članica*, *upraviteljka*, *učiteljka*, *predsednica*, *potpredsednica*, *kasirka*, *delovotkinja* uočavajući problem u tome što normativisti te termine i mnoge druge (na primer iz IT oblasti) „nisu ozvaničili“ (Mutić 2014: S.N.).

Istraživanja M. Mandić i M. Mutić još jedan su pokazatelj da lingvisti normativisti ne samo što ne uviđaju jezičke potrebe sadašnjeg trenutka, već osporavaju dijahronijske promene nastale u jeziku.

Iz navedenog, jasno je da među lingvistima srbistima postoje oprečna mišljenja o pitanjima rodno senzitivnog jezika. Srbistička struka, kao ni lingvisti drugih filoloških grana, nisu jednostavni u stavu da su femininativi nasilje nad jezikom i jezički inženjering, već je to nepodeljeno protivljenje rodno osetljivom jeziku svojstveno samo institucionalnim lingvistima.

Ni u Španiji nema društvenog konsenzusa o rodno senzitivnom jeziku. Oko ovog pitanja formirala su se oprečna, teško pomirljiva stanovišta, pa decenijske polemike traju i danas. Postoje mišljenja da je upotreba inkluzivnog jezika štetna za sam jezik i njegov razvoj, te ova tema i dalje izaziva kontroverze. Štaviše, Rosado-Viljaverde smatra da špansko društvo nije blizu postizanja konsenzusa, ocenjujući da se situacija poslednjih godina pogoršava (Rosado-Villaverde 2021: 232).

U Španiji se ovom temom ne bave isključivo lingvisti, već stručnjaci iz različitih oblasti: sociologije, antropologije, pravnih i političkih nauka itd. Tako Rosado-Viljaverde, profesorka ustavnog prava, podseća da je neseksistički jezik pojam koji lingvistička nauka uspostavlja 70-ih godina 20. veka, a međunarodne, evropske i nacionalne institucije uvode u zakonodavstvo kako bi sprečile da jezik kojim komuniciramo i imenujemo bića, predmete i pojave čine žene nevidljivima održavajući istorijsku i strukturnu diskriminaciju kojoj su izložene (Rosado-Villaverde 2021: 229). Pošto jezik čini osnovu za formiranje društvenog identiteta ljudi, njegovo prikladno korišćenje ima presudan značaj. Jezik nije seksistički niti diskriminatorski, ali upotreba jezika može stvoriti kontekste i situacije kojima su žene nevidljive ili imaju inferiorne uloge u odnosu na muškarce (Rosado-Villaverde 2021: 232).

Autorka u doktrini protiv korišćenja rodno osetljivog jezika pronalazi strah od menjanja jezika (Rosado-Villaverde 2021: 245), a upravo strah oko pitanja koja izazivaju snažne emocije, poput jezika, predstavlja pogodno tlo za manipulisanje. Jezička promena uopšte neiscrpan je potencijal za razvijanje moralne panike u okviru govorne zajednice.

RAE je 2020. godine objavila izveštaj u vezi s uključivanjem inkluzivnog jezika Ustav Španije, u kom se navodi da ne postoji potreba za njegovim reformisanjem. Rosado-Viljaverde

²³⁰ *Srpkinja* – *Srpkinjica*, *Turkinja* – *Turkinjica*, *Arapka* – *Arapkinja*, *Arnautka*, *Latinka* – *Latinkinja*, *Madžarkinja*, *Bugarka*, *Grkinja*, *Vlahinja* – *Vlahinjica*, *Jeđupkinja*, *Indičkinja*, *Lehovkinja*, *Budimka*, *Kološvarka*, *Prizrenka*, *Stambolkinja*, *Sarajka*, *Janočkinja*, *Mletačkinja* – *Mletkinja*, *Kanižkinja*, *Novkinja*, *Novičkinja*, *Zadarkinja*, *Jajačkinja*, *Hlivanjkinja*, *Kotarkinja*, *Udvinjkinja*, *Primorkinja*, *Klinkinja*, *Buničkinja*, *Cetinkinja*, *Oršankinja*, *Senjkinja*, *Misirkinja*, *Mostarka* itd. (Mandić 2023: S.N.).

uočava ozbiljne nedostatke ove odluke. RAE izražava posebnu zabrinutost zbog udvajanja reči muškog i ženskog roda jer narušava jezičku ekonomičnost (premda to ne propisuje Zakon o stvarnoj ravnopravnosti žena i muškaraca, niti se navodi u priručnicima za upotrebu rodno ravnopravnog jezika) (Rosado-Villaverde 2021: 241, 246). RAE se protivi korišćenju bezličnih konstrukcija jer mogu biti dvosmislene i nejasne, ali i dovesti do diskriminacije muškaraca, ne obrazlažući tu tvrdnju. S druge strane, Ustav već sadrži brojne bezlične formule, pogotovo u odeljku I (Rosado-Villaverde 2021: 243, 246).

Takođe, u članku se naglašava da problem nije specifičan za Španiju, već je univerzalan, te da je rešenje za novi način komunikacije moguće pronaći dogovorom na globalnom nivou (Rosado-Villaverde 2021: 245).

Moreno Cabrera navodi da na jezičko ponašanje katkad presudno utiču društveni i ideološki faktori, te da je moguće, a često i poželjno, intervenisati u jezik. Ne postoji seksistička gramatika, ali postoji seksistički diskurs, seksističke ideje i strategije (Moreno Cabrera 2012: 2, 3). Polazeći od Labova²³¹, autor naglašava da su pri proučavanju jezika relevantni gramatički i fonološki aspekti, ali i individualni (psihološki i kognitivni) i socijalni aspekti koji koreliraju sa striktno gramatičkim procesima jezičke varijacije i jezičke promene. Kompleksna interakcija ovih pet faktora čini procese jezičke varijacije i promene teško predvidivim (Moreno Cabrera 2012: 2).

Priručnici za korišćenje rodno osetljivog jezika nisu deskriptivne gramatike, već preporuke za jezičko ponašanje (jezičku performansu): odnose se na korišćenje jezika, a ne na gramatičku kompetenciju (Moreno Cabrera 2012: 4, 10). Kritikovati ih argumentima da gramatika nije seksistička, kako je učinjeno u manifestu akademika Boskea, pokazuje da je taj stav nije naučni, već ideološki (Moreno Cabrera 2012: 4). Ova činjenica može se sagledati i u svetlu preporuka koje daje srpski Zakon o RR (pod uslovom da je reč o preporukama koje nisu obavezujuće, o čemu će u nastavku biti reči).

Priručnici se odnose na administrativni, pravnički i politički jezik, a to su varijante jezika u koje je moguće i potrebno intervenisati prema ideološkim parametrima, ali se o tim intervencijama ne može davati sud iz perspektive prirodnog jezika i prirodne gramatičke kompetencije (kao u manifestu), već sa stanovišta društvene intervencije u jeziku. Upravo tu je moguće govoriti o mačističkim, seksističkim, ksenofobnim itd. varijantama jezika: kultivisani jezik, koji se zasniva na namernim modifikacijama prirodnih jezika, odražava kulturu, ideologiju ili politiku društava koja ih predlažu i sprovode (Moreno Cabrera 2012: 6). Predlozi izneti u priručnicima mogu izgledati više ili manje tačni ili prikladni i o njima je moguće raspravljati i vrednovati ih, kao i bilo koji zahvat u neko društveno pitanje, ali konačni sud o predloženim rešenjima daće govornici koji će ih koristiti ili neće, a ne mišljenje akademija ili lingvisti (Moreno Cabrera 2012: 6). U manifestu se pak navodi da preporuke koje daju priručnici mogu biti neefikasne i beskorisne u spontanom prirodnom jeziku. No, kako Moreno Cabrera naglašava, priručnici nisu usmereni na spontani prirodni jezik, već na određenu vrstu kultivisanog jezika, te bi se ova primedba mogla oprostiti laicima, dok lingvističkim stručnjacima ne priliči (Moreno Cabrera 2012: 6).

Moreno Cabrera postavlja važno pitanje: kakav efekat mogu imati preporuke priručnika (pa i zakona o rodno osetljivom jeziku, prim. I. B.) na svakodnevni spontani prirodni jezik? Teško je ili nemoguće dati odgovor budući da na funkcionisanje jezika utiče mnogo faktora, pa se ne može sa sigurnošću tvrditi hoće li se promene ukoreniti u jeziku (Moreno Cabrera 2012: 7).

Nijedan priručnik ne pokušava da promeni gramatičku kompetenciju, već gramatičku performansu. Različiti jezici imaju različite mogućnosti izražavanja, a zahtev je da se izabere način koji je najmanje uvredljiv za osobe koje se mogu osećati diskriminisanim. Moreno Cabrera misli da se taj mali trud isplati (Moreno Cabrera 2012: 8–9). Zato lingvisti, gramatičari i filolozi ne treba da brinu: biološki određena načela univerzalne gramatike neće biti pogođena jezičkim ponašanjem, ma koliko nam se ovakve intervencije u jeziku činile radikalnim (Moreno Cabrera 2012: 9). Gramatika

²³¹ Labov, William. 1994. *Principles of linguistic change. I. Internal Factors*. Oxford: Blackwell.

Labov, William. 2001. *Principles of linguistic change. II. Social Factors*. Oxford: Blackwell.

Labov, William. 2010. *Principles of linguistic change. III. Cognitive and Cultural Factors*. Chichester: Wiley-Blackwell.

nema ideologiju jer samo ljudi imaju ideologiju. Lingvisti su, naravno, među tim ljudima. A ljudi koriste jezik, pa je jezičko ponašanje (i lingvista i nelingvista) nužno ideologizovano (Moreno Cabrera 2012: 9).

Pojam norme je višeznačan, i to ne samo u lingvistici. S jedne strane, odnosi se na „normalno“ i „uobičajeno“, a s druge je povezan s preskripcijom. Značenja su ipak kompatibilna jer u svakoj normativnoj odredbi postoji nešto uobičajeno: propisuje se ono oko čega je postignut društvenim konsenzus (Forgas Berdet 2005: 1). Međutim, ima slučajeva da norma prethodi uobičajenom, kada se grupa koja poseduje ili ne poseduje zakonodavnu moć postavi kao društveni vođa, uoči određene promene koje se percipiraju unutar društva i na osnovu njih afirmiše nove norme, u nameri da ono što se smatra društveno prikladnim postane društveno uobičajeno. Takav je slučaj s normom rodno osetljivog španskog jezika koja varira i čije se smernice, ne nužno pisane, određuju u skladu s tempom novih društvenih osetljivosti (Forgas Berdet 2005: 1).

U tom smislu, Forgas Berdet ukazuje na pojam učtivosti u jezičkom ophođenju (špa. *cortesía verbal*) – sveukupnost jezičkih mehanizama ili veština u službi društvenih odnosa – koji je u sadašnjosti doveo do drugog koncepta: politički korektnog jezika, ne uvek dobro odmerenog, čak i ekstremnog u pojedinim društvima (Forgas Berdet 2005: 10). Učtivost u ophođenju sada se shvata kao skup normi društvene interakcije, niz pragmatičnih pravila pomoću kojih se u jezičkoj praksi izbegava diskriminacija određenih društvenih grupa ili pojedinaca (Forgas Berdet 2005: 10).

Iako se društvene norme vremenom menjaju,²³² autorka ističe da koncept jezičke društvene norme i dalje ima veliki značaj u društvu, te da reč može uvrediti. Njome je moguće ublažiti ili pojačati tenzije, poboljšati ili pogoršati verbalnu interakciju, istaći razlike ili pak doprineti društvenoj harmoniji (Forgas Berdet 2005: 13–14). Zato autorka gaji nadu da će institucija RAE jednog dana postići dogovor o regulisanju novog koncepta učtivosti koji obuhvata i rodno osetljivi jezik, te podseća da je u pogledu rodne ravnopravnosti načinjen veliki napredak u *Rečniku Španske kraljevske akademije* (DRAE, 2001), u odnosu na izdanje iz 1992. godine. Jezik koji, ne menjajući niti narušavajući svoje strukture, ne vređa ni pojedinca ni kolektiv primereniji je jezičkoj i društvenoj osetljivosti novog društva 21. veka (Forgas Berdet 2005: 14).

Eulalija Ljedo²³³ osvrće se upravo na Rečnik španskog jezika iz 2001. godine, odnosno na pojmove u vezi s rodnom, polom i rodnim nasiljem itd. Primećuje da Akademija nije uvrstila nova značenja određenih reči, na primer pojma *rod* (špa. *género*), te da se u definiciji pojmova *žena* i *muškarac* nije osvrnula na kulturne i istorijske razlike koje postoje između muškaraca i žena, a nisu isključivo genetske i biološke, već predstavljaju društveni konstrukt (Lledó Cunill 2004: 12).

Akademija je izostavila pojam *rodnih studija* (špa. *estudios de género*), često korišćen u španskoj akademskoj sredini, kao i *rodnog nasilja* (špa. *violencia de género*), iako se taj termin neprestano prisutan u španskim medijima. Ljedo pronalazi više primera netačne upotrebe reči *rod* – umesto reči *pol* (špa. *sexo*) – te zaključuje da Akademija izbegava reč *sexo* kao da se radi o tabuu (Lledó Cunill 2004: 12). U 1223 odrednice koje se odnose na osobe, žene (ili žene zajedno s muškarcima) zastupljene su u samo 16,43% odrednica. Ta nesrazmera je, po autorkinom mišljenju, vid isključivanja ili skrivanja prisustva žena, što ukazuje na činjenicu da se one manje vrednuju u odnosu na muškarce (Lledó Cunill 2004: 12).

Autorka ističe da je takav odnos jezičkih autoriteta prema ženama pokušaj njihovog učutkivanja budući da rečnici primerima i definicijama ne samo da propisuju kakav jezik treba da bude, već im je cilj da predstave modele ponašanja žena i muškaraca (Lledó Cunill 2004: 13).

A. Bolivar metodom kritičke analize diskursa sagledava složeno pitanje inkluzivnog jezika u kom se prepliću jezičke i političke ideologije (Bolívar 2019: 355). Autorka definiše tri oblika legitimnosti u raspravi o inkluzivnom jeziku premda smatra da načelno svako može učestvovati u njoj:

²³² I dalje se smatra pristojnim i uobičajenim ustupiti mesto u autobusu starijoj osobi ili osobi s invaliditetom, ali ako muškarac ustupi mesto mladoj ženi, to se može protumačiti i kao uvreda (Forgas Berdet 2005: 12).

²³³ Katalonska lingvistkinja je i autorka priručnika *Zanimanja od A do Z: u ženskom i muškom rodu* (*Las profesiones de la A a la Z: en femenino y en masculino*, 2006).

1. Legitimni akteri su lingvisti, društveno i institucionalno priznati stručnjaci za jezička pitanja, kao i književnici, kojima legitimitet osigurava poznavanjem jezika i sposobnost da ga kreativno²³⁴ koriste; kao legitimni akteri, ali u nešto manjoj meri, označeni su nastavnici jezika;
2. Društveno legitimni akteri, među koje se ubrajaju borkinje za prava žena od 19. veka do današnjih feministkinja; ova vrsta legitimiteta može biti problematična jer ga je teško opovrgnuti pošto je zasnovan na opštoj premisi da je nešto dobro za društvo;
3. Samolegitimni akteri s osećajem društvene odgovornosti koji se politički pozicioniraju u društvu u odnosu na *status quo*, u koje spadaju „glotopolitički“ predstavnici zajednice: feministički pokreti, levičarski sindikati, univerziteti i institucije na lokalnom nivou vlasti (Bolívar 2019: 360–361).

Stiče se utisak da autorka strogom hijerarhizacijom aktera, u kojoj su relevantni samo lingvistički – ne i eksperti iz drugih naučnih područja, dok su ostali učesnici označeni kao društveno legitimni ili samolegitimni – zastupa konzervativnu jezičku politiku. Takav stav ogleda se i u potrebi da se priručnici za korišćenje inkluzivnog jezika i pravni dokumenti preispitaju s lingvističkog stanovišta (Bolívar 2019: 372).

Naglašava se važnost razdvajanja jezičkih od političkih pitanja, razmatranja različitih perspektiva u vezi s inkluzivnim jezikom, poznavanja argumenata različitih pozicija i izbegavanje diskvalifikacija s jedne i s druge strane (Bolívar 2019: 369, 371). Bolivar navodi da je za rešavanje problema neophodno paziti na kvalitet dijaloga između društvenih aktera s različitih pozicija, izbegavati jalove rasprave koje produbljuju sukob, negovati demokratski dijalog i slična opšta mesta (Bolívar 2019: 372). Takođe, treba biti oprezan s medijskim predstavljanjem problema u medijima koji zloupotrebljavaju raspravu praveći od nje spektakl (Bolívar 2019: 371–372).

Premda je situacija znatno povoljnija nego u Srbiji, ni u Španiji novi koncept političke korektnosti – zapravo pristojnosti u ophođenju – nužno ne podrazumeva ravnopravnost žena i muškaraca u jeziku. Iako nejednako postupanje u ovom pogledu nije društveno prihvatljivo, kao ni drugi vidovi diskriminacije, na primer na osnovu religije, etničke pripadnosti ili društvene klase, i dalje postoji. No očigledno je da, kako vreme odmiče, sve veći broj govornika spontano prihvata upotrebu rodno senzitivnog jezika, što se vidi na primeru Španije, ali i Srbije (premda u manjoj meri budući da su promene usledile kasnije), te je realno očekivati da će rodno nediskriminatorni jezik biti i institucionalno potvrđen.

5.3.2.3. Rodno osetljivi jezik u zakonodavstvu Srbije i Španije

Donedavno, Republika Srbija nije imala zakon kojim se uređuje upotreba rodno osetljivog jezika. Zakonodavstvo susednih država, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, kao i Slovenije ranije je prepoznalo potrebu upotrebe muškog i ženskog roda u označavanju profesija, titula i radnih mesta, te se zakonima ovih država propisuje dosledna upotreba muškog i ženskog roda u imenovanju zanimanja, a neki predviđaju i kaznene odredbe (Bošković 2021: 55). Zakoni o zabrani diskriminacije i o ravnopravnosti polova ovih zemalja korišćenje muškog roda kao „neutralnog“ označavaju kao diskriminatorno prema ženama (Cvetinčanin Knežević, Lalatović 2019: 57). Do donošenja Zakona o RR, ova problematika donekle je bila obuhvaćena drugim zakonskim regulativama i određenim pravnim aktima, koje će u nastavku biti selektivno analizirane.

Neka pitanja rodno osetljivog jezika sadržana su u Zakonu o zabrani diskriminacije (Službeni glasnik RS, br. 22/2009), prema kom diskriminacija na osnovu polova postoji ako se postupa protivno načelima ravnopravnosti polova i poštovanja jednakih prava i sloboda žena i muškaraca u svim aspektima javnog, privatnog i porodičnog života i Zakonu o ravnopravnosti polova (Službeni glasnik RS, br. 104/2009) koji određuje ravnopravno učešće muškaraca i žena u svim oblastima

²³⁴ Jezička kreativnost svojstvena je svim govornicima. To je sposobnost da se u svakodnevnoj upotrebi jezika konstantno stvaraju nove kombinacije postojećih jedinica (izražavaju nove misli), modifikuju oblici ili sadržaji postojećih jedinica i kreiraju nove jedinice (*apud* Starčević *et al.* 2019: 20). Taj aspekt jezika isticali su Dekart i Humbolt, a u novije vreme Čomski (Starčević *et al.* 2019: 20).

javnog i privatnog života te adekvatno postupanje prema pripadnicima oba pola u političkom, ekonomskom, kulturnom aspektu javnog, profesionalnog, privatnog i porodičnog života, te u nekim državnim strategijama (Bošković 2021: 54–55). V. Bošković hronološki navodi razvoj institucija za zaštitu ravnopravnosti: nakon donošenja Zakona o zabrani diskriminacije, 2009. godine otvorena je Kancelarija za ravnopravnost polova, ugašena 2014. godine kako bi se osnovalo Koordinaciono telo za ravnopravnost polova pri Vladi Republike Srbije. Iz tog zakona proistekao je nezavisan, samostalan i specijalizovan državni organ Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, formiran 2010. godine (Bošković 2021: 56), a 2023. godine oformljen je i Savet za rodnu ravnopravnost, savetodavno telo Vlade RS.

Osnivanjem instituta Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnika građana Republike Srbije (2005. godine, odnosno 2007. godine kada je prvi zaštitnik građana stupio na dužnost) započela je institucionalno delovanje na planu rodne diskriminacije.

Priručnik *Uputstva za standardizovan nediskriminativni govor i ponašanje* Zaštitnika građana RS iz 2010. godine daje smernice za prepoznavanje i suzbijanje diskriminativnih mehanizama, odnosno, za korektnu upotrebu jezika i ponašanje u odnosu na žene, LGBT osobe i lica s invaliditetom. Navodi se da generička upotreba muškog gramatičkog roda nije „rodno neutralna“, već da narušava tu ravnopravnost i doprinosi manjoj vidljivosti žena, zbog čega se preporučuje dosledno korišćenje gramatičkog roda za označavanje položaja, profesija, zanimanja, zvanja, titula, radnih mesta žena. Takođe, priručnik ukazuje na to da je neophodno izbegavati oslovljavanje žena na osnovu bračnog statusa, kao što je korišćenje termina „gospođica“, jer je taj podatak irelevantan u službenoj interakciji. Korišćenje rodno senzitivnog jezika ima suštinski značaj jer rasvetljava odnose društvenih nejednakosti i probleme raspodele društvene moći, te je, radi postizanja rodne ravnopravnosti, neophodno upotrebljavati rodno osetljiv jezik u svakom vidu komunikacije (Zaštitnik građana 2011: 1–2).

Poverenica za zaštitu ravnopravnosti uputila je 2011. godine Preporuku Generalštabu Vojske Srbije za uvođenje rodno diferenciranih naziva činova Vojske Srbije i stvaranje uslova za upotrebu rodno osetljivog jezika u službenoj komunikaciji, sa ciljem uvođenja rodno diferenciranih naziva činova VS i uklanjanje termina kojima se žene u službenom obraćanju oslovljavaju shodno njihovom bračnom statusu (*gospođa* i *gospođica*) (Bošković 2021: 56).

Medijska pompa koja je pratila navodno ukidanje „lepe“ reči *gospođica* izazivajući rezigniranost javnosti, po svoj prilici, prva je moralna panika kreirana u Srbiji oko rodno senzitivnog jezika. Započela je 2010. godine nakon objavljivanja *Uputstava* Zaštitnika građana, a nastavila se kada su mediji, u oktobru 2011. godine, preneli vest o uvođenju rodno neutralnog ili rodno uključivog jezika (eng. *gender neutral/gender inclusive language*) u EU, zapravo o korišćenju rodno neutralnog oslovljavanja.²³⁵

Nalet panike u srpskim medijima obeležili su naslovi poput: „Nema više *gospođica*“ (NIN 2010), „EU ukinula ‘*gospođice*‘“ (RTS 2011), „EU zabranila titule ‘*gospođica*’ i ‘*gospođa*‘“ (Novosadski informativni portal 021 2011) i sl., a tema je u više navrata aktuelizovana, što pokazuju naslovi novijih tekstova: „DA LI JE REČ *GOSPOĐICA* I DALJE VAŽEĆA U SRPSKOM JEZIKU? Istraživali smo najveću srpsku lingvističku dilemu“ (Espresso 2019) i „Nema više *gospođica*! Ne da Brisel“ (Babić 2021).

Još jedan pokušaj ublažavanja rodne diskriminacije u jeziku predstavlja preporuka Poverenice za zaštitu ravnopravnosti u vezi s pravnim aktom Jedinствена metodološka pravila za izradu propisa (Službeni glasnik RS, br. 21/2010) koji u članu 43, „Upotreba roda“, navodi sledeće: „Izrazi se u propisu upotrebljavaju u muškom rodu, osim ako priroda stvari ne zahteva drugačije“, što je suprotno principu rodne ravnopravnosti koji proklamuje Ustav Republike Srbije. Po mišljenju Poverenice, iznetom u „Preporuci Vladi Republike Srbije za izmenu Metodologije za izradu podzakonskih propisa“, upućenoj 21.04.2011. godine, ovako formulisano pravilo je

²³⁵ Smernice za korišćenje rodno neutralnog jezika u Evropskom parlamentu (Gender-Neutral Language in the European Parliament) donete su 2008. godine, a povodom desetogodišnjice objavljena je njihova dopuna. Između ostalog, navodi se da u službenoj komunikaciji žene ne treba oslovljavati titulom koja odgovara bračnom statusu, već imenom i prezimenom (European Parliament 2018: 8).

diskriminirajuće i protivrečno međunarodnim standardima koji se odnose na nediskriminatornu upotrebu jezika (Poverenica 2011a: S.N.), odražava patrijarhalnu rodnu ideologiju u jeziku, doprinosi njenom čuvanju i reprodukovanju društvenih odnosa rodne neravnopravnosti (Poverenica 2011b: S.N.).

„I na kraju, želim da kažem da sam potpuno sigurna da će, i ako ništa ne budemo činili, postojeći srpski jezički standard, koji preslikava mušku dominaciju u javnoj sferi i bazira se na patrijarhalnom kulturnom modelu, sam po sebi biti izmenjen jer je to potpuno prirodni tok stvari, što praksa postepeno već potvrđuje.“ (Poverenica 2011b: S.N.).

Iako povereničine smernice naglašavaju da je potrebno uvek upotrebljavati rodno senzitivni jezik i dosledno koristiti i muški i ženski gramatički rod u izradi pravnih akata, preporučene izmene nisu unete u dokument.

Rodno osetljivi jezik obrađen je tri člana Zakona o RR:

Član 25, stav 1: „Organi javne vlasti dužni su da kontinuirano prate ostvarivanje rodne ravnopravnosti u oblasti društvenog života za koju su nadležni, primenu međunarodnih standarda i Ustavom garantovanih prava u toj oblasti, upotrebu rodno osetljivog jezika u nazivima radnih mesta, položaja, zvanja i zanimanja, kao i da, u okvirima svojih nadležnosti, vode politiku jednakih mogućnosti za žene i muškarce i planiraju, donose, sprovode i javno objavljuju rezultate posebnih mera.“

Član 37, tačka 4), podtačka (3): „korišćenje rodno osetljivog jezika, odnosno jezika koji je u skladu sa gramatičkim rodom, u udžbenicima i nastavnom materijalu, kao i u svedočanstvima, diplomama, klasifikacijama, zvanjima, zanimanjima i licencama, kao i u drugim oblicima obrazovno-vaspitnog rada.“

Član 44, stav 3: „Sredstva javnog informisanja dužna su da prilikom izveštavanja koriste rodno osetljiv jezik i da razvijanjem svesti o značaju rodne ravnopravnosti doprinose suzbijanju rodni stereotipa, društvenih i kulturnih obrazaca, običaja i prakse zasnovane na rodni stereotipima, diskriminacije na osnovu pola, odnosno roda i drugih ličnih svojstava, kao i rodno zasnovanog nasilja, nasilja u porodici i nasilja prema ženama.“

Dana 16. januara 2024. godine u Narodnoj biblioteci Srbije održan je „naučni skup“ „Srpski identitet, srpski jezik i Zakon o rodnoj ravnopravnosti“. Organizovali su ga Matica srpska i Srpska pravoslavna crkva, uz podršku SANU, što mu daje dodatnu legitimnost (Krstić, Vuletić 2024: S.N.). Dakle, dve srpske kulturne i naučne ustanove od najvećeg značaja učestvuju na skupu upriličenom u trećoj kulturnoj ustanovi od najvećeg značaja zajedno s verskom zajednicom, zasebnim entitetom koji u sekularnom modelu države nema prava da se bavi zakonodavnim pitanjima. Štaviše, skupu su prisustvovali ministarka obrazovanja Slavica Đukić Dejanović i ministar za ljudska i manjinska prava Tomislav Žigmanov.

Država, nauka i crkva ujedinjene su u borbi protiv neprijateljske sile koja preti da će narušiti srpski identitet i integritet, te potpuno poremetiti poredak srpskog i „normalnog“, kako je rekao poglavar SPC, lično otvorivši skup (Krstić, Vuletić 2024: S.N.). „Raskrinkavajući“ Zakon o RR, rekao i sledeće:

„[...] taj zakon ima potencijal da pojedinca, ljudsku ličnost deli iznutra, diktirajući pod pretnjom sankcijama ljudima potpuno nesvojstven način mišljenja i opštenja koje proizilazi iz takvog mišljenja.“ (Insajder 2024: S.N.).

Nije suviše napomenuti da se patrijarh u više navrata bavio rodno osetljivim jezikom i zakonom o njegovoj primeni, te da je u maju 2023. godine na društvenim mrežama objavljen snimak koji svedoči o tome kako se, govoreći o jeziku rodne ravnopravnosti, jednoj političarki obratio rečima „jadnice i bedo jedna“ (...) je li „politička volja da budemo bolesnici“ (Insajder 2024: S.N.).

Ovaj događaj, koji bi se mogao nazvati „simpozijumom za razvoj strategija širenja moralne panike“, rezultirao je dokumentom u formi zaključaka kojim se traži ukidanje Zakona o rodnoj ravnopravnosti.

Indikativno je da se ovakva vrsta otpora periodično javlja u trenucima izvesne društvene krize, kada je, kroz sveprisutnu brigu o očuvanju srpskog jezika i pripadajućeg identiteta, potrebno pokazati privrženost tradicionalizmu i lingvističkoj rigidnosti. Govornici na skupu bili su upravo zagovornici ideje o potrebi očuvanja čistote srpskog jezika kroz nekorišćenje rodno osetljivih oblika. Upotrebljen je i uspešan obrazac involviranja elemenata verskih zajednica, čija težina autoriteta šalje jasnu poruku javnosti, nastojeći da diskredituje sve napore u pravcu jezičke liberalizacije i prihvatanja elemenata rodno osetljivog jezika. U tom kontekstu otvara se horizont sumnje u namere organizatora i učesnika da se povede širi društveni dijalog o tom pitanju, a nameće se zaključak o pažljivo odabranoj scenografiji, učesnicima i poslatim porukama, čiji je cilj da se u poslednjem trenutku ponište već osvojene tekovine upotrebe jezičkih oblika u skladu s principima dobre prakse savremenih evropskih društava.

Ukoliko se ovim pitanjem ne bavi struka već zvaničnici nelingvističkih institucija čiji su argumenti i stavovi proizvod utiska a ne naučnog i stručnog promatranja, postavlja se pitanje koliko su relevantni zaključci i predlozi, kao i ponuđena argumentacija.

Važno je takođe istaći da je zaštitnik građana najavio pokretanje postupka ocene ustavnosti odredbi Zakona o rodnoj ravnopravnosti koje se odnose na upotrebu rodno senzitivnog jezika (Zaštitnik građana 2024: S.N.).

U Španiji su pitanja rodne ravnopravnosti i rodno osetljivog jezika uređena zakonskom regulativom pre nego u Srbiji – Organskim zakonom 3/2007, od 22 marta, o stvarnoj ravnopravnosti žena i muškaraca iz 2007. godine (Ley Orgánica 3/2007, de 22 de marzo, para la igualdad efectiva de mujeres y hombres) (BOE 2007: S.N.). Od stupanja Zakona na snagu, neseksistički jezik postao je ključni faktor za postizanje pune ravnopravnosti između žena i muškaraca u Španiji, ali i izvor polemika neistomišljenika, te je od tada napisano veliki broj tekstova o suvišnosti i beskorisnosti inkluzivnog jezika (Rosado-Villaverde 2021: 231–232), ali i afirmativnih članaka.

Članom 14, tačkom 11 određuje se primena neseksističkog jezika (špa. *lenguaje no sexista*), odnosno rodno nediskriminatornog ili rodno osetljivog jezika, u oblasti administracije i njegovo promovisanje u okviru sveukupnih društvenih odnosa (društvenih, kulturnih, umetničkih). Član 28, tačka 4 propisuje obavezu korišćenja rodno osetljivog jezika i neseksističkih sadržaja u projektima iz područja informaciono-komunikacionih tehnologija koji se u celosti ili delimično finansiraju javnim sredstvima, dok se član 36 odnosi na ravnopravnost u medijima u javnom vlasništvu:

„Mediji u javnom vlasništvu staraće se o tome da slika žena i muškaraca u društvu bude predstavljena ravnopravno, pluralistički i nestereotipno, te promovisati znanja i širiti svest o načelima ravnopravnosti žena i muškaraca.“ (BOE 2007: S.N.).²³⁶

Članovima 37 i 38 uređuje se poštovanje principa ravnopravnosti i korišćenje neseksističkog jezika na javnom medijskom servisu, Španskoj radio-televiziji (RTVE), kao i državnoj novinskoj agenciji EFE (BOE 2007: S.N.).

Član 24 Organskog zakona odnosi se na primenu načela jednakosti u obrazovnu politiku. Prema tački 1, prosvetne vlasti dužne su da kroz aktivnu integraciju garantuju jednako pravo na obrazovanje ženama i muškarcima, primene principe jednakog tretmana u obrazovne ciljeve i akcije, sprečavajući da seksističko ponašanje ili društveni stereotipi prouzrokuju neravnopravnost žena i muškaraca. Podtačka b) predviđa isključivanje i uklanjanje seksističkog ponašanja, sadržaja i stereotipa koji ukazuju na diskriminaciju žena i muškaraca, s posebnim osvrtom na udžbenike i obrazovne materijale (BOE 2007: S.N.).

Važno je naglasiti da i španske pokrajine, odnosno autonomne oblasti (špa. *comunidades autónomas*), imaju sopstvene zakone kojima se uređuje problematika rodne ravnopravnosti, npr. Ley 1/2003, de 3 de marzo, de Igualdad de oportunidades entre mujeres y hombres en Castilla y León (BOE 2003: S.N.), Ley 4/2005, de 18 de febrero, para la Igualdad de Mujeres y Hombres (Comunidad Autónoma del País Vasco) (BOPV 2005: S.N.), Ley 2/2019, de 7 de marzo, para la

²³⁶ “Los medios de comunicación social de titularidad pública velarán por la transmisión de una imagen igualitaria, plural y no estereotipada de mujeres y hombres en la sociedad, y promoverán el conocimiento y la difusión del principio de igualdad entre mujeres y hombres.”

igualdad efectiva entre mujeres y hombre (Comunidad Autónoma de Cantabria) (BOE 2019: S.N.) itd.²³⁷

Španija ima i nezavisno telo, Institut za žene (*Instituto de las Mujeres*, ranije *Instituto de la Mujer*), pri Ministarstvu za ravnopravnost, osnovan 1983. godine. Prve aktivnosti Instituta bile su usmerene na područje obrazovanja, pa je uočeno da zajedničko obrazovanje (devojčica i dečaka) nailazi na jezičke zamke, pogotovo u udžbenicima, što je rezultiralo donošenjem Kraljevskog dekreta 3881/1992, od 15. aprila (Real Decreto 3881/1992 del 15 de abril) (BOE 1992: S.N.), kojim je regulisana upotreba tekstova i slika u školskim udžbenicima i cilju sprečavanja kršenja ustavnog načela jednakih prava muškaraca i žena (Forgas Berdet 2005: 7).

Institut za žene bio je zadužen za recenziranje obrazovnih tekstova i drugih javnih dokumenata, a od 1988. godine počeo je da objavljuje predloge ili preporuke u vezi s upotrebom rodno osetljivog jezika, poput priručnika *Predlozi za izbegavanje korišćenja seksizama u jeziku* (*Propuestas para evitar el sexismo en el lenguaje*, 1989) (Forgas Berdet 2005: 7–8). Godine 1989. UNESCO je objavio *Preporuke za neseksističku upotrebu jezika za španski jezik*, a 1990. godine Ministarstvo za javnu upravu izdalo je *Priručnik za neseksističku upotrebu administrativnog jezika*, koji su pratila izdanja na ostalim službenim jezicima u Španiji. Zatim slede i druge publikacije u vezi s rodno osetljivim jezikom koje objavljuju različite javne institucije u Španiji (Forgas Berdet 2005: 8).

U Španiji je 2020. godine uređeno još jedno značajno pitanje koje se tiče socioekonomske ravnopravnosti. Kraljevskim dekretom 902/2020, od 13 oktobra, o izjednačavanju plata žena i muškaraca (Real Decreto 902/2020, de 13 de octubre, de igualdad retributiva entre mujeres y hombres) (BOE 2020: S.N.) određuje se da muškarci i žene treba da budu jednako plaćeni za obavljanje istih poslova.

Brojne španske javne institucije, poput ministarstava, univerziteta, opština, imaju sopstvena uputstva i vodiče za korišćenje inkluzivnog (ravnopravnog ili neutralnog) jezika (špa. *lenguaje inclusivo*, *lenguaje igualitario*, *lenguaje neutral*) koji obuhvataju i jezičke strategije²³⁸ za korišćenje rodno senzitivnog jezika, na primer Autonomni univerzitet u Barseloni ili Ministarstvo pravde (v. Universitat Autònoma de Barcelona 2011, Ministerio de Justicia 2023).

Sve publikacije odnose se na službenu i administrativnu upotrebu jezika.

Uprkos retrogradnim stavovima RAE, rodno nediskriminatorni jezik široko je prihvaćen u Španiji. Iako je generički, univerzalni muški rod bio u upotrebi u španskom jeziku vekovima, jezička promena izazvana menjanjem društveno-kulturnih i političkih okolnosti ustalila se u španskom jeziku, kako u Španiji, tako i u zemljama Hispanske Amerike.

5.3.2.4. Zakon o rodnoj ravnopravnosti kao izvor moralne panike

Usvajanje Zakona pratilo je intenzivno medijsko izveštavanje izazivajući polemike u javnosti između konzervativne lingvističke struje i feminističkih krugova, te pobornika jednog i drugog stanovišta.

Snažan otpor srpskih jezičkih institucija i dela javnosti, moralizatorski diskurs, pretnje opštim kulturnim propadanjem, te višemesečna kampanja značajnog broja medija protiv Zakona o RR nisu sprečili njegovo usvajanje. Predlagači zakona, „ministarke“ i Vlada RS oglušili su se o preporuke Odbora „zasnovane na naučnim osnovama“ (Tanasić 2021a: S.N.), ali ni vapaj da krajnja instanca u donošenju zakonâ zaustavi Zakon o RR, nije uspeo:

²³⁷ U maju 2021. godine, od sedamnaest pokrajina, samo La Rioja i Madridska autonomna oblast nisu imale zakon o ravnopravnosti polova (López Trujillo 2021: S.N.).

²³⁸ Upotreba određenog člana: *el/la profesor*, *el/la jefe*, *el/la juez* itd. Korišćenje zbirnih imenica: *la ciudadanía*, *el alumnado* umesto *los ciudadanos*, *los alumnos*; rodno nemarkiranih reči i izraza: *la sociedad mesoamericana*, *la cultura griega* umesto *los mesoamericanos*, *los griegos* itd. Izbegavanje preteranog korišćenja muškog roda: *Los resultados son importantes*, *puesto que nos permiten detectar...* umesto *Los resultados son importantes para nosotros...* i sl. (Consejo General del Poder Judicial, 2009).

„Odbor za standardizaciju srpskog jezika smatra da je jedini koji može zaustaviti ovo svesno preduzeto nasilje nad srpskim jezikom, nasilje koje negira zakonitosti njegove strukture – predsednik Republike Srbije. (...) Ne verujemo da bi predsednik Republike Srbije, u kojoj je većini građana srpski jezik osnova nacionalnog identiteta, mogao potpisati zakon koji je sa jezičkog stanovišta *zakon protiv srpskog jezika*.“ (Tanasić 2021a: S.N.).

Zakonodavni okvir predstavlja preduslov za ostvarivanje politike rodne ravnopravnosti, a Zakonom o rodnoj ravnopravnosti (Službeni glasnik RS, br. 52/2021) uređuju se: uslovi i mere za ostvarivanje i unapređivanje rodne ravnopravnosti, obezbeđuje stvaranje jednakih prava i mogućnosti za učešće i ravnopravan tretman žena i muškaraca u svim oblastima društvenog života, uređuju mere za suzbijanje i sprečavanje rodno zasnovanog nasilja nad ženama i u porodici, definišu kategorije roda i pola itd.

Zakon se, dakle, ne odnosi prevashodno na jezik, kakav se utisak mogao steći iz izjava lingvisti i medijske pompe, već uređuje složenu oblast ljudskih prava obezbeđujući jednakopravnost svih građana i građanki, te predstavlja važan korak u izgradnji demokratskog, slobodnog i otvorenog društva. Trogodišnji rok za početak primene mera omogućava postupno prihvatanje i diseminaciju rodno ravnopravne nomenklature zanimanja i titula žena, senzitivizaciju govornika, te pruža mogućnost za široki društveni dijalog unutar jezičke zajednice.

Upravo u svrhu promocije nediskriminacije i unapređenja rodne ravnopravnosti, pa tako i jezičke rodne ravnopravnosti, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog organizovalo je u većim gradovima Srbije tokom 2023. godine više skupova i radionica pod nazivom „Kako do rodno osetljivog jezika?“ Cilj skupova, na kojima su učestvovali predstavnici institucija i lingvističke struke, kao i zainteresovani pojedinci, jeste upoznavanje institucija i građana s primenom rodno senzitivnog jezika, razmena mišljenja i rešavanje nedoumica stručne i šire javnosti.

Smatrajući da je u suprotnosti s Ustavom i Zakonom o zabrani diskriminacije, te da uvodi verbalni delikt i cenzuru, Odbor usvaja stanovište da se „nikome ne sme i ne može zabraniti da iz srpskog jezika bira onu mogućnost izražavanja koja mu najbolje odgovara, pa makar to bili i oblici gramatički neutralnog muškog roda“ (Tanasić 2021a: S.N.). Ovo gledište predstavlja novinu budući da je Odbor, otkako postoji, propisivao kako se govornici smeju, odnosno ne smeju izražavati.

Štaviše, ovaj stav zadire u suštinu problema: kao što odredbe Zakona i zakonâ koje se tiču upotrebe jezika ne mogu određivati kako će govornici koristiti jezik, tako ni propisi jezičkih institucija ne mogu nikoga obavezati kako će se njime služiti. Drugim rečima, jednako kao što se govornici ne mogu silom sprečiti da koriste rodno senzitivni jezik, ne mogu se ni naterati da ga koriste, bez obzira na to kog su pola.²³⁹ Upravo je to nedostatak Zakona o RR, ali i izvor moralne panike. Jezik je presuptilan da bi se mogao ograničiti pravnim restrikcijama (*apud* Kordić 2010: 33), kamoli kaznenim merama.

Kaznenim odredbama propisuju se novčane sankcije od 5000 do 150.000 dinara za kršenje stava 1 iz člana 25 i člana 37, a odnose se na organe javne vlasti. Važno je napomenuti da upravo primena rodno osetljivog jezika iz člana 37, stav 1, tačka, 4) podtačka (3), kao i iz člana 44 (oblast javnog informisanja), stav 3 stupa na snagu tri godine nakon donošenja Zakona. Nadzor nad primenom Zakona vrši ministarstvo nadležno za oblast ljudskih prava, a nadzor u oblastima u kojima se određuju i sprovode posebne mere za ostvarivanje i unapređivanje rodne ravnopravnosti vrše nadležna ministarstva za određene oblasti, kao i nadležni inspekcijski organi.

Direktivna jezička politika koju prate kazne bila je predmet kritike Matice srpske i nekih feminističkih lingvistkinja, poput Jelene Lalatović koja se, ne dovodeći u pitanje upotrebu rodno osetljivog jezika, zalaže za liberalni stav: slobodu izbora bez ograničavanja slobode govora (Mandić 2023: S.N.).

²³⁹ U odluci br. 74 Odbora za standardizaciju navodi se da mnoge žene žele zadržati naziv profesije, zvanja, funkcije u muškom rodu, ne upodobljavajući ih željama „rodnih ideologa“ (Tanasić 2021b: 123), ali ne i činjenica da mnoge žene to neće. Isto tako, neki muškarci koriste rodno osetljivu leksiku, drugi pak ne.

Treba naglasiti da Zakon o RR propisuje službenu, a ne privatnu upotrebu jezika: izdavanje zvaničnih dokumenata, udžbenika i nastavnih sredstava na rodno osetljivom jeziku i njegovo korišćenje u sredstvima javnog informisanja, što je značajan korak u ostvarivanju pune rodne ravnopravnosti. Upitno je u kojoj meri je javnost upoznata s tom činjenicom zbog proizvoljnih interpretacija i medijske moralne panike. Novinskim naslovima tendenciozno se podiže tenzija, a čitaoci zbunjuju i uznemiruju. Na primer, naslov: „ATAŠEICA, VATROGASILJA, VODIČICA... Tako piši ili od ovog datuma sledi paprena kazna: Rodno (ne)osetljivi jezik ponovo digao buru, evo i zašto!“ (Zelenović 2024) mogao bi se protumačiti tako da će i pojedinci biti kažnjavani, što svakako izaziva nelagodu, ali i otpor kod pripadnika govorne zajednice.

S druge strane, iako je i standardni jezik namenjen službenoj upotrebi, jezički autoriteti ga nameću svima, što smo videli iz prakse jezičkog savetništva i jezičkih kampanja. Prosečni govornici pak, indoktrinirani standardnojezičkim ideologijama, nisu upoznati sa činjenicom da jezik mogu i treba da koriste kako žele, te da čak i u registrima u kojima je predviđena upotreba standardnog jezika nisu ni u kakvoj obavezi da poštuju njegovu normu. Sloboda izbora u korišćenju jezika pravo je svakog pojedinca koje ne mogu da ospore ni jezičke institucije ni zakoni.

Ukoliko žena hoće da bude predsednik odbora, upravnik odseka ili direktor preduzeća, nema zakona koji joj to pravo može uskratiti. Isto tako, ako se žena oseća profesorom ili inženjerom ne sme joj se oduzeti mogućnost da izabere da joj u diplomi piše profesor ili inženjer. No važno je istaći da žena pre donošenja Zakona o RR nije mogla odabrati da u zvaničnom dokumentu bude profesorka ili inženjerka.

Još jednu potvrdu da je srpska javnost podeljena o pitanju rodno osetljivog jezika, ali i znak da ima puno pristalica, nalazim u kampanji *Rečnik nove stvarnosti*, pokrenutoj u oktobru 2021. godine, pod pokroviteljstvom proizvođača sportske opreme Converse. S verom u „moć reči i moć dizanja glasa u borbi za jednakost“ i željom za „boljom stvarnošću i još boljom budućnošću“ data je podrška onima koji je stvaraju i izrađen prvi onlajn rečnik rodno nediskriminirajućih naziva zanimanja.

Po rečima autorke rečnika, filološkinje i novinarke Marjane Stevanović, rečnik sadrži znatan broj socijalnih femininativa, od kojih su neki registrovani u rečnicima srpskog jezika, a drugi tek pronalaze put do standardne jezičke upotrebe (Stevanović 2021b: S.N.). Cilj rečnika je ne samo veća jezička vidljivost žena, već poziv na oslobađanje, podsticaj na kreativnu upotrebu jezika i osmišljavanje novih termina:

„Standardizacija jezika je proces koji se nikad ne završava i, što je još važnije, u kome učestvujemo svi. Govornici i govornice jedne jezičke zajednice nisu pasivni primaoci gotovih pravila i preporuka stručnih tela, već svojim jezičkim ponašanjem i intuicijom aktivno doprinose normiranju jezika.“ (Stevanović 2021b: S.N.).

Lingvista Vlado Đukanović ističe da rečnik postoji kako bi podsetio na činjenicu da u srpskom jeziku postoji veliki broj reči za ženska zanimanja (kako u praksi, tako i u rečnicima²⁴⁰), te da na osnovu njihovog građenja možemo praviti reči za zanimanja koje žene nekada nisu obavljale. Rečnik predočava da su se vremena promenila, da nazive ženskih zanimanja ne treba skrivati iza naziva muških i treba da nas podstakne da slobodno koristimo te femininative kada nam zatrebaju (Stevanović 2021b: S.N.).

Sve navedeno pokazuje da je kampanja protiv jezika rodne ravnopravnosti besmislena, te da se javnost s namerom i bespotrebno (u)zbunjuje. Jasno je da će se (navodno) rodno nemarkirani oblici naziva zanimanja i dalje koristiti, ali i da rodno osetljivi oblici polako prodiru u srpski jezik, jer ni zakoni ni odbori ne mogu da zaustave jezičke promene koje imaju svoj prirodni tok. Mogu ih donekle ubrzati (što može biti jedan od ciljeva Zakona) ili pokušati da je spreče (što je cilj Odbora

²⁴⁰ Jedan rečnik iz 1969. godine beleži reč *kosmonautkinja* (ž. ženska osoba kosmonaut), a drugi iz 1978. godine definiše je: ž. žena kosmonaut, astronautkinja, kozmonautkinja. Priručnik iz 2003. godine, koji se bavi tvorbom reči, takođe evidentira ovu reč, kao i treći rečnik iz 2007. godine. U šaljivom tonu, Đukanović prenosi dobru vest pilotkinjama: pošto se reč pilotkinja pojavila u najvećem rečniku srpskog jezika 2017. godine, sada više niko ne može reći da ne postoje (Stevanović 2021b: S.N.).

koji, iako neostvariv u praksi, može dovesti do usporavanja promena). Izvesno je da više nećemo koristiti isključivo staru nomenklaturu koja podrazumeva sveobuhvatni muški rod u nazivima zanimanja i nesvojstvena je sadašnjici, jednako kao što ne možemo vratiti jezik na stanje iz nekog trenutka u prošlosti i *učiteljice* zvati *učiteljima*, a *glumice* *glumcima*.

Menjanjem zakona i administrativnim naredbama nije moguće preko noći promeniti jezik i njegovu gramatičko-leksičku strukturu. Međutim, može se lansirati ili masovno podržavati drugi način sagledavanja pojava, davati mu se prednost, a time alternativne načine posmatranja marginalizovati ili čak kriminalizovati, odnosno pobrinuti se da budu obeleženi žigom politički zastarelog (*apud* Kordić 2010: 176–177).

Iako se prethodne teze odnose na ideologizovanje jezika na prostoru bivše Jugoslavije, mogu se primeniti i na ideologizovanje jezika rodne ravnopravnosti, odnosno na konflikt mišljenja o rodno osetljivom jeziku. Jezičke navike ne mogu se preko noću promeniti, kao što se ni jezička promena ne može sprečiti, ali ni nametnuti.

Ili, kako piše u Zakonu o RR:

„Rodno osetljiv jezik jeste jezik kojim se promoviše ravnopravnost žena i muškaraca i sredstvo kojim se utiče na svest onih koji se tim jezikom služe u pravcu ostvarivanja ravnopravnosti, uključujući promene mišljenja, stavova i ponašanja u okviru jezika kojim se služe u ličnom i profesionalnom životu.“ (Službeni glasnik RS, br. 52/2021).

U tom smislu, odredbe Zakon o RR koje se tiču rodno senzitivnog jezika mogu se posmatrati kao nastojanje da se ozvaniči njegovo postojanje (jer postoji) i upotreba (jer se koristi), ali i da se s njega skine stigma nametnuta od jezičkih autoriteta. Hoće li rodno nediskriminatorni jezik zaživeti u srpskom ostaje da se vidi. Slični procesi odvijali su se u brojnim govornim zajednicama. Sudeći po pozitivnim ishodima procesa prihvatanja neseksističkog jezika od strane govornika u Španiji (o čemu se može govoriti jer je ranije započet), dâ se zaključiti da je taj proces nezaustavljiv i ireverzibilan.

Starčević, Kapović i Sarić navode da je potrebno protiviti se postojanju ili uspostavljanju centralnih autoriteta (akademija, saveta za normu ili zakona o jeziku), te insistirati na tome da je zadatak lingvista da opisuju i analiziraju, a ne da:

„[...]fantaziraju što je u jeziku ‘bolje’ (osim eventualno u smislu proširenosti i statistike, a po čemu onda neki jezični oblici mogu biti pogodniji za nadregionalnu upotrebu).“ (Starčević *et al.* 2019: 232).

„Zabrinutost za standard“²⁴¹, koja se sreće kod struke i laika, nije lingvistička nego politička: to je ideja jedinstva nacije, postojanosti državnog autoriteta, „reda“, hijerarhije, što su desni ideologemi preslikani na polje jezika, ali bez utemeljenosti u naučnim spoznajama o jeziku (Starčević *et al.* 2019: 232).

5.3.2.5. Medijska moralna panika oko rodno osetljivog jezika

Mediološkinja D. Valić Nedeljković osvrće se na značaj korišćenja rodno senzitivnog jezika u medijima, te činjenicu da su po Zakonu o RR mediji dužni da ga koriste (Gočanin 2021: S.N.). Valić Nedeljković naglašava da imaju i obrazovnu funkciju u okviru koje treba da afirmišu određene modele ponašanja: kada bi mediji uveli jezik rodne ravnopravnosti, ljudi bi vrlo brzo počeli tako da govore. Navedeno je i istraživanje feminističkog kulturnog centra „Befem“ iz 2018. godine koje je pokazalo rodno osetljivi jezik nije dovoljno zastupljen u srpskim dnevnim novinama, te da postoji tendencija da se muški rod koristi za zanimanja koje obavljaju žene, a smatraju se važnim (Gočanin 2021: S.N.).

²⁴¹ Iz perspektive lingvističke nauke potpuno je svejedno da li na nekom području postoji jedan, četiri ili deset standardnih varijeteta i koliko su oni rigidni, fleksibilni ili varijantni (Starčević *et al.* 2019: 232).

Međutim, većina medija u Srbiji vodi kampanju protiv rodno osetljivog jezika. Tokom poslednjih nekoliko godina o toj temi objavljeno je nebrojeno tekstova (u velikoj većini negativnih), praćenih bombastičnim naslovima, što je primer dizanja moralne panike u javnosti. Pomenuću intervju sa Sretom Tanasićem, „Javnost nas podržava, ali država neće da nas čuje“. Srpski jezik se nalazi pred mnogo izazova, ali i pretnji, čiji je najveći uzrok nebriga države, „neodgovornost države za status srpskog jezika kao nacionalnog jezika u Srbiji“ budući da se sprovodi „tuđa jezička, time i nacionalna, politika“ (Popović 2021: S.N.).

Medijski napisi o neseksističkom jeziku karakteristični su i za španska sredstva informisanja, s tom razlikom što je vrhunac medijskih polemika prošao pre desetak godina, budući da su se stvari pomerile u pozitivnom smeru.

- **Ni miembros ni “miembras”**²⁴² (Ni članovi ni članice) (Martínez de Rituerto 2009);
- **No se ofendan ustedes y ustedas**²⁴³ (Ne budite uvređeni i uvređene) (De Querol 2012);
- **¿La lengua tiene género? ¿Y sexo?** (Jezik ima rod? Ima li i pol?) (Manrique Sabogal 2012);
- **A propósito de una polémica lingüística: El género no es sexo. El sexo biológico no se materializa necesariamente en sexo semántico** (Povodom polemike o jeziku: rod nije pol. Biološki pol ne mora se nužno otelotvoriti u semantički pol) (Roca 2012);
- **Millones y “millonas”**²⁴⁴. **Los dobles son una epidemia que continúa y que causará un perjuicio notable a la lengua** (Milion i milionke. Nastavlja se epidemija dupliranja nanoseći veliku štetu jeziku) (Roca 2013);
- **Concepción Company:**²⁴⁵ **El lenguaje inclusivo es una tontería** (Konsepsjon Kompanj: Inkluzivni jezik je budalaština) (Álvarez 2018).²⁴⁶

U nastavku navodim nekoliko senzacionalističkih, uznemirujućih naslova iz elektronskih i štampanih medija u Srbiji, objavljenih između 2015. i 2024. godine:

Udar na već ranjeni srpski jezik

IDEOLOŠKI SRP I ČEKIĆ I ZA SRPSKI:

Na skupu o rodno osetljivom jeziku najavljena striktna primena zakona

**NASILJE NAD SRPSKIM
JEZIKOM I NARODOM**

Polna ravnopravnost uzmiče pred rodnom

Patrijarh Porfirije: Iza rodno osetljivog jezika se krije borba protiv braka i porodice

**Sada i zvanično:
psihološkinja, borkinja, vojnkinja,
sekretarka su gramatički nepravilne**

Javnost nas podržava, ali država neće da nas čuje

²⁴² O nestandardnoj reči *la miembra* bilo je reči u odeljku „Izazivanje moralne panike stavovima jezičkih institucija prema rodno osetljivom jeziku“.

²⁴³ *Ustedas* je nepostojeći oblik u španskom jeziku.

²⁴⁴ Takođe nepostojeća reč u španskom

²⁴⁵ Konsepsjon Kompanj (Concepción Company) je članica Meksičke akademije za jezik (Academia Mexicana de la Lengua).

²⁴⁶ Tekstovi, objavljeni u periodu između 209. i 2018. godine, preuzeti su iz članka “Sobre Sexismo lingüístico y visibilidad de la mujer (2012): lecturas imprecisas y tópicos infundados asociados al ‘Informe Bosque’” (Cabello Pino 2019: 31).

**RAZARAJU NAM JEZIK,
ČUPAJU SRPSKI KOREN
Patrijarh i lingvisti upozorili na teške posledice
primene Zakona o rodnoj ravnopravnosti**

**Čipovanje srpskog jezika:
Rodna ravnopravnost i jezički standardi**

**IDEOLOŠKO NASILJE NAD JEZIKOM I IDENTITETOM:
SPC i Matica srpska – rodno osetljiv govor je u suprotnosti sa standardnim i neustavan je²⁴⁷**

Navedeni naslovi sadrže brojne elemente moralne panike:

- Pretnja: Zakon je uperen protiv srpskog jezika, vrši se nasilje nad jezikom, identitetom i celim srpskim narodom, jezik će se „čipovati“, pojam pola zamenjen je pojmom roda, ugrožene su porodične vrednosti;
- Ljudi od autoriteta (lingvisti): rodno osetljivi jezik je gramatički nepravilan, u suprotnosti sa standardnim jezikom, štaviše neustavan (lingvisti preuzimaju ulogu ustavnog suda);
- Neprijatelj: država koja nameće rodnu ideologiju, nepoznati neprijatelj (neko nam razara jezik i čupa koren);
- Stereotipi: podrška javnosti postoji, ali neprijatelj je neumoljiv; zvanično je, nema pogovora, sud autoriteta ne sme se dovesti u pitanje;
- Simbolična značenja: ranjeni srpski jezik, ideološki srp i čekić, čupanje srpskog korena, udar na srpski jezik, „čipovanje“ jezika;
- Opasnost: država je protiv nauke, ugroženi su brak i porodica, Zakon će se striktno primenjivati, svi odreda će biti kažnjavani;
- Pojedinci i institucije od društvenog ugleda: Matica srpska, poglavar Srpske pravoslavne crkve;
- Pogubne posledice: razoreni jezik i identitet, uništene institucije braka i porodice, učinke pretnje osetiće čitava zajednica.

Velika slova u naslovima imaju ulogu da naglase važnost, istaknu opasnost i pojačaju zabrinutost čitalaca. Većinu tekstova i u ovoj listi, koje su zatim preneli i drugi mediji, objavile su *Politika* i *Novosti*, listovi koji propagiraju nacionalističku ideologiju i u službi su vladajuće politike.

Rodno osetljivi jezik predstavlja se u srpskim medijima kao pojava koja ugrožava društveni poredak i ima poguban uticaj po čitavu zajednicu. Bombastični naslovi i intrigantni novinski tekstovi, koji neretko sadrže nepotpune i neproverene informacije, ciljano izazivaju reakciju javnosti predskazujući promenu sistema moralnih vrednosti, te propast jezika i nacije. Opasnost

²⁴⁷ „Udar na već ranjeni srpski jezik“ (Aničić, Pejović 2021);

„IDEOLOŠKI SRP I ČEKIĆ I ZA SRPSKI: Na skupu o rodno osetljivom jeziku najavljena striktna primena zakona“ (Begenišić 2023b);

„NASILJE NAD SRPSKIM JEZIKOM I NARODOM: Saopštenje Matice srpske i odbora za standardizaciju srpskog jezika“ (V. N. 2021);

„Polna ravnopravnost uzmiče pred rodnom“ (Radić 2015);

„Patrijarh Porfirije: Iza rodno osetljivog jezika se krije borba protiv braka i porodice“ (Milovanović 2023);

„Sada i zvanično: psihološkinja, borkinja, vojnkinja, sekretarka su gramatički nepravilne“ (Noizz.rs 2017);

„Javnost nas podržava, ali država neće da nas čuje“ (Popović 2021);

„RAZARAJU NAM JEZIK, ČUPAJU SRPSKI KOREN: Patrijarh i lingvisti upozorili na teške posledice primene Zakona o rodnoj ravnopravnosti“ (Matović 2024a);

„Čipovanje srpskog jezika: Rodna ravnopravnost i jezički standardi“ (Čalića 2024);

„IDEOLOŠKO NASILJE NAD JEZIKOM I IDENTITETOM: SPC i Matica srpska – rodno osetljiv govor je u suprotnosti sa standardnim i neustavan je“ (Matović 2024b).

koja pretil društvu prikazuje se kroz stereotipne slike i simbolične slike i metafore koje u javnosti stvaraju utisak da su poljuljani sami temelji društva: jezik, identitet, nacionalno biće, brak i porodica.

Pošto je moralna panika u tesnoj vezi s ideologijom, manje ili više prikriveno zastupaju se vladajuća nacionalistička ideologija i standardnojezičke ideologije, a prokazuje rodna ideologija, tuđa i nametnuta, čime se podstiče neprijateljstvo prema jeziku rodne ravnopravnosti.

5.3.3. Očuvanje ćirilice

Negovanje, odbrana i očuvanje ćirilice stalne su tema u srpskoj javnosti od poslednjih godina osme decenije 20. veka, u okviru šireg narativa o ugroženosti srpskog naroda (Brborić *et al.* 2017, Kovačević 1999, Kovačević 2018). Pošto su ratovi u međuvremenu završeni, preostala je „borba“ za ćirlicu, kao bitne odlike kulturnog identiteta, koja neprestano traje do današnjih dana. Problematika korišćenja ćirilice izaziva snažne emocije i neretko se zloupotrebljava, te je moguće govoriti o moralnoj panici.

Ovu problematiku ne nameću govornici (iako je rado prihvataju), već normativni lingvisti koji povremeno svojim stavovima iznetim u medijima dodatno rasplamsuju emocije i zabrinutost zbog „opstanka“ „matičnog“ pisma, što je posebno primetno tokom poslednje decenije.

Piper smatra da je najvažnije da osećamo poštovanje prema srpskom jeziku i pismu, te odgovornost za njihovu budućnost, jer je to deo ličnog i nacionalnog samopoštovanja (Vulićević 2016b: S.N.):

„Srpski književni jezik je tokom svoje mnogovekovne istorije sačuvao prepoznatljiv identitet, kao jedinstvo suštinski istog u vremenu, i integritet, kao jedinstvo suštinski istog u prostoru i društvu. Dok nosimo u sebi osećanja poštovanja i odgovornosti za srpski jezik i ćirlicu, ima budućnosti za srpski jezik i srpski narod.“ (Vulićević 2016b: S.N.).

Klajn (2008: 175) primećuje da su se rasprave o „dvoizgovornosti“ (dvojakom refleksu jata u standardnom jeziku) obično naporedo vodile s diskusijama o „dvoazbučnosti“ (paralelnoj upotrebi dvaju pisama) iako je situacija s ovim odlikama srpskog jezika bitno drukčija. Dok ijekavici niko ne poriče zvanični status iako je u praksi marginalizovana, potisnuta preovlađujućim ekavskim izgovorom, latinica u Srbiji ima izrazitu prevagu, pa je *opstanak „domaće“ ćirilice neizvestan* (kurziv I. B.) (Klajn 2008: 175).

Kovačević smatra da konačno treba postaviti pitanje: „Kome u Srbiji smeta ćirilica?“

„Ako se u Srbiji rešite ćirilice, rešićete se, zapravo, srpske duhovne vertikale, odagnaćete svoju prošlost, po kojoj onda može da vršlja kako god ko hoće. Kada se pređe na tu stranu, otvara se Pandorina kutija u kojoj se identitet gubi ne samo u sadašnjosti, već i u prošlosti.“ (Vulićević 2015d: S.N.).

Bugarski navodi kako je svima osim preskriptivistima poznato da je i latinica pismo srpskog jezika, te da je u lingvistici pravilo da je pismo kojim se neki jezik piše pismo tog jezika i ako se njime pišu i drugi jezici. Pisma nemaju nacionalnost, ne pripadaju narodima nego jezicima, a jezici pak ne pripadaju nacijama nego su „vlasništvo“ svojih govornika, ma koje nacionalnosti oni bili. Zato je podela na „naše“ i „tuđe“ pismo veoma štetna (Popović 2018: S.N.). Jadikovke nad ugroženošću ćirilice i njenom predstojećom smrću, ovaj lingvista tumači kao neosnovane: one služe za ostvarivanje grupnih i ličnih interesa, prevashodno političkih, i za potpirivanje emocija. Nikome se ne može zameriti to što voli ćirlicu i doživljava je kao simbol sopstvenog identiteta, ali takva osećanja ne bi smela da se zloupotrebljavaju (Popović 2018: S.N.).

Opstanak ćirilice garantuje Ustav koji je propisuje za službenu upotrebu, a pre svega činjenica da u Srbiji nije moguće završiti školu bez dobrog poznavanja ćirilice jer se školski udžbenici štampaju isključivo na ćirilici (Bugarski 2018: S.N.).

I Rajić pripada lingvistima koji smatraju da ćirilica i latinica treba da budu ravnopravne u svim domenima upotrebe, te da ljudima treba prepustiti da koriste oba pisma kako hoće

(Radisavljević 2011: S.N.). U školama bi trebalo zadržati davnašnju praksu da se jedan zadatak piše ćirilicom, jedan latinicom, kako bi deca ovladala obema pismima, jer je nužno znati latinicu zbog učenja stranih jezika, upotrebe novih tehnologija, komunikacije s ostatkom sveta itd. (Radisavljević 2011: S.N.).

Rajić primećuje da se službena upotreba ćirilice poštuje skoro potpuno, ali da se ne mora koristiti u javnom i privatnom domenu. Takođe, nije dobro nametati privredi jedno ili drugo pismo, već treba prepustiti privrednicima da izaberu ono koje im omogućava najbolje poslovanje (Radisavljević 2011: S.N.). Sigurno je da će ćirilica u određenoj meri biti u povlačenju jer ukupan razvoj nesumnjivo daje prednost latinici. Verovatno će se ćirilica više koristiti u književnosti i humanističkim naukama, no čak i ako nestane, neće se dogoditi nikakva katastrofa u kulturi srpskog naroda: to pismo nije posebna odlika srpskog naroda, niti se preko ćirilice može određivati njegov identitet (Radisavljević 2011: S.N.).

Kineski jezik ima u upotrebi dva različita načina pisanja i latiničnu transkripciju, japanski, pored tri pisma, koristi i latinicu, azerbejdžanski se piše ćirilicom, arapskim pismom i latinicom, u Turskoj se s arapskog pisma prešlo na latinicu, i nijedna kultura nije propala zbog promene pisma. Lingvisti takođe ističe da se mali broj jezika reguliše politikom jezičkog purizma, a još manji ima uspeha u tome (Radisavljević 2011: S.N.).

Novinar i književnik T. Marković (2016: S.N.) navodi da su u bici za srpski jezik i ćirilicu mobilisane mnoge snage, a da se na čelu narodne odbrane našao list *Politika*, čiji su brojni tekstovi citirani u ovom radu. U osvrtu na članak „Hleba i jezika“, iz vremena početka kampanje „Sačuvajmo srpski jezik“ – u kom se navodi da *Politika* sto jedanaest godina izlazi na ćirilici negujući srpski jezički izraz i zalažući se za standardnu jezičku kulturu (Aničić 2015: S.N.) – Marković podseća da se taj list posebno istakao u vreme S. Miloševića, od 1987. do 2000. godine, kad je negovao srpski jezički izraz govorom mržnje i ratnohušakačkom propagandom u svim varijetetima, naročito standardnom (Marković 2016: S.N.).

No *Politika* nije usamljena u vojevanju za očuvanje srpskog jezika i ćirilice. Predsednik novosadskog udruženja „Ćirilica“, D. Zbiljić, godinama se bori protiv ćirilocida objavljujući tekstove na desničarskim portalima (Marković 2016: S.N.).

Neko vreme se narativ o ugroženosti, integralni deo srpskog nacionalizma i njegova temeljna postavka, vrteo oko Kosova. No budući da je nemoguće održati priču na samo jednom motivu neophodno je povremeno promeniti težište opasnosti kako bi sve ostalo isto, te je ulogu Kosova preuzeo narativ o ugroženosti srpskog jezika i ćirilice (Marković 2016: S.N.). Ćirilica ipak nije potisnula ovu temu, već se one, po potrebi, smenjuju, decenijama izazivajući zabrinutost javnosti.

Postojanje i opstanak jezika vezani su isključivo za komunikacijske potrebe: ukoliko jezik počne da gubi komunikacijsku funkciju, njegovo opstajanje dovodi se u opasnost. Drugim rečima, nestaje samo jezik koji se ne koristi. To se može dogoditi fizičkim nestajanjem govornika ili u situaciji kada se, sprovođenjem određenih jezičkih politika, govornoj zajednici želi nametnuti neki drugi jezik. Srpski jezik ni u jednom pogledu nije u opasnosti.

Jednako tako, ugroženo je samo ono pismo koje se ne koristi. Ćirilica je „zaštićena“ Ustavom i čak dvema zakonima, o kojima će biti reči u ovom poglavlju, dosledno se koristi u službenom domenu i, najvažnije, ćirilica je pismo obrazovanja, te nije ni u kakvoj opasnosti niti joj je opstanak ugrožen.

5.3.3.1. Ćirilica u odlukama Odbora za standardizaciju srpskog jezika

Ćirilicom se, u svojim odlukama, bavio i Odbor za standardizaciju srpskog jezika:

Odluka br. 16 „Narušavanje ustavnih okvira statusa srpskog jezika“, od 25.01.2001. godine, odnosi se na Predlog zakona o izmenama i dopunama Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisama koji je pripremila Skupština AP Vojvodine, u vezi se ravnopravnom službenom upotrebom ćirilice i latinice u Vojvodini (Brborić *et al.* 2017: 95).

Odbor ocenjuje ustavnost ovog predloga imajući u vidu kulturnoistorijska merila, po kojima je ćirilica u svojoj hiljadugodišnjoj tradiciji „ne samo primarno nego i jedino pismo Slovena u istočnom kulturnom krugu“ (Brborić *et al.* 2017: 96). Ulazak latinice vezan je razdoblje posle 1918. godine, „otkad je Srbija svoju nezavisnost, zajedno s Crnom Gorom, *utopila* u novu državu“ (kurziv I. B.) (Brborić *et al.* 2017: 97).²⁴⁸ Odbor podseća da se Vojvodina našla u sastavu Srbije pre proglašenja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Brborić *et al.* 2017: 97), i to čitavih šest dana (Vojvodina je prisajedinjena Srbiji 25. novembra 1918. godine, a Kraljevina SHS proglašena 1. decembra iste godine), pa je i to izgleda razlog da ćirilica bude jedino pismo u toj pokrajini. Zatim se, bez daljih argumenata, konstatuje da u periodu između dva svetska rata ćirilica u Vojvodini postaje „primarno pismo srpskog jezika u javnoj upotrebi“, te ukazuje na činjenicu da je *raskolničkim* (kurziv I. B.) Ustavom SFRJ (1974) i istim takvim Ustavom SAP Vojvodine omogućeno da „zvanični jezik srpskog naroda severno od Save i Dunava bude nazvan srpskohrvatskim, odnosno (prvi put i) hrvatskosrpskim“, otkada je u Vojvodini, uprkos formalnoj ravnopravnosti s latinicom, ćirilica sve više ustupala mesto drugom pismu (Brborić *et al.* 2017: 97). Dakle, Odbor smatra da su svi građani „severno od Save i Dunava“ pripadnici srpskog naroda, te da su raskolnički ustavi presudno uticali na činjenicu da se latinica u Vojvodini koristi više od ćirilice, što naravno nije potkrepljeno empirijskim istraživanjem.

Zalaganje za ravnopravnu upotrebu pisama u tom trenutku Odbor ocenjuje kao zauzimanje za održavanje i produbljivanje postojećeg stanja koje je nesređeno i „u neskladu s identitetom i integritetom srpske jezičke kulture“ (Brborić *et al.* 2017: 97), ističući da nema ništa protiv latinice u ličnoj i javnoj upotrebi (Brborić *et al.* 2017: 98). (U nastavku poglavlja biće reči o novom Zakonu o jeziku, koji se odnosi i na javnu upotrebu).

Odluka br. 17²⁴⁹ „Slučajnost koja se mogla izbeći“, od 17.05.2001. godine, zapravo je reagovanje na „grafijski izgled dokumenta“ „Prvih sto dana Vlade Republike Srbije“ koji je napisan latinicom (Brborić *et al.* 2017: 100). Oglašavanje Odbora ovim povodom treba razumeti kao zalaganje za primenu važećeg zakona, ali i upozorenje da u službenoj upotrebi nije razborito „nagoveštavati odricanje od tako značajnog kulturnog nasleđa i znamenja naše nacionalne kulture“ (Brborić *et al.* 2017: 101).

Odbor prenosi nalaze opskurnog novosadskog udruženja „Ćirilica“ (čiji aktivisti preuzimaju ulogu moralnih redara), po kojima je u centru Novog Sada i Beograda „primarno pismo sasvim neravnopravno sa sekundarnim“, ponavljajući stav iz prethodne odluke da zalaganje za ravnopravnost dvaju pisama u postojećim okolnostima predstavlja „doprinos odumiranju primarnog pisma, sličnome odumiranju države na kojem se insistiralo u doba FNRJ i SFRJ“ (Brborić *et al.* 2017: 101). Članovi Odbora navode primer Grčke koja, kao punopravna članica EU, „ni najmanje ne *nagriza* svoje pismo, jedinstveno u evropskim i svetskim razmerama (kurziv I. B.), te naglašavaju da je ćirilica međunarodno pismo (za razliku od grčkog) s više desetina miliona aktivnih korisnika i deo svetskog kulturnog nasleđa: „ona je od epohalnog značaja za celokupno čovečanstvo u sadašnjosti i budućnosti“ (Brborić *et al.* 2017: 101).

Već 18.07.2001. godine doneta je nova odluka, br. 19 „Zvanični jezik je srpski a primarno pismo ćirilica“, koju bi, kao i prethodnu, bilo primerenije nazvati saopštenjem ili osvrtom budući da Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama (važeći i u to vreme) propisuje službenu upotrebu ćirilice. Ponavljajući prethodno izneta gledišta, autori zapravo referiraju na izbor redakcije *Književnog glasnika* (izdavača Narodne knjige i Otkrovenja) da, od drugog broja, časopis štampa na latinici (moleći ih da preispitaju odluku), kao i na činjenicu da je nova serija *Politikinog Ekspresa* nekoliko sedmica štampana na tom pismu (Brborić *et al.* 2017: 107, 108).

U odluci br. 25 „Zakonski tekst latinicom: loša inercija, odavno lišena smisla“ ponovo se opominju vršiooci vlasti zbog toga što je Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina na

²⁴⁸ Bilo bi zanimljivo istražiti koliko je procenata stanovnika Srbije 1918. godine uopšte bilo pismeno.

²⁴⁹ U korišćenom izdanju (Brborić *et al.* 2017), brojevi odluka Odbora nisu dosledno navedeni. Na primer, u tekstu ove odluke (označene u sadržaju i zaglavlju kao br. 17), navodi se da prethodna odluka („Narušavanje ustavnih okvira statusa srpskog jezika“) nosi br. 17. U radu je uzeta u obzir numeracija iz sadržaja i zaglavlja knjige, a navedeni su i nazivi odluka kako bi se izbegla zabuna.

srpskom jeziku napisan na latinici, navodeći da je preveden na osam jezika nacionalnih manjina (albanski, bugarski, makedonski, mađarski, romski, rumunski, rusinski i slovački), te na dva „svetska“ (engleski i nemački), što se pozdravlja (Brborić *et al.* 2017: 127). Ponavlja se da je ćirilica *primarno, matično, izvorno* pismo srpskog jezika, te ukazuje da više nema tehnoloških prepreka za njeno korišćenje na internetu i putem sredstava moderne komunikacije, ali ima drugih političko-psiholoških (Brborić *et al.* 2017: 127, 128).

Odluka br. 27 „Srpski jezik u Londonu“, od 22.10.2002. godine, odgovor je na dopis prevoditeljke iz Londona koja se pita da li ispiti iz srpskog jezika na Institutu za lingviste u Londonu treba da budu dostupni i na ćirilici, a ne samo na latinici, kao do tada (Brborić *et al.* 2017: 101). U dugačkom obrazloženju, autori se osvrću na odluku br. 1, u kojoj se navodi da se standardizacijom ništa ne zabranjuje niti ukida, već se „utvrđuje odgovarajući raspored jezičkih jedinica u javnoj upotrebi, osobito onoj kojoj se pridružuju pridevi *zvanična, službena* (upotreba jezika) (Brborić *et al.* 2017: 135–136). Zabranama bi se postigli slabiji učinci nego argumentovanim preporukama, jer „ogrešenje o jezičke norme, za razliku od kršenja zakonskih, ne povlači sankcije“²⁵⁰ (Brborić *et al.* 2017: 136). Iako nastoji da se ogradi od preskriptivizma, Odbor nadalje navodi krajnje elitistički i diskriminatorni stav: da su društvene prilike bolje, osobe koje poznaju i poštuju jezičke norme stekle bi *više javnog ugleda i drugih pogodnosti*, kako je drugde, naročito u razvijenom svetu (kurziv I. B.) (Brborić *et al.* 2017: 136).

U odgovoru prevoditeljki konstatuje se da je neophodno da londonski Institut zahteva poznavanje ćirilicnog pisma, što nije nikakav nacionalizam, već realna kulturna i komunikacijska potreba polaznika kurseva koji dobiju svedočanstvo o znanju srpskog jezika (Brborić *et al.* 2017: 137–138). Još jednom se ističe činjenica da je latinica preuzela ulogu primarnog pisma, i to ne samo u Srbiji, već i u Crnoj Gori, ali ne i u Republici Srpskoj (Brborić *et al.* 2017: 138). Ako se ugledamo na primere iz, recimo, skandinavskih zemalja, trebalo bi da polaznici imaju pristupa obema pismima i da oba receptivno uče, a da možda sami odlučuju kojim će pismom raditi test.

U odluci br. 41 „Nazivi slova u ćirilici“, od 29.01.2004. godine, Odbor se ponovo bavi „pismima čitalaca“ zainteresovanim za standardnojezičku problematiku, te određuje imena ćirilicnih slova (Brborić *et al.* 2017: 199, 201). Odluka br. 48 „Ne vidimo razloga za latinicu“, od 18.02.2005. godine, posvećena je takođe nekorišćenju ćirilice u pojedinim izdanjima Narodne knjiga – Alfe (Brborić *et al.* 2017: 230–232). U odluci br. 56 „O službenom jeziku i pismu u Republici Srbiji“, od 22.03.2007. godine, Odbor se iznosi primedbe na formulaciju člana 10 Ustava kojim se definišu službeni jezik i pismo²⁵¹. Bavi se i dvojezičnim ili višejezičnim ispisima naziva ustanova i preduzeća (gde na prvom mestu – levo ili gore – ime mora biti napisano ćirilicom), te saobraćajnom signalizacijom na srpskom i engleskom: oznakama na autoputu IZLAZ, pored kojih se nikad ne vidi ćirilicno ИЗЛАЗ levo ili gore, niti EXIT desno ili dole i sličnim trivijalnostima koje se označavaju kao kršenje Ustava i Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisama (Brborić *et al.* 2017: 253, 254–255). Ako na tabli stoji naziv na ćirilici naporedo naziv na engleskom, „onda je reč o razboritoj jezičkoj i *azbučnoj* politici, koju treba urediti zakonom“ (Brborić *et al.* 2017: 255).

Odbor za standardizaciju i u drugim odlukama govori o ćirilici, posebno u onima o rodno osetljivom jeziku, kojima se upozorava na državnu i legislativnu nebrigu o ćirilici i, nasuprot tome, neopravdanu brigu o jeziku rodne ravnopravnosti kojim se „narušava“ struktura srpskog jezika. Na primer u saopštenju „Zakon o rodnoj ravnopravnosti je zakon protiv srpskog jezika“:

„Zakon o zaštiti srpskog jezika i ćirilice nije poželjan, ali je poželjan Zakon protiv srpskog jezika imenovan kao Zakon o rodnoj ravnopravnosti.“ (Tanasić 2021a: S.N.).

Odbor godinama upozorava na „zapuštenost“ i „ugroženost“ srpskog jezika i ćirilice (Stojanović 2018: S.N.). Obrazlažući predlog da se srpski jezik uvede na sve fakultete kao obavezan predmet, Tanasić naznačava da visokoobrazovani ljudi nemaju dovoljno znanja o maternjem jeziku, da se posle srednje škole „više ne susreću sa učenjem srpskog jezika i o srpskom jeziku“ (*sic!*), loše

²⁵⁰ U nastavku će se videti da upotreba pisma može dovesti do kaznenih mera.

²⁵¹ U Republici Srbiji službeni jezik je srpski a pismo ćirilica.“ umesto U Republici Srbiji u službenoj upotrebi su srpski jezik i ćirilicno pismo (Brborić *et al.* 2017: 253).

pišu i ne znaju da je ćirilica službeno pismo (Stojanović 2018: S.N.). Brborić pak smatra da mediji moraju voditi brigu o nacionalnom jeziku i matičnom pismu pominjući kao dobar primer Francusku, u kojoj postoje škole jezičke kulture za javne ličnosti (Stojanović 2018: S.N.).

Na Godišnjoj skupštini Odbora za standardizaciju, održanoj u 19.04.2023. godine, u središtu pažnje bile su ćirilica i borba protiv ideologije u jeziku. Tanasić navodi da je Odbor prethodnu godinu proveo prateći dešavanja u vezi s dva zakona: iščekujući početak primene Zakona o upotrebi srpskog jezika u javnom životu i zaštiti i očuvanju ćirilice pisma, te nadzirući sprovođenje Zakona o rodnoj ravnopravnosti u praksi (B. Lj. 2023: S.N.)

5.3.3.2. Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama

Kao što je navedeno u poglavlju o standardnojezičkim ideologijama, članom 10 Ustava propisuje se službena upotreba srpskog jezika i ćirilice pisma u Republici Srbiji. Srbija ima i Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama (Službeni glasnik RS, br. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005, 30/2010, 47/2018 i 48/2018) kojim se uređuje službeno korišćenje srpskog i jezika nacionalnih manjina i pisama u državnim organima i javnim preduzećima. U članu 1 navodi se:

„U Republici Srbiji u službenoj je upotrebi srpski jezik.

U Republici Srbiji u službenoj je upotrebi ćirilica pismo, a latinično pismo na način utvrđen ovim zakonom.

Na područjima Republike Srbije na kojima žive pripadnici nacionalnih manjina u službenoj upotrebi su, istovremeno sa srpskim jezikom i jezici i pisma nacionalnih manjina, na način utvrđen ovim zakonom.“ (Službeni glasnik RS, br. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005, 30/2010, 47/2018 i 48/2018).

Članom 2 definisana je službena upotreba jezika:

„Službenom upotrebom jezika i pisama, u smislu ovog zakona, smatra se upotreba jezika i pisama u radu: državnih organa, organa autonomnih pokrajina, gradova i opština (u daljem tekstu: organi), ustanova, preduzeća i drugih organizacija kad vrše javna ovlašćenja (u daljem tekstu: organizacije koje vrše javna ovlašćenja).

Službenom upotrebom jezika i pisama, u smislu ovog zakona, smatra se i upotreba jezika i pisama u radu javnih preduzeća i javnih službi, kao i u radu drugih organizacija kad vrše poslove utvrđene ovim zakonom.“ (Službeni glasnik RS, br. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005, 30/2010, 47/2018 i 48/2018).

Ovaj zakon ne predviđa zaštitu i očuvanje jezika ili pisma, niti je to uloga bilo kog zakona. Međutim, normativni lingvisti zahtevaju da se ta pitanja urede zakonom.

Tako je Godišnjoj skupštini Odbora za standardizaciju srpskog jezika, održanoj 06.12.2016. godine, predloženo da se odmah pristupi izradi Zakona o jeziku i pismu budući da su „stvorenih uslovi i jedna vrsta saglasja da država i struka zajedno kreiraju jezičku politiku koja nedostaje“, a iznet je i predlog o izmenama i dopunama Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisama „da se čvršće reguliše ta materija“ (RTS 2016: S.N.). Odbor je saopštio da je krajnje vreme „da država preuzme svoj deo odgovornosti za status srpskog jezika“, te naglasio potrebu osnivanja Saveta za srpski jezik pri Ministarstvu kulture, a M. Kovačević da „prvi put u poslednjih 10-15 godina postoji saglasnost ministra kulture i ministra prosvete“ da će slušati struku: filolozi i političari treba zajedno da naprave jezičku politiku „u kojoj će se srpski političari koristiti rezultatima srpske filologije, a srpska filologija videti u srpskim političarima one koji sprovode vlastite naučne interese“ (RTS 2016: S.N.). Iako su u novu nacionalističku vlast polagane velike nade, pitanje zakona o zaštiti jezika i ćirilice začudo dugo se nije našlo na njihovoj agendi.

Zakoni o jeziku uglavnom se odnose na regulisanje statusa više službenih jezika na teritoriji države ili dela države, dok su zakoni o zaštiti jezika (kulturne baštine, nacionalnog identiteta, pisma ili zakoni koji ograničavaju upotrebu tuđica) veoma retki. Takve zakone ima nekoliko evropskih

zemalja: Poljska, Slovačka, Francuska, Rumunija, a onedavno i Hrvatska²⁵² (Udier 2016, Kordić 2010, Pupovac 2023, Starčević *et al.* 2019), dok Norveška, naprotiv, pravnom regulativom promoviše jezičku raznolikost koja je službeno priznata i zakonom zaštićena²⁵³ (Trudgill 2000: 197).

5.3.3.3. Zakon o upotrebi jezika u javnom životu i zaštiti i očuvanju ćirilčkog pisma

Tokom procedure donošenja Zakona o RR, članovi Odbora za standardizaciju srpskog jezika u saopštenjima, odlukama i medijskim istupima lamentirali su nad nezainteresovanošću države da srpski jezik i ćirilicu „zaštiti“ zakonom.

„Članovi Odbora za standardizaciju srpskog jezika učestvovali su u izradi *Dopuna i izmena Zakona o jeziku i pismima*, koji Vlada nije prihvatila. To upućuje na nedvosmislen zaključak: Zakon o zaštiti srpskog jezika i ćirilice nije poželjan, ali je poželjan Zakon protiv srpskog jezika imenovan kao Zakon o rodnoj ravnopravnosti.“ (Tanasić 2021a: S.N.).

U završnim rečima odluke br. 74 Odbor se pita:

„[...] je li stvarno došlo vreme da se „srpska“ Skupština, „srpski“ ministri i „srpski“ poslanici već 30 godina protive usvajanju zakona o zaštiti srpskoga jezika i ćirilice, a za manje od pola godine usvoje Zakon (o rodnoj ravnopravnosti, prim I. B.) koji je u jezičkom delu *zakon protiv srpskog jezika*“ (Tanasić 2021b: 124).

U saopštenju povodom „Nacrta zakona o upotrebi srpskog jezika u javnom životu i zaštiti i očuvanju ćirilčkog pisma“ u Republici Srbiji i Republici Srpskoj Odbor izražava zadovoljstvo „spasonosnim“ rešenjem „za današnji težak položaj srpskog jezika i ćirilice“ (Odbor za standardizaciju 2021: 1, 2):

„[...]jer se njime prvi put u srpskom narodu zakonski reguliše i štiti srpski jezik i njegovo ćirilčko pismo. Zakon o jeziku i pismu služi da ovu materiju pravno uredi, da dā okvire za

²⁵² U Hrvatskoj je uvođenje zakona o jeziku više puta najavljivano. Godine 2010. godine zakon o jeziku nastojao se progurati preko tobožnjeg zalaganja za radnička prava, što je bio izgovor „nametanja jezične cenzure u vidu savjetodavljenja“: navodna briga o jeziku nije uspjela da prikrije jezički šovinizam (purizam) i jezičku autoritarnost (preskriptivizam) (Starčević *et al.* 2019: 331). Svi predlozi za donošenje zakona o jeziku u Republici Hrvatskoj doveli su do podeljenosti društva u stavovima i imali negativne odjeke, prevashodno motivisane strahom od gubitka jezičke slobode (Udier 2016: 13). Posle 2000. godine hrvatska puristička jezička politika dodatno je institucionalno podržana: doneto je više zakona koji obuhvataju i jezik, osnovano je Veće za jezik, te komisija koja, između ostalog, puristički reguliše upotrebu jezika u udžbenicima, Ministarstvo prosvete i sporta donelo je Udžbenički standard prema kom se u udžbenicima izbegavaju nepotrebne tuđice i internacionalizmi (*apud* Kordić 2010: 20). Kordić (2010: 293) iznosi još jedno važno zapažanje: nije važno u kojoj su meri zakoni o jeziku demokratski i pravedni, presudno je u kojoj meri će političari i mediji sugerisati da jesu.

Nakon dugog i pompeznog najavljivanja prethodnih godina, Zakon o hrvatskom jeziku (Narodne novine 14/2024) donet je 01.02.2024. godine, u pogodnom političkom trenutku za povlađivanje nacionalistima, nekoliko meseci pre opštih izbora u Republici Hrvatskoj.

Pupovac (2023: S.N.) ukazuje da Zakon o hrvatskom jeziku ne donosi mnogo novina van okvira postojećih zakona (Pupovac 2023: S.N.). Nacionalno-identitetske odredbe ovakvih zakona imaju metajezičku funkciju da pretvore jezik u dodatno sredstvo za „jačanje svesti“ o naciji i državi, nacionalnom i državnom identitetu. Premda to jačanje dugo traje i pojedinim razdobljima bilo je izrazito snažno, predlagači zakona očito smatraju da ga treba dodatno osnažiti (Pupovac 2023: S.N.).

Starčević, Kapović i Sarić naglašavaju da se treba suprotstavljati postojanju ili uspostavljanju centralnih autoriteta (akademija, saveta za normu, zakona o jeziku), te insistirati na tome da se lingvisti bave opisivanjem i analiziranjem jezika kako bi se ideologija standardnog jezika, makar reformistički i postepeno, naučno objasnila i ideološki odbacila (Starčević *et al.* 2019: 375).

²⁵³ To ilustruje činjenica da u Norveškoj postoji zakon po kome učiteljima nije dozvoljeno da menjaju način na koji deca govore u učionici (Trudgill 2000: 197). Ukoliko govore dijalektom, što važi za većinu dece, škola je dužna da im omogući da ga i dalje koriste, što je, nažalost, u suprotnosti sa situacijom u Velikoj Britaniji, čiji je ministar obrazovanja 1994. godine izjavio da sva deca treba da govore standardni engleski jezik (Trudgill 2000: 197–198).

jezičko ponašanje državnih organa, svih institucija i građana.“ (Odbor za standardizaciju 2021: 1).

Odbor donošenje ovog jedinstvenog zakona u Republici Srbiji i Republici Srpskoj smatra logičnim i vrlo značajnim, jer je reč o istom narodu, s istim jezikom i pismom kao osnovnim identitetskim obeležjima (Odbor za standardizaciju 2021: 1),²⁵⁴ a nepostojanje

„Nepostojanje zakona o srpskom jeziku i ćirilici, posebno u novonastalim okolnostima²⁵⁵, jedan je od osnovnih uzorka urušavanje njegovog statusa u svim sferama njihove upotrebe. [...] Prirodno je da se zakonom reguliše i obezbeđuje upotreba ćirilice, jer je ona ne samo tradicionalno srpsko pismo nego i jedna od osnovnih srpskih identitetskih karakteristika.“ (Odbor za standardizaciju 2021: 1, 2).

Kao što je rečeno, upotreba ćirilice već je regulisana Zakonom o jeziku i pismima.

Zakon o upotrebi jezika u javnom životu i zaštiti i očuvanju ćirilčkog pisma (Službeni glasnik RS, br. 89/2021) (u daljem tekstu Zakon o upotrebi jezika) usvojen je tri i po meseca nakon donošenja Zakona o RR, zbog čega se stiče utisak da je reč o kompenzaciji i umirivanju srpskih jezičkih institucija i javnosti u vezi s temama koje se percipiraju kao veoma osetljive.

Simbolično, 15. septembra 2021. godine, na Dan srpskog jedinstva, slobode i nacionalne zastave – praznik uspostavljen 2020. godine – donet je Zakon o upotrebi jezika, koji uređuje upotrebu srpskog jezika i mere za zaštitu ćirilčkog pisma, kao matičnog. Mediji su preneli dirljivu vest da je istog dana, istovetan zakon, na posebnoj sednici, usvojila i Narodna skupština bosanskohercegovačkog entiteta Republike Srpske (RTV 2021: S.N.), a istu informaciju objavila je i Narodna skupština Republike Srpske (NSRS 2021: S.N.).²⁵⁶ Međutim, „istorijski dan za Republiku Srpsku“, po rečima srpskog člana predsedništva BiH (NSRS 2021: S.N.), bio je zapravo 1. jun 2022. godine, kada je Narodna skupština Republike Srpske na posebnoj sednici usvojila Zakon o zaštiti, očuvanju i upotrebi jezika srpskog naroda i ćirilčkog pisma (Vlada Republike Srpske 2022: S.N), čiji je tekst u proceduri pretrpeo znatne izmene.²⁵⁷

Zakon, dakle ne donosi velike novine. Njime su ustanovljene dodatne mere čiji je cilj negovanje srpskog jezika i ćirilčkog pisma, kao i kulturnih i tradicionalnih vrednosti, te šira upotreba ćirilice u javnom životu, s obzirom na istorijski, kulturni i identitetski značaj ovog pisma.

Obavezna upotreba ćirilčkog pisma predviđena je Ustavom Republike Srbije, kao i Zakonom o službenoj upotrebi jezika i pisama, za državne, pokrajinske i lokalne organe vlasti, javna preduzeća i javne službe. Obavezujuće mere proširuju se na pravne subjekte koji posluju s većinskim učešćem javnog kapitala, a kulturne i druge manifestacije, koje se finansiraju ili sufinansiraju iz javnih sredstava, moraju imati logo ispisan na ćirilici. Propisuju se i stimulatивne mere za privatni sektor (uključujući i sredstva informisanja), te mogućnost uvođenja poreskih i administrativnih olakšica koji u svom radu koriste ćirilčko pismo.

²⁵⁴ „Ovim zakonom i Povelja o srpskom kulturnom prostoru, koju su potpisala resorna ministarstva u Sremskim Karlovcima marta 2019. godine, počinje da dobija svoj puni smisao.“ (Odbor za standardizaciju 2021: 1).

²⁵⁵ Može se pretpostaviti da autori Saopštenja upućuju na Zakon o RR.

²⁵⁶ Zakon nije dobio podršku u Veću naroda Republike Srpske na sednici od 7. oktobra 2021. godine, pa je upućen na usaglašavanje Zajedničkoj komisiji Narodne skupštine RS i Veću naroda RS (RSE 2021a: S.N.). Na sednici Zajedničke komisije Narodne skupštine Republike Srpske i Veća naroda RS, održanoj u 15. oktobra 2021. godine, nije usaglašen tekst Zakona o zaštiti, očuvanju i upotrebi jezika srpskog naroda i ćirilčkog pisma u tom bosanskohercegovačkom entitetu, već tekst Zakona po zakonodavnoj proceduri ide na Ustavni sud RS, koji će odlučivati o njegovoj ustavnosti (RSE 2021b: S.N.).

²⁵⁷ Aleksandra Savić je pre prvog izglasavanja ovog zakona u Narodnoj skupštini Republike Srpske ispravno primetila da je protivan članu 7 Ustava Republike Srpske, prema kome su službeni jezici sledeći: jezik srpskog naroda, jezik bošnjačkog naroda i jezik hrvatskog naroda, a pisma ćirilica i latinica (Savić A. 2021: S.N.). Stoga smatra da ga treba prilagoditi složenoj ustavnoj i nacionalnoj strukturi tog bosanskohercegovačkog entiteta kako ne bi bio diskriminišući i protivustavan. Njegove norme ne mogu biti obavezujuće kao u Srbiji i potrebno je preimenovati ga jer se ne može odnositi na srpski jezik, već na jezik srpskog naroda (Savić A. 2021: S.N.), što se potom i dogodilo.

Zakoni fokusirani na zaštitu jezika kao „kulturnog nasleđa“ i „nacionalnog identiteta“²⁵⁸ koriste nomotekničku dikciju svojstvenu statusu ugroženih jezika ili manjinskih jezika: Slovačka u nazivu zakona i u zakonskim odredbama iznimno ističe da je slovački državni jezik (ne nacionalni ni službeni, što je uobičajeni naziv), stavljajući znak jednakosti između države i jezika, odnosno podržavajući ili etatizujući jezik, dok se u preambuli poljskog jezičkog zakona pominju se „strani vladari i okupatori“ i izričito navodi da je zaštita poljskog jezika odgovornost svih građana (Pupovac 2023: S.N.).

Zakon o upotrebi jezika nema toliko ekstremne formulacije, ali srpski lingvisti svojim nadzakonskim tumačenjima pooštravaju iznete odredbe i mere. R. Stijović ističe da sudbina ćirilice u najvećoj meri zavisi od države koja mora sistematski da brine o njenom očuvanju, od pojedinih institucija, izdavačkih kuća i medija koji treba da je neguju i od *svakog pojedinca* – „svako od nas ima i mogućnost i *obavezu da brine o njoj*“ (kurziv I. B.) (Jakovljević 2024: S.N.).

Zakon predviđa osnivanje Saveta za srpski jezik²⁵⁹ koji će pratiti, analizirati stanje, sprovesti mere zaštite i očuvanja ćirilskog pisma, te davati preporuke, predloge i stručna mišljenja radi unapređenja stanja u oblasti upotrebe srpskog jezika u javnom životu, što je zadatak i Odbora za standardizaciju. Natpolovičnu većinu Saveta čine predstavnici jezičke struke koji se imenuju na predlog Odbora za standardizaciju srpskog jezika. Savet je osnovan 16.03.2023. godine i ima pet članova iz redova lingvističke struke (od kojih su četvorica članovi i Odbora za standardizaciju) i četvoricu književnika (Odbor za standardizaciju 2023: S.N.).

Kao i Zakon o RR, Zakon o upotrebi jezika propisuje nemale novčane kazne za pravna i odgovorna lica u slučaju njegovog kršenja, a nadzor nad sprovođenjem Zakona vrši ministarstvo nadležno za kulturu. Kazne se utvrđuju članom 10:

„Novčanom kaznom od 50.000 do 500.000 dinara kazniće se za prekršaj pravno lice, ako postupa suprotno odredbama člana 3. st. 3. i 4. ovog zakona.

Za prekršaj iz stava 1. ovog člana kazniće se odgovorno lice u pravnom licu novčanom kaznom od 15.000 do 100.000 dinara.“ (Službeni glasnik RS, br. 89/2021).

Zakonom nije precizirano ko ima izvršnu ulogu „jezičke policije“, Savet ili neko drugo telo, kao što nije poznato ni ko je „rodna policija“ koja bi budno bdela nad subjektima obuhvaćenim kaznenim merama Zakona o RR. Zato se čini da su oba zakona – koja predviđaju besmisleno kažnjavanje zbog upotrebe jezika – teško sprovodiva u praksi. Međutim, evidentno je da se oko naplaćivanja novčanih kazni za korišćenje latinice nije stvarala panika u javnosti, kao u vezi s globama koje propisuje Zakon o RR. U svakom slučaju, bilo bi zanimljivo istražiti da li se i kako mere sprovode i naplaćuju li se kazne u slučaju kršenja oba pomenuta zakona (kada kaznene mere Zakona o RR stupe na snagu).

Istini za volju, Zakon predviđa i stimulativne mere: poreske i druge administrativne olakšice za privredne i druge subjekte koji u svojim delatnostima koriste ćirilicu, uključujući elektronske medije i štampana javna glasila. Pitanje je da li su takvi podsticaji pozitivni, no svakako nisu dovoljni za cilj koji se želi ostvariti. Pritom, postojali su i pre donošenja Zakona: slične mere

²⁵⁸ Da slične jezičke politike (srpska i hrvatska) imaju i slične ishode govori samo postojanje zakonâ, ali njihovo ideološko saglasje. U članu 2 Zakona o upotrebi jezika:

„Srpskim jezikom, u smislu ovog zakona, smatra se standardizovani tip srpskog jezika, kao sredstvo i opšte dobro nacionalne kulture.

Matičnim pismom, u smislu ovog zakona, smatra se standardizovani tip ćirilice srpskog jezika, koja predstavlja uporište nacionalnog identiteta.“ (Službeni glasnik RS, br. 89/2021).

i drugom stavu članka 1 Zakona o hrvatskom jeziku:

„U svojoj je ukupnosti i cjelovitosti hrvatski jezik temeljna sastavnica hrvatskoga identiteta i hrvatske kulture te se na njemu odvija usmena i pismena komunikacija u javnom životu u Hrvatskoj.“ (Narodne novine 14/2024).

pronalaze se podudarnosti u formulaciji. Zakonima o jeziku strateški se istrajava u odbrani jezika i pisma, ali i u očuvanju onog najvrednijeg, „temeljne sastavnice“ i „uporišta“: nacionalne kulture i nacionalnog identiteta.

²⁵⁹ Zakonom o hrvatskom jeziku osniva se Vijeće za hrvatski jezik, „savjetodavno je tijelo koje osniva Vlada i čiji je rad usmjeren na zaštitu, njegovanje i razvoj hrvatskoga jezika“ (Narodne novine 14/2024).

predviđene su Strategijom razvoja kulture Republike Srbije od 2020. do 2029. godine (Ministarstvo kulture i informisanja 2020). Ni ova ni prethodne strategije i akcioni planovi Ministarstva za kulturu nisu naišli na opšte odobravanje.²⁶⁰

Za pismo, kao i za jezik, važi isto pravilo: da bi opstali važno je samo da se koriste, odnosno ugroženi su jedino ukoliko se ne koriste. Po tom kriterijumu, opasnost ne pretili srpskom jeziku ni ćirilici. No ako je prioritet šira upotreba ćirilice i ako je to interes države, onda upravo država treba da (su)finansira kulturne projekte u najširem smislu, pre svega izdavačke. To podrazumeva podsticanje stvaranja kulturnih, umetničkih, naučnih, informativnih i drugih sadržaja, izdavanja knjiga (ili dela tiraža) na ćirilici, sprovođenje smislenih mera, a ne davanje minornih poreskih i administrativnih olakšica. Usmeravanje javnih sredstava u izdavaštvo i subvencionisanje projekata na ćirilici (a ne na objavljivanje besmislenih jezičkih savetnika, na primer) može dati afirmativan rezultat. Jasno je da u bezrazložnom i u realnosti neutemeljenom diskursu o ugroženosti prevagu odnosi princip ekonomičnosti i dugotrajnosti, koji podrazumeva izostanak konkretnih koraka i mera.

Zakonom nije definisano šta je „javni život“, domen u kom je upotreba srpskog jezika i ćirilice obavezujuća. Budući da se prethodni zakon o jeziku i pismima odnosi na službenu upotrebu, može se pretpostaviti da „javno“ i „službeno“ nisu sinonimi.

M. Stevanović (2021a: S.N.) uočava „čudan odeljak“ u tekstu Zakona, u kom se navodi da srpski jezik treba zaštititi od „uticaja ideoloških i političkih pokreta na njegovu standardizaciju“ (član 7, stav 6). Skrećući pažnju na rodnu ideologiju, normativisti perfidno prikrivaju postojeću ideologiju standardnog jezika koja se ne percipira kao takva, već kao nešto prirodno i nesporno (Stevanović 2021a: S.N.).

Po svemu sudeći, donošenje ovog bizarnog Zakona predstavlja još jednu predstavu za javnost, kreiranu spregom interesne grupe koju čine institucionalni jezički autoriteti i političke elite, kojom se skreće pažnja s važnih društvenih problema. Iza navodne brige o ugroženom jeziku, pismu i identitetu krije se šovinizam i nacionalistička ideologija, te uspešno reprodukuju standardnojezičke ideologije.

Bugarski (2021: S.N.) smatra da je Zakon paradni marketinški potez nacionalistički i populistički nastrojenih političara u „obe srpske države“. Ćirilica se označava kao „matično“ pismo, a latinica se ne pominje kako bi se naizgled izbegla diskriminacija. Nije precizno određeno šta predstavlja kršenje zakona, niti da se kazne izriču za upotrebu latinice, već za „postupanje suprotno odredbama Zakona“. Govori se o korišćenju srpskog jezika „u javnom životu“, a misli se na „javnu upotrebu“. Ipak, jasno je da je predmet zakonskog normiranja samo službena upotreba jer je javna široko i difuzno područje koje se ne može precizirati zakonima (Bugarski 2021: S.N.). Time što isključuje službenu, a obuhvata javnu upotrebu, Zakon je jedinstven u svetu, no jedino se takvim formulacijama mogao stvoriti privid usaglašenosti s Ustavom i drugim zakonima. Osim što je donet naprečac i bez javne rasprave, propisuje šta se mora, ali ne i šta se ne sme činiti, čime se dovodi u pitanje kontrola i sprovođenje propisanih kaznenih mera, što je ujedno potvrda da Zakon nije donet radi toga da bi se primenjivao, već za jednokratnu političku upotrebu (Bugarski 2021: S.N.).

Bugarski (2018: S.N.) ukazuje da se ovim Zakonom nameću mere za progon latinice, a ne čuvanje ćirilice. Država, u okviru strategija jezičke politike, može preduzimati mere koje smatra adekvatnim, ali ne pretnjama, zakonima i prisilnim metodama. Ukoliko smatra da je ćirilica zaista ugrožena, može doneti stimulatívne mere za njeno korišćenje i popularisanje tog pisma. Bugarski smatra da ćirilica neće i ne može nestati, baš kao što ni latinica neće iščileti iz upotrebe preduzimanjem ovakvih mera, budući da je tokom 20. veka u Srbiji dobila deo prostora koji se ne može naknadno poništiti. Korišćenje jednog, drugog ili oba pisma, stvar je ličnog izbora i nije

²⁶⁰ Pojedini izdavači smatraju da su takvim strategijama i akcionim planovima izdavačke kuće maltene učenjene. Preti im se neotkupom publikacija za biblioteke budući da se prednost daje ćirilicnim izdanjima, pa tu meru vide kao represivnu, a ne optimističku. Izdavači ulažu velika sredstva u objavljivanje kapitalnih dela iz društvenih i humanističkih nauka, a ako bi morali da ih izdaju na ćirilici, izdavači bi izgubili deo regionalnog tržišta i poslovali s gubicima. Posledice takve izdavačke politike bile bi pogubne za srpsku kulturu: kapitalna dela ne bi se čitala na maternjem, već na engleskom jeziku (DanasOnline 2017: S.N.).

pitanje za zakonsko regulisanje, a kamoli za nedemokratske, protivustavne i nehumane kaznene mere. I ćirilica i latinica su srpska pisma, ali i hrvatska jer su se Srbi i Hrvati kroz istoriju njima služili. U preraspodeli, nastaloj poslednjih decenija, latinica je ostala jedino pismo u modernoj Hrvatskoj budući da se ćirilica zanemaruje, potiskuje ili čak proteruje, što nipošto ne znači da Srbija treba da se povede tim primerom. Veliki broj govornika srpskog prihvatio je oba pisma kao svoja, pa je potpuno deplasirano voditi se nacionalističkim modelom mišljenja: ovo je samo naše, a ono drugo njihovo (Bugarski 2018: S.N.).

Međutim, lingvisti koji se protive ovakvom mišljenju, iznose političke, a ne naučne argumente u odbranu svog stava. U članku „Jezik najbrže propada nemarom“, izveštaju lista *Politika* s tribine „Sačuvajmo srpski jezik“, navodi se da „lingvisti najveću opasnost po srpski jezik i ćirilicu, kao identitetsko pismo srpskoga jezika, vide u njegovom preimenovanju na jezike država: na *takozvani* crnogorski, bošnjački i hrvatski jezik“ (kurziv I. B.) (Vulićević 2016: S.N.). Nebriga za maternji jezik započinje osnovnim obrazovanjem, te se upravo u činjenici da đaci imaju više časova stranih jezika nego srpskog krije „*opasnost* od potiskivanja sopstvenog jezika u korist drugog“ (kurziv I. B.) (Vulićević 2016: S.N.).

Upravo je suprotno, početkom školovanja započinje usvajanje standardnog jezika i sticanje lingvističkih znanja i kompetencija. Čak i ako u pojedinim razredima srednje škole ima više časova stranih jezika (tokom osnovnog obrazovanja, od 3. do 8. razreda, učenici imaju pet časova srpskog i po dva iz stranih jezika, a u srednjoj školi brojke variraju u zavisnosti od smera), učenje stranih jezika ne može „potisnuti“ jezik obrazovanja.

Nebriga za maternji jezik zapravo započinje neadekvatnim školskim kurikulumima. Kao protivnik besmislenog bubanja gramatike i učenja lingvistike umesto jezika, Anić navodi da se čak i od ozbiljnijih lingvista može čuti da se (maternji) jezik ne uči dovoljno u školi (Hekman 2000: S.N.). Ako se misli na to da se zanemaruje obogaćivanje vokabulara, da se zaobilazi savet „reci to svojim rečima“, da se ne ulazi u pragmatiku (jezik u dijalogu i u situaciji), da se ne praktikuje izražavanje primereno držanju referata ili izlaganju stručne teme i slično, onda su rezultat štreberske dikcije koje se čuju s televizije, lenje intonacije i siromašan rečnik (Hekman 2000: S.N.).

Ćirilica se, dakle, definiše kao osnovno identitetsko obeležje govornika srpskog jezika, bitna odlika kulturnog identiteta; ima istorijski, kulturni i identitetski značaj, uporište je nacionalne kulture i nacionalnog identiteta. Pritom se zanemaruje činjenica da je i latinica identitetsko pismo, makar jednog dela govornika srpskog.

Bugarski (2010: 13, 14) određuje identitet kao višeznačan, sastavljen od različitih komponenti (nivoa, slojeva, stepena) budući da se socijalni prostor konstituise ukrštanjem i preklapanjem raznorodnih društvenih grupa koje sačinjavaju raznoliki pojedinci. Identitet može biti kolektivni (društveni) i individualni, etnički, nacionalni, konfesionalni, jezički, kulturni, teritorijalni, generacijski, rodni, profesionalni, politički itd. (Bugarski 2010: 14).

Pojedinci često kombinuju različite identitete, u rasponu od lokalnog ili regionalnog (izvorni dijalekt), preko nacionalnog (standardni varijetet), do evropskog (rašireni evropski jezik) i globalnog (svetska internet zajednica koja komunicira na engleskom jeziku) (Bugarski 2010: 23). Višejezičnost poništava tezu o jeziku kao obaveznom temelju identiteta (isti kriterijum može se primeniti i na pismo, prim. I. B.): jezički identitet je kompleksan pojam, a različiti jezici i jezički varijeteti (i pisma, prim I. B.) obavljaju različite identitetske funkcije (Bugarski 2010: 22).

Mnogi govornici srpskog čitaju sa stranih jezika, govore ih i pišu, možda i razmišljaju na njima, pa i latinica predstavlja neodvojivi deo njihovog jezičkog identiteta i drugih komponenti identiteta. Identitetsko pismo je grčki ili kineski alfabet za govornike srpskog koji se služe tim jezicima.

Jednako kao standardni jezik, i standardno pismo može biti ideološki instrument za stigmatizaciju i diskriminaciju. Stvar je izbora svakog pojedinca koji će jezički varijetet ili pismo koristiti. Moralni aktivisti, borci za ćirilicu ne smeju zadirati u tu slobodu, niti jezički autoriteti imaju pravo da je ugrožavaju. Korišćenje latinice umesto ćirilice ne predstavlja povredu morala.

Dvoazbučnost je naša kulturna posebnost, retka (premda ne i jedinstvena) lingvokulturološka činjenica: dok većina slovenskih naroda koristi latinični ili ćirilični alfabet, Srbi koriste oba. Zato

dvoazbučnost treba negovati i zakonom zaštititi kao izniman lingvokulturološki fenomen, kulturnu baštinu jednog naroda i komparativnu prednost u odnosu na druge. Ovakvim zakonom i jezičkom politikom uopšte, ne doprinosi se našem kulturnom bogatstvu, već se elementi nacionalnog i kulturnog identiteta na silu izbacuju. Identitet se gradi vekovima i obuhvata razna istorijska razdoblja, a ne samo strateški odabran period ili epohu.

Srpski jezikoslovci, veoma kritični prema hrvatskoj jezičkoj politici, sami upadaju u zamku purizma. U Hrvatskoj se 90-ih godina 20. veka razvila moralna panika izmišljanjem novih reči kako bi se napravio otklon od srpskog. Isti mehanizam koristi se za ćirilicu: latinica se izbacuje iz srpskog korpusa, taj deo srpske kulturne tradicije hirurški se odstranjuje, izjednačava sa svim nesrpskim, dok je ćirilica *istorijsko, tradicionalno, primarno, matično, izvorno, identitetsko, najsavršenije* pismo. Postavlja se pitanje imamo li smelosti i kulturološkog luksuza da se odrekemo svega nastalog latinicom na srpskom jeziku? To je suprotno i savremenim tendencijama u sferi kulture i identiteta, u kojima se ističe fluidni, inkluzivni i ofanzivni karakter oblikovanja i definisanja granica, a ne kultura kenselovanja.

5.3.3.4. Izazivanje moralne panike u vezi s upotrebom pisma

Pored jezičkih kampanja za „spas“ srpskog jezika, postoje i brojne akcije, projekti i organizacije posvećene „zaštiti“ i „očuvanju“ ćirilice. Pomenuću nekoliko udruženja:

1. Udruženje „Ćirilica“, Beograd (Ćirilica S.A.);
2. Udruženje za odbranu ćirilice „Dobrica Erić“ Beograd (Udruženje DE S.A.);
3. Srpski kulturni centar „Ćirilica“ Beograd (SKC Ćirilica S.A.);²⁶¹
4. Srpsko udruženje Ćirilica Trebinje (SU Ćirilica S.A.);
5. Udruženje „Ćirilica“ Novi Sad (Udruženje Ćirilica S.A.).

Ove i druge organizacije ukazuju na značaj ćirilice kao identitetskog pisma, štite je (neznano od koga) i promovišu isključivu upotrebu ovog pisma u zvaničnoj i nezvaničnoj komunikaciji. Godine 2004. udruženje „Ćirilica“ sprovelo je kampanju „Ne gazi ćirilicu“ u kojoj su trotoari novosadskih i beogradskih ulica ispisivani istoimenim sloganom, pasivno-agresivno poturenim pod noge (Arsenijević 2006: S.N.). Aktivisti ovog udruženja proveravaju da li javne institucije u Beogradu i Vojvodini koriste ćirilicu u skladu sa Zakonom o jeziku i pismu, Ustavom Srbije i drugim vladinim aktima, te podnose prijave protiv javnih preduzeća, kulturnih centara i turističkih organizacija (Novosadski informativni portal 021 2023), izigravajući svojevrsnu moralnu policiju.

List *Politika* je pak 2006. godine za temu nedelje izabrao uznemirujući naziv „Odumiranje ćirilice“, u okviru koje je objavljeno više autorskih tekstova srpskih intelektualaca.

Mediji i u ovoj moralnoj panici igraju ključnu ulogu, o čemu rečito govore sledeći naslovi članaka iz srpskih elektronskih i štampanih medija:

Кулин бан је писао ћирилицом

**Српски језик и ћирилица данас су
у изузетно тешком положају**

**УПОТРЕБУ ЋИРИЛИЦЕ СВЕЛИ НА 10 ОДСТО
Суморна статистика: Закон о заштити нашег писма није**

заживео

Очување ћирилице, борба за идентитет

Суботица: Ћирилицу нема ко да одбрани

²⁶¹ Коментари на latinici smatraju se nepristojnim i ne objavljuju se (SKC Ćirilica S.A.).

**Zakon o ćirilici po hitnom postupku
zbog „ugroženosti tradicionalnih vrednosti“**

Ћирилица мора бити

одбрањена

**ЋИРИЛИЦА – ПИСМО И ИДЕНТИТЕТ СРПСКОГ НАРОДА:
Језик се брани и у медијима**

**УЧЕ СРПСКЕ ЂАКЕ, А НЕ ЗНАЈУ ЋИРИЛИЦУ:
Округли сто у САНУ о положају Срба у Хрватској**

**ЋИРИЛИЦА „ПРОПАДА“ НА НАШЕ ОЧИ:
Савет за српски језик основан, а радост помућена**

Брисање трагова српског језика и ћирилице у Црној Гори

**Професор Милош Ковачевић:
Не вјерујем да волимо ћирилицу мање од Бугара,
али смо ту љубав мало заборавили²⁶²**

Ćirilica je tradicionalno srpsko pismo kojim je pisao i Kulin ban, a u sadašnjosti je njegova upotreba svedena na deset posto („sumorna statistika“ dobijena je autorkinom nasumičnom procenom).

Srpski jezik i ćirilica nalaze se u izuzetno teškom položaju: zbog ugroženosti tradicionalnih vrednosti (Zakonom o RR), treba doneti zakon o zaštiti ćirilice „po hitnom postupku“ (zar se u Srbiji zakoni uopšte donose redovnim postupkom). Zakon o zaštiti našeg pisma je usvojen, ali nije zaživeo. Savet za srpski jezik je osnovan, ali nema razloga za radovanje, situacija je i dalje veoma teška: ćirilica „propada“ na naše oči.

Posebno je problematičan položaj ćirilice u susednim zemljama: u Crnoj Gori brišu se tragovi srpskog jezika i ćirilice, u Hrvatskoj srpske đake podučavaju profesori koji ne znaju ćirilicu, kao i u višenacionalnim sredinama, kakva je Subotica, gde ćirilicu nema ko da „odbrani“. Nema sumnje da volimo ćirilicu više od Bugara, ali smo tu ljubav nepravedno zapostavili.

Ćirilica = identitet srpskog naroda, pa je njeno „očuvanje“ jedini način da se ne izgubi nacionalni identitet. Nema ko da je brani, mora biti odbranjena, odbrana se vodi i u medijima, borba za ćirilicu je borba za identitet, ukratko, samo nas opšta mobilizacija može spasiti od propasti.

²⁶² „Kulin ban je pisao ćirilicom“ (Stijović 2015);

„Srpski jezik i ćirilica danas su u izuzetno teškom položaju“ (Vulićević 2023);

„UPOTREBU ĆIRILICE SVELI NA 10 Odsto Sumorna statistika: Zakon o zaštiti našeg pisma nije zaživeo“ (Begenišić 2023a);

„Očuvanje ćirilice, borba za identitet“ (RTS 2014);

„Subotica: Ćirilicu nema ko da odbrani“ (Lemajić 2012);

„Zakon o ćirilici po hitnom postupku zbog ‘ugroženosti tradicionalnih vrednosti’“ (Petaković 2021);

„Ćirilica mora biti odbranjena“ (Pantelić 2022);

„ĆIRILICA – PISMO I IDENTITET SRPSKOG NARODA: Jezik se brani i u medijima“ (Kalinić 2023);

„UČE SRPSKE ĐAKE, A NE ZNAJU ĆIRILICU: Okrugli sto u SANU o položaju Srba u Hrvatskoj“ (Matović 2023);

„ĆIRILICA ‘PROPADA’ NA NAŠE OČI: Savet za srpski jezik osnovan, a radost pomućena“ (Novosti 2023);

„Brisanje tragova srpskog jezika i ćirilice u Crnoj Gori“ (Kocić 2021);

„Profesor Miloš Kovačević: Ne vjerujem da volimo ćirilicu manje od Bugara, ali smo tu ljubav malo zaboravili“ (Kulaga 2021).

6. Ishodi standardnojezičkih ideologija

Tumačenjem jezičke varijacije i jezičke promene kao pretnje opšteprihvaćenim vrednostima, stvaranjem zabrinutosti u govornoj zajednici zbog navodnog gubitka nacionalnog identiteta (zbog korišćenja rodno osetljivog jezika, anglicizama ili latinice) jezička zajednica dovodi se u zabludu, jer takva gledišta nemaju uporište u nauci.

Jezik ne može da se kviri niti ugrožava, jezik se samo menja, što je njegovo osnovno prirodno svojstvo. Nijedan jezik sa stabilnim brojem korisnika nije u opasnosti, niti mu iko i išta može pretiti, ponajmanje njegovi govornici: jezik postoji upravo zahvaljujući njima. Jezik ne propada, ne urušava se, niti se gasi dokle god ima govornika koji se njime služe.

Nad jezikom se ne može vršiti nikakvo nasilje jer se sâm brani zahvaljujući svojim internim mehanizmima i uvek funkcionalan, ali se pokušajima sprečavanja jezičke varijacije i jezičke promene – što je neostvariv cilj u praksi – vrši nasilje nad govornicima.

Standardnojezičkim ideološkim pogledima i sprovođenjem ideologije standardnog jezika ugrožavaju se jezička ljudska prava i slobode, produbljuju društvene razlike, govornici se diskredituju, stigmatizuju ili otvoreno diskriminišu, podstiče se jezička nesigurnost, strah od jezika i samomržnja, što ostavlja štetne posledice na pojedince i društvo u celini.

6.1. Standardni jezik i jezička ljudska prava

Standardni jezik poseduje opšti društveni prestiž kojim je zaštićen od negativnih sudova (Bugarski 2003: 100). Ima simboličku funkciju i psihološku vrednost jer se za njega vezuju osećanja nacionalne, kulturne ili političke pripadnosti (Bugarski 2003: 238–239).

Standardni jezik je neprikosnoveni izraz nacionalne kulture koji, po nekim viđenjima, treba braniti od opasnosti koje mu prete spolja ili iznutra. Takva glorifikacija ima i svoje negativne efekte jer pojedincima koji nisu ovladali standardom može usaditi osećaj niže jezičke, individualne i društvene vrednosti (Bugarski 2003: 100). Zato bi se, pogotovo u obrazovnom sistemu, trebalo pokazati više poštovanja prema nepriviligovanim, ali autentičnim govorima, te širiti svest o tome da „svaki oblik govora ima svojih vrednosti“ koje su različite zbog društvenih razloga (Bugarski 2003: 100).

Nipodaštavanje nečijeg govora predstavlja omalovažavanje te osobe, ali i društvene grupe s kojom ga, možda i nesvesno, sagovornik poistovećuje (Bugarski 1986: 30). Subjektivni laički sudovi o jeziku odražavaju zablude i predrasude čiju osnovu čine neupućenosti i isključivost, pa bi ih u okviru stvarne brige o jezičkoj kulturi valjalo preispitati. Takvi stavovi, jednako subjektivni, ali „stručni“, neretko dolaze od samih lingvista.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (UDLJP 1948), kao temelj slobode, pravde i mira, koja svim ljudima garantuje osnovna prava, ne dopušta nijedan oblik diskriminacije, pa tako ni jezičku (UDLJP 1948). Univerzalna deklaracija o jezičkim pravima ili Barselonska deklaracija (1996) predstavlja podršku zaštiti svih jezika u međunarodnom kontekstu, od kojih su mnogi ugroženi (UDLR 1996).

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (UDLJP 1948), temeljni dokument koji utvrđuje principe slobode, pravde i mira, i svim ljudima garantuje osnovna prava, osuđuje svaki oblik diskriminacije, pa tako ni jezičku, dok Univerzalna deklaracija o jezičkim pravima ili Barselonska deklaracija (UDLR 1996) predstavlja podršku zaštiti svih jezika (od kojih su mnogi ugroženi) u međunarodnom kontekstu.

Relativno novi pojam jezičkih ljudskih prava (eng. *linguistic human rights*) sjedinjuje koncepte ljudskih prava i jezičkih prava. Interdisciplinarna istraživanja iz ove oblasti bave se jezičkim ljudskim i građanskim pravima, individualnim i kolektivnim pravom na izbor i upotrebu jezika u javnoj i privatnoj sferi. Jezička ljudska prava definišu se kao prava na dostojanstven život, toliko elementarna da ih svako ima zahvaljujući samoj činjenici da je čovek; stoga nijednoj državi (ili pojedincu) nije dopušteno da ih krši (Skutnabb-Kangas 2008: 109). Jezička ljudska prava,

između ostalog, podrazumevaju pravo na korišćenje maternjeg jezika, pravo na izražavanje i školovanje na manjinskim i regionalnim jezicima, kao i dvojezično školovanje koje podrazumeva razvoj plurilingvalnih i interkulturnih kompetencija, te mogućnost dalje socijalne inkluzije, očuvanja identiteta i ravnopravnog pristupa zaposlenju u okviru većinske jezičke zajednice, zaštitu manjinskih i ugroženih jezika, pravo na učenje stranih jezika itd.

Iako se jezička prava najčešće se povezuju sa zaštitom manjina, ne sme se zanemariti ni njihova individualna dimenzija, odnosno pravo svakog pojedinca da slobodno koristi jezik. To pravo ne treba da podrazumeva samo izbor jezika, odnosno korišćenje maternjeg jezika, već i slobodu na izbor varijeteta određenog jezika, odnosno upotrebe „vlastitog jezika“. Jedno od suštinskih pitanja jezičkih sloboda jeste *sloboda izražavanja na maternjem jeziku*, neprikosnoveno pravo svakog čoveka da govori kako želi i može, bez obzira domen upotrebe jezika.

Međutim, to pravo nije ostvareno:

„govornicima koji ne vladaju rigidno zamišljenim standardom legitimira se i normalizira diskriminacija i isključivanje, uskraćivanje prava na javni govor i pravo na pristup resursima – ukratko, pravo na jednakost ljudskih bića.“ (Starčević *et al.* 2019: 84).

Tome odlučujuće doprinose preskriptivizam, vladajuće standardnojezičke ideologije i jezičke politike.

„Preskriptivizam je verovanje da nemamo pravo da govorimo svoj jezik onako kako mislimo da je prirodno, već da treba svesno da promenimo vlastiti jezik i uskladimo ga s pravilima koja je odredila grupa samozvanih stručnjaka, ma koliko nam ta pravila delovala nerazborito ili sumanuto. Lingvisti pak odbacuju preskriptivizam u korist deskriptivizma, metode opisivanja jezika onakvog kakav se zaista govori.“ (Trask 1999: 190–191).²⁶³

Kao što svaki govornik standardnog varijeteta ima pravo da personalizuje i stilizuje svoj jezik u bilo kojoj situaciji, tako i svaki drugi govornik ima pravo da, kad god je to moguće, izabere varijetete ili kombinaciju varijeteta svoje jezičke produkcije (Starčević *et al.* 2019: 71, 335).

Važan deo puta ka punom ostvarivanju tog prava čini razotkrivanje preskriptivizma i drugih standardnojezičkih ideologija, podizanje svesti zajednice o pitanjima upotrebe jezika i prevazilaženje predrasuda o jeziku.

6.2. Represija ideologijom standardnog jezika: jezičko nasilje

Pri upotrebi nestandardnog jezika, „manje vrednih“, „iskvarenih“ varijeteta uglavnom nema komunikacijskih prepreka ili nesporazuma: govornici svoju jezičku proizvodnju prilagođavaju komunikativnim okolnostima i potrebama, pa je jezička interakcija ponajčešće uspešna. Uprkos tome, na govornike se neprestano vrši pritisak ideologijom standardnog jezika, nametanjem ideje da je standardni varijetet jedini „ispravan“ oblik jezika.

Iako prema normativnoj politici govornik koji „proizvodi prokužene oblike postaje loš negovatelj slabog i krhkog nam jezika“, jednom rečju – problem, uvek ima pravo na svoj repertoar, a standardni jezik čini samo mali deo tog repertoara (Simonović 2015: S.N.).

„Kada se ljudima govori kako bi trebali govoriti i da ne znaju govoriti svoj jezik, nije riječ ni o čemu drugome nego o znanstveno potpuno neutemeljenoj indoktrinaciji, pseudointelektualnom nasilju i nepotrebnom zagorčavanju života drugim ljudima.“ (Starčević *et al.* 2019: 119).

Upozorenja da će bez preskriptivističke kontrole i konstantne intervencije izborom „najboljih“ oblika u jeziku nastati haos predstavlja klasičan mit o jeziku. Haos kao lingvistički termin ne

²⁶³ “Prescriptivism is the belief that we have no business speaking our language in the way that seems natural to us, but that instead we should deliberately change our language to make it conform to the regulations laid down by some group of selfappointed experts—no matter how ignorant or crazy those regulations might appear. Linguists, in great contrast, reject prescriptivism in favour of descriptivism, the policy of describing languages exactly as they are found to be spoken.”

postoji, budući da ta pojava nikad nije zabeležena ni u jednom jeziku (Starčević *et al.* 2019: 119). Jezik i varijetet su fleksibilan, ali uvek dovoljno čvrst sistem, pa svojim mehanizmima onemogućavaju stvaranje haosa, a to potkrepljuje i činjenica da je ljudski jezik nastao bez ikakve službene preskripcije i da se već hiljadama godina na svetu govore „jezici bez standardnih oblika, bez pisma i bez profesionalnih jezičnih dušebrižnika“ (Starčević *et al.* 2019: 119).

Normativističke intervencije nemaju veze s olakšavanjem upotrebe jezika, već samo s ambicijom normativista da u jeziku zavedu red koji će samo oni videti (Simonović 2015: S.N.).

6.2.1. Diskriminacija govornika nestandardnih varijeteta

Kakve posledice ostavlja preskriptivizam na „obične“ govornike? Je li pogrešno ispravljati govor osoba koje nisu u potpunosti ovladale standardom, osporiti im pravo na obavljanje određenog posla ili javni govor, pod izgovorom da je korišćenje nestandardnog jezika znak nebrige, neukosti ili lenjosti? Prosečni govornici često su kritični prema upotrebi nestandardnih varijeteta, nesvesni činjenice da u tome nema ničeg problematičnog. Na to im se ne skreće pažnja, već im se uporno, s pozicije autoriteta, nameće ideja o standardnom jeziku kao uzornom i jedinom „pravilnom“, iako je standard samo jedna varijanta jezika, štaviše, izmaštani ideal kojim nije moguće ovladati u potpunosti i u svim aspektima upotrebe.

Preskriptivistički pogled na jezik neretko je povod za diskriminaciju. Donošenje suda o određenoj osobi na osnovu jezičkog varijeteta kojim se služi, jednako je predrasudama baziranim na prirodnim odlikama (pol, životna dob, boja kože) i drugim društveno konstruisanim karakteristikama (poreklo, društveni status, religija, nacionalna i klasna pripadnost). Kao što je rečeno u prethodnom delu rada, u savremeno doba nije prihvatljivo ikoga diskriminisati zbog etničke i klasne pripadnosti, religije, pola itd., ali otvorena diskriminacija na osnovu nečijeg jezika nije retka, a mnogim govornicima ni sporna.

Diskriminacija na temelju jezika označava se terminom *lingvicizam*. Lingvicizam se odnosi na ideologije, konstrukte i prakse koje se koriste za legitimisanje, ostvarivanje, regulisanje i reprodukciju nejednake raspodele moći i resursa (materijalnih i nematerijalnih) između grupa, definisane na osnovu jezika (Skutnabb-Kangas 2000: 30). Formalno obrazovanje i jezičke ideologije koje ga promovišu pokazatelj su institucionalnog (strukturnog), a često i individualnog lingvicizma (hijerarhizacija utemeljena na jeziku, slična biološki argumentovanom rasizmu i seksizmu) (Skutnabb-Kangas 2000: 30). Lingvicizam se može odnositi na zabranu ili ograničavanje upotrebe maternjeg jezika manjinskih grupa i na negativan stav prema ljudima zbog njihovog jezika. Propagiranje „čistog“ jezika takođe je vid lingvicizma.

Govornici čiji maternji jezik nije standardni varijetet često su stigmatizovani, te se lingvicizam može primeniti na sledeće kategorije:

1. koji jezik (ili koje jezike) govornik koristi;
2. kako koristi jezik (ili jezike);
3. koji jezik (ili koje jezike) govornik ne koristi/ne poznaje ili nema jezičke kompetencije, i to prema normama onih koji sebi prisvajaju moć da prosuđuju druge ljude na osnovu njihovog jezika (ili jezika) (Skutnabb-Kangas 2015: 1).

Jezičkom omalovažavanju obično su izloženi manje obrazovani govornici, pripadnici manjinskih grupa ili nižih društvenih klasa (Milroy 2007: 135). Isticanje razlika odlika je tradicionalno ustrojenih društava u kojima se one s mukom i dugotrajno brišu. Insistiranje na „pravilnoj“ i „nepravilnoj“ upotrebi jezika, vodi ka još dubljoj društvenoj stratifikaciji. Jezička kultura, kao i elementarna pristojnost, obavezuju na poštovanje tuđeg govora, te je potrebno postaviti zahteve za ukidanje razlika koje se konstruišu na osnovu nečije upotrebe jezika.

Svaku sredinu karakteriše izvesna doza netolerantnosti prema nizu jezičkih pojava: kada se kaže „tako niko ne govori“, svako misli samo na sebe (Anić 2009: 554). Naglašavajući da nije lako biti sistematičan i objektivan u istraživanju jezika, Kristal (Crystal 1997a: 2) ističe činjenicu da

jezik pripada svima, te da svako ima pravo na sopstveno mišljenje o svemu, pa i o jeziku. Pored toga, jezik je javna stvar, pa se razlike u njegovoj upotrebi jasno uočavaju i često kritikuju, a gruba i neosnovana kritika najčešće ima negativni uticaj na osobu kojoj je upućena (Crystal 1997a: 2). Uvreženo je mišljenje da je svim ljudima dostupno da nauče „pravilne“ jezičke oblike, pa se diskriminisanje ljudi koji ih ne koriste ne smatra pogrešnim. To se događa u različitim društvenim kontekstima, na primer pri zapošljavanju (Milroy 2007: 135). Govornici koji, zbog neadekvatnog pristupa formalnom obrazovanju ili drugih razloga, ne poznaju standardnojezičke oblike direktno se ponižavaju i diskredituju kao manje vredni pripadnici društva (Starčević *et al.* 2019: 111) iako takav potcenjivački, rugalački odnos prema govoru drugog po svaku cenu treba izbegavati (Bugarski 1986: 29).

Ako uistinu poštujemo drugog, poštovaćemo i način na koji govori (Bugarski 1986: 30). Omalovažavanje nečijeg govora odraz je negativnog stava prema toj ličnosti, ali još više prema društvenoj grupi s kojom se poistovećuje (Bugarski 1986: 30).

„Poštovanje drukčijeg govora, kao i druge ličnosti, jeste preduslov pravog zajedništva, koje se ne završava na planu puke komunikacije nego tu tek počinje.“ (Bugarski 1986: 29).

Sveprožimajuće socijalne i klasne razlike vidljive su i u jeziku i ispoljavaju se kroz jezik. U ovaj vid diskriminacije spada i ispravljanje tuđe jezičke produkcije od strane drugih govornika koji smatraju da „bolje“ poznaju jezik od onih koje ispravljaju (Runić 2019: 39). U tom smislu, o ispravljanju može biti reči samo u obrazovnom procesu i to uvek imajući u vidu cilj: osposobljavanje govornika za komunikaciju u javnom domenu (Simonović 2015: S.N.).

Jezička diskriminacija zasnovana je na ideološkim kriterijumima: povezivanje pojmova čistoće, ideala, univerzalnosti jezika (odstranjivanje lokalizama) neminovno dovodi do jezičke diskriminacije i tvrdnji kojima se pokušava opravdati dominacija jedne društvene klase nad drugom (Moreno Cabrera 2000: 24, 55). Navodno naučna i objektivna delatnost lingvista do srži je natopljena ideološkim predrasudama, čija je posledica diskriminacija, u većini slučajeva prikrivena i nesvesna (Moreno Cabrera 2000: 110).

Moreno Cabrera (2000: 121) navodi da pojedini jezikoslovci nastoje da opravdaju povlašćeni položaj jednog jezičkog varijeteta strogo lingvističkim kriterijima, što je ne samo neumesno, već i opasno. Zato su lingvisti dužni da se etički i naučno iz dana u dan energično bore protiv jezičke diskriminacije (Moreno Cabrera 2000: 110, 230).

Standardni srpski jezik zasniva se na privilegovanju određenih dijalekata i isključivanju drugih, te se južni srpski (nestandardni) varijeteti često neopravdano doživljavaju kao iskvareni, a njegovi govornici i govornice kao neuki (Savić, Stevanović 2019: 9). Takvo diskreditovanje može kod govornika izazvati nervozu, frustraciju, emocionalno i psihološki nauditi žrtvi, proizvesti nesigurnost ili je (re)traumatizovati. Zbog uspostavljanje neravnopravnog odnosa u komunikaciji govornici su često skoncentrisani na potencijalnu „grešku“ (u strahu da će upotrebiti „pogrešan“ oblik i tako ostaviti loš utisak na sagovornika), što ni u kom slučaju ne doprinosi kvalitetu interakcije. Uprkos tome, korisnici nestandardnih varijeteta smatraju se „defektnim“, čak i sažaljevaju, i neretko omalovažavaju i stigmatizuju. To se ne odnosi samo na formalne vidove komunikacije, već na svakodnevne govorne situacije, što može izazvati komplekse niže vrednosti i moralne konflikte, pogotovo ako kritika dolazi s pozicije autoriteta.

Opaska profesora srpske narodne književnosti s Filozofskog fakulteta u Kosovskoj Mitrovici upućena studentkinji iz Leskovca da „ne bi trebalo da studira srpski jezik“ ili profesora akcentologije srpskog jezika s Filološko-umetničkog fakulteta u Kragujevcu kako je „Vranjanka došla da studira srpski jezik“ ili profesora Katedre za srpski jezik Filološkog fakulteta u Beogradu, izrečena na seminaru za usavršavanje nastavnika: „profesori srpskog jezika i književnosti, izvorni govornici starijih štokavskih dijalekatskih formacija, u učionicama gotovo nikad ne govore standardnojezičkim idiomom jer ga ne mogu naučiti, pa su zbog toga loši nastavnici“ (Petrović 2015: 15–16), primeri su pristupa koji je ne samo nepedagoški, nekolegijalan i neakademski, već neetički i diskriminatoran. I ako pretpostavimo da su ekstremni primeri poput ovog retki, treba

naglasiti da se s ovim oblikom nasilja svakodnevno susreću brojni govornici nestandardnih varijeteta u mnogim, čak i vrlo neformalnim kontekstima.

Govornici „južnih“ ili „južnjačkih“ dijalekata srpskog jezika (jug i jugoistok Srbije) stigmatizovani su, za razliku od govornika „severnih“ i „zapadnih“ perifernih dijalekata (Petrović 2015: 11). Za njih se vezuju kvalifikacije poput: „ne znaju da govore“, „ne znaju maternji jezik“, „smešno govori“, jer je to način na koji većina govornika doživljava dijalekatski markiran govor. Humor je konstanta u percepciji dijalekata jugoistočne Srbije i glavno obeležje njihove socijalne estetike (Petrović 2015: 51). Ideolozi standardnog jezika nameću uverenje da su književnom jeziku najbliži stanovnici Valjeva, Čačka, Užica i drugih krajeva sličnog govora, dok su žitelji Vranja, Jagodine, Leskovca, Pirota itd. jezički stigmatizovani, te neretko prilagođavaju svoj govor kada promene sredinu (jezički se asimiluju), kako ne bi bili obeleženi i ismejani (Petrović 2015: 12, 14).

Istovetni stereotipi postoje i u stavovima govornika prema južnjačkim varijetetima španskog, od kojih je andaluski najpoznatiji i najviše proučavan: simpatični su i dragi, zabavni i smešni, ali govor im je „nepravilan“ i „loš“ (Narbona Jiménez 2009: 18). Ovi varijeteti španskog i srpskog vrlo su prepoznatljivi, klasifikovani su kao inferiorni jer nemaju društveni prestiž i sa sobom nose negativne procene i stigmatu za svoje govornike (Beljić 2015: 96).

Jaspal i Sitaridou (2013) istražuju fenomen uticaja jezičke stigmatizacije na funkcionisanje identiteta Andaluzana analizirajući moguće strategije za suočavanje s pretnjama identitetu. Ističu da korišćenje varijeteta koju društvo manje ceni može izazvati negativne posledice za njegove govornike, te da društvena stigma utiče na jezičko ponašanje i budi svest o inferiornosti (Jaspal, Sitaridou, 2013: 96-97).

B. Stanković (2016: S.N.) uveren je da je „došlo vreme da se diskriminacija koja je prisutna prema tzv. nestandardnim narečjima srpskog jezika okonča“, te da u pravno-formalnom smislu treba omogućiti da deca započnu obrazovanje na vlastitom jeziku. Autor se poziva na iskustvo Norveške u kojoj je takva strategija jezičke politike pravno utemeljena, a kojom se „od nastavnika zahteva da koriste lokalni dijalekat učenika“ (Stanković 2016: S.N.).

Kritički se osvrćući na monografiju *Srbija i njen jug* Tanje Petrović, Vučelj (2016: S.N.) ističe činjenicu da govornicima južnjačkih dijalekata niko ne kaže da je njihov jezik sâm po sebi legitiman, funkcionalan, bogat, zanimljiv, da treba da ga govore bez stida. Kao i Stanković (2016: S.N.), zagovara stav da važeći standard kao jedini zvanični i dozvoljeni treba da se dovede u pitanje, te da je potrebno afirmisati lokalne govore kao paralelne standarde kojima bi se njihovi izvorni govornici služili u obrazovanju i u drugim domenima javnog života (Vučelj 2016: S.N.).

Subjektivnim stavovima o jezicima, dijalektima i jezičkim pojavama i njihovim nosiocima prenose se svakovrsne zablude i predrasude, pa briga o jezičkoj kulturi (u sklopu borbe protiv neznanja i uskogrudosti, i za kulturni odnos prema drugom i drukčijem) treba da podrazumeva delovanje i na ovom polju (Bugarski 1986: 30). Govornici nestandardnih varijeteta nisu „loši“ govornici, kamoli „loši“ građani: kao i svaka druga, diskriminacija na osnovu jezika je nepoželjna i neprihvatljiva. I upravo je jezik sredstvo koje služi za otklanjanje svakog vida nejednakosti.

6.2.2. Strah od jezika: jezička nesigurnost i hiperkorekcija, stigma i šizoglosija, jezička samomržnja

Standardizacija jezika, to jest uzdizanje nekog varijeteta na nivo standarda, ima za posledicu gubitak ugleda ostalih varijeteta. Posledica je i jezička nesigurnost, osećaj neprijatnosti, frustracije i niže vrednosti, gubitak samopouzdanja govornika pri upotrebi maternjeg jezika. Nelagoda najčešće potiče od uverenja govornika da jezik ne koristi u skladu sa standardom ili očekivanjem sagovornika, a ispoljava se svesnom ili nesvesnom težnjom ka prilagođavanju (ispravljanju) sopstvenog govora i korišćenju prestižnije, „poželjnije“ varijante. Govorna aktivnost može podrazumevati nervozu, oklevanje, samoispravljanje, pogrešnu percepciju sopstvenog govora, ponavljanje delova rečenice, neodlučnost, učestalo menjanje stila ili registra, ukratko: strah od upotrebe jezika.

Pojam jezičke nesigurnosti (eng. *linguistic insecurity*) uveo je Labov 60-ih godina 20. veka. Reč je o preosetljivosti prema stigmatizovanim jezičkim oblicima, odnosno percepciji prestiža određenih govora u poređenju s onima koje pojedinac obično koristi. Autor povezuje ovaj pojam s društvenim staležom, odnosno težnjom (najčešće niže srednje klase, ali i drugih) za napretkom u društvenoj hijerarhiji (Labov 2006: 317).

Jezička nesigurnost vodi ka potrebi za hiperkorekcijom (eng. *hypercorrection*). To je htenje govornikâ da preteraju u upotrebi gramatike: u pokušaju da isprave neke nestandardne obrasce, primenjuju korekciju na druge obrasce za koje ne važe ta pravila (Labov 2006: 318). Nesigurni govornici nisu internalizovali novostečene norme i ne mogu automatski da primene pravilo, odnosno ne znaju gde treba stati s ispravkama (Labov 2006: 318). Na taj način, umesto da se približe željenom obrascu, udaljavaju se od njega. Ponekad im upravo sopstveni izvorni obrazac otežava da se zaustave na normi koju su postavile više društvene klase (Labov 2006: 318). Labov u istraživanju utvrđuje da se težnja ka oponašanju i prilagođavanju govora prestižnom češće javlja kod žena nego kod muškaraca, što tumači većom odgovornošću žena prema napredovanju dece na društvenoj lestvici (Labov 2006: 322). Iako se najviše bavio jezičkom produkcijom niže srednje klase, autor ističe da hiperkorekcija može biti i opštijeg karaktera, odnosno da mehanizam promene mogu pokretati i pritisci odozdo (Labov 2006: 378).

Labov iznosi seriju podataka koji ukazuju da Njujorčani ne čuju svoj stvarni izgovor, već ga percipiraju u skladu s normama koje priznaju (Labov 2006: 317). Pripadnici niže srednje klase pokazuju istu tendenciju ka hiperkorekciji u iskazima o vlastitom govoru i u stvarnoj produkciji, te autor smatra da to ponašanje ima korene u dubokoj jezičkoj nesigurnosti koja je, kako se čini, neizbežan pratilac društvene mobilnosti i stremljenja nagore na društvenoj i socioekonomskoj hijerarhijskoj lestvici (Labov 2006: 317).

Nesigurnost govornika nestandardnih varijeteta ispoljava se na različite načine, a najočiglednije je preterano ispravljanje kojem su skloni. Stoga ne treba ispuštati iz vida psihičke posledice koje takvi govornici trpe (Hall Jr. 1950: 237).

Standardni jezik je prestižni varijetet. Međutim, jezik nije prestižan sam po sebi, već mu prestiž dodeljuju govornici upotrebom oblika svojstvenih pripadnicima viših klasa, koje uživaju veći društveni ugled. Reč je o autoritetu: neke društvene grupe imaju veći autoritet od drugih (Milroy 2007: 137). Visoko društveno pozicionirane grupe nameću drugima svoje ponašanje (uključujući i jezik) tvrdeći da je samo njihova norma ispravna (Preston 1998: 140). Standardni varijetet izabran je društvenim procesima i nema ni trun više logike, istorijske doslednosti, komunikacijske ekspresivnosti ili unutrašnje (sistemske) složenosti od bilo kog varijeteta. Budući da svako područje ima svoju društvenu stratifikaciju, ima i udeo standardnih i nestandardnih govornika (Preston 1998: 140).

Suprotnost prestižu je stigma (Milroy 2007: 137). Određeni jezički oblici koje koriste niže društvene klase često su stigmatizovani u široj zajednici i obrazovni sistem ih po pravilu odbacuje. Stigmatizovani su i urbani idiomi pa se neretko mogu čuti tvrdnje da njihovi govornici „ne znaju vlastiti jezik“ (Milroy 2007: 137).

Stigma prati određene nestandardne varijetete, regionalne idiome, pa pojedini govornici mogu steći izražen osećaj da je njihovo jezičko ponašanje pogrešno i zabranjeno. Taj osećaj konstantno pojačavaju standardnojezičke ideologije s kojima se govornici redovno susreću: od novinskih naslova i članaka o „kvarenju“ i „propadanju“ jezika, preko poruka preskriptivističkih jezičkih kampanja, do komunikativnih situacija u kojima ih sagovornici ispravljaju.

Stigmatizacijom zbog korišćenja nestandardnih varijeteta govorniku se nanosi nesaglediva šteta (Hall Jr. 1950: 236). Kad se sretne s ovom vrstom snobizma, nestandardni govornik najpre je zbunjen, a zatim potpuno izbačen iz koloseka. Pošto se obično nalazi u nepovoljnom ekonomskom položaju, smatra da mora promeniti obrasce svog jezičkog ponašanja kako bi se prilagodio ljudima koji imaju veći društveni i ekonomski ugled, a time i moć nad njim (Hall Jr. 1950: 236).

„Normalizaciju“ jezičke stigmatizacije primećuju i drugi autori. Stiče se utisak da je ukazivanje na tobožnje greške u jezičkoj produkciji društveno dopušten oblik nefizičke agresije prema drugima, pod izgovorim „brige za jezik“ (Starčević *et al.* 2019: 155). Vremenom neke žrtve

preskriptivističkog nasilja počinjenog u ime „pravilnog“ izražavanja razvijaju strah od jezika, te po svaku cenu nastoje da se drže (nasumičnih i nametnutih) pravila (Starčević *et al.* 2019: 156).

Tu pojavu Haugen (1962: 63) naziva šizoglosijom (eng. *schizoglossia*), a opisuje je kao jezičku bolest koja se može javiti kod govornika i pisaca koji su izloženi različitim varijetetima svog jezika. To je konflikt koji nastaje unutar pojedinca kada nije siguran kako nešto treba da kaže ili napiše jer mu je ista jezička jedinica poznata u više oblika. U nepovoljnim uslovima simptomi mogu obuhvatati osećaj nelagode u području dijafragme i glasnih žica, a govornika može obuzeti i opšta nesigurnost koja se ispoljava kao „lažna poniznost“ i „bespotrebno samopotcenjivanje“ (Haugen 1962: 63). Žrtve šizoglosije često karakteriše nesrazmerno, čak neuravnoteženo zanimanje za formu, a ne za sadržaj jezika (Haugen 1962: 63).

Labov (2006: 329) uvodi i pojam jezičke samomržnje (*linguistic self-hatred*). Analizirajući odgovore ispitanika o stavovima prema njujorškom govoru, pronalazi da većina Njujorčana smatra da njihovi sunarodnici osećaju averziju prema njujorškom načinu govora, te zaključuje da oni zapravo iznose sopstveno gledište (Labov 2006: 329).

Pojam samomržnje (eng. *self-hate, self-hatred, self-loathing*) koristi se u psihologiji, psihoanalizi, sociologiji i predstavlja snažan osećaj stida, patnje i samoponiženja nastao kao rezultat krivice (Matsumoto 2009: 298). Jezička samomržnja podrazumeva osećaj stida pojedinca zbog korišćenja vlastitog jezika (varijeteta) koji smatra inferiornim zamenjujući ga dominantnim jezikom ili varijetetom koji uživa društveni prestiž. Takvi govornici imaju nisko samopouzdanje i samopoštovanje, odlikuju ih osećaj samokrivice, samoprezira, te samoomalovažavanje ili mržnja prema samom sebi. Labov izraz „jezička mržnja“ ne smatra prejakim budući da je više od polovine ispitanika izrazilo negativan stav prema govoru grada u kome žive, smatrajući ga „užasnim“, „izobličanim“, „strašno nemarnim“, „ružnim“ i slično, dok je čak dve trećine ispitanika pokušalo na neki način da promeni svoj govor (Labov 2006: 329–330). Reakcijama na fonološko ponašanje sugrađana, prosečni Njujorčani na više načina pokazuju mržnju prema njujorškom govoru koja motiviše druge tipove ponašanja obuhvaćenih istraživanjem (Labov 2006: 323, 329–330). Labov ovom studijom pokazuje da je hiperkorekcija niže srednje klase činilac jezičke promene, jednako kao i Trask (2007: 232) koji, pored hiperkorekcije, podvlači i važnost drugih faktora: prestiža i stigmatizacije.

Suprotno jezičkoj nesigurnosti, kod govornika čiji varijeteti nisu na udaru društvene kritike primećuje se fenomen jezičke sigurnosti budući da je njihov jezik jednak propisanom standardu (*apud* Starčević *et al.* 2019: 156). Tako govornici mogu ponosni na svoj varijetet ili ga čak voleti, ali i suprotno, stideti ga se, mrzeti ga i želiti da ga promene. Obe perspektive su promašene jer uključuju vrednosne sudove.

Treba takođe istaći da ne pristaju svi korisnici nestandardnih varijeteta na preskriptivističko zlostavljanje. Mnogi takvi govornici, bili svesni funkcije koju jezik ima ili ne, izabrali su da poznaju normu tačno onoliko koliko hoće i(li) koliko im je potrebno, te se s punom slobodom i pravom služe sopstvenim jezikom. U tome ne vide ništa sporno (jer uistinu nema ničeg spornog), niti se osećaju inferiorno u odnosu na govornike standardnog varijeteta.

Popularno mišljenje da su neki jezici estetski dopadljiviji (na primer, italijanski je „lep“ a nemački „ružan“) spada u domen društvenih (i jezičkih) mitova (Giles, Niedzielski 1998: 85, 88). Lepota i ružnoća nisu inherentne vrednosti jezika i varijeteta, već konstrukti izgrađeni na kulturnim normama i društvenim pritiscima (Giles, Niedzielski 1998: 88, 92). Poželjno je imati neutralan stav prema jezicima i ne ocenjivati ih vrednosno i emotivno jer jezici i varijeteti nisu ni lepi ni ružni, ni pravilni ni nepravilni, već svi ispunjavaju svoju funkciju. Jezik nije biće prema kom gajimo osećanja, već sredstvo kojim komuniciramo. Svi govorni jezici jednako su kadri da prenesu čitav niz ideja i iskustava, te da se razvijaju kako bi zadovoljili nove potrebe jezičke zajednice (Lippi-Green 2012: 8).

Upotreba nestandardnog jezika ne ometa komunikaciju, ali je jezička nesigurnost – koja se ispoljava u raznim oblicima, kao hiperkorekcija, šizoglosija, jezička samomržnja – može ozbiljno narušiti. Postavljanje preskriptivističkih zahteva koje govornici ne mogu da ispune može imati samo

negativne posledice po jezičko ponašanje, ali – kako ističu brojni autori – i na emotivno i psihičko stanje pojedinaca.

7. Preispitivanje granica (lingvističke) slobode

Kako se posledice standardnojezičkih ideologija mogu ublažiti budući da ih je u savremenom trenutku očito nemoguće izbeći?

Promovisanje jednog varijeteta kao jedinog „ispravnog“ nauštrb svih ostalih koji se koriste u govornoj zajednici, naučno je neosnovano, a prisiljavanje govornika na upotrebu standardnog varijeteta suprotno je garantovanim pravima svakog pojedinca. Pozivanje na ideje „negovanja“ jezika i „brige“ o njemu, na odgovornost govornika za „čuvanje“ jezika, a time i identiteta i nacionalnih interesa, afirmisanje standardnog jezika kao moralne vrednosti neprimereno je i predstavlja manipulisanje društvenom zajednicom.

Diskrepancije između norme i uzusa, propisanog i upotrebnog standarda, pokazuju da se jezik menja. Jezik se sopstvenim mehanizmima prilagođava i konsoliduje, i na taj način revitalizuje. Stoga bi angažovanje za drugačiji pristup jeziku, koji bi u obzir uzimao savremene potrebe društva i svih njegovih članova, bilo isceljujuće i blagotvorno.

7.1. Kakva norma nam je potrebna

U ovom radu ne postavlja se pitanje da li nam je standardni jezik potreban: nema sumnje da jeste. Društveno-političke zajednice imaju potrebu za kodifikovanim zajedničkim jezikom koji se koristi u službenoj komunikaciji, obrazovnim ustanovama, administraciji, u izradi zakona i zvaničnih dokumenta, (pojedininim) medijima itd. na prostoru te zajednice. Među govornicima različitih regionalnih varijeteta i različitih slojeva društva mogu postojati izvesne teškoće u komunikaciji, te se zato bira određeni varijetet koji se uzdiže na nivo standardnog jezika (Kordić 2010: 70). Drugim rečima, standardni varijeteti razumljivi su na mnogo širem prostoru nego lokalni dijalekti (Milroy 2007: 134) i to je njihova osnovna funkcija.

Međutim, nameće se drugo pitanje: Kakav standardni jezik treba da bude i koliko daleko treba ići u normiranju?

Iako je predmet standardizacije jezik, standardizacija je društveni čin koji se, da bi bio uspešan, mora izvoditi u sadeovanju lingvista i drugih stručnjaka, uz aktivno učešće šire društvene zajednice. Norma mora biti široko društveno prihvaćena jer u protivnom gubi svoju svrhu (Bugarski 2003: 244, Haugen 1966: 931). Dobra standardizacija pruža mogućnost da se jezik prirodno razvija i usklađuje sa zahtevima koje donose društvene promene: standardizacija prati menjanje jezika, a ne obrnuto (Arsenijević 2015: S.N.). Stoga je poželjno da bude što prirodnija i logičnija, te prilagođena savremenom jeziku kako bi se lakše savladavala, a ne demotivisala govornike da je uče i primenjuju (Arsenijević 2015: S.N.).

I Kordić (2010: 62, 63) ističe značaj prihvaćenosti norme: za znanje jezika nisu presudne norme koje preskriptivisti nastoje nametnuti, već široko usvojena norma, a za razvoj gramatike standardnog jezika ključne su konvencionalne norme, odnosno norme proizašle iz jezičke upotrebe, „kao nenamjerni rezultati istih radnji mnoštva jezičkih korisnika“ (*apud* Kordić 2010: 63). Govornici se ne dogovaraju eksplicitno oko jezičkih normi, već one nastaju kao sporedni efekti stvarnog cilja govornika, a to je tečna, efikasna i uspešna komunikacija (*apud* Kordić 2010: 63). Ti principi su jači u odnosu na nastojanja preskriptivista da „odozgo“ diktiraju normu ili promenu (Kordić 2010: 64). Preskriptivno nametanje zapravo je nepriznavanje „autoriteta jezika“ u punom opsegu: njemu se nadređuje „naređivačka kontrola“ koja kao normu dopušta samo vlastitu jezičku upotrebu, ne mareći za izobilje i slojevitost jezičkih mogućnosti (*apud* Kordić 2010: 64).

Pošto je norma javni fenomen, tiče se svih učesnika u javnoj komunikaciji, u normiranje jezika treba uključiti ne samo nauku, već i struku, te širu javnost uzimajući u obzir mišljenje svih zainteresovanih (Arsenijević 2015: S.N.). Takva norma imaće veće šanse da uspe i ostavljaće manje

prostora za stigmatizaciju, mučenje govornika i nasilje nad njima. Pružaće im mogućnost da sami promišljaju o jeziku i koriste ga slobodno, samosvesno, bezbrižno i kreativno.

Arsenijević (2015: S.N.) naglašava da je norma srpskog jezika promenjena tri puta za kratko vreme: 1989., 1993. i 2012. godine. Jezičku normu treba menjati, ali onda kada se jezik toliko promeni da ponovno normiranje postane nužno, i to tako da „sa što manje izmena bude što bliža optimalnom rešenju za aktuelno stanje jezika“ (Arsenijević 2015: S.N.). Normu treba revidirati na osnovu jezičkih činjenica, lingvističke teorije i eksperimentalnih uvida, dobro osmišljenim procedurama, nakon ozbiljnog istraživanja i široke javne rasprave. Takav pristup nepoznat je srpskoj lingvistici koja teorijski i metodološki zaostaje za razvijenim zemljama sveta (Arsenijević 2015: S.N.). Engleski jezik, na primer, ima minimum normativnog upliva i uprkos činjenici da ga više upotrebljavaju ljudi kojima engleski nije maternji jezik, nije izgubio moć prenošenja poruke, postao haotičan ili zabrazdio u anarhiju, što pokazuje da je strah od „kvarenja“ i „propadanja“ jezika bez čvrste standardizacije potpuno neopravdan (Arsenijević 2015: S.N.).

Nauka može *opisati* stvarnost, ali ne može propisati kako bi stvarnost trebalo idealno da izgleda (*apud* Kordić 2010: 60). Kroatisti se teško mire s ovom činjenicom (Kordić 2010: 62), a slična je situacija i sa srpskim jezikoslovcima. Hrvatski lingvisti ne vode računa o jezičkoj upotrebi, već izmišljaju subjektivne norme predstavljajući ih kao obavezne za sve (Kordić 2010: 65). To obmanjivanje lažnim činjenicama, zavaravanje sebe i drugih ojačavanjem vlastitog stava i autoritativne pozicije vodi u jezičku ideologiju, a neopravdano i pogrešno fiksiranje proglašava se normom (*apud* Kordić 2010: 65). Preskriptivisti obično ne razmišljaju o tome šta je razumno normirati, već „propisuju sve što im padne na pamet i nikad im nije dosta“ (Starčević *et al.* 2019: 126). Uniformnost dovedena do krajnosti može se nazvati „hiperstandardizacijom“ – manijom nametanja pravila u vezi sa svakim mogućim pitanjem jezičke upotrebe, čime se zapravo pokazuje nerazumevanje onoga što je neophodno za ostvarivanje uspešne komunikacije (Cameron 1995: 46–47). Utoliko je zahtev za fleksibilnijim standardom koji dopušta veću varijabilnost, realniji od zahteva za apsolutnom jezičkom uniformnošću.

Standardni jezik treba da bude dinamičan i promenljiv, a ne samo elastičan u svojoj stabilnosti, kako preskriptivisti ističu. Odnos između jezika u upotrebi i standarda mora biti skladan i uravnotežen, nipošto obeležen nametanjem promene ili održavanjem postojećeg stanja koje protivreči jezičkoj praksi. Kako bi se ta harmonija postigla, norma treba da prati promenu i potrebu. Drugim rečima, razvoj jezika kao sistema i standardnog jezika treba da teče po načelima *evolucije*, a ne *revolucije* (kurziv I. B.) (Silić 2006: 124).

Ideja gipke (ili elastične) stabilnosti, naizgled zanimljiva, zapravo je korisna samo da se preskriptivistima poruči da su jezičke promene realnost i nezaobilazna pojava (Starčević *et al.* 2019: 177). U okviru praktičnog jezičkog planiranja, u odlučivanju hoće li neki konkretan jezički element postati deo standarda, apstraktni pojam gipke stabilnosti nikome ne može pomoći: protivnici određene promene istaće stabilnost, a njeni pobornici gipkost (Starčević *et al.* 2019: 177–178).

U realnoj produkciji, pogotovo govornoj, „svaki pojedinac na jedinstven način ostvaruje svaki varijetet u svojem repertoaru, a tako i standardni“, koji se može nazvati *personalizovanim standardom* (Starčević *et al.* 2019: 38).²⁶⁴ Većina odstupanja od standardnog varijeteta je zanemariva, posebno u pisanom jeziku (Starčević *et al.* 2019: 39). Stvarni problem sastavljanja tekstova predstavlja strukturisanje smislenih ideja u veće celine, što je veština nezavisna od koda u kom se ostvaruje, i različita od govorne produkcije (izgovoreni niz može delovati nezgrapno kada se zapiše iako u usmenom obliku zvuči sasvim dobro) (Starčević *et al.* 2019: 40). Stvarna jezička upotreba i komunikacija (u smislu prenošenja značenja) nikada neće biti u opasnosti zato što ne sledi uputstva standardnojezičkih priručnika, niti zbog toga što neki elementi nisu uvršćeni u normativne priručnike jer se ne mogu unapred popisati sva sredstva koja će se upotrebiti u komunikaciji (Starčević *et al.* 2019: 128).

²⁶⁴ Personalizovani standard rezultat je: 1. jedinstvenog redosleda i načina usvajanja jezika, dijalekata, stilova i varijeteta, 2. kontakta tih kodova u umu pojedinca i 3. govornikove individualne metapragmatičke sposobnosti i želje da (ne) kontroliše preklapanje ili razdvajanje kodova u pojedinim situacijama upotrebe (Starčević *et al.* 2019: 38).

Sledeće važno (iako retoričko) pitanje jeste: Ko govori standardnim jezikom? Odnosno: Ima li govornika koji isključivo koriste standardni varijetet? Norma je u neprestanoj tenziji s oblicima koje govornici spontano proizvode i nije do kraja jasno postoje li izvorni govornici koji „spontano proizvode sve standardne oblike i samo standardne oblike“ (Simonović, Arsenijević 2014: 288). Moglo bi se očekivati da je takvo jezičko ponašanje svojstveno upravo lingvistima preskriptivistima, koji zahtev za jezičkom „pravilnošću“ stavljaju pred govornike.

Teško je zamislivo da čovek, poput robota, može proizvoditi samo ono što je zadato, normirano i jedino „ispravno“. U prilog tome govore rezultati istraživanja koji pokazuju da ni preskriptivisti nisu „uzorni govornici“, već da „greše“ (Starčević *et al.* 2019: 123–125).²⁶⁵

I Bugarski (1986: 28) navodi da postoje „masovna ogrešenja mnogih predstavnika javne reči o tako (rigidno, prim. I. B.) postavljenu normu“. Insistiranje na poštovanju gramatičkih, pravopisnih i izgovornih pravila, te uzdržavanju od korišćenja nestandardne leksike i stranih reči ne doprinosi umnogome većoj upotrebnoj raširenosti toliko strogo zamišljene norme. Autor takođe naglašava da nije izvesno da su sve pojedinosti standarda uistinu aktuelne i reprezentativne (Bugarski 1986: 28).

Izmaštani govornik, koji „savršeno“ vlada standardnim jezikom jednako je nerealan kao i mitski govornik koji „ne zna“ svoj jezik (Starčević *et al.* 2019: 39). Standardni jezik je nedostižni, bajkoviti ideal kome – prema preskriptivistima – treba da stremimo čitavog života, kao da je reč o nečemu što ima suštinski značaj za realan život i opstanak, iako smo videli da nije tako.

„Standardni dijalekt svoj će pravi smisao (razlog i svrhu zbog koje je *odabran i razrađen*) dobiti tek kada zaživi u stvarnoj, *personaliziranoj* upotrebi, u većem ili manjem *prihvatanju od strane zajednice* i pojedinaca, a tada će se moći analizirati elementi propisane norme prema kojima pojedini govornici pružaju otpor te jezična i komunikacijska sredstva kojima se služe umjesto propisanim.“ (Starčević *et al.* 2019: 128).

Zalaganja lingvista preskriptivista ne idu u tom smeru: jezičkoj upotrebi se ne pridaje značaj, nego se izmišljaju subjektivne norme i proglašavaju obaveznim za sve (Kordić 2010: 65).

Ko važan zadatak Odbora za standardizaciju srpskog jezika ističe se „očuvanje i unapređenje norme srpskoga jezika“ (Tanasić 2021b: 121). Međutim, norma se ne unapređuje tako što će zauvek (ili što duže) ostati ista, otporom prema svakoj promeni, blagotvornoj dopuni vokabulara stranom leksikom, rodno osetljivom jeziku, niti propisivanjem načina pisanja skraćenica, velikog slova ili (polu)složenica.

Po rečima lingviste Predraga Pipera, standardnojezička norma je od presudnog značaja za održivost čitavog društva:

„Od stabilnosti književnojezičke norme umnogome zavisi stabilnost ukupnih kulturnih prilika u zemlji, a od stabilnosti kulturnih prilika umnogome zavisi stabilnost društva u celini.“ (Vulićević 2016b: S.N.).

Svenka Savić (2014: S.N.) pak naglašava da normativna gramatika zasnovana na pretpostavci da od jezičke norme zavisi stabilnost književnog jezika, a time je i stabilnost nacionalne kulture zastarela i treba da bude napuštena. Takvim principima želi se zadržati pozicija moći nad jezikom, te se proglašava nacionalnom potrebom, a zapravo je politička (Savić 2014: S.N.). Srpskom jeziku nedostaje valjana teorijska osnova za ono što norma treba da bude: pokazuje se više brige za moć nad jezikom nego nad normiranjem srpskog jezika kakav nam je zaista potreban (Savić 2014: S.N.).

Anić napominje da struka ne može „uređivati jezik“ jer je uređen i bez nje (Hekman 2000: S.N.). Struka ništa ne proizvodi i ništa u jeziku nije njen izum: nijedan padež, konstrukcija rečenice, glas, organizacija fraze itd. Struka može da izrađuje udžbenike i piše knjige o jeziku, da proučava jezik dokle može dopreti svojom metodom (Hekman 2000: S.N.). „Zdravlje struke nije u dosadnoj

²⁶⁵ Analiza kratkih isečaka govora hrvatskih lingvista preskriptivista – Nives Opačić i Marka Alerića – pokazala je da i oni koriste nestandardne elemente. Uprkos svesnom trudu da u televizijskoj, odnosno radijskoj emisiji govore „pravilno“, javljaju se odstupanja od standarda, ponajviše na fonološkom planu, koja su uobičajena kod mnogih govornika: izostajanje postakcenatskih dužina, „tromi“ ili pak „dinamički“ koji odlikuje zagrebački govor, nerazlikovanje *č* i *ć*, frikativizacija i obezvučavanje foneme *v*, redukovani oblici tipični za govorni jezik, poput: *misim*, *četri*, *gleajte* i sl. (Starčević *et al.* 2019: 123–124).

jednoličnosti, nego u samostalnim uvidima, kritičkom mišljenju i širenju horizonata, kako dolikuje humanističkoj znanosti“ (Hekman 2000: S.N.).

Uprkos nastojanjima preskriptivista da umanje, ublaže ili odlože jezičke promene, ne mogu ih sprečiti. Kruta preskriptivna pravila očigledno ne mogu zaustaviti preobražaj jezika, niti se korisnici jezika mogu potčiniti tuđoj zamisli da govore „pravilno“ i samo „pravilno“. Jezik se opire, govornici koriste „nepoželjne“ oblike i neprestano stvaraju nove (preuzimajući stranu leksiku, preoblikujući postojeću ili kreirajući sopstvenu) kad god se za njima ukaže potreba, a normativisti nad time nemaju kontrolu.

Jezički oblici nastaju (i opstaju) jer postoji potreba za njima, a proskribovanje ne doprinosi njihovom „istrebljenju“. Nestandardne jezičke komponente, poput ličnih oblika glagola *trebati*, izraza *u vezi* + genitiv, (*s*) *obzirom da*, *celo vreme* i *sve vreme* itd. odomaćili su se u svakodnevnoj upotrebi, pa ni karikirana rečenica „Obzirom da je u vezi toga celo vreme grešio“ (RTS 2019b: S.N.), u kojoj su načinjene „čak“ tri „greške“, govornicima ne može biti nerazumljiva.

Gabrijel Garsija Markes (Gabriel García Márquez), u čuvenom obraćanju na Prvom međunarodnom kongresu španskog jezika s temom „Jezik i sredstva komunikacije“ (*La lengua y los medios de comunicación*), održanom 1997. godine u Sakatekasu (Meksiko), podvukao je značaj pojednostavljenja gramatike, pogotovo i pravopisa španskog jezika, na zaprepašćenje eminentnih učesnika. U govoru metaforičkog naslova „Poruka u boci za boga reči“ (*Botella al mar para el dios de las palabras*) Garsija Markes navodi da u osvit 21. veka jezik ne treba dovoditi u red, već da je potrebno osloboditi ga normativnih okova (García Márquez 1997a: S.N.).

Gramatiku valja pojednostaviti pre nego što ona pojednostavi govornike, a njene zakone humanizovati. Markes učenoj publici i govornicima španskog predlaže da uče od autohtonih amerindijanskih jezika, kojima se toliko duguje, a i dalje mogu obogaćivati španski jezik, da brzo i valjano usvajaju tehničke i naučne neologizme, da u dobroj volji „pregovaraju“ s „anticivilizacijskim“ gerundivima, endemskom („nepravilnom“, prim. I. B.) upotrebom relativne, te upitne i uzvične zamenice *que* i *qué*, „parazitskim“ dekeismom (*dequeísmo*)²⁶⁶, da vrate subjektivu prezenta sjaj akcenta na trećem slogu od kraja, da „penzionišu pravopis“, koji je od kolevke strah i trepet za čoveka, da potpišu „sporazum o razgraničenju“ grafija *g* i *j*, te *b* i *v* (García Márquez 1997a: S.N.). Govoreći metaforično o slobodi jezičke upotrebe u književnosti, ali i u svakodnevnim situacijama, kolumbijski nobelovac preporučuje „fonetski“, koherentniji i realističniji pravopis, otvorenost ka jezicima s kojima je španski u kontaktu, te engleskom, kao jeziku nauke i tehnologije, uklanjanje dvojstva „pravilno“ – „nepravilno“ u jeziku, sa ciljem nesputane i efikasne društvene komunikacije na kastiljanskom jeziku. Markesovi „radikalni“ predlozi naišli su na oštre reakcije lingvističke struke i kolega književnika (v. Sánchez García 2012, García Márquez 1997b).

Umanjivanje značaja preskriptivističkog pristupa ne ugrožava jezik, ne dovodi do njegovog „kvarenja“ i „propadanja“, niti izaziva smetnje u komunikaciji. Naprotiv, doprinosi ostvarivanju bolje komunikacije. Oспоравани jezički elementi govornicima su ne samo prijemčivi, već su i upotrebno primereni jer jasno prenose jezičku poruku. Brojne proskribovane forme zaživele su u jeziku u toj meri da ih je nemoguće istisnuti. Ukoliko se jezička promena u određenoj meri ustalila u jeziku, *ireverzibilna* je.

Zato ima smisla zalagati se protiv ideologije standardnog jezika i preskriptivizma, u smislu borbe protiv jezičke diskriminacije, protiv preskriptivizma i u struci i izvan nje, budući da je reč o naučno neutemeljenoj, politički retrogradnoj agendi štetnoj po jezičku zajednicu (Starčević *et al.* 2019: 374). Najveći neprijatelj slobodnog razvoja, bolje rečeno *života jezika*, upravo je njegova ideologizacija, instrumentalizacija radi postizanja društvenih i političkih ciljeva.

7.2. Jezička sloboda i jezički aktivizam

²⁶⁶ Nenormativna upotreba niza *de que* (umesto *que*) u zavisnim rečenicama.

Vladimir Anić jedan je od malobrojnih jezikoslovaca s ovih prostora koji se zalagao za slobodu u jeziku i protivio jezičkom purizmu. Kao deskriptivni lingvista suprotstavlja se strogim preskripcijama, pogotovo ksenofobičnosti kojom se ne može postići ništa dobro (Pranjeković 2000: S.N.).²⁶⁷ Naglašava jezičku kreativnost smatrajući da se jezik ne može uklopiti u kalupe i zasnivati na rigidnim pravilima: jezik je u neprestanom galopu, ne može biti u kalupu (Anić 2009: 627–630). Jezik mora biti oslobođen, a govornik slobodan da ga koristi na način koji odgovara njegovim potrebama, željama i stvaralačkim mogućnostima. Jezik je samosvojan i suveren, uprkos nastojanjima autoriteta da ga po svaku cenu stave u stege iz kojih se on neminovno izmigolji.

„Kao svako živo biće, kao život sam, jezik živi punim životom i prirodno se razvija samo u slobodi, oslobođen od političke instrumentalizacije i svih vrsti pritisaka.“ (Anić 1991: VI).

Jeziku ne trebaju samoizolacionističke barijere prema drugim kulturama i jezicima, niti prisilne spone: potrebna mu je puna sloboda u kojoj će sâm najpouzdanije definisati srodnosti ili istovetnosti, samosvojnosti i razlike (Anić 1991: VI). Jezička kultura ima budućnost samo u slobodnom razvijanju jezika kao dela ukupnih građanskih sloboda (Anić 1998: 42–43).

Umesto da sumnja u svoju upotrebu jezika, Anić poziva govornika da razvija jezičko samopouzdanje, radoznalost i kreativnost (Bagić 2010: 72). „Jezik nije matematika“, ništa ne propisuje i nikoga ne sputava: on vredi onoliko koliko ga znamo upotrebiti (Anić 2009: 704). Tražeći od govornika jezika da razluče istinsko bogatstvo jezika od efemernih izmišljotina, lingvista brani prirodno stanje jezika naglašavajući da „u jeziku ima budućnost samo ono što potvrdi kolektiv kojem on pripada“ (Anić 2009: 704).

Anić se kritički odnosi prema „gramatocentričnoj pedagogiji“ koja precenjuje ulogu gramatike u izgradnji jezičke kulture (Anić 2009: 702–703), te „činovničko-školničkom mentalitetu“ koji ne poštuje normalan život reči, već voli jezička pravila postavljena od neke moći, ali ne i sâm jezik (Anić 2009: 690). Zato govornicima daje savet „reci to svojim rečima“, koji je okrenut prema napred, upućuje na nešto bolje od učenja na greškama i ima sluha za bitna svojstva književnog i narodnog jezika i stila: „za neposrednost, prirodnost, intimnost, jasnoću, odsustvo retorike, neku laganu raspričanost“, što su svojstva koja gramatika ne obuhvata (Anić 2009: 696).

„Skroman, neiskompleksiran savjet *reci to svojim riječima* pomaže mi da se otmem klišeju, naturenoj formi, usko stručnim, u nekim strukama magijskim terminologijama, od imitiranja, pa i od proizvoljnosti koje mi tko nameće. Ovaj savjet drži jezik u vlasti nas samih i svakom kaže da se za njegov jezik nitko ne može brinuti bolje od njega sama. Ovaj savjet učvršćuje poljuljano samopouzdanje svakog čovjeka, pa zbog toga ima i humanu vrijednost.“ (Anić 2009: 696–697).

Bugarski (2003: 114, 2007: 169) takođe naglašava kreativnu jezičku sposobnost svih ljudi, važnost kreativnog korišćenja raspoloživih jezičkih sredstava, te značaj istinske želje za komunikacijom:

„Jezikom se najbolje opšti kada se to uistinu želi. Tu dragocenu želju, koja daje puni smisao opstanku ljudskih društava, i jezička kultura morala bi da prihvati kao svoj konačni cilj“ (Bugarski 1986: 31).

Bez interesovanja i angažovanja govornika nikakva nametnuta rešenja nemaju izgleda na uspeh (Bugarski 2005: 266). Jezik se ne čuva zabranama, niti jezikom treba mahati kao zastavom, što se dosta činilo na našim prostorima (Bugarski 2005: 267). Trebalo bi ići ka modernijem i konstruktivnom poimanju jezičke kulture, koje podrazumeva sveukupno bogatstvo njegove iznijansirane, stvaralačke i svrsishodne upotrebe u različitim registrima i stilovima u govoru i pisanju, te maksimalno korišćenje njegovih izražajnih mogućnosti u velikom rasponu životnih situacija i njima odgovarajućih ljudskih potreba (Bugarski 2005: 267).

²⁶⁷ Anićeve radove (među njima i poznati rečnik), kao i samog autora, često su brutalno napadali puristi (Kordić 2010: 25).

Anić neguje poverenje u izvornog govornika kao jezičkog kreatora i njegovu sposobnost da valjano pravi leksičke, morfofonološke, sintaksičke i druge izbore. Izvorni govornik zna svoj jezik i ima puno građansko pravo da se na vlastitom jeziku nesputano izražava (Kordić 1999: 246).

„Treba računati s njegovom otpornom snagom prema pukom ponavljanju gramatičkih pravila. On će sigurno izgraditi ljestvicu vrijednosti u pristupu jeziku. Bogatstvo jezika, koje je predugo zanemarivao u korist kojekako i nikako obrazlagane restriktivnosti, doći će na svoje mjesto.“ (Anić 1998: 108).

Svako ima pravo na subjektivne stavove o svemu, pa i o jeziku, uključujući vlastite preferencije prema određenim oblicima, rečima i njihovim značenjima: neko izbegava vulgarizme ili žargon, neko potencira anglicizme i sl. (Starčević *et al.* 2019: 27–28). No treba imati u vidu da se svaki izbor temelji na ličnom (svesnom ili nesvesnom) ukusu i stavovima, a ne na naučnim kriterijima (Starčević *et al.* 2019: 27–28). Jednako tako, govornici imaju autonomiju i pravo na sopstvene jezičke izbore – „od purističkih do izrazito višejezičnih, od strogo standardnih do vrlo nestandardnih“ – te na ciljeve koje njima žele postići (Starčević *et al.* 2019: 15). Pošto je standardni jezik pre svega sredstvo, „svako je u svakoj situaciji slobodan“ da to sredstvo ne koristi ako za time ne nalazi potrebu: govornik tada ne bira grešku, već alternativu (Simonović 2015: S.N.).

Delovanje lingvista treba da ide u smeru angažovanja za jezičku slobodu u svakom smislu: od prava na slobodnu i kreativnu upotrebu jezika, preko slobode korišćenja maternjeg jezika, do izbora i menjanja idioma i stilova prema potrebi, preferencijama i željama (Starčević *et al.* 2019: 376). Svi govornici imaju pravo da se izražavaju kako žele, prilagođavajući svoje navike i potrebe društvenim uzusima i okolnostima, kako u privatnom, tako i u javnom diskursu (Starčević *et al.* 2019: 376).

Standardnojezičke ideologije imaju i važnu ulogu u procesu društvenog raslojavanja i kreiranja društvene elite. Sa ciljem održanja i legitimizovanja hijerarhijsko-klasnog *statusa quo*, preskriptivizam i druge konzervativne jezičke ideologije favorizuju obrazovanje i imućnije pripadnike društva, opravdavajući postojanje autoriteta, propagirajući (najčešće lažnu) tradiciju, namećući potrebu za „redom“ u jeziku, „a od ‘reda’ u jeziku nije dalek put do ‘reda’ u društvu“ (Starčević *et al.* 2019: 15, 212). Progresivni i konzervativni pristup jeziku, po kojima je jezik u rukama svih svojih govornika ili u rukama „autoriteta“ i „elite“ ideološki su obojeni (Starčević *et al.* 2019: 253). Međutim, progresivni i kritički pristup zasniva se na naučnim spoznajama, dok ih konzervativni (i nacionalistički) najčešće negira ili zanemaruje: leve ideje u jeziku zastupaju antipreskriptivizam, a desne preskriptivizam (Starčević *et al.* 2019: 253).

Smatrajući preskriptivizam strukturom pojavom, manje-više konstantnim parazitom koji prati standardni dijalekat (Starčević *et al.* 2019: 211), autori naglašavaju da se i antipreskriptivistička borba protiv njega mora voditi na strukturnom (sistemskom) nivou, a ne ličnom, suprotstavljanjem preskriptivistima²⁶⁸ (Starčević *et al.* 2019: 213). Preskriptivizam kao „parazitska superstruktura nad standardnim dijalektom u klasno stratificiranom i nacional-centričnom društvu“ proizvodi negativne društvene pojave koje se javljaju i izvan jezika, poput diskriminacije, klasizma, elitizma, šovinizma, straha od jezika, šizoglosije, nedemokratičnost itd., te se borba protiv preskriptivizma ne može odvajati od drugih političkih aspekata (Starčević *et al.* 2019: 212–213).²⁶⁹

Lingvisti antipreskriptivisti suprotstavljaju se preskriptivizmu iz dva osnovna razloga: zato što je naučno neutemeljen i politički nazadan (Kapović 2013: 398). Takav pristup podrazumeva obavezu naučnika da reaguje u skladu sa spoznajama svoje struke ukoliko je svestan da se određene pojave – predrasude, zablude, nenaučne društvene prakse – proglašavaju naučnim, te da najširoj javnosti ukaže na njih (Labov 1982, Kapović 2010, Starčević *et al.* 2019).

²⁶⁸ Ne ispuštajući iz vida činjenicu da nosioci preskriptivizma svoje nenaučne zablude o jeziku nastoje nametnuti drugima na njihovu štetu (strah od jezika, jezička samomržnja, jezička konfuzija i diskriminacija), a na svoju korist (građenje karijere, učvršćivanje društvene pozicije, lukrativni razlozi itd.), oni sami po sebi nisu bitni jer je problem strukturni (Starčević *et al.* 2019: 212, 213).

²⁶⁹ Kult (nacionalne) države, tradicije, potreba poštovanja *statusa quo* sprovodi se kroz nastavu istorije i drugih školskih predmeta, preko medijske propagande i na razne druge načine, pa nije čudno što to ima refleksiju i na polju jezika (Starčević *et al.* 2019: 213).

Labov (1982: 165) navodi da mnogi lingvisti pokazuju zanimanje za društvena pitanja, ali da istovremeno postoje očigledne protivrečnosti između načela objektivnosti prema predmetu proučavanja i društvenog angažovanja. Članak govori o rešavanju konflikta između objektivnosti i društvenog delovanja uspostavljanjem načela koja bi podstakla naučnike na društveno angažovanje. To su:

1. Načelo ispravljanja grešaka: naučnik koji je svestan široko rasprostranjene ideje ili društvene prakse koje protivreče njegovim naučnim saznanjima i mogu imati negativne posledice na društvo, dužan je da upozori najširu moguću publiku na tu grešku (Labov 1982: 172). Dakle, istraživač koji poseduje određene naučne podatke ima obavezu da koristi znanje zasnovano na njima radi dobrobiti zajednice (Labov 1982: 173).
2. Načelo jezičke demokratičnosti: lingvisti podržavaju upotrebu standardnog varijeteta u meri u kojoj je on sredstvo šire komunikacije, ali protive se njegovoj upotrebi koja predstavlja prepreku društvenoj pokretljivosti (Labov 1982: 186). Lingvisti se suprotstavljaju metodama opšte zabrane upotrebe regionalnih govora u obrazovanju, ali ne zato što su protiv korišćenja standardnog varijeteta, već zbog toga što smatraju da će te metode biti prepreka usvajanju standardnog varijeteta (Labov 1982: 186).
3. Načelo jezičke autonomije: o izboru jezika ili varijeteta koji će se koristiti u određenom domenu govorne zajednice odlučuju članovi te zajednice (Labov 1982: 186).

Kako bi se zadržao objektivan i nepristrasan pristup u naučnom istraživanju, nije moguće zauzeti neutralan stav u ideološkim debatama (Starčević *et al.* 2019: 67–68). Izbor da se ne interveniše u javnosti predstavlja ideološki izbor koji svakako nije neutralan, jednako kao što je i izbor nemešanja i očuvanja *statusa quo* ideološki (Starčević *et al.* 2019: 68).

Stoga lingvisti imaju obavezu da kritički reaguju ako uoče da pojedinci u poziciji moći u ime lingvističke struke namerno manipulišu i obmanjuju ili nenamerno pogrešno informišu prosečne govornike o jezičkim, posebno jezičkopoličkim pitanjima i tako podstiču kolektivnu jezičku nesigurnost, te stvaranje i održavanje društvene nejednakosti (Starčević *et al.* 2019: 68). U javnom kritičkom delovanju lingvisti treba da posvete posebnu pažnju nejednakosti koja je većim delom nevidljiva zbog ideoloških procesa koji je prikazuju kao prirodno stanje društva. Kritička teorija naglašava koncept moći, posebno u institucijama koje čine deo procesa održavanja nejednakosti (*apud* Starčević *et al.* 2019: 68).

U situaciji prepoznate manipulacije ili izvrtnja naučnih činjenica, „objektivno i nepristrasno“ posmatranje obmanjivanja i zloupotrebe nije neutralna pozicija, već podržavanje manipulativnog delovanja (Starčević *et al.* 2019: 68–69). Zato je potrebno pobuniti se protiv namere manipulatora da se ponašanje pojedinaca prilagodi njegovim zahtevima, jer ti zahtevi služe postizanju lične koristi, a ne opštoj blagodeti. Poznata manipulacija preskriptivista je navodno zalaganje antipreskriptivista protiv standardnog jezika. Naprotiv, lingvisti preskriptivisti nisu nikakvi protivnici standarda, već skreću pažnju struci i javnosti na nenaučnost stava da je standardni varijetet jedini ispravan i poželjan, kao i na pogubne društvene nepravde koje proističu iz takvog gledišta.

Zadatak lingvista je da se zalažu za očuvanje dijalekata,²⁷⁰ za koje važi isto što i za održanje jezika (Kapović 2010: 99): ukoliko dijalekat ima stabilan broj govornika, nije ugrožen. Afirmisanje naučne ideje da su svi idiomi, i standardni i nestandardni, jednako vredni može pomoći govornicima da maternje idiome ne doživljavaju kao inferiorne književnom jeziku i da prestanu da ih se stide (Kapović 2010: 99). Kao što niko ne treba da se stidi svoje boje kože ili porekla, ne treba da se srami ni maternjeg jezika. Jednako tako, činjenica da neko govori dijalektom ne treba da upućuje na to da je dotični govornik nužno neobrazovan ili „ruralan“ (Kapović 2010: 99–100). Tradgil smatra da je dužnost sociolingvistâ da pomognu ugroženim jezicima i dijalektima da prežive, te da se

²⁷⁰ I tu govornici igraju presudnu ulogu jer se dijalekti neće očuvati ukoliko njihovi govornici to neće: lingvisti ne mogu nikoga naterati da uči svoju decu dijalektu ukoliko to ne želi (Kapović 2010: 99). Međutim, mogu odigrati ključnu ulogu u promovisanju tolerancije i suzbijanju diskriminacije prema dijalektima i njihovim govornicima, što može uveliko doprineti opstanku dijalekata (Kapović 2010: 99).

dijalekti mogu sačuvati (što je suprotno stavu da je gubljenje dijalekata neizbežna posledica ubrzano modernizujućeg sveta), a pogrešne predstave o tome mogu promeniti (Kapović 2010: 01).

Trudgill (2000: 197) uočava da je u mnogom evropskim zemljama rasprostranjeno mišljenje da dijalekti anahroni, staromodni, nesofisticirani, prave podele u društvu i da su nepovoljni u pogledu ekonomije. Autor ističe primer Norveške, Švajcarske i Luksemburga,²⁷¹ tri najbogatije evropske zemlje prema podacima iz 1990. godine, koje su dijalekatski veoma razdeljene i dobro ih čuvaju, odnosno gaje veliku toleranciju prema jezičkoj raznolikosti. Iako bi bilo preterano tvrditi da su te države bogate zahvaljujući dijalektima, ne sme se potceniti stepen otuđenja koji nastaje u situacijama kada se ljudima uskraćuje poštovanja prema njihovom lokalnom govoru (Trudgill 2000: 197–198). Upravo su ove zemlje primeri na koje se treba ugledati, za razliku od Francuske.

Aktivistička lingvistika ne podrazumeva da istraživači iskrivljuju svoje rezultate radi podupiranja određene grupe ili ideologije, ni to da poznati lingvista ili lingvistkinja koriste svoju slavu radi podrške određenim kampanjama: aktivistička lingvistika traži od istraživača da ostanu sa zajednicom i da u njoj primene znanja koja su stvorili, i to na opštu dobrobit društva (*apud* Starčević *et al.* 2019: 69).

Prema Aniću, jezik će uvek biti političko i stručno pitanje u segmentima odnosa jezika, kao što su diglosija ili triglosija, ili pak nastava. No jezik je pre svega humano pitanje jer čovek na njemu misli i bez njega se ne može oblikovati u ljudsko biće (Hekman 2000: S.N.). Zato je potrebno raditi na smanjivanju tenzija oko pojma „pravilno“. Jezik pripada svim izvornim govornicima, a ne lingvistima. Lingvistika je humanistička nauka, ma koliko podaničkim i činovničkim mentalitetima odgovaralo da jasno znaju koga i šta moraju slušati i u korist čega će se odreći svoje kreativne sposobnosti u jeziku (Hekman 2000: S.N.).

Umesto disciplinovanosti u upotrebi jezika, pojedinac treba da bude spretan i prilagodljiv govornik i dobar sagovornik, da jeziku pristupa sa znatiželjom i kreativno, intuitivno, spontano, domišljato: da koristi bezgranične stvaralačke mogućnosti jezika na izabranom varijetetu ili jeziku. Jezička kreativnost nije retka odlika samo nadarenih ljudi, već imanentno obeležje običnih ljudi. Stoga je potrebno je prihvatiti činjenicu da je kreativnost važna odlika jezika, te da je pravo svakog čoveka da ga spontano i inventivno, a pre svega slobodno koristi. Sumnja u „ispravnost“ izrečenog i usredsređenost na nečinjenje „greške“ sputavaju jezičku upotrebu, izazivaju nelagodu, frustraciju i komplekse, te doprinose održavanju i produbljanju klasnih razlika.

Klasizam i elitizam u jeziku nije moguće prevazići samo kroz jezik, ali lingvisti antipreskriptivisti treba javno da deluju i ističu činjenicu da ne postoje vredniji i manje vredni varijeteti jezika, da je standardni jezik samo jedna od njih i da svako, u svakoj prilici ima pravo da izabere jezik ili varijetet.

Preskriptivizam i ostale standardnojezičke ideologije imaju i druge negativne posledice za jezičku zajednicu, poput stigmatizacije govornika, diskriminacije, jezičke nesigurnosti, straha od jezika, na koje su lingvisti dužni da ukažu društvu. Od angažovanja i intervencija jezičkih aktivista u pogledu ostvarivanja veće jezičke tolerancije i umanjivanja normativističkog pritiska kom su govornici izloženi zajednica može samo imati korist.

Zasnovan na načelima etičkog naučnog društvenog angažmana, antipreskriptivistički jezički aktivizam sastoji se od razobličavanja standardnojezičkih ideologija zbog nenuačnosti, konzervativnosti i nazadnosti, te štete koju nanose čitavom društvu. Takav ideološki angažman usmeren je na toleranciju, društveno pozitivne ideje, kritičko delovanje, odgovornost, ispravljanje društvene nepravde u vezi s upotrebom jezika i postizanje društvene promene i pravde.

²⁷¹ Švajcarska je multilingvalna zemlja sa četiri jezičke zajednice (francuska, nemačka, italijanska i retoromanska). Uprkos tome, mnogi govornici ne postaju dvojezični. Interesantno je da većina Švajcaraca koristi dijalekt (Trudgill 2000: 119, 198). Jezička raznolikost katekteristična je i za Luksemburg, čija celokupna autohtona zajednica govori dijalektom. Luksemburžani uče nemački i francuski jezik i koriste se njima, ali im je maternji jezik luksemburški, koji se smatra dijalektom nemačkog (Trudgill 2000: 198). U Norveškoj je jezička situacija još zanimljivija budući da ima navise dijalekata u Evropi (Trudgill 2000: 198). Jedan deo stanovnika koristi standardni norveški jezik, ali se većina služi dijalektima, nezavisno od toga kom društvenom staležu pripadaju. Dijalektom se govori na radiju i televiziji, to je jezik obrazovanja i književnost nastaje na dijalektu (Trudgill 2000: 198).

7.3. Ima li ičeg moralnog u izazivanju jezičke moralne panike

Moralna panika proizvod je kodiranog diskursa, pa pitanja jezika mogu lako postati kôd za pitanja rase, klase i kulture (Cameron 1995: 86). Moralni (ili moralizatorski) diskurs o „dobroj“ i „lošoj“, „pravilnoj“ i „nepravilnoj“ upotrebi jezika, kojim se jeziku pridaje moralna dimenzija, zapravo zaklanja jezička pitanja (Cameron 1995: 82).

Gramatika (odnosno standardni jezik) za konzervativnu misao predstavlja metaforu morala, korelat za niz politički i moralno povezanih pojmova: *red, tradicija, autoritet, hijerarhija i pravila* (Cameron 1995: 86). U tom ideološkom svetu, ovi pojmovi nisu samo pozitivni, već definišu uslove za postojanje građanskog društva, dok njihove suprotnosti – *nered, promena, fragmentacija, anarhija i bezakonje* – označavaju krah društvenih odnosa. Stoga se moralna panika oko gramatike (upotrebe (ne)standardnog jezika) može tumačiti kao metaforički izraz konzervativnih strahova od gubitka društvenih vrednosti koje vodi u kaos (Cameron 1995: 86). Gramatika simbolizuje privrženost tradicionalnim vrednostima koje čine osnovu društvenog poretka, „standardima“, „disciplini“, moralnoj sigurnosti umesto moralnog relativizma, kulturnoj homogenosti umesto pluralizma (Cameron 1995: 112).

Verbalna higijena i društvena ili moralna higijena međusobno su povezane: raspravljati o jeziku indirektno znači raspravljati o vanjezičkim vrednostima. Veze koje su konzervativne ideologije uspostavile između jezika i moralnih vrednosti nesumnjivo su iracionalne i mistifikatorske (Cameron 1995: 115).

Reč o retrogradnim, po pravilu prikrivenim, ideologijama i njihovim prenosiocima koji zahvaljujući uspostavljanju saveza i ideološkom angažmanu uživaju status uglednih pripadnika društva. Standardnom jeziku pripisuje se moralna komponenta: govornici nestandardnih varijeteta nisu uzorni, već moralno neodgovorni građani, što je očita klasistička manipulacija.

Propagiranjem standardnog varijeteta kao jedinog valjanog, ideolozi jezika stvaraju društveni konflikt, izlaze u susret vladajućoj ideologiji i politici, doprinoseći neravnopravnoj raspodeli društvenih dobara i nejednakom pristupu društvenoj moći. Apokaliptičnim vizijama budućnosti jezika (jezik se kviri i propada, ugrožen je, u teškom je položaju, prete mu borci za nepismenost, sprovodi se jezički inženjering i neizdrživo nasilje nad jezičkom kulturom i sl.) jezikoslovci se pretvaraju u moralne aktiviste. S druge strane, koristeći se kvazimoralističkim konceptima „jezičke kulture“, odgovornosti govornika prema sopstvenom (standardnom) jeziku i čuvanju identiteta, namećući načelo „pravilnog“ i „pogrešnog“ u jeziku, predstavljajući jezičku uniformnost kao normalno stanje, a varijaciju devijantnom, preskriptivisti od običnih govornika stvaraju poslušne građane, zaštitnike jezičke tradicije i poretka: čuvare moralnih vrednosti.

Razotkrivanje društvene uloge jezika važno je sredstvo društvene promene koja vodi ka heterarhijskom ustrojstvu i većem stepenu ravnopravnosti unutar društvenih klasa (Filipović 2018a: 49). Dužnost lingvista je da upozore i reaguju na društvene nepravde u vezi s jezikom, na primer kada se određenoj zajednici uskraćuje mogućnost izražavanja na svom jeziku ili kada se delovi društva diskriminišu zbog načina na koji govore (Starčević *et al.* 2019: 69), a ne da ih kreiraju.

Pošto lingvisti (antipreskriptivisti) znaju osnove lingvistike i svesni su kako jezik funkcioniše, treba da intervenišu protiv manipulativnog delovanja koje dovodi do jezičke nesigurnosti, ponižavanja određenih društvenih slojeva, stvaranja preprekâ za njihovo društveno napredovanje i demokratsko sudelovanje u javnim aktivnostima (Starčević *et al.* 2019: 69–70). No zar lingvisti preskriptivisti ne poznaju temeljna načela lingvističke nauke?

Robert Hol Jr. u monografiji napisanoj pre gotovo tri četvrti veka saopštava poruku koju lingvistika ima za savremeno društvo (ondašnje, ali očito i današnje), jednaku naslovu knjige: „Ostavite jezik na miru!“ (Hall Jr. 1950: 248). Svako mešanje u jezik u ime „pravilnosti“, pravopisa ili nacionalizma je štetno. Ova poruka je upozorenje da treba odustati od starog dogmatskog, normativnog, teološkog pristupa tradicionalne gramatike i društvenog snobizma i zameniti ga

relativističkim, objektivnim (i etičkim, prim. I. B.) pristupom naučnog istraživanja i analize (Hall Jr. 1950: 248).

Na vrednost onoga što pojedinac kaže ili učini ni na koji način ne utiče način na koji to ostvari. Prihvatiti ili odbaciti nekoga na osnovu „pravilnog“ ili „nepravilnog“ govora odraz je površnosti, indolentnosti i malograđanštine (Hall Jr. 1950: 236).

8. Zaključak

Cilj istraživanja bio je da se analiziraju, opišu i rasvetle uočene veze između fenomena moralne panike i standardnojezičkih ideologija, te da se razmatranjem međusobnog odnosa ova dva koncepta prodube naučna saznanja u okviru šireg pojma moralne panike i dekonstruiše način na koji standardnojezičke ideologije i moralna panika funkcionišu kao potencijalni instrumenti neformalne društvene kontrole.

Problem je trebalo sagledati iz mnogostrukih perspektiva – lingvističke, društveno-kulturne, istorijsko-političke, ekonomske – kako bi se došlo do društveno angažovanih odgovora i mogućih rešenja. Budući da je moralna panika u tesnoj vezi s diskursom, rizikom i vladajućim ideologijama, podrobno su istražene različite standardnojezičke ideologije kako bi se prepoznalo njihovo prisustvo u konkretnim jezičkim temama oko kojih se javnost konstantno uznemirava, a to su, u najširem smislu: propadanje jezika i ugroženost jezika.

Španski i srpski društveni i kulturni kontekst povezuju tradicionalizam i nacionalizam u pristupu jeziku, poštovanje tradicije, autoriteta i reda, čuvanje nacionalnih vrednosti, što su paradigme kojima se opstruiše svaki oblik promene ili reforme ustaljenih obrazaca (jezičkog) ponašanja. Spaja ih i jak institucionalni uticaj, kada je reč o lingvističkim pitanjima, te je prioritet ovog rada bio komparativno istraživanje kojim će se sagledati i preispitati ideološka pozadina i funkcija tih narativa. Kritički su razmotreni dominantni diskursi koji imaju značajnog udela u stvaranju i perpetuiranju nejednakosti u savremenom srpskom i španskom društvu. Sistematičnom analizom veza između jezika, društvene moći i ideologije – obično neprimetnih i skrivenih od članova zajednice – istraženo je kako se različiti oblici društvene neravnopravnosti (marginalizacija, stigmatizacija, diskriminacija) reprodukuju i legitimišu kroz diskurs i jezičku praksu zahvaljujući mehanizmima odnosa moći, delovanja autoriteta, hijerarhije, dominacije, hegemonije i kontrole. Usledila je analiza izabranog korpusa kojom je potvrđena osnovna hipoteza rada: standardnojezičke ideologije koriste se u stvaranju moralne panike.

* * *

Fenomen moralne panike sagledava se u okviru dva narativa, te je analiza korpusa podeljena u dva dela: 1. *propadanje jezika* i 2. *ugroženost jezika*. U prvom delu obrađeni su jezički priručnici i savetnici, jezički onlajn savetnici i jezičke kampanje u Srbiji i hispanskom svetu (Meksiko, Urugvaj i Španija), dok se ugroženost jezika preispituje kroz prizmu borbe protiv tuđica (anglicizama), otpor prema rodno osetljivom (standardnom) jeziku i očuvanje ćirilice.

Narativ o „propadanju“ jezika, odnosno jezičkoj promeni kao nosiocu „kvarenja“ i „urušavanja“ jezika, prisutan je u manjoj ili većoj meri u standardnojezičkim kulturama, među koje spadaju srpska i španska. Prema preskriptivistima, jezik konstantno propada, a to propadanje povezano je s moralnim padom (Milroy 1998: 58). Uvek je neko prošlo stanje jezika bolje od sadašnjeg, ali ne navodi se koji je to period „zlatnog doba“ jezika. Ideologija jezičke tradicije i ideologija stičnosti (nepromenljivosti) ispoljava konceptima: „starije je bolje“, jezik književnosti kao ideal, tradicija „najboljih pisaca“ itd. (Milroy 1998: 58, Milroy, Milroy 1999: 24, Hohenhaus 2005: 205, Starčević *et al.* 2019: 221). Norma treba da bude konstanta, a odstupanje od norme tumači se kao devijacija, „jezičko otpadništvo“

Međutim, jezička promena nije inženjering, već inherentno svojstvo jezika: uslovljena je društvenim i psihološkim faktorima i odigrava se na svim jezičkim ravnilima. Pokreću je društvene potrebe, strani uticaj ili moda, a jezik ne dozvoljava promene koje narušavaju ili remete njegov sistem, već im se sopstvenim terapeutskim mehanizmima odupire (Aitchison 2001: 197, 260). Jezik nije ni istorijski ni društveno konstantan, a pokazatelj da jezik ne propada jeste činjenica da govornici, uprkos neprestanim promenama, neometano i efikasno komuniciraju (Kordić 2010: 29). Savetima, sugestijama, preporukama preskriptivista ne može se zaustaviti jezička promena niti se govornici mogu naterati da postupaju prema njima.

Među laicima je rašireno mišljenje da jezik propada, ali takvi vrednosni sudovi obično su samo refleksi preskriptivističke ideološke manipulacije o etici i estetici jezičke upotrebe.

Negodovanje običnih govornika zbog „nepravilne“ upotrebe jezika u službi je promocije standardnog jezika, a posledice podrazumevaju razvoj jezičkog sistema vrednosti koji reprodukuje odnose moći i učvršćuje razlike između društvenih klasa (Kordić 2010: 29, Milroy, Milroy 1999: 77). U ovom delu rada obrađeni su i sledeći pojmovi: jezička varijacija, jezička kultura, funkcionalni stilovi i komunikativni kontekst, a dat je i kritički osvrt na novija španska i srpska izdanja normativnih priručnika, te primenu ideologije normativnih priručnika (Gorjanc 2017).

Zbog raširenog stava među normativnim lingvistima da jezik propada i da govornici ne znaju maternji jezik, zajednici se – pored normativnih priručnika – preporučuje i redovno konsultovanje (nenormativnih) jezičkih savetnika da bi znali kako se nešto „pravilno“ kaže, budući da je (po preskriptivistima) to uslov da budu cenjeni članovi društva i da ravnopravno učestvuju u javnom životu. Iako govornici imaju razvijene komunikativne i sociolingvističke kompetencije, preskriptivisti ih proglašavaju nepismenim i neukim. Misleći da je norma zasnovana na nauci, a ne društvenim uzusima, imaju poverenja u autoritete: naviknuti na ograničenja kada je reč o upotrebi jezika, i nesigurni, verujući da se mora biti poslušan građanin, a time i moralan, govornici pribegavaju jezičkim savetnicima jer jezičko pravilo može biti samo jedno (odbacivanje dubleta kao jezičke pojave), sami sebi oduzimajući jezičke kompetencije izvornih govornika i preobraćajući se u čuvare morala.

Jezički savetnici su instrument za konstantno uznemiravanje javnosti i imaju dvojaku funkciju: istovremeno služe za stvaranje (ili pothranjivanje) moralne panike i za njeno smirivanje pošto nude rešenje za otklanjanje „opasnosti“ (korišćenje nestandardnog jezika). Njihova glavna odlika je usredsređenost na „greške“ govornika i „nepravilnu“ upotrebu jezika i popularno su štivo u Srbiji i u Španiji. S druge strane, onlajn jezički savetnici (specijalizovane veb-stranice za pravopis i gramatiku, forumi, stranice na društvenim mrežama) beleže se u velikom broju u Srbiji, dok ih u takvom obliku u Španiji ima znatno manje. Španski normativni priručnici, za razliku od srpskih, dostupni su na internet stranicama merodavne jezičke institucije (RAE), dok su veb-sajtovi koje uređuju zaljubljenici u standardni jezik specijalizovani za određene oblasti: rečnici izgovora, konjugatori glagola, alatke za podelu reči na slogove, blogovi i podkasti posvećeni jeziku i platforme za učenje španskog jezika kao stranog, uglavnom komercijalnog karaktera. Ova činjenica može ukazivati na to da je u Srbiji ova popularna pseudolingvistička zabava rasprostranjenija usled snažnijeg normativističkog pritiska, te da je i podložnost šizoglosiji veća.

Snažan preskriptivistički pritisak jezičkim kampanjama u Srbiji započeo je akcijom „Negujmo srpski jezik“ 2015. godine, otkada se pojavilo više inicijativa koje promovišu isključivo standardnu varijantu srpskog jezika, kao jedinu „pravilnu“ i „dobru“ (pod izgovorom „brige“ o jeziku, „očuvanja“ srpskog jezika, zaštite „ugrožene“ ćirilice, negovanja „pravilnog“ izražavanja): „Sačuvajmo srpski jezik“ (*Politika*, 2015), animirani serijal „Jezičke nedoumice“ na RTS-u (2020), a prethodno na RT Vojvodine, pod istim nazivom (2012–2014), „Digitalni bukvar“ Filološke gimnazije u Beogradu (2021), Mala biblioteka (2023). Pristup u kampanjama zasniva se na „učenju na (istim) greškama“ koje se unedogled ponavljaju, od kojih su neke „omražene“, „iritantne“ ili „najiritantnije“ (organizuju se i izbori ozloglašanih grešaka). Kampanje su preskriptivističke, purističke, stigmatizirajuće i diskriminatorne: „Verujte da je tako“, „Zameni grubu tuđicu, doprinesi čistoti“, „Imaš li muke s padežima kao ljudi sa juga Srbije?“ i sl. Pošto se obično ne uzima u obzir kontekst upotrebe jezika pred govornike se stavlja zahtev da standardni jezik koriste u svakoj prilici (na primer u privatnim SMS porukama).

Važno je naglasiti da jezičke kampanje u Srbiji predvode, ili su u njih uključene, referentne jezičke institucije, poput Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Filološke gimnazije u Beogradu ili druge javne ustanove (Sekretarijat za kulturu grada Beograda, Biblioteka grada Beograda, Javni medijski servis). Jedan broj srpskih lingvista učestvovao je u kampanjama, dok su drugi oštro osudili kampanju „Negujmo srpski jezik“ i druge kao represivne, diskriminatorne i promašene, te s aspekta nauke o jeziku neprihvatljive.

Preskriptivističke jezičke kampanje u hispanskom svetu obeležile su određene trenutke u prošlosti, dok su u savremeno doba ređa pojava. Komisija za odbranu španskog jezika meksičke vlade sprovođila je kampanju protiv anglicizama početkom 80-ih godina 20. veka. Nekoliko

purističkih kampanja zabeleženo je i u Urugvaju tokom vojne diktature (1973–1985). Karakteristično je da pitanja jezika (kao nosioca identiteta i nacionalne pripadnosti) dolaze u prvi plan tokom društvenih kriza, represije i vladavine konzervativnih i nazadnih režima. U tom svetlu treba posmatrati i zloupotrebu srpskog jezika u nacionalističke svrhe, koja je znatno pojačana u poslednjih desetak godina. Takođe, Španska kraljevska akademija je 2016. godine vodila akciju „zaštite“ španskog od anglicizama „Jedan je maternji jezik“ (*Lengua madre solo hay una*). Novija pojava su kampanje u vezi s položajem španskog jezika u Kataloniji, koje se odnose na nemogućnost ostvarivanja određenih jezičkih i političkih prava građana koji ne govore katalonski jezik (obrazovanje, pravosuđe, administracija). Uglavnom ih predvode konzervativne desničarske političke partije, a po hronologiji mogu se dovesti u vezu s Katalonskim referendumom o nezavisnosti (2017).

Da standardnojezičke kampanje izazivaju standardnojezičku moralnu paniku pokazuju naslovi iz srpskih i španskih štampanih i elektronskih medija o „propadanju“ jezika:

- „Pet neoprostivih pravopisnih grešaka“ (*Las 5 faltas de ortografía imperdonables*) (Semana 2017b);
- „Neprestana borba za negovanje i očuvanje španskog jezika“ (*La constante batalla por cuidar y preservar el español*) (Semana 2017a);
- „Epidemija pravopisnih grešaka zahvata i univerzitet“ (*La epidemia de las faltas de ortografía escala hasta la universidad*) (Silió 2018);
- „Potrebna nam je jezička policija“ (Radisavljević 2015b);
- „Sve je više boraca za nepismenost“ (Vulićević 2015a);
- „ISTRAŽUJEMO Zbog čega mladi SVE LOŠIJE govore srpski jezik?“ (Janković 2019);
- „Jezik najbrže propada nemarom“ (Vulićević 2016a);
- „Jer tako? Pravopisne greške koje su teška bruka“ (Kalaba 2022).

Neke pravopisne ili gramatičke greške su „neoprostive“ i „sramotne“, „borba“ za negovanje i „očuvanje“ jezika mora biti neprestana jer je sve više „boraca za nepismenost“ (čak i među lingvistima, kako se navodi u članku). Uznemirujuće poruke, koje umnogome sadrže elemente moralne panike, direktno su usmerene na govornike koji treba da se prepoznaju u sledećim kvalifikacijama: nemarni su i krivi za „propadanje“ jezika, studenti ne znaju pravopis, mladi „sve lošije govore“, čitavo društvo je u opasnosti, te nam je neophodna „jezička policija“.

* * *

Dakle, jezik propada (ili je pak propao jer se neprestano urušava) i istovremeno je konstantno *ugrožen* kontinuiranim jezičkim promenama, odnosno daljim propadanjem. Ipak, stiče se utisak da još nije „načisto propao“ budući da preskriptivisti i normativisti stalno smišljaju načine za njegov „oporavak“, „brigu“ o njemu, „negovanje“, „čuvanje“ i „zaštitu“ kako bi se „stabilizovao“ ili čak „napredovao“.

Izabrani korpus za analizu „ugroženosti“ jezika čine naučni i stručni radovi iz oblasti lingvistike, odluke i saopštenja španskih i srpskih jezičkih institucija (RAE i Odbor za standardizaciju srpskog jezika), te medijski napisi. Ovom građom obuhvaćene su najveće „pretnje“ srpskom jeziku, protiv kojih se treba „boriti“: strana (engleska) leksika, rodno senzitivni jezik i upotreba ćirilicnog pisma.

Za standardnojezičke kulture karakteristično je purističko-ksenofobno proskribovanje tuđica, a taj fenomen naziva se „ugrožavanje“ („kvarenje“, „narušavanje“, „uništavanje“) jezika engleskim. Bez obzira na to što strane reči čine veliki deo vokabulara svakog jezika (na primer, engleski ima 70–80% leksike stranog porekla, a 50% engleskog vokabulara sačinjavaju latinizmi), preskriptivisti se i dalje uporno i bezuspešno bore protiv anglicizama (Starčević *et al.* 2019: 247, 356, Kordić 2010: 55).

Srpski i španski lingvisti rado klasifikuju anglicizme pomoću vrednosne skale „sasvim neopravdani (suvišni)“ – „sasvim opravdani“ (Prčić 2005: 130–134, Mallo 1954: 135–136), dok

srbisti na sličan način razvrstavaju i kroatizme (Klajn 1996: 39–41, Fekete 2007: S.N.). Korišćenje anglicizama je „ponižavanje i sebe i sopstvenog jezika“, „zloupotreba jezika i nacionalna sramota“ koju bi država trebalo da sankcioniše kaznama, predviđenim propisima o upotrebi jezika (Ćupić *apud* Klajn 2008: 161) i „pomodarsko razmetanje tobožnjom učenošću“ (Ivić *apud* Klajn 2008: 160). Pojedinci „s osećanjem nacionalne iskorenjenosti“ rado preteruju s upotrebom stranih reči (Piper *apud* Vulićević 2016b: S.N.), zbog čega se organizuju takmičenja za reč koja bi zamenila odomaćenu englesku i tako sačuvala „čistotu“ sprskog i sl. Uprkos tome, neki jezikoslovci smatraju da srpsku jezičku politiku nikada nije odlikovao purizam (Klajn 2008: 153). Maljo anglicizme u španskoj govornoj zajednici u SAD naziva „kugom“ (Mallo 1954: 110), Viljanueva (kao i Ivić) „divljenje“ engleskom i korišćenje anglicizama naziva „snobizmom“, RAE određene jezičke pojave kritikuje, da bi ih posle nekog vremena uvrstila u rečnik DLE koji se redovno ažurira (i) anglicizmima, a Lorenzo smatra da treba priznati njihovo postojanje u španskom i iskoristiti nebrojene prednosti koje ima taj fenomen kao nosilac napretka, pri čemu ne treba obezvređivati vlastiti identitet (Lorenzo 1995: 165–166). Jednako tako, jedan broj srpskih lingvista (nepreskriptivista) ne protivi se bogaćenju leksike posredstvom tuđica i smatra je integralnom leksikom srpskog (Simonović *apud* Stevanović 2015c: S.N., Novokmet 2019: S.N.).

Borba protiv anglicizama u Srbiji je institucionalna, a delimično i u Španiji budući da RAE povremeno iznenadi špansku javnost medijskim istupima i kampanjama (RAE 2016, Sainz Borgo 2015). Medijske kampanje protiv prodora engleskog konstantne su u obe države, a u Srbiji su povremeno uperene protiv susednih jezika nastalih raspadom srpskohrvatskog (hrvatskosrpskog):

- „Anglicizmi: ‘virus’ koji ugrožava zdravlje španskog jezika“ (*Anglicismos: el “virus” que amenaza la salud del castellano*) (RT 2011);
- „RAE objavljuje rat anglicizmima zanimljivim ‘spotom’“ (*La RAE declara la guerra a los anglicismos con un divertido “spot”*) (Elies 2016);
- „Korišćenje nepotrebnih anglicizama nanosi štetu španskom jeziku“ (*El uso de anglicismos innecesarios daña la lengua española*) (Cadena SER 2017);
- „Neizdrživo nasilje nad jezičkom kulturom“ (Radisavljević 2012);
- „Dnevno nestane jedan jezik, srpski ugrožava najezda engleskog“ (Blic 2014);
- „Tuđice nisu otmene reči“ (Radovanović 2015);
- „‘Balkanski esperanto’ gasi srpski jezik?“ (Kankaraš Trklja 2017);
- „Srpski jezik predaje hrvatski lektor“ (Vulićević 2015b).

Za ovu vrstu kampanja karakteristična je „ratna“ terminologija koja ukazuje na neposrednu opasnost: „invazija“, „pretnja“, „ugrožavanje“, „virus“, „najezda“, „objavljivanje rata“ i sl. Iako medijsku moralnu paniku po pravilu predvodi tabloidska štampa, a zatim je preuzimaju i drugi mediji pod zvučnim naslovom (Maširević 2007: 249), Srbiji u „paničnim“ naslovima prednjači „najstariji dnevni list na Balkanu“, beogradska *Politika*.

* * *

Rodno osetljivi jezik predstavlja najnoviju „pretnju“ srpskom jeziku. Srpski standard nije definisao morfološki ženski rod za označavanje zanimanja, zvanja i titula žena, iako sve više femininativa spontano ulazi u jezički praksu. Odbor za standardizaciju srpskog jezika ne prepoznaje potrebu za normiranjem određenog leksičkog korpusa, već se suprotstavlja jezičkoj promeni stavom da upotreba rodno osetljivog jezika bespotrebno opterećuje jezički iskaz i da su generičkim (nemarkiranim, neutralnim) muškim rodnom pokriveni svi rodovi. U ovom odeljku dat je sistematičan uvid u stavove jezičkih institucija prema rodno osetljivom jeziku i suprotstavljena stanovišta lingvista, te kritički komentar o kaznenim merama Zakona o rodnoj ravnopravnosti (Službeni glasnik RS, br. 52/2021) u vezi s upotrebom jezika.

Nakon donošenja Zakona o rodnoj ravnopravnosti 2021. godine, i zbog činjenice da kaznene odredbe zakona stupaju na snagu 01.06.2024. godine, situacija se dodatno pooštrila, pa je institucionalna i medijska represija protiv rodnog senzitivnog jezika neprekidna. Prema mišljenju

srpskih normativista, jezik rodne ravnopravnosti je: „banalizacija jezičke teorije“ (Brborić *et al.* 2017: 272) kojom se „obesmišljava struka i diskriminiše veliki broj običnih govornika srpskoga jezika“ (Tanasić 2021a: 3), a femininativni „ne bogate nego urušavaju strukturu“ srpskog jezika (Tanasić 2021a: 2). Zakon o rodnoj ravnopravnosti je protivustavan „zato što Ustav ne poznaje kategoriju roda“ i njime se „vrši nasilje“ nad srpskim jezikom i onemogućava sloboda upotrebe uobičajenih izražajnih mogućnosti srpskoga jezika (Tanasić 2021b: 123). „Podvođenje srpskog jezika pod jezik rodne neravnopravnosti naučno je neosnovano“ (Odbor za standardizaciju 2017: S.N.), „u suprotnosti je sa celom istorijom norme srpskoga književnog jezika“ (Tanasić 2021b: 122), a stav da upotreba generičkog muškog roda ugrožava prava žena „u neskladu je sa važećim stavom lingvističke nauke“ (Brborić *et al.* 2017: 273). Normativni lingvisti ne samo što oštrim diskursom doprinose izazivanju moralne panike, već šire nenaučna uverenja. Tvrdnje da je jezik rodne ravnopravnosti „rogobatan“, da „kvvari jezik“, „nepotrebno opterećuje jezički iskaz“, da „nije u duhu srpskog jezika“, apstraktne su, krajnje subjektivne i neutemeljene u lingvističkoj nauci. Lingvistika ne utvrđuje način na koji se rod iskazuje u pojedinačnim jezicima, niti da li uopšte postoji kao kategorija, a ponajmanje to da muški gramatički rod obuhvata drugi rod ili rodove. Tako se veliki deo govorne zajednice, koji normativiste doživljava kao autoritete, dovodi u zabludu, a javno mnjenje se polarizuje na protivnike i zagovornike rodno senzitivnog jezika. Normativisti ne propuštaju priliku da naglase „nacionalnu komponentu jezika“: „zahvati u srpski jezik“, čiji je cilj menjanje njegove prirode i strukture „imali bi dalekosežne posledice i po očuvanje nacionalnog identiteta“ (Odbor za standardizaciju 2017: S.N.), naglašavajući da je reč o sprovođenju rodne ideologije, dok sopstvenu ideologiju standardnog jezika i preskriptivizma ne navode.

U Španiji su polemike o rodno osetljivom jeziku bile aktuelne približno pre deceniju i po, ali odjeci se uočavaju i danas. Rodno osetljiva leksika je normirana, ali RAE, kao glavna jezička institucija u Španiji, i dalje pruža otpor korišćenju rodno osetljivog jezika u određenim kontekstima i po potrebi poseže za argumentom „neutralnog, generičkog“ muškog roda. Takav primer su tekst akademika Boskea (Bosque 2012), koji je izazvao pažnju i uglavnom kritike javnosti, te Akademijin *Stilski priručnik za španski jezik* (RAE 2018), u kom se ističe da „nemarkirani“ muški rod u španskom jeziku u nekim situacijama može obuhvatati i ženski rod. Poslednjih godina vode se rasprave o inkluzivnom nebinarnom jeziku i potencijalnoj standardizaciji rodno neobebeženih oblika, poput *amigues – amigxs, todes – todxs, nosotres – nosotrxs*, čemu se RAE protivi.

Godine nastanaka tekstova sugerišu da tema rodno osetljivog jezika više nije u fokusu u Španiji, dok je u srpskoj javnosti tri godine unazad ekstremno prisutna:

- Ne budite uvređeni i uvređene“ (*No se ofendan ustedes y ustedas*) (De Querol 2012);
- „Jezik ima rod? Ima li i pol?“ (*¿La lengua tiene género? ¿Y sexo?*) (Manrique Sabogal 2012);
- „Milioni i milionke“ (*Millones y “millonas”*) (Roca 2013);
- „Čipovanje srpskog jezika: Rodna ravnopravnost i jezički standardi“ (Čalija 2024);
- „Udar na već ranjeni srpski jezik“ (Aničić, Pejović 2021);
- „Patrijarh Porfirije: Iza rodno osetljivog jezika se krije borba protiv braka i porodice“ (Milovanović 2023);
- „NASILJE NAD SRPSKIM JEZIKOM I NARODOM: Saopštenje Matice srpske i odbora za standardizaciju srpskog jezika“ (V. N. 2021);
- „RAZARAJU NAM JEZIK, ČUPAJU SRPSKI KOREN: Patrijarh i lingvisti upozorili na teške posledice primene Zakona o rodnoj ravnopravnosti“ (Matović 2024a).

U diskursu o rodno osetljivom jeziku u Srbiji prisutni su svi elementi moralne panike. *Pretnja*: Zakon je uperen protiv srpskog jezika, vrši se nasilje nad jezikom, identitetom i celim srpskim narodom; *neprijatelj*: država koja nameće rodnu ideologiju, feministkinje, nepoznati neprijatelj (koji razara jezik i čupa srpski koren); *simbolična značenja*: ranjeni srpski jezik, ideološki srp i čekić, udar na srpski jezik, „čipovanje“ jezika; *opasnost*: država je protiv nauke, ugrožene su porodične vrednosti, Zakon predviđa „paprene“ kazne; *ljudi od autoriteta* (lingvisti): rodno osetljivi

jezik je gramatički nepravilan, u suprotnosti je sa standardnim jezikom, štaviše neustavan; *pojedinci i institucije od društvenog ugleda*: Matica srpska, Odbor za standardizaciju, poglavar Srpske pravoslavne crkve; *pogubne posledice*: razoreni jezik i identitet, uništene institucije braka i porodice, „odnarođavanje“ (Kankaraš Trklja 2017 S.N.), povezivanje s nacionalnim i (uglavnom) izmišljenom tradicijom.

Kampanja se vodi iz institucija (Odbor za standardizaciju, Matica srpska), uz svesrdnu podršku medija kojima ovakvi naslovi donose čitanost i zaradu. Situacija je delimično takva i u Španiji zbog povremenih istupa RAE, uz neizostavnu podršku medija u kreiranju moralne panike, ali je intenzitet kampanja mnogo slabiji. I u Španiji je uočljiv uvredljiv diskurs, ali izostaje eksplicitno vređanje kakvom su izložene žene u Srbiji (Insajder 2024: S.N.). Pored toga, u pitanja jezika (i zakonodavstva) u Španiji nije uključena najuticajnija verska zajednica, Katolička crkva, dok u Srbiji Pravoslavna crkva aktivno učestvuje u kampanji.

* * *

Negovanje i očuvanje ćirilice stalne su teme u srpskoj javnosti od poslednjih godina osme decenije 20. veka do danas, u okviru šireg narativa o ugroženosti srpskog naroda (Brborić *et al.* 2017, Kovačević 1999, Kovačević 2018). Kampanje se vode gotovo neprestano i po potrebi intenziviraju, a mediji prate i rad udruženja koja deluju sa ciljem odbrane ćirilice. Tako je udruženje „Ćirilica“ sprovedo kampanju „Ne gazi ćirilicu“, u kojoj su trotoari novosadskih i beogradskih ulica ispisivani istoimenim pasivno-agresivnim sloganom, a list *Politika* je 2006. godine temu nedelje označio uznemirujućim nazivom „Odumiranje ćirilice“, u okviru koje je objavljeno više autorskih tekstova srpskih intelektualaca.

U ovom delu rada obrađeni su: stavovi normativista o upotrebi ćirilice u okviru odluka Odbora za standardizaciju srpskog jezika, Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama (Službeni glasnik RS, br. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005, 30/2010, 47/2018 i 48/2018) i Zakon o upotrebi jezika u javnom životu i zaštiti i očuvanju ćirilčkog pisma (Službeni glasnik RS, br. 89/2021). Potonji zakon kontrastiran je sa Zakonom o rodnoj ravnopravnosti kada je reč o kazanim odredbama, a dati su i primeri dobrih i loših praksi jezičkog zakonodavstva.

Tako je ćirilica „ne samo primarno nego i jedino pismo Slovena u istočnom kulturnom krugu“ (Brborić *et al.* 2017: 96), pa zauzimanje za ravnopravnu upotrebu pisama predstavlja održavanje i produbljivanje postojećeg stanja koje je „u neskladu s identitetom i integritetom srpske jezičke kulture“ (Brborić *et al.* 2017: 97). Odbor naglašava da je ćirilica međunarodno pismo s više desetina miliona aktivnih korisnika i deo svetskog kulturnog nasleđa: „ona je od epohalnog značaja za celokupno čovečanstvo u sadašnjosti i budućnosti“ (Brborić *et al.* 2017: 101), a odbacivanje dvoazbučnosti kao retkog (ne i jedinstvenog) svojstva srpskog jezika, ne smatra spornim.

Institucije su dugo ukazivale na potrebu donošenja zakona o zaštiti srpskoj jezika i ćirilice, pogotovo posle donošenja Zakona o rodnoj ravnopravnosti. Zakon o upotrebi jezika u javnom životu i zaštiti i očuvanju ćirilčkog pisma u međuvremenu je donet, osnovan je i Savet za srpski jezik koji predviđa navedeni zakon, ali konkretni koraci u zaštiti ćirilice nisu vidljivi.

Mediji i u ovoj moralnoj panici igraju ključnu ulogu pažljivo birajući naslove kojima će dopreti do što šire publike i ukazati joj na opasnost:

- „Ćirilica mora biti odbranjena“ (Pantelić 2022);
- „Subotica: Ćirilicu nema ko da odbrani“ (Lemajić 2012);
- „Očuvanje ćirilice, borba za identitet“ (RTS 2014);
- „Brisanje tragova srpskog jezika i ćirilice u Crnoj Gori“ (Kocić 2021);
- „UČE SRPSKE ĐAKE, A NE ZNAJU ĆIRILICU: Okrugli sto u SANU o položaju Srba u Hrvatskoj“ (Matović 2023);
- „ĆIRILICA – PISMO I IDENTITET SRPSKOG NARODA: Jezik se brani i u medijima“ (Kalinić 2023).

Ponovo se koristi prilika da se diskursom o spasavanju ćirilice manipuliše navodnom ugroženošću srpskog identiteta i čitave nacije, a ulogu moralnih aktivista preuzimaju institucije od ugleda, normativni lingvisti i mediji. Pretnja ponovo dolazi od susednih naroda (crnogorskog, hrvatskog) ili nacionalnih manjina: ćirilica mora biti odbranjena, ali u Subotici, višenacionalnoj sredini, „nema ko da odbrani“. Poslednji naslov zanimljiv je utoliko što govori o potrebi medija da se samopohvale naglašavajući svoje zasluge u veleborbi za opstanak ćirilice.

Na ovom mestu ću naglasiti da su medijski naslovi birani po kriterijumu veće „paničnosti“, te je izbor, iako kritički, nužno subjektivan i selektivan, ali ne tendenciozan. Ponovo je uočeno da u stvaranju i podsticanju moralne panike prednjače listovi *Politika* i *Novosti*, te internet portal Radio televizije Srbije.

Još jednom ću istaći činjenicu da se jezik u Srbiji kontinuirano koristi u izmišljenoj borbi za nacionalne interese stvarajući društvene tenzije. Za razliku od Španije, razvijene demokratije kada je reč o građanskim slobodama i legislativi, nestabilno i nedemokratsko srpsko društvo, izloženo nemilosrdnoj neoliberalizaciji, podložnije je manipulaciji i kontroli. Zloupotreba jezika posebno je izražena u poslednjoj deceniji, tokom duboke društvene, kulturne i ekonomske krize, koju odlikuje sve veće klasno raslojavanje, izloženost raznim oblicima represije, cenzura (i posledična autocenzura), te strogo kontrolisani mediji i javni diskurs od strane vladajućeg režima, u čiju političku i moralnu agendu se uklapa narativ o propadanju i ugroženosti srpskog jezika.

* * *

Standardni jezik ima opšti društveni prestiž, simboličku funkciju i psihološku vrednost jer se za njega vezuju osećanja nacionalne, kulturne ili političke pripadnosti (Bugarski 2003: 100, 238–239), ali predstavlja samo jedan varijetet jezika i koristi se u određenim komunikativnim kontekstima. Glorifikacija standardnog jezika ima svoje negativne efekte jer pojedincima, koji njime nisu ovladali, može usaditi osećaj niže jezičke, individualne i društvene vrednosti, zbog čega treba pokazati više poštovanja prema nepriviligovanim, ali autentičnim govorima, te širiti svest o tome da „svaki oblik govora ima svojih vrednosti“ koje su različite zbog društvenih razloga (Bugarski 2003: 100).

Upotreba jezika jedno je od osnovnih i neprikosnovanih prava svakog pojedinca. To pravo odnosi se na upotrebu maternjeg jezika u višejezičkim sredinama, ali i na izbor varijeteta u jednojezičkim: kao što svaki govornik standardnog varijeteta ima pravo da personalizuje i stilizuje svoj jezik u bilo kojoj situaciji, tako i svaki drugi govornik ima pravo da, kad god je to moguće, izabere varijetete ili kombinaciju varijeteta svoje jezičke produkcije (Starčević *et al.* 2019: 71, 335).

Pri korišćenju nestandardnog jezika uglavnom nema prepreka ili nesporazuma: govornici svoju jezičku proizvodnju prilagođavaju komunikativnim okolnostima i potrebama, pa je jezička interakcija najčešće uspešna. Uprkos tome, na govornike se neprestano vrši pritisak standardnojezičkim ideologijama. Upozorenja da će bez preskriptivističke kontrole u jeziku nastati haos zapravo je jezički mit, jer haos kao lingvistički termin ne postoji, niti je ta pojava ikada zabeležena budući da su jezik i varijetet fleksibilan, ali uvek dovoljno čvrst sistem (Starčević *et al.* 2019: 119). Ljudski jezik nastao je bez ikakve službene preskripcije i već se hiljadama godina govore jezici bez standardnih oblika, pisma i profesionalnih jezičnih dušebrižnika: intervencije normativista nemaju veze s olakšavanjem upotrebe jezika, već samo s ambicijom da se u jeziku zavede red koji će samo oni videti (Starčević *et al.* 2019: 119, Simonović 2015: S.N.).

Preskriptivistički pogled na jezik neretko je povod za diskriminaciju. Donošenje suda o određenoj osobi na osnovu jezičkog varijeteta kojim se služi, jednako je predrasudama baziranim na prirodnim odlikama (pol, životna dob, boja kože) i drugim društveno konstruisanim karakteristikama (poreklo, društveni status, religija, nacionalna i klasna pripadnost). Iako u savremeno doba nije prihvatljivo ikoga diskriminisati zbog etničke ili klasne pripadnosti, religije, pola itd., otvorena diskriminacija na osnovu nečijeg jezika nije retka, a mnogima ni sporna (Milroy 2001: 536, Milroy, Milroy 1999: 33, Cameron 1995: 99).

Standardnojezičke ideologije ostavljaju štetne posledice na pojedince i čitavo društvo, poput stigmatizacije i diskriminacije na osnovu jezika (lingvicizam), jezičke nesigurnosti i hiperkorekcije,

stigme, šizoglosije i jezičke samomržnje. Upotreba nestandardnog jezika ne ometa komunikaciju, ali je jezička nesigurnost može ozbiljno narušiti. Postavljanje preskriptivističkih zahteva, koje govornici ne mogu ispuniti, ima negativne posledice po jezičko ponašanje, ali i na emotivno i psihičko stanje pojedinaca, što ističu brojni autori. Ako uistinu poštujemo drugog, poštovaćemo i način na koji govori: omalovažavanje tuđeg govora odraz je negativnog stava prema toj ličnosti, ali još više prema društvenoj grupi s kojom se poistovećuje (Bugarski 1986: 30).

* * *

Promovisanje jednog varijeteta kao jedinog „ispravnog“ nauštrb svih ostalih, naučno je neosnovano, a prisiljavanje govornika na upotrebu standardnog varijeteta suprotno je garantovanim pravima svakog pojedinca. Pozivanje na ideje „negovanja“ jezika i „brige“ o njemu, na odgovornost govornika za „čuvanje“ jezika, a time i identiteta i nacionalnih interesa, afirmisanje standardnog jezika kao moralne vrednosti neprimereno je, manipulativno i obmanjujuće. Nesklad između norme i uzusa, propisanog i upotrebnog standarda, pokazuje da se jezik menja: prilagođava se i konsoliduje, i na taj način revitalizuje. Stoga bi drugačiji pristup jeziku, koji bi u obzir uzimao savremene potrebe društva, bio isceljujući i blagotvoran za društvo i sve njegove članove.

Da bi standardizacija bila uspešna, treba se izvoditi u sadelovanju lingvista i drugih stručnjaka, uz aktivno učešće šire društvene zajednice, a norma mora biti široko društveno prihvaćena jer u protivnom gubi svoju svrhu (Bugarski 2003: 244, Haugen 1966: 931). Standardizacija treba da pruža mogućnost da se jezik prirodno razvija i usklađuje sa zahtevima koje donose društvene promene, te je poželjno da bude što prirodnija i logičnija, savladiva za savremenog govornika, a ne demotivišuća (Arsenijević 2015: S.N.). Za znanje jezika nisu presudna preskriptivistička pravila, već široko usvojena norma, a za razvoj gramatike standardnog jezika ključne su konvencionalne norme proizašle iz jezičke upotrebe kao nenamerni rezultati istih radnji mnoštva jezičkih korisnika, oko kojih se govornici ne dogovaraju, već nastaju kao sporedni efekti stvarnih ciljeva govornika: tečne, efikasne i uspešne komunikacije (*apud* Kordić 2010: 63).

Po svojoj prilici, ne postoje govornici koji spontano proizvode isključivo standardne oblike: teško je zamisliti da čovek, poput robota, može proizvoditi samo ono što je zadato, normirano i „ispravno“. U realnoj produkciji, pogotovo govornoj, svaki pojedinac na jedinstven način ostvaruje svaki varijetet u svom repertoaru, takozvani „personalizovani standard“ (Simonović, Arsenijević 2014: 288, Starčević *et al.* 2019: 38). Većina odstupanja od standarda je zanemariva, posebno u pisanom jeziku, a stvarni problem u sastavljanju tekstova jeste strukturisanje smislenih ideja u veće celine, što je veština nezavisna od koda u kom se ostvaruje (Starčević *et al.* 2019: 40). Zato ima smisla zalagati se protiv ideologije standardnog jezika i preskriptivizma budući da je reč o naučno neutemeljenoj, politički retrogradnoj agendi štetnoj po jezičku zajednicu (Starčević *et al.* 2019: 374). Najveći neprijatelj slobodnog života jezika upravo je njegova ideologizacija, instrumentalizacija radi postizanja društvenih i političkih ciljeva.

Jezička sloboda je imperativ. Jezik mora biti oslobođen, a govornik slobodan da ga koristi na način koji odgovara njegovim potrebama, željama i stvaralačkim mogućnostima: jezik se prirodno razvija samo u slobodi, oslobođen od političke instrumentalizacije i svih vrsti pritisaka (Anić 1991: VI). Umesto da sumnja u svoju upotrebu jezika, govornik treba da razvija jezičko samopouzdanje, radoznalost i kreativnost: „jezik nije matematika“, ništa ne propisuje i nikoga ne sputava (Anić 2009: 704). On vredi onoliko koliko ga znamo upotrebiti, a budućnost u jeziku ima samo ono što potvrdi kolektiv kome on pripada (Anić 2009: 704). Anić (1998: 108) ima poverenje u izvorne govornike, kao istinske čuvarje jezika, i njihove izbore. Jezik je u vlasti svih koji se njime služe i niko ne može brinuti za njega više i bolje od njegovih govornika. Svi govornici imaju autonomiju i pravo na sopstvene jezičke izbore, od purističkih do nestandardnih, i na ciljeve koje njima žele postići: pošto je standardni jezik pre svega sredstvo, „svako je u svakoj situaciji slobodan“ da ga ne koristi ako za time ne nalazi potrebu (Starčević *et al.* 2019: 15, Simonović 2015: S.N.). Jezikom se najbolje opšti kada se to uistinu želi, a tu dragocenu želju, koja daje puni smisao opstanku ljudskih društava, jezička kultura treba da prigri kao svoj konačni cilj (Bugarski 1986: 31).

Stoga delovanje lingvистa treba da ide u smeru angažovanja za jezičku slobodu u svakom smislu: od prava na slobodnu i kreativnu upotrebu jezika, preko slobode korišćenja maternjeg jezika, do izbora i menjanja idioma i stilova prema preferencijama i željama (Starčević *et al.* 2019: 376). Svako ima pravo da se izražava kako želi, prilagođavajući svoje navike i potrebe društvenim uzusima i okolnostima, kako u privatnom, tako i u javnom diskursu (Starčević *et al.* 2019: 376). Umesto disciplinovanosti u upotrebi jezika, pojedinac treba da bude spretan i prilagodljiv govornik i dobar sagovornik, da jeziku pristupa sa znatiželjom i kreativno, intuitivno, spontano, domišljato: da koristi bezgranične stvaralačke mogućnosti jezika na izabranom varijetetu ili jeziku. Jezička kreativnost nije retka odlika samo nadarenih ljudi, već imanentno obeležje običnih ljudi. Zato je potrebno prihvatiti činjenicu da je pravo svakog čoveka da spontano i inventivno, a pre svega slobodno koristi jezik. Sumnja u „ispravnost“ izrečenog i usredsređenost na nečinjenje „greške“ sputavaju jezičku upotrebu, izazivaju nelagodu, frustraciju i komplekse, te doprinose održavanju i produblivanju klasnih razlika.

Verbalna higijena i društvena ili moralna higijena međusobno su povezane: raspravljati o jeziku indirektno znači raspravljati o vanjezičkim vrednostima, a veze koje su konzervativne ideologije uspostavile između jezika i moralnih vrednosti nesumnjivo su iracionalne i mistifikatorske (Cameron 1995: 115). Reč o retrogradnim, po pravilu prikrivenim, ideologijama i njihovim prenosiocima koji zahvaljujući uspostavljanju saveza i ideološkom angažmanu, uživaju status uglednih pripadnika društva. Standardnom jeziku pripisuje se moralna komponenta: govornici nestandardnih varijeteta nisu uzorni, već moralno neodgovorni građani, što je očita klasistička manipulacija. Zbog izloženosti raznim vidovima moralne panike poželjno je da svi društveni akteri promišljaju o svom delovanju, posebno oni na višim društvenim pozicijama. Pošto moralna panika može uticati na ponašanje pojedinaca, ali i širih društvenih struktura, poput institucija društvene kontrole, važno je kritički osvrtni se na informacije koje dobijamo preko medija, kao i na sopstveno delovanje (Buljan 2023: 5, 45).

Propagiranjem standardnog varijeteta, kao jedinog valjanog, ideolozi jezika stvaraju društveni konflikt, izlaze u susret vladajućoj ideologiji i politici, doprinoseći neravnopravnoj raspodeli društvenih dobara i nejednakom pristupu društvenoj moći. Apokaliptičnim vizijama budućnosti, zbog ugroženosti i propadanja jezika, jezikoslovci se pretvaraju u moralne aktiviste. S druge strane, koristeći se kvazimoralističkim konceptima „jezičke kulture“, odgovornosti govornika prema sopstvenom (standardnom) jeziku i čuvanju identiteta, namećući načelo „pravilnog“ i „nepravilnog“ u jeziku, predstavljajući jezičku uniformnost kao normalno stanje, a varijaciju devijantnom, preskriptivisti od običnih govornika stvaraju poslušne građane, zaštitnike jezičke tradicije i poretka: čuvare moralnih vrednosti. Razotkrivanje društvene uloge jezika važno je sredstvo društvene promene koja vodi ka heterarhijskom ustrojstvu i većem stepenu ravnopravnosti unutar društvenih klasa (Filipović 2018a: 49). Dužnost lingvистa je da upozore i reaguju na društvene nepravde u vezi s jezikom, da intervenišu protiv manipulativnog delovanja koje vodi ka jezičkoj nesigurnosti, ponižavanju određenih društvenih slojeva, stvaranju prepreka za njihovo društveno napredovanje i demokratsko sudelovanje u javnim aktivnostima (Starčević *et al.* 2019: 69–70). Rezultate relevantnih lingvističkih i drugih multidisciplinarnih istraživanja potrebno je usmeriti ka javnosti kako bi šira društvena zajednica imala uvid u ciljeve, funkcionisanje i efekte standardnojezičkih ideologija, te zauzela kritički stav prema njima.

Zasnovan na načelima etičkog naučnog društvenog angažmana, antipreskriptivistički jezički aktivizam sastoji se od razobličavanja standardnojezičkih ideologija zbog nenaučnosti, konzervativnosti i nazadnosti, te štete koju nanose čitavom društvu. Takav ideološki angažman usmeren je na toleranciju, društveno pozitivne ideje, humanost i pravdu, kritičko delovanje, odgovornost, ispravljanje društvene nepravde u vezi s upotrebom jezika, te postizanje društvene promene i ravnopravnosti. Jezik je zajedničko dobro, te se njegova uloga, upotreba i percepcija moraju zasnovati na načelima demokratičnosti, sudelovanja i sadelovanja.

Literatura

- Aitchison, Jean. 2001. *Language change: progress or decay*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Amorós Negre, Carla. 2014. *Las lenguas en la sociedad*. Madrid: Editorial Síntesis.
- Anić, Vladimir. 1965. Portugal ili Portugalija? *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Vol. 13 No. 5, 154–155.
- Anić, Vladimir. 1991. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Anić, Vladimir. 1998. *Jezik i sloboda*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Anić, Vladimir. 2009. *Naličje kalupa. Sabrani spisi*. (Priređivač: Ivan Marković). Zagreb: Disput.
- Bagić, Krešimir, 2010. Što je Vladimiru Aniću A. Vladić? *Nova Croatica* IV, 4. Zagreb: Filozofski fakultet, 71–81.
- Battistella, Edwin. 2005. *Bad Language: Are Some Words Better than Others?* Oxford, New York: Oxford University Press.
- Beljić, Izabela. 2015. La construcción de las identidades lingüísticas: el caso de la variedad andaluza del español y las modalidades meridionales del serbio. *Verba hispanica: anuario del departamento de la lengua y literatura españolas de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Ljubljana*, XXIII/1. Ljubljana: Editorial científica de la Facultad de Filosofía y Letras, 87–105.
- Blommaert, Jan. 1999. The debate is closed. Jan Blommaert (ed.), *Language Ideological Debates*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 425–438.
- Blommaert, Jan. 2005. *Discourse: A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blommaert, Jan. 2006. Language Ideology. Keith Brown (ed.), *Encyclopedia of Language & Linguistics*, Vol. 6. New York: Elsevier, 510–523.
- Bolívar, Adriana. 2019. Una introducción al análisis crítico del ‘lenguaje inclusivo’. *Literatura y Lingüística*, Nº. 40, 355–375.
<https://www.scielo.cl/pdf/lyl/n40/0716-5811-lyl-40-355.pdf> (12.02.2024).
- Bosque, Ignacio. 2012. Sexismo lingüístico y visibilidad de la mujer. Madrid: RAE.
https://www.rae.es/sites/default/files/Sexismo_linguistico_y_visibilidad_de_la_mujer_0.pdf (20.12.2023).
- Bošković Marković, Valentina. 2021. *Žene u jeziku: borci li borkinje?* Beograd: Zadužbina Andrijević.
- Božilović, Nikola. 2020. Sociologija jugoslovenskog rokenrola šezdesetih: subverzija, moralna panika, cenzura. *Zbornik radova Akademije umetnosti*, 8. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Akademija umetnosti. 200–218.
- Vrborić 1996: Брборић, Бранислав. 1996. Предисторија и социолингвистички аспекти. Милорад Радовановић (ред.), *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, 17–35.
- Vrborić 2001: Брборић, Бранислав. 2001. *С језика на језик – социолингвистички огледи II*. Београд, Нови Сад: Центар за примењену лингвистику, Прометеј.
<https://www.rastko.rs/filologija/bbrboric-jezik/index.html> (11.02.2020).
- Vrborić et al. 2017: Брборић, Вељко, Јован Вуксановић, Милан Тасић, Срето Танасић. 2017. *Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика*. Београд: НМ либрис, Одбор за стандардизацију српског језика.

- Brodnjak, Vladimir. 1993. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb: Školske novine, Hrvatska sveučilišna naklada.
- Bugarski, Ranko. 1986. O pojmu jezičke kulture. *Govor*, God. 3, Br. 1. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 27–32.
- Bugarski, Ranko. 2003. *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Čigoja štampa, Biblioteka XX vek.
- Bugarski, Ranko. 2004. *Jezik u društvu*. Beograd: Čigoja štampa.
- Bugarski, Ranko. 2005. *Jezik i kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ranko Bugarski. 2007. *Lingvistika u primeni*. Sabrana dela, knjiga 5. Beograd: Čigoja.
- Bugarski, Ranko. 2018. *Govorite li zajednički?* Beograd: Biblioteka XX vek.
- Buljan, Ana-Marija. 2023. *Koncept moralne panike u suvremenoj sociologiji* (Neobjavljeni diplomski rad). Fakultet hrvatskih studija: Sveučilište u Zagrebu.
- Busch, Birgitta, Helen Kelly-Holmes. 2004. *Language, Discourse and Borders in the Yugoslav Successor States*. Bristol: Multilingual Matters.
- Cabello Pino, Manuel. 2019. Sobre Sexismo lingüístico y visibilidad de la mujer (2012): lecturas imprecisas y tópicos infundados asociados al “Informe Bosque”. *Archivum*, LXIX, 7–41. (10.02.2024).
- Cameron, Deborah. 1995. *Verbal Hygiene*. London, New York: Routledge.
- Cameron, Deborah. 2003. Gender and language ideologies. Janet Holmes, Miriam Meyerhoff (eds.), *The Handbook of Language and Gender*. Malden, MA, USA, Oxford, UK, Victoria, Australia, Berlin, Germany: Blackwell Publishing, 447–467.
- Cameron, Deborah. 2006. Ideology and language. *Journal of Political Ideologies*, 11(2): 141–152.
- Cano Aguilar, Rafael. 2001. La historia del andaluz. Carmen Lucía Reina Reina (coord.), *Actas de las Jornadas sobre “El habla andaluza: historia, normas, usos”*. Estepa: Ayuntamiento de Estepa, 33–57.
- Carbonero Cano, Pedro. 2011. Sobre la normalización lingüística en Andalucía: antecedentes y perspectivas. Yolanda Congosto Martín, Elena Méndez García (eds.), *Variación lingüística y contacto en el mundo hispánico*. Madrid, Frankfurt: Iberoamericana, Veruvert, 73–87.
- Cavanaugh, Jillian R. 2020. Language ideology revisited. *International Journal of the Sociology of Language*, No. 263, 51–57.
- Cohen, Stanley. 2011. *Folk Devils and Moral Panics*. London, New York: Routledge.
- Critcher, Chas. 2003. *Moral Panics and the Media*. Maidenhead: Open University Press.
- Critcher, Chas. 2006. *Critical Readings: Moral Panics and the Media*. Maidenhead, New York: Open University Press.
- Crystal, David. 1997a². *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, David. 1997b. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, David. 2008⁶. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Cvetinčanin Knežević, Hristina, Jelena Lalatović. 2019. *Priručnik za upotrebu rodno osetljivog jezika*. Beograd: Centar za ženske studije.
- Ćirilov, Jovan. 2010. *Hrvatsko-srpski rječnik inačica – Srpsko-hrvatski rečnik varijanata*. Novi Sad: Prometej.
- Ćosić, Pavle. 2022. *Jezičke nedoumice. Zablude i mitovi*. Novi Sad, Beograd: Prometej, Kornet.
- Davies, Winifred. 1999. Linguistic norms at school: a survey of secondary school teachers in a Central German dialect area. *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 67, 129–147.

- De Saussure, Ferdinand. 1959. *Course in General Linguistics*. New York: Philosophical Library.
- Donić, Željko. 2023. *Antologija španskih srednjovekovnih tekstova*, Izbor, prevod sa starošpanskog i starokatalonskog, beleške i predgovor. Beograd: Partenon.
- Durić, Rašid. 2010. O leksičkom osjećanju novoštokavštine kroz kroatizme, srbizme i bosnizme na neutralnoj razini. *Filologija*, No. 55. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 117–141.
- Đurčević, Jovana. 2020. Engleski kao globalni jezik: jezička globalizacija i jezički purizam. Beograd: *Anali Filološkog fakulteta*, 32 (II). Beograd: Filološki fakultet, 277–295.
- Fairclough, Norman. 2015³. *Language and Power*. London, New York: Routledge.
- Ferante, Elena. 2017. *Moja genijalna prijateljica* (prevod s italijanskog Mirjana Ognjanović). Beograd: Booka.
- Ferguson, Charles A. 1996. Diglossia. Thom Huebner (ed.), *Sociolinguistic Perspectives: Papers on Language in Society, 1959-1994*, 25–39.
- Ferguson, Gibson. 2006. *Language Planning and Education*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Filipović, Jelena. 2009a. *Moć reči. Ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Filipović, Jelena. 2009b. Rodno osetljive jezičke politike: teorijske postavke i metodološki postupci. *Anali filološkog fakulteta*, 21. Beograd: Filološki fakultet, 109–127.
- Filipović, Jelena. 2011a. Gender and power in the language standardization of Serbian. *Gender and Language* 5(1), Sheffield: Equinox Publishing, 111–131.
- Filipović, Jelena. 2011b. Language policy and planning in standard language cultures – an alternative approach. Vera Vasić (ur.), *Jezik u upotrebi: Primenjena lingvistika u čast Rankom Bugarskom*. Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, 121–136.
- Filipović, Jelena. 2012a. Rodno osetljiva upotreba jezika u javnom govoru. Jelena Filipović, Ana Kuzmanović Jovanović (ur.), *Vodič za rodno osetljiv pristup medijama u Srbiji: Preporuke i dosadašnja praksa*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike Republike Srbije, 75–91.
<https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr/akademski-kutak/publikacije/vodic-za-rodno-osektiv-pristup-medijima-u-srbiji> (23.02.2020).
- Filipović, Jelena. 2015. *Transdisciplinary Approach to Language Study: The Complexity Theory Perspective*. New York: Palgrave Macmillan.
- Filipović 2017: Филиповић, Јелена. 2017. Језик, стандардизација, стандарднојезичка култура и језичка политика и планирање. *Гласник одјелења друштвених наука*, књига 23. Подгорица: ЦАНУ, 217–231.
- Filipović, Jelena. 2018a². *Moć reči. Ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Filipović 2018b: Filipović, Jelena. 2018b. Језичка политика и планирање и језичко предводништво. Образовање за XXI век. У: Ј. Вучо & Ј. Филиповић (ур.) Језици образовања. *Филолошка истраживања данас, VIII*. Beograd: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 15–32.
- Filipović, Jelena, Julijana Vučo. 2012. Language policy and planning in Serbia: language management and language leadership. *Anali Filološkog fakulteta*, 24 (II). Beograd: Filološki fakultet, 9–32.

- Foretić, Dalibor. 2010. Jedno mišljenje iz Zagreba. J. Ćirilov, *Hrvatsko-srpski rječnik inačica – Srpsko-hrvatski rečnik varijanata*. Novi Sad: Prometej, 337–340.
- Forgas Berdet, Esther. 2005. Lengua, género y norma social. *Norme linguistique et société. Recherches Valenciennes*. Université de Valenciennes: Presses universitaires de Valenciennes, 64–79.
https://www.researchgate.net/publication/265949089_Lengua_genero_y_norma_social (10.02.2024).
- Foucault, Michel. 1981. The Order of Discourse. Robert Young (ed.), *Untying the text: A Post-Structuralist Reader*. Boston, London, Henley: Routledge & Jegan Paul, 51–78.
- Furedi, Frank. 2006⁴. *Culture of Fear Revisited: Risk-taking and the Morality of Low Expectation*. London, New York: Continuum.
- Gal, Suzan, Kathryn A. Woolard. 2001. Constructing Languages and Publics Authority and representation. Suzan Gal, Kathryn A. Woolard, (eds.), *Languages and Publics. The Making of Authority*. Manchester, UK & Northampton MA: St. Jerome Publishing, 1–12.
- García Márquez, Gabriel. 1997a. Botella al mar para el dios de las palabras (Discurso ante el I Congreso Internacional de la Lengua Española, Zacatecas, México, 7 de abril de 1997).
https://www.ingenieria.unam.mx/dcsyhfi/material_didactico/Literatura_Hispanoamericana_Contemporanea/Autores_G/GARCIA/Botella.pdf (04.02.2020).
- Giles, Howard, Nancy Niedzielski. 1998. Italian is Beautiful, German is Ugly. Laurie Bauer, Peter Trudgill (eds.), *Language Myths*. London: Penguin Books, 85–93.
- Glassner, Barry. 1999. *The Culture of Fear: Why Americans are Afraid of the Wrong Things*. New York: Basic Books.
- Goode, Erich, Nachman Ben-Yehuda. 2009². *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*. Malden, MA, USA, Oxford, UK, Chichester, UK: Wiley-Blackwell.
- Gorjanc, Vojko. 2017. *Nije rečnik za seljaka*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Granić, Jagoda. 1994. Standard u jeziku i standard u govoru. *Govor*, God. 11, Br. 2. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 83–88.
- Granić, Jagoda. 2009. Purizam ili o(d)brana bosanske/bošnjačke, hrvatske i srpske leksičke norme. Branko Tošović (ur.), *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen: Lexik - Wortbildung - Phraseologie*. Münster, Hamburg, Berlin, Beč, London, Zürich: LIT Verlag, 65–83.
- Hall, Stuart et al. 1978. *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*. London, Basingstoke: Macmillan Press.
- Hall Jr., Robert a. 1950. *Leave Your Language Alone!* Ithaca, New York: Linguistica.
- Haugen Einar. 1962. Schizoglossia and the linguistic norm. Elisabeth D. Woodworth, Robert J. Di Pietro (eds.), *Monograph Series on Languages and Linguistics*, 15. Georgetown: Georgetown University, Institute of Languages and Linguistics, 63–69.
- Haugen, Einar. 1966. Dialect, language, nation. *American Anthropologist* 68/4, 922–935.
- Hernández-Campoy, Juan Manuel. 2011. Variation and Identity in Spain. Manuel Díaz Campos (ed.), *The Handbook of Hispanic Sociolinguistics*. Malden, MA, USA, Oxford, UK, Chichester, UK: Wiley-Blackwell, 704–727.
- Herreras, José Carlos. 2010. Políticas de normalización lingüística en la España democrática. Pierre Civil, Françoise Crémoux (coord.), *Nuevos caminos del hispanismo* (Vol. 2), actas del XVI Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas. París, del 9 al 13 de julio de 2007.
https://cvc.cervantes.es/literatura/aih/pdf/16/aih_16_2_021.pdf (12.11.2023).

- Hobsbawm, Eric. 2013. I. Introduction: Inventing Traditions. Eric Hobsbawm, Terence Ranger (eds.), *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–14.
- Hohenhaus, Peter. 2005. Elements of traditional and ‘reverse’ purism in relation to computer-mediated communication. Nils Langer, Winifred V. Davies (eds.), *Linguistic Purism in the Germanic Languages*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 205–220.
- Ilić 2015: Илић, Александра. 2015. Значај дискурса у разумевању моралне панике. *Српска политичка мисао*, 48 (2), 115–130.
- Ilić, A. 2020: Илић, Александра. 2020. *Социјална функција моралне панике*. Годишњак Факултета безбедности, бр. 1, 59–75.
- Ilić, Marija. 2012. Purizam u proučavanju srpskog kao manjinskog jezika: srpsko-mađarski jezički kontakt. Julijana Vučo, Jelena Filipović (ur.), *Filološka istraživanja danas, Tom I, Jezik i društvo*. Beograd: Filološki fakultet, 303–321.
https://dais.sanu.ac.rs/bitstream/handle/123456789/8151/Ilic_Marija_Purizam_u_proucavanju_srpsk.pdf?sequence=1&isAllowed=y (24.07.2022).
- Ilić, Marija, Bojan Belić. 2014. Eine neue Sprache entsteht: Bunyewakische ‘Sprache’ oder ‘Sprachmund’ in die Grundschule. *Babel Balkan? Politische und soziokulturelle Kontexte von Sprache in Südosteuropa*. München, Berlin: Verlag Otto Sagner, München: Südosteuropa Gesellschaft, 93–114.
https://dais.sanu.ac.rs/bitstream/handle/123456789/7982/Ilic_Marija_Belic_Bojan_Eine_neue_Sprac.pdf?sequence=1&isAllowed=y (21.03.2021).
- Ivić, Vrborić 2004: Ивић, Павле, Бранко Брборић. 2004². II. Мерила језичке правилности. Павле Ивић *et al.*, *Српски језички приручник*. Београд: Београдска књига, 51–64.
- Jaspal, Rusi, Ioanna Sitaridou. 2013. Coping with Stigmatized Linguistic Identities: Identity and Ethnolinguistic Vitality among Andalusians. *Identity: an International Journal of Theory and Research*, 13: 2, 95–119.
- Jovanović 2021: Јовановић, Владан (ур.). 2021. *Списи Одбора за стандардизацију српског језика XVI–XVIII (2018–2020)*. Београд: Одбор за стандардизацију српског језика, Чigoја штампа.
- Karović, Mate. 2010. *Čiji je jezik?* Zagreb: Algoritam.
- Karović, Mate. 2013. Jezik i konzervativizam. Tvrtko Vuković, Maša Kolanović (ur.), *Komparativni postsocijalizam: slavenska iskustva*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 391–400.
- Karović, Mate. 2021. Osvrt na osvrt: o jezičnoj objektivnosti. *Suvremena lingvistika*, Vol. 47 No. 91. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 103–118.
- Klajn 1996: Клајн, Иван. 1996. Лексика. Милорад Радовановић (ред.), *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, 37–86.
- Klajn, Ivan. 1997. *Rečnik jezičkih nedoumica*. Beograd: Čigoja štampa.
- Klajn 2004: Клајн, Иван. 2004². VI. О склопу реченице. Павле Ивић *et al.*, *Српски језички приручник*. Београд: Београдска књига, 139–164.
- Klajn 2008: Клајн, Иван. 2008. Пуризам и антипуризам у данашњем српском језику. *Јужнословенски филолог*, књ. 64. Београд: Институт за српски језик САНУ, 153–176.
- Klićkovaс 2003: Кликовац, Душка. 2003. О класификацији функционалних стилова у нашој стручној литератури. *Наш језик*, 34, 3–4. Београд: Институт за српски језик САНУ, 272–275.

<https://dais.sanu.ac.rs/bitstream/handle/123456789/7726/klikovac.stilovi.2003.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (08.08.2022).

- Klikovac 2013: Кликовац, Душка. 2011. Још једном о глаголу требати: теорија, употреба и норма. *Наш језик*, XLII: 3/4, 3–23.
- Kordić, Snježana. 1999. Protiv nasilja nad jezikom. *Republika* 55/5–6. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kordić, Snježana. 2010. *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.
- Kovačević 1999: Ковачевић, Милош. 1999. *У одбрану језика српскога – и даље: са Словом о српском језику*. Београд: Требник.
- Kovačević 2005: Ковачевић, Милош. 2005. Ватиканска исходишта хрватског својатања српскога језика. Зоран Милошевић (прир.), *Унија: политика Римокатоличке цркве према православним Словенима*. Београд: Институт за политичке студије, 51–77.
- Kovačević 2007: Ковачевић, Милош. 2007. Српски језик и његове варијанте. Петар Милосављевић (прир.), *Српско питање и србистика, Србистика*, ванредни број, зборник радова, 2. Бачка Паланка, Ваљево: Логос, Књиготворница Логос, 255–262.
- Kovačević 2008: Ковачевић, Милош. 2008. Хрватске манипулације са српским језиком. Богдан Златар (прир.), *Затирање Срба у Хрватској*, Београд: Никола Пашић, 107–126.
- Kovačević 2014: Ковачевић, Милош. 2014. Српски језик и функционална писменост на универзитету. Иван Клајн, Предраг Пипер, Срето Танасић (ур.), *Зборник института за српски језик САНУ II, Српски језик и актуелна питања језичке политике*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, 67–81.
- Kovačević 2018: Ковачевић, Милош. 2018. *Борба за ћирилицу и српски језик*. Андрићград: Андрићев институт.
- Kovačević 2021: Ковачевић, Милош. 2021. *Српски језик и српски језици*. Београд: Јасен.
- Kršo 2012: Кршо, Аида. 2012. Познавање функционалних стилова стандардног језика као елеменат културе говора. Милош Ковачевић (ур.), *Наука и идентитет. Филолошке науке*, књ. 6, том 1. Зборник радова са научног скупа (Пале, 21–22. мај 2011). Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 183–189. <https://ff.ues.rs.ba/wp-content/uploads/2017/09/zbornik-2012-filoloske-nauke.pdf> (23.07.2022).
- Kuzmanović Jovanović, Ana. 2012. Analiza postojećih normi za rodno osetljiv pristup u medijima. Jelena Filipović, Ana Kuzmanović Jovanović (ur.), *Vodič za rodno osetljiv pristup medijama u Srbiji: Preporuke i dosadašnja praksa*. Београд: Управа за родну равноправност Министарства рада, запошљавања и социјалне политике Републике Србије, 41–69. <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr/akademski-kutak/publikacije/vodic-za-rodno-osetliv-pristup-medijima-u-srbiji> (23.02.2020).
- Kuzmanović Jovanović, Ana. 2013. Rodno osetljiv jezik u sektoru bezbednosti, Rod i bezbednost, Београд: Београдски центар за безбедносну политику.
- Kuzmanović Jovanović 2020: Кузмановић Јовановић, Ана. 2020. *Социолингвистичка историја Иберијског полуострва и иберороманских језика (са посебним освртом на кастиљански (шпански), португалски, галисијски и каталонски језик)*. Београд: Чигоја штампа.
- Labov, William. 1982. Objectivity and Commitment in Linguistic Science: The Case of the Black English Trial in Ann Arbor, *Language in Society* 11/2, 165–201.
- Labov, William. 2006². *The Social Stratification of English in New York City*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Langer, Nils, Winifred V. Davies. 2005. An Introduction to Language Purism. Nils Langer, Winifred V. Davies (eds.), *Linguistic Purism in the Germanic Languages*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1–17.
- Langer, Nils, Agnete Nesse. 2012. Linguistic Purism. Juan Manuel Hernández-Campoy, Juan Camilo Conde-Silvestre (eds.), *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. New Jersey: Wiley-Blackwell, 607–625.
- Lara, Luis Fernando. 1993. Crónica de una política del lenguaje abortada: la Comisión para la defensa del idioma español. *IZTAPALAPA, Revista de Ciencias Sociales y Humanidades*, 29 (13), 147–176.
- Lashmar, Paul. 2013. The Journalist, Folk Devil. Chas Critcher et al. (eds.), *Moral Panics in the Contemporary World*. New York, London: Bloomsbury, 51–71.
- Lippi-Green, Rosina. 2012. *English with an Accent: Language, Ideology and Discrimination in the United States*. London, New York: Routledge.
- Llamas Sáiz, Carmen. 2015. Academia y hablantes frente al sexismo lingüístico: ideologías lingüísticas en la prensa española. *CirCula*, 1, 196–215.
- Lledó Cunill, Eulàlia. 2004. El género, el sexo, la violencia y el habla en el Diccionario de la Lengua Española. *Meridiam*, Nº. 34, 12–13.
http://www.juntadeandalucia.es/iam/catalogo/doc/meridiam/MERIDIAM_34.pdf
(10.02.2024).
- Lledó Cunill, Eulalia. 2006. *Las profesiones de la A a la Z: en femenino y en masculino*. Madrid: Instituto de la Mujer.
<https://www.inmujeres.gob.es/areasTematicas/educacion/publicaciones/serieLenguaje/docs/profesionesAZ.pdf> (10.02.2024).
- Lorenzo, Emilio. 1995. Anglicismos. Manuel Seco, Gregorio Salvador (coord.), *La lengua española, hoy*. Madrid: Fundación Juan March, 165–174.
- Ludwig, Ralph. 2000. Desde el contacto hacia el conflicto lingüístico: el purismo en el español. Concepto, desarrollo histórico y significación actual. *Boletín De Filología*, 38 (1), 167–196.
- Mallo, Jerónimo. 1954. La Plaga de Los Anglicismos. *Hispania*, Vol. 37, No. 2, 135–140.
- Marimón Llorca, Carmen. 2015. Ideologías lingüísticas del español: la dimensión política del panhispanismo en los Congresos Internacionales de la Lengua Española. *Circula : revue d'idéologies linguistiques*, no. 1, 110–129.
- Mar-Moliner, Claire. 2000. *The Politics of Language in the Spanish-Speaking World*. London, New York: Routledge.
- Maširević, Ljubomir. 2007. Moralna panika i film. *Sociologija*, Vol. XLIX, Nº 3, 249–262.
- Matasović, Ranko. 2011. Što je srednjojužnoslavenski? *Jezik*, God. 58, Br. 3. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 81–90.
- Matsumoto, David. 2009. *The Cambridge Dictionary of Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Medina López, Javier. 2004². *El anglicismo en el español actual*. Madrid: Arco Libros, S.L.
- Milanović, A. 2004: Милановић, Александар. 2004. *Кратка историја српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Milojević, Momir. 1988. Službena upotreba jezika u Srbiji. *Anali Pravnog fakulteta*, 1988/1, 705–710.
- Milroy, James. 1998. Children Can't Write or Speak Properly Anymore. Laurie Bauer, Peter Trudgill (eds.), *Language Myths*. London: Penguin Books, 59–65.

- Milroy, James. 2001. Language Ideologies and the Consequences of Standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5/4, 530–555.
- Milroy, James. 2005. Some effects of purist ideologies on historical descriptions of English. Nils Langer, Winifred V. Davies (eds.), *Linguistic Purism in the Germanic Languages*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 324–342.
- Milroy, James. 2007. The ideology of the standard language. Carmen Llamas, Louise Mullany, Peter Stockwell (eds.), *The Routledge Companion to Sociolinguistics*. London, New York: Routledge, 133–139.
- Milroy, James, Lesley Milroy. 1999³. *Authority in Language. Investigating Standard English*. London, New York: Routledge.
- Miltojević, V. 2004: Милтојевић, Весна. 2004. Морална паника и медији. *Теме*, г. XXVIII, бр. 3. Ниш: Универзитет у Нишу, 297–300.
- Moreno Cabrera, Juan Carlos. 2000. *La dignidad e igualdad de las lenguas. Crítica de la discriminación lingüística*. Madrid: Alianza Editorial.
- Moreno Cabrera, Juan Carlos. 2008. De la cuna a la cuña. Brevísima relación del nacionalismo lingüístico español. Josep Palomero (coord.), *Actes del I Simposi Internacional sobre Situació i Perspectives del Plurilingüisme a Europa*, València, 2008. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 173–180.
- Moreno Cabrera, Juan Carlos. 2011. «Unifica, limpia y fija.» La RAE y los mitos del nacionalismo lingüístico español. Silvia Senz Bueno, Montserrat Alberte (eds.), *El dardo en la Academia: esencia y vigencia de las academias de la lengua española*, Vol. 1, 157–314.
- Moreno Cabrera, Juan Carlos. 2012. *Acerca de la discriminación de la mujer y de los lingüistas en la sociedad: reflexiones críticas*.
- Moreno Cabrera, Juan Carlos. 2015. *Errores y horrores del españolismo lingüístico: Cinco vocales para conquistar el mundo*. Madrid: Txalaparta, S.L.
<http://www.pensamientocritico.org/juamor0915.pdf> (10.02.2024).
- Morillo-Velarde, Ramón. 2001. Recorrido lingüístico por la geografía andaluza. Carmen Lucía Reina Reina (coord.), *Actas de las Jornadas sobre “El habla andaluza: historia, normas, usos”*. Estepa: Ayuntamiento de Estepa, 59–88.
- Narbona Jiménez, Antonio. 2001. Norma(s) y hablas andaluzas. Carmen Lucía Reina Reina (coord.), *Actas de las Jornadas sobre “El habla andaluza: historia, normas, usos”*. Estepa: Ayuntamiento de Estepa, 17–31.
- Narbona Jiménez, Antonio. 2009. La identidad lingüística de Andalucía. Antonio Narbona Jiménez et al. (eds.), *La identidad lingüística de Andalucía*. Sevilla: Centro de estudios andaluces, 23–63.
- Niedzielski, Nancy A., Dennis R. Preston. 2000. *Folk Linguistics*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Obućina 2016: Обућина, Предраг. 2016. *Синтаксичка акомодација у пољском језику у поређењу са српским*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Olguín, María José. 2013. El Sexismo lingüístico, visibilidad de las mujeres y polémicas en torno a los usos del habla. VII Jornadas de Jóvenes Investigadores. Instituto de Investigaciones Gino Germani, Facultad de Ciencias Sociales, Universidad de Buenos Aires, Buenos Aires.
<https://www.academica.org/000-076/218> (20.12.2023).

- Paffey, Darren J. 2008. *Language, Discourse & Ideology: the Real Academia Española and the Standardization of Spanish*. PhD Thesis, University of Southampton.
- Paffey, Darren. 2012. *Language Ideologies and the Globalization of 'Standard' Spanish*. London, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury.
- Paunović, Tatjana. 2009. Sociolingvistički pogled u susedovo dvorište: stavovi prema jezičkim varijetetima. *Radovi Filozofskog fakulteta*, br. 11, knjiga. 1 (Filološke nauke). Pale: Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, 77–99.
- Pauwels, Anne. 2003. Linguistic Sexism and Feminist Linguistic Activism. Janet Holmes, Miriam Meyerhoff (eds.), *The Handbook of language and gender*. Malden, MA, USA, Oxford, UK, Victoria, Australia, Berlin, Germany: Blackwell Publishing, 550–570.
- Pešikan 1996: Пешикан, Митар. 1996. Правописна норма. Милорад Радовановић (ред.), *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, 171–179.
- Pešikan et al. 1993: Пешикан, Митар, Јован Јерковић и Мато Пижурица. 1993. *Правопис српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Pešikan et al. 2010: Пешикан, Митар, Јован Јерковић, Мато Пижурица. 2010. *Правопис српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Petrović 2014: Петровић, Миљана. 2014. *Језички стереотипи о шпанским и српским говорима југа* (Необјављени мастер рад). Филолошко-уметнички факултет: Универзитет у Крагујевцу.
- Petrović, Tanja. 2015. *Srbija i njen jug. „Južnjački dijalekti“ između jezika, kulture i politike*. Београд: Fabrika knjiga.
- Prčić, Tvrtko. 2005. *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.
- Prčić et al. 2021: Prčić, Tvrtko, Jasmina Dražić, Mira Milić i saradnici. 2021. *Rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Preston, Dennis R. 1998. They Speak Really Bad English Down South and in New York City. Laurie Bauer, Peter Trudgill (eds.), *Language Myths*. London: Penguin Books, 139–149.
- Preston, Dennis. 2002. What is Folk Linguistics? *Målbryting*, Nr. 6, 13–23.
- Prodović, Biljana. 2012. Uticaj medija na stavove i ponašanje čoveka. Mediji i moralna panika. Bojana Dimitrijević (ur.), *Kriza i perspektive znanja i nauke*, Zbornik radova sa naučnog skupa „Nauka i savremeni univerzitet“. Filozofski fakultet u Nišu: Niš, 380–391.
- Pugliese, Leticia, Barrios, Graciela. 2006. Política lingüística en el Uruguay: las campañas de defensa de la lengua. *Estudios de Lingüística del español*, Vol. 23. <http://elies.rediris.es/elies.html> (30.03.2024).
- Pupovac, Milorad. 2014. Језичне идеологије, језичне политике и производња нетолеранције у постјугославенским земљама. Иван Клајн, Предраг Пипер, Срето Танасић (ур.), *Зборник института за српски језик САНУ II, Српски језик и актуелна питања језичке политике*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, 131–141.
- Radovanović 1996: Радовановић, Милорад. 1996. Предговор. Милорад Радовановић (ред.), *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, 1–16.
- Radovanović, Milorad. 2003. *Sociolingvistika*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- RAE 2018: Real Academia Española. 2018. *Libro de estilo de la lengua española*. Madrid: Espasa Calpe.

- Rosado-Villaverde, Cecilia. 2021. El uso del lenguaje no sexista como instrumento para conseguir la igualdad real y efectiva. *Estudios de Deusto. Revista de Derecho Público* 69 (2), 229–48. <https://revista-estudios.revistas.deusto.es/article/view/2308/2726> (10.02.2024).
- Runić, Marija. 2019. Kampanja „Njegujmo srpski jezik“: pitanja i zablude. *Riječ. Časopis za nauku o jeziku i književnosti*, Nova serija, br. 16. Nikšić: Filološki fakultet Univerziteta Crne Gore, Institut za jezik i književnost, 27–47.
- Sánchez García, Remedios, Mar Jiménez Mañas. 2012. Botella al mar para el dios de las palabras. Reflexiones de García Márquez sobre gramática y ortografía. *Álabe*, Revista de la Red de Universidades Lectoras, Núm. 6. Almería: Universidad de Almería. <https://ojs.ual.es/ojs/index.php/alabe/article/view/7719/6351> (20.02.2020).
- Savić, Svenka. 1998. Žena sakrivena jezikom medija: Kodeks neseksističke upotrebe jezika. *Ženske studije*, 10, Centar za ženske studije, Beograd, 89–132.
- Savić, Svenka. 2002. Seksizam u jeziku – politika omalovažavanja. Marina Blagojević (ur.), *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse*. Beograd: Asocijacija za žensku inicijativu, 65–86.
- Savić, Svenka. 2006b. Rodna perspektiva jezika: predlog za standardizaciju. Nada Drobnjak (ur.), *On je rekla: upotreba rodno-senzitivnog jezika*, Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, Podgorica, 72–87.
- Savić, Svenka. 2009. Uputstva za standardizaciju rodno osetljivog jezika. *Njegoševi dani, međunarodni skup, Cetinje, 27–29. jun 2008*. Nikšić: Filozofski fakultet, 301–320.
- Savić, Svenka, Slobodanka Konstantinović Vilić, Nevena Petrušić. 2006a. Jezik zakona – karakteristike i rodna perspektiva. Miodrag Micović (ur.), *Pravo i jezik*. Kragujevac: Univerzitet u Kragujevcu, Pravni fakultet, 55–63.
- Savić Svenka, Marjana Stevanović. 2019. *Vodič za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u Srbiji*. Beograd: Alta Nova.
- Schiffman, Harold. 2006. Language Policy and Linguistic Culture. Thomas Ricento (ed.), *An Introduction to Language Policy. Theory and Method*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 111–125.
- Silić, Josip. 2006. *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
- Simonović, Marko, Boban Arsenijević. 2014. Ličnost i bezličnost srpskog glagola trebati: Avanture teorijske lingvistike u prenormiranom domenu. *Jezik, književnost, marginalizacija*. Niš: Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, 287–304.
- Skutnabb-Kangas, Tove. 2000. *Linguistic Genocide in Education—Or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, N.J., London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Skutnabb-Kangas, T. 2008². Human rights and language policy in education. Stephen May, Nancy K. Hornberger (eds). *Language policy and political issues in education: Encyclopedia of language and education*, Volume 1. New York: Springer, 107–119.
- Skutnabb-Kangas, Tove. 2015. Linguicism. Carol A. Chapelle (ed.), *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Malden, MA: Blackwell. <http://www.tove-skutnabb-kangas.org/dl/310-Skutnabb-Kangas-Tove-2015-Linguicism-Encyclopedia-of-Applied-Linguistics-Blackwell.pdf> (22.12.2023).
- Sotirović, Vladislav. 2007. Ustavna i zakonska regulativa srpskohrvatskog jezika u SFRJ (1974–1991). *Nasleđe*, IV/6, 75–87.
- Srasojević 2023: Спасојевић, Марина. 2023. *Како до родно сензитивног језика*. Излагање на трећем друштвеном дијалогу „Како до родно осетљивог језика“?. Нови Сад, 21.06.2023.

- <https://www.minljmpdd.gov.rs/lat/aktuelnosti-vesti.php#a299> (06.02.2024).
- Spitzmüller, Jürgen, Brigitta Busch, Mi-Cha Flubacher. 2021. Language ideologies and social positioning: the restoration of a “much needed bridge”. *International Journal of the Sociology of Language*, 272, 1–12.
- Spolsky, Bernard. 2009. *Language management*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stanojčić, Porović 1997: Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић. 1997. *Граматика српскога језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Starčević, Anđel. 2016. Govorimo hrvatski ili ‘hrvatski’: standardni dijalekt i jezične ideologije u institucionalnom diskursu. *Suvremena lingvistika* 42/81, 67–103.
- Starčević et al. 2019: Starčević, Anđel, Mate Kapović i Daliborka Sarić. 2019. *Jeziku je svejedno*. Zagreb: Sandorf.
- Stevanović 2012: Стевановић, Јелена. 2012. Правописна норма у средњошколској наставној пракси. *Настава и васпитање*, 61/1. Београд: Педагошко друштво Србије, 7–21.
- Stevanović et al. 1967–1976: Стевановић et al. 1967–1976. *Речник српскохрватскога књижевног језика: I-VI*. Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска.
- Stijović 2009: Стијовић, Рада. 2009. О лексици српског књижевног језика после раскида српскохрватске језичке заједнице. Бранко Тошовић (ур.), *Бошњачки погледи на односе између босанског, хрватског и српског језика. Лексик(а) – Творба р(и)јечи – Фразеологија*. Сарајево, Грац: Институт за језик у Сарајеву, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, 215–221.
- https://books.google.rs/books?id=H-1erJR4eN4C&pg=PA168&lpg=PA168&dq=KROATIZMI+U+SRPSKOM&source=bl&ots=QP2G3bwjO6&sig=ACfU3U2tHsZbp2T56Z_mWF9UDNkWuGhydQ&hl=sr&sa=X&ved=2ahUKEwjzr_D2_4HqAhWVQEEAHfdmDh4Q6AEwC3oECBQQAQ#v=onepage&q=KROATIZMI%20U%20SRPSKOM&f=false (14.06.2020).
- Stojanović, Đurić 2015: Стојановић, Ђорђе, Живојин Ђурић. 2015. Од друштвене контроле до моралне регулације: реартикулисање дискурса моралне панике. *Српска политичка мисао*, 48 (2), 9–53.
- Subotić, Ljiljana, Dejan Sredojević, Isidora Bjelaković. 2012. *Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- Šipka 2008: Шипка, Милан. 2008. *Култура говора*. Нови Сад: Прометеј.
- Šipka 2012: Шипка, Милан. 2012². *Правописни речник српског језика: са правописно-граматичким саветником*. Нови Сад: Прометеј.
- Tanasić 2021a: Танасић, Срето. 2021a. *Закон о родној равноправности је закон против српског језика* (Саопштење Одбора за стандардизацију српског језика), 12.05.2021.
- <https://www.isj.sanu.ac.rs/2021/06/02/%d0%be-%d0%b7%d0%b0%d0%ba%d0%be%d0%bd%d1%83-%d0%be-%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d0%be%d1%98-%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%bd%d0%be%d0%bf%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%bd%0%be%d1%81%d1%82%d0%b8/> (29.07.2021).
- Tanasić 2021b: Танасић, Срето. 2021b. Насиље над српским језиком (Одлука бр. 74 Одбора за стандардизацију српског језика, 31.05.2021). *Наш језик*, ЛII, св. 2. Београд: Институт за српски језик САНУ, 121–124.
- Thompson, Kenneth. 1998. *Moral Panics*. London, New York: Routledge.

- Tošović 2002: Тошовић, Бранко. 2002. *Функционални стилови*. Београд: Београдска књига.
- Trask, Robert Lawrence. 1999². *Language: The Basics*. London, New York: Routledge.
- Trask, Robert Lawrence. 2007. *Language and Linguistics. The Key Concepts*. London: Routledge.
- Trudgill, Peter. 2000⁴. *Sociolinguistics: An introduction to language and society*. London: Penguin Books.
- Udier, Sanda Lucija. 2016. I bez zakona o jeziku: hrvatsko jezično zakonodavstvo na početku 21. stoljeća. Barbara Kryzan-Stanojević (ur.), *Između norme i jezičnog liberalizma*. Zagreb: Srednja Europa, 13–30.
- Van Dijk, Teun A. 1998. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Van Dijk, Teun A. 2001. Critical Discourse Analysis. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, Heide E. Hamilton (eds.), *The Handbook of Discourse Analysis*, Malden, MA, USA, Oxford, UK: Blackwell Publishing: 352–371.
- Van Dijk, Teun A. 2006. Ideological Discourse Analysis. *Journal of Political Ideologies*, 11(2). London, New York: Routledge, 115–140.
- Vervaet, Stijn. 2019. “Let’s Work on our Serbian!”: Standard Language Ideology, Metaphors, and Discourses about Serbian National Identity in the Newspaper *Politika* in 2015. Ljiljana Šarić, Mateusz-Milan Stanojević (eds.), *Metaphor, Nation and Discourse*. Amsterdam: John Benjamins, 101–126.
- Villena Ponsoda, Juan Andrés. 2006. Andaluz oriental y andaluz occidental: estandarización y planificación en ¿una o dos comunidades de habla? Ana Mª Cestero Mancera *et al.*, *Estudios sociolingüísticos del español de España y América*. Madrid: Arco Libros, 233–254.
- Vujanić *et al.* 2011: Вујанић, Милица *et al.* 2011. *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска. <https://archive.org/details/recnik-srpskoga-jezika-2011/mode/2up>
- Wodak, Ruth, Michael Meyer. 2002. *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Woolard, Kathryn A. 1998. Introduction: Language Ideology as a Field of Inquiry. Bambi B. Schieffelin, Kathryn A. Woolard, Paul V. Kroskrity (eds.), *Language Ideologies. Practice and Theory*. New York, Oxford: Oxford University Press, 3–47.
- Woolard, Kathryn A. 2020. Language Ideology. James Stanlaw (ed.), *The International Encyclopedia of Linguistic Anthropology*. New Jersey: Wiley-Blackwell. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/9781118786093.iela0217> (24.07.2022).
- Woolard, Kathryn A., Bambi B. Schieffelin. 1994. Language Ideology. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 23, 55–82.
- Zgrabljic, Barbara. 2016. *Razlikovni rječnici hrvatskoga i srpskoga jezika*. Diplomski rad. https://bib.irb.hr/datoteka/849537.Barbara_Zgrabljic_-_Diplomski_-_2016.pdf (25.04.2020).

Izvori s interneta:

- Arsenijević, Boban. 2015. Trebamo (imati) standard. *Blog Jezuk. Language*, 16.04.2015. <http://inform-al.blogspot.com/2015/04/trebamo-imati-standard.html> (10.10.2023)
- Arsenijević, Boban. 2016. Nebrušeni dijamant. *Blog Jezuk. Language*, 06.06.2016. <https://inform-al.blogspot.com/2016/06/nebruseni-dijamant.html> (16.03.2022).
- Arsenijević, Boban. 2021. Analogni šovinizam i digitalno preuzimanje odgovornosti. *Koreni*, 31.10.2021. <https://www.koreni.rs/analogni-sovinizam-i-digitalno-preuzimanje-odgovornosti/> (12.02.2023).

- Babić, Stjepan. 2000. Jezični savjetnici. *Vijenac*, 158. Zagreb: Matica hrvatska. <https://www.matica.hr/vijenac/158/jezicni-savjetnici-18487/> (15.03.2020).
- BOE 1978: Constitución Española. 1978. *BOE*, núm. 311, de 29 de diciembre de 1978. <https://www.boe.es/buscar/pdf/1978/BOE-A-1978-31229-consolidado.pdf> (24.12.2023).
- BOE 1992: Real Decreto 3881/1992 del 15 de abril. *BOE*, núm. 98, de 23 de abril de 1992. <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1992-8857> (10.02.2024).
- BOE 2003: Ley 1/2003, de 3 de marzo, de Igualdad de oportunidades entre mujeres y hombres en Castilla y León. 2003. *BOE*, núm. 71, de 24 de marzo de 2003. <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2003-5910> (25.12.2023).
- BOE 2007: Ley Orgánica 3/2007, de 22 de marzo, para la igualdad efectiva de mujeres y hombres. 2007. *BOE*, núm. 71, de 23 de marzo de 2007. <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2007-6115> (24.12.2023).
- BOE 2019: Ley 2/2019, de 7 de marzo, para la igualdad efectiva entre mujeres y hombres. 2019. *BOE*, núm. 76, de 29 de marzo de 2019. <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2019-4565> (25.12.2023).
- BOE 2020: Real Decreto 902/2020, de 13 de octubre, de igualdad retributiva entre mujeres y hombres. 2020. *BOE*, núm. 272, de 14 de octubre de 2020. <https://www.boe.es/boe/dias/2020/10/14/pdfs/BOE-A-2020-12215.pdf> (24.12.2023).
- BOPV 2005: Ley 4/2005, de 18 de febrero, para la Igualdad de Mujeres y Hombres. 2005. *BOPV*, núm. 42, de 2 de marzo de 2005. <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2011-17779> (25.12.2023).
- CD S.A. Cambridge Dictionary. *Policewoman*. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/policewoman> (13.09.2022).
- Consejo General del Poder Judicial. 2009. *Normas mínimas para evitar la discriminación de la mujer en el lenguaje administrativo del CGPJ*. <https://www.poderjudicial.es/cgpj/es/Temas/Igualdad-de-Genero/Normas-minimas-lenguaje-inclusivo> (07.02.2024).
- Council of Europe. 1990. *Recommendation No. R (90) 4 of the Committee of Ministers to Member States on the Elimination of Sexism from Language*. <https://rm.coe.int/1680505480> (28.01.2024).
- Council of Europe. 2019. *Recommendation CM/Rec(2019)1 of the Committee of Ministers to member States on preventing and combating sexism*. <https://rm.coe.int/168093b26a> (28.01.2024).
- Council of Europe. 2021. *The Porto declaration*. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/05/08/the-porto-declaration/pdf> (04.10.2022).
- DDP S.A.: Dnevna doza pravopisa. https://www.instagram.com/dnevna_doza_pravopisa/ (25.01.2024).
- European Parliament. 2018. *Gender-Neutral Language in the European Parliament*. https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/151780/GNL_Guidelines_EN.pdf (06.02.2024).
- FundéuRAE. 2009. ¿Y CÓMO DECIMOS, MIEMBRO O MIEMBRA? *FundéuRAE*, 20.07.2009. <https://www.fundeu.es/noticia/y-como-decimos-miembro-o-miembra-5370/> (09.02.2024).
- FundéuRAE. S.A. Qué es la FundéuRAE. Madrid: *FundéuRAE*. <https://www.fundeu.es/noticia/y-como-decimos-miembro-o-miembra-5370/> (09.02.2024).

- Gaceta de Madrid 1931: Constitución Española. 1931. *Gaceta de Madrid*, núm. 344, de 10 de diciembre de 1931. <https://www.filosofia.org/cod/c1931es.htm> (20.12.2023).
- HE 2013–2024: Devijantno ponašanje. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/devijantno-ponasanje> (20.03.2024).
- Hekman, Jelena. 2000. Pravopis je pogrešno shvaćena knjiga osnovne pismenosti (intervju s Vladimirom Anićem). *Vijenac*, 174. Zagreb: Matica hrvatska. <https://www.matica.hr/vijenac/174/pravopis-je-pogresno-shvacena-knjiga-osnovne-pismenosti-17215/> (17.04.2020).
- HJP S.A.a: Hrvatski jezični portal. <https://hjp.znanje.hr/> (24.02.2024).
- HJP S.A.b: Hrvatski jezični portal. *O nama*. <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=o-nama> (24.02.2024).
- Institut za SJ: Институт за српски језик. S.A. *Речник појмова из периода епидемије ковида*. <http://www.isj.sanu.ac.rs/recnik-pojmova/> (25.03.2024).
- Jezici i nacionalizmi. S.A.a. O projektu. <https://jezicinacionalizmi.com/o-projektu/> (30.03.2024).
- Jezici i nacionalizmi. S.A.b. Deklaracija o zajedničkom jeziku. <https://jezicinacionalizmi.com/deklaracija/> (30.03.2024).
- Jezikofil S.A.a: Језикофил. <https://jezikofil.rs/> (11.04.2020).
- Jezikofil S.A.b: Језикофил. *Одакле су Португалци?* <http://jezikofil.rs/odakle-su-portugalci/> (12.04.2020).
- Jezikofil S.A.c: Језикофил. *Спој, освој*. <http://jezikofil.rs/spoj-osvoj/> (12.04.2020).
- Kako se piše S.A.: *Kako se piše*. <https://kakosepise.com/> (20.05.2021).
- Mala biblioteka. 2023. Najbolja nova srpska reč. <https://www.malabiblioteka.net/novareclat/> (15.03.2024).
- Ministarstvo kulture i informisanja 2020: Министарство културе и информисања. 2020. *Стратегија развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029. године*. <https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/3993/strategija-razvoja-kulture-od-2020--do-2029-godine.pdf> (14.03.2024).
- Ministerio de Justicia, Gobierno de España. 2023. *Guía para el uso de un lenguaje más inclusivo e igualitario*. Madrid: Ministerio de Justicia, Secretaría General Técnica. <https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/InstListDownload/Guia%20lenguaje%20inclusivo.pdf> (07.02.2024).
- Mondo TV. 2015. Nepismenost se leči batinama. *Mondo TV*, 09.06.2015. <https://www.youtube.com/watch?v=-bEcTjUkDto> (29.05.2021).
- Narodne novine 14/2024: Zakon o hrvatskom jeziku. 2024. *Narodne novine*, 14/2024 od 07.02.2024. <https://www.zakon.hr/z/3712/Zakon-o-hrvatskom-jeziku> (13.03.2024).
- Naš jezik S.A.: *Naš jezik*. <https://www.facebook.com/groups/835693853184105/> (25.01.2024).
- NMSJ S.A.: *Neguj mo srbski jezik*. <https://www.instagram.com/negujmosrbski/?hl=sr> (26.05.2021).
- NSJ S.A.a: *Negujmo srpski jezik. HIMNA AKCIJE „NEGUJMO SRPSKI JEZIK“*. <https://www.youtube.com/watch?v=eUbw25gWQi8&feature=youtu.be> (22.03.2020).
- NSJ S.A.b: *Negujmo srpski jezik*. <http://www.negujmosrpskijezik.rs/> (20.03.2020).
- NSJ S.A.c: *Negujmo srpski jezik*. <https://www.youtube.com/watch?v=BAAdqdPxkY00> (07.12.2023).
- NSRS 2021: Usvojen Zakon o zaštiti, očuvanju i upotrebi jezika srpskog naroda i ćirilčkog pisma. *Narodna skupština Republike Srpske*, 15.09.2021.

<https://www.narodnaskupstinars.net/?q=la/vijesti/usvojen-zakon-o-za%C5%A1iti-o%C4%8Duvanju-i-upotrebi-jezika-srpskog-naroda-i-%C4%87irili%C4%8Dkog-pisma>
(10.03.2024).

Odbor za standardizaciju 2017: Одбор за стандардизацију српског језика. 2017. *О родној равноправности* (Саопштење Одбора за стандардизацију српског језика), 20.10.2017.

<https://www.ossj.rs/odluke-i-saopstenja/o-rodnoj-ravnopravnosti/> (30.01.2024).

Odbor za standardizaciju 2021: Одбор за стандардизацију српског језика. 2021. *Саопштење поводом „Нацрта закона о употреби српског језика у јавном животу и заштити и очувању ћириличног писма”*, 30.05.2021.

<https://www.isj.sanu.ac.rs/2021/09/04/%d1%81%d0%b0%d0%be%d0%bf%d1%88%d1%82%d0%b5%d1%9a%d0%b5-%d0%bf%d0%be%d0%b2%d0%be%d0%b4%d0%be%d0%bc-%d0%bd%d0%b0%d1%86%d1%80%d1%82%d0%b0-%d0%b7%d0%b0%d0%ba%d0%be%d0%bd%d0%b0-%d0%be-%d1%83%d0%bf/>

(10.03.2024).

Odbor za standardizaciju 2023: Одбор за стандардизацију српског језика. 2023. *Образован Савет за српски језик*, 21.03.2023.

<https://www.ossj.rs/aktuelnosti/obrazovan-savet-za-srpski-jezik/> (09.03.2024).

Odbor za standardizaciju S.A.: Одбор за стандардизацију српског језика. S.A. *Чланови Одбора за стандардизацију*. <https://www.ossj.rs/clanovi-odbora-za-standardizaciju/> (10.03.2024).

Opismeni se S.A.: Описмени се. <https://www.opismenise.com> (12.04.2020).

Opšte obrazovanje S.A.: Опште образовање. <https://www.opsteobrazovanje.in.rs/> (05.04.2020).

Pismenica S.A.a: Писменица. <https://www.pismenica.rs/> (28.03.2020).

Pismenica S.A.b: Писменица. *Шаренети или шаренити*. <https://www.pismenica.rs/kako-se-kaze/sareneti-ili-sareniti/?lang=cir> (28.03.2020).

Pismenica S.A.c: Писменица. *Најуритантнија правописна грешка*.

<https://www.pismenica.rs/jel-je-ili-je-l/> (28.03.2020).

Poverenica za zaštitu ravnopravnosti 2011a: Повереница за заштиту равноправности. 2011a. *Препорука Влади Републике Србије за измену Методологије за израду подзаконских прописа*, 21.04.2011.

<http://ravnopravnost.gov.rs/preporuka-vladi-republike-srbije-za-izmenu-metodologije-za-izradu-podzakonskih-propisa/> (04.03.2020).

Poverenica za zaštitu ravnopravnosti 2011b: Повереница за заштиту равноправности. 2011b. *Повереница Невена Петрушић присуствовала је јавном слушању на тему Јединствених методолошких правила за израду прописа*, 10.11.2011.

<http://ravnopravnost.gov.rs/poverenica-nevena-petrusic-prisustvovala-je-javnom-slusanju-na-temu-jedinstvenih-metodoloskih-pravila-za-izradu-propisa/> (04.03.2020).

Pranjковић, Ivo. 2000. *Zagovornik slobode u jeziku*. *Vijenac*, 177. Zagreb: Matica hrvatska.

<https://www.matica.hr/vijenac/177/zagovornik-slobode-u-jeziku-17055/> (23.08.2020).

Pravopisne nedoumice S.A.: Правописне недомислице.

<https://pravopisnenedoumice.com/> (05.04.2020).

Prevodilaštvo S.A.: Преводилаштво. *16 језичких приручника српског језика за преводиоце*.

<http://prevodilastvo.blog/2019/11/03/jezicki-prirucnici/> (12.04.2020)

RAE 1999: Real Academia Española. 1999. *Ortografía de la Lengua Española* (Edición revisada por las Academias de la Lengua Española). Madrid: Editorial Espasa Calpe S.A.

<https://desequilibros.com/ortografia/ortografia-rae-99.pdf> (07.02.2020).

- RAE 2001: Real Academia Española. 2001²². *Diccionario de la lengua española*. Madrid: Editorial Espasa Calpe S.A. <http://lema.rae.es/drae2001/> (03.02.2020).
- RAE 2005: Real Academia Española. 2005. *Diccionario panhispánico de dudas*. Madrid: Santillana. <https://www.rae.es/recursos/diccionarios/dpd> (03.02.2020).
- RAE 2009: Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española. 2009. *Nueva gramática de la lengua española*. Madrid: Espasa Libros. <http://aplica.rae.es/grweb/cgi-bin/buscar.cgi> (03.02.2020).
- RAE 2010a: Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española. 2010a. *Ortografía de la lengua española*. Madrid: Editorial Espasa Calpe S.A. <http://aplica.rae.es/orweb/cgi-bin/buscar.cgi> (03.02.2020).
- RAE 2010b: Real Academia Española. 2010b. *Principales novedades de la última edición de la "Ortografía de la lengua española" (2010)*. Madrid: RAE. https://www.rae.es/sites/default/files/Principales_novedades_de_la_Ortografia_de_la_lengua_espanola.pdf (03.02.2020).
- RAE 2012: Real Academia Española. 2012. *Ortografía básica de la lengua española*. Madrid: Espasa Calpe. <https://www.rae.es/obras-academicas/ortografia/ortografia-basica> (13.03.2020).
- RAE 2014: Real Academia Española. 2014²³. *Diccionario de la lengua española*. Madrid: Editorial Espasa Calpe S.A. <https://dle.rae.es/> (03.02.2020).
- RAE. 2016. Case campaña RAE – Lengua madre solo hay una. *RAE*, 18.05.2016. <https://www.youtube.com/watch?v=JBEomboXmTw> (01.03.2024).
- RAE 2019: Real Academia Española. 2019. ¿Es «la presidenta» o «la presidente»? Madrid: RAE, 01.07.2019. <https://www.rae.es/noticia/es-la-presidenta-o-la-presidente> (08.02.2024).
- RAE 2021: Real Academia Española. 2021. La RAE presenta las novedades del «Diccionario de la lengua española» en su actualización 23.5. *RAE*, 16.12.2021. <https://www.rae.es/noticia/la-rae-presenta-las-novedades-del-diccionario-de-la-lengua-espanola-en-su-actualizacion-235> (10.12.2023).
- RAE 2023: Real Academia Española. 2023. MUESTRA DE NOVEDADES DLE 23.7. *RAE*. https://dle.rae.es/docs/Novedades_DLE_23.7-Seleccion.pdf (18.02.2024).
- RAE S.A.a: Real Academia Española. S.A. Presentación del «Diccionario de la lengua española» y sus ediciones. *RAE*. <https://www.rae.es/obras-academicas/diccionarios/presentacion-del-diccionario-de-la-lengua-espanola-y-sus-ediciones> (10.10.2022).
- RAE S.A.b: Real Academia Española. S.A. DICCIONARIOS. Diccionario de la lengua española. *RAE*. <https://www.rae.es/obras-academicas/diccionarios/diccionario-de-la-lengua-espanola> (23.10.2022).
- Silić, Josip. 2000. I pravopisna pravila mogu nauditi jeziku. *Vijenac*, 158. Zagreb: Matica hrvatska. <https://www.matica.hr/vijenac/158/i-pravopisna-pravila-mogu-nauditi-jeziku-18483/> (09.04.2020).
- SJA S.A.a: Српски језички атеље. <http://www.srpskijezickiatelje.com/> (18.05.2021).
- SJA S.A.b: Српски језички атеље. *Грешке у П10*. <http://www.srpskijezickiatelje.com/blog:ispravke-u-p11> (10.12.2022).
- SJA S.A.c: Српски језички атеље. *Реч уредника*. <http://www.srpskijezickiatelje.com/naslovna-rec-urednika> (18.05.2021).
- SJ – VF S.A.: Српски језик – Вокабулар форум. <https://www.vokabular.org/forum/> (17.05.2021).

- Slurp S.A.: Slurp. <https://www.facebook.com/slurperi> (26.05.2021).
- Službeni glasnik RS, br. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005, 30/2010, 47/2018 i 48/2018: Закон о службеној употреби језика и писама. 1991. *Службени гласник Републике Србије*, бр. 45 од 27.07.1991., 53 од 16.07.1993. – др. закон, 67 од 30.08.1993. – др. закон, 48 од 20.07.1994. – др. закон, 101 од 21.11.2005. – др. закон, 30 од 07.05.2010., 47 од 20.06.2018, 48 од 22.06.2018. – исправка.
https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sluzbenoj_upotrebi_jezika_i_pisama.html (29.11.2023).
- Službeni glasnik RS, br. 98/2006 i 115/2021: Устав Републике Србије. 2006. *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98 од 10.11.2006., бр. 115 од 30.11.2021. – Амандмани I-XXIX, бр. 16 од 09.02.2022.
https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html (34.09.2022).
- Službeni glasnik RS, br. 22/2009: Закон о забрани дискриминације. 2009. *Службени гласник Републике Србије*, бр. 22 од 30.03.2009.
https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zabrani_diskriminacije.html (03.12.2023).
- Službeni glasnik RS, br. 104/2009: Закон о равноправности полова. 2009. *Службени гласник Републике Србије*, бр. 104 од 16.12.2009.
<https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2009/104/23/reg> (03.12.2023).
- Službeni glasnik RS, 21/2010: Јединствена методолошка правила за израду прописа. 2010. *Службени гласник Републике Србије*, бр. 21 од 06.04.2010.
<https://www.paragraf.rs/propisi/jedinstvena-metodoloska-pravila-za-izradu-propisa.html> (23.08.2022).
- Službeni glasnik RS, 83/2014, 103/2015, 108/2016, 161/2020, 129/2021, 142/2022 i 92/2023: Закон о јавним медијским сервисима. 2014. *Службени гласник Републике Србије*, бр. 83 од 05.08.2014., 103 од 14.12.2015., 108 од 29.12.2016., 161 од 31.12.2020., 129 од 28.12.2021., 142 од 27.12.2022., 92 од 27.10.2023.
https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_javnim_medijskim_servisima.html (27.11.2023).
- Službeni glasnik RS, br. 52/2021: Закон о родној равноправности. 2021. *Службени гласник Републике Србије*, бр. 52 од 24.05.2021.
<https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-rodnoj-ravnopravnosti.html> (04.07.2022).
- Službeni glasnik RS, br. 89/2021: Закон о употреби језика у јавном животу и заштити и очувању ћириличног писма. 2021. *Службени гласник Републике Србије*, бр. 89/2021 од 15. септембра 2021. <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-cirilici-upotreba-srpskog-jezika.html> (21.12.2022).
- Službeni glasnik Republike Srpske, br. 81/2022: 2022. *Службени гласник Републике Српске*, бр. 81/2022 од 25.08.2022.
<https://www.slglasnik.org/cyr/aktuelno/obavjestenja/sluzhbeni-glasnik-rs-broj-8122> (10.03.2024).
- Statut Vojvodine 2014: Statut autonomne pokrajine Vojvodine. 2014.
<https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=statut&j=SRL> (15.09.2023).
- Stevanović, Marjana. 2021b. Rečnik nove stvarnosti. *Converse*.
<https://recniknovestvarnosti.rs> (26.10.2021).
- Stijović 2013: Стијовић, Рада. 2013. Шта треба знати о глаголу требати. *Језикофил*, 09.12.2013.

- <https://jezikofil.rs/sta-treba-znati-o-glagolu-trebati-ili-sta-cemo-sa-trebati/> (20.08.2022).
- Struna S.A.: Struna. Hrvatsko strukovno nazivlje. *Moralna panika*.
<http://struna.ihjj.hr/naziv/moralna-panika/50630/> (09.05.2023).
- Šifarnik S.A.: Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja. *Šifarnik zanimanja*.
http://kodekssifara.minrzs.gov.rs/documents/Sifarnik_zanimanja.pdf (03.02.2024).
- Tunjić, Andrija. 2010. Radoslav Katičić: Srpski jezik nije štokavski. *Vijenac*, 427. Zagreb: Matica hrvatska. <https://www.matica.hr/vijenac/427/Srpski%20jezik%20nije%20%C5%A1tokavski/> (27.09.2020).
- UDLJP 1948: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima. 1948.
<https://www.poverenik.rs/images/stories/dokumentacija-nova/medjunarodna-dokumenta/UJEDINJENE-NACIJE/Univerzalnadeklaracijacir.pdf> (31.01.2024).
- UDLR 1996: Universal Declaration of Linguistic Rights. 1996.
https://culturalrights.net/descargas/drets_culturals389.pdf (31.01.2024).
- Universitat Autònoma de Barcelona. 2011. *Guía para el uso no sexista del lenguaje en la Universitat Autònoma de Barcelona*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, Servicio de Lenguas y Observatorio para la Igualdad.
https://www.uab.cat/Document/964/953/Guia_uso_no_sexista_lenguaje2,0.pdf (07.02.2024).
- Ustav 1974: Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. 1974.
[https://sr.wikisource.org/sr-el/Ustav_Socijalisti%C4%8Dke_Federativne_Republike_Jugoslavije_\(1974\)](https://sr.wikisource.org/sr-el/Ustav_Socijalisti%C4%8Dke_Federativne_Republike_Jugoslavije_(1974)) (13.09.2023).
- Vlada Republike Srbije 2010: Влада Републике Србије. 2010. Јединствена методолошка правила за израду прописа. *Службени гласник Републике Србије*, бр. 21 од 10.04.2010.
<https://www.paragraf.rs/propisi/jedinstvena-metodoloska-pravila-za-izradu-propisa.html#> (04.03.2020).
- Vlada Republike Srpske 2022: Закон о заштити, очувању и употреби језика српског народа и ћириличног писма усвојен у Народној скупштини Републике Српске. *Влада Републике Српске*, 02.06.2022.
<https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpk/media/vijesti/Pages/usvojen-zakon-o-zastiti-srpskog-jezika-i-cirilickog-pisma.aspx> (10.03.2024).
- Vukajlija S.A.: Vukajlija <https://vukajlija.com/> (26.05.2021).
- Zaštitnik građana Republike Srbije 2010: Заштитник грађана Републике Србије. 2010. *Упутства за стандардизован недискриминативни говор и понашање*.
<http://gsa.org.rs/wp-content/uploads/2012/08/Zastitnik-gradjana-Uputstva-za-standardizovan-nediskriminativan-govor-i-ponasanje.pdf> (04.03.2020).
- Zaštitnik građana 2024: Заштитник грађана. 2024. Матерњи језик кључан у очувању националног идентитета. 21.02.2024.
<https://www.ombudsman.rs/index.php/2011-12-25-10-17-15/2011-12-26-10-05-05/7952-rnji-zi-ljuc-n-u-cuv-nju-n-ci-n-ln-g-id-n-i> (25.02.2024).
- X 2021: X, 21.11.2021. <https://twitter.com/Bodljikava/status/1458086224233734144> (19.08.2022).

Periodika:

- ABC. 2023. Una veintena de asociaciones suman fuerzas para proteger el castellano en España. *ABC*, 25.02.2023.
<https://www.abc.es/sociedad/defensores-bilinguismo-sacan-pecho-20230225111415-nt.html?ref=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F> (28.03.2024).

- AFP. 2022. La lengua española, en peligro frente a la inteligencia artificial. *El Economista*, 29.03.2022.
<https://www.economista.com.mx/arteseideas/La-lengua-espanola-en-peligro-frente-a-la-inteligencia-artificial-20190328-0150.html> (03.03.2024).
- Álvarez, Elisa. 2018. Concepción Company: El lenguaje inclusivo es una tontería. *La voz de Galicia*, 05.01.2018.
https://www.lavozdegalicia.es/noticia/cultura/2018/01/05/lenguaje-inclusivo-tonteria/0003_201801G5P34991.htm (13.02.2024).
- Álvarez, Paco. Filología, lingüística y gramática histórica. Podcast, *Spotify*.
<https://open.spotify.com/show/354LaiQdZPN5vbA1ZFMaMm> (20.01.2024).
- Anderson, Stephen R. 2010. *How many languages are there in the world?* Linguistic Society of America.
<https://www.linguisticsociety.org/sites/default/files/how-many-languages.pdf> (12.03.2024).
- Aničić, Gradimir. 2007. Nespোরazumi u sporazumevanju. *Politika*, 15.01.2007.
<https://www.politika.rs/sr/clanak/20637/Nespোরazumi-u-sporazumevanju> (03.01.2024).
- Aničić, Gradimir. 2015. Hleba i jezika. *Politika*, 01.09.2015.
<https://www.politika.rs/sr/clanak/337216/Hleba-i-jezika> (12.03.2024).
- Aničić, Gradimir, Darko Pejović. 2021. Udar na već ranjeni srpski jezik. *Politika*, 14.06.2021.
<https://www.politika.rs/sr/clanak/481242/Udar-na-vec-ranjeni-srpski-jezik> (26.01.2024).
- Ariel Ultra. 2015. Negujmo srpski jezik al aj ne ovako. *Tarzanija*, Nekultura, 10.04.2015.
<https://www.tarzanija.com/negujmo-srpski-jezik-al-aj-ne-ovako/> (02.05.2020).
- Arsenijević, Vladimir. 2006. Odumiranje ćirilice. Vladimir Arsenijević. *Politika*, 06.08.2006.
<https://www.politika.rs/sr/clanak/819/Tema-nedelje/Odumiranje-cirilice/VLADIMIR-ARSENJEVIC> (15.04.2021).
- Avvisati, Alessandra. 2018. La amenaza de los anglicismos. *El Periódico*, 03.06.2018.
<https://www.elperiodico.com/es/entre-todos/participacion/la-amenaza-de-los-anglicismos-179756> (29.02.2024).
- B92. 2021. Kako je izbrisana „rodna ravnopravnost“: Mađarska i Poljska umešale prste. *B92*, 07.05.2021.
https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2021&mm=05&dd=07&nav_20category=78&nav_id=1854043 (03.10.2022).
- B., Lj. 2023. GODIŠNJA SKUPŠTINA ODBORA ZA STANDARDIZACIJU SRPSKOG JEZIKA: U fokusu ćirilica i borba protiv ideologije u jeziku. *Novosti*, 20.04.2023.
<https://www.novosti.rs/drustvo/vesti/1229502/godisnja-skupstina-odbora-standardizaciju-srpskog-jezika-fokusu-cirilica-borba-protiv-ideologije-jeziku> (26.01.2024).
- Babić, Violeta. 2021. Nema više gospođica! Ne da Brisel! *Zelena učionica*, 17.05.2021.
<https://zelenaucionica.com/nema-vise-gospodjica-ne-da-brisel/> (06.02.2024).
- Bargueño, Miguel Ángel. 2019. 14 palabras que creíamos inaceptables y que la RAE aprueba (y el rifirrafe de “marronas”). *El País*, 21.02.2019.
https://elpais.com/elpais/2018/03/28/icon/1522232572_682924.html (06.02.2023).
- BBC News. 1964. Mods and Rockers jailed after seaside riots. *BBC News*, 18.05.1964.
http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/may/18/newsid_2511000/2511245.stm (30.03.2024).
- BBC News. 2014. Mods and rockers 50 years on since Clacton ‘invasion’. *BBC News*, 20.04.2014.
<https://www.bbc.com/news/uk-england-essex-27062074> (30.03.2024).

- Begenišić, Ljiljana. 2023a. UPOTREBU ĆIRILICE SVELI NA 10 Odsto Sumorna statistika: Zakon o zaštiti našeg pisma nije zaživeo. *Novosti*, 15.03.2023. <https://www.novosti.rs/drustvo/vesti/1215708/upotrebu-cirilice-sveli-10-odsto-sumorna-statistika-zakon-zastiti-naseg-pisma-nije-zaziveo> (03.01.2024).
- Begenišić, Ljiljana. 2023b. IDEOLOŠKI SRP I ĆEKIĆ I ZA SRPSKI: Na skupu o rodno osetljivom jeziku najavljena striktna primena zakona. *Novosti*, 28.03.2023. <https://www.novosti.rs/drustvo/vesti/1220626/ideoloski-srp-cekic-srpski-skupu-rodno-osetljivom-jeziku-najavljena-striktna-primena-zakona> (31.01.2024).
- Biurrin, Alfredo. 2022. Francia prohíbe el uso de 28 anglicismos “gaming” para preservar la pureza de su lengua. *La razón*, 01.06.2022. <https://www.larazon.es/tecnologia/20220601/3z2u3dicbbeyfbewpvaakliunm.html> (01.03.2024).
- Blic. 2014. Dnevno nestane jedan jezik, srpski ugrožava najezda engleskog. *Blic*, 21.02.2014. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/dnevno-nestane-jedan-jezik-srpski-ugrozava-najezda-engleskog/7h620xw> (02.03.2024).
- Blog de lengua. *YouTube*. <https://www.youtube.com/c/BlogdeLengua> (21.01.2024).
- Bobek, Susanne. 2021. Frankreich verbietet das Gendern. *Kurier*, 13.05.2021. <https://kurier.at/politik/ausland/frankreich-verbietet-das-gendern/401380931> (03.10.2022).
- Brborić, Veljko. 2016. Negujmo srpski jezik. *Politika*, 23.11.2016. <https://www.politika.rs/sr/clanak/368374/Negujmo-srpski-jezik> (25.03.2022).
- Bugarski, Ranko. 2018. Progon latinice, a ne čuvanje ćirilice. *Radio Slobodna Evropa*, 10.08.2018. <https://www.slobodnaevropa.org/a/bugarski-progon-latinice-a-ne-%C4%8Duvanje-%C4%87irilice/29422390.html> (13.08.2022).
- Bugarski, Ranko. 2021. Paradni zakon o ćirilici. *Danas*, 04.10.2021. <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/paradni-zakon-o-cirilici/> (13.08.2022).
- Cadena SER. 2017. El uso de anglicismos innecesarios daña la lengua española. *Cadena SER*, 28.12.2017. https://cadenaser.com/audio/1514478927_333467/ (29.02.2024).
- Cerquiglini, Bernard. 2021. « L’écriture “inclusive”, empreinte d’une louable intention, est une fâcheuse erreur ». *Le Monde*, 19.04.2021. https://www.lemonde.fr/idees/article/2021/04/19/egalite-femmes-hommes-l-ecriture-inclusive-empreinte-d-une-louable-intention-est-une-facheuse-erreur_6077306_3232.html (04.10.2022).
- Conjugacion.es. <https://www.conjugacion.es/> (21.01.2024).
- Corrector Castellano. <https://www.corrector-castellano.com/> (21.01.2024).
- CorrectorOnline.es. <https://www.correctoronline.es/> (22.01.2024).
- Cortés, Lucía. 2020. RAE, Constitución y lenguaje inclusivo. *AmecoPress*, 28.01.2020. <https://amecopress.net/RAE-Constitucion-y-lenguaje-inclusivo> (09.02.2024).
- Ćalija, Jelena. 2024. Ćipovanje srpskog jezika: Rodna ravnopravnost i jezički standardi. RT Blakan, 01.02.2024. <https://lat.rt.rs/srbija-i-balkan/74278-srpski-jezik-rodna-ravnopravnost-zakon/> (15.02.2024).
- Ćirilica S.A.: Удружење Тирилица. <https://cirilica-beograd.bestfromserbia.com/> (10.04.2021).
- DanasOnline. 2017. I ćirilica i(li) latinica? *Danas*, 26.10.2017. <https://www.danas.rs/kultura/i-cirilica-ili-latinica-3/> (15.03.2024).
- De Querol, Ricardo. 2012. No se ofendan ustedes y ustedas. *El País*, 06.03.2012. https://elpais.com/elpais/2012/03/06/mujeres/1331013600_133101.html (13.02.2024).

- Đukanović 2013: Ђукановић, Владо. 2013. Да ли интернет и смс поруке уништавају српски језик? *Језикофил*, 16.12.2013. <https://jezikofil.rs/da-li-internet-i-sms-poruke-unistavaju-srpski-jezik/> (23.08.2022).
- El conjugador. <https://www.elconjugador.com/php5/index.php?l=es&v=> (20.01.2024).
- El Debate. 2023. «Ola k ase»: así perjudican las redes sociales la ortografía y la gramática. *El Debate*, 02.06.2023. https://www.eldebate.com/cultura/20230602/ola-k-ase-asi-perjudican-redes-sociales-ortografia-gramatica_118750.html (03.03.2024).
- elDiario.es. 2023. Vox propone multas de hasta 100.000 euros a quienes no cumplan sus órdenes para “proteger el castellano” en Balears. *elDiario.es*, 22.09.2023. https://www.eldiario.es/illes-balears/politica/vox-propone-multas-100-00-euros-no-acaten-oficina-proteccion-castellano-balears_1_10537057.html (28.03.2024).
- Elies, Miriam. 2016. La RAE declara la guerra a los anglicismos con un divertido ‘spot’. *La Vanguardia*, 25.05.2016. <https://www.lavanguardia.com/cultura/20160525/402040856580/rae-anglicismos-spot.html> (29.02.2024).
- ELLIE. 2019. Mods vs Rockers on Brighton Beach, 1964. *ELLIE*, 25.02.2019. <https://www.ellieandco.co.uk/2019/02/mods-vs-rockers-brighton-beach-1964.html> (30.03.2024).
- El País Retina. 2018. La transformación digital, amenaza para los idiomas menos preparados. *El País*, 24.12.2018. https://elpais.com/retina/2018/12/24/tendencias/1545632372_805845.html (03.03.2024).
- Espresso. 2019. DA LI JE REČ GOSPOĐICA I DALJE VAŽEĆA U SRPSKOM JEZIKU? Istraživali smo najveću srpsku lingvističku dilemu. *Espresso*, 25.08.2019. <https://www.espresso.co.rs/vesti/drustvo/429337/da-li-je-rec-gospodjica-i-dalje-vazeca-u-srpskom-jeziku-istrazivali-smo-najvecu-srpsku-lingvisticku-dilemu> (05.02.2024).
- Ethnologue. S.A. What is the most spoken language? *Ethnologue*. <https://www.ethnologue.com/insights/most-spoken-language/> (21.01.2024).
- Fekete, Egon. 2007. Strana reč – domaća reč. *Politika*, 19.08.2007. <http://www.politika.rs/sr/clanak/3534/Strana-rec-domaca-rec> (14.06.2020).
- García Márquez, Gabriel. 1997b. Botella al mar para el dios de las palabras. *El Tiempo*, 09.04.1997. <https://www.eltiempo.com/archivo/documento/MAM-543682> (20.02.2020).
- Glišić, Aleksandra. 2017. Ivan Klajn, za Glas Srpske: U carstvu rijalitija strada jezička kultura, *Glas Srpske*, 22.02.2017. https://www.glassrpske.com/lat/kultura/kultura_vijesti/ivan-klajn-za-glas-srpske-u-carstvu-rijalitija-strada-jezicka-kultura/230285 (02.01.2024).
- Gutiérrez Ordoñez, Salvador. 2011. ¿Guion o guión? *El País*, 06.02.2011. https://elpais.com/diario/2011/02/06/opinion/1296946812_850215.html (05.02.2020).
- Insajder. 2024. Patrijarh Porfirije: Zakon o rodnoj ravnopravnosti veštački kreira život društva i pojedinaca, ima potencijal da ličnost deli iznutra. *Insajder*, 16.01.2024. <https://insajder.net/prenosimo/patrijarh-porfirije-zakon-o-rodnoj-ravnopravnosti-vestacki-kreira-zivot-drustva-i-pojedinaca-ima-potencijal-da-licnost-deli-iznutra> (25.02.2024).
- Irazusta, María. 2017. Los 'idos' de la RAE. *El Mundo*, 23.07.2017. <https://www.elmundo.es/cronica/2017/07/23/59735d33268e3e4c5f8b462f.html> (06.02.2023).
- IS S.A.: Institut Servantes u Beogradu. S.A. Institut Servantes. https://belgrado.cervantes.es/rs/predstavlanje_instituta.htm (22.01.2024).

- Iskra 2015: Искра. 2015. ЂОГО: Србе желе превести у „босански народ“, или у „несрпске Црногорце“. *Искра*, 24.04.2015. <https://iskra.co/kultura/djogo-srbe-zele-prevesti-u-bosanski-narod-ili-u-nesrpske-crnogorce/> (03.01.2024).
- Jakovljević, Marina. 2024. Svako od nas ima obavezu da čuva ćirilicu (intervju s Radom Stijović). *Politika*, 10.03.2024. <https://www.politika.rs/sr/clanak/603450/Svako-od-nas-ima-obavezu-da-cuva-cirilicu> (13.03.2024).
- Janković, Andriana. 2019. ISTRAŽUJEMO Zbog čega mladi SVE LOŠIJE govore srpski jezik? *Blic*, 23.06.2019. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/istrazujemo-zbog-cega-mladi-sve-losije-govore-srpski-jezik/lzzwssw> (31.07.2021).
- Jelovac, J. 2013. U klopci političkog jezika (2): Dresiranje reči (Intervju s Radom Stijović). *Vesti online*, 08.04.2013. <https://arhiva.vesti-online.com/Vesti/Tema-dana/304711/U-klopci-politickog-jezika-2-Dresiranje-reci> (08.05.2020).
- Kalaba, Ana. 2022. Jer tako? Pravopisne greške koje su teška bruka. *Nova.rs*, 21.10.2022. <https://nova.rs/magazin/lifestyle/jer-tako-32-najiritantnije-pravopisne-greske/> (05.12.2023).
- Kalinić, Dejana. 2023. ĆIRILICA – PISMO I IDENTITET SRPSKOG NARODA: Jezik se brani i u medijima. *Novosti*, 12.12.2023. <https://www.novosti.rs/republika-srpska/vesti/1311194/cirilica-pismo-identitet-srpskog-naroda-jezik-brani-medijima> (03.01.2024).
- Kankaraš Trklja, Mira. 2017. „Balkanski esperanto“ gasi srpski jezik? *Sputnik*, 29.03.2017. <https://lat.sputnikportal.rs/20170329/jezik-deklaracija-region-12-srpski-Milo-Lompar-Vladimir-Arsenijevic-1110555014.html> (05.01.2024).
- Klajn, Ivan. 2003. Metar, ni kratak ni dugačak. *NIN*, 26.06.2003. <https://www.nin.co.rs/2003-06/26/29496.html> (20.08.2022).
- Knežević, Marija. 2015. Prošlo vreme književnog jezika. *Politika*, 30.11.2015. <https://www.politika.rs/sr/clanak/344390/Proslo-vreme-knjizevnog-jezika> (02.01.2024).
- Kocić, Novica. 2021. Brisanje tragova srpskog jezika i ćirilice u Crnoj Gori. *Politika*, 29.03.2021. <https://www.politika.rs/sr/clanak/475904/Brisanje-tragova-srpskog-jezika-i-cirilice-u-Crnoj-Gori> (10.03.2024).
- Kolesnicov, Patricia. 2020. Solo o sólo: la Real Academia la quiso hacer más fácil pero el cambio no convence. *Clarín*, 11.08.2020. https://www.clarin.com/cultura/solo-solo-real-academia-quiso-hacer-facil-cambio-convence_0_IG-O3pl5p.amp.html (20.09.2021).
- Krstić, Jana, Bojana Vuletić. 2024. Kome smeta jaka žena? *Masina*, 23.02.2024. https://www.masina.rs/kome-smeta-jaka-zena/?fbclid=IwAR3-DhVAJP3zYDfjbewGa3UM_d7SJj9jZUu1NLEkEoCxwyM_-m6HGAS0itA (24.02.2024).
- Kulaga, Vedrana. 2021. Profesor Miloš Kovačević: Ne vjerujem da volimo ćirilicu manje od Bugara, ali smo tu ljubav malo zaboravili. *Glas Srpske*, 11.09.2021. <https://www.glassrpske.com/lat/plus/intervju/profesor-milos-kovacevic-ne-vjerujem-da-volimo-cirilicu-manje-od-bugara-ali-smo-tu-ljubav-malo-zaboravili/376579> (30.03.2022).
- Lemajić, Jelena. 2012. Subotica: Ćirilicu nema ko da odbrani. *Novosti*, 09.11.2012. <https://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:405342-Subotica-Cirilicu-nema-ko-da-odbrani> (03.01.2024).
- Le Monde. 2017. L'interdiction du téléphone portable à l'école, une mesure difficilement applicable. *Le Monde*, 11.12.2017. https://www.lemonde.fr/education/article/2017/12/11/l-interdiction-du-telephone-portable-a-l-ecole-une-mesure-difficilement-applicable_5228060_1473685.html (04.10.2022).

- Le Monde. 2021. Escritura inclusiva : Jean-Michel Blanquer exclut l'utilisation du point médian à l'école. *Le Monde*, 07.05.2021.
https://www.lemonde.fr/societe/article/2021/05/07/jean-michel-blanquer-interdit-l-ecriture-inclusive-a-l-ecole_6079436_3224.html (04.10.2022).
- Lérida, Amalia F. 2014. Amazing! Invasión de palabras inglesas. *ABC de Sevilla*, 15.03.2014.
<https://www.abc.es/sevilla/ciudad/20140315/sevp-ingles-moda-prensa-20140311.html> (29.02.2024).
- Libertad Digital. 2023. Meloni declara la guerra a los anglicismos para preservar el italiano. *Libertad Digital*, 04.04.2023.
<https://www.libertaddigital.com/internacional/europa/2023-04-04/meloni-declara-la-guerra-a-los-anglicismos-para-preservar-el-italiano-7001912/> (01.03.2024).
- López Trujillo, Noemí. 2021. Ni Madrid ni La Rioja tienen una ley de igualdad de género: un análisis por comunidades autónomas. *Newtral*, 07.05.2021.
<https://www.newtral.es/leyes-igualdad-genero-madrid-comunidades-autonomas/20210507/> (07.02.2024).
- Mandić, Marija. 2023. Rodno osetljivi jezik u duhu epike. *Peščanik*, 28.06.2023.
<https://pescanik.net/rodno-osetljivi-jezik-u-duhu-epike/> (09.07.2023).
- Manrique Sabogal, Winston. 2012. ¿La lengua tiene género? ¿Y sexo? *El País*, 05.03. 2012.
https://elpais.com/cultura/2012/03/04/actualidad/1330896843_065369.html (13.02.2024).
- Marías, Javier. 1995. Cursilerías lingüísticas. *El País*, 20.03.1995.
https://elpais.com/diario/1995/03/20/cultura/795654016_850215.html (12.02.2024).
- Marías, Javier. 2006. Narices con poco olfato. *El País*, 17.12.2006.
https://elpais.com/diario/2006/12/17/eps/1166340420_850215.html (12.02.2024).
- Marković, Tomislav. 2016. GOVORITE LI APSURDISTANSKI: Odbrana i poslednji dani ćirilice. *Žurnal*, 04.11.2016.
<https://zurnal.info/clanak/odbrana-i-poslednji-dani-cirilice/20124> (11.03.2024).
- Martínez de Rituerto, Ricardo. 2009. Ni miembros ni “miembras”. *El País*, 18.03.2009.
https://elpais.com/diario/2009/03/18/internacional/1237330804_850215.html (13.02.2024).
- Matović, D. 2024a. RAZARAJU NAM JEZIK, ČUPAJU SRPSKI KOREN: Patrijarh i lingvisti upozorili na teške posledice primene Zakona o rodnoj ravnopravnosti. *Novosti*, 17.01.2024.
<https://www.novosti.rs/drustvo/vesti/1323056/razaraju-nam-jezik-cusaju-srpski-koren-patrijarh-lingvisti-upozorili-teske-posledice-primene-zakona-rodnoj-ravnopravnosti> (18.01.2024).
- Matović, D. 2024b. IDEOLOŠKO NASILJE NAD JEZIKOM I IDENTITETOM: SPC i Matica srpska – rodno osetljiv govor je u suprotnosti sa standardnim i neustavan je. *Novosti*, 27.01.2024.
<https://www.novosti.rs/drustvo/vesti/1326811/ideolosko-nasilje-nad-jezikom-identitetom-spc-matica-srpska-rodno-osetljiv-govor-suprotnosti-standardnim-neustavan> (28.01.2024).
- Matović, Dragana. 2023. UČE SRPSKE ĐAKE, A NE ZNAJU ĆIRILICU: Okrugli sto u SANU o položaju Srba u Hrvatskoj. *Novosti*, 09.06.2023.
<https://www.novosti.rs/drustvo/vesti/1247101/uce-srpske-djake-znaju-cirilicu-okrugli-sto-sanu-polozaju-srba-hrvatskoj> (18.01.2024)
- Mendoza, Ana. 2012. Presentan en sociedad la *Ortografía básica*, la de todos los hispanohablantes. *La información*, 08.05.2012.

- https://www.lainformacion.com/arte-cultura-y-espectaculos/presentan-en-sociedad-la-ortografia-basica-la-de-todos-los-hispanohablantes_9lxrfg8prusqiscfvceo3/ (09.02.2020).
- Milenković, Ivan. 2024. Komuniciranje uzorkovanja: Najezda jezičkih nakaza u javnom prostoru. *Vreme*, 08.01.2024.
<https://vreme.com/komentar/komuniciranje-uzorkovanja-najezda-jezickih-nakaza-u-javnom-prostoru/> (15.01.2024).
- Mileusnić Nikolić, Sanda. 2024. Međunarodni dan maternjeg jezika – da li mu pretil neprirodan razvoj? *Vojvođanski*, 21.02.2024
<https://vojvodjanski.com/tvsubotica/drustvo/2024/02/21/123350-medunarodni-dan-maternjeg-jezika-da-li-mu-pretil-neprirodan-razvoj> (29.02.2024).
- Milovanović, Bojana. 2023. Patrijarh Porfirije: Iza rodno osetljivog jezika se krije borba protiv braka i porodice. *Nova.rs*, 13.04.2023. <https://nova.rs/vesti/drustvo/patrijarh-porfirije-iza-rodno-osetljivog-jezika-se-krije-borba-protiv-braka-i-porodice/> (03.01.2024).
- Mutić, Marija. 2014. Šta nije u redu sa “pilotkinja”? *Centar modernih veština*, 08.01.2014.
<https://cmv.org.rs/blog/socijaldemokratija-blog/sta-nije-u-redu-sa-pilotkinja/> (03.02.2024.).
- N., V. 2021. NASILJE NAD SRPSKIM JEZIKOM I NARODOM: Saopštenje Matice srpske i odbora za standardizaciju srpskog jezika. *Novosti*, 27.07.2021.
<https://www.novosti.rs/kultura/vesti/1020793/nasilje-nad-srpskim-jezikom-narodom-saopstenje-matice-srpske-odbora-standardizaciju-srpskog-jezika> (30.01.2024).
- NIN. 2010. Nema više gospođica. *NIN*, 22. jul 2010.
<https://www.nin.rs/arhiva/vesti/17027/nema-vise-gospodica> (05.02.2024).
- Noizz.rs. 2017. Sada i zvanično: psihološkinja, borkinja, vojnkinja, sekretarka su gramatički nepravilne. *Noizz.rs*, 13.10.2017.
<https://noizz.rs/kultura/sada-i-zvanicno-psiholoskinja-borkinja-vojnkinja-sekretarka-su-gramaticki-nepravilne/q186p7q> (26.10.2021).
- Novokmet 2019: Новокмет, Слободан. 2019. Англицизми наши насušни. *Језикофил*, 19.02.2019. <https://jezikofil.rs/anglicizmi-nasi-nasusni/> (21.08.2022).
- Novosadski informativni portal 021. 2011. EU zabranila titule “gospođica” i “gospođa”. *Novosadski informativni portal 021*, 15.10.2011.
<https://www.021.rs/story/Info/Svet/32614/EU-zabranila-titule-gospodjica-i-gospodja.html> (05.02.2024).
- Novosadski informativni portal 021. 2023. Udruženje za odbranu ćirilice proverava ustanove širom Vojvodine i podnosi prijave. *Novosadski informativni portal 021*, 28.08.2023.
<https://www.021.rs/story/Info/Vojvodina/351142/Udruzenje-za-odbranu-cirilice-proverava-ustanove-sirom-Vojvodine-i-podnosi-prijave.html> (05.11.2023).
- Novosti. 2023. ĆIRILICA „PROPADA“ NA NAŠE OČI: Savet za srpski jezik osnovan, a radost pomućena. *Novosti*, 22.03.2023.
<https://www.novosti.rs/kultura/vesti/1218553/cirilica-propada-nase-oci-savet-srpski-jezik-osnovan-radost-pomucena> (30.03.2023).
- Pantelić, Kristina. 2022. Ćirilica mora biti odbranjena. *Politika*, 05.11.2022.
<https://www.politika.rs/sr/clanak/523797/Cirilica-mora-biti-odbranjena> (03.01.2024).
- Pejović, Branko. 2018. Foto-bombing srpskog jezika (Intervju s Rajnom Dragičević). *Politika*, 05.11.2018.
<https://www.politika.rs/sr/clanak/415054/Foto-bombing-srpskog-jezika> (03.01.2024).

- Petaković, Nevena. 2021. Zakon o ćirilici po hitnom postupku zbog „ugroženosti tradicionalnih vrednosti“. *Nova ekonomija*, 03.09.2021. <https://novaekonomija.rs/vesti-iz-zemlje/zakon-o-cirilici-po-hitnom-postupku-zbog-ugrozenosti-tradicionalnih-vrednosti> (03.01.2024).
- Pérez-Reverte, Arturo. 2006a. La osadía de la ignorancia. *El Semanal*, 19.03.2006. <https://www.perezreverte.com/articulo/patentes-corso/86/la-osadia-de-la-ignorancia/> (12.02.2024).
- Pérez-Reverte, Arturo. 2006b. Aceituneros y aceituneras. *El Semanal*, 17.12.2006. <https://www.perezreverte.com/articulo/patentes-corso/125/aceituneros-y-aceituneras/> (12.02.2024).
- Pérez-Reverte, Arturo. 2006c. Miguel Hernández era un falócrata. *El Semanal*, 31.12.2006. <https://www.perezreverte.com/articulo/patentes-corso/127/miguel-hernandez-era-un-falocrata/> (12.02.2024).
- Petrov, Sanja. 2021. Ugašen profil Filološke koji je razbesneo jušnjake zbog objave o padežima. *Nova.rs*, 31.10.2021. <https://nova.rs/kultura/ugasen-profil-filoloske-koji-je-razbesneo-jušnjake-zbog-objave-o-padezima/> (12.02.2023).
- Pons, Lola. No solo de yod vive... *Blog*. <https://nosolodeyod.blogspot.com/> (20.01.2024).
- Popović, Gordana. 2018. Jezik se ne može ukrasti (Intervju s Rankom Bugarskim). *Politika*, 06.04.2018. <https://www.politika.rs/sr/clanak/401469/Jezik-se-ne-moze-ukrasti> (13.08.2021).
- Popović, Gordana. 2021. Javnost nas podržava, ali država neće da nas čuje (Intervju sa Sretom Tanasićem). *Politika*, 21.05.2021. <https://www.politika.rs/sr/clanak/479510/Javnost-nas-podrzava-ali-drzava-nece-da-nas-cuje> (22.09.2022).
- Público. 2023. Un artículo de ‘ABC’ sobre la campaña para “proteger el castellano en España” deja en shock a los tuiteros: “Ojalá alguien me pudiera traducir el titular”. *Público*, 27.02.2023. <https://www.publico.es/tremending/2023/02/27/un-articulo-de-abc-sobre-la-campana-para-proteger-el-castellano-en-espana-deja-en-shock-a-los-tuiteros-ojala-alguien-me-pudiera-traducir-el-titular/> (29.03.2024).
- Pupovac, Milorad. 2023. Pripada li jezik državi ili njegovim govornicima? Problemi Zakona o hrvatskom jeziku. *Ideje.hr*, 02.11.2023. https://ideje.hr/pripada-li-jezik-drzavi-ili-njegovim-govornicima-problemi-zakona-o-hrvatskom-jeziku/#_ftnref3 (13.03.2024).
- Radić, Jovanka. 2015. Polna ravnopravnost uzmiče pred rodnom. *Politika*, 09.11.2015. <https://www.politika.rs/sr/clanak/343251/Drustvo/Polna-ravnopravnost-uzmice-pred-rodnom> (03.01.2024).
- Radislavljević, Zoran. 2011. Srbija razgovara: Da li je ćirilica zapostavljena. *Politika*, 08.05.2011. <https://www.politika.rs/sr/clanak/176499/Srbija-razgovara-Da-li-je-cirilica-zapostavljena> (10.03.2024).
- Radislavljević, Zoran. 2012. Neizdrživo nasilje nad jezičkom kulturom. *Politika*, 08.12.2012. <https://www.politika.rs/sr/clanak/242504/Tema-nedelje/Kako-ne-cuvamo-srpski-jezik/Neizdrzivo-nasilje-nad-jezickom-kulturom> (28.01.2024).
- Radislavljević, Zoran. 2015a. Srpski jezik se umnožava deljenjem. *Politika*, 23.04.2015. <https://www.politika.rs/sr/clanak/325567/Kultura/Srpski-jezik-se-umnozava-deljenjem> (03.01.2024).

- Radisavljević, Zoran. 2015b. Potrebna nam je jezička policija. *Politika*, 18.07.2015. <https://www.politika.rs/sr/clanak/333528/> (02.01.2024).
- Radovanović, Zoran. 2015. Tuđice nisu otmene reči. *Politika*, 04.09.2015. <https://www.politika.rs/scc/clanak/337453/Tudice-nisu-otmene- reci> (03.01.2024).
- Roca, Ignacio M. 2012. A propósito de una polémica lingüística: El género no es sexo. El sexo biológico no se materializa necesariamente en sexo semántico. *El País*, 08.08.2012. https://elpais.com/elpais/2012/07/05/opinion/1341512927_393567.html (13.02.2024).
- Roca, Ignacio M. 2013. Millones y “millonas”. Los dobles son una epidemia que continúa y que causará un perjuicio notable a la lengua. *El País*, 02.09.2013. https://elpais.com/elpais/2013/09/02/opinion/1378112443_928885.html (13.02.2024).
- Romero, Juanma. 2008. El castellano no está perseguido; ésa es una polémica ficticia. Entrevista a Juan Carlos Moreno Cabrera. *Público.es*, 21.04.2008. <https://web.archive.org/web/20090221153951/http://www.publico.es/agencias/072673/lingista/castellano/catalan/moreno/cabrera> (22.10.2022).
- RSE 2021a. Zakon o ćirilici nije dobio podršku u Vijeću naroda Republike Srpske. *Radio slobodna Evropa*, 07.10.2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/%C4%87irilica-zakon-vije%C4%87e-naroda-rs/31497744.html> (10.03.2024).
- RSE 2021b. Zakon o zaštiti ćirilice će preispitati Ustavni sud Republike Srpske. *Radio slobodna Evropa*, 15.10.2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/%C4%87irilica-zakon-republika-srpska/31511093.html> (10.03.2024).
- RT. 2011. Anglicismos: el 'virus' que amenaza la salud del castellano. *RT*, 24.06.2011. <https://actualidad.rt.com/cultura/view/28941-Anglicismos-virus-que-amenaza-salud-del-castellano> (29.02.2024).
- RTS. 2011. EU ukinula “gospođice”. *RTS*, 14.10.2011. <https://www.rts.rs/lat/vesti/svet/972526/eu-ukinula-gospodjice.html> (05.02.2024).
- RTS. 2014. Oćuvanje ćirilice, borba za identitet. *RTS*, 02.06.2014. <https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/1612528/ocuvanje-cirilice-borba-za-identitet.html> (03.01.2024).
- RTS. 2015. Kampanja „Negujmo srpski jezik“ dala rezultate. *RTS*, 29.11.2015. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/2121345/brboric-kampanja-negujmo-srpski-jezik-dala-rezultate.html> (30.05.2021).
- RTS. 2016. Odbor SANU: Stvoreno saglasje za stvaranje jezićke politike. *RTS*, 06.12.2016. <https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/2552258/odbor-sanu-stvoreno-saglasje-za-stvaranje-jezicke-politike.html> (19.06.2021).
- RTS. 2019. KONUS: Podučavanje srpskog briga škola, a ne univerziteta. *RTS*, 02.07.2019. <https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/3577353/konus-poducavanje-srpskog-briga-skola-a-ne-univerziteta.html> (29.05.2021).
- RTS. 2019b. Obzirom da je u vezi toga celo vreme grešio. *RTS*, 06.05.2019. <https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/3509946/obzirom-da-je-u-vezi-toga-celo-vreme-gresio.html> (29.03.2021).
- RTS. 2020. Jezićke nedoumice – Veliko slovo na početku rećenice. *RTS*, 28.10.2020. <https://livecache.rts.rs/page/tv/sr/story/2712/rts-poletarac/4116925/jezicke-nedoumice--veliko-slovo-na-pocetku-recenice.html> (09.09.2021).
- RTS. 2021. Jezićke nedoumice. *RTS*, 22.07.2021.

- <https://www.rts.rs/lat/tv/rts2/4443700/jezicke-nedoumice.html> (09.09.2021).
- RTS KUP 2024: RTS Kulturno-umetnički program. 2024. Čas anatomije: Reci pravu reč. *RTS*, 20.01.2024.
https://www.youtube.com/watch?v=6W7TXmSk94k&list=PLxbMnBfiy6iEU3-aAvM6Ttxj0CS14dnG_&index=3 (02.02.2024).
- RTS ONP 2020a: RTS Obrazovno-naučni program. 2020a. JEZIČKE NEDOUMICE // Pritom ili pri tome. *RTS*, 24.09.2020.
https://www.youtube.com/watch?v=SGykt8Q8ziw&list=PLG6HMr6sRAxmHZ0IQx_zeLzwf1ri_fNau&index=5 (10.09.2021).
- RTS ONP 2020b: RTS Obrazovno-naučni program. 2020b. JEZIČKE NEDOUMICE // Iskašljivač, iskašljivač. *RTS*, 24.09.2020.
https://www.youtube.com/watch?v=GTV3sDPnjc0&list=PLG6HMr6sRAxmHZ0IQx_zeLzwf1ri_fNau&index=11 (10.09.2021).
- RTS ONP 2020c: RTS Obrazovno-naučni program. 2020c. JEZIČKE NEDOUMICE // Veliko slovo u višečlanim nazivima. *RTS*, 24.09.2020.
https://www.youtube.com/watch?v=tm4zdFKDzFM&list=PLG6HMr6sRAxmHZ0IQx_zeLzwf1ri_fNau (10.09.2021).
- RTV. 2012. Jezičke nedoumice. *RTV*, 16.12.2012.
<https://www.youtube.com/watch?v=TjffQOtEHFg&list=PLDG1nScMQQGxWXcRfPfxocKNINCDYSPd&index=2> (21.05.2021).
- RTV. 2013a. Jezičke nedoumice; Akcentovanje, meseci u godini. *RTV*, 05.10.2013.
<https://www.youtube.com/watch?v=fCn3-p7kVqw&list=PLDG1nScMQQGxWXcRfPfxocKNINCDYSPd&index=31> (21.05.2021).
- RTV. 2013b. Jezičke nedoumice: Akcenti. *RTV*, 29.06.2013.
https://www.youtube.com/watch?v=CaP_KxTpgj0&list=PLDG1nScMQQGxWXcRfPfxocKNINCDYSPd&index=30 (21.05.2021).
- RTV. 2021. I u RS usvojen Zakon o očuvanju ćirilickog pisma. *RTV*, 15.09.2021.
https://rtv.rs/rsn/politika/i-u-rs-usvojen-zakon-o-ocuvanju-cirilickog-pisma_1272092.html (10.03.2024).
- Ruiz Mantilla, Jesús. 2020. Santiago Muñoz Machado: “Tenemos una lengua hermosa y precisa. ¿Por qué estropearla con el lenguaje inclusivo?”. *El País*, 17.07.2020.
https://elpais.com/elpais/2020/07/17/eps/1594981722_985896.html# (09.02.2024).
- Sainz Borgo, Karina. 2015. El presidente de la RAE critica los anglicismos y niega que los académicos “chocheen”. *Vozpópuli*, 25.04.2015.
https://www.um.es/tonosdigital/znum29/secciones/recortes-8-anglicismos_rae.htm (21.09.2023).
- Savić A. 2021: Савић, Александра. 2021. Закон о заштити српског језика и ћириличног писма из угла Републике Српске. *Језикофил*, 01.09.2021. <https://jezikofil.rs/zakon-o-zastiti-srpskog-jezika-i-cirilickog-pisma-iz-ugla-republike-srpske/> (06.09.2022).
- Savić, Svenka. 2014. Normativna gramatika, ideologija i rod. *Danas*, 22.01.2014.
<https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/normativna-gramatika-ideologija-i-rod/> (14.03.2022).
- Savić V. 2021: Savić, Viktor. 2021. Nekoliko izlišnih femininativa. *Danas*, 14.07.2021.
<https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/nekoliko-izlisnih-femininativa/> (27.01.2024).
- SEEcult. 2017. Promocija akcije Negujmo srpski jezik. *SEEcult*, 27.01.2017.

- <http://www.seecult.org/vest/promocija-akcije-negujmo-srpski-jezik> (22.03.2020).
- Semana. 2017a. La constante batalla por cuidar y preservar el español. *Semana*, 13.12.2017. <https://www.semana.com/educacion/articulo/la-batalla-por-cuidar-y-preservar-el-espanol/550598/> (03.03.2024).
- Semana. 2017b. Las 5 faltas de ortografía imperdonables. *Semana*, 05.01.2017. <https://www.semana.com/educacion/articulo/faltas-ortograficas-graves/449644/> (03.03.2024).
- Serrano, Arancha. 2012. La nueva ortografía, a pie de calle. *20 minutos*, 09.05.2012. <https://www.20minutos.es/noticia/1431291/0/ortografia/rae/lengua-espanola/> (09.02.2020).
- Silió, Elisa. 2018. La epidemia de las faltas de ortografía escala hasta la universidad. *El País*, 07.11.2018. https://elpais.com/sociedad/2018/11/05/actualidad/1541447662_255346.html (03.03.2024).
- Simić, Radoje. 2015. Gde su granice srpskog jezika. *Politika*, 02.09.2015. <https://www.politika.rs/sr/clanak/337294/Gde-su-granice-srpskog-jezika> (03.01.2024).
- Simonović, Marko. 2015. Od danas pišem neznam. *Peščanik*, 20.04.2015. <https://pecanik.net/od-danas-pisem-neznam/> (15.04.2022).
- SKC Ćirilica S.A.: Србски културни центар „Ћирилица“ Београд. <https://www.xn----7sbxaaod2bo1ce5v.xn--90a3ac/> (12.04.2021).
- Srna. 2023. Anasić: Rogobatnoće ne čine ženu vidljivijom. *Srna*, 28.11.2023. <https://www.glassrpske.com/lat/drustvo/vijesti/anasic-rogotatnoce-ne-cine-zenu-vidljivijom/496897> (04.02.2024).
- Stanković, Branimir. 2016. „Nestandardni“ dijalekti i jezička diskriminacija. *Danas*, 05.05.2016. <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/nestandardni-dijalekti-i-jezicka-diskriminacija/> (04.09.2021).
- Staveley-Wadham, Rose. 2023. Hot Off The Press. *The British Newspaper Archive Blog*, 18.09.2023. <https://blog.britishnewspaperarchive.co.uk/2023/09/18/mods-and-rockers-clacton-1964/> (30.03.2024).
- Stevanović, Dragoljub. 2010. Dorćolac na privremenom radu u Zemunu (Intervju s Ivanom Klajnom). *Politika*, 18.09.2010. <https://www.politika.rs/sr/clanak/149507/Dorcolac-na-privremenom-radu-u-Zemunu> (20.08.2022).
- Stevanović, Marjana. 2014. Nijedno ministarstvo ne zanima jezička politika. *Danas*, 13.10.2014. <https://www.danas.rs/drustvo/nijedno-ministarstvo-ne-zanima-jezicka-politika/> (16.08.2022).
- Stevanović, Marjana. 2015a. Malograđanska normativnost našeg mentaliteta. *Danas*, 13.04.2015. <https://www.danas.rs/kultura/malogradjanska-normativnost-naseg-mentaliteta/> (11.04.2022).
- Stevanović, Marjana. 2015b. Kako smo (p)ostali nepismeni. *Danas*, 20.04.2015. <https://www.danas.rs/kultura/kako-smo-postali-nepismeni/> (10.04.2022).
- Stevanović, Marjana. 2015c. Selfi je naša reč (Intervju s Markom Simonovićem). *Danas*, 01.10.2015. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/selfi-je-nasa-rec/> (13.01.2024)
- Stevanović, Marjana. 2021a. Jezik treba čuvati samo od normativnih lingvista. *Danas*, 24.10.2021. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/jezik-treba-cuvati-samo-od-normativnih-lingvista/?fbclid=IwAR3jatz4R0ideSDNzJBvV0zQMTtx9VbufnXTCCydpug4B410zn2RG--FqEM> (06.01.2023).
- Stijović, Rada. 2015. Kulin ban je pisao ćirilicom. *Politika*, 19.09.2015. <https://www.politika.rs/sr/clanak/338770/Kulin-ban-je-pisao-cirilicom> (03.01.2024).
- Stijović, Rada. 2021. Novi tom Rečnika srpskoga jezika. *Politika*, 07.02.2021.

- <https://www.politika.rs/sr/clanak/472462/Novi-tom-Recnika-srpskoga-jezika> (15.02.2024).
- Stojanović, Dragan. 2018. Uvesti srpski na fakultete, da opismenimo profesore, pravnike... *Politika*, 25.01.2018.
- <https://www.politika.rs/sr/clanak/397097/Uvesti-srpski-na-fakultete-da-opismenimo-profesore-pravnike> (26.07.2021).
- SU Ćirilica S.A.: Српско удружење Ћирилица Требиње.
- <https://www.facebook.com/profile.php?id=100064326863993> (09.03.2024).
- Tanasić, Sreto. 2015. Jeste da smo na Balkanu, ali imamo i svoje. *Politika*, 01.12.2015.
- <https://www.politika.rs/sr/clanak/344429/Jeste-da-smo-na-Balkanu-ali-imamo-i-svoje> (03.01.2024).
- Tasić, Tamara. 2021. Počeli promociju knjige uz tvrdnju da ljudi sa juga Srbije imaju muke sa padežima, pa se izvinili. *Južne vesti*, 29.10.2021.
- <https://www.juznevesti.com/Drushtvo/Poceli-promociju-knjige-uz-tvrdnju-da-ljudi-sa-juga-Srbije-imaju-muke-sa-padezima-pa-se-izvinili.sr.html> (12.02.2023).
- Tasovac, Toma. 2022. O jeziku, selima koja gore i babama koje se češljaju. *Politika*, 10.03.2022.
- <https://www.politika.rs/sr/clanak/501275/Pogledi/O-jeziku-selima-koja-gore-i-babama-koje-se-cesljaju> (27.09.2023).
- Udruženje Ćirilica S.A.: Удружење „Ћирилица“ Нови Сад.
- <https://www.facebook.com/profile.php?id=100065643063260> (09.03.2024).
- Udruženje DE S.A.: Удружење за одбрану ћирилице „Добрица Ерић“ Београд.
- <https://www.facebook.com/udruzenjedobricaeric/> (12.04.2021).
- Vega, Guillermo. 2019. Decir ‘storytelling’ en vez de ‘narrativa’ no te hace más listo y puede dañar tu cultura. *El País*, 10.05.2019.
- https://elpais.com/retina/2019/05/07/tendencias/1557221196_860232.html# (29.02.2024).
- Viennot, Éliane. 2022. De la parenthèse au point médian. Des nouveaux habits de l’écriture inclusive et de la malhonnêteté de ses opposant·es. *Travail, genre et sociétés* 2022/1 (n° 47), 165–168.
- https://www.cairn.info/revue-travail-genre-et-societes-2022-1-page-165.htm#xd_co_f=YmM4Zjc1OGYtMGE0MS00YjU5LWI4ODQtOWEyZjYwODk5ODE5~ (04.10.2022).
- VOX. 2023. VOX exige proteger el español en todo el territorio nacional e impulsarlo a nivel mundial, *VOX*, 12.04.2023. https://www.voxespana.es/grupo_parlamentario/actividad-parlamentaria/vox-exige-proteger-el-espanol-en-todo-el-territorio-nacional-e-impulsarlo-a-nivel-mundial-20230412 (29.03.2024).
- Vučelj, Nermin. 2016. Piši kao što govoriš, čitaj kako umeš. *Danas*, 24.05.2016.
- <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/pisi-ka0-sto-govoris-citaj-kako-umes/> (06.09.2021).
- Vukojičić, Bojana. 2018. Kako izgleda negovanje srpskog jezika na internetu? *iSerbia*, 06.07.2018.
- <https://www.iserbia.rs/oni-inspirisu/kako-izgleda-negovanje-srpskog-jezika-onlajn-2212> (10.04.2020).
- Vulićević, Marina. 2015a. Sve je više boraca za nepismenost (Intervju s Rajnom Dragićević). *Politika*, 03.09.2015.
- <https://www.politika.rs/sr/clanak/337382/Sve-je-vise-boraca-za-nepismenost> (26.12.2023).
- Vulićević, Marina. 2015b. Srpski jezik predaje hrvatski lektor (Intervju s Veljkom Brborićem). *Politika*, 06.09.2015.

- <https://www.politika.rs/sr/clanak/337504/Drustvo/Srpski-jezik-predaje-hrvatski-lektor>
(03.01.2024).
- Vulićević, Marina. 2015c. Sve što smo stvorili čuva se u jeziku (Intervju sa Sretom Tanasićem). *Politika*, 13.09.2015. <https://www.politika.rs/sr/clanak/338092/Sve-sto-smo-stvorili-cuva-se-u-jeziku> (02.01.2024).
- Vulićević, Marina. 2015d. Političari bi trebalo da slušaju filologe. *Politika*, 12.11.2015. <https://www.politika.rs/sr/clanak/343391/Kultura/Politicari-bi-trebalo-da-slusaju-filologe>
(05.02.2024).
- Vulićević, Marina. 2016a. Jezik najbrže propada nemarom. *Politika*, 26.09.2016. <https://www.politika.rs/sr/clanak/364329/Jezik-najbrze-propada-nemarom> (14.08.2022).
- Vulićević, Marina. 2016b. Srpski jezik između nemara i namere (Intervju s Predragom Piperom). *Politika*, 22.10.2016. <https://www.politika.rs/sr/clanak/366111/Kultura/Srpski-jezik-između-nemara-i-namere> (07.01.2024).
- Vulićević, Marina. 2023. Srpski jezik i ćirilica danas su u izuzetno teškom položaju. *Politika*, 05.06.2023. <https://www.politika.rs/sr/clanak/556269/Srpski-jezik-i-cirilica-danas-su-u-izuzetno-teskom-polozaju> (02.01.2024).
- Zelenović, Vanja. 2024. ATAŠEICA, VATROGASILJA, VODIČICA... Tako piši ili od ovog datuma sledi paprena kazna: Rodno (ne)osetljivi jezik ponovo digao buru, evo i zašto! *Blic*, 19.01.2024. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/od-1-juna-na-snagu-stupa-zakon-o-rodnoj-ravnopravnosti-ko-ne-kaze-ataseica-da-papreno/9w5tg6s> (05.02.2024).
- 20minutos. 2022. Una antigua campaña de la RAE contra los anglicismos en la publicidad vuelve a ser viral: “Lengua madre solo hay una”. *20minutos*, 25.08.2022. <https://www.20minutos.es/noticia/5044771/0/campana-rae-contra-ingles-publicidad-viral-redes-sociales/> (01.03.2022).

Biografija

Izabela J. Beljić rođena je 1972. godine u Rumi. Završila je OŠ „21. oktobar“ u Kragujevcu i Kragujevački gimnaziju (kulturološko-jezički smer). Diplomirala je 2001. godine na Grupi za španski jezik i književnost Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu i stekla zvanje profesorke španskog jezika i književnosti. Master studije završila je na Katedri za iberijske studije Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu odbranivši diplomski rad „Afrikate u srpskom i španskom jeziku i njihova artikulacija. Problemi transkripcije imena iz španskog i predlog za transkripciju španske afrikate /ʃ/“, pod mentorstvom prof. dr Jelene Filipović i stekla zvanje master profesorke španskog jezika i hispanikih književnosti. Doktorske studije na Filološkom fakultetu upisala je 2015. godine.

Zaposlena je na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu od 2003. godine kao sekretarka Katedre za iberijske studije i Seminara za društvene nauke. Prevodi prozu i esejistiku sa španskog. Prevela dela Emilije Pardo Basan, Konsepsjon Arenal, Rosario Kasteljanos, Rikarda Guiraldesa, Horhea Ibarguengoitije, Alfonsa Rejesa, Marija Benedetija. Bavi se istraživanjima u oblasti sociolingvistike, fonetike, fonologije i dijalektologije, književnosti španskog realizma, feminističke književnosti, te savremene španske i hispanoameričke književnosti. Objavila je više naučnih radova u domaćim i međunarodnim časopisima i zbornicima, kao i stručne članke.

Stipendistkinja je Španske agencije za međunarodnu razvojnu saradnju (AECID), Ministarstva kulture i sporta Španije, programâ Sur Ministarstva spoljnih poslova Argentine, PROTRAD Meksičkog nacionalnog fonda za kulturu i umetnost, Erasmus Mundus, CEEPUS i Erasmus+. Članica je Mreže hispanista Srednje Evrope i kourednica edicije „Bibliotheca Hispania“ izdavačke kuće Partenon iz Beograda.

<https://filoloskibg.academia.edu/IzabelaBelji%C4%87>

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Име и презиме ауторке: **Изабела Ј. Бељић**
Број досијеа: **15100**

Изјављујем

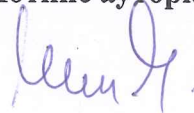
да је докторска дисертација под насловом

МОРАЛНА ПАНИКА КАО ИНСТРУМЕНТ СПРОВОЂЕЊА СТАНДАРДНОЈЕЗИЧКИХ ИДЕОЛОГИЈА: ПРИМЕР СРПСКОГ И ШПАНСКОГ ЈЕЗИКА

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршила ауторска права и користила интелектуалну својину других лица.

У Београду, 18.04.2024.

Потпис ауторке

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме ауторке: **Изабела Ј. Бељић**

Број досијеа: **15100**

Студијски програм: **Језик, књижевност, култура**

Наслов рада: **Морална паника као инструмент спровођења стандарднојезичких
идеологија: пример српског и шпанског језика**

Ментор: **проф. др Јелена Филиповић**

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис ауторке

У Београду, 18.04.2024.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

МОРАЛНА ПАНИКА КАО ИНСТРУМЕНТ СПРОВОЂЕЊА СТАНДАРДНОЈЕЗИЧКИХ ИДЕОЛОГИЈА: ПРИМЕР СРПСКОГ И ШПАНСКОГ ЈЕЗИКА

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучила:

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
- 3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

У Београду, 18.04.2024.

Потпис ауторке

